Akt. Fac. 2675

305216

AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET ÉVKÖNYVE

I.

1944—1945.

SZERKESZTETTE:

BARTUCZ LAJOS

AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET KIADÁSA
SZEGED
1946.

AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET ÉVKÖNYVE

I.

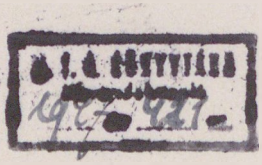
1944—1945.

SZERKESZTETTE:

BARTUCZ LAJOS

AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET KIADÁSA
SZEGED
1946.

305216

ABLAKA GYÖRGY KÖNYVNYOMDÁJA SZEGED

Tartalom.
Table des matieres.

Bartucz Lajos: Beköszöntő — — — — — — — — — — — — — — — V.
Lajos Bartucz: Avant-propos.
Tálasi István: Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái — 1—35
István Tálasi: Les problèmes et les questions des recherches ethnographiques de l' Alföld hongrois.
Gönyey Sándor: Az Alföld-kutatás néprajzi feladatai — — — — — — 36—39
Sándor Gönyey: Tâches ethnographiques des recherches de l' Alföld.
Tóth János: Néhány adat a szegedkörnyéki magyar házról. — — — — 40—54
János Tóth: Quelques renseignements sur la maison hongroise d' environs de Szeged.
Bálint Sándor: Szeged néprajza (Tervezet).
Sándor Bálint: Ethnographie de Szeged (Projet concernant nos recherches).
Bálint Sándor: A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok 58—69
Sándor Bálint: Traditions populaires de Szeged concernant la mort et l' enterrement.
Szeghy Endre: Amit elvégeztünk, s ami még hátra van. (Alföldi népzenegyűjtés) — — — — — — — — — — — — — — — — 70—79
Endre Szeghy: Ce que nous avons fait et ce que nous avons encore â faire (Recueil de musique populaire de l' Alföld.
Klemm Antal: Az Alföld nyelvi feldolgozása — — — — — — — — 80—84
Antal Klemm: Enquête linguistique de l' Alföld.
Hermann Egyed: Az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai — 85—96
Egyed Hermann: Tâches d' histoire de l' Institut Scientifique de l' Alföld.
Marjai Szabó László: A kunok betelepítése és az állandó szállások kialakítása a Nagykunság területén — — — — — — — — — — 97—106
László Marjai-Szabó: L' établissement des Comans et le développement des domiciles permanents sur le territoire de Nagykunság.
Banner János: Az Alföldi Tudományos Intézet régészeti feladatai — 107—130
János Banner: Tâches archéologiques de l' Institut Scientifique de l' Alföld
Párducz Mihály: Csongrádi leletek — — — — — — — — — — 131—148
Mihály Párducz: Découvertes archéologiques de Csongrád.
Foltiny István és Korek József: A csecstói középkori templom és temetők 149—190
István Foltiny et József Korek: L'église et les cimetières du moyen-âge à Csecstó.
Moór Elemér: Egy „Alföldi Községi Lexikon" tervezete — — — — 191—200
Elemér Moór: Projet d' une encyclopédie communale de l' Alföld.
Balogh Béla: Embertani vizsgálatok a Nagykunságban — — — — — 201—212
Béla Balogh: Enquêtes anthropologiques à la Nagykunság.

Pentz Gáspár: Pszichologia és az alföldkutatás — — — — — — — — 213—216
Gáspár Pentz: La psychologie et les recherches d'Alföld.
Pentzné Ambrus Magda: A 14 éves szegedi iskolásgyermek. — — — — 217—234
Magda Ambrus Pentz: Elève de Szeged à l'âge de 14 ans.
Kanyó Béla: Az Alföldi Tudományos Intézet munkatervébe felveendő közegészségügyi és szociális kérdések — — — — — — — — — — 235—238
Béla Kanyó: Les problemes sociales et d'hygiêne publiques qui sont à traiter dans le programme de l'Institut Scientifique de l'Alföld.
Kopasz Ernő és *Becker András:* Vizsgálatok Szeged és környékének hyperthyreosisban szenvedő betegein — — — — — — — — — 239—250
Ernő Kopasz et András Becker: Examens faits sur les malades de Szeged et de ses environs souffrant d'hyperthyreosis.
Takács István† (1915—1943.): Kiskunmajsa gazdaságtörténete — — — — 251—267
István Takács: Histoire d'agriculture de Kiskunmajsa.
Kádár László: A földrajz-tudomány mai feladatai az Alföldön — — — 268—272
László Kádár: Tâches d'aujourd'hui de la géographie de l'Alföld.
Ambrus Ábrahám: Co que nous avons à faire concernant la zoologie de
Ambrus Ábrahám: Ce que nous avons à faire concernant la zoologie de l'Alföld.
P. Szalai I. Miksa: A Tisza halai — — — — — — — — — — — — — 285—302
P. Miksa I. Szalai: Les poissons de la Tisza.
Börcsök Mária: A tiszavirág rajzása Szegeden 1943-ban — — — — — — 303—308
Mária Börcsök: Essaimage de l'éphémère en 1943 à Szeged.
Kesselyák Adorján: A Tisza természettudományi monographiájának tervezete. — — — — — — — — — — — — — — — 309—320
Adorján Kesselyák: Le projet de la monographie des sciences naturelles de la Tisza.
Farkas Béla: Néhány szó az Alföld zoológiai feldolgozásához — — — 321—326
Béla Farkas: Quelques idées concernant les recherches zoologiques à l'Alföld.
Szent-Iványi József: Tervezet az Alföld állatvilágának kutatására — — 327—333
József Szent-Iványi: Projet sur les recherches zoologiques á l'Alföld.
Szent-Iványi József: Adatok a Nagyalföld Geometridáinak phaenologiájához és elterjedéséhez — — — — — — — — — — — — — — 334—360
József Szent-Iványi: Données sur la diffusion et de la phénologie des geometridae de l'Alföld.
Tóth Arisztid: A magyar-erdélyi marha — — — — — — — — — — — 361—370
Arisztid Tóth: Le bétail hongrois-transylvanien.
Mihálty István és *M. Faragó Mária:* A Duna—Tisza közi édesvizi mészképződmények — — — — — — — — — — — — — — — 271—384
István Mihálty et *Mária Faragó:* Pierres calcaires aux eaux douces d'entre la Tisza et le Danube.
Eperjessy Kálmán: Az alföldi város — — — — — — — — — — — 385—414
Kálmán Eperjessy: La ville de l'Alföld.
Zólyomi Bálint: Tervezet az Alföld növényföldrajzi kutatáshoz — — — 415—421
Bálint Zólyomi: Projet à la recherche concernant la phytogéographie de l'Alföld.

BEKÖSZÖNTŐ.

Pár szó az alföldkutatásról.

»A mult kiesett hatalmunkból,
a jövőnek urai vagyunk,«
Széchenyi

Amikor az Alföldi Tudományos Intézet első Évkönyvét útjára indítom, nem mellőzhetem, hogy pár szóval ki ne térjek törekvéseinknek s annak a küzdelmes multnak és bizonytalan sorsnak rövid ismertetésére, melyben úgy az alföldkutatás gondolatának, mint az Alföldi Tudományos Intézetnek és az intézet első évkönyvének egyaránt része volt.

Az alföldkutatás gondolata nem újkeletű. Tulajdonképen csak egyik, bár legnagyobb és legfontosabb része annak, amit régebben „honismé"-nek, újabban pedig „nemzetismeret"-nek, „magyarságismeret"-nek szokás nevezni. Ezért az alföldkutatás csírája is azokban a hon- és nemzetismereti programmokban, kisebb-nagyobb helyismereti és helytörténeti cikkekben, tanulmányokban, „ethnographiai" és „orvosi helyiratok"-ban található, amelyek a XVII.—XVIII. században Lippay Prokopnak, Marsili Alajosnak, de legfőképen Bél Mátyásnak pompás kezdeményeivel (a Notitia kötetsorozata, Tractatus de Re rustica Hungarorum stb.) először latin nyelven indultak meg, majd a XIX. század első felében, főleg a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, de egyéb folyóiratokban, kisebb-nagyobb tanulmányokban és könyvekben (pl. Csaplovits János), magyar nyelven is oly sok irányban kiterebélyesedtek, hogy a század végéig, — a 48-as szabadságharcot követő pangás dacára is — egész könyvtárra szaporodtak fel.

Bármily sok érdekes és jellemző adatot találunk is e munkákban, módszeresebb és céltudatosabb alföldkutatásról tulajdonképpen csak 1907., illetve 1908. óta beszélhetünk, amikor a Magyar Földrajzi Társaság a Balaton tudományos tanulmányozására kitűzött programmjának végéhez közeledvén, néhai id. Lóczy Lajos elnök és Cholnoky Jenő főtitkár lelkes vezetése és tudós irányítása mellett két vándorgyűlés keretében, ú. m.: 1907-ben Kecskeméten, 1908 őszén pedig Szegeden zászlót bontott az alföldkutatás érdekében.

A kecskeméti vándorgyűlés beköszöntőjének szavai, ma, 4 évtized multán sem veszítettek semmit, sem fontosságukból, sem időszerű-

ségükből. Sőt a térkép elé állva, ma talán még nagyobb joggal kérdezhetjük: „Van-e számunkra érdekesebb hely a Föld kerekségén, mint az Alföld, igazi hazánk, nemzetünk legfőbb ereje, a magyarság igazi otthona„ amely egyedül nyujt reményt, hogy jövőnk biztosítva van, amelynek csodálatosan hálás talaja gazdasági megerősödésünknek, páratlanul intelligens népe kultúrális kifejlődésünk biztos talaja." — Az is igaz, hogy: „Nincs még alföld sehol a világon olyan behatóan tanulmányozva, mint azt az alföldek megérdemelnék s különösen nincs tanulmányozva kellőleg a mi Alföldünk, amely pedig minden tekintetben a legérdekesebbek közé tartozik."

Hogy a lelkesedés mielőbb tette váljék, a Magyar Földrajzi Társaság a kitűzött cél gyakorlati megvalósítására 1909-ben megalakította ú. n. „Alföldi Bizottság"-át. Ez a bizottság, melynek működésében magam is tevékeny részt vettem, csakhamar egész csomó szakbizottságot létesített, amelyek a legkülönbözőbb irányban nagy lelkesedéssel kezdték meg az Alföld tudományos tanulmányozását. Egyre-másra jelentek meg a Földrajzi Közleményben, Ethnographiában, Néprajzi Múzeum Értesítőjében s egyéb folyóiratokban az Alföld tudományos problémáit más-más oldalról megvilágító adatsorozatok és tanulmányok, úgyannyira, hogy egyes optimista lelkek már azt kezdték hinni, hogy a rendszeres és módszeres alföldkutatás ezzel biztos révbe is jutott.

Ám jött az első világháború, majd az azt követő katonai, politikai, gazdasági, kultúrális stb. összeomlás, a tudományos kutatásoknak útjában álló különféle nehézségek, az anyagi támogatás hiánya, a Társaság vezetőinek, kutatóinak széjjel széledése, elhalálozása, majd a Társaság belső bajai, kiélesedő személyi ellentétei, amely bajok, nehézségek közepette szép csendben kimult maga az eleinte oly eredményesen indult „Alföldi Bizottság" is.

Egy-egy tudományszakban, más-más intézmény keretében és támogatásával, néhányan ugyan kutattuk még továbbra is az Alföldnek egyik-másik részét, ilyen-vagy olyan problémáját. Ezek azonban, ha külön-külön igen értékes eredményekre vezettek is, lényegében mégis inkább csak több-kevesebb akadállyal küzdő egyéni akciók maradtak, mintsem egységes elgondolás szerint irányított és kellően támogatott rendszeres alföldkutatás.

A céltudatos és módszeres alföldkutatásnak már-már haldokló gondolata a Kolozsvárról Szegedre menekült s ott második otthonra talált Ferenc József Tudományegyetem kebelében kelt ismét új életre az 1920-as évek közepén.

Nem tudom, mi játszott ebben nagyobb szerepet? — A trianoni magunkradöbbenés-e, amikor egyszerre azt vettük észre, hogy az Alföld most már nem csupán hazánk egyik legérdekesebb táját, hanem szinte az egész országot jelenti, amely ennek dacára sok tekintetben

még mindig „terra incognita" előttünk? — Vagy talán a szegedkörnyéki alföldi miliőből az ott élő tudósokra közvetlenül kisugárzó erő s a fogékony lelkeket megtermékenyítő személyes tapasztalat, amely egyfelől mindjobban megszerettette ezt az addig oly elhanyagolt táj t, másfelől mindnagyobb mértékben szemeink elé tárta eddigi hiányainkat és mulasztásainkat? Avagy az első világháború után a magyar tudományosság legkülönbözőbb ágaiban mind intenzivebben és mind tudatosabban jelentkező ama felismerés-e, hogy az egyetemes emberi kultúra fejlesztéséért a nemzetek között folyó szellemi versengésben a kis és szegény nemzet, — aminő a magyar is — a nagy és gazdag nemzetekkel szemben csak akkor állhatja meg helyét, csak akkor marad versenyképes és alkothat az emberi kultúra számára maradandó értékeket, ha a helyes munkamegosztás elve alapján, minden anyagi és szellemi erejét elsősorban azoknak a problémáknak a kutatására fordítja, amelyek a saját népükkel, saját társadalmukkal, a saját földjükkel és természeti környezetükkel függnek a legszorosabban össze s amelyeknek megoldását egyenesen tőlünk várja a nemzetközi tudomány is?

E felismerések, akár együtt, akár külön-külön, kétségkívül fontos szerepet játszottak itt s komoly részük volt abban, hogy olyan új folyóiratok indultak meg, aminők a Föld és Ember, Népünk és Nyelvünk, Dolgozatok, Debreceni Szemle, Szegedi Akták stb., amelyek a régebbiekkel együtt lelkes istápolóivá és archivumaivá lettek az újból szárnyait bontogató alföldkutatásnak.

Ilyen előzmények után alakult meg 1927-ben, túlnyomórészt a Ferenc József Tudományegyetem professzoraiból, de más szegedi és környékbeli, sőt budapesti szakemberek részvételével is a „Szegedi Alföldkutató Bizottság", amely a „Föld és Ember" 1927. évi III.—IV. számában tette közzé szakok szerint részletezett munkaprogrammját.

Újból megindul tehát a lelkes munka különböző irányokban. Szakosztályokat alakítanak; értekezleteken, közgyűléseken vitatják meg az Alföld tudományos kérdéseit. A „Föld és Ember", a „Dolgozatok", a „Népünk és Nyelvünk" és „Actá"-k hasábjain, de más folyóiratokban és kiadványokban is újból megszaporodnak az Alföld tudományos kutatásának különböző részlet-problémáit tárgyaló kisebb nagyobb tanulmányok, amelyek különnyomatok alakjában, mint „a Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára" egyes füzetei is megjelennek s számuk pár év alatt megközelíti a félszázat.

A nagy lelkesedéssel megindult ívelés azonban alig 3 évig tartott csupán. Az alföldkutatás görbéje 1930 után már ismét erősen lehanyatlik, majd pár év mulva csaknem teljesen meg is szűnik. Az anyagi támogatások elapadnak, a „Föld és Ember" megjelenése szünetel, az „Alföldkutató Bizottság" laza szervezete széjjelbomlik, a benne ideig-

leneser tömörült, de inkább intézeteik különérdekeit képviselő szakemberek érdeklődése az Alföldről más tájak és más kérdések felé terelődik s ismét felüti fejét az oly sok lelkes kezdést meghiusító személyi ellentét. Pedig, hogy milyen óriási volt a megoldandó feladatok száma, és milyen hatalmas tudós-gárda állhatott volna állandóan az alföldkutatás szolgálatában, mi sem bizonyítja jobban, mint a rövid idő alatt összeállított széleskörű programm, a megjelent értekezéseknek aránylag nagy száma s a bennük felvetett kérdéseknek nagy változatossága.

Nyilvánvaló tehát, hogy a bajok forrása nem a szakemberek csekély számában, hanem abban rejlett, hogy hiányzott egy olyan intézményesen biztosított központi szerv, amely a különböző irányú kutatásokat szervesen összefogta, anyagilag támogatta és állandóan az Alföldre, mint kitűzött célra irányította volna. Így azután érthető, hogy amikor a Ferenc József Tudományegyetem Szegedről Kolozsvárra visszatért, megszűnt maga a „Szegedi Alföldkutató Bizottság" is.

Az alföldkutatás szükségességének gondolata azonban nem halt meg, hanem a lelkekben tovább élt s várta azt az alkalmat, amikor újból gyökeret verhet és kiterebélyesedhet. Ez az alkalom Szeged új egyetemének 1940 november 11-én történt ünnepélyes megnyitásával érkezett el, amikor hivatalosan is kimondatott, hogy a Szegedi Egyetemnek, a természettudományok korszerű művelése és eredményeinek ismertetése mellett, különös gondot kell fordítania a régebben annyira elhanyagolt Alföld kultúrájának szolgálatára is.

Nagyon csalódnék azonban az, aki ezek után azt hinné, hogy az alföldkutatás ügye ezzel most már minden oldalról biztosítva is volt s a kutatások zavartalanul megindultak. Távolról sem! Csakhamar kiderült ugyanis, hogy az egyetem professzoraival és intézeteivel együtt még csupán a rendelkezésre álló szellemi erők egy részét jelenti, amelyeket azonban egységesen szervezni és az alföldi kutatásokra irányítani kell. De a kutatásokhoz okvetlenül szükséges anyagi eszközök biztosítása is csak központilag irányított tervszerű munkával lehetséges.

Először dr. Kogutowicz Károly vette ismét kezébe az ügyet s rektorsága alatt megindított agitációnak volt az eredménye, hogy különböző vállalatok, köztük elsősorban a Szegedi Kenderfonógyár és a Tébe, valamint néhány törvényhatóság, összesen 45.000 P-t kitevő összeget adományoztak az alföldkutatás céljaira.

Az újból felmerült személyi ellentétek 1942 telén dr. Kogutowicz Károlynak a vezetéstől való visszavonulásához vezettek. Egyben az is mindjobban kiderült, hogy az ilyen gyűjtések, bármily eredményesek legyenek is egyébként, mindig csak időlegesek, egyes személyek

buzgalmától függnek, nagy adminisztrációt és az adományozóktól való bizonyosfokú függést jelentenek, miért is nem biztosíthatják teljesen és intézményesen az alföldkutatás zavartalan működését és jövőjét.

Ezért, midőn a Szegedi Tudományegyetem tanácsa 1943 januárjában az Intézet további megszervezésével és vezetésével megbízott, majd amikor ennek alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1943 tavaszán az Alföldi Tudományos Intézet igazgatójává kinevezett, minden törekvésem odairányult, hogy a nagy energiát felemésztő gyüjtések helyett az Alföldi Tudományos Intézetet az Erdélyi Tudományos Intézethez hasonlóan államilag megszervezett, kinevezett személyzettel és költségvetésileg biztosított javadalommal ellátott munkaképes intézetté tegyem. Ezt pedig, abból az elgondolásból kiindulva, hogy az alföldkutatás valójában országos érdek, csak úgy láttam megvalósíthatónak, ha az Alföldi Tudományos Intézet a Szegedi Egyetemmel ugyan kapcsolatban, sőt munkájának jelentős részében arra támaszkodva, de lényegében mégis attól függetlenül szerveztetik meg és szervezeti szabályzata — az Erdélyi és Dunántuli Tudományos Intézethez hasonlóan — nem „Bizottságok"-ra alapított elgondolásokon épül fel, hanem az igazgatónak olyan hatáskört biztosít, hogy tudományos programmját személyi és egyéb akadályoktól mentesen csakugyan meg is valósíthassa.

Mindkét irányú törekvésem úgy a Szegedi Tudományegyetemen, mint a minisztériumban teljes megértésre talátl. Az egyetem kiküldött bizottsága és tanácsa ugyanis az általam javasolt szervezeti szabályzatot elfogadta, a minisztérium pedig, méltányolván az előterjesztett munkaprogrammot, az Alföldi Tudományos Intézetnek 1943-ra 8.000 P, 1944-re pedig 25.000 P ideiglenes javadalmat juttatott, sőt azt is kilátásba helyezte, hogy az 1945-ös évtől kezdve mind a nagyobb rendszeres javadalmat, mind pedig az Intézet zavartalan működéséhez szükséges személyzetet költségvetésileg fogja biztosítani.

Ilyen támogatás és jövőbeli igéretek mellett az Alföldi Tudományos Intézet most már az eddiginél komolyabban, tervszerűbben s a jövő iránt nagyobb bizalommal kezdhette meg működését.

Első teendőm volt a rendelkezésre álló erők számbavétele s az Intézet programmjába való bekapcsolása. E téren a háborús nehézségek dacára reményen felüli megértésre találtam. Elsősorban a Szegedi Tudományegyetemnek az alföldkutatásban szakma szerint is érdekelt professzoraihoz fordultam, akik nemcsak a maguk személyében, de jórészt intézeteik tudományos segéderőivel együtt készségesen megigérték bekapcsolódásukat az alföldkutatásba. Ugyanez áll a Polgári-iskolai Tanárképző Főiskola tanáraira is. Sőt csakhamar Szegeden kívül Budapestről és hazánk más városaiból is szép számban jelentkeztek szakemberek, akik az alföldkutatásban tevékenyen résztvenni óhajtottak. Valóban kiderült tehát, hogy nem a vállalkozó szakembe-

rek száma kevés, hanem a rendelkezésre álló anyagi alap elégtelen. Ezért a kapott javadalmat úgy kellett felhasználni, hogy abból egyfelől minél több irányú kutatómunka megindulását tegyük lehetővé, s másfelől minden elvégzett munka egyben az Alföldi Tudományos Intézet megerősödését és jövőjének biztosítását is szolgálja.

Mindenek előtt a legszükségesebb irodai és fényképlaboratóriumi felszereléseket szereztem be, hogy az irodai és tudományos adminisztrativ munka megindulhasson. Ebben nagy könnyebbségül szolgált az a körülmény, hogy a vezetésem alatt álló Embertani Intézet személyzetére, laboratóriumi és egyéb berendezésére támaszkodhattam s így a minden helyiség, személyzet és bútorzat teljes hiányában szenvedő s valójában csak papiroson létező Alföldi Tudományos Intézet egyszerre valóságos élő intézet gyanánt működhetett.

Különösen kiemelem e szempontból Thesszák Károly Ágost embertani intézeti tanársegéd urat, aki 1943 szeptembere óta egyedül és igen nagy szorgalommal látta el az Alföldi Tudományos Intézet titkári, kartotékkezelői és fényképészeti teendőit.

Ami az Intézet tudományos kutató munkájának megindítását illeti, mindenek előtt arra törekedtem, hogy az Alföldet érintő minden fontosabb tudományterületről minél több és minél részletesebb munkaprogramm álljon rendelkezésemre, hogy azokból azután módom legyen mindig az Intézet mindenkori anyagi és személyi lehetőségei szerint a legmegfelelőbbet kiválasztani és megvalósítani. Ezért úgy Szegeden, mint az ország különböző vidékein élő szakemberekhez azzal a kérés-sel fordultam, hogy szakmájuknak az Alföldre vonatkozó munkaprogrammját, gyűjtési, feldolgozási stb. terveit s ilyen vonatkozású egyéb elgondolásaikat velem írásban közölni szíveskedjenek. Kérésem komoly eredménnyel járt s értékesnél értékesebb tervezetek és tanulmányok érkeztek be hozzám, amelyek egy részét külön szakbizottságokban is megvitattuk.

A beérkezett értékes munkaprogrammoknak nagy száma s a megvitatásuk alkalmával elhangzott tanuságos hozzászólások érleltették meg bennem azt a gondolatot, hogy az Alföldi Tudományos Intézetnek, ha valóban elevenen élni akar, okvetlenül szüksége van valamilyen időszaki kiadványra. E célra nem a folyóirat, hanem az „Évkönyv" kiadása látszott a legalkalmasabbnak, mert abban elhelyezést nyerhetnek a beérkezett munkatervek, jelentések, hozzászólások, a különmonográfia kereteit el nem érő tanulmányok, adatközlések stb. Az ilyen Évkönyv nagyon alkalmas arra, hogy hű képet adjon az intézmény működéséről és szorosabb kapcsolatot létesítsen az Intézet, a szakemberek és a nagyközönség között. E mellett a multat összeköti a jelennel s úgy anyagilag, mint szellemileg alátámasztja a jövő munkáját is. Ezért minden törekvésem odairányult, hogy az Évkönyv ki-

adásának anyagi és szellemi előfeltételeit megteremtsem. Az anyagi előfeltételeket a szükséges papiros és kliséanyag megszerzése, a szellemi előfeltételeket pedig a különböző irányú kutató és gyűjtő munka tényleges megindítása jelentette.

A kutató és gyüjtő munka elindításában hol az illető kutatási terület, problémacsoport nemzeti fontossága, hol annak eddigi elhanyagoltsága volt az irányadó szempont, hol meg egyszerűen az döntötte el, hogy az illető munkálatok megindítása nem követelt semmiféle nagyobb befektetést, sem különösebb előkészítést. Csak röviden vázolom itt a megindított fontosabb munkálatokat.

Első sorban az alföldi magyar nép megismerését szolgáló néprajzi és embertani kutatások megindítását szorgalmaztam. Költséget és fáradságot nem kímélve sikerült két jó fonográfot, 200 drb népzenei felvételekre szolgáló viaszhengert és egy hengeresiszoló gépet beszereznünk, ezen kívül 5000 db. népzenei kottalapot nyomattam s így dr. Szeghy Endre főiskolai professzor Magyarkanizsán, Domaszéken, Kiszomborban, Tápén megkezdhette népdalgyűjtését, amely máris szép eredményhez vezetett. Szeged néprajzának tervezetét dr. Bálint Sándor professzor írta meg, dr. Tálasi István és dr. Gönyey Sándor pedig az egész néprajzi tudomány területét felölelő munkaprogrammot dolgozták ki. Tálasi programmja oly nagy és részletes, hogy akár egy egész emberöltőig dolgozhat az Intézet megvalósításán. A néprajzi programmot dr. Klemm Antal professzor népnyelvi felvételi tervezete egészíti ki szervesen.

Az alföldi magyarság embertani felvételét dr. Balogh Béla debreceni magántanár kezdte meg szép eredménnyel Kunhegyesen, Kunmadarason, Kisujszálláson és Karcagon, ahol eddig összesen 1622 egyént vizsgált és mért meg s 1140 fényképfelvételt készített. Saját magam az ország különböző vidékeiről származó több száz magyar katonán végeztem részletes embertani vizsgálatokat és fényképezést, ezen kívül megindítottam a különböző történeti korokban hazánkban élt régi népek koponya- és csontvázanyagának kulturkorok és ethnikai csoportok (árpádkori magyarság, jazig-szarmaták, avarok, gepidák, neolith-rézbronzkori lakosság) szerint való mérését, fényképezését és monografikus feldolgozását.

A rendelkezésre álló csekély anyagi eszközökhöz képest támogattuk dr. Banner János professzor alföldi ásatásait, tanítványai: dr. Párducz Mihály magántanár, dr. Foltiny István és dr. Korek József tanársegédek pedig ezen ásatások eredményeinek egy-egy részéről számoltak be. Ugyancsak Banner professzor állította össze az Alföldi Tudományos Intézet régészeti teendőinek hatalmas programmját.

Teendőinket a történelmi tudományok területéről dr. Hermann Egyed professzor foglalta össze, míg tanítványa dr. Terjék László az Alföldi Tudományos Intézet megbízásából a szegedi nyomdák és nyom-

tatványok történetét dolgozta fel: Barta Erzsébet, Maróti Margit, Háger Márta, Elekfy Ildikó, Dumtsa Zsuzsa egyetemi hallgatónők pedig a Somogyi Könyvtárban és Egyetemi Könyvtárban a hozzá való bibliográfiát írták össze. —Dr. Marjai Szabó László tanítóképzőintézeti tanár a Kunság földrajzi és történelmi feldolgozását kezdte meg az Intézet támogatásával, dr. Eperjessy Kálmán főiskolai professzor viszont több hallgatóját állította be az Alföld egy-egy tája történelmének feldolgozásába, míg ő maga az alföldi városok történelmi kialakulását dolgozta fel.

Nemcsak a történelmet, de szinte az összes tudományokat érdekli az az Alföldi Községi Lexikon-tervezet, melynek vázlatát dr. Moór Elemér főiskolai professzor dolgozta ki s amelynek előkészítése és gyűjtőmunkássága az ő irányítása és aktív részvétele mellett azóta is szép eredménnyel tovább folyik.

Tervbe vettük az Alföld tehetségtérképének elkészítését, melyhez az előmunkálatokat dr. Bognár Cecil professzor lélektani intézetének tanársegéde dr. Pentz Gáspár végzi, felesége szül. Ambrus Magda pedig a szegedi 14 éves gyermeken végzett beható összehasonlító pszichológiai tanulmányokat.

A földrajztudomány alföldi teendőit dr. Kádár László professzor állította össze, míg dr. Kogutowicz Károly intézete alföldi fenológiai vizsgálatokba kezdett, amelyek előmozdítására az Alföldi Tudományos Intézet 3000 vizsgálati lapot nyomatott. Az Alföld morfológiájának megírását dr. Bulla Béla budapesti professzor vállalta s felvételi bejárásának megkezdéséhez az előkészületek már meg is történtek; végrehajtását csak a háborús események akadályozták meg.

Az Alföldi Tudományos Intézet programmjába beilleszthető orvosi irányú kutatásokat először dr. Purjesz Béla professzor karolta fel, kinek két tanársegéde az Intézet támogatásával a paizsmirigybetegségek alföldi elterjedését dolgozta fel.

Sokoldalú és nagyfontosságú alföldi közegészségtani vizsgálatok megindítására vállalkozott és tette meg az előkészületeket dr. Kanyó Béla professzor több tanítványával együtt. Ezek egyikéhez szintén vizsgálati lapokat nyomattunk.

Szépen megindulak a munkálatok az Alföld természettudományi feldolgozása tekintetében is. Teendőinket a zoológia terén dr. Ábrahám Ambrus professzor írta meg, a gyűjtési tervezetet pedig dr. Szent-Iványi József magántanár állította össze. Dr. Kesselyák Adorján főiskolai professzor egy nagy természettudományos Tisza-monográfia tervezetét dolgozta ki, amely a Volga—Rajna—Balaton-monografiákhoz hasonlóan a kötetek egész sorában publikálná a Tiszára és környékére vonatkozó legkülönbözőbb kutatások eredményeit. A tervezetet sok szakember jelenlétében külön értekezleten is megvitattuk. Ami a részletkutatásokat illeti, Börcsök Mária a tiszavirág rajzását, P. Szalai I. Miksa

a Tisza halait, dr. Szent-Iványi József pedig az Alföld ú. n. araszoló lepkéit dolgozta fel. Az Alföld botanikai megismerése érdekében dr. Zólyomi Bálint magántanár kezdett tervszerű komoly munkásságba. Összeállította az Alföld növényföldrajzi munkatervét, elkészítette az Alföld növényföldrajzi térképét s megindította a pollen-analytikai vizsgálatokat, amelyekben Bibo Lenke gyakornok kisasszonyt alkalmaztuk a számítási munkálatok elvégzésére. Királyi Oszvald főerdőtanácsos pedig az Alföldi Tudományos Intézet megbízásából a szárazság és páratartalom tanulmányozását kezdte meg szikes, vizes, erdős talajon, amely célra 3 db. psychrométert vásároltunk.

Az Alföld geológiai kutatására dr. Mihaltz István egyet. magántanár vállalkozott s dr. Faragó Máriával együtt a Duna—Tisza-közi édesvizi mészképződményekről írt tanulmányt.

Ezt a sokoldalú, komoly és tervszerű tudományos nekilendülést derékben törték ketté az elvesztett háború végének tragikus eseményei, amelyek részletezésére nem akarok itt kitérni.

Már-már úgy látszott, hogy minden eddigi munka hiábavaló volt. De csakhamar győzött a jövőbe vetett hit s a magyar élniakarás. 1945 őszén, amikor munkatársaink nagy része ismét visszatért s visszakaptuk kutató alapunkat is, újból megindítottuk a munkát s minden törekvésünk oda irányult, hogy az infláció karmai közül mentsük, ami még menthető. A legfőbb mentendő pedig a kutatóalap s az Évkönyvhöz összegyűjtött kéziratanyag volt.

Miután az Évkönyv kiadására a minisztériumtól kért 90.000 P. kiutalása többszöri sürgetésünk dacára is késett, a nyomdai árak pedig rohamosan emelkedtek, kutatóalapunk megmentésének egyetlen, az Intézet jövőjét is szolgáló módja az volt, hogy kifizettük belőle az Évkönyv első felének nyomdai számláját, míg a később megérkezett minisztériumi kiutalás az Évkönyv második felének nyomdai költségeit fedezte. A nyomdai munkálatok a többszöri tilalmak, áramszünetek, fűtéshiány és egyéb akadályok miatt ugyan még hosszú hónapokig elhúzódtak, de az Évkönyv megjelenése most már biztosítva volt. Biztosította azt az elmondottakon kívül az Ablaka nyomda önzetlensége és becsületessége, amiért Ablaka György nyomdatulajdonos urnak e helyen mondok hálás köszönetet.

*

És most itt vagyunk! Büszkén hirdetjük, hogy az Alföldi Tudományos Intézet él, s élni, dolgozni akar a jövőben is a magyar Alföld tudományos megismeréséért, népének és kultúrájának felvirágoztatásáért.

Hogy pedig a mi önzetlen munkánk eredményes lehessen, kérem hozzá a szakemberek, a nagyközönség, a vállalatok és illetékes hatóságok hathatós támogatását.

Szeged, 1946. szeptember 1.

Dr. BARTUCZ LAJOS
egyet. ny. r. tanár,
az Alföldi Tudományos Intézet igazgatója.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái.

Amikor felmerül annak szüksége, hogy az Alföld néprajzi kérdéseit és feladatait boncolgassuk, csaknem olyan nehézségek előtt állunk, mintha az egész magyar néprajz vajúdó kérdéseit és problémáit vennénk sorra azzal az elhatározással, hogy azokra feleletet adjunk és homályos részleteiben megnyugtató világosságot teremtsünk. Kevés kivétellel minden itt felbukkanó gondolat a magyar néprajz egész területére vonatkozólag is felmerül, legfeljebb egyik-másik esetben fokozottabb táji kívánalommal.

Néprajzi munkásságunk első nagy szemléje: A Magyarság Néprajza négy hatalmas kötete voltaképen csak a rendszerezés első munkáját volt hivatott megvalósítani, s az „Ajánlás" maga hívatkozik a tennivalók sokaságára.[1] Ha tehát egyik nagytájunknak, az Alföldnek rendszeres néprajzi feltárásáról van szó, a magyar néprajzi kutatás iránt támasztott további követelményeknek ezen belül is érvényesülniök kell mind a látásmód vagy módszer, mind az anyaggyüjtés és a feldolgozás terén, hogy végső célunkat, az alföldi népélet műveltségi organizmusának törvényeit megismerjük, s az egyetemes magyar népi műveltséghez fűződő korrelációit feltárjuk. Hogy ezen tevékenységünk közben etnológiai érvényű eredményekről is beszámolhatunk, szaktudományunk mai elvi álláspontja alapján természetesnek tartjuk.

Ha a néprajzi munka területét tárgyi és szellemi alapon tekintjük is át, ez tisztán munkahipotézis kérdése. Viszont mindenben a teljesség megvalósítására kell törekednünk, s ezért a népi műveltség kutatásában azokat az elveket követjük, amelyek a tudomány mai álláspontja alapján elfogadottak, és biztosítják a műveltség organizmusa egyes megnyilvánulásainak is szinopszisban való látását.[2] Ezért az Alföld népi műveltségét mindig történeti, földrajzi, társadalomtudományi és lélektani együtthatással szemléljük. Külön gazdasági szemléletet érvényesíteni szükségtelen.

Történeti szemléletünknek mindenekelőtt abban kell megnyilatkoznia, hogy alföldi népünk műveltségének jelenségeit és vonásait származásuknak és múltjuknak megfelelően osztályozni tudjuk. Célja mégsem az organizmus elemekre bontása, hanem inkább annak

[1] A Magyarság Néprajza, Bp. 1933—37. I. 12. l.
[2] V. ö. Adolf Bach: Deutsche Volkskunde, Leipzig, 1937.

bármely időben, mindenkor tudatos strukturális és funkcionális megértése.

Természetesen nemcsak a műveltséget vizsgáljuk mint terméket, eredményt, hanem összes tényezőivel együtt magát a művelődés folyamatát is, így ezen a ponton kapcsolódik be módszerével a történeti néprajz, amely a népi kultúrát egy meghatározott időszakban vagy időpontban, egy meghatározott közösségben, kiterjedésben vizsgálhatja sztatikusan, azaz relatív nyugalmi állapotában és dinamikusan, vagyis az állandó változás folyamatában, amikor fejlődés és visszaesés egyaránt előfordulhat. Az előbbi vizsgálati cél elsősorban leíró, a másik fejlődéstani vagy élettani jellegű. Nagyon tanulságos lehet pl. a községi tanácskönyvek egy vagy tíz évet felölelő anyagának feldolgozása csak azért, hogy a jelzett időben mi a jellemző az illető közösség műveltségére, úgyszintén egy nagyobb időszak átelemzése minden segédeszköz bevonásával annak megállapítására, hogy a közösségen belül a művelődés folyamata hogyan haladt előre, a műveltség hogyan gyarapodott, alakult, mit fejlesztett és miért, miben vesztett és miért, stb., vagyis a műveltség élettanilag hogyan viselkedett. Jóllehet a történeti néprajz a multban jár, mégis a jövőbe néz, mert célunk vele éppúgy, mint történeti szemléletünkkel: a ma minél maradéktalanabb megismerése.

Közhatóságok és egyházak levéltárainak rendszeres áttanulmányozása elősegíti a történeti megismerést, szóbelileg pedig mulhatatlanul sürgős a legidősebb nemzedék, a 80 évesek halogatás nélküli kikérdezése, mert ők még a nagyapáiktól kapott emlékezéseikkel a XVIII. század végig élő hidat jelentenek. Bár az írás becses, a hagyomány szóbeli elsőbbségét vitatni mégsem lehet.

A népi műveltség *földrajzi* szemlélete alapján tudjuk, hogy a táj és a műveltség megnyilvánulása szoros kölcsönviszonyban van egymással. A táj bizonyos mértékben maga is meghatározza az életformákat, de a táj életét is a benne élő emberek műveltsége.

Alföldünk esetében a tájtörténet mind fizikai, mind emberföldrajzi szempontból kézzelfoghatólag bizonyítja ezt a kapcsolatot.[3] Bár önmagában kultúrmorfológiailag is rendkívül tanulságos a népi műveltség alföldi megnyilatkozása, a nagytáj számtalan kistáján, vagy ettől is eltekintve a műveltség dinamizmusának különféle kisugárzása és útiránya, sokkal tanulságosabb és igazabb esetünkben, ha a táj fogalmát szociológiailag értelmezzük. Így jutunk el az etnikai (táji) csoportok kérdéséhez.[4] Bizonyos tehát, hogy a műveltség térbeli vizsgálata legeredményesebb lehet akkor, ha azt részeiben és egészében egyaránt történetileg kifejlett, tájilag kötött társadalmi szervezet sajátjaként fogjuk fel. Az egyes csoportok műveltsége ugyan nem kü-

[3] L. Bulla Béla és Mendöl Tibor tanulmányait a Szentpétery-Emlékkönyvben, Pécs, 1938.

[4] Viski Károly: Etnikai csoportok, vidékek. Bp. 1938, 1—2. l.

lönül el élesen egymástól, csak bizonyos határjelenségek vannak közöttük, s valamennyi alföldi etnikai csoportunknak még népmozgalmi eredetétől eltekintve is sajátos alföldi jellegű műveltsége van.

A különböző történeti okok miatt Alföldünk népessége korántsem mutat folytonosságot a honfoglalás óta. A mongoljárás, a hódoltság, a felszabadító háborúk az eredeti lakosságot állandóan helyzetváltoztatásra kényszerítették, sőt részben kipusztították. A mástáji magyarok és idegenek beköltözésével az Alföld népi állománya még tarkább lett. E szerint tehát nemcsak hogy a műveltség változása nem mindig a fejlődés irányában haladt, de e mellett egyes csoportok népmozgalmi úton mástáji jellegekkel helyezkedtek el kezdetben. Részint a tájhoz mindig alkalmazkodó életforma, részint az itt átvészelt csoportok hatása azonban a különbségek jórészét eltüntette s innen van, hogy pl. a palóc eredetű telepesek műveltségében is jobbára csak a nyelvjárás mutat az átlag alföldítől lényegesebb eltéréseket, de erősebb vegyülés esetén még a nyelvi különbségek is elsimulhatnak.

A Jászság újabbkori etnikai kialakulása különösen jól világítja meg az alföldi műveltség beolvasztó erejét. Jól tudjuk, hogy a XVII. században újraéledt Jászságban az országnak jóformán minden részéből akadtak telepesek, különösen nagyszámmal a Felvidékről.[5] Mégis az autonómia, a gazdasági érdek, a vallás egyezése, stb., hamar egységessé formálta a telepeseket, jellegzetes alföldi megjelenéssel (csak a nyelvi árnyalat tűnik esetleg fel). Hasonló a Kiskúnság helyzete is; lakóinak tekintélyes része ugyancsak a XVII. században Baranyából költözött be, számarányuk 1699.-ben helyenként igen nagy (Halason 70%[6]). Nyelvükön kívül ma már semmi sem mutat eredetükre, de hogy a XVIII. században sem látszik több, azt is tudjuk. A kertes városrendszer, a tanyásodás, az építkezés már legalább 250 éve alföldi vonalon fut. Orosháza ma szintén tiszta alföldi jellegű község. Még nemzetiségeinken is meglátszik sokban, különösen ősfoglalkozási, építkezési, táplálkozási viszonylatban az alföldi műveltség hasonító ereje.

A földrajzi jellegű vizsgálatoknál mindig legyen szemünk előtt az alföldi műveltségnek a tájhatáron túllépő dinamikus volta is. Ez a Dunántúl felé elég közismert s hogy az Erdély szélén fekvő Partiumot mennyire áthatotta, többször beigazolódott.[7] Hogy a régmúltban így volt-e, nem tudjuk, de az utóbbi száz esztendőben egyre jobban észrevehető. Különösen a gazdálkodásban feltűnő, s bizonyosan az Alföldön megindult nagy mezőgazdasági fellendülés hullámaiként ért oda. A ló gazdasági súlya, a nyomtatás, a kaszával-aratás, egyes

[5] Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp. 1942, 164—209. l.

[6] Orsz. levéltár: U. et. C. Fasc. 4. No. 71. 263—74. l.

[7] V. ö. pl. Györffy István: A feketekörös-völgyi magyarság települése. Idézve a szerző Magyar nép—magyar föld c. gyűjteményes kiadásából. Bp. 1942, 352. l.

termelvények és munkamódok, de még szellemi javak is sok helyen szinte évek pontosságával keltezhetők. Ez a hatáshullám folyamatban van.[8]

A népi műveltség gyarapításában és alakításában a *népi társadalom* minden rétege résztvesz, annak foglalkozás-, korszerinti, nemi, világnézeti, stb. csoportjaiban, s emellett természetesen az egész nemzeti társadalom, ezért a népi műveltséget mindig *társadalomközi helyzetében* kell megvizsgálnunk. Ez azonban nemcsak az alászállás tényére, hanem az alulról felkerülés valóságára is vonatkozik.

Ez utóbbi folyamatok még korántsincsenek kimerítve, s még bő lehetőség áll a társadalomközi kapcsolatok kutatására. Ezenkívül egyre erősebben jut szóhoz a népi *egyéni alkotás ténye*. Napjainkban különösen a mesekutatásban merült fel erőteljesen az egyén szerepének tisztázása[9], és bizonyos, hogy e téren még sokat vitatkoznak,[10] de a népi alkotó egyéniségek jelentősége kétségtelen. Igaz, hogy ők individuumok, de munkásságuk a közösségé, tehát voltaképen az egyéni alkotókat sohasem lehet kiszakítani a kollektívumból, s alkotásaikat, eredményeiket is csak addig tartjuk számon a népi állományban, ameddig azokkal a közösséget szolgálják, de ezt akkor is, ha a társadalomközi felfeléívelésben az első befogadó a népi egyén eredeti közössége volt.

Ezen a téren még számos teendőnk van. Különösen értékes eredményeket várhatunk alföldi viszonylatban a gazdasági úttörők egyéniségének és hatásának felderítésében. A „homok hősei" közül jól ismerjük B. Tóth Ferenc nagykőrösi, Csókás József kecskeméti gazda jelentőségét,[11] de még számosan vannak, akiket nem fejtettek ki személy szerint a nép névtelen soraiból. Ilyeneknek köszönhetjük jórészt mindazt az eredményt, amely Alföldünk népi gazdálkodásának fejlődésében megvalósult. Értékes egyéniségek továbbá a faluszervezők, telepítők, a felebaráti közösségek vezetői,[12] a munkaszervezők (bandagazdák, stb.), az emlékeiket gyakran terjedelmes memoárokba összefoglaló irogató öregek, akik a hagyomány szóbeliségét az írásbeliség síkjára viszik át, az ezermesterek, akiknek néhány alkotása helyet kapott a népi technikában, az alkotó típusú mesefák, nótaköltők,[13] stb. A kollektívum érdeke alapján tehát nemcsak lehet, de kell is a nép egyéniségeit és hatásait nyomozni.

Szép feladat lenne egyszer megállapítani, hogy a népi társadalom sajátos történeti szakaszaiban hogyan „él" az egyidejű népi mű-

---

[8] Saját megfigyeléseim Ugocsa és Szilágy vármegyéből 1942—44-ben.

[9] Ortutay Gyula: Fedics Mihály mesél. U. M. N. Gy. I. Bp. 1940. — Dégh Linda: Pandur Péter meséi. U. M. N. Gy. III.—IV. Bp., év nélkül.

[10] Korompay Bertalan: Népköltési kiadványainkról, Ethn. 1941, 176—77. l.

[11] Gesztelyi Nagy László: A homok hősei. Kmét, 1938.

[12] Bálint Sándor: Egy magyar szent ember. Bp. Magyar Népi Irások é. n.

[13] Kiss Lajos: Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. Debrecen, 1927. Nótás Szabó Pált ismerteti.

veltségben, hogyan alakította, gyarapította, hanyatlásaiban hogyan követte a visszaesés, fellendülésében miként követte azt műveltségének fejlődése.

Volna azonban egy méginkább elvégzendő feladat, amely napjainkban mégjobban aktuális. Az Alföldön a tanyásodás megnövekedésével voltaképen előállt a népi társadalmi kötelékek bizonyos fokú lazulása, amely többé-kevésbbé már a kétlakiság esetén is bekövetkezik, méginkább a teljes kintlakáskor. (Újabban a tanyai olvasókörök, egyesületek már valamennyire áthidalják ezt a szakadást.) Tudjuk, hogy a tanyai nép műveltsége és általános magatartása eltérő a helységbeliekétől. Érdemes lenne a tanyákon folyó népi társadalmi élet alapján annak a hagyományos népi és a polgári műveltséghez való viszonyát feltárni. E munka kapcsán megelevenedik előttünk az abszolút és adaptabilis reliktumok helyzete, mert a tanya a városban már használatból kiment tárgyak, sőt elkallódó szellemi javak végső menedékhelye, melyek itt még ideig-óráig élnek, vagy életre kelhetnek. A tanyavilágnak ez a hagyomány-mentsvár mivolta a népi műveltség változásszakaszainak törvényit is megmutatja.

Az előbbi szemléleti alapok mellett vizsgálatainkban végül a *lélektani látásnak* is erősen érvényesülnie kell. Meg kell értenünk, hogy az örök emberi, a primitív gondolkodás milyen erős alapja még mindig népünk lelkiségének, és meg kell vizsgálnunk, hogy az etnikai csoportok, társadalmi és foglalkozási rétegek, vallásos tömörülések világnézeti és felebaráti közösségeinek lelki megnyilvánulásai hogyan jelentkeznek a népi műveltségben. Végső fokon meg kell határoznunk a „táji lelkiség", az „alföldi lélek" mibenlétét, amely az egyetemes magyar lelkiség sok vonásának magábanfoglalása mellett a többitől elkülönítő jegyeket is tartalmaz.

A teljes látásra törekvés vezet bennünket, amidőn a továbbiakban áttekintjük az egyes néprajzi munkaterületek problématikáját, és megkísérelünk rámutatni arra, hogy különösen mit és hogyan lehet felkutatnunk. A részterületek kifejtésének mértéke, s ezeken belül a kérdések és feladatok mennyisége és minősége természetesen nem lehet arányos, mert mindezekben a tervező a maga érdeklődésénél fogva is kötött helyzetben van. A hézagosságot főként a gyakorlati kutatás szünteti meg, ennek a sikerét pedig a munkaszervezés és a részletteendők elmélyedő lerögzítése biztosítja.[14]

Néprajzi feladataink egyik legfontosabbika a *néplélek, a népi szellemiség* kutatása. A néprajzban ezt eddig általában nem tekintették idevágó feladatnak, s annyira határozatlan volt a helye, hogy

[14] Meg kell jegyeznünk, hogy a könyvészeti utalásokat a legkevesebbre csökkentettük, mert a részletek iránt érdeklődő a közismert néprajzi összefoglalásokban és mutatókban a legtöbbször elég útbaigazítást kap. A teljes alföldi néprajzi irodalom összeállítása nem célja e tanulmánynak. Az elgondolásokban viszont a szerző a maga eddig nem publikált tapasztalatait és törekvéseit is igyekszik közrebocsátani.

vagy kizárólag a lélektan körébe utalták, vagy társadalomtudományi kérdésnek tekintették, de a legnagyobb baj ott van, hogy alig foglalkoztak vele. Az a néhány tanulmány vagy vázlat, amely ezt a témát megpendítette, vagy a külföldi kutatások eredménye alapján kísérelt meg szórványos jelenségeket idegen kategoriákba beszorítani, vagy általánosságokba fúló részletmagyarázatokat ért el. A népi szellemiség, a néplélek kutatása mai felfogásunk szerint elsőrendűen néprajzi feladat. Területe nem szűkülhet le csak a tiszta lélektani kérdések bogozására, hanem a nép lelkiségi és szellemiségi tartalmát és tulajdonságait hivatott feltárni, mintegy filozófiai alapot szolgáltatva a nép művelődésének és műveltségének, valamint a közösségek és a népi egyéniségek társadalmi életének igaz megismerésére.

Minthogy az előzményeket alig lehet figyelembe venni, legelőször módszert kell megállapítani. Ez viszont nem könnyű feladat. A néprajzi irodalom elég gazdag ahhoz, hogy a kísérletezőnek kiindulásához segítséget nyújtson, de éppen itt, ahol elsősorban a gondolkozás, a lelki élet s ezen belül az élmények analizisére van szükség, a mélyebb tájékozódásra csak a nép egyedeivel és csoportjaival való legbensőbb személyi kapcsolat és közvetlen megfigyelés vezethet célhoz. Ezt a munkát egyébként olyan kutató végezheti, aki filozófiailag és néprajzilag egyaránt képzett. Minden néprajzos tud ugyan részletekben hasznos adatokkal szolgálni, de e kettős megszorítás termelheti ki azokat, akik a módszert tökéletesítik és segítségével a megfelelő anyag birtoklásában rendszert tudnak alkotni.

Tapasztalataink és kísérleteink alapján nyugodtan állítjuk, hogy népünk töredezetten is hagyományos nevelése és szemlélődő természete exakt leszűrődéseket is hoz létre, melyek elmélyülő beszélgetések során kitűnően felgyüjthetők és rendszerezhetők. Az ország több táján végzett effajta kísérleteinkből már előre is érzik, hogy a magyar nép, illetve táji csoportjainak filozófikus készsége valóság, s hogy mind egyetemében, mind részeiben — vallási, társadalmi stb. eltérések ellenére is — körvonalazódik népünk gondolkodási-lelkiségi egysége.

Az elsőrendű feladat ezen a téren egy olyan szempontrendszer felállítása, amelynek segítségével a kutató általános filozófiai műveltsége mellett is mintegy azonosulva a néppel, annak saját élete szerint fontos lelki-szellemi vonásait megfogni és kutatni tudja. Ezen a téren úgynevezett „mélyfúrásokat" lehet kezdeni az ilyenfajta főtémákról, mint az élet és halál a nép viszonylatában, metafizikai és transcendens vonások élményi ereje, az érzelmek, indulatok testi és lelki lefolyásának magyarázatai (konkretizálva pl. a jósággal összefügg a szív, a haraggal a vér és epe működése stb.). Az előzőekben, bár szokások, babonák és varázsló cselekmények megléte és az azokkal való élés sokat segít előre, mégis a lényeg az élményi, átélési alapon kifejlő momentumok elvont magyarázata, tehát a törvényalkotás megkísérlése. Ez azonban az a végső cél, ahova csak hatalmas anyag gyűjtése után juthatunk

el. A lelkiségi-szellemiségi kutatás rengeteg részletkérdése tárja majd fel hitelesen a *népi jellem* kérdését is.

Tekintve, hogy az Alföldön a népcsoportok, etnikumok hatalmas szövevénye él, a felvetett kutatási terület megdolgozása tanulságosabb lenne, mint más, homogénebb emberanyagú nagytájon. Azonkívül Szeged filozófiai és lélektani tanszéki ellátottsága kedvező, a főiskolai hallgatóság ilyenirányú nevelése alkalmas indíték lehet ennek a munkának a megszervezésére.

Az előzőekkel erősen összefüggésben van a *vallásos néprajznak* a vizsgálata. Mai megfogalmazása szerint ez a tárgykör magában foglalja mindazokat a néphagyományokat, amelyek az egyházzal bármely kapcsolatban vannak, tőle származó átvételek, vagy bár eredetileg nem onnan valók, de egyházias jelleget nyertek.[15] Az eddigi munka nagyjából ez alapon épült fel, a liturgikus, szimbólikus hagyományok, szokások jobbára ünnepköri elrendezéseként. Fontos teendő azonban az egész munka értelmét megadó hitbeliségi és vallásélményi alapok kutatása: a népi vallásfilozófia megfogalmazása, mely felekezetenként egyben-másban eltérő eredményeivel az egyetemes magyar népi vallásosságot hivatott feltárni. A közösségi élet és műveltség mindeddig egyik legfontosabb ható, alakító és alkotó tényezője a vallás, illetve a felebaráti közösség, mely magának a népi etnikumnak is egyik alapja.

Az egyes felekezeteken belül maradva a római katolikus vallásos néprajz szép kezdetei után egyre ismertebbé válik, habár kiváló kutatója még sok feladatot vél megoldani.[16] Református részről minden vallási néprajzi kutatás mégcsak a kezdeteknél tart.[17] Itt először mélyére kell nézni a történeti forrásnak, hogy a közelmult vagy a ma állapotát helyesen értelmezni és analizálni lehessen. Jelentősége több, mint aminek látszik, csak a hozzá nem értő tartja szürkének a ref. vallási néprajz anyagát, de egészen más a véleménye annak, aki már foglalkozott vele, tehát az Alföld nagy népi református tömegeinek kutatását nem hanyagolhatjuk el. Az evangélikusságnak területünkön alig néhány magyar, de tekintélyes számú német és tót egyházközsége van. Kutatásuk azért is érdemes, mert valamennyi telepítés útján került az Alföldre, és előbbi környezetük hatása vagy a magukban maradás ténye sok tanulságot mondhat el. A protestáns felekezetek vallásos néprajzi kutatásakor egyébként szigorúan meg kell különböztetnünk az egyes korbeli és származási rétegeket, pl. 1. a primitív gondolkodás emlékeit, 2. az ősvallási elemeket, 3. a középkori hagyományokat, 4. a reformáció első két századából való maradványokat, 5. az

[15] Hans Naumann: Prolegomena... Jahrb. für hist. Volkskunde. Berlin, 1925, 21—27. l.

[16] V. ö. Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Bp., 1938.

[17] Illyés Endre: A magyar ref. földművelő nép lelki élete. Szeged, 1931 és A magyar ref. földművelő ifjúság lelkigondozásának tört., Debrecen, 1936. — Márkus Mihály: Ev. néphagyományok. Ker. Igazság, 1941, 161—64. l.

újabb kor egyházi gyakorlatából kifejlődő vonásokat, nehogy összefüggésük kritikátlan kezelése zavart támasszon.

Magyar részről mindezideig, annak ellenére, hogy különösen az Alföld keleti részén nagyszámú görögkatolikus magyar él, az ő vallásos néprajzuk iránt nem nyilvánult meg érdeklődés. Ha ezúttal történeti hátterüket nem is vizsgáljuk,[18] mindenesetre rá kell mutatnunk rendkívül színes és mozgalmas vallási életükre, ezt azonban csak úgy lehet eredményesen tanulmányozni, ha a kutató alaposan tájékozott a keleti egyház tanaiban, liturgiájában, szokásaiban, emellett ismerős azokkal a távolabbi nemzetiségi vonatkozásokkal, amelyek a magyar görögkatolikussággal némiképen összefüggésben lehetnek. A görögkatolikus vallási expanzió népi vonatkozásban tekintélyes, egyes kegyhelyeik pl. Máriapócs, másvallású tömegeket is vonzanak. Kívánatos lenne Hajdúdorognak, mint régóta legönállóbb és legnagyobb magyar görögkatolikus helynek, s innen kiindulva Észak- és Délkeletnek tartva a legszélsőbb magyar görögkatolikus vidékeknek feldolgozása.[19] Az Alföldön élő jobbára városlakó görögkeletiek inkább a társadalomtudományi érdeklődés területére tartoznak, a falusi nemzetiségek azonban tudományos szempontból érdekelhetnek bennünket. Végül sort kell keríteni az egyes elismert felekezetekre (baptista) és szektákra (nazarénus, jehovista, adventista stb.), melyek vallásos közösségein belül a műveltség is nézeteik hatása alatt áll, s ennek a kölcsönviszonynak felderítése nem lehet kizárólag társadalomkutatási feladat. Az északkeleti és erdélyi baptizmus ezenkívül nemzetiségi művelődési kölcsönhatások és az asszimiláció szempontjából is fontos kutatási lehetőség.

A felekezetek szerinti részletkérdések mellett megvizsgálandó a felekezetközi viszonyok jelentősége is, különösen a vegyes vallású területeket illetőleg. Itt nemcsak az a kérdés, hogy bizonyos felekezeti csoportoknak az egyházi és vallási élete milyen értékű és érvényű saját közösségük műveltségi, magatartási terén, hanem hogy a népi úton egymáshoz átkerült nézetek, gyakorlatok milyen hatással vannak a másikéra. Vegyes vallású falvakban a lelkészek nem egyszer észlelnek híveiken katolikus vagy protestáns vonásokat, a néprajz-lélektani kutató ugyanígy állapíthat meg tényeket, pl. a szentelmények kölcsönkérése, áhítatformák átvétele stb., s ezek tisztázása nélkülözhetetlen. Végül talán nem volna meddő azt is megtudni, vajjon a középkori keresztény univerzalizmus gondolata teljes mértékben, felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül, vagy esetleg differenciálódva hogyan és mennyire él népünkben.

A *népköltészet* vizsgálata során sok a teendő, hiszen műfajilag rendkívül gazdag terület, s a népzenével is rengeteg szál szövi össze.

---

[18] Papp György—Gerencsér István—Ivánka Ernő: Görögszertartású magyarság. Kvár. 1942.

[19] Az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya már foglalkozik az ugocsai gkat. vallásos néprajzzal.

Minden műfajnak megvan sajátos élete és tudományos vizsgáló módszere. A jelen esetben nem szólunk hozzá minden kategóriához, szakirodalmunk részletkérdésekben meglehetősen elmélyedt,[20] csupán néhány ma időszerű gondolatot vetünk fel.

Kétségtelen, hogy a lírai műfajok közül a dal erős vezetését ma is tartja és tartalmi skálája tud új élményekkel bővülni. Különösen figyelmet kelthet a társadalmi tagozódás következtében előállott egyes foglalkozási rétegek dalkészlete. Népünk legkeményebb sorsban élő munkásrétegeinek egészen különleges dalköltészete keletkezett, mint a sommásoknak, kubikosoknak stb., amelyben sajátos foglalkozásukkal járó élményeken kívül a maga módján erős szociális feszültség is jelentkezik. Az alkat, a stílus, a dallam ezekben határozottan hagyományos, ha egyébként az újtípusú dalokra gondolunk is, vagy pedig a közismert népies műdalokkal kontaminálódik. De határozottan tanulságos társadalmi nézőpontból is, ha azt vesszük, hogy a gazdaréteg pl. szinte teljesen szakított a hagyománnyal, ugyanakkor a lazábbnak mondható kötöttségekben élő szegényparasztság még népibb magatartású dalaiban. Így van ez a zsellérség, cselédség, napszámosság esetében is; ezek szintén alkotnak új nótákat, de a régieket is jobbára megőrzik, mint ezt a gyűjtők tapasztalatai bizonyítják. Mindezeket a tényeket azonban módszeresen ki kell fejteni.

Egy másik momentum a dalok kapcsán az, hogy a műdalok hatásának kérdését nem szabad elhanyagolhatónak ítélni. A műdal kétségtelenül terjed és hat, okai közismertek: alászállás, társadalomközi érintkezés, cigány, rádió és még sok egyéb. Zenei részét kirekesztve, s tisztán eszmei vonatkozást véve, bizonyos, hogy népköltészetünket sekélyesíti, szimbolikáját szétrombolja, mert míg a népdalnak jelképi értelme szervesen a népi műveltségben gyökerezik, vajjon beszélhetünk-e egyáltalán ilyen szerves műveltségben élő szimbólikáról a népies műdalok esetében? Bizonyára nem s ezért az álnépieskedő műdalköltészet még inkább zavart kelt a népköltészet válságában. Érdemes lenne egyszer a kétféle költészet efajta viszonyát gondos lélektani, társadalmi elmélyedéssel szövegkritikailag és zeneileg párhuzamba állítani. A probléma nem új, közvetve idestova a XVIII. század végéig nyúlik vissza.

Bár jelenleg valamennyi műfaj él, egyesek mégis elmulóban vannak, gondoljunk pl. a siratóénekekre, melyek a gyűjtőknek ma már ritka élményt jelentenek. A balladák is kivesződben vannak, inkább az öregek és tanyaiak énekelgetik, helyüket — akár a mesénél a trufa, — itt inkább az erotikus, pajzán epikus nóták foglalták el, bár ezek inkább a legények készletéhez tartoznak. Míg századunk elején a cséplőgépnél történt szerencsétlenség népdalt formált ki, úgy látszik, a mai

[20] V. ö. Magy. Népr. III—IV. k. tanulmányait és mutatóit, valamint Korompay Bertalan id. cikkét.

nyugtalan évek eseményei komoly tartalommal nem bírnak epikus-drámai költeményekre ihletet kelteni.

A dallamnélküli verses termékek: egyes köszöntők, dramatikus részletek, vőfélyversek, mondókák, alkalmi rigmusok változatlanul tartják helyüket. A nép szereti a kötött beszédet, s bizonyára történeti-lélektani oka van, miért ragaszkodik hozzája. Ezek közül csak a vőfélyversek terjedelmesek, viszont nem mindenki tudja őket, és csak hozzávetőlegesen számítanak köztulajdonnak, (sokszor nem is igazi népi származásúak). A versszeretet magyarázza, hogy a nép közül sokan iskolában vagy könyvből tanult igen hosszú verseket évtizedekig fejből recitálnak, szívesen mondják és szívesen hallgatják. Petőfit szeretik olvasni, a Toldit pedig nem egyszer énekszámra idézik. A kötött beszéd varázsa, a bennük bújkáló öntudatlan műélvezői igény, esetleg a szóbeli hagyományok elégtelensége, az iskola nevelő hatása, a paraszti sorból való szellemi kitörés vágya az oka, hogy egyesek valóságos szerelmesei a versnek és sokszor az ilyenekből lesznek a poéták, akik népi vagy népies hagyományokban írják verseiket, melyeket a többiek megbecsülnek, mert „okosságnak", tudásnak ismerik el. A népi verselgetők és műveik számos hasznos megfigyelésre engednek következtetni, költeményeik átmenetet képeznek a népköltészet és műköltészet között, különböző árnyalatokkal, néha a hagyományokhoz állnak közelebb, máskor valami „irodalomalatti"-nak mondható tevékenységet fejtve ki. Még azt is tudjuk, hogy egyes helyeken a népi költők egymással összejártak, verseiket felolvasgatták, ilyen volt pl. a mult század végén a halasi „paraszt Helikon". Ez a téma talán már nem is látszik néprajzi érdekűnek, de éppen azért, mert a népköltészet a kiinduló pont, nem lehet tisztán kultúrszociológiai feladatnak tartani.

A prózai műfajok közül az anekdotának is lenne számtalan kérdése. Nagyjából csak annyit, hogy ez is az állandó változás állapotában van, főleg tartalmilag. Minden előretörése ellenére is a parasztságnál a „vicc" még nem tud érvényesülni. S ennek bizonyosan okai vannak. A legendával, mondával kapcsolatban fontosabb megjegyezni valónk nincs, érdemes főként a helymagyarázó mondákkal minél többet foglalkozni, hogy népünk történeti érzékét mindjobban megismerjük.

A *mesekutatás* új lendülete sok hasznos és korszerű kérdést vetett fel. Közelebb férkőztek az egyénhez és értékes megállapításokat vontak le az egyén és közösség viszonyát tekintve. Az egyén erőteljesebb bevonása egyesek részéről azt a kifogást támasztotta, mintha a gyűjtők inkább a személyt, mintsem a közösség kincsét akarták volna előtérbe helyezni. A közösségi tulajdont a mesefán keresztül érzékeltetni szükséges, hasznos, és ha ez az irány mérsékletet tart, komoly szolgálatot tehet a néprajznak. A népnek alkotó és reproduktíve is egyéni alakjai más területen is vannak és lesznek, ők viszik előre személyte-

lenül (csak a kutató emeli ki azt) a művelődés folyamatát, vagy megőrzik a hagyományt, esetleg alakítják.

A mese terén az anyaggyűjtés és tipizálás, nemkülönben a már megpendített szociológiai témák további ütemét fokozni kell, mert különösen az Alföldön még elég távol vagyunk a teljességtől. Egyidejűleg azonban vizsgálni kellene gyakorlott gyűjtőknek a mese élményjelentőségét és a mesevilág értelmi-érzelmi érvényét: milyen a mesélő lelkivilága a mesélés előtti állapotában, a mesélés alatti belehelyezkedése a mesevilágba; a közönségnek nem-, kor-, foglalkozásbeli heterogénsége esetén hogyan válik élményévé a mese (pl. a racionális észjárású népi egyed hogyan illeszkedik bele egy időre), meddig tart a hatás és ami a legfőbb, mi alapon tudja magát beleélni a mesébe, vagyis milyen hagyománybeli adottsága van rá, ha tudatalatti tényezők is ezek, hogy a mese világképe — többé-kevésbé a régi világkép — tud hatni rá, milyen ősi tudatalatti- vagy tudattartalmak élnek benne is, amelyek a szórakozáson felül élményévé válnak a mesét.[21] E téren a szálak összekapcsolódnak a lelkiség-szellemiségi vizsgálattal.

Kétségtelen, hogy a tündérmesét a trufa egyre jobban kiszorítja, különösen annak erotikus válfaja. A trufa, az egyik legnemzetközibb műfaj, népünknek régi ismerőse, azonban újabb térhódítása nemcsak a műfaj dinamikusságában rejlik. Még tisztázásra szorul, de alighanem helyes nyomon járunk, amikor terjedését a világszemlélet, az életstílus, sőt az életfenntartási módok megváltozásaival hozzuk összefüggésbe. A mult század közepe óta az egyre terjedő „népi felvilágosodás", az iskolai nevelés értelmi hangsúlyozása, az olvasmány, újság, újabban a rádió alaposan megtépázta a hagyományos világszemléletet. A polgárosodó életstílussal nehezen fért össze a mese még szórakoztatásnak is. A zsellérnapszámos-rétegek kiváltak a faluközösségből. A hetvenes évek óta sokan jártak meginduló közmunkákra, építkezésekre és iparos elemekkel érintkeztek. Az általános védkötelezettség folytán hazai és külföldi helyőrségekben hatalmas számú, különféle társadalmi és foglalkozású elemekkel összekerülő népi nemzedék is szívesen felkapta a rövid, csattanós, sokszor pajkos trufát. A falura visszakerülő népi származású nyugdíjasoknak szintén ez a kedves meseterülete. A parasztember, gazdasági technizálódása ellenére is megsokszorozott teendői mellett, egyre ritkábban tudott a lassan hömpölygő tündérmesékben gyönyörködni. Általában az élettempó gyorsulása is fokozhatta az idegekre sűrűbben reagáló trufa terjedési sikerét. Mindezeket a gondolatokat végeredményben alapos kutatás tisztázhatja.

Az Alföldön az előbbiek kapcsán egyebek közt felderítésre vár az is, hogy nagy- és kismezővárosaink módos rétegénél egyáltalán hogyan

[21] Igen örvendetes ígéretet látunk erre Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék e. gyűjtésének bevezetésében. Bp. 1944, (U. M. N. Gy. V—VI.) I. k. 33—82. l.

halt el a mesélés, hogyan maradt el hovatovább a gyermekek életéből is. Ez utóbbi pedagógiailag, lélektanilag egyaránt megszívlelendő, hiszen kiszorultával egy réteg gyermekeinek fantáziája szegényebb lett, érzelmi világa színtelenebb, és hogy ennek kihatása van a serdülő és felnőtt korban is, az természetes. (A tanyaiak és szegények mesélése ismét más kérdés).

Minthogy a mese részeiben üledék, amennyiben különböző népek, népcsoportok, korok és műveltségek vonásait vagy elemeit megőrzi, faji sajátságaink megismerése végett előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik a művelődéstörténeti és változásbeli részletek kritikailag alapos feltárása. Alföldi téren szintén sokat jelent egy ilyen kutatás a helyi, táji emlékek kinyomozásával, ennek előfeltétele a gyűjtéseken kívül azok korszerű végzése.

Népszokásaink részben még most is hozzátartoznak népünk ünnepi és mindennapos életéhez, de helyzetük és értékük helyenként más és más. Fennmaradásuk és terjedésük az egyes közösségeknek a hagyományokhoz való magatartásától függ. Vannak az Alföldön falvak, ahol a szokásvilág szegényedése nagyon feltűnő, vannak viszont tekintélyes mezővárosok, ahol ez nemcsak erős, hanem napjainkban is gyarapodik.[22]

A közösségek általános magatartása mellett érdemes megfigyelni azon belül egyes nemzedékek viszonyát a szokásokhoz, szinte kataszterT lehet felállítani számszerűség, fontosság, értelmezés, teljesség szempontjából. De ugyancsak érdemes egyes szokások sorsát társadalmi pályájukon is megvizsgálni, milyen utat tesz meg például lefelé három nemzedék alatt. Előfordul, hogy egy szokást a felnőttek elhagynak és azt a fiatalság ápolja tovább, innen átkerül a gyermekekhez, itt ismét egy árnyalattal: a legszegényebb gyermekekhez, s végül esetleg a cigányok tartják fenn a közösségnek.

Melyek azok az okok, amelyek a szokás elhagyására vezetnek? Elsősorban gondoljunk eredeti értelmének elvesztésére. Ettől ugyan még mint játékos hagyomány élhet tovább, de szervetlensége kétségtelen s idővel játékossága sem vonzó. Egy ideig még fenntarthatja egyiket-másikat az ajándék reménye, míg végleg nyűggé, nevetségessé nem válik, s akkor el is hal. Van viszont példa, hogy egy-egy szokás hosszú évekre kimarad, majd újra előbukkan, sőt renaissanceát éli, ilyenkor érdekesek lehetnek a felújítás okai, a résztvevők vállalkozása, s a közösség által újból való elismerése.

Az ifjúságtól kedvelt dramatikus játékok kiszorulását, részben a polgári igények érvényesülésében látjuk. A század elejétől kezdve sokfelé rákaptak a műkedvelő játékokra, s ezek varázsa nagyobb lett számukra, mint saját hagyományaiké. A vidéki ifjúsági egyesületek sokáig melegágyai voltak a hagyományok elszakasztásának, mert szelle-

[22] Igmándy József: Szilveszteri népszokások Hajdúmegyében, Ethn. 1941, 118—125. l.

mi frontjukon a népi kapcsolatot nem tartották fenn. Ujabban a levente-intézmény tervszerűen ápolatja a helyi hagyományokat, és számunkra tanulságos lehet, hogyan támasztják fel intézményesen azt, ami sokszor a maga útján már természetesen elpusztult volna; érez-e a nép ehhez valamelyes személyi vonzalmat, vagy tisztán bemutatónak fogja fel, mint a városi ember a Gyöngyös-Bokrétát, amelynek hagyományfenntartása egy faluközösség érdekében nagyonis kétséges, mert tudjuk, hogy a hagyománynak nem csak élete, hanem halála is van, amit propagandával aligha lehet ott megakadályozni, ahol fennmaradásának elégséges okai már hiányoznak. Nyugodjunk azonban meg, hogy az új népi életforma minden jelenlegi válsága ellenére is alkotó irányú, tehát az elmultak helyett kifejleszt másokat, s különben is a szokások vizsgálatánál nemcsak a multhoz kell kötnünk magunkat, hanem a jelent megértve a jövőt sem szabad reménytelennek gondolnunk, mert akkor a népi élet létjogosultságát tagadjuk meg.

A népnek szokásaihoz való kötöttségét, — itt nem bizonyos meghatározott közösségek, bizonyos időszakban érvényes szokásaira gondolunk, — különösen az élet nagy fordulóinál, eseményeinél sokkal erősebbnek tartjuk, mint az eddigi közhit, csak felfogásunkat a nép mindenkori életformáihoz kell viszonyítani.

Az elvi jellegű megfigyelések mellett azonban törekedjünk a szokások minél alaposabb felgyűjtésére, voltaképen az anyag igazolja önmagát. S ne feledkezzünk meg leírásukban a legaprólékosabb részletekről sem, mint a mozdulatok, öltözetek, kellékek, dallam, előadás, a nézők részvétele stb., mert a szövegek ezek nélkül legfeljebb gyöngébb típustanulmányozást tesznek lehetővé, mi viszont a szokás életére is kíváncsiak vagyunk.

A szokásokkal felmerült gondolatok némelyike ugyancsak időszerű a *hiedelmek és varázslatok* gyűjtése, kutatása alkalmával is. Az Alföldön éppúgy, mint máshol, mindenütt élnek, néhol virágzásban, máshol halványabban, de a nép lelkiségében és a napi élet gyakorlatában szerepük van. Az élet nagy állomásain, betegség esetén, a gazdálkodásban különösen jól tartják magukat, csak kihámozásuk egyes népi rétegekben nehezebb, főleg azoknál, akiket a polgárias álszemérem tartózkodóvá tesz. A természetfölötti erők elismerése, a mágikus hit, még az olyan embert is köti, aki rádiót tart lakásában. Legfeljebb egyedenként nem nagyobb mértékben, mint egyeseket a városi értelmiségből. Bár ugyan nehezen kivihető, érdemes lenne egyszer egy hiedelemkatasztert készíteni, hacsak egy kisebb közösségről is, amiben nemcsak a mennyiség és a minőség osztályozása szerepelne, de a társadalmi rétegeződések részvétele, összes csoportjaival — így vallási megoszlással is — s a gyakorlat mértékével. Érdemes lenne néplélektanilag megvizsgálni olyan egyéneket, lehetőleg teljes anyaguk felvételével, akiknek élete adottságként a hiedelmektől van meghatározva, s akik mások számára kisugárzólag hatnak, anélkül természetesen, hogy erőltetetten a táltosok vagy boszorkányok szellemi utódaiként kezelnők őket,

így népünk mágikus gondolkozását alaposabban megismernénk. A szegedi és halasi határban elég sok ilyen egyéniségről hallottunk.

Az alföldi népi *művészkedés, díszítés*, szinte a legkeményebb kérdéseket és problémákat veti fel. A mát általában a szegénység jellemzi, s csak hellyel-hellyel találunk színfoltokat. Tudjuk azonban, hogy ez az elszürkülés egy érthető gazdasági-társadalmi átalakulás következménye, mely talán a XIX. század közepe óta indult meg, különösen az Alföld belsőbb területén. A XVIII. századból a feljegyzések sűrűn emlékeznek meg hímzésekről, pompásan díszített ruhákról. Festett és faragott tárgyak nagy számmal kerülnek elő olyan helyeken is, ahol emberöltők óta már legfeljebb lomtárakban tűrik őket. A múlt században egy ideig még él a művészi szükséglet, legalább a díszítés vonalán, így az elmúlásban lévő pásztorvilág különösen a faragásban jeleskedett; a népi ruházkodás, egyszerűsödése előtt, kb. a 60-as, 70-es évekig, a ma legszíntelenebb vidékeken is változatos volt, így a kiskunhalasi gazdaifjak akkortájt még hímzettelejű ingeket viseltek. De míg a század vége általában majd mindenütt a régebbi ízlés gyökeres átalakulását jelenti elsősorban a polgári irányban, mégis akadnak csoportjaink, melyek a népi vonalat fenntartják, csak a kifejezésen módosítanak pl. a matyók.[23] Népmozgalmilag s ezzel együtt etnikailag magyarázhatjuk a Kalocsa-környékiek és a Bácska XVIII. században odatelepült magyar népének többhelyt mutatkozó s az általános alföldi jellegtől eltérő különbségeit, hasonlóképen a marosmenti palóctelep; Apátfalva, stb. különállását.

A múlt emlékeiből s a jelen gyakorlatából, azaz a most is tapasztalható művészeti megnyilvánulásokból mindenesetre valahogy képet kell formálnunk az Alföld népművészetéről. A nép művészeti hajlama bizonyára termelt ki, s talán ma is alkot öncélúbb, valóban művészinek nevezhető alkotásokat, de mindenesetre él benne sokfelé — esztétikai igényeinek megfelelőleg — a díszítésre való törekvés. Hogy ma a lelki tartalom egyes mélységeit, a szimbólumok értelmezését legfeljebb spekulative fogjuk meghatározni, az valószínű, de a kompoziciót, színritmust és harmóniát a tárgyak alapján meghatározhatjuk, ezek során a népművészet nagy történeti távlatú és földrajzilag kiterjedt, gyakran bonyolult szálai elrendezésével az alföldi népművészet egyes fejezeteiben világosságot teremthetünk.

Minthogy a népművészetben a legdöntőbb fordulat közvetlen elődeink s a magunk életében zajlott le, és szoros összefüggésben van a nép gazdasági és társadalmi életében végbement változásokkal, nézzük meg, mit kell a jelen tanulságául s a jövő várható fejleményeinek megértése végett bonckésünk alá venni, vagyis állapítsuk meg, hogy a változás e szakaszában a népművészeti alkotás és az esztétikai ízlés milyen irányú. Így meg kell tudnunk, hol és hogyan fejleszt ki a nép valamely csoportja modern népművészeti stílust, főleg

[23] Dala—Erdélyi: Matyóföld. Bp. 1941, 55—75. l.

színben és kompozicióban ismeretes a matyóknál,[24] kalocsaiaknál.[25] Művészkedése alkalmazó (iparművészeti) törekvés-e pl. bútort fest, szerszámot díszít, lakást fest, stb., vagy pedig képzőművészeti, vagyis pl. képet fest, szobrot farag. Kérdés továbbá, ha aktív kapcsolata a művészkedéssel megszünt, miben éli ki esztétikai vágyait pl. szeret díszített tárgyakat beszerezni, esetleg polgári ízléssel már képet, dísztárgyakat, és még egész sor kérdés merülhet fel, ami a nép mai esztétikai érzéseit van hivatva megvilágítani, s ezek kiterjedhetnek lakása berendezésére, virágkedvelésére, a természeti szépségek élvezetére, az ünnepélyes események hatáskeltésére, stb. Részünkről hiszszük, hogy a népművészeti kutatásnak nemcsak tipizálás, motívum- és kompozició-kutatás az elsőrendü feladata, hanem foglalkozzék a nép esztétikai vágyaival, élményeivel, ítéleteivel, érzékével, próbálja megfogalmazni a „népi esztétikát". Igy a mindenkori alkotás igazabban állhat előttünk, mintha azokat a nép szépérzékétől és ízlésétől elvonatkoztatva a magas művészet és a többé-kevésbbé dogmatikus szakesztétikák elvei szerint nézzük. A népi művészkedés és díszítés a nép életének és műveltségének tőle elválaszthatatlan megnyilatkozása, s e szerint kerettörvényeit valóban annak s nem kizárólag a magas kultúra szemléletének alkalmazásával fogjuk megismerni.

A „szellemibb" területek áttekintését ezzel be is fejezzük. Lehetne ugyan még több idetartozó tárgykörről szólnunk, s talán kellene is, de minden feladatot nem bírunk vállalni. A zenei kutatást teljesen mellőztük, mert területe a néprajzon belül is szinte önnállósult. „Átmeneti jellegü" részterületeket, pl. a játékot, ezuttal bővebben nem tárgyalunk, noha elismerjük, hogy mind a gyermekek, mind a felnőttek játékai és játékos szórakozásai pedagógiai és szociológiai jellentőségüknél fogva is minden figyelmet megérdemelnek. A népi gyógyászat kérdését a szervezetismerettel és népegészségüggyel egyetemben el nem választható egységnek tartjuk, és itt elsősorban helyszüke miatt nem térünk rá.

* * *

Alföldi népünk sokszerű *gazdasági* tevékenysége néprajzilag korántsem olyan ismert, mint első pillanatra gondolnánk. Ha nem is szükíthetjük le helytelenül nagytájunk területére a magyarság ősfoglalkozásainak teljes kifejlését — hiszen a magyarság nem csak síkségi nép, — mégis leghozzáférhetőbben az Alföld kínálkozott a multban is ősfoglalkozásaink megismerésére.

Néhány értékes monográfia foglalkozott ugyan egyes területek feldolgozásával, kisebb közlemények többízben tárgyaltak apróbbnagyobb jelentőségü részleteket, az Alföld népi gazdálkodásáról azonban mindezidáig tudományos értékü, tartalmas összefoglalás nem je-

[24] Dala—Erdélyi: id. m., 64—75. l.

[25] Eckert Irma: A kalocsai hímzés eredete és fejlődése. Szegedi Füzetek, II. 55—64. és III. 47—59. l.

lent meg, tehát ez is a jövő feladata lesz. Most a továbbiakban emeljük ki azokat a kirívó hiányokat, melyek első pillanatra szembetűnnek a néprajzi tevékenység áttekintésekor.

A *gyüjtögető gazdálkodás* feldolgozása terén talán legjobban el vagyunk maradva. A mulasztások egyrészét az Alföldön már alig lehet helyrehozni, mert a táj és az életmód átalakulása szinte teljes mértékben érvényesült. Bizonyos, hogy az elpusztult vagy „vadtáj", a lecsapolás előtti vízivilág sokkal több alkalmat nyújtott a gyűjtögetésre, és a gazdálkodás akkori szintjén a gyüjtött javak sokszor a termeléssel egyenértékű élelmet vagy egyéb anyagot szolgáltattak.[26] Meggyőződésünk pl., hogy a gyüjtögetett friss növények vagy részeik századokkal előbb nagyobb szerepet játszottak a táplálkozásban, és véleményünket irodalmi adatok is támogatják.[27] Az a kevés salátaféle, gumó stb., amiről itt-ott ma is megemlékeznek, csak gyér nyomai a hajdani erősebb felhasználásnak. Ha egyáltalán nem késő, érdemes az ehető, gyüjtögetett növényekre minél nagyobb gondot fordítani. (A gyógynövények helyzete sokkal jobb).

Jószágtenyésztésünk sohasem nélkülözhette teljesen a szénát, s bár ennek jelentősége a kezestartás kifejlődésével egyre nőtt, néprajzilag alig van komolyabb beszámoló a széna körüli műveletekről, de az inséges takarmányokról is alig tudunk valamit. A lecsapolások, ármentesítések után a nád-, káka- és gyékénytermő területek csaknem eltüntek. Mindezek a növények építési, fűtési, ipari szempontból népünk életében szinte napjainkig meghatározó értékűek voltak. Mégis aránylag kevés tanulmány foglalkozott velük, de ezek között sincs egy sem, amely pl. a nád életét, fejlődését, érését, minőségét, stb. bemutatta volna a vízmentiek megfigyelése, tapasztalatai alapján, pedig ez a népi természetismeret, tudás és munkavégzés miatt korántsem mellékes.

Az ásványok gyüjtögetése néprajzunkat csak az aranymosással kapcsolatban érintette néhány megfigyelés erejéig. Ha a föld, agyag, homok, székső szerepét az építkezésre, vagy részben a népi kisiparra hagyjuk, itt említjük meg a tavi mészkő fejtését, mely napjainkban sem szünetelő népi foglalkozás, és a laposok kitermelt köveiből ma éppúgy raknak falat, mint a XVIII. században még emeletes házakat és templomokat is a Kiskunságban, bizonyára egyebütt is.

A gyűjtögetés terén ugyancsak mostohán kezelt kutatási ág a méhészet, pedig alföldi népünk foglalkozik vele (az összeírások szerint a múltban méginkább). A vadméhek kifosztása sem csupán az összefüggő hegyvidéki erdők lakóit foglalkoztatja, ugyancsak a Kiskunságból vannak adataink erről, mint élő gyakorlatról. Állapítsuk meg, hogy a

[26] Béla Gunda: Sammelwirtschaft bei den Ungarn. 1938. Ung. Jahrb. XVIII. k. 2—4. f.

[27] Rapaics Rajmund: A kenyér és a táplálékot szolgáltató növények története. Bp. 1934.

népi ember mit őriz meg a hagyományos méhészetből, s hogyan jutott el a szakszerű méhészkedésig.

A *vadászat* mint népi ősfoglalkozás területén a mi viszonylatunkban Ecsedi Istvánnak köszönhetünk legtöbbet,[28] egyébként legmostohább kutatmányaink közé tartozik. A törvények és táji változások ismételten akadályozták ugyan megmaradását, illetve régi jelentőségét, azonban kezdetleges eszközökkel ma is vadásznak. A régi életmód és ős-, valamint hazai történetünk részleteinek felderítése végett erőteljesen kell emlékeit, mai gyakorlati módjait felgyűjteni, nehogy idővel ez a kevés is elkallódjék. Itt említjük meg, hogy a divat és a nincstelenség az utóbbi években a balmazújvárosi hörcsögösökben egészen új népi vadásztípust kezdett kialakítani.

Az Alföld főfolyója, a Tisza, mellékvizeivel együtt hatalmas vízrendszert alkot, s az ezzel összefüggésben álló vagy független belvizek még szinte néhány évtizede valóságos *pizivilágot* jelentettek. E vizeken folyó egykori és mostani halászélet azonban Ecseditől, Szabó Kálmántól, Herman Ottótól s talán még néhány kutatótól eltekintve, méltánytalanul kevés ismertetést kapott. Jellemző, hogy a tiszai halászatról csak helyi vagy regionális részlettanulmányok vannak, a Szernye és az Ecsedi-láp élete pedig csak a még most is folyamatban levő feldolgozások után fog feltárulni. Pedig hely- vagy gazdaságtörténeti, sőt néprajzi értékű emlék vagy feljegyzés van elegendő, hogy egy jelenkutatásnak segítségére lehessen.

A víz változatos viselkedésétől kezdve a halak természetének népi ismeretén, a szerszámokon, munkamódokon át a halászok társadalmi és jogi vonatkozásáig rengeteg tennivalónk van még. Megvizsgálandók az olyan részletkérdések is pl., hogy az elpusztult falvak helyére költözők között hogyan alakult ki a halászfoglalkozás, mi a táj szerepe ebben és mi az emberi felismerésé? Milyen magatartási közösséget fejleszt ki a halászság? Milyen irányban változik az élete az utóbbi évtizedekben stb. Az úgynevezett halászfalukban mennyiben paraszt is egyúttal a halász, illetve van-e olyan, aki csak földművelő és egyáltalában nem halászik, és mi a két foglalkozási réteg között műveltségi és társadalmi szempontból a viszony, mi esetleg a megoszlottság népmozgalmi háttere stb.

A folyómenti életnek a halászaton kívül még számtalan megfigyelésre méltó vonása volt és van. A Tisza, Duna, Maros, Szamos stb. hátán nagy forgalom bonyolódott le erős népi részvétellel még a mult század második felében is. Egyes helyek nem csupán országos, de egyszersmind népi kereskedelmi központok is voltak (pl. Tiszaujlak, Tokaj, Szolnok, Szeged stb), sajátos népéleti színezéssel. A felső vidékek-

[28] Ecsedi István: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. A Déri Múzeum 1932. évi jelentése, 121—262. l.

ről a víz hátán úszott le a tutaj, zsindely, tűzifa, só, gyümölcs, a gabonás hajók tekintélyes forgalmat bonyolítottak le, a vízimalmokba messze földről vitték a gabonát őrletni. A halászat a friss halon kívül, szárított-, sózott halat is vitt a piacra (a XVIII. században pl. Hódmezővásárhely szintén szolgáltatott be földesúri járandóságul). Ma már sok mindent csak az egykori feljegyzésekből és a legidősebb emberek emlékezete után lehet kideríteni. A hajóácsipar úgyszólván megszünt, a superok kihaltak, (régi módon talán csak a szamosmenti Olcsvaapátin dolgoznak[29]). Az a kevés vízimalom, ami még megmaradt, egy-két évtizednél többet aligha ér meg. A víziforgalom nagymértékben megváltozott; a gőzhajózás átalakító hatású volt, állatokkal való vontatás alig, emberi erővel végezve pedig egyáltalán nem fordult elő. A magyar hajósélet megírását szintén erősen nélkülözzük. Tutajosok még vannak, de a legtöbb termék már uszályon vagy vasúton teszi meg az útját. Az átkelőhelyek népi közlekedéséről s ezen belül a révész-életről nagyon keveset tudunk, pedig a közforgalmi hídak mellett a közlekedésnek a régi módja is közönséges. Minden változás ellenére még mindig sokat lehet megtudni a multról, s kell a jelenből, hogy a folyók és a vizek mentén lefolyt és létező nagyszabású népéletről teljes képet kaphassunk.

A nagy-vízi és vízmenti mozgalmasság mellett azonban ne feledkezzünk meg a belvizes területek ősfoglalkozási kapcsolatairól sem. A *pákászat*, amely az első három ősfoglalkozásunkat magában foglalja, a mocsárvidéki lakosság számottevő életalapja volt. Bár különösen a szegény réteg általában pákászkodott, mégis voltak ennek kizárólagos művelői is, a társadalomból szinte egészen kiszorult magános pákászok[30] vagy nádlacik.[31] A csikászat, madarászat, piócázás, teknősbékázás, széksóseprés egyéb foglalatosságokkal együtt utolsó perceiket élik, művelőikkel együtt. A pákászemlékek megmentése egyúttal ősi életmódunk egyes részletkérdéseit is megvilágítja.

Állattenyésztésünk-kel foglalkozó tanulmányaink legtöbbje alföldi vonatkozású. Eltekintve néhány dunántúli és erdélyi közléstől, a szilajtartás legtöbb ősi vonását innen határozták meg. Az alföldi pásztorkodásról leíró és rendszeri értelemben elég tiszta képünk van, azonban mindig lesznek tennivalók.

Történetileg ki kell kutatni pl., mennyiben volt nomád a honfoglaláskori magyar állattenyésztés, vagy hazánk területén mikor szűnhe-

[29] Sőregi János: A panyolai Tiszáról... A Déri-Múzeum 1937. évi jelentése, Debrecen, 76—81. l.

[30] Ecsedi István: Poros országutakon, Debrecen;
Herman Ottó: Magyar halászat könyve Bp. 1887, I. 467—475.
Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. Bp. 1942.
Győrffy István: Nagykunsági Krónika. Karczag, 1922. 24—47. l.;

[31] Lakatos Károly: A pákász vagy nádlaci. Ért. 1912, 25—38. l.

tett meg, illetve hogyan alakult át a leszűkültebb értelmű helyváltoztató pásztorkodássá. Kívánatos annak gazdaságtörténeti felderítése is, hogy a középkorban sűrűn lakott Alföldön milyen lehetett az állattenyésztés jellege, s a kunoknak tulajdonított állítólagos tény a nomád hagyományok felélesztésében[32] egyáltalán helytálló-e, ha tudjuk, hogy szállásaik magyar területekbe voltak ugyancsak sűrűn beékelve, vérségi beolvadásuk mintegy két évszázad alatt megtörtént, és életformáinkhoz való alkalmazkodásuk ezzel együtt bizonyára jóval a középkor vége előtt teljes lett. Szükséges felderíteni, hogy a szilajtartás hódoltság alatti fellendülését tehát survival-ként vagy csak revival-ként kell-e tekintenünk. Ugyancsak többé-kevésbbé tisztázatlan a jószágtartó szállások s a velük kapcsolatba hozott mezőgazdasági tanyák származási kérdése.

Az újabb időkben lefolyt egyes változások háttere szintén erősebb felderítésre szorul. Alig foglalkoztak pl. a legelő és a legeltetési rendszer módosulásával, jóllehet erre nézve éppen a XIX. század második fele a legdöntőbb, amikor a földközösség az autonóm területeken is végleg megszűnik, és a sorozatos tagosítások a határokat a gazdálkodás új irányai miatt más beosztásba kényszerítik.[33] Kevés előzménynyel ugyancsak a XIX. század az, amikor az állatfajták kicserélődnek,[34] mintegy mutatva annak az extenzív gazdálkodási rendszernek az átalakulását, amely mindezideig uralkodó volt, s melyet ősi állataink biológiailag is lehetővé tettek. A ló és szarvasmarha kérdését mellőzve (bár alapos ménes-tanulmányunk nincs), inkább említsük meg a sertéstenyésztés iránti érdeklődés elhanyagoltságát, pedig alföldi tájfajtáink már kipusztultak. A kanászatról rendkívül keveset tudunk, s a sárréti kanászok utolsó hírmondóit sem kérdezték ki szakszerűen. A makkoltatás, amely nemcsak az alföldi folyók tölgyeseiben volt jelentékeny, hanem a környező hegyek makkos erdeiben is folyt odahajtással, időszakos megtelepedéssel, még említésre is alig került. A magyar juh annyira kipusztult, hogy alig van néhány ezer belőle, de néprajzi tanulmány a magyar juhászatról még nem készült, pedig szilajtartásával erősen eltér a selymes-juhászattól. Viszont a merinó-juhokkal beköltözött cséhes juhászokról is jobbára csak régi céhartikulusokból értesülünk, pedig szórványos tapasztalataink szerint a magyar juhászéletre is hatottak, tenyésztési tapasztalataik pedig jórészben meghonosodtak. A pásztoréletről hiányzik egy szociológiai készséggel megírt monográfia, melynek a történeti multat éppen úgy figyelembe kell vennie, mint a közelmultat és jelent, amikor ez az ősi szolgarend már szinte végső felbomlásban van.

---

[32] V. ö. Györffy István: Állattartás. Magy. Népr. I. 179—80. l.

[33] Tálasi István: Változás-vizsgálatok a népi állatteny. köréből. Ért. 1943. 203—220 l.

[34] Hankó Béla: Magyar háziállataink. Bp. 1943. Kincsestár 49. sz.

A kezestartással kutatóink nem szeretnek foglalkozni. Az istállózás fejlődése, a haszonállatok beállítása, pl. a járó-vonó jószág betanítása, hízlalása és egyéb haszonvétele alig ismeretes.

A baromfi irodalma is szegényes, pedig az aprójószág tartása minden időben számottevő tenyészág volt, s az lett különösen az utóbbi évtizedekben, amikor a tejgazdálkodással együtt a legfontosabb bevételi forrássá vált. A fajkeverési kísérletezésekből parlagi tyúkjaink kerültek ki győztesen. Vizes vidékeinken a vízi szárnyasok tenyésztése sok ősi és eredeti vonást mutat, ezek összegyűjtése még javarészt a jövő feladata.

Végül említsük meg azokat a kisipari szakmákat, amelyek állattenyésztésünkhöz voltak vagy vannak kötve. Az alföldi nagyvárosok posztósairól már aligha tudhatunk meg valamit, de a gubacsapók, szűrszabók, szűcsök, kalaposok, kesztyűsök, tímárok maradékait még nagy haszonnal faggathatjuk ki. A mészáros- és hentesiparnak is vannak népi jellegű mesterkedései.[35] A kovácsok jószággyógyítása szintén felgyűjtésre kínálkozik.

Az Alföld népi *mezőgazdálkodásának* alapos megismerésére mindenekelőtt hívjuk segítségül a gazdaságtörténetet. Ennek a társtudománynak fel kell derítenie a lehetőségig az alföldi gazdálkodás méreteit az egyes időszakokon belül, figyelembevéve a nagybirtokokat, de elsősorban kiértékelve a telkes jobbágyság teljesítményeit. A tájtörténet segítségével meg kell tudnunk, hogy a hajdan sűrűbb településű nagytájunk hol kedvezett elsősorban a földművelésnek, hol az állattenyésztésnek, valamint a nyerstájak meghódítása, a kultúrtájak pusztulása (az egyes katasztrófák következtében) milyen mértékben és milyen kihatással következett be. Mindezekre a kérdésekre a megfelelő válasz szinte nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a hódoltság alatti s főleg utáni népi gazdálkodás túlnyomóan extenzív rendszerét szét tudjuk taglalni a szerint, mit tarthatunk valóban magunkkal hozott pusztai gazdálkodási örökségnek, s mit kell tekintenünk az e hazai viszonyok folytán előállott alkalmazkodásnak és alkotásnak. Csak így tudjuk igazában tisztázni a mezőgazdasági tanya kialakulását, a kertes települések értelmét, melyeket eddig általában csak az állattenyésztéssel hoztunk kapcsolatba, pedig, amint kezd kitűnni, legrégibb feljegyzéseink szerint mezőgazdaságilag is éppolyan fontosak, esetleg különböző időszakokban más-más intenzitással. Gazdaságtörténeti kutatásnak kell eldönteni, hogy az adózás és vám, majd főleg a XVIII. századtól kezdve a közgazdasági konjunktúrák, az általános és népi gazdálkodásra milyen ösztönzéssel hatottak, vagy azt mennyire hátráltatták.

Ami most már a népi mezőgazdálkodást és a talajviszonyokat illeti, meg kell állapítani, miben állott a lecsapolás és ármentesítés előtti

[35] Kiss Lajos: A hódmezővásárhelyi mészáros mesterségről. N. Ny. 1936, 140—153. l.

ú. n. *nedves gazdálkodás*, milyen volt a térkihasználás, hogyan függött a termelés a víz- és csapadékviszonyoktól (az öregek a maguk módján a hajszálcsövességet és a párásodást emlegetik), s hogyan volt vele összefüggésben a pákászat és állattenyésztés. Ismernünk kellene, hogyan alakult ki a vízmentesítési munkák elvégzése után egyes vidékeinken a *száraz gazdálkodás*, hogyan ment végbe az alkalmazkodás stb. Milyen volt a *homokon* a régi népi gazdálkodás, ezzel kapcsolatban pl. hogyan hódították meg a Duna-Tisza közén a homokot[36] a mult század második felétől kezdve? Mindezek azért is nagyjelentőségű tények, mert megismerésük és eredményeik által nemcsak a népi termelés korszakos szintje, hanem éppen az alkotókészség és alkalmazkodóképesség, a saját gazdálkodási műveltségbeli javak teremtése világosodik meg.

A népi termelésben szokásos gabonafélék fajtája és helyzete az idők folyamán különböző volt, s így ezek jelzik is az alföldi gazdálkodás mindenkori termesztési irányait, de egyúttal a korszakonkénti műveltségi behatásokat, a népi gazdálkodás termelési átalakítását, a termelés és táplálkozás kapcsolatait is.

Közismert gabonaneműink közül — fajtarészletezés nélkül — a búza, árpa és köles nagy jelentősége. Az első kettő kenyérnövény, a köles pedig a burgonya népszerűsödéséig mindennapos kenyérpótló, kásaétel. A pusztai gazdálkodási viszonyoknak ezek felelnek meg legjobban, nyelvészeti tanulságok szerint is a magyar földművelés legrégibb kenyérnövényei. A búzafajták közül a tönköly, ill. vótér már csaknem kiveszett, pedig néhány évtizede még sokfelé termelték.[37] Hozzánk a középkorban jutottak el, bizonyára külföldi telepesekkel. Termesztésük emlékeit próbáljuk felgyűjteni. Az árpát eddig inkább takarmányneműnek tekintettük, de ez a szerepe csak az utóbbi évszázadokban lett jelentősebb, egyébként bizonyítottan ősi kenyérmagunk, a belőle készült kenyérrel mind a multban, mind a jelenben táplálkoznak, jóllehet utóbb inkább szükségeledelnek tekintik. Az árpaliszt táplálkozási felhasználásáról még egyáltalán nem emlékeztek meg. A napjaink nehéz körülményei között kissé feléledt, egyébként teljesen elmulásban levő köles termesztését alig ismerjük.

A rozs, mely Alföldünk homokos vidékein helyenként bizonyára már régebben ismert, nagyobb jelentőségre a homoki legelők feltörése után emelkedett, s a laza talajokon szinte egyeduralkodó kenyérgabona. Egy nyírségi tanulmányon kívül[38] néprajzi irodalmunk nem foglalkozott vele, pedig manapság mint a második legfontosabb kenyér-

[36] Gesztelyi Nagy László id. m.

[37] Bátky Zsigmond: Kiveszőgabonaféléink. Földr. Közl. 1918, 29. l. és Kiss Lajos: Földmívelés a Rétközön. Debrecen, 1920. 4—5. l.

[38] Nyárády Mihály: Az őszi rozs termelése Kamocsaházán. Ért. 1930, 84—101. l.

adó, továbbá takarmányozási és ipari gabonával többet illenék törődni. A zabbal méginkább adósak vagyunk.

Kevés ismeretünk van a tengeri népi jelentőségét illetőleg is. Ez a mintegy kétszázötven éve meghonosodott gabonaneműnk szépen mutatja egy kultúrnövény diadalmas előretörését: hogyan lesz a kerti veteményből szántóföldi vetésforgóba besorolt, a búza mellett Alföldünkön legjelentősebb termesztvény, mely nemcsak népünk táplálkozásában jelent sok változatosságot, de a takarmányozást, főként pedig a hízlalást szinte gyökeresen átalakítja. A mellett, hogy termelési és tárolási módjait a fejlődés fokaiban még szinte most is megrögzíthetjük, eddig nincs egy tanulmányunk sem, mely a tengerit a népi termelésben és táplálkozásban csak hozzávetőleges kimerítőséggel is bemutatná.

Az Alföldön a burgonya előretörése csaknem egyidejű a tengeriével. Több homokos vidékünkön pl. a Nyírségben a legfőbb termesztvény, de általánosságban is kedvelt főterménnyé lett, és a népi táplálkozásban valóságos forradalmat keltett. Bár ezen kívül a takarmányozástól a szeszfőzésen át a szappanfőzésig számtalan érvényesülési tere van, néprajzi tanulmány éppúgy hiányzik róla, mint kortársáról, sőt talán még adatokban is mostohább a helyzete, mint a tengerié.

Nem volt szokás eddig néprajzilag azokat a kultúr- és takarmánynövényeket sem figyelembe venni, melyek a mult század hetvenes éveitől fogva már két nemzedék gazdálkodásában kaptak komoly helyet, mint pl. a répa-, lucerna-, lóhere-, bükkönyfélék, stb. Ezen az igazságtalan helyzeten a jövőben változtatnunk kell.

Az egyes termesztvények kérdései után most főbb vonásokban mutassunk rá azokra a hiányokra, melyek a termelési eszközök és a munkamód ismerete terén észlelhetők. Az utóbbi időkben néhány alapvetően fontos tanulmány foglalkozott ugyan ezzel a tárgykörrel,[39] de csak a legnagyobb hiányokat pótolták. Számtalan eszköz kallódik és tűnik el örökre, melyeket még nem ismertettek, s melyekhez, legalább helyileg, sok hagyomány fűződhetett. A munkamódokkal ugyanígy vagyunk.

A szántás, a parasztember legfontosabb teendőinek egyike részleteiben főleg Hódmezővásárhely-, Debrecen- és a Felvidék széléről ismeretes. Szeretnénk, ha további tanulmányok foglalkoznának vele olyan elmélyedéssel, amilyennel a multszázadi szakírók (Nagyváthy, Pethe, Balázsházy, Török, Kacskovics) tették, hasonlóképen a vetéssel, ahol többek közt egy igen érdemes részletkérdés: az alá- és fölévetés problémája is felderítésre vár. Külön fejezetet érdemelne a homoki gazdálkodással kapcsolatban a térszín alkalmassá tétele, a hegyhúzók, a leszántás és a kubikolás segítségével, valamint a homoki vetés óvása

[39] V. ö. Kováts László: A Néprajzi Múzeum magyar ekéi. Ért. 1937, 1—44. l.

a leszalmázás, a jószággal járatás és a szalmavágó henger alkalmazásával.[40] A kasza és sarló használati és munkamódi viszonyát ismerjük ugyan, de időbeli vonatkozásban az Alföld közepéről még sok homályosságot kellene eloszlatni.[41] A nyomtatás és cséphadaróval való cséplés helyi eltéréseit bizonyára népmozgalmi hátterek felderítésével fogjuk megérteni. A tárolás ősi alföldi módjáról, a vermelésről eddig inkább adataink vannak, de nincsenek pontos leírásaink. S hogy igazságtalanok ne legyünk, a mult század közepétől folyó technizálódás, gépesítés eszközeit és munkamódjait is figyelembe kell vennünk, hiszen az alkalmazás és alkalmazkodás során népi kifejezések, metaforák egész sora bizonyítja a népi életbe való belehelyezkedésüket, és munkaszövetségek, arató-, cséplő-, sommásbandák hatalmas sora alakult a gép melletti munka elvégzésére sajátos feladatokkal, a specialisták külön népi elnevezésével.

Népünk gazdálkodásának változatai során — a belterjesülés irányában — okvetlen foglalkoznunk kell a *zöldség- és gyümölcskertészet* lendületes fejlődésével. Már 100—150 éve tudunk helyekről,[42] ahol főleg kitűnő káposztát s egyebet termeltek nagybani eladásra is, azonban mintegy két emberöltő alatt sokfelé szabályos zöldségkertészet fejlődött ki — nem mindig nagyobb városok közvetlen közelében, bár azok fogyasztására számítva — s a gazdálkodásnak ez az új ága a régitől merően elütő gazdasági életformát alakított ki. A bosztányosok és a paprikások munkabelileg már is megoszlott csoportjai mellett főként a Duna mentén és Bácskában különleges zöldségtermelő paraszti közösségek alakultak ki, melyek csekély indíttatás után saját tapasztalataik alapján termesztenek sóskát, spenótot, spárgát, rebarbarát, krizanténumot. Pest környékén a paradicsomozás és szamócázás fejlődött ki létfenntartó foglalkozássá. De máshol pl. a kiskunhalasi homokon is létesültek virágzó zöldségkertészetek, hogy a Három Város előző eredményeit ne is említsük. Meg kell azonban tudnunk, hogyan indult el egy ilyen mozgalom, a nép kitől tanult, mit fejlesztett a maga tapasztalatából, s általában hogyan vált a kertészkedés gazdálkodásának rendszeres üzemi részévé. Az egyes termesztési ágakon belül ma már a nyelvi kifejezések gazdagsága tanúskodik a sajáttá-válás és sajátteremtés tényeiről.

Az alföldi népi *szőllő-* és *gyümölcstermelés* múltját, törekvéseit és gyakorlatát néhány tanulmány helyi vonatkozásban már bemutatta,[43] azonban még számtalan pótlásra van szükség. A népi egyéniség-

[40] Török Gyula: Szalmahengerlő. N. Ny. 1937, 76—77. l.

[41] Tálasi István: Megjegyzések a kecskeméti pásztorkultúra problémáihoz. N. Ny. 1938, 107—110. l.

[42] Galgóczi Károly: Magyarország mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855, 275—78. l.

[43] V. ö. Szabó Kálmán: Kecskemét szőllő- és gyümölcstermelésének multja. Kmét, 1934.

kutatásnak sok közösségi ügyért dolgozó egyedet kell felkutatnia, akik gazdasági úttörők voltak. Itt említjük meg, hogy a rózsabarack egyik előállítója állítólag Borsi Lajos, kecskeméti gazda volt, de sem egyéniségét, sem munkásságát mindeddig nem ismerjük, jóllehet szerencsés eredménye már világpiaci cikké vált.

A szőllő- és gyümölcskertészkedés önálló népi életformát teremtett, s minthogy jövője beláthatatlan, így hasznos lenne ennek igazán alapos és elmélyedő kutatása már most, amikor a kezdetek még nyomozhatók, a kifejlődés pedig virágba szökkent.

A népi földművelő gazdálkodásnak fejlődési szakaszai tehát számtalan munkaterületet jelentenek számunkra, s így a kutatás sokkal több problémát és kérdést vet föl, mint mondjuk az állattenyésztés területe, tekintve, hogy itt több a hiány, tehát több a lehetőség is.

Még csak arra kell utalnunk, hogy egyszer ne feledkezzünk meg egy olyan vonás érintéséről sem, mely alapja népünk gazdálkodási kedvének: ez a *földszeretet*. A föld és a paraszt személyes viszonyát kellene helyileg vagy általánosan feltárni, de nem azt, hogy a nép fia milyen földön mit termel, hanem annak igazolását, hogy a föld a vele dolgozónak személyes része, hozzá lelki szálak fűzik, s a földmíves a földhöz, a magáéhoz éppúgy mint a máséhoz, a máshatárban levőhöz éppúgy, mint az esetleg külföldön látotthoz, azonnal viszonyul. Volt földje sorsát hosszú idők multán is figyelemmel kíséri. Lélektani és gazdasági felkészültséggel e téren sok szép eredményt várhatunk.

Gazdálkodásunk után szóljunk most már a *népi táplálkozásról*. Ezen a téren alföldi viszonylatban van több részlet-[44] és összefoglaló jellegű tanulmányunk,[45] s ezeket további kutatásunk során hasznos előzményeknek tekinthetjük.

A népi táplálkozás két végletet mutat, néha szegényesnek, máskor gazdagnak tűnik fel. A valóság az, hogy egyes néprétegek aránylagos egyhangú táplálkozása számszerűleg és ízlésben mégis gazdag ételsorozatot jelent, a látszólagos egyoldalúságnak pedig a termelés, beszerzés, a hagyományos beosztás, a kialakult ízlés, esetenként természetesen a szűkölködés jelenti hátterét. A néha előkerülő egyéb jelenségek mellett ezek a tények határozzák meg minden időben a táplálkozás adódó lehetőségeit.

Mint már előbb említettük, valószínűnek tartjuk, hogy a régi elpusztult és nyers tájak nagyobb beavatkozástól mentes állapota idején népünk a gyüjtögetéssel több friss növényi tápanyagot fogyasztott, mint manapság. De kétségtelen, hogy már az elmúlt századokban is legfontosabb tápláléka a gabonafélékből készült kenyér, tészta, és a kása. Mivel nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni, itt inkább

[44] V. ö. Kiss Lajos: A hódmezővásárhelyi ember eledelei. Ethn. 1923—24.
[45] Ecsedi István: A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. A Déri-Múzeum 1934. évi jelentése. Debrecen. 151—395. l.

csak a tésztafélék körüli ismereteink kiegészítésére akarunk figyelmet kelteni, mert a főtt tészta most is annyira főtáplálék, hogy sokfelé kenyérrel együtt eszik. Főtt és sült tésztáink alapos megismerése annál is inkább fontos, mert művelődéstörténeti hátterük igen széleskörű. A növényi ételek közül főhelyen kell említenünk a szárazfőzelékeket, melyek sűrűn és lével elkészítve szintén elsőrendű táplálékok. Az alföldi ember ma jobbára babot termel, de feljegyzéseinkből tudjuk, hogy a XVIII. században sokfelé a lencse is járta. Kipusztuló ételeink közül különösen a kölest kell alaposan feldolgozni. Az újabb eredetű burgonya és tengeri táplálkozásbeli felhasználása annyira sokszerű, hogy már csak ezért is érdemes lenne számba venni, milyen gazdagodást jelentettek a népi ételsorozat számára.

Közfelfogás szerint a magyar nagy húsevő, s ez annyiban igaz, hogy nagyon megbecsüli, egyébként friss állapotban az utóbbi időkben nem valami gyakori eledele. Az állattenyésztés századaiban gyaníthatólag több friss húst fogyasztottak s nemcsak a pásztorok, hanem a földművelő rétegek is, ezt a székbírói számadások igazolni látszanak. A népi húsfogyasztás csökkenése valószínűleg a szemtermelés gazdasági rendszerváltoztatása következtében indult meg, másrészt az önellátásra törekvés olcsóbbsága miatt folytatódott (a nagyjószág friss húsát, hogy ne kelljen pénzt adni érte, inkább füstölt disznóhússal, esetenként baromfival pótolják). Néhány néprajzi kutatónk szerint az alföldi magyar nép nem halevő,[46] s állításukat azzal okolták meg, hogy népünk nem szívesen eszi a halat. Ez azonban csak az utóbbi évtizedekre áll, amikor a vizes világot az ármentesítés és lecsapolás eltüntette. Azelőtt könnyű volt halhoz jutni, később pedig nehéz és költséges, ezért elszoktak tőle. Ha azonban könnyen kerül, ma is nagyon szívesen fogyasztják, és a régi városi, valamint községi szabályrendeletekben (pl. Halason, Kúnszentmiklóson, Vásárhelyen) igen gyakran eltiltja a hatóság a kifogott hal vidékre szállítását azzal a megokolással, hogy a helység lakosainak nem szabad szükséget látniok. Húsételeink változatossága komoly tanulmányokat érdemelne, és itt a régmult hagyományokat és ételnemeket is fel kellene tárni, pl. a lóhús-evés népi nyomait, a konzervált — szárított húsételek nagy elterjedtségét, stb.

A tej felhasználását s főleg termékei készítését és fogyasztását szintén bővebben kellene ismernünk. A pásztori s paraszti vonatkozások, a népi tejgazdálkodási törekvések a múltban és jelenben egyaránt részletes analizist követelnek. Mivel a tej ma az időszerű gazdálkodás egyik legfontosabb terméke, kutatásainknál az ebből fakadó következményekre is ki kell terjeszkednünk.

Mellőzve a népi táplálkozás egyéb anyagi vonatkozását, emeljünk

[46] V. ö. Cs. Sebestyén Károly: Az ősmagyarok halászata, Ért. 1935, 106—108. l.

még ki néhány olyan szempontot, amelyet kutatásainkban érvényesítenünk kell.

A táplálkozásnak nemcsak anyagában és felhasználási módjaiban történtek időről-időre jelentősebb változások, de a főzés-sütés technikai kivitelében is. A házbeli tüzelők változásai már önmagukban is módosító hatással voltak, de különösen nagy változás, mondhatjuk azt is: fejlődés ment végbe a múlt század utolsó harmadától kezdve. A házi és a konyhai tüzelők országszerte zártakká kezdenek alakulni, leginkább éppen az Alföldön. Míg a nyílt tűzhelyeken és kemencékben cserépedényekben főztek — esetleg bográcsban ill. vasfazékban —, a zárt takaréktűzhelyekről a cserépedények erős hőszigetelésük miatt kiszorultak, és a zománcos bádogedények váltották fel őket. Ugyancsak kb. ettől az időponttól kezdve kiszorulnak a nyársak és lábasserpenyők is. E módosulásokkal nemcsak az elkészítés változott lényegesen, de egyes ételfélék egészen kiestek. A század elejétől kezdve pásztor- és halásznépünk is sok régi sütésmóddal felhagyott, a nyárs szalonnára még használatos ugyan, de a sárbagöngyöléssel való szárnyas- és tojássütés, stb. jobbára csak öregek emlékeiben él. Ha a nép táplálkozását kutatjuk, a technikai háttereket se hagyhatjuk figyelmen kívül.

A táplálék anyagában és elkészítésében bekövetkezett változások azután az ízlésben is megnyilvánulnak. Más az étel íze a régi fűszerezéssel, más a cserépedényben főtté, mint ami bádogedényben készült, más a nyárson pirította, mint a vaslábasban vagy tepsiben sütötté. Amint úri konyhánk ízlése sokat alakult két emberöltő alatt, ugyanúgy a népé is. Új ételeket szoknak meg új ízekkel együtt. A mozgalmasabbá vált népi élet (katonaság, városi alkalmazás, cselédkedés, társadalomközi érintkezés) a táplálkozásból is megnyilvánul. Az utóbbi évtizedekben egész sor új étel került a néphez, egyes helyeken még azt is meg lehet tudni, hogy egy bizonyos ételt ki kitől és honnan tanult, hogyan kezdett terjedni (az átvétel nem egyszer a polgári élet módosításával jár együtt). Érdemes egybevetni pl. egy ötvenesztendővel ezelőtti parasztlakodalom étrendjét a maival egy és ugyanazon helyen, már abból is sok kiderül. S amint az ízlés, az ételek rendje alakul, ugyanúgy — részben a családi és társadalmi kötöttség ernyedése folytán — az étkezési szokások is velük együtt változnak. Az ízlés, étrend és étkezési szokások hagyományait és módosulásait kutatásainkban tehát nem hanyagolhatjuk el.

Az alföldi *ház* tanulmányozása a szakirodalomban eddig ismert több becses tanulmány mellett még számos kérdésben kiegészítésre szorul. Múltja felderítésére igen értékes indítást jelentettek Papp László[47] és Szabó Kálmán[48] Kecskemét-környéki ásatásai, ezeknek

[47] Papp László: Ásatások a XVI. sz.-ban elpusztult Kmét-vidéki falvak helyén. Ethn. 1931, 137—152. l.

[48] Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938. 79—100. l.

eredményei az Alföld XVI. századi építkezését és lakáskultúráját illetőleg nemzetközi tudományos körökben is meglepetést keltettek. A középkori falvak további feltárása még sok értékes tanulságot nyújthat.

Részben az önálló fejlődés, részben a népmozgalmak és a művelődés dinamizmusa az Alföldön idők folytán több változatot termelt ki, a peremvidékek érintkező térségében pedig a különböző honi házvidékek típusai érvényesülnek. Az Alföld belsőbb területén maradva érdemes lenne megtudni pl. a XVI. századi kún telepek fejlett házkultúrájának hátterét, ami egyúttal az alföldi középkori magyarság műveltségi életét világítaná meg szerteágazó szálaival. E téren a Bácskában is lenne sok felderíteni való, lévén az szinte legsűrűbben lakott területe a középkori magyarságnak, s mint a jelek mutatják, itt virágzott a legfejlettebb alföldi népi kultúra. Meg kellene továbbá állapítani, hogy pl. a telepítési időkben a hivatalosan épített vagy szabályszerűnek megkívánt telepesházak mintáit a kormányhatóságok és telepítők miért szabták a magyar parasztházakhoz, s miért nem érvényesült azokban a hasonló táji viszonyok közül idekerülő külföldi telepes saját hagyománya, illetve ha erről lehet szó, miben nyilvánult meg ez általában és részleteiben. Hasznos lenne ismerni továbbá az alföldi peremeken a házvidékek érintkezéseit, vannak éles és átmeneti típusok, újabban úgy látszik az alföldi hatás erősen érvényesül, s ennek bizonyára érintkezési vonatkozásait is le lehetne rögzíteni.

A ház állandó változásaiban, illetve fejlődésében feltétlen számot kell vetnünk az egyre fokozódó igényességgel, amelyet gyakran társadalomközi kapcsolatok váltanak ki. Az igényesség talán legjobban az építkezésben és a ruházkodásban nyilvánul meg, de sok másban is az utóbbi évtizedekben ez a változások mozgatója. Az igényesség már a múltban is jelentkezett az építkezésben, a rendiség korában a nemesi házak mintául vétele ebből fakad, az utóbbi időkben részben ezzel magyarázhatjuk a kisiparos egyre gyakoribb bevonását, irányszabását. A nemesi házak népi kapcsolatait már nagyjában ismerjük, a kisiparosság foglalkoztatását azonban még alig vizsgálták.

Vannak azonban gyakorlatilag talán sürgősebb tennivalóink is. Az alföldi házak falanyagával ugyan tisztában vagyunk, de a keleti szélek fa- és paticsépítkezésével és annak hátraszorulásával keveset foglalkoztak. A városokban, falvakban és pusztákon említett földházakról több részletet ismerünk, tudnunk kellene azonban, hogy pl. a XVII—XVIII. században említett sok földház mennyiben eleve folytonossági, s mennyiben csak a korszakonkénti szűkös viszonyok velejárója. S mivel az Alföld főépítőanyaga a sár, talán helyénvaló lenne egyszer a sártechnikát alaposan feldolgozni,amíg a hozzáértő és a régi munkamódot ismerő öregek végkép ki nem halnak. Rakott vagy fecskerakásos fal ma már alig, vagy általában nem készül, pedig ez a kezdetleges ősi falrakási mód csak szűkszavú jegyzetekből

ismerős. A falverésről is sok összegyüjteni valónk lenne, mert ez az állandóan terjedő és közkedvelt építésmód manapság sok műszaki újítással bővült. A vályog is terjedő falanyag, szerte az országban már patics és borona helyett is használják. A sárkészítés, sározás, tapasztás különféle módozatait ugyancsak szórványos adatokból ismerjük. A falrakási műveleteket a fa-, nádazó és egyéb mellékmunkákkal együtt olyan barkácsoló mesteremberek végzik, akiknek szociográfiai megismerése szintén nyereség lenne.

A tetőszerkezet típusváltozatai hasonlóan sok kérdést vetnek fel. Miért van az, hogy pl. a Duna—Tisza közén a régi lakóház nyerges, ugyanakkor a tüzelő istálló sátoros tetejű? Népmozgalmilag vagy másként kell-e magyaráznunk a keveredő szarufás és szelemenes szerkezeteket? Az ú. n. farazatos házak néha egy községben két változatot mutatnak, de mellettük a vértelkes megoldás is él. Mi lehet ilyenkor a kultúrmorfológia, a népi technika, a kisipari hatás, az igényesség, stb. szövevényében az irányadó? De magának a tornácnak fal- és tetőszerkezeti megoldása, továbbá lakásfunkciós szerepének kezdete és kiteljesedése mind-mind — legalább bizonyos helyi vonatkozásban — feleletet vár. A faalkatrészeknél pedig figyelembe kell vennünk, az Alföldön jobban, mint másutt, a „faanyag megmaradásának elvét", ami jelentheti egy bizonyos technikának anyagszabás által való mintegy kényszerűen azonosmódú fennmaradását, de jelenti az alföldi ház legtovább használatban levő anyagát is, mert ha a sárfal kidől, a házat szétdobják, a faalkatrészeket egy másik házon, vagy a régi helyén épülő új hajlékon mindaddig felhasználják, míg az idő végleg el nem korhasztja. A fával kapcsolatban érdemes volna kipuhatolni a paraszti ácstechnikát, a mocsári tölgy, majd az akác, stb., végül a kereskedőtől vett fenyő megmunkálását illetőleg. A födémezésnél a nád- és sárborítás még erősebb megvilágításra szorul.

Tekintve, hogy a gazdasági építmények napjainkig sok ősiséget őriztek meg építésmódban és szerkezetben, érdemes önálló szerepükön túl ilyen szempontból is megvizsgálni őket. Egyébként a gazdálkodás mindenkori iránya és fejlettsége megmagyarázza eredetüket és értelmüket, beosztásukat és elhelyezésüket, a népmozgalmi tényezők viszont a sajátos formákat, mint pl. a bácska-baranyai szántalpas hombárok, stb. Bár gyakori primitívségük szívesen foglalkoztatta a kutatókat, szükséges, hogy a teljes látás kedvéért a gazdasági építményeket az előbb említett szélesebb viszonyítással magyarázzuk. Az igen fejlett bácskai tanyákon pl. feltűnő a trágyából készült akol sűrű jelentkezése, ezt a szegényebb és mezőgazdaságilag elmaradottabb Kiskúnságban már inkább csak hírből ismerik. Értelmezésére tudnunk kell, hogy az intenzív termelés miatt a föld karbantartására a Bácskában sok trágyát használnak fel, a nagyszámú szarvasmarhát azonban csak állattőkének és trágyázási célból tartják, nem tejelésre, és félszilaj módon, tehát a kezdetleges egybentartási épít-

mény egy fejlett mezőgazdasági tevékenységen belül indokolva van.

Visszatérve a lakóházra, annak beosztását történeti illetőleg származási, valamint fejlődési és társadalomközi tényezőktől függően kell szemlélnünk, nem felejtkezve meg a családszociológiai vonatkozásokról sem. Így jó lenne tudni, vajjon a múlt században még általánosságban fennálló nagycsalád hogyan használta a házat lakásul, mi volt a családosztódásnak szerepe a házbeosztás módosulásában stb. Ugyancsak többet tudhatnánk a tanyai lakóházak és tagozódásuk kialakulásáról, főleg ha az ú. n. farm-tanyáról van szó. A lakáshasználat és a tüzelőberendezések összefüggése szintén tanulságos. A tüzelőknél részben az állandó változás következményeként, részben a célszerűségre törekvés miatt az utóbbi száz évben érdekes változást tapasztalhatunk. A régi kétosztatú alföldi házban a család nappali s részben éjjeli tartózkodó helye nyáron a szabadkéményes pitvar, télen a kemencével fűtött ház (szoba). A XIX. század vége felé kezdik a kéményalját lepadlásolni, a szabadkémény rendeltetését átveszi a kamin. A főzés azelőtt a kéményalja alatti középpadkán történt, majd ennek kidobása után a kemence szája előtti oldalpadkán vagy a katlanban. A kamin alatt már rendszerint nem főznek, mert a felül teljesen zárt helyiségben megjelenik a vaslapos takaréktűzhely, ezen sütnek-főznek, vele melegítenek, esetleg világítanak, fölötte szárítanak, körülötte tanyáznak. Így az egész helyiség alkalmassá lesz az állandó téli-nyári tartózkodásra, ezért ágyakat is helyeznek el benne, és új építkezésnél már jóval tágasabbra méretik. A ház (szoba) — nem számítva a polgári igényű családokat — télen át inkább ruhatárul és alkalmi összejöveteli helyül szolgál, gyakran már a kemencét is lebontják, és kályhát vagy takaréktűzhelyet állítanak bele, vagy ha a kemence megmarad, abba jobbára csak kenyérsütéskor fűtenek be. Más változat esetén nyáron a pitvarban (egyszersmind konyha is) tartózkodnak, télen meg a kisházban, de többnyire takaréktűzhely mellett. Az előbbi helyiséghasználat főleg új házaknál gyakoribb, s ilyenkor a volt pitvarra kettős ajtót tételnek (üveges- és levélajtó).

De mindkét változatnál az említett okok mellett a tüzelőszer problémája is szerepet játszik. A tőzeget, a nyílt tűzhelyek régen általános tűzrevalóját elhagyják, a nád, gaz alig számít, a szalma trágyának kell, kemencébe sajnálják. Bár oda tengeriszárral is befűthetnek, a takaréktűzhelyen viszont ezt is lehet használni, méghozzá gazdaságosabban. A fa kevés, ha veszik, a takaréktűzhellyel legcélszerűbben kihasználják. Újabban tüzelnek benne kőszénnel is, jól beválik. Kemencébe a fát nem pocsékolnák, a szén meg nem odavaló.

Az alföldi ház pitvara tehát (ma már jobbadán konyhának nevezik) összesűrítette magában a kéttagozatú ház valamennyi funkcióját (a kenyérsütéstől eltekintve), de ez a változás a tényleges lakáshasználatban egyáltalán nem jelent igazi fejlődést, hanem inkább leszűkülést. Az, hogy a szobák száma szaporodott, nézetünket nem

zavarja, mert a napi élet a legtöbb helyen ezekben a nyilt tüzelős pitvarból alakult helyiségekben folyik. A sok szoba legföljebb módot, rangot jelent.

Ez az átalakulás észak és kelet felé is kihatással van, bár ott a ház (szoba), ha a nyilt kandalló helyett új tűzhelyet kapott is, eredeti szerepét jobban megőrzi, s a pitvar előbb ismertetett állandó lakóhelyül való használata (átalakulva lakó-konyhává) inkább csak az igényesedő, polgárosodó gazdáknál kezd meghonosodni, akik a magasabbrendűnek vélt alföldi életformát otthoni építkezésükben, illetőleg lakáshasználatukban utánozzák. Ilyen esetben a ház (szoba) ott is alig használt tisztaszobává kezd átalakulni, de ez náluk nem leszűkülés, mivel egysejtű hajlékuk lakáshasználata tulajdonképen most is csak egy helyiségre terjed ki. Ezeknek a mintegy nyolcvan éve megindult, de most is folyó változásoknak a mozzanatait igen tanulságos volna lerögzíteni, hiszen az alföldi ház egyik messze kiható változásfolyamata pereg le szemünk láttára.

A házbeli *bútorzat* a múltban egyszerű és kevés volt, de mindenkor szoros kapcsolatban állott a lakás beosztásával és használatával, s áll részben ma is. Kezdetleges bútorok sárból, zsombékból, fatőkéből még ma is akadnak itt-ott, az ágyszékek maradványai több helyen fellelhetők, ilyenek pl. a bácskai bunyevácok kúlúpszerű alkotmányai. Mintegy kétszáz év távlatából az egyes bútorok jelentkezését, sőt letűnését nagyon ügyesen lehet érzékeltetni, ha a hagyatéki leltárakat, a móringleveleket áttanulmányozzuk, s a lomtárakat átvizsgáljuk. Tanulságos volna a lakásdíszítés esztétikumára is kiterjeszkedni, melynek ízlésváltozásait több nemzedék lakáskultúrája szemléletesen tudná feltüntetni, s az egyszerű lakóhelyiségekből kiinduló nyomozás a nemhasznált, csupán parádéra tartogatott, esetleges többszörös tisztaszobákig, széles társadalomrajzi és lélektani megállapításokat is eredményezhetne.

A *ruházkodás* a néprajzi gyüjtésnek sokáig egyik legkecsegtetőbb területe volt, mert a közelmúltban még egyes vidékekről könnyűszerrel színes tanulmányokat lehetett összeállítani. De főleg kezdők vagy kevésbbé járatosak gyakran igen fogyatékos leírásokat közöltek. Legfőképen lehet vétení az időmeghatározás ellen, ugyanis egyes ruhadarabokat egyszerűen réginek vagy éppen ősinek mondani nem lehet, mert ez csak henye fogalmazású általánosítása egy lefolyt idejű népi divatnak, ami előtt és után mindíg volt és van valami. Vétení lehet gyakran a társadalmi rétegződés, a korcsoportok felületes kezelése, a népmozgalmi tények szempontjainak mellőzése miatt, s még más egyéb viszonylatban is, ami mindíg a teljesség rovására megy.

Ha egy-egy helység vagy nagyobb terület ruházkodási múltját akarjuk feltárni, igen helyes a körözési levelek helyrevonatkoztatott anyagával kezdeni munkánkat, majd azt kiegészíteni a hagyatéki leltárak, házassági szerződések, cseléd- és pásztorbérlevelek, valamint a

vallatási jegyzőkönyvek adataival, az esetlegesen fennmaradt rajzok, képek bevonásával, de mindíg ügyeljünk az időbeliség feltüntetésére Igy ugyan sok lényeges vonást még mindig nem kapunk meg, pl. a díszítést is csak sejtetve, mégis hasznos alapunk lesz a szó- és tárgybeli hagyományok előzményeinek megértésére. Azt is meg fogjuk látni, hogy milyen erős divatmozgalmak mutatkoznak a múltban népünk egyes csoportjainál. Mindig voltak és vannak ma is kisebb és nagyobb kisugárzó divatközpontok, ízlésalakitó közösségekkel, varró és varratási alkalmakkal, ezeknek a felderítése sokat megmagyarázna a népviseletek terjedése és módosulása tekintetében, más világításba helyezné a felülről alászállás kétségtelen gyakoriságát, az egyéni és közösségi ízlés viszonyát.

Hasznos lenne a tulajdonképpeni viselettel, tehát magával a ruha hordásmódjával is foglalkoznunk. Itt szintén nemi, kor-, társadalmi csoportok figyelembevételével számtalan esztétikai, néplélektani (pl. szimbolizmusra valló) vonást lehetne felgyüjteni a mindennapi és ünnepélyesebb alkalmi öltözködésekre, az egészségi állapotokra, testalkatra, kozmetikára, társadalomközi viszonylatra, tájbeliségre, nemzetiségi megítélésre és még sok másra kiterjedőleg.

A régi értelemben vett népviselet lassú elmúlása miatt nagyobb figyelmet kell szentelnünk az anyagönellátás hagyományainak, elsősorban a vászonanyagra gondolva. Az Alföldön a szövés-fonás csak a szélek felé él erősebben, a középső részeken néhány évtizede még fontak, de már több nemzedék óta takáccsal szövettek. Az ilyen helyeken össze kellene gyüjteni a kendermunka összes emlékeit, mert alig él néhány öregasszony, aki ezekre valamennyire emlékeznék. Fel kellene gyüjteni a Duna—Tisza közén néhány évtizede még dívó kendermunkára járást, pl. a kiskunságiak a pest-soltmegyei Sárközbe mentek a kender kikészítésére. A takácsok alföldi múltját szintén kutatni kellene, nemkülönben a ruházattal foglalkozó valamennyi kisipar emlékeit vagy mai gyakorlatát.

S végül nem szabad hinnünk, hogy minden szürkülés ellenére is az Alföld egyes részein egészen megszünt volna a népviselet. Igaz, hogy anyagában, alakjában, hordásában más, mint a színes világé, de azt a viseletet, amely bár jórészt a múlt század vagy néhány évtized polgári szabását mutatja, szintén népviseletnek kell tartanunk, mert csak a nép hordja, annak is van már hagyománya, ízlésszabálya, hordásmódja. Ez a hibridnek látszó újabb és mégis népviselet eddig néprajzilag alig jött számításba.[49]

Tárgyi szemlénk ezzel végére ért. Voltaképpen még szólhattunk volna néhány területről, amilyen pl. a teherhordás, s talán bővebben a népi kisiparról is, azonban a felsoroltakat éreztük a legfontosabbaknak.

---

[49] Fél Edit: A turai viselet c. tanulmánya (Ért. 1937, 84—105. l.) komoly indítás a továbbiakra.

Szellemi és tárgyi vonatkozású részletekben egyaránt mindig *elvi alapon* is csoportosítottuk a kutatásra váró kérdéseket és problémákat, tehát a módszeres látás érzékeltetésére törekedtünk, s ezáltal arra, hogy a honi néprajzi kutatás helyenként korhadozó és megkövesedett előítéletekben botladozó szekerét új útakra vezessük és „megigazítsuk". Annak a számbavétele, hogy „mit és hol" kell felgyűjteni — mint látni fogjuk, — csak egy a megindulás gyakorlati részletkérdései közül. Mi ezen felül a „miért, hogyan és mióta" szempontjaival az előbbiek korszerűségét szeretnénk növelni, mert ez egyszersmind már a jövő számára gondoló gazdaságosság is.

Az előzőekben végignéztük tárgykörök szerint a nevezetesebb tennivalókat, melyek természetesen jórészt csak ízelítőt adtak a ránkváró feladatok sokaságából. A továbbiakban még röviden a *munkaszervezés* némely kérdését kell érintenünk, inkább csak javaslatszerűen, mert bizonyos, hogy az erőteljesen meginduló kutatás meg fogja határozni a közelebbi célokat, és ki is alakítja a munkaköröket. A tulajdonképeni főcél: az Alföld teljes néprajzi feltárása és monografikus feldolgozása hosszú évekbe telik.

Egy ilyen nagy munka — mint tudjuk, — csak akkor eredményes, ha a nagy összefüggések teljes rendszeres feltárásával a finom aprólékossággal kidolgozott részletek, a kis élet: a mikrobios ismerete is párosul. Ezért meg kell becsülni az anyaggyűjtést, a leíró tanulmányokat, mert nélkülük néprajzi tudományt nem művelhetünk.

Kérdezhetnők, hogy egy rendszeres feldolgozást bizonyos földrajzi tájon belül kezdjünk-e meg, vagy inkább egy etnikai (származásilag egybetartozó) közösségben. Bár eredmény tekintetében mindkét megoldás értékes lehet, részünkről inkább ajánljuk a származási csoportok elsőbbségét, mert a kultúra organizmusát ezeken belül jobban tudjuk érzékelni. (L. a táji szemléletről mondottakat.) Alföldi etnikai csoportjaink túlnyomórészt annyira komplex összetételűek, hogy már magában ez a tény is jelzi műveltségük és művelődésük sajátosságait. Nézzük meg pl. a „kiskúnok" néven ismert népcsoportunk összetételét. Öt helységben (Lacháza, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás, Halas) nagyon vékony kún folytonosságot találunk, a XVII. században a lakosságot felszaporítja túlnyomórészt Baranya, Somogy, kisebb részben Solt és Pest vármegye, szórványosan Szerém és Valkó. A XVIII. században a házasodással Halason bekapcsolódik mindkét Sárköz, a század végén a középtiszai és nagykúnsági származású ref. bácskai telepes lakosság. A XVIII. században mind az öt községben jász-, pestmegyei, csongrádi, fehérmegyei stb. jórészben róm. kat. elemek kerülnek mellé jük, beolvadás vér szerint alig van ugyan, mégis megindul a műveltségi hasonulás. A többi kiskúnsági helység (Félegyháza, Majsa, Dorozsma és kirajzásainak) lakói jász, palóc és pestmegyei eredetűek, újabban erős szegedi keveredéssel. A ref. és róm. kat. jellegű kiskunsági helységek közt azért van némi etnikai hasonulás, bizonyára a jász-

kún autonómia keretébe tartozás következtében. A származási szálak sokszerűsége miatt tehát ennek a műveltségben való megnyilvánulásait is keresnünk kell, a művelődésükben mutatkozó némi konvergenciát viszont az együttélés tényével magyarázhatjuk.[50] Alföldi nagyvárosaink legtöbbje is komplex származású alakulat, gyakran középkori folytonossággal és egy sereg, néha mástáji vérségű elem beolvadásával, mely azonban műveltségéből valószínűleg adhatott át az etnikai magnak. Amikor egyes közösségeket pontosabban nem tudunk etnikailag meghatározni, akkor a házassági szövevényük alapján tekinthetjük őket kultúrális vagy érintkező egységeknek, pl. Mindszent, Algyő, Szegvár, a hódmezővásárhelyi Mártély, Sándorfalva stb. különböző időkben újratelepült községek, de házasodási szövevényt alkotva egy műveltségi közösség tagjainak tekinthetők. Egyébként maga Szeged is jóformán valamennyi említett problémát a sajátjának vallhatja, éppen ezért érdemes lenne összes kirajzásaival együtt népi műveltségét korszerűen feldolgozni, bemutatva a szegedi népi műveltség dinamizmusát. A táji vonatkozás továbbá a szorosabb-lazább etnikai csoportoknál sem sikkad el, hiszen az etnikum kialakulásának és fönnmaradásának egyik követelménye egy bizonyos környezethez való alkalmazkodás, illetőleg a benne élés, és minthogy az etnikai csoportok által lakott kistájak és vidékek az Alföld nagytájába tartoznak, az alföldi népi kultúra tisztán táji megnyilvánulásai is világosan kirajzolódnak.

A tájbeli magyar nép, illetve egyes csoportjai műveltségének alapos megismerése mellett nagy figyelmet kell szentelnünk a nemzetiségek csoportjainak is.[51] Betelepedésüket javarészt keltezni tudjuk. Régi hazájukból hozott hagyományukat és itt kapott hatásokból származó műveltségüket, táji alkalmazkodásukat stb. komoly elmélyedéssel kell tovább vizsgálnunk,[52] illetve ahol semmi sem történt, ilyen alapon megkezdeni, s így kiderülne, hol, miért és mennyiben érvényesült a magyar népkultúra fölénye, vagy a népközi kölcsönhatások egyáltalán hogyan folynak le. A népességi megoszlás szerint helyenként kisebb-nagyobb eltérésekre számíthatunk.

A kutatás célja és módszeres biztosítása végett a teendők további szerteágazásáig előzetesen már néhány nyilvántartást és adattárat kell összeállítani. Első teendő egy olyan *irodalmi nyilvántartás* elkészítése, melyben tárgyi, helyi és szerzői felsorolását kell adni annak, hogy az Alföldön mit, hol és kik gyűjtöttek, s a két előbbi kategóriát térképre kell venni, hogy az eddigi eredményeket és hiányokat azonnal áttekinthessük.

---

[50] Egy készülő etnikai tanulmányunk alapján, melyhez az országos összeírások és az egyházak anyakönyvi adatait is feldolgoztuk.

[51] Eperjessy Kálmán: A Délvidék magyarsága. Délv. Szemle, 1942, 33—40. l.

[52] Bálint Sándor: A néprajzi kutatás délvidéki feladatai. Délv. Szemle, 1942, 72—76. l.

Nagyon szükséges egy *fénykép-, rajz- és képgyűjtemény* megszervezése. Lehetőleg minél több régi anyagot kell beszerezni, és tárgyi, valamint helyi csoportosítással nyilvántartásba venni. Régi fényképészek lemezgyűjteményéből sok értéket menthetünk meg. Egy ilyen gyűjtemény különösen segítségünkre lesz a változás-periódusok tárgyi tisztázásában.

Ismét egy nyilvántartásba vegyük fel — fokozatosan kiegészítve — a községi és városi, valamint egyházi és családi *levéltárak* anyagára vonatkozó adatokat (tanácsjegyzőkönyvek, körözési levelek, bíráskodási jegyzőkönyvek, liber fundi stb.), valamint ugyanezek térképjegyzékét, hogy néprajzi kutatásunkat történetileg elmélyíthessük. (Ennek a helytörténeti, társadalomrajzi és más egyéb kutatás is sok hasznát veszi).

Végül vessük meg az alapját egy olyan *helyismereti adattárnak,* amely minden alföldi község fontosabb történeti, földrajzi, gazdasági, népmozgalmi és egyéb statisztikai adatait tartalmazza, vagy legalábbis utal azokra. Ez utóbbi nyilvántartás ugyan nem néprajzi értelemben vett kívánalom, mégis nélkülözhetetlen komoly kutatónak s kezdőnek egyaránt, hogy az okvetlen szükséges tájékozódása gazdaságos legyen, és pontos áttekintést kapjon arról a helyről, ahova készül, vagy amin dolgozik. A néprajzi irodalomban nem egyszer találunk sajnálatos bölcselkedéseket, mert a gyűjtő nem nézett utána a kutatási területre vonatkozó szükséges tudnivalóknak.

Legutóljára említsük meg magukat a kutatókat. Számításba jönnek elsősorban azok, akik *egyénileg* és egyes tárgykörökben már régi munkásai az Alföld néprajzának. Bevonásuk és támogatásuk nagy nyereséget jelent. Egyénileg dolgozhatnak olyan munkavállaló vagy megbízott vidékiek, akik bizonyos körülhatárolt teendők végzésére alkalmasak.

Ha azonban egy táji vagy népi csoportot akarunk felvenni, vagy akár csak egy falut feldolgozni, tapasztalataink szerint legjobb a *csoportmunka.* Az egyetemi és főiskolai hallgatóságból megfelelő előkészülettel és szakszerű irányítással kiváló teljesítményű kutató-együttest lehet szervezni. Az előzetes kiképzést szakemberek végezzék többszöri terepgyakorlattal, s ezen a szakkiképzőnek személyesen kell az érintkezés, kérdezés, gyűjtés művészetét bemutatni, majd vezetni és figyelni, tanácsot adni, az adatokat rendszerbe foglaltatni stb. Az elméleti kiképzés egyoldalú, s a kutató-jelöltek a tényleges munkába álláskor kedvüket veszthetik, s egyébként se olyan biztosak, mint hogyha rutinos gyűjtő mellett már foglalkoztak volna. Ha csoportunk szakszerűleg több tagozatú is (hiszen a gazdálkodástól a zenéig számtalan részterület van), a vezetésnek már a kiképzés alatt is egy szakember kezében kell maradnia, mert az összehangolásnak már azidőn belül meg kell történnie. A vezető egyúttal a kutató munka lelke, irá-

nyítója, és széles látókörrel kell rendelkeznie; a néprajzon túl a népismeret minden ágában jártas legyen. Amikor a kezdő kutatót terepre visszük, saját részlettevékenységének akkor van igazán értéke, ha nem csupán kérdőívről dolgozik, de megláttatjuk vele a nép egyéb kérdéseit is, főként a táji szimbiozisnak és a társadalmi valóságoknak törvényeit, mert így lesz számára a népi műveltség egyszersmind biológiai élmény, és így válik a gyűjtőből alkotó munkatárs.

Mind az egyéni, mind a csoportos tevékenységet úgy kell irányítani, ahogy azt a témák, illetve kutatási szükségletek fontossági rendje megszabja. De ebben legyen rugalmasság. Rávethetjük magunkat valamire, mert utolsó hirmondója egy régi világnak, de lássunk neki ugyanolyan buzgalommal azoknak a felbukkanó jelenségeknek is, melyek ítéletünk szerint a népélet egy új fordulatát jelentik.

Dr. Tálasi István
intézeti tanár (Államtudományi Intézet, Budapest),
egyet. m. tanár (Szeged).

Az Alföld-kutatás néprajzi feladatai.

A magyar néprajzi kutatások megindulásakor csodálatosképen az ország határvidékére, mint feltűnő néprajzi különösségekre, fordították a legnagyobb figyelmet. Csak lassan kerültek át a határvidékek magyarságának néprajzi megfigyeléseire s legvégül jutottak az Alföld néprajzi átvizsgálására és tudományos feldolgozására. Ebben a munkában is, mint legfeltűnőbb néprajzi jellegzetesség, a népművészet jutott előtérbe és csak csekélyebb mértékben került feldolgozásra az alföldi magyarság egyéb tárgyi és szellemi vagyona.

Ma már azonban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy, ha nem is teljesen, de mégis általánosan összefoglaló képet alkothatunk néprajzi tekintetben az alföldi magyarságról, az Alföld tárgyi és szellemi kultúrájáról. Az Alföldnek általános és rendszeres néprajzi feldolgozására azonban még eddig nem került rá a sor, bár a kezdeményezés egyes területeken megindult. Ilyen rendszeres, tervszerűséggel kidolgozott munka volt Győrffy Istvánnak tanítványaival megindított néprajzi kutatása a kunmadarasi és karcagi pusztákon, amit a M. Kir. Öntözésügyi Hivatal felkérésére végeztek. Ezekből a munkálatokból, amelyek kéziratban kiadásra készen vannak, egy mintaszerű munka jelent meg: Varga László doktori értekezése a Tilalmasi tanyákról, ami az ő kutatásainak is csak egy része. Ezeket a munkákat érdemes volna az Alföldkutató Intézetnek kiadni. A Táj és Népkutató Intézet megindulásakor Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa vidékén ugyancsak Győrffy vezetése mellett végeztek rendszeres néprajzi kutatásokat. Egy másik nagyon tanulságosnak ígérkező terület a beregmegyei Szernyemocsár, melynek néprajzi felkutatását a Néprajzi Társaság kezdeményezésünkre megindította. A munka egykét kutató eredményeinek összefoglalása hijján készen várja a publikálást. Két buzgó fiatal ethnografus magánszorgalomból indította meg a biharmegyei Sárrét felkutatását. Egyik Szűcs Sándor, a másik Dorogi Márton ref. tanító Püspökladányban. Ők magánkezdeményezésre magukra hagyatva dolgoznak.

Általánosan szükség volna elsősorban annak megállapítására, hogy az Alföld néprajzilag hol határolódik, mert a néprajzi határ nem esik egybe a geográfiai határral. A Felvidék, Erdély, Dunántúli dombosvidék és a Balkán Alföld felől sugárzó hatásai egy szélesebb átmeneti

övet teremtettek, aminek tanulmányozása igen fontos, mert ez emeli ki az Alföld néprajzi magjának magyar jellegzetességeit. Ez különösen a gazdálkodásban, pásztoréletben feltűnő, de egyéb néprajzi jellegben is szembetűnő, azonban akkor látnánk ezt világosan, ha az egyes eszközök és módoknak földrajzi elterjedését megállapítanánk a lehető legnagyobb területre mennél pontosabban.

Területileg tehát elsősorban az átmeneti területeket kellene átvizsgálni és fokozatosan haladni befelé a kutatással. A néprajzi vizsgálatokkal kapcsolatban a mai helyzet oknyomozó kutatása céljából a mult emlékeinek levéltári kutatása is fontos volna. Például az építkezés alakulásának megítélésére az erdőségekben, vizes területeken történt változások igen sokat magyaráznak. Fában bővelkedő területeken előálló fahiány egy csapásra megváltoztatta az építő anyagokkal együtt az építési módokat is. Ezek csak úgy érthetők meg, ha a két jelenséget párhuzamosan egymás mellé állítva látjuk.

A vizes területek szárazra jutása emberföldrajzi szempontból is sok tanulságot tartalmaz. Különösen a népi gazdálkodás változásai érdekesek ezeken a területeken. A pákász halász élet mellett folytatott extenzív gazdálkodás után a belterjes gazdálkodásra való áttérés alapos részletességgel való leírást kíván.

Hogy az eddigi eredményeket láthassuk és a kutatásra, illetőleg kiegészítésre váró feladatokat értékelhessük, sürgősen szükséges az Alföld szakbibliográfiájának összeállítása.

Egyes néprajzi területeken, például a halászatban, ősfoglalkozások közül a pásztoréletben és a gazdálkodásban Herman Ottó és Györffy István sokat elvégeztek, de ezekben is területileg kutatva számtalan eddig ismeretlen dologra vagy helyesbítésre akadhatunk. Például a halászatnak folyónként vagy legalább folyószakonként való összeállítása igen fontos feladat volna, ami a legjelentősebb alföldi néprajzi munka. A folyónak hegyvidék, mocsári terület, síksági szakasz változó viszonyai szerint a halászata is változik. Ezt a változást nem vizsgálták meg tüzetesen. Tagán pl. a Latorca folyón Munkácstól kezdve a Tisza Beregmegyével és Szabolccsal határos szakaszáig megkezdte a kutatást s már is figyelemre méltó eredményekre jutott. Felette kívánatos volna ennek a munkának tovább folytatása.

Az építkezésben is sok jeles munka jelent meg az Alföldről, de, ha Varga László alapos építészeti szaktudással végzett népi építkezési felvételeit látjuk, önként adódik annak szükségessége, hogy más alföldi területeken is hasonló alapossággal és pontossággal kutassuk fel a még élő építkezési emlékeket.

Az építkezésben a népi építkezési formák kikutatásával párhuzamosan igen fontos volna annak megállapítása, hogy a fában szegény alföldi részek honnan kapták és mely úton az építkezéshez szükséges faanyagot és mit vettek át esetleg ezzel kapcsolatban az illető terület-

ről. Ezeknek az útaknak térképezése igen tanulságos volna, kezdve történetileg a régi szelemenes építkezéshez szükséges nagy fenyőrönkök helyszínre szállításának útjával és folytatva a szarufás építkezéshez való gerendák és oszlopok faanyagának megszerzési forrásával.

A földrajzi körülmények és az építkezés viszonyának az Alföldön való megítélésére a különböző építkezési módok (boronás, talpas, paticsfalú építkezés stb.) és a vizek eloszlásának (mocsarak, belvizek stb.) párhuzamos térképi feltüntetése is sokat mondana.

Általában úgy a tárgyi, mint a szellemi néprajz jelenségeinek térképen való bemutatása, földrajzi elterjedésük feltüntetésére magyar szempontból elsősorban az Alföldön volna kívánatos. Ehhez azonban alapos és részletes adattári gyűjtések szükségesek és ezeket legcélszerűbben községenként végezhetjük el. Tehát bármely szempontot is vegyük figyelembe, végeredményében arra jutunk, hogy az alföldi területeken is csak úgy végezhetünk rendszeres munkát, ha mennél számosabb községi néprajzi monográfiát állítunk össze és ezek alapján foglaljuk egybe a tudományos szempontok figyelembe vételével rendszeres csoportok szerint az egyes néprajzi kérdéseket. Ez által ítéleteinkben és következtetéseinkben az eredmények feltétlenül megbízhatóbbak lesznek, holott a hiányos adatokra alapított néprajzi megállapítások csak ideig-óráig tarthatják fenn magukat, mindég kétségesek és hibásak maradnak.

Az alföldi népviselet jelenkori anyagának különösen a felső ruhaviseletnek veszendő emlékeit elég alapossággal felkutatták, de Györffy, Zoltay, Szabó Kálmán és Papp László kutatásai az alföldi népviselet történetére nézve rámutattak a levéltári anyag nagy fontosságára. Ennek átvizsgálása különösen ott, ahol a népviselet teljesen kiveszett és elpusztult, sok feladatot ró az alföldi népviseletek kutatójára. Ezt a feladatot különösen a levéltári kutatóink figyelmébe ajánljuk.

A népviselet a jobbágyviseletből alakult és egyik helyen előbb, másik helyen később fejlődött ebből, mintegy néhány évtized alatt differenciálódva a sokféle tarka viselet. Ezt az átalakulást területenként kell átvizsgálnunk és időbelileg kell megállapítanunk a népviselet változásait és a változások okait. A változások okai között lényeges szerepe volt mindenesetre a ruházati anyagoknak és így ezeknek párhuzamos kutatása is érdekes kérdéseket vet felszínre. A nyers kender és len házi feldolgozása, a kékfestők mesterségének felvirágzása, a pamutanyagok behozatala, az anilin festékek feltalálásával a házi festés háttérbeszorulása és a színes ruhaanyagok elterjedése egy-egy állomásai a népviselet változásainak. Ezeknek a jobbágyviselettől a polgári viseletig a ruházatra gyakorolt hatásai a népviselet muló emlékeinek feltárásával párhuzamosan az Alföldön is kinyomozandók.

A népművészetnek alföldszerte való nagy felvirágzása és lehanyat-

lása is emberföldrajzi változásokkal, gazdasági okokkal magyarázható, de politikai okok, az egyház befolyása is lényeges szerepet játszik.

Ezen a téren is helyszínen végzett kutatásokkal sok tenni való akad. Például a belvizek leengedésével és a folyószabályozásokkal a belterjesebb gazdálkodásra való áttérés lápos területeken néhány évtized alatt felvirágoztatta a népművészetet, de a fokozódó gazdagodással a városi hatás alatt éppen olyan gyorsan le is tünt.

A tárgyi kutatásokat nyomon kell követnie a szellemi néprajzi téren végzett kutatásoknak, amely téren különösen sok tennivaló van az Alföldön.

Bármilyen néprajzi kérdést vessünk is fel és vizsgáljunk, ismételten hangoztatjuk, hogy végeredményében arra jutunk, hogy lehetőleg mennél több községben végezzük el az adatgyűjtéseket és az Alföldkutatásnak elsősorban az adattári anyag egybegyűjtését kell feladatául kitűzni, hogy ezek alapján mennél alaposabban és tudományos biztossággal tudjon felelni a felmerülő problémákra. Az adatok feldolgozása során önkéntelenül is sok új kérdés vetődik fel és ezekre is csak kellő adattári anyag alapján adhatunk feleletet.

A rendszeres felkutatásra mindazonáltal elsősorban ajánlhatnánk a legutóbbi évtizedekben átalakult területeket, amilyen a Bodrogköz, a Szernyemocsár, a Sárrét, Berettyó melléke, a Duna felé a Sárköz, mely területeken a magyarság kultúrájának legtisztább képe tárul elénk.

Vannak nagyon elhanyagolt területek is, amilyen például a Jászság, melyről néprajzilag vajmi keveset tudunk. A most nevelkedő etnográfus generációnak mindenesetre van elég sürgős tennivalója az Alföldön is.

A néprajzi kérdésekben a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának gyűjtőívei és kérdőívei, útmutatói segítik a kutatókat, akik az Alföldi Tudományos Intézet támogatásával végzett munkájuk részletes adattári anyagát begyűjthetik és összefoglaló eredményeiket az Intézet kiadványaiban közzétehetik.

Dr. Gönyey Sándor
nemz. múz. igazgató őr (Budapest).

Néhány adat a szegedkörnyéki magyar házról.
(Gondolatok a hiteles tárgyi ábrázolásról).

A néprajzi kutató és feldolgozó munkában a tárgyi és szellemi néprajz területe az elmult évtizedekben egyre jobban elkülönült egymástól. A mai kutató és feldolgozó nemzedék tagjai között talán egy se akad, aki a tárgyi és szellemi néprajz birodalmában egyaránt jártas lenne, sőt talán olyan sincs, aki akár a tárgyi, akár a szellemi néprajz egész területét egyformán ismerné. Az elmult fél évszázad nagy kutatói még „all round" kutatók és feldolgozók voltak. Igy pld. Bátky dolgozataiból láthatjuk, hogy, bár nem szeretett kutatni, kutatói munkájában épp úgy elmélyedt, mint a feldolgozó munkában. De látjuk azt is, hogy kitűnő nyelvész volt, a külföldi szakirodalmat épp olyan jól ismerte, mint a belföldit és tárgyi néprajzi ismeretei szinte határtalanok voltak. A nagy közös munkában, amit Győrffyvel és Viskivel együtt végzett (A magyarság tárgyi néprajza[1]), a táplálkozás, építkezés, fűtés és a mesterkedés egymással össze nem függő nagy fejezeteit írta meg. Ugyanakkor Győrffy a viseletet s a gazdálkodás hat nagy fejezetét dolgozta fel s jól tudjuk azt is, hogy a magyar házkutatásban mit köszönhet neki a magyar néprajzi tudomány. Végül a triász harmadik tagja, Viski a bútorzatot, világítást, díszítőművészetet, a hagyomány tárgyait s a drámai hagyományokat írta meg, tehát a tárgyi és szellemi néprajz nagy területeit ölelte át.

Az új nemzedék tagjai általában egy-egy sajátos munkaterületen dolgoznak. Vannak, akik csak a szellemi néprajz területén a zenével, mások a népköltészettel, vagy a hitvilággal foglalkoznak. Vannak tudósok, akik a tárgyi néprajz területén csak a ruhával s annak díszítésével, mások viszont csupán a díszítménnyel, mint ábrázoló művészettel, s végül, akik csupán a faluépítészettel foglalkoznak.

A munkaterületek ilyen önkéntes elhatárolásával együtt jár az is, hogy jut idő a legrészletesebb gyüjtő és feldolgozó munkára. Ma már nyelvészek foglalkoznak a nyelvjárásokkal, muzsikusok a népi zenével, képzőművészek a díszítményekkel és építészmérnökök a faluépítéssel.

Vargha László szerint[2] „a mai állapot pontos és léptékhelyes mű-

[1] Bátky, Györffy, Viski: A magyarság néprajza.

[2] Vargha László: A tilalmasi tanyák építkezése. 1940. Kir. Magy. Egy. Nyomda kiad. 10. old.

szaki felvétele *okmányszerűen bizonyító erejű* és olyan történeti, földrajzi — és tegyük hozzá összehasonlítási — távlatot nyithat meg, amely csupán a leírásra és a rajzos, vagy fényképes ábrázolásra támaszkodva nem igen volna lehetséges. *Ha a kutató a népi építés szerkezetében és szellemében megnyilvánuló építési alapgondolatot keresi, a kutatás legfontosabb feladata a módszeres és rendszeres műszaki felvétel.*" Szinte Gábor volt ebben a kezdeményező. A székely kapukat mérte és ábrázolta léptékhelyesen. (Kár hogy a házaknál csupán a fejlődési rendszert kereste s a léptékhelyes felvételt mellőzte.) Ugyanez a gondolat vezetett minden kutatásomban azzal a megszorítással, hogy nem kell mindent felmérni, *csupán a fontosabb leleteket,* azonban a többit is a megközelítő pontossággal kell ábrázolni. Ez a kibővítés azonban csak azokra a kutatókra vonatkozhat, akik megfelelő szakirodalmi ismerettel rendelkeznek és van már kutató multjuk, egyszóval helyesen mérlegelik azt, hogy melyik lehet fontos, vagy kevésbé fontos.

A japánok még nálunk is gondosabbak. Felmérik az épületet, felrajzolják helyszínrajzát a mellette lévő kerttel, fákkal, virág- és veteményes ágyakkal együtt, külön ábrázolják az épületek alaprajzait, mindig léptékhelyesen, felmérik és felrajzolják mind a négy homlokzatát, elkészítik fontosabb részletrajzait pontos méretbeírással, megrajzolják távlati képét, megfestik vízfestékkel, néha lefényképezik minden oldalát, végül elkészítik modelljét s azt elülről és felülről le is fényképezik. Csodálatos az a műgond, amellyel mindezt végig csinálják. Úgylátszik, hogy a Minka Kenkyukai (The Institute of Rural House) kiadásában Tokyóban megjelenő Rural House folyóirat munkatársai között sok kitűnő néprajzos építész szakember van, akik időt és pénzt nem kímélve, okmányszerűen őrzik meg a japán faluépítészet értékesebb példáit.

A folyóirat ezeken a japán példákon kívül állandóan bő kivonatokban foglalkozik a külföldi népi építészeti tanulmányokkal. Az Így épít a vasi nép c. könyvet is hat oldalon 14 ábrával ismertették.[3] Minden érdekli őket, település, utcakép, a ház alaprajza, szerkezete, részletei, díszítése. Az ismertetések (fenti ismertetés is[4]) ezenkívül megjelentek teljes terjedelmükben a Kokusai Kentiku folyóiratban is, melyet a Kokusai Kentiku Kyokai (International Architektural Society) ad ki. Úgy látszik, hogy az építőművészek és a néprajzos építészek együtt dolgoznak. Japánban magától értetődő az, ami nálunk még mindig vita tárgya: *kell-e nemzeti építőművészet* és *ad-e sugallatot a népi építészet a magas építőművészet számára.*

A kérdésnek van másik oldala is. *A nép számára utat kell mutatnia a néprajzos építésznek.* Meg kell keresnie a település, a lakó

[3] Rural House. Minka Kenkyukai. The Institute of Rural House. Nippon. Tokyo. II. évf. 11. sz. 171—176.

[4] Kokusai Kentiku, vol. 14 no. 11. nov. 1938. 429—434 old.

és gazdasági épület és a falu összes más épülete (templom, községháza) fejlődésének útját. Rá kell mutatnia arra a töréspontra, amely a múlt századvégi hirtelen polgáriasodás következtében állott elő a faluépítészet fejlődésében. A tennivaló szinte határtalan mélységben

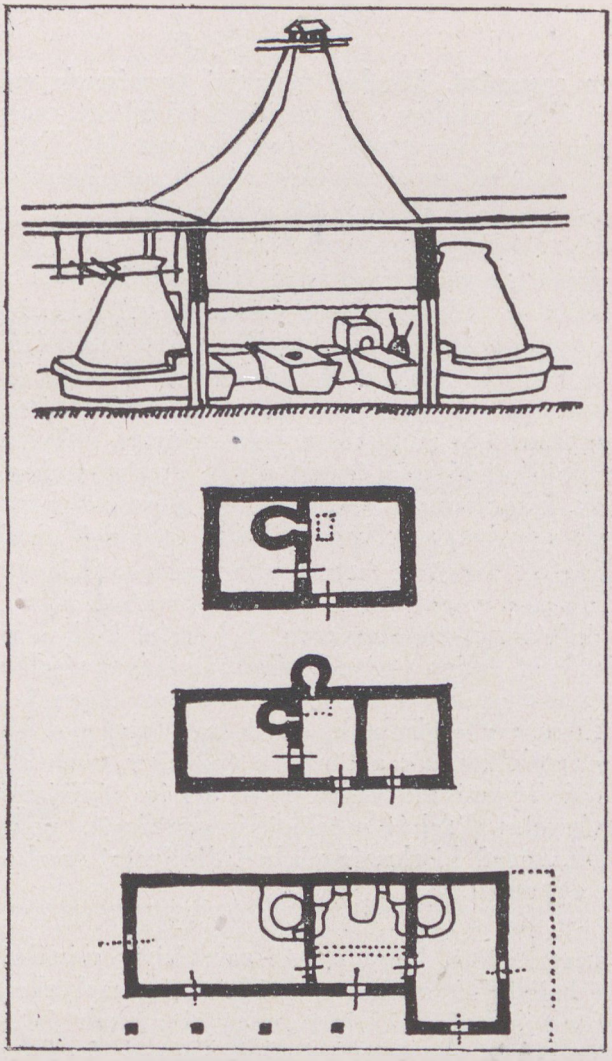

1. ábra. Bal felső kép: Tápé széle. Laza település. Jobb felső kép: tápéi utcakép (Kossuth Lajos-utca.) Bal alsó kép: Tápé. Kossuth Lajos-utca 78 sz. ház. Jobb alsó kép: Kiskundorozsma, Lehel-utca 2 sz. ház. T. J. fényképei. Bal felső kép: Tápén gyakori a színalja (toldott tornác féle, mely a háztető bejárat felöli eresze meghosszabbítása következtében alakult ki.) Sajátos magyar házalak, melyet a kényszer hozott létre: itt szövik a gyékényt. Az újabb házak rendszerint így épülnek meg: nem kell a tetőszéket megszélesíteni, csupán az ereszt kell megtört síkban meghosszabbítani, s így is kialakul a kétmenetű ház. (Részletesen foglalkozik e házalakkal Cs. Sebestyén Károly a népünk és nyelvünk 1939. évi 7—12. füzetben.) A többi három kép: a gazdag és változatos oromdeszkadíszítéseket a magyar nép építő mestereinek képzelőereje alakította ki. Érdemes lenne feljegyezni (felmérni) az összes változatot.

2. ábra. Felső kép: A mai alföldi ház hosszmetszete (A magyarság néprajza I. kt. 202. old.) Középső képek: alaprajzok a Kecskemét vidéki ásatásokból. Alsó kép: a mai alföldi ház alaprajza. (A magyarság néprajza. I. kt. 211. old.) Felső és alsó kép: a háromosztású alföldi ház (közepén pitvaros konyha, két oldalán szoba) középpatkás tűzhelye a fejlődés folyamán a kemence nyílás elé került, az udvari szoba pedig — szükség esetén — a kemence lebontása után kamrává alakul át. Az óriási szabad (pendely) kemény itt az egész konyha területét elfoglalja, később a tűzhely fölé vándorol és a fél konyha területe fölött helyezkedik el. A pitvart mennyezet födi be. A két középső kép: a kecskemétividéki ásatások arról tanúskodnak, hogy már a tizenhatodik században két osztású volt az alföldi magyar ház s a nagyobb helyiség a konyha-pitvar volt. A nyitott tűzhely a konyha-pitvarban a földön volt s ide nyílott a nagy szoba kemence szája. Idővel a külső kenyérsütő kemencét is a konyha mellé építettek a szabadba, de ennek szája is a konyhába nyílott. A külső bejárat mindig a konyha-pitvarba nyílott s innét nyílott a szoba ajtaja is. A háromosztású háznak ugyanekkor a harmadik helyisége — az istálló — még szervesen összeépült a házzal és ajtaja a szabadba, az eresz alá nyílott. (Ma az Alföldön az istálló már schol sem csatlakozik a pitvar-konyha mellé.)

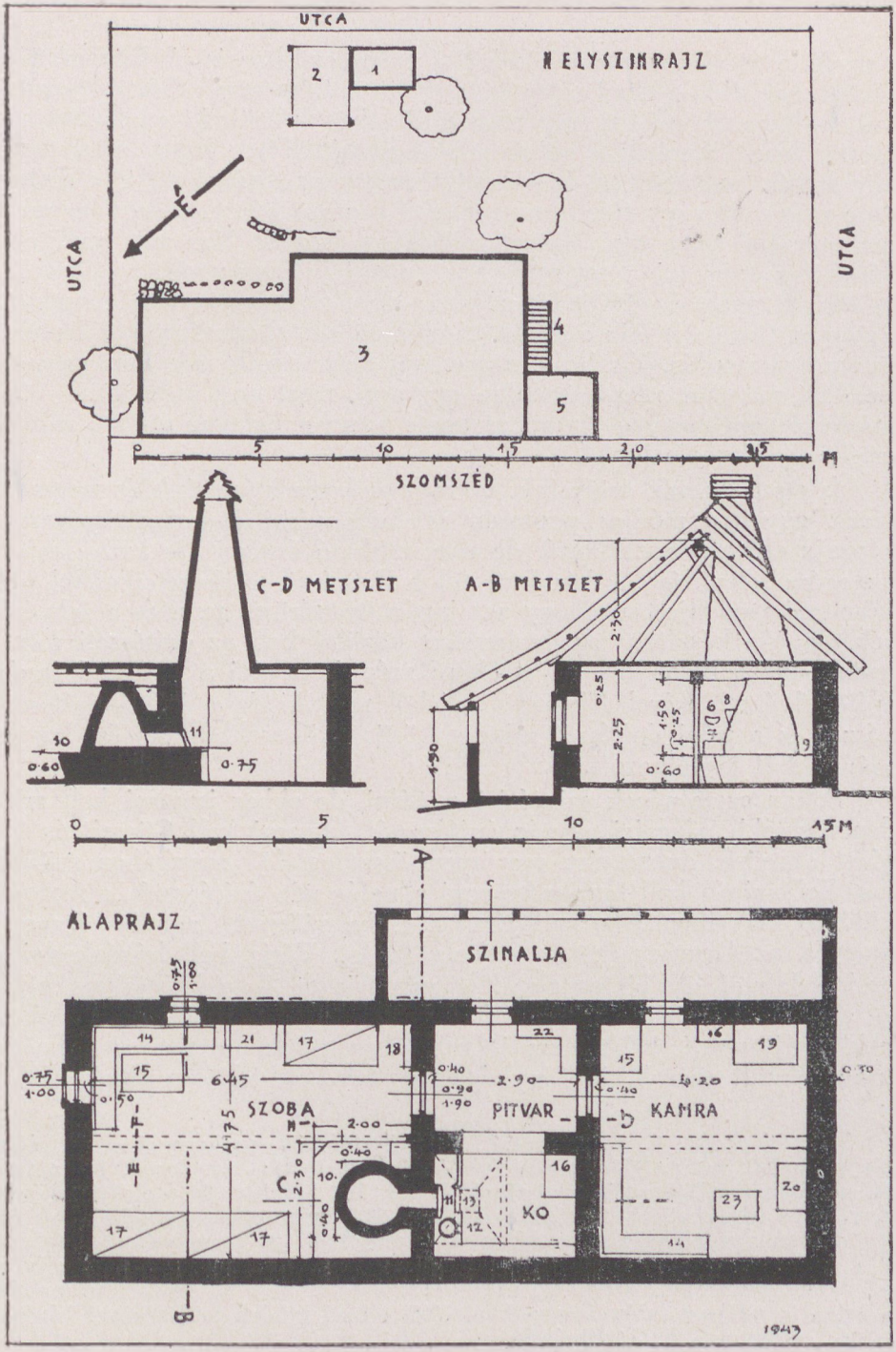
és szélességben egyaránt. Minden néprajzi egységnek más és más az építészete s az államhatalom a falu jövő fejlődését csak akkor tudja helyesen irányítani, ha ismeri a fejlődés vonalát. Ezt a vonalat tüzetes felvételek és elmélyedő szintézis nélkül megállapítani nem lehet.

E kutatásoknak fel kell ölelniök a falu építészetet egész terjedelmében. Győrffy István megállapította,[5] hogy Bátky Zsigmond a magyar népi építkezés eredetét és az ősi típusait tisztázta, azonban a házak kifejlődésével és népművészeti értékelésével nem foglalkozott s azt szerkezeti szempontból nem vizsgálta s így munkájából építőművészeink a nemzeti építő stílus kialakítására nem tudtak meríteni. Falukutatásaink egyfelől pontosan felmérik a népi hímzéseket, faragásokat, de ugyanekkor mellőzik a faluépítészet művészi értékelését, pedig a falu építőművészete éppen olyan fontos tudományos szempontból, mint a hímzések és faragások. Fontos azért is, mert a *település* és annak egysége, *a telkesház* külső és belső megjelenésében *a nép egész lelkiségét kifejezi:* benne van egész múltja s a jövő csíráját hordozza. Fontos végül azért is, mert hivatott arra, hogy jó és igaz magyar építészetet sugalmazzon. Tehát fel kell mérni és fel kell rajzolni az épületet teljes terjedelmében, minden részletével. Ősi építőművészi sarkigazság, hogy a jó épületnél az alaprajz, szerkezetek, külső, belső egyszerre alakulnak, egyik se hitványabb a másiknál, egymás mellé rendeltek. Ez a törvény épp úgy vonatkozik a legmagasabb rendű építészeti alkotásra, mint a nép építészetének tiszta, őszinte eredményeire. Tehát a település egységeit pontosan fel kell mérni és okmányszerű hitelességgel kell ábrázolni szerkezeti és esztétikai vonalon egyaránt.

*

Bátky panaszkodott, hogy nehéz szintézist csinálni. Ha az ország térképén bejelöljük azokat a területeket, amelyeket a néprajzos kutatók alaposan felkutattak, igen nagy sivatagok ásítoznak felénk. Hát így bizony nehéz szintézist csinálni. Vannak fontos néprajzi egységek, amelyeknek szellemi néprajzát szinte teljes egészében felkutatták s ugyanakkor a tárgyi néprajzával nem törődtek. Kevés néprajzi egység van, amelynek szellemi és tárgyi néprajzát egyenlő mértékben tárták fel a kutatók és még itt is mennyi a kutatni való! A legteljesebb mű talán Gönczy: Göcsej című munkája és mégis több százra tehető azoknak a házaknak a száma, amelyeket fel kell mérni és hitelesen fel kell rajzolni. Őrségnek csak 15 faluja volt, bejártam valamennyit és mennyi felmérni való van még bennük. Évek kitartó munkája árán lehet csak végrehajtani a teljes szintézishez szükséges munkát. Vannak nagy néprajzi egységek, amelyekről ezideig semmiféle faluépítészeti munka nem jelent meg. Fokozza a kutatási nehézségeket a magyar nép ötletessége is: rendkívül sok a tí-

[5] Győrffy István: Néphagyomány és a nemzeti művelődés. 46. old.

3. ábra. Molnár Andrásné háza. Tápé, Horgos-utca. Helyszínrajz: 1., sertésól. 2., kifutó. 3., ház. 4., padlás létra. 5., szerszámkamra. A-B metszet: 6. gyufa-

pus változat alaprajzban és a külső megjelenésben is. A faluban minden nemzedékben akad egy-egy vérbeli építőmester. Csatár gazdag vakolathímes homlokai egy emberöltő alatt készültek, valószínű egy mester kezét dícsérik a széphomlokú házak. Kár, hogy rendszerint egy másik nemzedék el is pusztítja ezeket az értékeket. Tíz esztendeje még volt vagy tíz faragott-festett faormú ház Gősfán (Vas vm.), ma már csak egy van. Vasszentmihályon (szintén Vas m.) pedig alig lehetett megértetni a legszebb ház gazdájával, hogy ne „modernizálja" házát, mert az kivételesen szép. Mezőkövesden csupán egyetlen buggyos (üstökös) ház van ma már, a többit elpusztította a hirtelen jött polgáriasodás. Tardon a negyvenes évek elején még volt vagy tíz belőlük, ma már nincs egyetlen egy sem, mert nem volt, aki — ha másként nem megy — jutalmat adott volna a magyar múlt e sajátos értéke megőrzőjének.

Így pusztulnak értékeink, sorvadnak hagyományaink és megmentésük egyetlen módja: pontosan fel kell mérni és rajzolni a tárgyi néprajz el nem mozdítható, de elpusztítható értékeit, le kell festeni az egész települést, a házakat, fel kell mérni szerkezeteiket, el kell készíteni modelljeiket, ahogy azt japán testvérünk teszi és a felmérések alapján készített tanulmányokat közölni kell az építészeti folyóiratokban is. Bizonyára azért olyan szép és egyéni a korszerű japán építőművészet, mivel Nippon földjéből nőtt ki és a japán építőművészet és a népi építészet mindig közös gyökerekből: az ősi hagyományokból táplálkozott.

Sokan szeretnének szintézist csinálni, de ehhez ismerni kell minden nagyobb néprajzi egység építészetét. Ismerni kell Göcsejt és Őrséget annyira, amennyire egy ilyen összefoglaló munkához szükséges. Helyszínén kell tanulmányozni a palóc nép építészetét, a matyók különös kis világát; be kell járni a Cuha völgyet, azután Somogy megyét, az Ormányságot, a székely földet. Végig kell búvárkodni a szakirodalmat, de biztos alapot a szintézishez — a látottakon kívül — csak a „Tilalmasi tanyák" és a „Nagykunság építészete" c. könyvek nyújtanak.[2], [6] Ide nem is kell elmennünk, a pontos felmérés után készült rajzok, jó fényképek és leírások teljesen elénk tárják

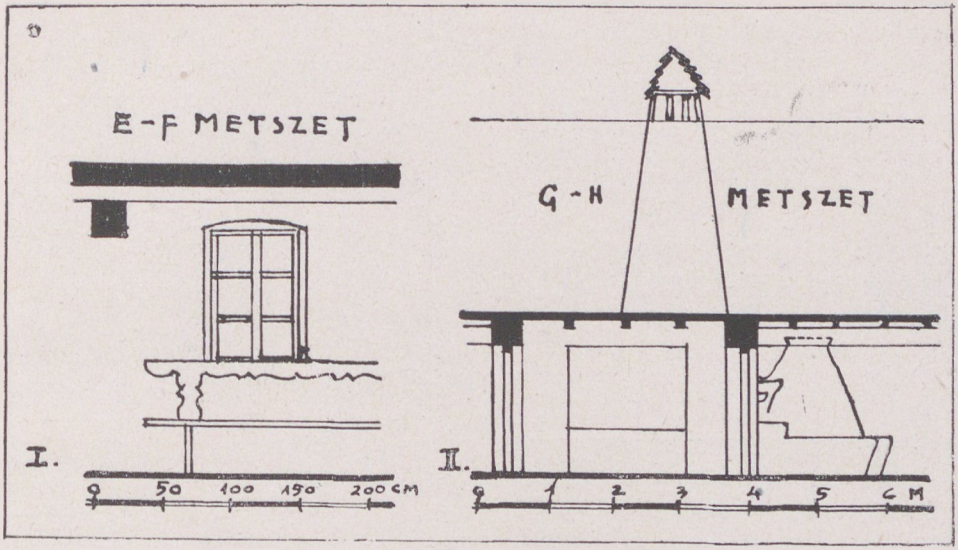
tartó. 7., kispadka. 8., kemence válla. 9., kuckó. 10., nagy padka. 11., előte. Alaprajz: 12., katlan. 13., nyitott kémény vetülete. 14., sarokpad. 15., asztal. 16., almárium. 17., ágy. 18., ruhatartó fogas. 19., hambár. 20., sokfiókos szekrény. 21., tulipánosláda. 22., korsó álvány. 23., burgonyaverem ajtaja. A háromosztású ház szobája nagyobb a megszokottnál. A kemence alig foglalja el a szoba $^1/_6$ részét. Meg kell említeni, hogy a kemence gyufa tartója is szervesen hozzá épült a falhoz, azt is sárból mintázták és fehérre meszelték. A színalja vékony falával és a háztetőtől eltérő lejtésű tetőszékével későbbi toldás eredménye. T. J. felvétele.

[6] Miskolczy László—Vargha László: A Nagykunság vidék népének építészete.

Nagykúnság építészetét. Győrffy fejlődéstörténeti meglátásai és Vargha Lászlónak építészeti felvételei nyomán helyszíni kutatás nélkül is meg lehet írni a felkutatott terület népi építészetének esztétikáját és fel lehet mérni sajátos tárgyi néprajzi értékét. Mennyi időt lehetne megtakarítani, ha a többi néprajzi egység építészetét is így lehetne megismerni.

* * *

Bátky szerint „az alföldi egysejtű nyílt tüzelős házhoz a fejlődés folyamán kemence és később egy külön kemencés helyiség, a szoba csatlakozott s ezt nevezték háznak, míg a régi ház pitvar, majd kony-

4. ábra. Molnár Andrásné tápéi házának belső részletei. I. sarokpad. II. kemence. T. J. felvétele.

ha nevet kapott".[7] *Vargha László* szerint a magyar (alföldi) parasztház a multban egyetlen helyiségből, a házból állott. Ebből alakult később a napjainkban is háznak nevezett, lepadlásolt kemencés szoba. A pitvar — konyha padlásnélküli volt. Tűzhelyének és kemencenyílásának füstje a tetőzetben a nádazás között oszlott el, vagy a szabadkéményen távozott. E fejlődés emlékei a szőlőbeli kunyhókban még ma is fennmaradtak.[8] *Cs. Sebestyén Károly* szerint[9] valamikor a mai szoba, az egykori *ház* volt az egyetlen tűzhelyes helyiség az Alföldön és a mai konyha a pitvarral együtt későbbi hozzátoldás azzal a megszorítással, hogy az ősi alföldi egysejtű ház pitvara alakult át pitvaros konyhává. Az ősi egysejtű házban nyitott tűzhely volt.

---

[7] Bátky, Györffy, Viski: id. mü. I. kt. 223 old.
[8] Miskolczy László és Vargha László: Id. mű XII. és XIV. old.
[9] Cs. Sebestyén Károly: A Szeged vidéki paraszt ház és az alföldi magyar háztípus. Népünk és nyelvünk 1933 (V.) évf. 4—6 füzet.

melynek füstje a fedélhéjazat résein, meg a nyitott ajtón át távozott a szabadba. A pitvar nyitott eresze akkor alakult át konyhává, amikor a tűzhely helyét a kemence foglalta el a házban és kiszorította a tűzhelyet a pitvarba. A kemencét ekkor már a pitvarból fűtötték. Elméletét a következőképen folytathatjuk: a nyitott kémény idővel a pitvar fél alapterületére zsugorodott, a házat és a megmaradó fél pitvart lepadlásolták, hogy melegebb legyen, s a tűzhely, mely eleinte a konyha hátsó falánál állott, a kemence szája elé került. Ez az alak általános ma Szeged környékén. További fejlődésében a kémény

5. ábra. Molnár Andrásné tápéi Horgos-utcai házának homlokzata. A homlokzatképzés puritánnak mondható. Az orom csipkeszerű szegélydeszkázásán kívül nincs semmiféle díszítése. Tömege, arányai jók, csak ablakai — későbbi átalakítás — lépnek ki a helyes léptékből. A ház nyeregtetős, egyik végén falazott oromfallal s az utca felől deszkaorommal, melynek függőleges hézagait lécekkel és alsó végződését pedig mintás deszkalappal burkolták. A kívül deszkával burkolt pendelykémény szervesen nő ki a tetőből. Az egyszerű házalakot a toldott eresz teszi változatossá. T. J. fényképe.

alját elfalazták, a nyitott kémény kaminos kéménnyé alakult át s ettől már csak egy lépés volt a mai ú. n. orosz kémény, amelynél a tűzhely kikerült a kémény alól s csak a kürtje torkollott a kéménybe.[10]

A bögrékből álló kis kemence akkor alakult át Cs. Sebestyén Károly szerint boglya kemencévé, amikor az Alföldön az állattenyésztésről áttértek a növénytermelésre s így szalmában bővelkedtek. A nádat a szabályozások kipusztították és a fejlett kalászos termelés szalmája vette át a nád fűtő szerepét. A szalmafűtés követelte meg tehát a nagy búbos kemencét s a dugató előkészítése miatt került a kemence szája elé a tüzelő padka.

*

A tápéi Molnár Andrásnénak 2 hold földje van. Tavaly az is víz alatt állott és semmit sem termett. Ma 75 éves, tápéi házába jött férjhez s így a ház már a mult században az árvíz után épülhetett. Molnár Andrásné háza a sajátos alföldi ház példája. Nyeregtetős, oromfalas, náddal fedett háromosztású ház toldott tornáccal (színaljával). Falait vályogból építették és fehérre meszelték. Padlója döngölt föld. Az egyszerű házra a pendelykémény végződése hívta fel a kutató figyelmét. A deszkaburkolású kéményfej már előre elárulta, hogy a ház régi. Udvara kicsiny és három oldalról nyitott (sarokház), körösköröl deszkakerítéssel. A ház tűzfala mellé egy kis vályogfalú, náddal fedett kamrát toldottak. Az udvaron három fa tengődik s az egyik árnyékában sertésól és kifutó húzódik meg.

A pitvar-konyha a ház központja, ahová a színalján keresztül lehet bejutni. A színalja toldott tornác, a pitvar és kamra előtt húzódik végig; itt szövi a szorgalmas háziasszony a gyékényt szabadidejében. (Néha a színalja egyrészét elfalazzák és konyhának használják.) A pitvar-konyha két részre oszlik: erős mestergerenda választja ketté, a lepadlásolt pitvarra és a fele részében lepadlásolt konyhára. A konyha nyitott részére pendelykémény borul. Alatta húzódik a tűzpad a katlannal. Innét fűtik a szoba boglyakemencéjét.

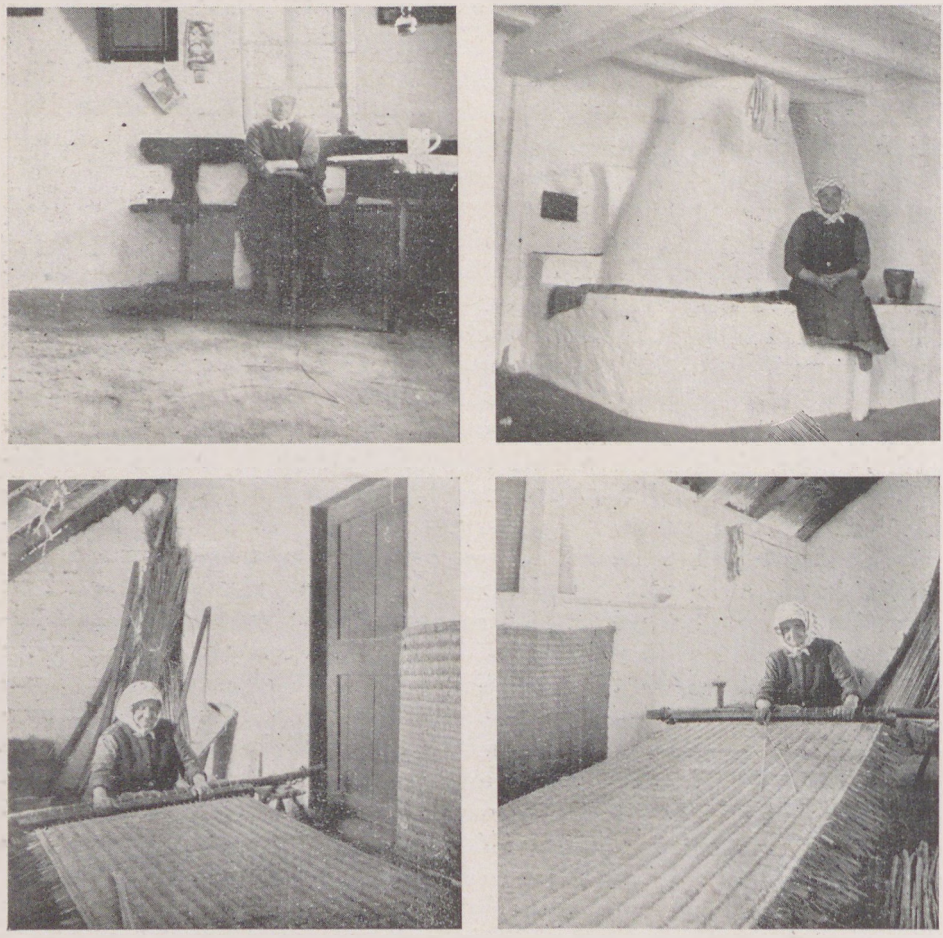
A pitvartól jobbra és balra helyezkedik el a szoba és a kamra. Mennyezetüket mestergerenda támasztja alá végesvégig. A szobának csak egy homlokzati és egy udvar felöli ablaka van. (Sajátos takarékos építési mód ez, hisz általában mindenütt három ablaka van a szobának. Kettő az utcára, egy az udvarra. Itt csak kettő van. A mennyezetdeszkázatot is nád-padló helyettesíti.) Az ablakok elég nagyok, 0.75×1.00 m méretűek, nyilván későbbiek, mint a ház és a régi három ablak helyett csak kettő épült. Ezt a megállapítást támasztja alá az utcai ablak elhelyezkedése is: vele szimmetrikusan elhelyezhető a hiányzó másik ablak is. A pitvarból nyíló kamrának két ajtaja van, a színaljából is nyílik egy, ez is későbbi átalakítás, valószínű a

[10] L. bővebben T. J. Az alföldi magyarság háza. Délvidéki Szemle 1942 évf. 4. szám. 187. old.

régi kamra ablak helyére került ez a második ajtó. A kamra alatt burgonya-verem van s nyílását vízszintes ajtó takarja.

A katlan hamu-lyukát „pörnyeluknak", a kemence konyha felöli tüzelő nyílását lefedő kőlapot „előtének", e nyílás körüli szobafelöli falazatot kemence vállának, a kemence körüli (vályog) padot „nagypatkának", felmagasítását „kispatkának," fal felöli zugát „kuckónak" s a kemence fedőlapjának előálló peremét párkánynak mondják.

A szoba berendezési tárgyai: az ágyakon kívül a tulipános láda, a sarokpad, asztal és a székek s a pitvaré a vizespad a korsók részére. A nyitott tűzhelyen vaslábra teszik a lábost és ezen sütnek és

6. ábra. Molnár Andrásné tápéi, Horgos-utcai háza belülről. A két felső kép: sarok pad asztallal és a banya kemence. A két alsó kép: Molnár Andrásné gyékényt sző a színaljában. T. J. fényképe. — A mennyezet minden gerendája és a nád pallóval helyettesített mennyezet deszkázata is fehérre meszelt. A fehér falak és a fehér lefedésük ellágyítják a kemence részlet formáit és kihangsúlyozzák a sarokpad és a többi bútor szép alakját.

főznek. A kamrában is van néha sarokpad, almárium, fiókos láda (sublat) és itt van a hambár is.

A vályog falak építési módját már sokan leírták s így azt nem részletezzük. A nádfedés is ismeretes. Uj azonban a mennyezet készítése. A mennyezet deszkázatot vékony gerendák fölé rakott nádpallóval helyettesítik s ezt sárral tapasztják be és alulról meszelik.

A szoba kemencéjének vázát karókból készítik és csömpölyöggel (sárgombócokkal) rakták körül és a vázat kiégették. (Ujabban néha

7. ábra. A két felső kép: szegedi napsugaras ormok. Bal alsó kép: Tápé. Jobb alsó kép: Kiskundorozsma, Árpád-út 5. T. J. fényképe. A deszkaormok díszítése Szegeden nagyvonalú művészi fejlődést mutat. Néha alakos díszítőelemeket is találunk az ormokon, azonban az alap általában az Isten szeme — a napsugár. — Az orom háromszögéhez alkalmazkodó díszítő elem szétsugárzott a szegedvidéki falvakban és különösen szép példája a tápéi és a dorozsmai orom. Az egyiken a napsugár az egész orom háromszöget betölti, a másikon a napsugár és a zsalu együtt szerepelnek. Alattuk a fal fehér síkját csupán a két homlokzati ablak felülete bontja meg.

apró cserép téglából építik fel a boglyakemencét, a kis égetett téglákat sárhabarcsba rakják, a kemence falát kívülről sárral vakolják, bemeszelik és nagyon ritkán (Dorozsmán) mintásan befestik.

A tüzelőanyag: a szalma ,rőzse, gaz, kukoricaszár, torzsa, akácfahulladék, egyszóval ami éppen akad a gazdaságban. Molnár Andrásnénak csak 2 hold földje van, de ahhoz úgylátszik elég, hogy az élethez szükséges kenyér mellé a tüzelőanyagot is megteremje.

Az épület külső megjelenésében egyszerű és jelentéktelen. (Ezért mellőztük a felmérését.) Tornáca (a színalja) némiképp feloldja a merev oromfallal határolt épületet. Az utcai oromfal deszkázata is a lehető legegyszerűbb: a függőleges deszkázatot egy vízszintes deszka osztja ketté.

A külsőnél gazdagabb a belső. A tornác falait (néhol a szobapadlót is) gyékény borítja. A jóalakú és arányú boglyakemence nagy padkáján színes csíkozású rongyszőnyeg húzódik végig és a mintás fűrészeléssel díszített sarokpad barna színe s a tulipános láda gazdag színezése változatossá teszi a szobabelsőt.

A tápéi házak régente az árvizek miatt cölöpökre épültek, amelyek közét csömpölyöggel töltötték ki. A színalját csak a mult század utolsó negyedében kezdték építeni. Majdnem minden tápéi ház 2 helyiségből áll, a pitvar-konyhából és a szobából. Az ablakok általában 20×30—50×60 cm méretűek és csak az újak magassága éri el az 1 métert.[12]

Egész Szeged környéke híres a deszkaormok díszítésének gazdagságáról. Tanulmányunkban bemutatunk néhány szegedi és szegedkörnyéki deszkaormot. Háromféle alakban szerepel, de gyakori e háromféle alak összekapcsolása is. A legrégibb valószínű a legsímább: a vértelek rőzsefonását függőleges deszkázással helyettesítették és a deszkahézagokat lécekkel fedték be. A gazdagabb alak a napsugaras, mely a templomi Isten szeme napsugárdíszítésből alakulhatott ki. (A háromszögű orom és az Isten szeme közti képzettársítás magától értetődő.) A harmadik alak a zsalugáteres. A két, vagy három alak összekapcsolásából páratlanul gazdag díszítő játék alakult ki. A fehérre meszelt falak feletti gazdag orom dísz a sajátos (ellentétes) magyar díszítésmód példája, de példázza a másik magyar sajátságot is: egy helyre csoportosítja a ház összes külső díszét.

Kiskundorozsma tájképi szépségének legértékesebb eleme két szélmalma. Mindakettőnek fala vályogtéglából épült és törekes habarcsal tapasztották be. A csonkakúp alakú, várbástya szerű falakra cserépzsindelyes, nyomott kúptető borul. Belső szerkezete teljesen fából épült. Kereszt alakú óriási vitorlájának szárnyai majdnem a földig leérnek. E szélmalmok vályogtégla falaik ellenére is monumentálisan hatnak.

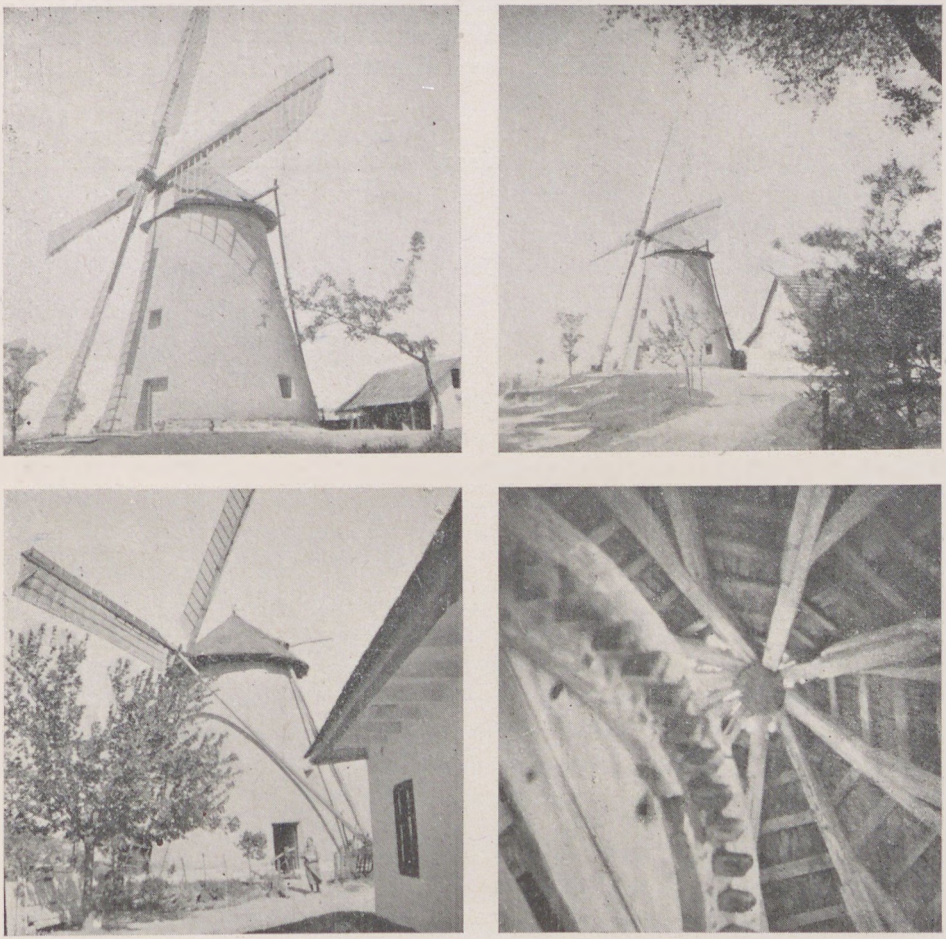
---

[11] L. bővebben T. J. Id. mű 140 és 141. old.

[12] Kistétényi Walther Zoltán: Tápé, Szeged 1938. 46—47. old.

Győrffy írja, hogy „a néprajzi műemlékeket törzskönyvezni kellene."[13] A szélmalom — szerinte is — a legnagyobb mértékben hozzátartozik az Alföld tájképi szépségéhez. Az Alföldön, ahol a törökvilág a föld színéről minden építészeti emléket elpusztított, nagy érték a szélmalom.

Aki először látja karcsú, bástyaszerű testét, lassan lendülő vitor-

8. ábra. A két felső kép: kiskundorozsmai szélmalom, épült 1888-ban és újra épült 1941-ben. Jobb alsó kép: a szélmalom belső tetőszerkezete alulról. Bal alsó kép: Kiskundorozsma, Faragó György szélmalma. T. J. fényképe. Karcsú testüket nyílás alig borítja meg. A malog tömör törzsét mégis feloldja a szárnyak szinte anyagtalan teste és ütemes mozgása. Ez a mozgás a szélmalmot nagyvonalúsága mellett is meseszerűvé varázsolja. Az Alföld e legszebb és legelevenebb építészeti alakját és tájképi szépségét minden erővel meg kell menteni a magyar jövő számára.

[13] Papp László: Ásatások az elpusztult Kecskemét vidéki falvak helyén. Népr. ért. 1931.

láit, gyönyörködik nagyvonalú szépségében és igazat ad Győrffynek.

*

Az alföldi település- és ház kutatást Győrffy nagykunsági tanulmányai állították a magyarságtudomány homlokterébe. A munkát Vargha László folytatta és terelte új mederbe. Az Alföld nagy tájegységeinek: a Kiskúnságnak, a Sárrétnek, Nyírségnek és Hajdúságnak s a kisebbeknek: a Jászságnak, a Rétköznek, Bodrogköznek, stb. új irányú felkutatása még évtizedek munkája lesz. Ez a munka a magyarságtudat elmélyítésének legértékesebb eszköze lehet.

Dr. techn. Tóth János
városi műszaki tanácsnok (Szombathely),
egyet. m. tanár (Szeged).

Szeged néprajza.

(Kutató tervezet)

A szegedi népiség története.

A városalapítás körülményei. Ősi halászat a Tiszán és kiöntéseiben. Az ősi nomád pásztorkodás a Duna-Tisza közében. A sóhordás, szerteszállítása hajón és tengelyen. A középkori Szeged kultúrája és társadalmi képe. A középkorvégi Szeged fényének: műveltségének, és gazdasági életének népi gyökerei. A török idők városképe: az ősi nomád életmód fölelevenedése, szegedi vándorhalászok, madarászok, pákászok, a szegedi franciskánusok lélekgondozása a hódoltsági területeken. Török nyomok a szegedi népiségben.

A XVIII. század nagy népvándorlása. Szegedi rajok Csongrád-, Csanád-, Békés-vármegyében, majd a Temesközben és Bácskában. Jellemzésük. A dohány- és paprikatermelés kezdetei. Idegenek: németek, bunyevácok, szerbek özönlése a kiszorult őslakók helyére. Népi műveltségük körvonalai, elmagyarosodásuk. Boszorkányperek. Küzdelem a legelőért, a kun puszták ügye. A havi búcsú kibontakozása és néprajzi jelentősége. A folklorista Dugonics. Vedres István telepítési tervei, az erdősítés, homokmegkötés kezdete. A Tiszaszabályozás és hatása: ősi hagyományos életformák eltűnése. Újabb kívándorlások, ezúttal a pusztákra. A szegedi tanyák kialakulása. A betyárvilág történelmi, társadalmi és lélektani háttere. A halászat hanyatlása, a kubikostársadalom keletkezése és jellemzése. Szeged mint a törpebirtok hazája, ezzel kapcsolatban a paprika jelentősége és szerepe. Az 1879. árvíz hatása a szegedi népiség további sorsára. A jelen helyzet körvonalai.

Szeged népi társadalma.

Az egyes városrészek: Alsóváros, Felsőváros, Palánk, Rókus, Újszeged, Újváros (Móraváros) történeti alakulása és sajátos jellege. Alsóváros: halász, földmíves, paprikás. Felsőváros: hajós, halász, mesterember. Palánk: megmagyarosodott kalmár, kisiparos, hivatalviselő. A rókusi fuvaros és kupec, az újszegedi kertész, az újvárosi kubikos jellemzése. A különbségek egyébként Alsó- és Felsőtanya jellemében is megnyilvánulnak, amelyek más más városrészből települtek. Sajátos férfi és női foglalkozások. Társadalmi rétegződés. Az egyes foglalkozások különleges műveltségi javai, hatásuk az emberi magatartásra: a) ősfoglalkozások (halászat, pákászat, állattenyésztés, földművelés), b) háziipar (főképpen paprika, szappan, gyékény, tarhonya), c) mesterségek (hajóács, papucsos, kocsikovács, szűcs, kékfestő, talicskás, ké-

ses stb.), d) egyebek (hajósok, fuvarosok, kenyérsütögetők, vásárosok, dohánykertészek stb.). A szegénység: kubikosok, tanyások, részesek, béresek, udvarosok stb. rendje.

Szeged vallásos néprajza.

A szegedi vallásos élet multja. A franciskánusok Szegeden, az alsóvárosi templom mint búcsújáróhely, a kegykép köré fűződő legendák. Szegedi szentemberek. A szegedi vallásos népköltészet. A katolikus kultusszal kapcsolatos hiedelmek, szokások, hagyományok. A tanyák vallásossága. Az „újhitűek" jellemzése. A jelen helyzet.

A szegedi folklore.

Dugonics András úttörő munkássága. Gyűjtők a mult században. Kálmány Lajos egyénisége és működése. A szegedi népnyelv. A népdalnak: szövegnek és dallamnak néhány szegedi jellegzetessége. Szeged és az Alföld balladakincse. Mese- és mondaköltészet. Zene és tánc. Gyermekjátékok. Új kutatások szükségessége.

Szegedi néphagyományok és népszokások: a) a születéshez, házassághoz, halálhoz, b) a jeles napokhoz, c) egyéb alkalmakhoz fűződő hiedelmek és hagyományok. Az eddigi eredmények szintétikus és korszerű feldolgozása, a hiányok kiegészítése, újabb adatok feltárása. A szegedi babonavilág feldolgozása különös tekintettel a szegedi boszorkányperek adataira.

A szegedi nép mindennapi élete.

A szegedi település történelmi alakulása és jelen formái. Dülőnevek. A szegedi nép házatája: a) városi paraszthház, b) délvidéki telepesház, c) tanyai ház. A napsugaras díszítés. A szegedi nép táplálkozása, szegedi ételkülönlegességek. A szegedi nép ruházkodása koronként és városrészenként. Népi művészkedés. Családi élet, jogszokások, különös tekintettel egyrészt a városi levéltár anyagára, másfelől pedig a sajátos szegedi foglalkozásokra. Mindennapi élet, ünnepek.

Szeged halászata és állattenyésztése.

A halászat és állattenyésztés mint a szegedi nép ősfoglalkozása. Földrajzi, történelmi és lélektani okai. A halászat története és néprajza, kapcsolatban Algyő és Tápé halászatával. Szeged vízi társadalma: halászgazdák és halászok, hajósgazdák és hajósok, hajóácsok (superok) és vízimolnárok. Csíkászok, pákászok és egyéb vízből élő emberek.

Az állattenyésztés szegedi története: Bertrandon de la Brocquière adatainak értelmezése, nomád állattenyésztés a török időkben, a juhászat föltűnése. A szegedi puszták élete, pásztortársadalom. Az állattenyésztés néhány helyi jellegzetessége. Vásárok. Jelen helyzet: juhászat a szikeseken, mint a legeltetés egyetlen maradványa.

Földmívelés és háziipar.

A földmívelés szegedi története különös tekintettel a középkor végének virágzó agrikultúrájára, a XVIII. század dohánykertészetére, a tanyák kialakulására, a paprikatermelésre, az újszegedi zöldség- és virágkertészetre. A paprika termelése és földolgozása. A paprikával foglalkozó társadalmi rétegek. A szegedi birtokrendszer.

Háziipar: a paprikafeldolgozás patriarkális formái, tápai gyékényszövés, vesszőfonás, széksösöprés, stb.

Szegedi népmozgalmak.

Szeged mint török kincstári város: a környék faluinak pusztulása és lakosságának beszivárgása Szegedre. A XVIII. századbeli kivándorlás a Délvidékre, ugyanakkor idegenek özönlése a Palánkba. A szegedi tanyavilág kialakulása. E mozgalmak okai, jellemzése, az új környezet néprajza.[1]

Dr. Bálint Sándor
egyet. m. tanár,
polg. isk. tanárk. főiskolai előadó (Szeged)

[1] A kutatások megkönnyítése érdekében a legsürgősebb tennivalók közé tartozik egy szegedi néprajzi és történelmi bibliográfia összeállítása.

A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok.

Az egyszerű nép nem fél a haláltól. Jól tudja, hogy *halál ellen ellen nincs orvosság.* Már életében gondol az utolsó útra, különösen amikor túljut a delelőn: *hatvan felé, hazafelé.* Hogy épületes halállal haljon meg, imádságaiban folyton kéri Istent: *në hagyj münket hívedet Szentség nékű világbú kimúlni.* Akadnak olyanok is, akik koporsajukat még életükben, javakorukban megveszik. Kijelölik ruhájukat, hogy melyikben temessék el őket. Egyes régivágású asszonyok kifésült hajukat egész életükön át kispárnába gyűjtik és meghagyják, hogy ezt *akkor* majd a fejük alá tegyék.

A halálnak a szegedi néphit szerint is *előjelei* vannak. Ha a kutya nagy gödröt kapar és szűköl, ha a tyúk kukorékol (az ilyen tyúkot baltával szokták lenyakazni), ha fehér galamb röpül át a házon, ha valakinek álmában kiesik a foga, kenyeret süt, vagy meszel, akkor biztosan meg fog halni a családból valaki. Ha új házba költöznek, a házastársak közül hamarosan meghal valamelyik. Ennek elkerülése végett közvetlenül a házbalépés előtt kakast, vagy macskát dobnak be maguk előtt.

Amikor a beteg már nagyon *utójján van,* sokszor tesz *végrendeletet.* A XVIII. századból fennmaradt egy polgárasszony végrendelete, amely szépen jellemzi a kor vallásos világát, de művelődési viszonyait is:

Az Tellyes Szent Háromság Neviben, Attyának, Fiúnak és Szent Lélek Istennek neviben Amen.

Én alább írt Istennek kegyelméből elméből épp és egísz, de testemben beteges, azértis, elsőben Istennek ajánlom Lelkemet és Testemet a Földnek gyomrában, ahonnét eredetétt vette, az keves ingó és ingatlan Javaimrul következendő rendeléseket tészek et quidem.

Primo. Egy Borjas Tehenet nyári fiával edgyütt hagyom Kaszta Jánosnénak.

2do. Tisztelendő Pater Franciskanusokk temetésemért egy medő Tehenet.

3tio. Tisztelendő Pater Piaristakk Temetésemért és Misse szolgáltatásáért (secundum aestimationem) egy negyedfű Tinót.

4to. Boldogságos Szűz Anyánk és Sz. Ferencz Congregatiojára egy jó negyedfű Üszőt hagyok.

5to. Egy rugot Borjút hagyok Szent Péteri Évának.

6to. Szabatkán lévő szőlőmet hagyom a melly Istenben boldogult Uram-

tul marad, Puskás János fiainak, Ferenc és Markonak hagyok.

7mo. Item azon Puskás János maradékainak hagyok egy napi szántóföldet.

8vo. Nem külömben Puskás Andrásnak és Puskás Balásnak is egy egy napi szántóföldet.

9no. Nyolc napi szántó föld ezek kivül maradnak négy napi szántó föld secundum aestimationem hagyom Szent Antal Altárára Szent Missék szolgálatokra Istenben boldogult Uram és magam Lelkönkért. Másik 4 napi szántó földet pedig Szent Joseph Oltárára ugyan boldogult hötvesem és magam Lelkeiért Sz. Missék szolgálatokra.

10mo. Huszta Ilona Leányainak két Aranyokat.

11mo. Lossoncz Örsének hagyok egy Aranyat.

12mo. Farkas Jánosnak hagyom Keresetben lévő engem illető Pusztát sok rendbéli tett szolgálattyáért.

13mo. Ami némő Pénz életem után fog maradni, tehát azon Pénzből ide való Ispitályra hagyok 25 Rhen. fkat az többi pedigh adatassék Tisztelendő P. P. Franciskánusokk Szent Missék szolgáltatássára.

14to. Nem köllömben a melly mente Császár Katalinél volt és nékem legáltatott, aztat Tisztellendő P. P. Franciskánusokk hagyom ugyan secundum aestimationem az czüst gombokkal együtt és azon ára sz. Missékre applicaltassék.

15to. Az kopott Mentémet hagyom Öregh Sárkánynénak, az ezüst gombokon kívül, azon Gombok pedigh eladattassanak és Sz. Misse szolgálottra adatossanak.

16to. Kávé szénő Szoknyámat hagyom Gyapjas Istvánnénál levő Lakos Farkas Katalinnak.

17mo. Egy hosszú Párnát egy fő allul edgyütt hagyom Clara névő Leányzónak Item egy ködmeny Pruszliket.

18vo. Egy ingemet Szolgálónak hagyom Kovács Katának.

19mo. Item egy uj ingemet Clara szolgálónak, az többi fehér ruhám adatassék a szegényeknek.

20mo. Banátban lévő szőlőimet hagyom Lossoncz Ferencz kisebbik Uramnak, mig él, eő kegyelme halála után pedigh légyen Kaszta Jánosnéé, mindazonáltal lelkemrül se feledkezzenek.

Melly utolsó fönt említett Csekély ingó és ingatlan lévő javaimról rendelésemet alább írt Uri személyek előtt mindenekben helyben hagyom, approbalom és saját kereszt Vonásomalis meg erősitem.

Szegeden die 23tia 8bris 1743 + Szent Péteri Éva[1]

Manapság is úgy van, hogy a *jussból* olykor a béresnek, szolgálónak is hagynak egy-egy részt.

A halálos beteg legtöbbször maga kívánja a Szentséget. Azt tartják, hogy annak a papnak, akinek valamilyen okból a Szentsé-

[1] *Tápay Szabó* Gabriella: *Szeged erkölcsei a XVIII. században.* Szeged, 1933:38.

get vissza kell vinnie, engesztelésül akkornap bőjtölnie kell. Ennek az egyházi előírásokban tudtunkra nincsen nyoma. Valószínű, hogy a franciskánus gyöngédség egyik helyi megnyilatkozásával van dolgunk. A beteget nem szabad nagyon siratni, mert akkor nehezen hal meg. Ha sokat küzd a halállal, arra is gyanakszanak, hogy haragosa van. Az illetőt ilyenkor elhívják, hogy megbéküljön a beteggel. Hogy haláltusáját megkönnyítsék, kezébe égő szenteltgyertyát adnak, miközben hozzátartozói az időközben megérkezett *énekösasszony* irányításával ezt szokták imádkozni:

Atyaisten légy velünk, Fiúisten mellettünk, Szentlélök Uristen fölöttünk, Boldogságos Szűz előttünk, két koronás angyal két vállunkon, Krisztus szent kenete szívünkön. Krisztus szent teste nyelvünkön, Boldogságos Szűz ereje mindönkó velünk lögyön. Aki erősebb ennél, az ártson nekünk!

Ó szentségös Szűz Mária, bűnösöknek pártfogója, most is viselj gondot reánk, ha êgyün végóránk, mutasd anyánknak magadat, kérd érettünk Fiadat, hogy aggyon boldog kimúlást, mönyben szent színe látását. Uram hallgasd mög könyörgésünk és a mi kiáltásunk jusson eléd!

A haldokló szószólója az *énekös asszony.* Ő imádkozik és énekel a nevében, ő könyörög a haldokló névadó patrónusához is, hogy utolsó küzdelmében siessen oltalmára. Amikor aztán végre *êgyün az üdő,* azaz beköszönt a halál és a család tagjai tanácstalan megrendüléssel állják körül a halottas ágyat, az énekösasszony lesz a messzire költözöttnek szertartásmestere, aki a szakrális és mágikus hagyományok érvényesítéséről illendően gondoskodik. Az ajtó kilincsét szenteltvízzel meghinti, hogy a gonosz ne merészeljen bejönni a halott lelkéért. Az ablakot meg kinyitja, hogy a lélek szabadon szárnyalhasson Istenhez. A gazda halálát a környéken itt-ott megjelentik a jószágoknak is; a gyász jelélül a lovakat szabadon eresztik. A méhek a halott után akarnak repülni, de valaki eléjük áll és azt mondja nekik, hogy ne sirassák gazdájuk halálát. Az énekösasszony a halott mellé égő szenteltgyertyát állít, lehúzza a szemehéjját: ha nem sikerül, rézpénzt rak a nyitvamaradt szemre, mert ha „ránézne" valakire, az is követné a halálba. A testet kinyújtja, az állat felköti, a kezeket keresztbe rakja, az újakra rátekeri az olvasót. Közben mások megállítják az órát, a tükröt letakarják, a tüzet kioltják. Gondoskodnak szenteltvízről is, amellyel — rendesen rozmaringszál segítségével — minden látogató *mögszentöli,* azaz meghinti a halottat.

Az énekösasszony dolga a halott fürösztése és megtörlése is. A fürösztővizet *járatlan helyen* ássák el, mert aki belelép, sárgaságba esik. A törülköző a koporsóba kerül. A férfihalottat valaki megborotválja, a borotvát utána nyomban el kell ásni. Majd felöltözteti a halottat, sokszor a menyegzős ruhája kerül rá. Lábára harisnyát és szánalomból papucsot húz, mert szegedi hiedelem szerint a menyországba ívelő híd tövisekkel van kirakva. Alsótanyán úgy vélik, ha a halott férj gatyamadzagját elől kötik meg, az özvegy férjhez mehet.

Ellenben ha a kötés hátul történik, özvegyen kell maradnia. A felöltöztetett és fehér lepedővel leterített halott gyékényen pihen, amíg koporsóját nem hozzák.

A halott koporsajába úrnapi virágot tesznek, lehetőleg olyat, amelyen a Szentség pihent a sátorban. Hóna alá nádból való keresztet raknak. Mindez a gonosz lélek elriasztására szolgál. A fiatal halott koporsajába rozmaringot is raknak. Az a hit, hogy a föld alatt befolyja a tetemet. Az eladólány-halottat, mint Krisztus jegyesét menyasszonyi ruhába szokták öltöztetni. A halott felravatalozása egészen a legújabb időkig a háznál, a tiszta szobában történik. Az énekösasszony naplemente után le szokta takarni a testet és nem engedi megnézni senkinek sem. Azután keresztet fektet a mellére, hogy a gonosz lélek éjszakának évadján ne vehessen erőt a halotton. Reggel azonban újra kitakarja, megigazgatja, megmosdatja, megfésüli, majd imádságba kezd fölötte.

A halottat mindennel ellátják, amit földi életében magával hordott. Ékszereket azonban nem adnak vele, mert ezekre semmi szükség nincs a menyországban, van ott elég. Végső rendelkezéseit is teljesítik, adósságait kifizetik, mert ellenkező esetben hazajár. Alsóvároson valakinek halottja megjelent álmában és szemrehányásokkal illette, mert nem adtak vele zsebkendőt. Másnap az illető kiment a sírhoz, ahol elföldelt egy zsebkendőt. Most már a halott nyugton hagyta.

A halott mellett éjjel-nappal gyertyák égnek. Ha marad belőlük: részben halottak napján, részben a halott nevenapján gyújtják meg és lelkiüdvösségéért imádkozik a család mellettük. A ravatalon szenteltvíztartó, amelyből — rendesen rozmaringszállal — minden látogató meghinti a tetemet. A halottnézőket egyébként nem szokták kikísérni, mert ellenkező esetben ők is hamarosan meghalnának.

A halottat a halál beállta után következő második, harmadik napon temetik. A közbeeső estéken *vérasztani* szokott féléjszakán át a nemzetség, szomszédság. Az énekesasszony halotti énekeket énekel és a halottak olvasóját imádkozza, a többiek pedig mind elismétlik. *Tápéról* való a következő, *Jedermann*-szerű virrasztó ének; amelyből a *Lélek* és *Halál* párbeszédét itt közöljük:

Lélek: Óh jaj félek! Igen rettegek:
Jaj mit miveljek, hova rejtezzek?
Mit látok?

Halál: Te akitől félsz, én Halál vagyok,
Ki minden rendet, ifjat és vénet
Levágok.
Hozzád is azért jöttem vesztedért,
Azért szót se tégy, indulni kész légy,
Velem mégy.

Lélek: Veled nem megyek, mert tőled félek,
Azért utadat, feltett célodat
Máshoz tedd.

Halál: Nálam kegyelmet, ne keress kedvet,
Azért ne késsél, hamar készüljél,
Jőjj, siess.

Lélek: Pár esztendeig, avagy csak félig
Rajtam könyörülj, reám ne készülj,
Kardoddal.

Halál: Sem nap, sem óra, sem egy minuta,
Nálam grácia nincsen parula,
Meghalsz ma.

Lélek: De mit vétettem? Kinek mit tettem,
Hogy így lerongálsz? Semmit sem sajnálsz,
Kegyetlen.
A szent keresztség, ez a nagy szentség
Lemosá.
Miért hát nem nézed, miért nem tekénted
Szelíd szépségem és gyengeségem,
Óh Halál!

Halál: Én szépségeddel, gyengeségeddel
Én nem gondolok, nem irgalmazok,
Csak menj el.

Lélek: Óh te kegyetlen! Ha engem nem szánsz,
Atyám szerelmit, hulló könnyeit
Bár sajnáld.

Halál: Atyád szerelmit, hulló könnyeit
Ingyen sem nézem, azt fel nem veszem,
Csak menj el.

Lélek: Testvéreim sírnak, látod jajgatnak,
Azért ne készülj, kérlek ne örülj
Vesztemen.

Halál: Sem egy, sem másra, nézek sírásra,
Reád karomat vetem kardomat,
Csak menj el.

Lélek: Ifjúságomat, virágzásomat
Ugyan tekintsd meg, óh kérlek szánj meg,
Ne ölj meg!

Halál: Nékem a virág olyan, mint fűz ág,
Előttem szépség, nincs semmi mentség,
Csak menj el.

Lélek: Óh, de mégis szánj, velem így ne bánj,
Mikor erődben, friss egészségben
Voltál életedben, volt módod benne,
Most menj el!

Lélek: Óh hadd készüljek, készen hadd menjek,
Ne siess hamar én végórámmal,
Óh Halál!

Halál: Irgalmat tovább, ne várj gráciát,
Halál poharát, mérges italát
Rád öntöm.

Lélek: Nincsen irgalmad, irgalmat ne adj,
Életben se hagyj, én már nem bánom
Mert csak testemben, de nem lelkemben
Sérthetsz meg engem, mert magához vesz Istenem.
Amit kérsz, adok, ha csak adhatok,
Csak ne bánts!

Halál: Adomány nem kell, de halnod meg kell,
Király, vagy koldús, olyan mint adós,
Csak menj el.

Lélek: Ha adomány nem kell, vagyonom sem!
Óh megállj még, kevéssé s halld meg,
Mit kérek!
Kérlek kevéssé én rajtam késsél,
Hadd könyörögjek hív Teremtőmnek,
Óh Halál!

Halál: Nem most kellene jutni eszedbe
A megtérésed és könyörgésed.
Csak menj el!
Istenem.
Óh én Istenem! Vegyed kedvedben
Én bűnös lelkem, néked szentelem,
Úgy légyen.

A *vérasztás* egyébként ma már erősen hanyatló szokás, mert a halottat újabban nem szabad a háznál ravatalozni és így a környezet erősen megváltozott, a hagyományos közösségi megnyilatkozások számára alkalmatlanná vált.

A temetésben, a halott utolsó földi útjában van valami ünnepé-

lyesség, hiszen itt közösségi eseményről van szó, amelynek megvan a maga rendtartása és ehhez a család élő tagjai természetes kötelességgel alkalmazkodnak. Különösen a *boldog világban,* azaz régebben a család sokat adott arra, hogy a temetés minél ünnepélyesebben történjék, mert egyrészt félt a megszólástól, másfelől pedig úgy érezte, hogy a halottnak ehhez joga van. Éppen ezért az *Isten nevében* való temetésre — ahol a fölmerülő költségekről a város gondoskodik, a fehéringes pap pedig a kántorral éppen csak az előírt liturgikus tényked̈ésekre szorítkozik — csak a legritkábban került sor, inkább összeállt az egész atyafiság, hogy a *tüsztösségös* temetésről gondoskodjék.

A családtagok gyászba öltöznek, az asszonyrokonok fejére fekete selyemkendő, a lányok hajába, férfiak kalapjára fekete szalagot vesznek.

A temetés rendesen a kora délutáni órákban szokott lenni, hogy a tanyai rokonok is idejében hazaérhessenek. A koporsó leszögezése előtt különös szertartásnak lehetünk tanúi: aki fél a halottól, az keresztbetett két kezével megfogja és kissé megrángatja a halott lábaújjait. Ettől el kell a szorongásának múlnia, nem kell a hazajáró lélektől tartogatnia.

Amikor a népi társadalom patriarkális szelleme még elevenebb volt, a gyászban az egész közösség osztozott. Megadta az utolsó tisztességet a halottnak azzal, hogy még a legnagyobb dologidőben is megjelent a búcsúztatáson, vagy szegediesen *éneklésen.* Ilyenkor az énekesasszony gyertyát osztogat a halott atyafisága, szomszédjai, barátjai között. A pap keresztjére, zászlókra, lovakra fehér kendőt kötnek.

A búcsúztatás szövegét külön meg szokták a kántorral beszélni. A kántor ugyanis a halott nevében névszerint idézi az összes hozzátartozókat: házastársat, szülőket, gyermekeket, testvéreket, együttesen a rokonokat, komákat, komaasszonyokat, szomszédokat és utoljár a „végtiszteletadókat". A szerényebb temetéseken a *Szentháromság énekét* szokták a kántorral énekeltetni. Özvegyasszonyok búcsúztatója gyanánt a *Rúth éneke* is sokszor hallható.

Ma már szinte teljesen elhagyták a *siratást,* a fájdalomnak ihletett kifejezését, amelyről pedig még a múlt századból több följegyzésünk van. Egy *felsővárosi* férjsiratő:

Ó lelköm galambom, hű páram, hej csak még ëggyet szólná hozzám!
Csak még ëccő vetnéd rám mosolygó szömöd!
Hej de nem mondod többet: gyémántom, rubintom!
Óh hogy felejtselek el?
Hogy felejtsem el azt a sok szép szavad?
Nincs mán neköm sënkim e világon!
Kinek panaszójjam ê bajomat-búmat?
Kedves galambom, jó páram!

Árva lészök én már, ha aranyos is a kapufélfám!
Jaj de nagy árvaságra hagytá![2]

Egy *törökkanizsai* édesanya így siratta kisfiát:

(a háznál)

Jaj kedves kis fiam
Gyönyörű madaram,
Jaj de kiszáltá mán
Az én karom alól!

(Az úton)

Ugyan mőre mönnyek,
Hogy főtanájjalak,
Akárhun kereslek,
Sëhun së tanállak.

(A temetőben)

Jaj kedves kisfiam,
Gyönyörű madaram,
Nem látom arcodat,
Csak a sírhantodat.[3]

Egy *lőrincfalvi* lány édesanyja elhantolásánál így kesergett:

Jaj édös dajkám,
Mingyá hazaérsz mán,
Bemégy mán a házba,
Nem gyüsz të mán vissza.
Jaj kedves dajkám,
Mingyá hazaérsz mán.[4]

A búcsúztatás után megindul a menet a temetőbe. Élén a halott keresztjét valamikor egy félkegyelmű vitte, akinek fáradságáért fehér kendő járt és a torban megvendégelték. A kántor útközben is szokott egy-egy verset énekelni. A halottat valamikor a *Szent Mihály lován* vitték, az elnevezéssel a lelkét akarták a mennyei seregek vezérének oltalmába ajánlani. Már emberemlékezet óta azonban a *halálkocsi* járja, amelyet a *halálmadarak*, azaz a temetkezési vállalat díszbeöltözött emberei kísérnek. A meglett korú halottat fekete, a fiatalt pedig fehér ló húzza, az ülés terítőjének színe is eszerint változik. A legény, vagy lányhalott temetési menetének élén egy lány, illetőleg legény viszi a menyegzős hangulatnak megfelelően a mirtuszkoszorúval díszített *szűzpárnál*. *Röszkén* a Boldogságos Szűz templomi szobrának koronáját szokták levenni és ezt helyezik a szűzpárnára. A *korozsmába* öltöztetett csecsemő halott koporsaját a kereszt-

[2] *Kovács* János: *Szeged és népe*. Szeged, 1901:294.
[3] *Kálmány* Lajos: *Szeged népe*. III. Szeged, 1893:144.
[4] *Kálmány:* u. ott.

anyja viszi ki a hóna alatt a temetőbe. A kisgyerekeket egyébként nem szokták siratni, hiszen angyal, a család mennyei pártfogója lesz belőle.

A sírásásban, elhantolásban a gyászolók Szegeden nem vesznek részt. A sírásó is mást fogad, ha akár vérszerinti, akár lelkirokonait (keresztszüleit, keresztgyermekeit, kereszttestvéreit) kellene elföldelni. Az új sírt a gyászolók, főleg a legközelebbi hozzátartozók háromszor megkerülik, ami eredetileg bizonyára a hazajáró lélek félrevezetésére szolgált. Közben imádkoznak, főleg az *Üdvözlégynek* egy sajátosan alakult változatát kedvelik.

Ha a halott valamelyik jámbor társulatnak (harmadrend, olvasós társulat) is tagja volt, akkor társai zászlóval, fáklyával kísérik utolsó útjára, a sírnál pedig különleges ájtatosságot végeznek, majd misét szolgáltatnak érette. Jellemző, hogy a régi kultikus közösségi szellem laikus formában tovább él a népkörök, temetkezési egyesületek végtisztességadásában is, amelyekből a szakrális tartalom természetesen már hiányzik, de a színes, ünnepélyesnek ható külsőségek mégis a megillető keretbe foglalják a halál kozmikus titkát és így évszázados hagyományokat őriznek. A szegedi nép különösen a *hajósegyletbe* (Szegedi Önsegélyző Hajósegylet 1848 óta) lép be szívesen.

Sajátságos, okvetetlenül pogányeredetű szokás a *halottas tánc*, amelyet az idők folyamán országszerte éppen Szeged kirajzott népe őrzött meg legtovább. A szokás abban a hiedelemben gyökerezik, hogy a házasulandó sorba serdült halottat ki kell házasítani, el kell lakni a menyegzőjét, mert ehhez joga van. A múlt század derekán *Pécskán* az egyházi szertartás után az ifjú halott sírjánál táncolt a fiatalság. Később a papság ostorozó szavaira kultikus táncukat a temető kapujánál, de a temetőn belül járták el, majd odahaza ellakták a lakodalmat. Egy másik múltszázadbeli följegyzés szerint Csongrádmegyében ha legény, vagy lány halt el, pajtásai megjelentek nemcsak a temetésen, hanem a toron is, ahol ilyenkor táncoltak és daloltak. Nem azért, hogy mulassanak, hanem azért, hogy ellakják a lakodalmat. Az *egyházaskériek* szerint azért választanak a halottnak menyasszonyt, hogy a másvilágon legyen párja. *Tápén, Szőregen* is ismerték a *szomorú táncot*. A halott lakodalmának még századunkban is voltak *Szegváron* nyomai.[5] Nagyon valószínű, hogy amikor a kereszténység Krisztus jegyeseként, vagy a menyország jegyeseként kezdte emlegetni a fiatal halottat, voltaképpen e pogányszokás megnemesítésére törekedett.

Feltétlenül ez az ősi képzetkör ihlette a következő, *Kálmány*-közölte félnépi búcsúztatót is, amely szintén *Pécskáról* származik, de nálunk is ismeretes:

---

[5] *Kálmány* Lajos: *Halottak tánca*. Ethn. 1912:292.

Isten hozzád kedves atyám, ki hozzám kegyes voltál,
Itt gyászpompával elkészült menyegzőmre, kedvesim.
Kiket ma elhagylak, Istennek ajánllak, Jézusommal megáldlak.

Kedvébe estem az édes Jézus Üdvözítőmnek,
Kit születésem napjától választék jegyesemnek,
Azt igérte nekem, hogy ő kedvel engem, megjutalmaz egekben.

Sietek hát a szent hitre, a sötét gyászos földbe.
A muzsikának pengése lesz harangok zengése.
Az ágyam megvetve: sírom ki van szedve, nyugovásra készítve.

Örömatyám az én papom, mint jólelkű pásztorom.
Vőfély pedig és násznagyom itt éneklő kántorom.
A nyoszolyúlányom kapával az ásóm. Ez az én lakodalmam.

Vendégeim éhes férgek, készen állnak a sírban,
Eledelül engem várnak a sötét föld gyomrában.
Így hát kell búcsúzni, sírhoz közeledni, vendégimet táplálni.

Leteszem ott a fejemről a menyasszonykoszorút,
Mert hajamról leszedi azt földi féreg, aki rút.
Azután nyugodni, ítéletig lenni, itten fogok maradni.

Szűnik immár muzsikája lakodalmi pompának,
Vezet engem nyugovásra éneke kántoromnak.
Lelkem hát Istennek, testem pedig földnek hagyom s földi férgeknek.

Virgonc ifjak és szüzek, akik még itten éltek,
Tanácslom, hogy az életben az Istennek éljetek.
Mert mi ma énvelem, holnap én azt vélem, veletek lesz nem kétlem.

Isten hozzád kedves atyám, ki hozzám kegyes voltál,
Nem különben édesanyám, ki végemig dajkáltál.
Jézus legyen nektek éltetek s végetek, egekben vezéretek.

Hozzátok tovább fordítom utolsó búcsúzásom:
Kedvelt, szíves testvéreim, kik őrzitek koporsóm.
Éljetek a hitben, teljes reménységben és égő szeretetben.

Szólok végezetre nektek kik itten jelen vagytok,
Gyászkoporsóm mellett álltok, köszönöm fáradságtok.
Testem felvegyétek, sírba kisérjétek, értem esedezzetek.

A temetés után a halottasháznál még nem is régen *tort* tartottak. A visszatérő gyásznépet az udvaron mosdóvíz, törülköző várta. Mindenki megmosta a kezét, még a kisgyerekek is, hogy sárgaságba ne essenek. Nyáron az udvaron, télen pedig bent a házban az énekesasszony irányításával megterítették az asztalt, amelyre rendesen kenyér, túró és bor került, tehát amihez nem kellett tüzet gyujtani. A torban egy teríték illetetlenül maradt: ez volt a halott része. Eh-

hez hozzátartozó nem nyulhatott, mert akkor a halott a másvilágon éhen maradt volna. Részét koldus kapta meg. A torban való kínálást nem jó megköszönni.

A középkorban szentelt borral kínálták meg azokat, akik útrakelnek, búcsúzkodnak, hogy *Szent János áldása* az út veszélyeitől és kísértéseitől megoltalmazza őket. Ezért itattak a haldoklóval is szentelt bort, aki olyan tartományba készült, ahonnan nem tért még meg utazó. A megmaradt szentelt bort azután a halotti torban itták meg a halott emlékezetére és lelkének üdvösségére. Ennek a régi tradiciónak maradványa, hogy a szegedi halotti torokban az énekesasszony maga elé vett egy üveg bort és egy kosár fölszelt kenyeret, elénekelvén fölöttük a Szent János áldását:

Szent János áldása
Szálljon ezön házra,
A bennelakókat
Fordítsa vígságra . . .

Utána pedig a kenyérrel és borral sorba kínálta a torozókat, meg az ajtóra sereglett koldusokat.

A tanyai temetés a környezetadta körülmények miatt itt-ott eltér a végtisztesség hagyományos városi módjától: délelőtt van, hogy a messzire lakó atyafiság idejében hazaérhessék. A tanyai halottat is régebben a városba hozták őseinek sírkertjébe. Bizony az is megesett, hogy a szegényebbje ott a helyszínen pap nélkül temette el halottját, de a szertartás laikus része: fürösztés, öltöztetés, virrasztás, ének és imádság nem maradt el. Azt a följegyzést, hogy ilyenkor tömjénnel rápipáltak volna a halottra, erős föntartással kell fogadnunk. A pap és kántor természetesen nem megy el a halottas házhoz, hanem a tanyai temetőben szokta elénekelni. A tort a szétszórtan élő atyafiság miatt mindjárt az elhantolás után lakják el. *Tömörkény István* leírása szerint „nagykendőket szednek le a kocsikról, azután a sok kocsijárás nyomán meglehetősen kopár mezőkre terítik. Az asszonyok és az emberek körülülik. Az emberek a kalapot leteszik, ami ritkaság, mert még otthon a házban is viselik, csak evéskor nem, de mert itt is ennyivaló következik, hát letették. Sipka csak két ember fején maradt: a fiatal házas halott apjáén, meg a testvérjéén. Jelzéséül annak, hogy ők a házigazdák és a vendéglátók. Előbb kenyereket szedtek le a kocsikból, az emberek karajokat vágtak az asszonyoknak, emezeknél nem volt bicska. Azután húst, szalonnát, bort és túrót szedtek ki a saroglyák szénájából. Ettek és ittak békességesen . . ."[6]

A halott lelkének üdvösségéért a miseszolgáltatáson kívül arra vállalkozó énekös-, vagy koldusasszonnyal *ezer Urangyalát* mondat-

[6] *Tömörkény* István: *Temetések rendje a szegedi határban.* Ért. 1905:177. V. ö. még *Cserzy* Mihály: *Temetkezési népszokások Szeged vidékén.* Ért. 1911:252.

nak el. Erről az elajánlásról már kódexeink is tudnak. Mindenszentekkor kalácsot sütnek és szétosztják a temető kapuja előtt összesereglő koldusok között. Halottak estéjén annyi gyertyát vesznek, ahány halottja van a családnak. Egyszerre csak egy szálat gyujtanak meg és addig imádkoznak mellette, amíg el nem lobban. Ezt végig megismétlik. Jellemző szokása a szegedi népnek, hogy ha evés közben a kenyérből szórakozottságból újabb darabot, vagy falatot vág le anélkül, hogy az előbb leszeltet már megette volna, akkor azt szokták mondani: *éhözőm van.* Ha nincs senkisem távol, akkor valamelyik elhalt családtagra gyanakszanak és ilyenkor a koldusnak alamizsnát adnak, hogy különösen imádkozzék a halottért. Ha a halott népünk álmában éhes, akkor külön cipó sül a koldusnak. Ujabban az a szokás kezd Alsóvároson kialakulni, hogy az elhunyt családtagok sírjára is állítanak karácsonyfát. Népünk halottjainak másvilági sorsa felől régebben a *csépai embörnél,* újabban a *lelei asszonynál,* vidékünk híres halottlátóinál szokott érdeklődni.[7]

Dr. Bálint Sándor
egyet. m. tanár,
polg. isk. tanárk. főiskolai előadó (Szeged).

[7] Tanulmányunk személyes élményeken és megfigyeléseken alapszik. Csak egy-két adatot kellett átvennünk a felsorolt dolgozatokból.

Amit elvégeztünk, s ami még hátra van.
(Alföldi népzenegyűjtés)

A magyarság későn ébredt annak tudatára, hogy zenéjében is rá kell találnia önmagára, ezen a területen is keresnie kell fajiságának ismertető jegyeit. Zeneszerzőink legtöbbjének kísérletezései, tapogatózásai sejtetik, hogy élt bennük a vágy a magyar zene felfedezésére. Érezték, hogy nekünk is van zenei anyanyelvünk, de ezt önmagukból akarták kitermelni. Alkotótehetségük túlbecsülésével abban a tévhitben éltek, sőt annak biztos tudatában hajtották fejüket örök pihenésre, hogy egyéni művészetükkel feljutottak a magyar műzene csúcsára. Nem jöttek rá arra, hogy egy nemzet zenei megnyilatkozásának egységesnek kell lennie, a nép lelkéből kell fakadnia, ott pedig az egyénit háttérbe szorítja a közösségi érzés! A sokféle idegen elemet tartalmazó városi levegő bénítólag hatott a magyar zenei vértestecskék felépítésére. Inkább ebben a nyomasztó légkörben fulladoztak, mintsem kirándultak volna egy kicsit falura, egészséges levegőt szívni! De amikor olyan távol volt egymástól város és falu! Hogyan szállhatott volna „alá" a város kisszámú művelt társadalma a falu nagy tömegű népéhez; csak nem tanulhatott az „úr" a „paraszttól"? Pedig a „nagy népek" példája mutatta, hogy nemzeti művészet csakis népzenéből nőhet ki.

Csokonai 1803-ban ezeket írja: „hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost"..., majd Kölcsey mondja: „a való nemzeti poézis szikráit a köznépi dalokban kell nyomozni". Figyelmeztető szavaik nyomán a nép felé fordul a tekintet. Liszt Ferencnek is szándékában volt „neki vágni Magyarország legpusztább vidékeinek" — kár, hogy tervét nem valósíthatta meg! Az első népdalgyűjtemények kezdetleges szárnypróbálgatások csupán, melyekben túlteng a népies elem, s főleg a dallammal törődnek keveset, inkább szövegeket jegyeznek fel. Pedig „a népdal műfaját éppen a szöveg és a dallam szerves kapcsolata teszi: dallam és szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egység".[1]

1850 óta megjelent egy-kétszáz dallam (Erdélyi, Mátray, Bognár, Szini). Majd 1896-ban lát napvilágot az addig legnagyobbigényű dallamgyűjtemény: Bartalus Istváné. Ebben akad már néhány valóban népi dallam. Lejegyzésük azonban fogyatékos, s legtöbbjük nem köz-

[1] Kodály Zoltán: A magyar népzene. Bpest 1943. 1. l.

vetlen úton kerülhetett papírra. (Pl. a „Széjjös Rajna vize" kezdetű, tiszta pentaton dallamot Kadiczfalván „egy cigánynő után" jegyzi le Bartalus!)

Míg az 1850 körül közölt népdalokban feltűnik itt-ott egy-egy melizma („hehentés", „hajlítás"), Bartalus gyűjteményében a díszítéseknek már nyoma sincs. A nehezen előadható, de még nehezebben lejegyezhető ornamensek elhagyásával egyszerűsödött, „fülbemászóbb" lett, „hozzáférhetőbbé" vált a dallam. Úgy látszik, hogy erre az „átfésülésre", „kiigazításra" a gyűjtőknek, helyesebben az ő zenéjük fogyasztóinak volt szükségük. A nép továbbra is kitartott jóval nagyobb énektudást igénylő előadási módja mellett. Bár az „egyszerűsítő" törekvések kétségkívül hozzájárultak az énektudás hanyatlásához, az 1900 táján megindult új gyűjtőmunka még tekintélyes számú melizmás dallamot mentett meg az utókor számára. Az Edison-féle fonográf-készülékkel, a dallamok hiteles rögzítésével és a hengerekről való pontos leírásával kezdetét vehette a tudományos népzenekutatás. 1898-ban Vikár Béla, majd 1905-ben Bartók Béla és Kodály Zoltán „vágnak neki hazánk legelhagyatottabb vidékeinek." Tökéletes tárgyi és szellemi felkészültséggel látnak hozzá az „elrejtett kincs" kibányászásához. Gyűjtésük az egész országra kiterjedt. Majd mind többen kapcsolódtak ebbe a munkába, s ma már közel húszezer dallam sereglett össze. A Néprajzi Múzeum népzenei osztályán serény munka folyik, hatalmas számú fonografált hengeranyagot tároltak, a magyar rádió grammofón-lemezekre veszi fel kitűnő népénekeseink dallamkészletét. Számos nyomtatásban megjelent népdalkiadvány közvetíti eredményesen a tömegekhez, szerte az országban a nép dalát. A falu zenéje „fölkerül" a városba, „pódiumképessé" válik, s a magyar népzene talajában gyökerező magyar műzene fája egyre jobban lombosodik. A magyar népzene ismeretének előadását a zenei főiskola tanrendjébe iktatják, sőt az egyetemre is bevezetik (Budapest, Szeged). Legújabban pedig már több részletmunka jelenik meg: egy-egy magyar falu zenéjének monográfiái. A népzenekutatás tehát tudományággá nőtte ki magát! De annak ellenére, hogy „a népművészet, népköltészet és népzene együtt élnek a falusi ember lelkében",[2] a magyar népdal, a magyar lélek legtisztább tükre, mely térben összefogja az egész magyarságot, időben összeforrasztja a múltat a jelennel, nemzetösszetartó erejénél fogva egységessé tesz bennünket, eddig mégsem tudott hazánkban egyetemi tanszékhez jutni! Az egyetemi katedrán ülő néprajz ikertestvérének vajjon miért jut ilyen mostoha sors?

A magyar népzenekutatás fontosságát, a néphagyomány gyűjtésének magyarságismereti vonatkozású szükségességét élesen látta meg Dr. Bartucz Lajos professzor, aki az Alföldi Tudományos Intézet igazgatását vállalva, ennek a tudományágnak intenzív művelését, az

[2] Lükő Gábor: A magyar lélek formái. Bpest. 1942. 5. l.

Alföld népzenéjének összegyűjtését intézete programjába iktatta. Célkitűzése: *megismerni az Alföldet, minden vonatkozásban, a tudomány eszközeivel.* Tekintettel arra, hogy a népzenekutatásban szinte nélkülözhetetlen kellék a fonográf — „tudományos szempontból tulajdonképpen csak az az igazán hiteles anyag, amiről felvétel is készül"[3] — Bartucz igazgató-professzor 1943 őszén beszerzett két db. fonográfkészüléket, nagyszámú viaszhengert s egy db. hengercsiszoló-gépet. Ezzel elindította az Alföld népzenei anyagának a „tudomány eszközeivel" való begyűjtését, az Alföld zenéjének megismertetését.

Ami Szegedet illeti, itt a népdalgyűjtés voltaképpen nem új keletű. Úttörője Tóth János piarista, akinek 104 szegedi népdala közül hetet Erdélyi János „Népdalok és Mondák" (1846—48) című kötetében is megtalálunk. A hetvenes években Kálmány Lajos buzgólkodott „Koszorúk az Alföld vadvirágaiból II." (1878), és „Szeged népe I." (1881) c. gyűjteményeivel. Ő fedezte föl és mentette meg a délvidéki magyarság népköltészetét. Ő ismerte föl e magyarságban Szeged kivándorlott népét, amely arculatán a szegedi lélek ősibb vonásait őrizte meg. Kálmány műveinek folytatása és főképpen kiegészítése szeretne lenni — olvassuk a szerző előszavában — Bálint Sándor, szegedi egyetemi magántanár „Szeged népe, új gyűjtés I." című könyve.[4] Ebben 60 szöveges dalt és 50 népi szöveget közöl, túlnyomórészben mint Szeged-Alsóváros népének ajkáról lejegyzett dallamokat. Valamennyiök tánclépésszerű (giusto), alkalmazkodó ritmusú, szótagoló dallam, melyeknek viaszhengerre való fölvétele nem feltétlen szükséges. Egyikük-másikuk azonban megérdemelte volna, hogy hengerre kerülve, pontos lejegyzésben lásson napvilágot. Az Alföldi Tudományos Intézet fonográf-felszerelése pótolhatná még most is a hiányt. Kutathatná továbbá azt, hogy mind ezek, mind pedig Kálmány Lajos szövegei élnek-e még a nép ajkán; épségben maradtak-e, vagy milyen változásokon mentek keresztül idők folyamán, esetleg teljesen eltüntek-e? Kodály szerint, Kálmány hagyatékában kéziratos dallam-lejegyzések is voltak. Ezeknek felkutatása most van folyamatban. Idővel és vállalkozó szakembereknek bekapcsolódásával elvégezhető volna egy-egy falu egész zenei anyagának összeállítása is, de ez mindenesetre huzamosabb helybenlakást kíván!

A rövid idő ellenére már eddig is dicsekedhetünk némi eredménynyel. Az első gyűjtőutak Magyarkanizsára, Domaszékre és Kiszomborba vezettek. Ezeket a helyeket hasonló célból még nem kereste fel senki. A kezdeti nehézségek legszámottevőbbje az énekesek „felderítése", majd megszólaltatása. A falusi ember bizalmatlan az effélékkel szemben. Főleg nehezen hiszi el azt, hogy az „urak" önzetlenül munkálkodnak a tudomány érdekében. Ez a kétség meglátszik egész magatartásukon, viselkedésükön. Egyikük pl. Tihanyi Nándor

[3] Bartók Béla: Miért és hogyan gyűjtünk népzenét. Bpest. 1936. 8. l.
[4] Szeged, 1933. 5—7. l.

„felderítőmnek" és hűséges munkatársamnak szegezte a kérdést: „mit kapnak ezért az urak, hogy szabadidejükben járják a tanyákat, sárban, vízben gázolva?" A falu népe magát érdektelennek tekinti, amikor dallamkészletéből ajándékoz, de az „úrról" feltételezi az anyagiasságot! Különösnek is tartja, hogy a városiak — a mai nehéz világban! — nem élelmiszerek után kutatnak náluk, hanem „nótákat" keresnek! „Mi nem taníhattyuk az urakat", — jegyezte meg szelíden, de némi fölényességgel is, egyik magyar gazda. Órákhosszat kell velük beszélgetni, míg végre valahogyan megértik törekvéseinket, vagy inkább csak „ránkhagyják", s eltávozásunk után törik a fejüket, hogy hátha mégis „adószedőkkel" volt dolguk. Ezek a gátlások a gyűjtés tempóját s a kutatás folytonosságát lényegesen lassítják, hátráltatják. Hosszú út vezet tehát addig, amíg az ajkuk énekre nyílik. De ha egyszer „belemelegszenek", átfűti őket az éneklés tüze, megejti lényüket a magyar népi dal varázsa. Eközben nem gondolnak másra, csak a „nótázás" gyönyörűségére. A kezdetben félénk, remegő hang lassan-lassan bátorrá, erőteljessé lesz, s végül annyira „nekifeledkezik", hogy extázisa valósággal rabul ejti hallgatóját. Csakis így, a lélek spontán kivetítettségéből ismerheti meg az ember a népdal igazi értelmét, élvezheti a „vadvirágok" valódi szépségét, s hallhatja az egyén hangján át közvetített magyar közösség dalolását. A fonográfba való éneklés tudata azonban kizökkenti az énekest transzcendens állapotából s a köznapi valóság, a technika világába süllyeszti. Előbb jobban tart tőle, mint a gyűjtőtől! Akad olyan is, aki egyszerűen eltolja maga elől a „masinát"! Ha sok biztatás után — legjobban bevált eszköz, hogy az illető hangja „múzeumba kerül" — mégis nekimerészkedik, fölteszi fejére a kalapját, begombolja a kabátját, s olyan „ünnepélyes állást" vesz föl, mintha fényképész előtt lenne. („Mit löhessön tunni, nem lássák-ë mög az urak abbú a gépbű az embört is!") Teste s vele együtt hangja is remegni kezd, mindig magasabban intonál, mint annakelőtte, s gyorsítja a tempót, hogy hamarosan túlessen rajta. Csak akkor nyugszik meg, ha a gép „visszajátssza" az énekét. Ekként, saját hangját hallva, megelégedéssel állapítja meg: „no egészen jól mongya, milen hama' mögtanúta". (A dalt nem énekli, hanem „mongya", miként a dallamot is „áriának" nevezi).

A gyűjtőút részletezése nem fér el megszabott keretben; de ez jelen tanulmányomnak nem is célja. Az előbb felsoroltak azonban szinte idekívánkoztak. A mellékútról térjünk rá az egyenesre, még néhány adatot (s a gyűjtött anyagból egy-két dallamot) közölve, a már elvégzett munka beszámolójának teljessége kedvéért.

Magyarkanizsán: Medgyesy Imre 59 éves - és Szalka Júlianna 50 éves lakosoktól 20, - Domaszéken: Lévai Antal 60 éves, - Nógrádi Ferenc 54 éves, - Tanács Illés 39 éves, - Tanács János 80 éves, - Tanács Vince 46 éves gazdáktól 28, - Kiszomborban: Erdé-

Dallamközlések a fonográffal fölvett anyagból. (Szeghy Endre gyűjtése és lejegyzése).

1. sz. Énekelte: Lévai Antal 60 é. Domaszék, Csongrád m. 1943.

Cifrázatos, a 2-ik és a 3-ik versszak dallamában kifejezetten „kvintelő"-szerkezetű, pien-hangokkal bővült, pentaton hangsorú dallam. Az első versszak harmadik dallamsorában előforduló bővített másodlépés mintegy az „uraskodniakarás" érzetét tükrözi, a cigányzenés városból jött gyűjtők előtt. (Későbbiekből, ez az érzelgőséget kifejező hangköz teljesen eltűnik). Az első dallamsorban erősebben, a másodikban gyengébben felfelé intonált szeptim, vibratoszerű hangvétellel párosulva, talán a kezdő tendencia erősségének, a megindulással járó bizonytalanságnak (félelemnek) következménye.

---

lyi József 78 éves, - Bittó Etel 54 éves, - Bittó Ilona 68 éves, - Bittó Mária 70 éves lakosoktól 24 dallamot gyűjtöttem, - Domaszéken Tihanyi Nándor polg. isk. tanár, főiskolai lektor, - Kiszomborban Majoros Rezső rk. főkántor-karnagy szíves segítségével. (Tihanyi tanár „felderítő" útja alkalmával Domaszéken lejegyzett még 6 dallamot.)

A hengerekről való lejegyzést e sorok írója végezte.

Gyűjteményünkben feltalálhatók mind a régi-, mind az új stílust képviselő dallamok (ősi „kvintelő" dallamszerkezetek csakúgy, mint heteromelodikusak és architektonikusak; parlando-, rubato-, giustó tempójúak, pentaton-, egyházi- és modern dúr- és moll hangsorokban mozgók, sőt akadtunk néhány gazdagon díszített népdalra is). Magyarkanizsán Medgyesy Imre bőséges nótaanyagot őriz, közel kétszáznak a címét sorolta fel előttem. Ezeknek túlnyomórésze azonban népies műdal, és „magyar nóta". Ilyenekről Kiszomborban s különösen Domaszéken alig hallottunk. (A városi hatás, szemben a község és tanya elszigetelt, homogén helyzete mellett!)

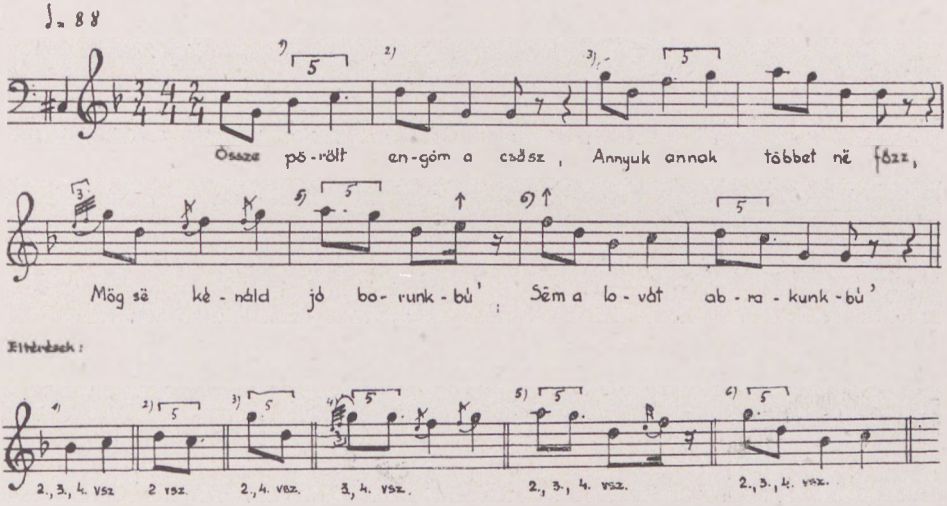
Tökéletesen egyetértünk Kodály ama megállapításával, hogy „lé-

2. sz. Énekelte: Medgyesy Imre, 59 é. Magyarkanizsa, Bács m., 1943.

Az 1. sz. egyik változata. Ugyancsak ősi kvintelő (kétrétű) szerkezetű, s az elsővel egyező pentaton-, de cifrázatokban szegényesebb, jellegzetesen alföldi dallam. (Másik változata Bugacról — Pest m. — való. F. 10/a. sz. Patria hanglemezen „Szürke szamár szomorkodik" kezdetű szöveggel szerepel.)

3. sz. Énekelte: Nógrádi Ferenc, 54 é. Domaszék, Csongrád m. 1943.

2. Mökénálom biz' én apjuk,
Mert mink a csőszt ritkán lássuk.
Ha kend kimén a tanyára,
Csősz gyün hozzám éccakára.

3. Irigylik a bajuszomat,
Ezt a szép kis jószágomat.
Kipödörítöm a végit,
Ugy mék én az utcán végig.

4. Irigyli a nyakravalóm,
Egy akasztófáravaló.
Bukorra kötöm a végit,
Ugy mék én az utcán végig.

Újabb stílusú, kupolaszerkezetű, egy pien-hangot tartalmazó, pentatonhangsorú dallam. (Egyik változatát, mint hódmezővásárhelykörnyéki tanyákról gyűjtött népdalt, Péczely Attila közölte az 1932. évi „Szegedi Kiskalendáriumban.")

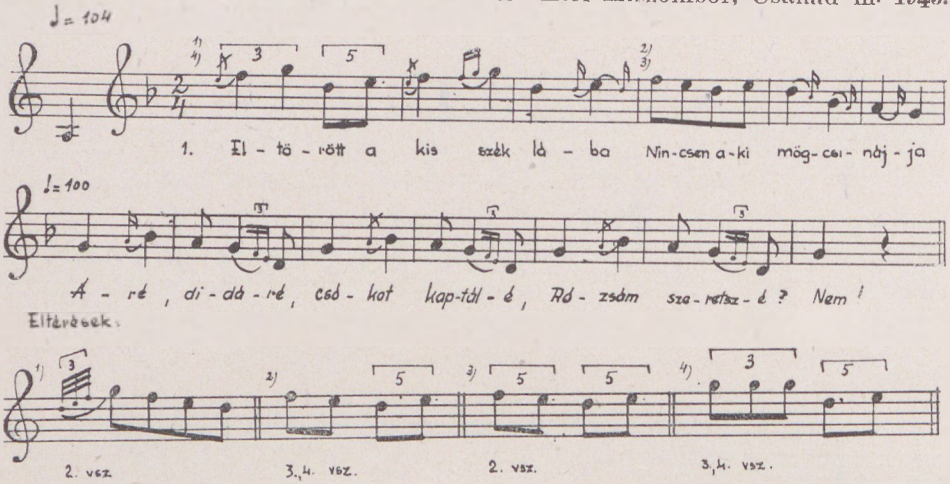
nyegében új anyagra ma már alig számíthatunk".[5] Gazdag változatok, jellegzetes alföldi dallamok gyűjtésére azonban minden reményünk megvan. A népzene nem egyéni alkotás, hanem az összeségé: kollektív művészet. Ennek következtében azonban ki van téve az énekes egyéni alakító ösztönének is. Ezért nevezi Lajtha László a népzenét „variációs művészetnek", mert éppen az egyéni alakítás a lényege. „A változatok sokasága és sokfélesége a népzene kultúrélettani fokmérője s rendszerint a népizene virágzását jelenti".[6] Enélkül megszűnnék maga a népdal. Ott, ahol nem teremnek már új változatok, a népzene kihalófélben van. Az Alföld termékeny talajnak bizonyul. Kertjében gazdagon pompáznak a népzene virágai, csak önzetlenül munkálkodó kertészekre lenne szükség. (Talán még friss hajtásra is sikerül majd bukkanni?)

---

[5] Kodály Zoltán: A magyar népzene. Bpest. 1943. 1. l.

[6] Dinesér Oszkár: A változat a magyar népzenei kutatásban. Gunda Béla: Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Bpest, 1943. 131. l.

4. sz. Énekelte: Bittó Etel Kiszombor, Csanád m. 1943.

2. Mögdöglött a bíró lova,
Mögnyúzta a bíró maga.
Refr. (Áré, didáré...)

3. A bűre jó lösz majd subának,
Annak a hírös fiának.
Refr.

4. A füle jó lösz főkötőnek,
Annak a hírös mönyinek.
Refr.

5. sz. Énekelte: Medgyesy Imre 59 é. Magyarkanizsa, Bács m. 1943.

2. Korán fölkel, nyóc órakkor,
Feje olyan, mint egy bokor
Ref. Sej dínom, dánom...)

3. Az edényét tisztán tartja
A kutyával elnyalatja
Refr.

4. Kenyeret is jól tud sütni
Ötször-hatszor kovászt tesz neki
Refr.

5. Tízszer-húszszor ledagasztja
Mégis sületlen vakarcsa
Refr.

6. Tízszer-húszszor befűt neki
Mégis sületlen szedi ki.
Refr.

A 4. és 5. sz. refrénes dallam Bár előbbiben hangsúlyos tagon előforduló pien-hang, az utóbbiban két idegen hang s a végző kadenciában emelt vezérhang látható, pentaton jellege egyiknek sem vitatható. A 4. sz. dallam egyik változatát Karádon (Somogy m.) — Pátria lemezen F 33/c. sz. a. — másik variánsát Nagyszalontán gyűjtötte Kodály Zoltán. (Szendrey Zsigmond: „Nagyszalontai gyűjtés" Bpest. 1924. 291. l. 30. sz.) Az 5. sz. valószínűleg kontamináció útján keletkezett dallam. Változatai: „Már én meg is házasodtam" címen Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtéséből (Szendrey: i. m. 290. l. 29. sz.); Bartók Béla: A magyar népdal c. könyvében, Bpest. 1926. 64. l. 238. sz. (Ujszász, 1918).

*

A további gyűjtőmunka ütemét a kezdeti nehézségeken való átvergődés, a gátlásoktól mentes „belemelegedés" — hisszük —, gyorsítani fogja. A szegedkörnyéki tanyáktól, a „homoktól" még sokat remélünk. Legutóbb is azzal biztattak bennünket tanyai testvéreink, hogy „lösz itt nóta, csak gyűjjenek az urak, maj' mögmozgassuk az eszünket"!

Dr. Szeghy Endre
polg. isk. tanárk. főiskolai tanár (Szeged).

Az Alföld nyelvi földolgozása.

Az Alföldi Tudományos Intézet munkakörébe tartozik az Alföld, mégpedig közelebbről Szolnok, Cegléd, Örkény, Dömsöd vonalától délre a Duna—Tisza köze és a Tisza—Maros—Alduna közti vidék, a Tisza bal partján Szentes alatt és fölött egy kis sáv, Csanád és Arad megye nyelvének tudományos földolgozása is. Ebben a tekintetben először is e terület *népnyelvi* sajátságainak lehetőleg teljes összegyűjtése és rendszeres nyelvészeti földolgozása a legfontosabb tennivaló.

E célkitűzésének megoldásában több-kevesebb előmunkálatra is támaszkodhatik az Alföldi Tudományos Intézet, a tervszerű, rendszeres, az újabb szellemű népnyelvkutatásnak megfelelő alföldi népnyelvkutató munkálatoknak azonban valójában most kell megindulniok. Egy ember természetesen nem végezheti el ezt a nagyterjedelmű és sokoldalú munkát, ehhez tudományosan jól fölkészült, gyakorlatilag jól kiképzett, helyesen megszervezett és tervszerűen irányított munkásgárdára, ennek sok évi alapos, lelkiismeretes munkájára van szükség. Ily népnyelvkutató *munkásgárdát* kezdett *nevelni* a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyar Nyelvtudományi Intézete. Erre a célra szolgálnak az egyéni ránevelő munkán kívül ily irányú egyetemi magyar nyelvészeti előadások, kiváltképpen a népnyelvi kutatás módszertanát tárgyaló előadások és a hangtani előadások, ezt a ránevelő munkát kiegészítik az egyetemen folyó bőséges szellemi és tárgyi néprajzi előadások. A népnyelvkutató munkára vállalkozókat nemcsak szellemi, hanem lelki kiképzésben is kell részesíteni. Meg kell ismertetni velük a nép lelkületét, hogy közel férjenek a nép lelkéhez és bizalmát megnyerjék, rá kell nevelni őket arra, milyen személyeket válasszanak ki a nép köréből a népnyelvi anyag megszerzésére.

Alföldi népnyelvkutató munkánkban a következő *módszertani szempontokat* követjük:

1. Az alföldi népnyelvkutató munkának először is a *gyűjtendő népnyelvi anyag teljességére* kell törekednie, mert csak így nyújthat hű képet az Alföld népnyelvéről. Gyűjteni akarunk tehát az Alföld mennél több helységéből megbízható *összefüggő népnyelvi szövegeket.* Hogy mily népnyelvi szövegek a legalkalmasabbak a nép nyelvének megismerésére és nyelvészeti földolgozására, annak részletesebb fejtegetésébe most itt nem lehet bocsátkozni, erre a megfelelő részle-

tes utasításokat és az irányítást az Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében kapják meg az erre a népnyelvkutató munkára vállalkozók, akiknek a földolgozásra kijelölt helység nyelve lehetőleg anyanyelvük.

Az így gyűjtött népnyelvi összefüggő szövegekből sok *nyelvtani* és *szókészleti* anyagot is kiszedhetünk.

Ily közvetett úton szerzett, azaz összefüggő népnyelvi szövegekből kiszedett szókészleti és nyelvtani anyagon kívül közvetlenül is kell gyűjteni a népnyelv szókészletére és nyelvtanára vonatkozó anyagot. A népnyelvi anyag teljességéhez hozzátartozik az is, hogy népnyelvi vizsgálatunk egyaránt kiterjeszkedjék a népnyelv hangtani (mégpedig fonetikai és fonológiai), szótani és mondattani sajátságaira, továbbá szókészletére. Tervezzük kisebb vidékek, egyes falvak szókészletének monografiaszerű szótári földolgozását is. Ezek alapul szolgálhatnak majd a *Horger A.*-tól fölvetett *Alföldi Magyar Tájszótár* tervének (vö. Népünk és Nyelvünk I, 44—46) megvalósításához, ez pedig a budapesti Magyarságtudományi Intézettől tervezett *Új Magyar Tájszótárhoz.* V. ö. Az első magyar népnyelvkutató értekezlet határozatai. 1942. 9. A régebbi magyar népnyelvi vizsgálatok inkább csak a népnyelv hangtani sajátságaira és szókészletére szoktak kiterjeszkedni, ezért különös figyelmet szentelünk a népnyelv szótanának és mondattanának is. Az anyag teljességének még más követelménye is van. A népnyelvi vizsgálatnak nem szabad megelégednie annak a megállapításával, miben tér el a népnyelv hangtani, szótani, mondattani és szókészletbeli tekintetben a köznyelvtől, miként a régebbi népnyelvi tanulmányokban szokták rendesen csinálni, hanem azt is kell tárgyalnia, amiben megegyezik a népnyelv a köznyelvvel. Sőt nemcsak azt kell tárgyalni, mit fejlesztett a népnyelv a köznyelvtől eltérően, hanem azt is, mi nincs meg a köznyelvből a népnyelvben. A népnyelvi anyag hű leírására a részletesebb, a finomabb hangárnyalatokat jelölő szokásos finnugor fonetikai hangjelölést használjuk és ennek egyszerűsített alakját, mely az első magyar népnyelvkutató értekezlet állapított meg 1942-ben. Mely esetben használjuk az egyiket s mely esetben a másikat, arra az egyetemi előadásokon kapják meg a népnyelvkutatók a megfelelő részletesebb tájékoztatást.

2. A mellett a kérdés mellett, mily anyagot gyüjtsünk a népnyelvből, nagyon fontos, hogy a gyüjtőt kiképezzük arra is, *hogyan* gyüjtse a nyelvészeti célokra szolgáló anyagot. Ebben a tekintetben a népnyelvi kutatásban kialakult tapasztalatokra támaszkodhatunk, mégpedig a hazai és külföldi tapasztalatokra egyaránt. Másképalakul a gyüjtés módja nyelvészeti célokra szolgáló összefüggő népnyelvi szövegek gyüjtésénél, másképa közvetlen úton gyüjtött hangtani, szótani, mondattani és szókészletbeli népnyelvi anyagnál. Mindezekre a gyüjtő módszerekre (aktív kérdező mód — passzív meghallgató mód; a szókészletnek szótári alapon vagy fogalomkörök, tárgykörök

alapján történő kérdezése stb.), egyik módszernek a másikkal szemben való előnyére vagy hátrányára részletes felvilágosítással szolgálnak az egyetemi magyar nyelvészeti előadások.

3. A legnehezebb munka vár a népnyelv kutatójára a népnyelv anyagának tudományos és rendszeres *nyelvtani földolgozásában.* E téren a népnyelv kutatójának alapos leíró és történeti nyelvészeti ismeretekkel kell fölszerelve lennie. Földolgozhatunk egy nyelvjárást *leíró* (synchronikus) szempontból, azaz a nyelvjárás mai állapotát, nyelvszokását írjuk le az elérhető legnagyobb teljességgel a nyelvtan szokott rendszerének kereteiben. E mellett földolgozhatjuk a nyelvjárást *nyelvtörténeti* (diachronikus) szempontból is, azaz visszavisszük a nyelvjárás mai állapotát, a mai nyelvszokást *ascendens* (regresszív) nyelvtörténeti tárgyaló módszerrel középmagyar (1350—1600), illetőleg ómagyar (950-től vagy 1000-től—1350-ig) nyelvi előzményeire, hacsaknem újmagyar (1600— a mai napig) eredetű nyelvi kifejezésről van szó; és összefoglaló áttekintésül fordítva *descendens* (progresszív) nyelvtörténeti módszerrel kimutatjuk, hogyan fejlődött a középmagyar, illetőleg az ómagyar nyelvi előzményből a vizsgált nyelvjárás mai állapota. A descendens tárgyaló mód inkább csak a magyar történeti hangtan tárgyalásában használható, a szótanban és a mondattanban azonban kevésbbé, mert az ómagyar nyelvi korszakból csak jelentéktelen nyelvi anyagunk van a szótan és a mondattan számára. Ezenkívül a descendens tárgyaló keretbe némely nyelvi jelenségek, amelyek az újmagyar nyelvi korszakban keletkeztek, nem férnének bele és ezért nem kerülhetnének tárgyalásra.

A leíró és a nyelvtörténeti módszer mellett még *összehasonlító* módszerrel is kell tárgyalni a nyelvjárásokat, azaz a vizsgált nyelvjárást össze kell vetni a szomszédos nyelvjárásokkal is, esetleg távolabbiakkal is, különösen a nyelvjárásszigetekét anyanyelvjárásukkal. Ilyfajta összehasonlító nyelvi vizsgálattal értékes adalékokat kaphatunk a vizsgált nyelvjárás mai állapotának leírásához, keletkezésének megértéséhez és megmagyarázásához.

Az összehasonlító nyelvvizsgáló módszer szorosan érintkezik az ú. n. *nyelvföldrajzi* módszerrel, ezzel a népnyelv szókészleti és nyelvtani jelenségeinek az illető nyelv egész területén való elterjedését határozzuk meg térképeken szemléltetve (nyelvatlasz). Ez a módszer alapjában véve szintén összehasonlító módszer.

Mind a négy nyelvvizsgáló módszer, a leíró, a történeti, az összehasonlító és a nyelvföldrajzi módszer alkalmazásához szükséges részletesebb elméleti és gyakorlati kiképzést az egyetemi magyar történeti hangtani, szótani és mondattani előadásokon kell megszerezniök a népnyelvkutatóknak, a szókészlet szótári földolgozásához szükségeset (a szavak pontos értelmezése, példamondatok stb.) pedig a nyelvjáráskutatás módszertanát tárgyaló egyetemi előadásokon.

Népnyelvi kutatókörzetünk nyelvi szempontból nem egységes, hanem két nyelvjárásterületre oszlik: az ú. n. alföldi *ö*-ző és az ú.

n. duna-tiszai *ë*-ző nyelvjárásterületre. *Horger A.* véleménye szerint (A magyar nyelvjárások. 1934. 16, 18.) az ú. n. alföldi *ö*-ző nyelvjárást beszélő lakosság valószínűen ősibb lakója népnyelvi körzetünk pestmegyei részének, az ú. n. duna-tiszai *ë*-ző nyelvjárást beszélő lakosság ősi települő helye pedig szerinte a Tiszától keletre az ú. n. Tiszántúl, s csak a török kiűzése után telepedett onnan ide és a Bácskába. Ezenkívül azonban még máshonnan is (a Felvidékről stb.) telepedett *ë*-ző nyelvjárást beszélő lakosság a Duna—Tisza közötti területre. Ez a két nyelvjárásterület földrajzilag nincsen elhatárolva egymástól, az Alföld északi, pestmegyei részén ugyanis a török kiűzése után történt települések következtében az ú. n. duna-tiszai *ë*-ző nyelvjárást beszélő helységek keveredve fordulnak elő az ú. n. alföldi *ö*-ző nyelvjárást beszélő helységekkel. Körzetünk népnyelvkutatóira vár annak részletes megállapítása, hogy azok közül a helységek közül, amelyek Pest megyének Szolnok, Cegléd, Örkény, Dömsöd vonalától délre eső részén terülnek el, melyekben beszélik az ú. n. alföldi *ö*-ző nyelvjárást és melyekben az ú. n. duna-tiszai *ë*-zőt. Előfordul az is, hogy ugyanazon az egy helyen is beszélik az említett kétféle nyelvjárást. Így pl. Csongrádon a lakosság kis része: a belvárosi őslakosság az *ö*-ző nyelvjárást beszéli, a többi, továbbá a külvárosi és a tanyai lakosság pedig az *ë*-zőt. Ennek oka a települési viszonyokban rejlik. Némely helyeken az *ö*-ző nyelvjárást a református vallású lakosság beszéli, a katolikus vallású pedig az *ë*-zőt. Ennek az állapotnak pontosabb megállapítása még részletesebb vizsgálatra szorul. A lakosság nyelvjárásának és vallásának ez az összefüggése szintén települési viszonyokon alapszik. Így pl. Kiskunhalasra a református vallású lakosság Baranyából és Somogyból telepedett 1700 körül (és az Alsó-Tisza vidékéről) s az *ö*-ző nyelvjárást beszéli, katolikus vallású lakosságának zöme pedig a palóc Jászkisérről és vidékéről telepedett oda a 18. század folyamán, s nyelve sokban egyezik a palóc nyelvjárással. Vö. *Korda I.:* A kiskunhalasi nyelvjárás. Magyar Nyelvőr 12:25 *Danczi V.:* Magyar Nyelv 36:57, *Balassa J.:* A magyar nyelvjárások. 1891. 15, 46. *Horger A.:* A magyar nyelvjárások. 1934. 16, 20. Szentesre a katolikusok a Felvidékről, a Mátra aljáról telepedtek, s nyelvjárásuk legnagyobbrészt *é*-ző, a reformátusoké pedig *í*-ző. Vö. *Négyesy L.:* Hangtani adatok a szentesi nyelvjárásokból. Tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből. 1881. I. köt. 3. füz. 229—233. *Molecz B.:* Magyar Nyelvőr 30:584 *Balassa J.:* A magyar nyelvjárások 64. *Bárdos R.:* Nép és Nyelv 3:190.

Népnyelvi kutató körzetünk nyelvi egységét megbontják még a különféle vidékekről származó különböző nyelvjárású települések is: az ú. n. *nyelvjárásszigetek*. Így a palóc nyelvjárásszigetek, ezek az utóbbi 200—250 év folyamán történt településekből keletkeztek. Ilyen Pest megyében: Kiskunhalas katolikus lakossága, a Tisza jobb partján Alpár, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa; Csongrád megyében Kiskundorozsma és még több katolikus lakosságú falu, ezek még meg-

állapításra szorulnak; továbbá Bács megyében a Tisza jobb partján Zenta és vidéke, Ada, Mohol, Péterréve, Óbecse, Bácsszenttamás, stb., Arad megyében Magyarpécska, Csanád megyében Csanádapátfalva stb. Ezeken kívül vannak még körzetünkben a Dunántúlról, különösen Somogyból és Baranyából történt településekből származó nyelvjárásszigetek is. Ilyen Pest megyében: Kiskunhalas református lakossága, a Duna bal partján Sükösd; Bács megyében a Duna bal partján Bátmonostor, Baracska. Ezeken kívül még vannak dunántúli települések a Felsőbácskában nyelvjárásuk vallomása szerint. Nyelvjárásszigeteket alkotnak a Bukovinából legújabban a Bácskába telepített székelyek lakóhelyei is. A 19. század nyolcvanas éveiben is telepítettek vissza székelyeket Bukovinából körzetünkbe: az Alduna mellékére és Arad megyébe.

Általában véve az említetteken kívül még sok nyelvjárássziget van népnyelvi kutató körzetünkben, de ezek pontosabb megállapításra várnak. A nyelvjárásszigetek nyelvének vizsgálata különösen hálás munkaterületül kínálkozik a népnyelvkutatóknak. Ily nyelvjárásszigetek nyelve keveredni szokott a szomszédos helységek nyelvjárásával vagy az ugyanazon helybelivel, ebből a nyelvkeveredésből általános nyelvészeti tanulságok is levonhatók. A települések nyelvének vizsgálata és a településtörténet kölcsönösen jó szolgálatot tehet egymásnak.

A népnyelvkutató körzetünkben beszélt nyelvjárások hangtani sajátságainak vizsgálatában nemcsak érzékszerveinkre, a látásra, a hallásra, a tapintásra, a mozgásérzetekre támaszkodunk majd, hanem a megfelelő fonetikai műszerekre is. A népnyelvi anyagot nemcsak fonetikus írásban rögzítjük meg, hanem grammofon lemezekre és hengerekre is fölveszünk sokat, ezeket a későbbi tudományos kutatás számára külön gyüjteményben helyezzük el. A gyüjtött kéziratos népnyelvi anyagot szintén külön gyüjteményben őrizzük rendszeresen leltározva, úgyhogy a kutatók ezt a népnyelvi anyagot is bármikor fölhasználhatják nyelvészeti vizsgálódásokra.

Dr. Klemm Antal
egyet. ny. r. tanár (Szeged).

Az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai.

Az Alföldi Tudományos Intézet székhelye Szeged. Ezzel a ténynyel adva van az Intézet történelmi jellegű működésének kiindulópontja. Természetes, hogy az Intézet elsősorban a székváros múltjának feltárását fogja tervbe venni.

Múltjának ismeretét tekintve, Szeged városa éppen nem áll roszszul a többi magyar városok között, sőt meglehet, kevés város jár ebből a szempontból előtte. A millenium ünnepi alkalmából született meg Szeged négykötetes nagy monografiája Reizner János tollából.[1] Ezt a hatalmas, az ünnepi kiadványok szokott színvonalát jóval felülhaladó monografiát a város közönsége adta ki, ami akkoriban példaadó, jelentős kulturális tett volt. Reizner János a nagy árvízzel fejezi be munkáját. Folytatását a század végéig Kulinyi Zsigmond írta meg.[2] Ez a kötet is sok értékes adatot tartalmaz (különösen Szeged hirlapirodalmát lehetne belőle megírni), de Kulinyi természetesen jó részt kortörténetet írt, időszakának szereplő személyei és eseményei még tulságosan közel estek a szerzőhöz, semhogy történelemmé válhattak és tárgyilagos megítélésüket a közelség ne befolyásolta volna. Most talán már megvan a történelmi distancia ahhoz, hogy Kulinyi kötetén a szükséges rostálást és kiegészítést elvégezhessük. Még fokozatosabban áll természetesen az, amit Kulinyi művéről mondottunk, a város legújabbkori történetéről a világháborúig és a rákövetkező eseményekről.[3] A szerzők mindenesetre az események pontos megörökítésével jó szolgálatot tettek a jövendő történészének.

Reizner monografiáját annak idején helyi író, Czímer Károly vette szigorú vizsgálat alá[4] és ezzel megkönnyítette az utódok helyzetét. Kritikája terjedelmét tekintve is valóságos tanulmány. Reizner munkájában főképpen a város középkori történetét illetően sok téves adatot igazít helyre, helytálló módszertani kifogásokat tesz és joggal szemére veti a szerzőnek azt is, hogy a helyi, különösen az egyházi levéltárakat teljesen kiaknázatlanul hagyta. Azonban végítélete a munkáról, hogy ha a város második kiadásra szánná el magát, a szerző legjobban tenné, ha gyökeres revizióval, vagy alapos átdolgo-

[1] Reizner János, Szeged története, 4 köt. Szeged, 1897—1900.
[2] Kulinyi Zsigmond, Szeged újkora (1879—1899), Szeged, 1899.
[3] Kiss—Tonelli—Szigethy, Szeged (Magyar Városok Monografiái), Budapest. 1927.
[4] Czímer Károly, Szeged monografiája (Kny. a Budapesti Szemle 292. és 293. számából), Szeged, 1901.

zással „egy izzadással" mindjárt egészen újraírná munkáját, határozottan tulzó.[5] Reizner monografiájában valóban vannak aránytalanságok, helytelen módszeréből következő ismétlések. Liberális szemlélete bizonyos kérdések iránt érzéketlenné, illetve elfogulttá tették (v. ö. pl. a boszorkányperekről írt fejezetet). Mégis monografiája egészben véve az akkori hasonló munkák között tisztes helyet foglal el. Szorgalmának jele, hogy egy teljes kötetben (550 lapon) oklevéltárat ad sok bécsi anyaggal. Azt is javára kell írnunk, hogy a monografia harmadik kötetét kizáróan társadalomtörténeti, közműveltségi és gazdaságtörténeti kérdéseknek szenteli. Abban az időben ez még elég ritka jelenség, mert a monografiák az újkori részekben megelégedtek a politikai események egyszerű regisztrálásával. A helyi levéltárak elmellőzése miatt azonban Reiznernek éppen ez a kötete egyes részeiben igen vázlatos és a továbbkutatás lehetősége és szükségessége főképpen itt kínálkozik. Reiznernek különben meg lett volna a tehetsége az ilyenfajta témák — persze kora színvonalán álló és szelleme szerint való — megírására. Szeged múltjával már a nagy monografia előtt is foglalkozott. Egyik művében[6] egy Tóth Mihály nevű ügyvéd és újságja (Szegedi Hírlap) 48-as szerepét tárgyalja és igen érdekesen mutat rá Szeged társadalmának hasadására urak és polgárok között. Reizner nyomán Mályusz Elemér ennek a hasadásnak szociális hátterére világít rá, megadva egyuttal a további szempontokat is ilyen kérdések modern módszerű megoldására.[7]

A forrásanyag további feltárásával Reizner munkája az utóbbi évtizedekben már értékes kiegészítéseket nyert. Szmollényi Nándor megírta Szeged magyar színészetének történetét.[8] Lugosi Döme a szegedi piarista gimnázium iskolai színjátékaival foglalkozott.[9] A szegedi iparosság múltját tárta fel Hilf László.[10] De hogy Reizner és Hilf újabb keletű munkája után is maradt még e téren elég tennivaló, azt Jenőfi Éva dolgozata mutatta meg a szegedi német telepesekről és német céhekről.[11] Cs. Sebestyén Károly a szegedi utcákról szóló kis füzetével viszont érdekes ízelítőt adott a városkép kialakulásáról.[12] A harcias tollú Czímer Károly különben maga is hozzálátott egy sze-

[5] Czimer szerint a milleniumkor akkora volt a „kereslet" monografia-irókban, hogy a közületek szaktudósok hiányában egész sereg „működvelő historikust" voltak kénytelenek felkérni. Czimer jellemzően az akkori vidéki levéltárosokat is a dilettáns historikusok közé sorolja.

[6] A régi Szeged, 1884, A negyvenes évek és a forradalom napjai.

[7] Mályusz Elemér, A helytörténeti kutatás feladatai: Századok, 1923—24. 552. köv. ll.

[8] Szmollényi Nándor, A szegedi magyar színészet százéves története, Budapest, 1906.

[9] A szegedi piaristák drámajátékai, Szeged, 1930 és A piaristák szegedi drámajátékainak színlapjai, Szeged, 1930.

[10] Hilf László, A szegedi iparosság története, 1929.

[11] Jenőfi Éva, Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez: Német Philologiai Dolgozatok XLIX,. Budapest, 1932. Címe mutatja, hogy még ez sem kimerítő.

[12] Cs. Sebestyén Károly, Szegedi utcák, Szeged, 1928. V. ö. hozzá: Eperjessy Kálmán, Várostörténet utcanevekben: Domanovszky Emlékkönyv, Budapest, 1937.

gedi társadalomtörténeti probléma megoldásához. A szeged-belvárosi kaszinó történetét tárgyaló munkájában[13] a szigorúan megbírált Reiznert persze ő sem tudta mellőzni, igen elevenen megírt monografiájában azonban sokat merít a helybeli hírlapokból is, úgyhogy a kaszinó története mellett sok más társadalomtörténeti kérdést is érint. Tonelli Sándor többek között megírta a szegedi Lloyd Társulat és a kereskedelmi és iparkamara, Kormányos Jenő pedig a szegedi ügyvédi kamara történetét.[14]

Szeged történelme azonban nemcsak a forrásanyag további feltárásától várhat újabb eredményeket. A magyar történettudomány az első világháború óta módszerében teljesen megújult. Ez a körülmény nemcsak a források újszempontú vizsgálatát tette lehetővé, hanem sok esetben a régebbi eredmények „átértékelésének" szükségességét is megmutatta. Reizner és a felsorolt monografusok sok megállapítását kell majd ilyen átértékelésnek alávetnünk. Igen jó példát mutat erre a gyümölcsöző módszerre Vincze Sándor értekezése Szeged gazdaságpolitikájának egy szakaszáról.[15] A városkép kialakulásához a város múzeuma értékes régi térképeket rejteget, melyek segítségével a török kivonulásától a nagy árvízig a fejlődés szinte teljes menete rekonstruálható. A városhatár nemcsak újkori, hanem középkori kialakulására viszont a dűlőnevek gondos összegyűjtése fog fényt vetni.[16] A lakosság népiségtörténete sincs még megnyugtató teljességgel feltárva.[17]

A tisztázandó kérdések között első helyet foglalna el a város közigazgatásának története (polgármesterek, tisztviselők, alkalmazottak, városi tanács teendői, hatásköre, fizetése, képzettsége, felekezeti és nemzetiségi összetétele, stb.). Hazai városi és községi közigazgatástörténetünk ma még sajnos nagyon a kezdetén van. Elsősorban a kiaknázatlan városi jegyzőkönyvek szolgáltatják majd ehhez az érdekes fejezethez a bőséges adatokat.[18] A közigazgatás különböző ágai, mint pl., a városi közegészségügy, tanügy szintén újszempontú megítélésre várnak. Szeged város középiskoláinak múltját még csak hiányosan és a régi pozitivista módszer szemüvegén keresztül ismer-

[13] Czímer Károly, A szeged-belvárosi Kaszinó százéves története, 1829—1929, Szeged, 1929.

[14] Tonelli Sándor, A szegedi Lloyd Társulat ötvenéves története, Szeged, 1918 és A szegedi kereskedelmi és iparkamara ötven éves története, Szeged, 1940. Kormányos Jenő, A szegedi ügyvédi kamara ötven éves története, Szeged, 1931.

[15] Vincze Sándor, Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. sz. első felében, Baja, 1942.

[16] A dűlőnevek gyűjtéséhez már igen jó magyar módszertani irodalom áll rendelkezésre: Mályusz Elemér, A népiség története; Hóman Bálint, A magyar történetírás új útjai, 2. kiad. Budapest, ——; Weidlein János, Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában, Budapest 1934, u. az, A dűlőnévkutatás történeti vonatkozásai: Századok, 1935; Szabó T. Attila, A helynévgyűjtés jelentősége és módszere; u. az, Kalotaszeg helynevei I. adatok: Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942. Szeged multjára jó kiindulást nyújt minden kutató számára Banner János, Szeged települése: Föld és Ember, 1935. Szeged városképének kialakulásához v. ö. Eperjessy Kálmán, Szeged legrégibb látképe: Föld és Ember, 1928.

[17] A módszerre v. ö. Mályusz i. ért.

[18] V. ö. Csizmadia Andor, A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941 c. úttörő művet.

jük.[19] Még szorgosabb feltárást sürget a népiskolák és szakiskolák története. Nem elégedhetünk meg az iskolák többé-kevésbé hiánytalan külső történetével. Fel kell tárnunk a tanerők életrajzát, anyagi helyzetét, képzettségét, tanítási módszerét, a használt tankönyveket, a tanulók statisztikai adatait, a tanítás eredményeit, stb. Szegeden ezen a téren még igen sok a tennivaló, bár másutt sem jobb a helyzet.[20] Külön monografiát érdemelne a szegedi tanyai iskolák apostola, Tóth János piarista.[21]

A város gazdaságpolitikáját Vincze Sándor fentebb idézett módszerével kellene folytatni. A városgazdálkodás mellett azonban a lakosság mezőgazdasági és természetesen ipari élete is feltárásra vár. Gondolok itt elsősorban a paprikatermelésre és a jellegzetes szegedi ipari termékek (papucs, halászbicska) történetére.[21a]

A város szellemi életében egykor a legfontosabb szerepet a vallás játszotta. A város- és községmonografusok — nemcsak Szegeden — erre: a plebániák, vallásos társulatok és egyesületek, szerzetesrendek történetére rendszerint nem sok fáradságot szoktak fordítani. A liberális világban nem tulajdonítottak nekik nagy jelentőséget és ezért megelégedtek néhány külsőleges adat egymás mellé helyezésével. A plebániák, egyházközségek belső életével, a lelkipásztorkodás módszerével, eredményeivel egyáltalán nem törődtek. Ezzel szorosan összefügg az istentisztelet helyeinek (templomok) és más emlékeinek (nyilvános helyeken elhelyezett szobrok), a templomi védőszentek, búcsúk, búcsújárások, fogadalmi ünnepek története.[22] Szeged vallási éle-

[19] A piarista gimnáziumra: Csaba J., A piaristák vezetése alatt álló szegedi városi főgimnázium kétszázados jubileumának emlékkönyve, Szeged, 1922; Magyar Gábor, A szegedi főgimnázium legújabb története; Gimn. Értesítő 1896; Móra Ferenc, Emlékkönyv a szegedi kegyesrendi főgimnázium kétszázéves jubileuma alkalmából (Dugonics Társaság), Szeged, 1921; Papp I., A piaristák Szegeden, Szeged, 1886. Az alsóvárosi iskolanővérekre: Géczy M. Immaculata, A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek rendjének története és nevelési rendszere, Szeged, 1941.

[20] Közeli analógia: Mezősi Károly, Az iskolaügy Kiskúnfélegyházán a XVIII. században: Kiskúnfélegyházi Áll. Tanítóképző Értesítője, 1937—1938. A szegedi népiskolák eddigi fontosabb irodalma: Tóth K. János, Emléklapok Szeged tanyai népiskoláinak rendezett állapotának 30. évfordulója alkalmából. 1882, Vass Mátyás, A szegedi belvárosi népiskola története 1754-től, Szeged, 1896, u. az. A libellus alphabelicus, pedagógiai korrajz Szeged multjából, 1895, Nemecskay István, A szegedi rókusi népiskola története, Szeged, 1905.

[21] V. ö. Móra Ferenc, i. m. és Diósi Géza, Tóth Ker. János (1804—1887): Balanyi György (szerk.), Magyar piaristák a XIX.—XX. században, Budapest, 1942.

[21a] V. ö. a következő, történetileg még kimélyítendő munkákat: Banner Károly, Szeged közgazdasága, Szeged, 1922, Csonka Ferenc—Váradi Géza, A szegedi paprika és paprikakereskedelem, Szeged, 1905, Kovács József, A szegedi piac, Szeged, 1933, Szűcs Mihály, Szeged mezőgazdasága, Szeged, 1914.

[22] Kitűnő módszertani kézikönyv: Vanyó Tihamér, A plébániatörténetírás módszertana: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1940—41., Budapest, 1941. Szeged vallási népéletére az első modern kiindulás: Bálint Sándor, A szegedi népélet szakrális gyökerei: Regnum, 1942—43., Budapest, 1943. Szegedi egyházi intézmények Reizner utáni története: Jászai Géza, A szegedi Szt. Rókushoz címzett r. k. plebánia 100 éves története, 1805—1905, Szeged, 1905, Cs. Sebestyén Károly, A szegedi Szt. Demeter templom, Szeged, 1932, u. az, Szeged középkori templomai, Szeged, 1938. A hódoltság utáni Szeged történetére sok anyag: Takáts Endre, Gróf Nádasdy László csanádi püspök (1662—1729), Szeged, 1943.

ténck egyik érdekes problémája a boszorkányhit és a boszorkányperek története. Ehhez a bonyolult kérdéshez a problémát túlságosan leegyszerűsítő, régi szemlélettel nem lehet közelférkőzni.[23]

Nem elegendő a város társadalmi egyesületeinek merőben külsőleges történetét adni. Tüzetesen meg kell vizsgálni célkitűzésüket, s működésük eredményeit, illetve az esetleges eredménytelenség okait. Még a legkisebb társadalmi egyesületet is be kell állítani az országos keretekbe, mert csak így tűnik ki, hogy valóban közszükséglet, vagy csak múló divat hozta-e őket létre. A város zenei élete is feltárásra vár még.[24]

Egy város társadalmi és politikai életének hullámzására elsőrendű források a helyi hírlapok. A lapok története, a mögöttük álló érdekeltségek, pártok szerepének és befolyásának tisztázása viszont egymagában is érdekes politikai, felekezeti és társadalomtörténeti eredményeket ígér.[25] A helyi írók munkássága nagyobbrészt szintén helyi problémák körül szokott forogni, vagy legalább is helyi színezetű. Szeged városa nem egy országos viszonylatban is jelentékeny helyi íróval dicsekedhetik. Nem gondolunk itt elsősorban az állandóan, vagy átmenetileg itt élő közismert szépírókra (Dugonics, Móra, Tömörkény, Mikszáth, stb.), hanem pl. Vedres Istvánra, a város egykori főmérnökére, aki a múlt század elején nemcsak fáradhatatlanul viaskodott a Tiszával (Vedresháza!) hanem a tollat is szívesen forgatta nagyrészt ma is aktuális problémák körül. Így írt a Tisza—Dunát összekötő hajózható csatornáról, az Alföld fásításáról, a korabeli pénznyomorúságról és az ország anyagi és szellemi felvirágoztatását lehetővé tevő pénzalap létesítéséről. Mindezekben a munkákban tipikusan szegedi, de lokálpatriotizmustól ment polgár szólal meg.[26]

Alföldi városaink történetében vélhetőleg alig vannak szálak, melyek a külföldre vezetnének. Szeged ebből a szempontból is kivétel. A nagy árvízi katasztrófa nemcsak országos, hanem európai visszhangot is keltett. A város körútainak elnevezésében a mai szegedi polgár ennek a visszhangnak beszédes emlékeit szemlélheti. Jobb időkre

---

[23] L. Molnár Éva, Boszorkányperek Magyarországon a XVII.—XVIII. században, Budapest, 1942. V. ö. hozzá: Varga Endre bírálatát: Századok, 1943., 500. l.

[24] V. ö. Lugosi Dömc, Zeneművelés Szegeden, Szeged ,1929; Móra Ferenc, Az ötvenéves szegedi dalárda; A szegedi dalárda 25 éves jubileuma, 1908.

[25] A gazdag szegedi hirlapirodalom történetére rendelkezésre állnak; Reizner János, A Szegedi Híradó politikai napilap negyedszázados pályafutása, Szeged, 1884, Kulinyi Zsigmond, Egy újság huszonötéves története (A Szegedi Híradó 1859-től 1884-ig); Dugonics Társaság Évkönyve II. köt. (1891), Szeged, 1895, továbbá A Szegedi Napló huszonöt éve, 1878—1903, Szeged, 1904. Szeged társadalmának történetére l. Jászai Géza, A régi és új Szeged kultúrája, szereplése társadalmi és emberbaráti téren, Budapest, 1906, Szmollény Nándor, A középkori Szeged műveltsége, Szeged, 1906 és Tápai-Szabó Gabriella, Szeged erkölcsei a 18. században, Szeged, 1933.

[26] V. ö. Mályusz, i. é. 561. l., továbbá: Vácz Elemér, Vedress István és a Duna—Tisza-csatorna: Gr. Klebelsberg K. Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. évf., Budapest, 1934. V. ö. még: Barta György, Szeged Dugonics munkáiban, Szeged, 1905.

kell hagynunk annak a kérdésnek teljes tisztázását, hogy a szegedi árvízről hogyan írtak a külföldi lapok. Szegeden és az Alföldön külföldi utazók is megfordultak, akik benyomásaikat nem egyszer útleírásokban is megörökítették. Ezek összegyüjtése és feldolgozása szintén hálás feladatnak kínálkoznék.[27]

A vázolt, éppen nem teljes szegedi történelmi problémák megoldásához — szakképzett és lelkes munkatársakon kívül — két dolog szükséges mulhatatlanul. Az egyik a Szeged történelmével foglalkozó irodalom hiánytalan összegyüjtése, ami a gazdaságos munkatervet könnyítené meg. Erre eddig komolyabb kísérlet még nem történt. Az Alföldi Tudományos Intézet kiadványainak sorában Szeged város bibliografiájának első helyet kellene elfoglalnia. A másik: a helyi, egyházi, egyesületi, s főképpen a városi levéltár megnyitása, illetve hozzáférhetőbbé tétele. A városi levéltárra vonatkozóan legutóbb a legilletékesebb helyről hangzott el ilyen irányú örvendetes ígéret.[28]

* * *

A magyar történelemben alig néhány territorium van, mely valamikor önálló életet élt: Horvátország, Szalvónia, a középkorban a bizonytalan jogállású délvidéki bánságok és az újkorban Erdély. Az Alföld sohasem volt különálló territorium és nem élt különálló életet. A középkorban és a török kiűzése után az egész ország életébe illeszkedett, a török világ másfél századában viszont a többi hódoltsági terület sorsában osztozott.[29] A legnagyobb közigazgatási egységek —mint szerte az országban — az Alföldön is a vármegyék voltak, melyekhez itt még a privilegális helyzetű kúnság járult.[30] A vármegyék azonban az ország területét nem szabdalták fel politikailag független területekre, mint pl. a német tartományok a Birodalmat. Ezért nemcsak önálló történetük nincs, hanem még országos viszonyokra jelentősen kiható történetük is alig van. Közigazgatási egységük azonban mégis lehetővé teszi főként társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti problémák megyék szerinti tárgyalását és egységbe foglalását,[31] hiszen a „politikai nemzet", a nemesség közép és alsó rétegei jórészt a megye kereteiben élték le politikai, gazdasági és társadalmi életüket. A vármegyékben néha máról-holnapra más politikai irány jutott

[27] Kitűnő útmutatás: Birkás Géza, Francia utazók az Alföldön: Délvidéki Szemle, 1943, 207. köv. ll. A szegedi árvíz külföldi visszhangjára l. Kulinyi Zsigmond, Szeged újkora, Szeged, 1901. Szeged hálája (Emléklap), Szeged, 1883, Mezei Ernő cikkét Az Egyetértés 1879. ápr. 6-iki számában, továbbá: Lechner Lajos, Szeged újjáépítése, Budapest, 1891 és Szabó László, Szeged halála és feltámadása, Szeged, 1929.

[28] A vázolt munkaprogramm tudatosan mellőzi a történeti néprajz feladatait.

[29] Mályusz, i. é. 539. l.

[30] Gyárfás István, A jász-kúnok története, I.—IV., Szolnok, 1883, Tatai Molnár Magdolna, A jászok és kúnok története, Szeged, 1937; Kring Miklós, Kún és jász társadalomelemek a középkorban, Budapest, 1932.

[31] Mályusz, i. é. 539 és 544. l.

uralomra. Ennek a jelenségnek a magyarázata az, hogy egy-egy befolyásos család legtöbbször maga mögé tudta sorakoztatni a megye nemességét és ezzel a maga politikai irányát érvényesítette az egész megyében. Ezért lehet a nemesség életét, a nemesi családokat esetleg szembeállító személyi és anyagi okokat vármegyék szerint is vizsgálni. Az Alföld vármegyéinek azonban — mint minden egykori hódoltsági megyének — alig van saját területére vonatkozó középkori forrásanyaga. Ezért középkori történetük csak nagy üggyel-bajjal és töredékesen állítható helyre. Ugyanaz áll a török időkre is. Ekkor a hódoltsági megyék csak „ideális" életet éltek olyképpen, hogy a nemesség szabad területen tartotta közgyűléseit. A milleniumkor megjelent többé-kevésbbé sikerült megyei monografiáktól eltekintve[32] legújabban a részben bennünket is érdeklő Bihar vármegye középkori és hódoltságkori történetét rekonstruálta újonnan feltárt források és modern módszer segítségével Jakó Zsigmond[33] és Mezősi Károly.[34]

Mint a vármegyékre, mutatis mutandis ugyanaz áll az egyházi kormányzati egységekre, az egyházmegyékre is. A vármegyéktől annyiban térnek el, hogy nagyobb egységet alkotnak (több vármegyét foglalnak egybe). Multjuk viszont az Alföldével csak részben függ össze, mert más területre is kiterjednek.[35] Az Alföldre részben az egri és nagyváradi, továbbá a csanádi, váci és kalocsai egyházmegyék joghatósága terjed ki. A csanádi egyházmegye történetéhez — a régebbi előmunkálatok után (Szentkláray, stb.) — újabban Juhász Kálmán szolgáltatott értékes köteteket.[36] Az Alföld szívét elfoglaló váci egyházmegye hódoltságkori történetét két követésre méltó újabb értekezés világítja meg Mezősi Károly[37] és Szarka Gyula tollából.[38] Mindkét munka főforrása Báró Pongrácz György püspök Rómába küldött jelentése az egyházmegye állapotáról 1675-ből. Szarka felsorolja a jelentésben szereplő községekre vonatkozó összes forrásokat, sőt bőséges és igen értékes eddig még publikálatlan adatot is közöl főkép az Országos Levéltárból, a Nemzeti Múzeum levéltárából, az esz-

[32] U. ott, 540 és 543 l. A vármegyék sorozatában az Alföldet érintő megyékből Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Pest, Temes és Torontál története jelent meg. Csanád vármegyére egy század részletproblémáiról jó feldolgozás: Bohdaneczky Edvin, Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században (Csanádvármegyei Könyvtár 36. sz.), Makó, 1940.

[33] Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt (A Pázmány P. Tud. Egy. magyar népiség és településtörténeti Intézetének kiadv., Település és Népiségtört. Értekezések, 5. sz.) Budapest, 1940

[34] Mezősi Károly, Bihar vármegye a török uralom megszünése idejében (Településtört. Tanulmányok, szerk. Kniezsa István, 1. sz.), Budapest, 1943.

[35] Módszertani útmutatás: Vanyó Tihamér, Az egyházmegye-történetírásról: Regnum; 1937.

[36] Juhász Kálmán, A csanádi egyházmegye története, I.—IV. k. Makó, 1930, stb. és Die Stifte der Tschanader Dioczese im Ma., Münster, 1937.

[37] Mezősi Károly, A váci egyházmegye a török hódoltság idején, Kiskunfélegyháza, 1939.

[38] Szarka Gyula, A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában, Vác, 1910.

tergomi káptalani, prímási levéltárból és Pest megye levéltárából. Látnivaló, a források túlnyomó többsége szomszédos területről való, sőt maga a főforrás, Pongrácz püspök jelentése is Nagyszombatból kelt, ahol a székhelyéről elűzött püspök akkor lakott. A török területen élő és híveikkel együtt szenvedő papjaival szintén az egyházmegye területén kívül, Garamszentbenedeken tudott csak zsinatot tartani. Az alföldi vármegyék és egyházmegyék történetére csak a török kiűzése utáni időkből, a XVII. század végétől találunk bőséges és helyben levő forrásokat.[38a]

Ezzel a ténnyel kell számolnia az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai közé elsősorban odatartozó városi és községi monografiák írójának is. Középkori és török kori helyi anyagot sehol sem fog találni, a fősúlyt tehát a városok és községek újkorára kell fektetnie. Az alföldi városok története nagyjában azonos lesz Szegedével, a problémák tehát szintén ugyanazok. Az alföldi monografus természetesen különös figyelmet fog szentelni a tanyarendszer kialakulásának. Itt elsősorban Győrffy István úttörő munkái lesznek nagy segítségére.[39]

A községek, régi mezővárosok és falvak múltjának kutatója a szellemi mozgalmakra és fejlődésükre sajnos általában csak töredékes anyagra fog bukkanni, következésképpen a település- és népiségtörténet, továbbá a falu határának története mellett főképpen az anyagi (gazdasági) fejlődés helyreállítását kell megkísérelnie. A lakosság nemzetiségi viszonyaira, számának változására az országos összeírások adatai mellett (1715, 1720, 1828), melyek a megyei levéltárakban és az Országos Levéltárban találhatók, főképpen a földesúri levéltárak, és az anyakönyvek szolgáltatnak anyagot. Ha a falu város közelében fekszik, a lélekszám változásánál a város vonzó hatását is figyelembe kell vennie az írónak (elvándorlás a gyárakba, stb.). A falvak általában őstermelők, de éppen az Alföldön vannak falvak, melyek a vasúti közlekedés előtt fuvarozásból éltek és ma is vannak kubikos községek. Ez a szokványostól eltérő keresetmód a lakosság életmódjára és életszínvonalára nagy hatással volt, tehát külön figyelembe veendő. Az őstermelő falvaknál a Mária Terézia féle úrbérrendezés aktái, egykori térképek és a kataszteri felvételek segítségével lehetővé teszik a földesúri, magán, allodiális és jobbágybirtok megoszlásának kimutatását. Az ötvenes évek úrbérrendezése létrehozta a mai

[38a] A váci egyházmegye felszabadítás utáni történetéről újabban érdemes dolgozatok jelentek meg, az Alföld általános történetére és sok adattal: Lanez Kálmán, Dvornikovits Mihály váci püspök, Vác, 1942, Nagy I. Győző—Klekner Tibor, A két Althann váci püspöksége, Vác, 1941, Lajtos József, Gr. Migazzi Kristóf Antal váci püspöksége, Budapest, 1942.

[39] Győrffy István, Az alföldi tanyák: Föld és Ember, 1923, u. az, A nagykún tanya, 1910, Az alföldi kertes városok, Budapest, 1926, u. az Hajdúböszörmény településre, Szeged, 1927. V. ö. még Gesztelyi Nagy László, A magyar tanyarendszer kialakulása, Kecskemét, 1926, Dömötör Lajos, Kecskeméti tanyai települések. A szegedi tanyavilágra: Budai György, A szegedi tanya problémái, Budapest, 1930 és Krúdy Mária, A szegedi tanyarendszer kialakulása, Budapest, 1931

állapotokat. A telekkönyvekből megállapítható, hogy egy-egy jobbágycsalád milyen birtokot kapott 1848-ban, tehát milyen gazdasági helyzetbe jutott. A családok további sorsa azután a második generációból állapítható meg. A tisztán gazdaságtörténeti anyag tehát már fontos társadalomtörténeti következtetésekre is módot ad.[40] A falu egészségügyi története az anyakönyvekből állítható helyre elsősorban (gyermekhalandóság, halálozások okai, lakósok életkora, járványok, stb.).

A tanügy dolgában az egyházi levéltárak (plebániai irattárak, canonica visitatiók, plebániai krónikák) szolgáltatnak anyagot; külön iskolai levéltárak a legtöbb helyen nincsenek.[41] A vallási élet rekonstruálása rendszerint ugyanezek a források állanak rendelkezésre. Külön figyelmet érdemelnek a plebániai könyvtárak, egykor a falvak szinte egyetlen szellemi tárházai. Régi állományuk a canonica visitatiókban gyakran megtalálható. Mostani állományuk mindenütt pontos katalogusba volna veendő.[42] Pusztulófélben levő, sőt sajnos igen sok helyen már el is pusztult forrásanyag a községek levéltára. A községi levéltárak régi anyagát helyszűke miatt legtöbbször egyszerűen kiselejtezték, vagy meg nem felelő helyen (padlás, pince) tartják, ahol magától megy tönkre. A véletlenül még meglévő levéltárak anyaga (képviselőtestületi jegyzőkönyvek, stb.) nemcsak a községek közigazgatásához, hanem társadalomtörténetéhez is értékes adatokat szolgáltat.[43] A most készülő levéltári törvény azonban az utolsó órában ennek a máshonnét pótolhatatlan anyagnak csak a romjait fogja megmenteni.

* * *

---

[40] V. ö. mindezekre bővebben Mályusz, A helytörténetírás i. é. 545. köv. l. A településtörténethez igen jól útbaigazító és könnyen hozzáférhető kézikönyvek: Eperjessy Kálmán, A magyar falu településtörténete (Magyar Szemle Társaság Kincsestár 7. sz.) Budapest, 1940, Bulla Béla, Az Alföld (Kincsestár 116. sz.) Budapest, 1940. és Szabó István, A magyar parasztság története (Kincsestár 8. sz.), Budapest, 1940. Szolnokra kitűnő értekezés: Botár Imre, Szolnok agrártörténete: Századok, 1943, 78. köv. ll. Gazdaságtörténeti és parasztörténeti irodalmunk fölött kitűnő, értékelő seregszemle: Wellmann Imre, Mezőgazdaságtörténetünk új útjai: Domanovszky Emlékkönyv, Budapest, 1937 és Parasztnépünk múltjának feltárása: Hitel, 1944.

[41] A canonica visitatiók adatainak hasznosítását — más területen — megkíséreltem: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében a XIX. század elején: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942—1943.

[42] A plebániai könyvtárakból meríthető szellemtörténeti tanulságokra példa: Hermann Egyed—Eberhardt Béla, A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából, 8. sz.), Veszprém ,1942. V. ö. általánosan: Gáthy Zsolt, A plébánosok könyvei a plébánia-történetírás szolgálatában: Regnum, 1942—43.

[43] V. ö. Berlász Jenő, A községi levéltárak állapotáról: Levéltári Közlemények, XVIII.—XIX. évf., 1940—41, 526. köv. ll. Pompás példák a községi levéltárak értékes anyagára: Banner János, A békési pásztorok élete a XVIII. században (Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára, IV. Társadalmi és Néprajzi Szakosztály Közleményei. 3. sz.), Szeged, 1929, u. az, A békési községi levéltárban őrzött litterae currentales viselettörténet adatai (u. ott, 20. sz.) Szeged, 1953, u. az, Adatok a XVIII. századbeli falusi életből: Népünk és Nyelvünk, 1930, II. évf. 1.—5. füzet.

Az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai csak nagyszámú munkatárs együttműködésével oldhatók meg. Honnét kívánja az Intézet ezeket a munkatársakat toborozni?

Elsősorban számbaveszi majd az alföldi városokban élő és helytörténeti irodalommal eddig is foglalkozó történészeket. Felveszi velük az érintkezést, közreműködésüket kéri és támogatását felajánlja nekik. Hisszük, hogy a kölcsönös segítés mindkét félnek hasznára lesz és előmozdítja nagy terveink megvalósítását.

Ugyanilyen eredményt remélünk attól a szándékunktól, hogy az alföldi törvényhatóságok (vármegyék, városok), továbbá az egyházi intézmények vezetőivel és főképpen levéltárosaival érintkezést keresünk. Nemcsak abban reménykedünk, hogy ez az érintkezés a kutatást fogja megkönnyíteni az illető levéltárban, hiszen az Intézet ajánlása egyúttal garanciát is jelent majd a jelentkező kutató céljainak tudományos komolyságát illetően, hanem másban is. Azt hisszük, hogy az intézmények vezetőinek szava megnyitja majd az utat a jogkörük alá tartozó alsóbb hivatalok és testületek (községek, plebániák, iskolaszékek, stb.) nehezen hozzáférhető levéltáraihoz is.

Az intenzív személyes érintkezésnek bizonyára az az eredménye is meglesz, hogy a vidék eddig tollat nem forgató, de történetkedvelő tanult férfiaival is megismerkedünk és cselekvő közreműködésüket biztosítjuk. Egy-egy községmonografia kimerítő megírása nemcsak alapos szakképzettséget tételez fel a történettudomány sok ágában, hanem azonkívül sok időt is. Arra tehát ritkán számíthatunk majd, hogy más munkakörben élő vidéki urak ilyen évek elmélyült munkáját kívánó feladatra vállalkozzanak, bár erre is vannak tiszteletreméltó példák.[44] Egy újkori történeti forrás szakszerű lemásolása — melyhez készséggel szolgálunk majd útmutatással — azonban művelt ember számára nem jelent túlságosan nehéz és időrabló feladatot.

A munkatársak felkérésénél nem gondolunk tehát formaszerinti társulatra, hanem lazább munkaközösségre. A magyar történettudománynak megvannak a történészeket társulatokba tömörítő egyesületei, elsősorban a közel nyolc évtizedes múltra visszatekintő Magyar Történelmi Társulat. Ugyanígy nem kívánunk külön folyóiratot kiadni, mert szaktudományunknak ezek is rendelkezésére állnak (Századok, Turul, Levéltári Közlemények, Hadtörténelmi Közlemények, stb.) Az Alföld vidéki centrumaiban már meglevő történelmi kiadványsorozatok, mint pl. az Eperjessy Kálmán szerkesztésében már 39 kötetet kitevő Csanádmegyei Könyvtár, jelentőségét az Alföldi Tudományos Intézet semmiben sem érinti, azt a történetírói munkát, mely ilyen keretekben folyik, nem keresztezni, hanem a maga részéről támogatni kívánja.

Az Alföldi Tudományos Intézet kiadványsorozatában azonban

[44] L. Sztriha Kálmán, Kiskundorozsma története, Kiskundorozsma, 1937 c. példaadó monografiáját. A szerző a község esperes-plébánosa. A monografiát a község adta ki.

helyet foglalhatna egy forráskiadvány-sorozat. Nem esetlegesen előkerülő egyes források közlésére gondolunk (egy-egy kivételesen értékes forrástól eltekintve), hanem egynemű források rendszeres felkutatására és közlésére. Ilyenek lennének pl. községi képviselőtestületi jegyzőkönyvek egy-egy járás, vagy egész megye területéről. Ez nemcsak elszigetelt községek, hanem nagyobb egységek közigazgatástörténetének szintetikus megírását tenné lehetővé. Ugyancsak szintetikus feldolgozásra adna alapot egy-egy egyházi egység területén működő vallásos társulatok, egyesületek irattárának kiadása. A dülőnevek gyüjtése és közzététele szintén ebben a sorozatban történhetnék. Részletes munkatervet az Intézet történelmi szekciójának kellene kidolgoznia.

Végül módot kell találnia az Intézetnek az Alföld történelmi bibliografiájának összegyűjtésére és közzétételére is. Időrendben szintén ez lenne a legsürgetőbb feladat.

* * *

Az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai során rá kell még mutatnunk azokra a lehetőségekre, melyek programmja megvalósításában az Intézet és Szeged felsőfokú tanintézményeinek kapcsolatából adódhatnak.

Szegeden nemcsak középiskolai tanárokat képeznek a Tudományegyetemen (illetve a középiskolai tanárképző intézetben), hanem tanítóképzőintézeti tanárokat (Apponyi-kollégium) és polgáriiskolai tanárokat is (Állami Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola), tehát a kereskedelmi iskolát kivéve minden fajtájú középfokú iskola tanárait (utóbbi két kategóriát csak itt).

Ezen intézmények és az Alföldi Tudományos Intézet együttműködéséből az alföldi történettudomány nagy hasznát láthatja. Az intézmények történelmi tanszékei hivatásukat eddig is tájjelegűnek fogták fel. A Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola történelemprofesszora, Eperjessy Kálmán hallgatóit már évek hosszú során át foglalkoztatja az Alföld történelmi problémáival. Szemináriumában számos szakdolgozat és pályatétel készült az Alföld településtörténeti, gazdaságtörténeti, nemzetiségtörténeti kérdéseiről. Ebben a munkában a vidéki törvényhatóságok is készségesen támogatták. A dolgozatok közt nem egy van, mely nyomdára érett színvonalon készült, s csak az anyagiak hiánya miatt nem látott eddig napvilágot. A Horthy Miklós Tudományegyetemen jelen sorok írója törekszik kezdettől arra, hogy hallgatói szakdolgozatként, vagy doktori disszertációként lehetőleg szegedi, vagy alföldi témát válasszanak. A tanszék szemináriumában pedig közös munkával készítünk elő idevágó témákat a tudományos feldolgozásra (Szeged közigazgatásának, népoktatásának, társadalmi egyesületeinek, hírlapirodalmának története, stb.)

Az Alföldi Tudományos Intézet tehát a szegedi egyetem és főiskola történelmi tanszékeiben máris útegyengetőkre és készséges segítő-

társakra talált. Ha a tanszékek eme munkája az Alföldi Tudományos Intézet kereteiben támogatásra talál és kiszélesülhet, s az egyetemről és főiskoláról ilyen tudományos irányban elindított történettanárok kerülnek ki az Alföld középiskoláiba, akkor az Intézet állandóan felfrissülő szálakkal vonja össze a vidéki munkatársak seregét. Akkor a fentebb nagy vonásokban vázolt és generációkra — és nem kevés generációra! — tervezett történelmi munkaterv meg is valósulhat!

Dr. Hermann Egyed
egyet. ny. r. tanár (Szeged).

A kunok betelepítése és az állandó szállások kialakulása a Nagykunság területén.

A tiszai alluvium, kőrösi- és berettyói ártér, Sárrétmocsár és árvízszántotta Hortobágy-lapossa közé van zárva a Nagykunság területe. Árvizekkel öntözött lapos térszín ez, melyen a folyószabályozás előtt, csak kisebb foltokat alkottak az ármentes szigetek, a tavaszi áradások idején. Vízzel való minden évi elárasztását a Magyarmedence kialakulási körülményei magyarázzák. Jellemző felszínalkata miatt maradt legnagyobb részt lakatlan, a honfoglalás előtti időkben és őseink betelepedése után is. Törzsek közötti gyepü maradt ez a terület, míg a szomszédos nyugati és DK-i részeken, a tiszai és Alsó-Berettyómellék ártérszigetein, a virágzó falvak egész sora települt a honfoglaló törzsek elhelyezkedése után.

Gyepüéletében jelentős változás történt 1238-ban, amikor IV. Béla királyunk egy tekintélyes számú nomád pásztor népet telepített ide — a kúnokat —, mivel ez a terület felszíni viszonyainál, lakatlanságánál és kiterjedésénél fogva erre a célra legmegfelelőbbnek mutatkozott.

Az árvizekkel gyakorta öntözött alluviális térszín a kún népelemnek alkalmas területül ígérkezett, hiszen a kún — bejöttekor — keleti származásához híven, pásztornép volt és pedig nomádpásztor, ki hatalmas állatcsordáival bebarangolta a legelőterületeket. Nem kötötte az állandó lakás céljaira készített viskó, sem a keresztény vallási élet állandó letelepedettséget megkövetelő kultusza. Sátrakban lakó pogány volt, aki ott verte fel sátrát, ahol jószágainak alkalmas legelőt talált. Pásztorkodott és vadászott, mint Ázsia hatalmas sztyepjeinek török fajú lakói.[1]

A felszín adottságai, — befolyásoltatván az éghajlat és vízrajzi viszonyok által — a különböző időszakokban más-más helyen biztosított legelőt az állatállománynak, mert legeltetés csakis az árvizekkel öntözött alluviális térszín és a magasabb hátakat jelentő felső-pleisztocén szint megfelelő kihasználása révén vált lehetségessé. Máshol legelt a csorda nyáron, mint a szűkös legelőt is csak alig-alig nyújtó téli időszakban, amikor a tél zordsága miatt védettebb helyről is kellett gondoskodni.

---

[1] Vesd össze: Kring Miklós: Kun és jász társadalmi elemek a középkorban, és Almási i. n. munkáját.

A kúnok betelepítésével tehát lényeges változást szenvedett a táj, melynek a szomszédos területektől való különbözőségét, a következőkben foglalhatjuk össze.

Különbség van a letelepültség tekintetében. A kúnok saját nemzetségi területeiken éltek, melyet a királytól kaptak, de nem telepedtek le rajta állandó falvakba, hanem nomád életmódjuknak megfelelően, az egész területet legeltették. A későbbi „Nagykunság" elnevezést viselő területen a kúnok Kolbaz nemzetsége szállt meg, felosztván a szállásföldeket a nemzetség tagjai között oly kiváltságos előjoggal, mint amilyennel az ország többi nemesei is bírtak.[2] A nemzetség egyes ágai külön szállást nyertek lakhelyül, melyet nyáron közösen legeltettek, télire pedig a családok, illetve azok később szerte ágazó rokonsága, védettebb területet választ téli szállásul.

Ilyen volt a Kúnföld, míg a szomszédos területek lakossága, már akkor állandó falvakban él, a megmunkált földnek azonban nem jogos tulajdonosa, hanem csak haszonélvezője — a jobbágy falvak esetében —, amilyenekkel pl. a Kunság délkeleti részét határoló Alsó-Berettyómelléken találkozunk. (Lásd Turkevi, Turkeddi, Póhamara, Hímesegyháza, stb. falvakat.).

E két területen a gazdálkodás formája is más volt, hiszen a kevi-keddi uradalomban normális földmívelést kell feltételeznünk, ha erre ezen korai időkből, okveleveles bizonyítékaink nincsenek is. A kúnoknál ilyesmiről sokáig nem beszélhetünk. A kúnok egészen a XIV. század elejéig valósággal nomád életmódot képviseltek a már nyugatias jellegű Magyar-medencében.

Míg földmívelésben a jobbágyfalvak vezettek, lótenyésztésben viszont a kúnoké volt az elsőség. A kúnok lovas nép volt, mint honfoglaló őseink, lovas katonákat adtak a magyar hadseregnek is, nemcsoda, ha lótenyésztésük virágzott.[3] A szarvasmarha tenyésztésük is jelentős volt. Wenzel Gusztáv is megjegyzi, hogy a tatárjárás után, az Alföldön megtelepedő kúnoknál, a ló és szarvasmarhatenyésztés, az általuk benépesített területen lendületet nyert.[4] Ilyen állattartási célokra különben is nagyon alkalmas volt a Nagykúnság felszíni alkatánál és hidrografiájánál fogva. Hiszen a külterjes állattartás legfontosabb tényezőjét, a jó legelőt, csakis az árvízöntözte laposok és ármentes hátak különböző időszaki kihasználása biztosíthatta a medence jellemző éghajlati viszonyai miatt.

A nagyarányú, szinte minden évi és sokáig területünkön időző kiöntések laposokon és rossz lefolyású területeken visszamaradó vize, nagy szárazság idején is táplálni tudta a hervadó legelőt. Az állandóan vízborította területeken felburjánzott nádrengeteg rejtett szigetein, viszont téli legelőt talált a ménes, gulya és a nyáj, ha az idő keménysége jégutat biztosított a megközelítésükre.

[2] Gyárfás István: A jász-kúnok története III. r. 130—131. l.
[3] Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története 217 l.
[4] U. ott: 216 l.

A lótenyésztésen, szarvasmarhatenyésztésen kívül a juhászat is fontos volt. A juhászat a kúnok akkori életmódjának különben is nagyon megfelelt, hiszen a juhokat télen-nyáron szabadban lehetett tartani.[5]

Különbség volt e két terület között vallás tekintetben is, mert a falvak lakossága keresztény volt, míg a kúnt csak lassan lehetett a keresztény életre rászoktatni és megkeresztelkedésre bírni.

A szomszédos falvakkal való állandó érintkezésük, mivel cserekereskedést űztek azokkal, kicserélvén az állati termékeket és élőállatokat, mezőgazdasági termelvényekkel, továbbá a keresztény hitre-tért vezetőik buzgólkodása, az országos törvényekkel kikényszerített megtérésük a kúnok állandó letelepedésére vezetett. Ezzel elérkeztünk a legérdekesebb problémánkhoz, a kunszállások kialakulásához.

Eddigi kutatások eredményeként megkülönböztethetünk egy nyári és egy téli szállásterületet. E kettőt azonban nem szabad térbelileg élesen elválasztani, — tisztán ma is élő nomád népek tanulmányozása alapján —, mert Ázsia a nagy perspektivák hazája, míg a mi Alföldünk ahhoz képest egészen szűk horizontú. A mi alföldi területünkön egymás mellett adódik a téli és nyári szállásterület. A nomád kún nyáron vándorolt, de a téli szállásterület kiválasztása nem okozott sok gondot, külön azért vándorolni sokideig nem volt kénytelen, hiszen azt 1 nap alatt is megtalálhatta. Nyári vándorlását egyedül a legelőhiány okozta. Nyáron a közös legelőterületet úgy használták ki, hogy a legeltetett területről újabb füvestérségekre hajtották az állatállományt. A tél közeledtével azonban védettebb helyet kellett keresni, ahol a jószág, a hideg tél zordsága és a vadállatok ellen is védelmet talált.

Kring, Radloff nyomán kihangsúlyozza, hogy a téli és nyári szállás között az a különbség, hogy a nyári telepek közös birtokul szolgálnak, viszont a téli telepek az egyes családok vagy személyek tulajdona. Ez bővebb megvilágításra szorul. A téli szállások azért személyhez kötöttek, mert azt a bizonyos letelepedésre alkalmas helyet, az ott letelepedő család, illetve közösség kereste magának és ha megfelelőnek bizonyult, a másik télen is ott telel, kisajátítva magának a nemzetségi birtokból, más család csakis az ő beleegyezésével verhet ott tanyát. A családfőről nevet kap a téli szállás s később a mezőgazdasági termelésre otthon maradt tehetetlenebb elem (az ugyanis tény, hogy elösmert, „úri foglalkozás" a kúnoknál az állattartás, a jobbágyakat nem eresztik állattal bánni, azoknak a földmívelés és házi munkák elvégzése maradt), és a folyton szerteágazó utódok, az állandó szállásnak, tömegüknél fogva, falujelleget adnak, mely falu nevét az első megtelepülő családfőről nyerte.

A téli szállás szűk területre szorítkozik s a legvédettebb helyen a legérzékenyebb jószágokat tartották, körülöttük helyezvén el a ke-

[5] Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története 223. l.

vésbbé érzékeny állatokat. Legkívül ütötte fel a gazda családja sátorát, hogy állatainak gondját viselhesse és a külső támadóktól védelmezhesse.[6]

Állandó téli szállást, az állandóan gyarapodó réti széna elraktározása, majd a lassan terjedő földmívelés is megkövetelt. A téli szállás körül elterülő ármentes foltokon gabonaneműt kezd termelni a nyáron otthon maradt nép és jobbágyelem.

Tehát, amint Kring kifejti, ha a nomádizáló nép életmódjához képest szük határok közé van szorítva, akkor az egyéni birtoklás révén idők folytával nyárra is állandósulnak a téli centrumok és az ideiglenes téli menedékhelyekből állandó tartózkodási helyek, szállások lesznek.[7] A téli szállásokból alakult ki tehát az állandó telep, mely folyamatot Györffy István a következőképpen írja le. A téli szállásokon, a keresztény hitre való térés után templomok épültek, ami végleg magához köti a szállást s ezzel megveti alapját a belőle fejlődő falunak. A sátort nemsokára putri, kaliba váltja fel, majd ezek idővel felveszik a ház formáját. Lassanként az udvarokat felkerítik s előttünk áll a falu, az egykori téli szállás.[8]

Teljesen lehetetlen az a megállapítás, hogy a téli szállás — s így természetesen az abból kialakuló állandó telep is — valamely magyar település szomszédságában keletkezett volna. (Lásd: Kring M. Kún és jász társadalmi elemek a középkorban 46. lap. Századok 1932. évfolyam.) Ha ez megállná a helyét, akkor a kúnszállások a Kúnság peremét ülnék körül, illetve magyar falvaknak kellett volna a Kúnság közepén is lenniök, ahol szállások keletkeztek. Hogyan magyarázzák meg azt, hogy miért nem történik soha említés a magyar ikerfaluról, esetleg később annak romjairól. Határozottan merem állítani, hogy a téli szállások majd ezekből a falvak kialakulását, a magyar táj éghajlati, talajmorfologiai és vízrajzi viszonyai alakították és nem a magyar falvak közel vagy távolfekvése.

Okleveles anyagunkban 1340-ben van először szó szállásról, kún descensusról.[9] Ez időtől kezdve általánosabbá válik a szállás szó okleveles használata.[10]

A Györffy által kifejtettek azonban csak általánosan és nem szószerint értendők. Mert sok változást szenvedett az a téli szállás, amíg faluvá nőtt. Először is a helyét kellett lassanként megváltoztatni, mert a laposokról, a nádtenger ölelte védett szigetekről fel kellett húzódni a hátakra, ahol a felépített kalyiba ármentességet élvezhetett a tavaszi nagy áradások idején. A legkiemelkedőbb hátakat szálták meg a viskók, mert az állandó telep árvízmentességet kivánt.

---

[6] Györffy István: A nagykún tanya.
[7] Kring Miklós: Kún és jász társadalmi elemek a középkorban 46. lap. Századok 1932. évf.
[8] Györffy István: A nagykun tanya 47. l.
[9] Kring M.: i. m. 46. l.
[10] Kring M.: i. m. 46. l.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

(Nem úgy a téli szállás, hol csak a védelem volt a főtényező, hiszen kiöntések idején már messze kóborolt a jószág a közös legelőterületen). Másodszor a fejlődő mezőgazdálkodás követelményei is a hátakra kényszerítették a szántóföldek közelébe. S a lassan kialakuló egyéni birtoklás úgy oldotta meg az állattartást, hogy a laposokon közös legelőkön biztosított legelőterületet, az igényesebb jószágot viszont a telepet övező ólakban tartotta.

Györffy szerint, mivel a kún sátorlakó volt, előbb a jószágainak épít fedeles épületet s ezt a fedeles ólat használja nyáron a család lakásul, amikor az üres, az állatok legelőntartása miatt.

A kalibákkal és ólakkal bíró falutelepülés idején már sokkal nagyobb jelentőségű a földmívelés, mint az előző időkben. Ez a második kornak békés kifejlődése hidalta volna azután át a másik foglalkozási ágnak, a földmívelésnek és állattenyésztésnek az egymáshoz való helyes viszonyát, azaz ennek a kornak kellett volna a földmívelést zökkenésmentesen kiterjeszteni, az állattartás belterjedését pedig létrehozni. Hogy ez nem így történt, annak a beköszöntő 2 évszázados pusztulás volt az egyedüli akadályozója.

Nézzük ezekután azokat az állandó telepeket, melyek a Nagykún kerületben mint állandó szállások szerepeltek több-kevesebb ideig s foglalkozzunk egy keveset azok elhelyezkedésével. Hogy az egyes kúnszállások mikor és milyen sorrendben keletkeztek, azt nem tudjuk. Mindenesetre a megtelepülő nép ösztönével és tárgyilagos szemléletével jól ki tudta választani a letelepedésre alkalmas ártéri szigeteket, hol az árvizek ellen is menedéket talál és az áradásoköntözte ártérek előnyeit is élvezheti. A telepek kialakulásánál ugyanis nemcsak a nomád állattenyésztési szempontokat kellett szem előtt tartani, hanem a telep viskóinak anyagait is helyben kellett megszerezni és még az árvízvédelmi szempontoknak is érvényt kellett szerezni. Mindez természetesen tudattalanul, csupán tapasztalat útján történt, nem volt szükségük magassági pont meghatározásokra. Igaz, hogy sokszor a későbbi keserű tapasztalatnak kellett kiigazítani az első megtelepülők tévedését.

Az árvizekkel ölelt ármentes szigetek, a halban gazdag folyókhoz való közelség, egy-egy nagyobb folyón való könnyebb átkelhetési lehetőség, megfelelő ártéri agyag, elegendő nádmennyiség közelsége, mezőgazdasági termelésre alkalmas területek nagyobb kiterjedése, stb. (utóbbi inkább a letelepültség utáni későbbi évtizedekben vált fontos telepfejlesztő tényezővé), mind-mind egy-egy telepítő tényező. Minél hamarább felismerte a lakosság ezeket a tényezőket s minél több ilyen tényező hatott egy telep keletkezésénél, annál hamarabb alakult ki falu és annál életrevalóbb telep keletkezett azon a területen.

Nem tételezhetjük fel azt ugyanis a Nagykúnság betelepülésével kapcsolatban, hogy itt a már meglévő hajdani telep nyomai, esetleg még álló viskói irányították volna a letelepedést — mint más nem kún falvaknál —, mert e területek több évszázados lakatlansága bizonyos.

Az elmondottakat figyelembevéve, a történelmi adatok alapján így rekonstruálhatjuk a Nagykúnság községeinek kialakulását. Legrégebben lakott hely — a szomszédos püspöki falvaktól eltekintve — Karcag. A Karczagh-nemzetség szálláshelye a mai várostól délre — a mai központtól mintegy három kilométer távolságra — az úgynevezett karczagtelki temető táján lehetett.[11] Okleveleinkben 1352-ben szerepel először a Karczaghoz tartozó Hatház,[12] — melynek kún uráról, a Sebes-családról említés is történik, — de Soós feltételezi, hogy — „Karczagtelke" már az 1260-as évek körül is fennállott.[13]

1407-ben már olyan jelentős hely, hogy Karczagh János királyi küldöttként szerepel, amit Gyárfás úgy magyaráz, hogy fontos helynek kellett lennie, ha már lakosai közül királyi küldöttnek alkalmas egyén is találtatott.[14]

Karcag a Nagykúnság északkeleti részében települt, a Hortobágy-berettyói lapos ártér nyugati szélén. Nyugati oldala a Kúnság közepét kitöltő mocsárvidék és tiszakiöntés-táplálta alacsony térszín közé ékelődő ármentes hát felé néz. Madaras, Kúnhegyes, Kisújszállás felől csakis Karcagon át lehetett Püspökladány—Debrecen felé átkelni, mert tőle délre a Sárrét mocsara, északra pedig a hortobágyi lapos térszín délnyugati nyulványa akadályozta a közlekedési utak kialakulását. Egyrészt tehát az ármentes folt és ártér érintkezése, másrészt központi helyzete és harmadsorban a Kúnságról Debrecen felé való könnyebb közlekedés lehetősége adta meg neki a többi kúnszállások közötti elsőségét. Ezt ugyan eleinte csökkentette Kolbászszállásnak, mint kúnszékhelynek a fennállása, de ennek elpusztulása után, a teljes vezetőszerepet magához ragadja.

Az elmondott földrajzi tényezők hatásával magyarázható, hogy mindég nagyobb és nagyobb szerephez jutott a kúnszállások között.

Egyre szaporodó lakossága miatt 1506-ban Szentágota pusztából részt csikar ki magának és a Hortobágy folyó felerészbeni halászatát is elnyeri.[15] Szaporodó állatainak azonban mind több és több legelő kellett s ezért idegen területeket is igyekszik bekebelezni, ami miatt meg is intetnek 1513-ban.[16] Elsőségét a kúnszállások között mindvégig meg is tartotta, amint azt a későbbiek során látni fogjuk.

Másik fontos szállás Kúnhegyes, mely Hegyes néven már 1311-ben említve van, mint egyházzal bíró falu, amely szállási birtokát határjárással biztosítja.[17] (Milyen jelentős telepítőtényezők hatottak keletkezésénél, hogy a kúnok tatárjárásutáni bejöttétől számítva 70 évre már valóságos falu, melynek egyháza is van.) A Kakat-ér partján települt, szemben a Tisza kiöntéseiből táplálkozó mocsárral, mely

[11] Dr. Soós Adorján: A karcagi ref. reálgimnázium története. 1. l.
[12] Gyárfás i. m. III. k. 153.
[13] Dr. Soós A.: i. m. 1. l.
[14] Gyárfás: i. m. III. k. 181. l.
[15] U. ott: III. k. 350.
[16] U. ott: III. 358.
[17] U. ott: III. 128.

a letelepülés után vált nagy jelentőségűvé. A Tisza partján települt falvakkal (Tiszabő, Kőtelek, Tiszaroff, Tiszabura), valamint Törökszentmiklóssal és Kenderessel csak gyenge szálak fűzték össze a nyugati oldalát körülfogó mocsárnyúlványok miatt. A Nagykúnság északnyugati sarkában keletkezett, így érthető Kúnmadaras, Kisújszállással való szorosabb kapcsolata, melyet a József császári térkép az úthálózat sűrűségében különösen kifejezésre juttat. Ha 1783-ban is ilyen szoros kapcsolat mutatható ki e három község érintkezésében, még szorosabb kapcsolatnak kellett lenni az első telepek kialakulása után, amikor még a Kúnföld és környezete kevésbbé érintkezett egymással. (Habár akkor még kevés kitaposott ösvény kötötte össze a három települést.) Félreeső helyzete miatt Karcagújszállással szemben háttérben volt. Ez a mai vasúthálózat kialakulásakor is éreztette hatását, bár ez esetben a Debrecen—budapesti vonalból való kiesése és jelentéktelenebb volta lett döntőtényező. (Ugyanis nem tudott jelentéktelensége miatt irányítólag hatni a vasúthálózat kialakulásakor.) A Kakatérrel párhuzamosan, egy észak-déli tengely mentén fejlődött tovább, a Karcag—tiszaroffi-úttal derékszöget alkotva.

Kúnhegyestől DDK-re, a Kakat-érhez nem messze keletkezett a kolbáznemzetség első központja Kolbáz, illetve régi nevén Kolbázszállása. Ha a környező területek vízrajzi viszonyait megvizsgáljuk, a régi térképek közül a leghitelesebben, az 1783-as József császári térképen, feltétlenül ajkunkra tolul e nagy kérdés, hogyan lehetett Kolbáz a nagykúnok központja? Hiszen ezen a területen, ebben a korban, igazán nem lehetett szó arról, hogy a földmívelésre, illetve a letelepedésre alkalmas területek nagyobb kiterjedésbeni előfordulása csalogatta volna a Kúnok Kolbáznemzetségét ezen a területen központalakításra. Mert ahol Kolbáz települt, ott igazán kevés ármentes terület terpeszkedik. De hiszen ez éppen legmegfelelőbb volt a nomád életmódot folytató kúnoknak. Az állandó jellegű szállások kialakulásának első időszakaiban se sokat törődtek a kúnok a földmívelésre alkalmas területekkel. Ez már csak a későbbi évtizedek követelménye lett. Amikor a nagyobb arányú földmívelés megindul, azaz amikor előbbre jut a földmívelés a külterjes állattartás rovására, mindjárt elveszti elsőbbségét Kolbáz, a kúnszállások közötti kiváltságos helyzetéről kénytelen lemondani a központiasabb fekvésű és nagyobb művelhető területtel bíró Karcag javára. A tájalakító tényezők hatása tehát változhat a táj életében beálló eltolódásokkal arányosan. (Láthatjuk ezt Kolbáz esetében is.) Amint megszünt a külterjes állattartás egyeduralma a Kúnföldön, Kolbáz is elvesztette kiváltságos helyzetét. (A tájformáló tényezők átcsoportosulásával járó s az egész táj életére kiható változásokkal a későbbiek során még többször találkozunk.)

Kisújszállás a Berettyó Sárrétjének a szélén települt úgy, hogy északon, keleten és délkeleten mocsár vette körül s csak délnyugaton voltak ármentes, földmívelésre alkalmas földjei. A valósággal

három oldalról körülölelő sártengernek volt ugyan jelentősége a nomádpásztorkodás idején, kimagasló hátai miatt, — e Kúnszállás jelentősége mégis a későbbi idők folyamán bontakozott ki, amikor a szolnoki átjáró forgalma megnőtt, a tiszántúli falvak budai átjárója miatt. Éppen emiatt tört utat magának a közlekedés a Kardszagh felé terpeszkedő mocsáron keresztül, s ennek az útnak a jelentősége állandóan nőtt, Szolnok és Debrecen előretörésével arányosan. (Ime szerencsés fekvése a XIX. században kialakuló úthálózat kialakulásánál is döntőjelentőségű volt Kisújszállás fejlődésénél.) Kisújszállás Turkevén keresztül Mezőtúrral is szoros kapcsolatban volt, összekapcsolván így a Debrecen körüli tájat a Békéscsaba—Gyula, Szarvas - Orosháza körüli vidékekkel.

1391-ben történik először említés Madarasról,[18] mely a Kúnföld legészakibb települése. A Tisza kiöntéseiből táplálkozó — későbbi nevén Nagy-Üllő mocsár mellett települt. Jelentős községgé fejlődött az elég nagy kiterjedésű mezőgazdaságra alkalmas területei miatt. A vérzivataros törökidők alatt, sok elpusztult kúnszállás területét elbirtokolta és határába olvasztotta.

Nevezetes teleppé fejlődött még a kúnszállások közül Kúnszentmárton, a későbbi Nagykúnság legdélibb községe, mely nevét tekintve nem eredeti kúntelep benyomását teszi. 1447-ben van először említés téve róla.[19] Nevéhez méltóan katolikus vallású lakosságának túlnyomó többségét mindmáig megtartotta. Már a Kőrös—Maros közötti területre esik, nagyon vizenyős, alluviális területre, közel a Kőrösvidék legmélyebb területéhez, a Kőrös torkolat vidékéhez. A hozzá nem messze fekvő Báboczkával együtt ketten képviselték a Nagykúnság kőrösöntúli végbástyáját. Területe régóta lakott, amit a gazdag régészeti leletek kétségtelenül igazolnak.

A többi kúnszállás közül nagyobb jelentőségre egy sem vergődött — kivéve a püspöki eredetű Turkevét, melyről a nem tipikus eredetű kúnszállások között fogok szólani — némelyiknek eredeti helyét sem ismerjük. Ezekről csak a nagyobb kúnszállásokkal kapcsolatban emlékezem meg.

A Kúnszentmárton körül települtek közül, — a már említett Baboczkán kívül a Kőrös jobb partján keletkezett Mesterszállás és Tatárszállás, nem messze tőlük Homokszállás. Utóbbi már 1393-ben meg van említve oklevélben.[20]

A turkevei határba olvadt eredeti kunszállások közül meg kell említenem Csorbát (későbbi nevén Csorbajánosszállását) és Móriczot. Mindkettő a Bodzás- és Legényér által lecsapolt, jólefolyású árvizekkel csak kis ideig elborított ártéri szigeteken települt. (Elpusztulásuk után Turkeve határának egy részét képezték, Csorba területéért 3 város is versenyzett.)

[18] Gyárfás: i. m. III. 153. l.
[19] U. ott: III. 251. l.
[20] U. ott: III. 153. l.

A Nagykúnság területén kívül fekvő Dévaványához tartozik ma a régi Hegyesbor nevet viselő kúnszállás, mely tehát elbirtoklás révén kúnságonkívüli területté lett. Hegyesbor is tagja azoknak a kúnszállásoknak, melyek Karczagújszállás körül keletkeztek, melyek mind elpusztultak a törökhódoltság alatti szomorú években. Tőle nem messze volt, az 1513-as Ulászló-féle oklevélben Magyartelek nevet viselő,[21] ma Magyarka-puszta néven Karcaghoz tartozó kúnszállás is. A karcagi határba olvadt kúnszállások között találjuk még Asszonyszállást, Ködszállást és Orgondaszentmiklóst is. Asszonyszállás elég népes kúnszállás lehetett, hiszen 1506-ban Karcagújszállással együtt versenyzett Szentágota-puszta birtokáért, melyet felerészben el is nyert, sőt a Hortobágyfolyó felső oldalának halászati engedélyét is megkapta.[22] (1521-ben is azt jegyezték fel róla, hogy a nádudvariakkal, valamint más kúnokkal együtt a szabolcsmegyei Szentágota pusztát haszonbérbe bírja és jelenleg is „szántás, vetés, kaszálás és legeltetéssel használják".[23]) Jelentőségét azonban a török alatt elvesztette s puszta határát a karcagiak bekebelezték, majd megváltották. Itt említendő Hatház is, mely valószínűen Karczagújszállás egy részét alkotta.

Márialaka az 1521-i határjáró oklevélben is szerepel, mint kúnszállás.[24] Jelentőségét mutatja, hogy benne a nagykún kapitány 1661 aug. 4-én székülést tartott.[25] Elpusztulta után Kisújszállás használta.

A Madaras körüli kúnszállások között említendő Fábiánka és Kápolnás. Kápolnás Kápolnatelek néven szerepel 1513-ban,[26] különben nem sok adatunk maradt fenn róla.

A kúnszállások között szerepelnek még 1389-ből Waychunnípe, Alon vagy Olunnípe, Ujszállás, másnéven Zakegyház; 1395-ből Csonkaszentmiklós, Kisszállás, Homokszállás, Besenihálszállása, Chunegyház, Abchykszállás; 1397-ből Kakath; 1513-ból Ujtelek, Teretnest, Borugház, Péntektelek,[27] az 1521-es oklevélben pedig Turgonypéterszállása,[28] mely valószínűen megegyezik a kisújszállási határba olvadt Kis- és Tóth-Turgonnyal.

A tipikus kúnszállások után meg kell még emlékeznünk azokról a falvakról is, melyek csak későbbi időben lettek a Nagykúnság szerves tartozékai. Ezek a települések több-kevesebb ideig lettek kúnná, de lényegileg az Alsó-Berettyómellék központja köré csoportosultak. Életük ez utóbbi táj centrumához szorosan kapcsolódott. Ilyen község volt maga az Alsó Berettyómellék centruma Turkevi, továbbá a tőle

21 Gyárfás: i. m. III. 358. l.
22 U. ott: III. 350 l.
23 U. ott: III. 375. l.
24 U. ott: III. 377. l.
25 U. ott:: IV. 282—283. l.
26 U. ott: III. 358. l.
27 U. ott: III. 424. l.
28 U. ott: III. 377. l.

délre fekvő Turkeddi és Pohamara. (Az eredeti kúnszállások közül Csorba és Móricz , bár a Nagykúnsághoz tartozott, mégis az Alsó-Berettyómellék szerves tagja, mivel életük minden megnyilatkozásában Turkevéhez s nem a Nagykúnság többi falvaihoz kapcsolódnak.)

A berettyói átjárót őrző Turkevi, csak a törökhódoltság zavaros éveiben, a szomszédos falvaknak — melyek központja volt — elpusztulása után lesz kúnná, s kúnsága jobbadán csak az 1745-ös földváltásban domborodik ki, s abban, hogy az 1700-as évek elején elpusztult határát benépesítő családok nagyrésze messze vidékre menekült kún. Turkeddi életében sohasem lesz kúnná, csak elpusztulása után a Turkevi által megváltott területe lett a Nagykúnság szerves tartozéka. A harmadik község Póhamara már a XIV. században megszünt püspöki birtok lenni (1324—95 között), de kúnságát még se sokáig élvezhette, mert már a török hódoltság elején elpusztult.*

A történeti adatok bizonyítják, hogy e három község alapításánál fogva nem kún, mert az egri püspök Kevi-keddi uradalmát alkották, s így keletkezésükre nézve egyszerű jobbágyfalucskák.

Ezek azok a falvak, melyek a Nagykúnságot alkották. Legnagyobb részük már a múlté. Egyrészüket olyan nyomtalanul elmosta a tovarohanó idő, hogy hollétük ki sem deríthető. Közülök csak ö község bírt a 2 évszázados pusztítás után életre kelni, bizonyságául annak, hogy a magyar élniakarás annyi vérzivatar közepette is képes a csonka romokból új életparazsat éleszteni.

Dr. Marjai Szabó László
tanítóképző intézeti tanár

* Gyárfás ősi kúnszállásnak vallja, mivel Zsigmond 1410. október 12-én kelt oklevele olyan kúnhelynek említi, mint amely Nagy Lajos király idejében létezett s ez által adományoztatott.

Az Alföldi Tudományos Intézet régészeti feladatai.

Amikor 1928-ban a Szegedi Alföldkutató Bizottság megalakult és feladatait megállapította, a régészeti programmot Dr. Buday Árpád foglalta rendszerbe, aki, provinciális római régész létére, világosan látta a tennivalókat.

Rövid programmja a következőket tartotta megvalósítandóknak:

a) a már eddig meglévő anyagnak számbavétele, feldolgozása és közzététele;

b) rendszeres (programmszerű) és módszeres (az eredmények tudományos felhasználását lehetővé tevő) ásatások végzése:

c) a még ma is megállapítható mesterséges halmok, sáncok, stb. tüzetes felvétele és megállapított munkarend során való feltárása.

Az elvégzendő feladatok az őskor telepeitől és temetőitől kezdve a török hódoltság korában elpusztult falvak és különösen azok templomai romjainak koráig terjedő időszakokra nyújtanak a kutatások alkalmat.[1]

Ez a programm a maga szűkszavúságában annyira tömör, hogy újabb feladatokat ma sem lehet azok elé tűzni, akik az Alföld régészeti kutatásával foglalkozni kívánnak.

Ha még is részletesebben foglalkozunk az ujonnan megalakult Alföldi Tudományos Intézet reánktartozó és részben reánkváró feladataival, azt csak azért tesszük, hogy tizenöt év után számot adjunk arról mi valósult meg ebből a programmból és mi maradt még hátra a tennivalók közül.

Nem fontos itt, hogy a feladatokat az Alföldkutató Bizottság végezte-e el, vagy olyanok, akik soha sem voltak tagjai ennek a bizottságnak, az sem fontos, hogy a bizottság költségein folytak-e a kutatások — hiszen a tápláló források Klebelsberg halála után teljesen elapadtak —, hogy intézetek, vagy múzeumok vállalkoztak-e a munkára, vagy saját kezdeményezésből végezték-e el?

Nézzük először, mi történt az addigi leletanyag közzététele terén? Ennek a vizsgálatánál nem terjeszkedünk ki az egész Alföld területére, csak arra a részre, amely a kecskeméti, szegedi és zombori közgyűjtemények gyűjtő területére esik. Ezen a Bácsbodrog, Békés, Csanád, Csongrád megyéket és Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye déli részét magábanfoglaló területen három közgyűjteményen kívül a bajai, békéscsabai, csongrádi, gyulai, hódmezővásárhelyi, kiskunfélegyházi,

[1] A Szegedi Alföldkutató Bizottság. Kézirat. Szeged, 1928. 4. l.

makói és szentesi múzeumok, az apatini, békési, hódmezővásárhelyi, kiskúnhalasi, orosházi, zentai iskolai gyűjteményeknek van jelentős, vagy kevésbbé jelentős régészeti anyaga, amelynek feldolgozása valóban megkönnyítené az általános tájékozódást. De természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni a Magyar Nemzeti Múzeum területileg idetartozó leletanyagát sem.

Az elvégzett munka számbavételét, mindjárt a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványaival kezdhetjük.

Az Archaeologia Hungarica immár 29 kötetet kitevő sorozatában, amely csak két évvel a Szegedi Alföldkutató Bizottság működésének megkezdése előtt indult meg, területünket érintő anyagról csak két kimerítő monográfia jelent meg. Az egyik a pusztaistvánházi korarézkori temető teljes közzététele,[2] a másik a Szeged-nagyszéksósi hún kori aranylelet részletes publikációja.[3] A többi, összefoglaló munka lévén, csak érinti a terület egy-egy leletét.

Ilyenek a kőkori,[4] La Tène,[5] hún-[6] és avarkori[7] leletekkel foglalkozó munkákon kívül, a szarmatakor[8] összes leleteit felölelő összefoglalások és a honfoglalás emlékeit értékelő monográfia,[9] amelyek természetüknél fogva csak kivételesen pótolhatják a részletes publikálást.

Külön kell itt megemlékezni arról az összefoglaló munkáról,[10] amely az 1912—36 közt előkerült régészeti leleteket és rendszeres kutatásokat ismerteti és sok, területünket is érdeklő, leletről számol be.

Kivette a munkából a maga részét a Pázmány Péter-Tudományegyetem ősrégészeti intézete éppenúgy, mint az érem és régiségtani intézet. A Dissertationes Pannonicae sorozatában eddig három munka érinti területünket. Az egyik a magyarországi korai bronzkori kultúrákat ismerteti,[11] de mélyen visszanyúl az előzményekbe. A másik

[2] *Hillebrand Jenő:* A pusztaistvánházi korarézkori temető. Arch. Hung. IV. 51 l.

[3] *Alföldi András:* Leletek a hún korszakból és etnikai szétválasztásuk. Arch. Hung. IX. 65—71. l.

[4] *Tompa Ferenc:* A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. Arch. Hung. V—VI. 70 l.

[5] *Márton Lajos:* A korai La Tène-kultúra Magyarországon. Arch. Hung. XI. 120 l. — Kiegészítésül: *Márton Lajos:* A korai La Tène sírok leletanyaga. Dolgozatok. 1933—34. 93—127. l.

[6] L. a 3. jegyzetben.

[7] *Fettich Nándor:* Az avarkori műipar Magyarországon. Arch. Hung. I. 66 l.

[8] *Párducz Mihály:* A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. kt. Arch. Hung. XXV. 75 l. — II. kt. Arch. Hung. XXVIII. s. a. — III. kt. előkészületben.

[9] *Fettich Nándor:* A honfoglaló magyarság fémnűvessége. Arch. Hung. XXI. kt. 303 l., XXII. kt. képek. — *László Gyula:* A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. XXVII. 191 l.

[10] *Ferenc von Tompa:* 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24—25. Bericht der R. G. K. 1934—35. 27—127. l.

[11] *Patay Pál:* Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 13.

az első magyarországi lovasnéppel foglalkozik,[12] a harmadik a kelták hagyatékával.[13] Az utóbbinak egyelőre csak a képes táblái jelentek meg s mint már ezekből is látható területünknek minden eddig ismert anyagát magában foglalja.

A kecskeméti múzeum anyagának összefoglaló képét ismerjük a gondosan szerkesztett képes katalogusból,[14] de a részletkérdések tekintetében már szegényebbek vagyunk. A kisréti part[15] gazdag aeneolitikus anyaga, a vatyai bronzkori temető[16] és a gátéri avar temető[17] megfigyelései és adatai éppenúgy közzé vannak téve, mint a XVI. században elpusztult Kecskemét-környéki falvak, nemzeti szempontból elsőrendű leletei.[18]

A szentesi múzeum kőkori anyagáról terjedelmes összefoglaló munka jelent meg.[19] Részletesen közölve van a kistőkei rézkori temető ásatása.[20] A régebbi anyagból, mind a népvándorlás, mind a honfoglalás korából több közlemény is jelent meg, ha ezeknek csupán egy része van is illusztrálva.[21] Az újabb leletek közül a Szentes-nagyhegyi koravaskori raktárlelet[22], a Szentes-derekegyházi,[23] a csongrádi,[24] Szentes-kaján-

[12] *Gallus Sándor* és *Horváth Tibor:* A legrégibb lovasnép Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 9.

[13] *Hunyady Ilona:* Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann. Ser. II. No. 18.

[14] *Szabó Kálmán:* Kecskemét th. város múzeuma. Kecskemét. é. n. 3—39. l.

[15] *Szabó Kálmán:* A kecskeméti múzeum ásatásai. I. Kisréti part. Arch. Ért. 1934. 9—39. l.

[16] *Kada Elek:* Gátéri (kúnkisszállási) temető a régibb középkorból. Arch. Ért. 1905. 360—384., 402—407., 1906. 135—155., 207—221., 1908. 303—339. l. — A többi avar és jazig temetőt lásd a 62. és 65. jegyzetben.

[17] *Kada Elek:* Bronzkori urnatemető Vatyán. Arch. Ért. 1909. 124—130. l.

[18] *Szabó Kálmán:* Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica. III. 136 l.

[19] *Schupiter Elemér:* Neolithikus telepek Szentes környékén. Dolgozatok. 1931. 54—59. l. — *Zalotay Elemér:* Csongrád vármegye őskori települése. U. ott. 1932. 49—102. l.

[20] *Zalotay Elemér:* A Szentes-kistőkei rézkori temető. Dolgozatok. 1933—34. 85—89. l.

[21] *Csallány Gábor:* Régi germán sírmező a szentesi határban. Arch. Ért. 1903. 14—22. l. — 1904. 153—170. l. — *U. az:* Ókori leletek a szentesi múzeumban. U. o. 1906. 47—55. l. — *U.* az: Újabb három érdekes lelet a szentesi múzeumban. U. o. 1910. 89—93. l. — *U. az:* Népvándorláskori temetőről Szentesen. U. o. 1899. 416—419. l. — *U. az:* Avar sírlelet Szentes határában Donáton. U. o. 1900. 393—398. l. — *U. az:* Régibb középkori temető Szentes határában. U. o. 1906. 292—302. l. — *U. az:* Római kori temetőről Öcsöd és Szentandrás határában. U. o. 1899. 41—46. l. — *U. az:* Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. U. o. 1905. 33—44. l.

[22] *Csallány Gábor:* A Szentes-nagyhegyi koravaskori bronzlelet. Fol. Arch. I—II. 58—65. l.

[23] *Csallány Gábor:* A Szentes-derekegyházi népvándorlási sírlelet. Fol. Arch. I—II. 116—119. l.

[24] *Csallány Gábor:* A csongrádi (Máma-csárdaüdülői) avar temető. Arch. Ért. 1941. 169—174. l.

ni[25] avar temető, a kúnszentmártoni ötvös sír,[26] a lapistói leletek,[27] a gádorosi,[28] Szentes-derekegyházi,[29] mindszent-koszorúsdülői[30]. Tömörkény-piacteri[31] honfoglaláskori sírok, az összes eddig előkerült árpádkori leletek[32] s néhány, különböző korú kiragadott lelet[33] van közölve.

A szegedi múzeum 1914 előtti anyagának nagy része közölve van, de ez az elenyésző kisebb része a régészeti leleteknek. A publikációk túlnyomó része kép nélkül jelent meg s így természetesen alig használható.[34] Ujabban részint a régi, részint az újabb anyagról is több közlemény jelent meg, melyek nem egy-egy kiragadott tárggyal, hanem mindenkor az egész leletegyüttessel foglalkoznak.

Most van sajtó alatt a csókai Kremenyák[35] máig is nagy figyelmet érdemlő kő- és avarkori anyaga. Előkészületben van a sok problémát rejtő lebői[36] kőkori anyag; sajtó alatt van a múzeum egész aeneolitikus[37] anyaga; megjelent a Maros-vidéki bronzkori temetők

[25] *Korek József:* A Szentes-kajáni avar temető. Dolgozatok 1944. 3—90. l.

[26] *Csallány Dezső:* A kúnszentmártoni avarkori ötvössír. Szentes, 1933. 54 l.

[27] *Csallány Dezső:* A Szentes-lapistói népvándorláskori sírlelet. Dolgozatok. 1933—34. 206—212. l.

[28] *Fettich Nándor:* A honfoglaló magyarság fémművessége. Arch. Hung. XXI. 102—104. l.

[29] *Csallány Gábor:* Ujabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről. Fol. Arch. III—IV. 182—186. l.

[30] U. o. 186—189. l.

[31] U. o. 189—190. l.

[32] *Szél Márta:* XI. századi temetők Szentes környékén. Fol. Arch. III—IV. 231—255. l. — *U. az:* Három XI—XII. századi temető Csongrád vármegye területén. Fol. Arch. V. s. a. — *U. az:* Elpusztult falvak, XI—XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok. 1941. 169—173. l. — *U. az:* Elpusztult falvak, XI—XII. századbeli régészeti leletek Szentes határában. Dolgozatok. 1942. 128—132. l. — *U. az:* Elpusztult falvak, XI—XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok. 1941. 169—173. l.

[33] *Csallány Gábor:* Jazig és germán leletek a szentesi múzeumban. Dolgozatok. 1932. 149—163. l. — *U. az:* Avarkori és XI—XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. U. o. 1933—34. 221—241. l. — *U. az:* Ujabb jazig temetők Szentes határában. U. o. 1936. 71—82. l.

[34] E publikálások részletes felsorolása helyett legyen elég itt *Reizner János, Tömörkény István* és *Móra Ferenc* közleményeire hivatkozni, amelyek az Arch. Ért. és a Múz. és Könyvt. Ért. hasábjain jelentek meg. Lásd ezekről bővebben *Banner János:* Régészeti kutatások Szegeden c. közleményének 43., 44. és 116. jegyzeteit. Ugyanott a szegedi múzeum anyagának mások tollából credő ismertetése is részletesen közölve van. Dolgozatok. 1936. 242—266. l.

[35] *Banner János—Foltiny István—Csallány Dezső—Korek József—Bartucz Lajos:* Móra Ferenc csókai ásatásai. A Szeged Városi Múzeum kiadványai. Ser. II. No. 5. s. a.

[36] Anyagával *Tóth Gábor* tanárjelölt most foglalkozik. Hitelesítő ásatás nélkül azonban aligha lehet megnyugtató eredményeket várni a nagyon összekeveredett régészeti anyagból.

[37] *Tóth Gábor:* A szegedi városi múzeum aeneolitikus leletei. Fol. Arch. s. a.

összefoglalása[38] és részletesen a szőregi,[39] a deszki-A,[40] a deszki-F,[41] a felsőpusztaszeri és csengelei[42], valamint a pitvarosi[43] temetők. Közölve[44] van a medgyesegyházi szkíta temető,[45] az összes jazig leletek[46], a kiszombori gepida temető,[47] a gepida leletek katasztere,[48] a koraavarkori sírok jellegzetes anyaga, elsősorban a kerámia, az avarkori íjjakat és nyílhegyeket tartalmazó Szeged-környéki sírok,[49] részletesen a kundombi avartemető,[50] a kunágotai honfoglaláskori sírok[51] s az Árpádkor régebben napvilágra jött anyaga, a magyar középkori öttömösi sírokkal együtt.[52]

Ismerjük abékéscsabai múzeum fényesi szkíta temetőjét[53] és jól-

[38] *Banner János:* A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. Dolgozatok. 1931. 1—46. l.

[39] *Foltiny István:* A szőregi bronzkori temető. Dolgozatok. 1941. 1—67. l.

[40] *Foltiny István:* Koraréz- és bronzkori temető Deszken. Fol. Arch. III—IV. 69—88. l.

[41] *Foltiny István:* A Deszk—F. bronzkori temető. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Ser. II. No. 3. 9—24. l.

[42] *Foltiny István:* Bronzkori leletek Felsőpusztaszerről és Csengeléről. Arch. Ért. 1944. s. a.

[43] *Foltiny István:* A pitvarosi bronzkori temető. Fol. Arch. s. a.

[44] *Foltiny István:* Bronzkori leletek Klárafalváról és Kiszomborról. Dolgozatok. 1942. 99—103. l.

[45] *Kőrös Zsuzsánna:* Késő-szkítakori temető Medgyesházán. Fol. Arch. V. s. a.

[46] Lásd a 8. jegyzetben. Azonkívül *Párducz Mihály:* Szarmata kardok Szeged környékén. Arch. Ért. 1941. 111—117. — *U. az:* Szarmatkori temető Deszk—Ujmajorban. Fol. Arch. V. s. a. — *U. az:* Adatok az aláhajlított lábú fibula szarmata tipusához. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Ser. II. No. 3. 31—34. l.

[47] *Török Gyula:* A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink közt. Dolgozatok. 1936. 101—154. l.

[48] *Csallány Dezső:* A Szentes-nagyhegyi gepida sírlelet és régészeti kapcsolatai. Arch. Ért. 1941. 127—143. l. — *U. az:* Jegyzetek Gepidia régészeti lelőhelyeihez. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Ser. II. No. 4. 27—31. l. — *U. az:* A klárafalvi gepida temető. U. o. 38—39. l.

[49] *Csallány Dezső:* Kora-avarkori sírleletek. Fol. Arch. I—II. 122—153. l. — *U. az:* Kora avarkori edények Magyarországon. Dolgozatok. 1940. 118—133. l. — *Cs. Sebestyén Károly:* Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. Dolgozatok. 1930. 178—204. l.

[50] *Cs. Sebestyén Károly:* előkészületben lévő közlése az Arch. Hung. egyik következő kötetében.

[51] *Móra Ferenc:* Lovassírok Kunágotán. Dolgozatok. 1926. 123—134. l. — L. még *Sebestyén Károly:* A magyarok ijja és nyila. Dolgozatok. 1932. 167—226. l.

[52] *Széll Márta:* Elpusztult falvak, XI—XVI. századbeli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában. Dolgozatok. 1940. 159—170. l. — *U. az:* Elpusztult falvak, X—XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád megyében. Dolgozatok. 1943. 176—181. l.

[53] *Banner Benedek:* A Békéscsaba-fényesi sírmező. Dolgozatok. 1932. 122—144. l. — Lásd még *Párducz Mihály:* Szkítakori temető Békéscsaba—Fényesen. Arch. Ért. 1943. 50—57. l. — A csak nemrégen előkerült leletekre: *Banner Benedek:* Újabb szkítakori leletek Békéscsabán. Dolgozatok. 1943. 143. l.

rosszul a gyulai múzeum gyulavarsándi telepanyagát,[54] a hódmezővásárhelyi gimnázium egész gyüjteményét,[55] a bácskai múzeum gombosi telepanyagát,[56] a hódsági kelta leleteket,[57] a kishegyesi avartemetőt,[58] a monostorszegi középkori emlékeket,[59] a kladovói kincset.[60]

A hódmezővásárhelyi és makói múzeum minden ásatásból előkerült lelete, éppenúgy, mint a szegedi egyetem régiségtudományi intézetének húsz év alatt végzett minden munkájának eredménye közölve van.[61] A többi gyűjtemények anyaga soha sem volt publikálva.

Ez a látszólag nagyarányú publikálás azonban korántsem öleli fel a gyűjtemények teljes anyagát. Nem szólva azokról a közlésre érdemesnek is alig látszó leletekről, amelyek csaknem minden múzeum raktárában meghúzódva, egy-egy kultúra elterjedésére vagy tipológiájára adnak megbecsülhetetlen adatokat, a gyűjtemények jelentékeny részében hiteles ásatásokból származó gazdag leletanyag is közlésre vár. Mind a két fajta leletből bőven van a Magyar Nemzeti Múzeumban éppúgy, mint a többi gyűjteményben.

A kecskeméti múzeum anyaga mintaszerűen van leltározva, kartotékolva és raktározva. Minden darabja könnyen hozzáférhető, de nagy része publikálatlan.

Nem kívánunk minden leletet felsorolni. Csak egy párat említünk meg, amelynek közlése s a találás helyén való további kutatás kívánatos volna.

Az újabb kőkorból legyen elég csupán a tiszaug-tóparti Kőrös-kultúrába tartozó telepet említeni, amelynek figyelemreméltó anyaga

[54] *Domonkos János:* A Lopos-halom. Arch. Ért. 1908. 55—78. l. *U. az:* A gyulavarsándi Loposhalom tárgyairól. MKÉrt. 1912. 19—25. l.

[55] *Banner János, Párducz Mihály, Bálint Alajos:* A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. Dolg. 1937. 107—194. l.

[56] Lásd *Cziráky Gyula* dolgozatait a gombosi (Bogojeva) őstelepről. Arch. Ért. 1898. 19—24., 256—257. l. — 1899. 62—66. l. — 1900. 257—267. l. — 1901. 422—431. l. — 1903. 54—61. l. — Lásd még Arch. Ért. 1905. 62—66. l.

[57] *Roediger Lajos:* A hódsági kelta lovas urnás sírleletről. Arch. Ért. 1904. 350—352. l.

[58] *Gubitza Kálmán:* A kishegyesi régibb-középkori temető. Arch. Ért. 1907. 346—363. l. — 1911. 122—134. l. — A dávodi és bácsfeketehegyi leletekre lásd *Gubitza Kálmán:* Ujabb lovassírokról a Bácskában. Arch. Ért. 1908. 419—421. l.

[59] *Gubitza Kálmán:* A Bodrog-szigeti pálos-monostor. Arch. Ért. 1902. 1—7. l. — *U. az:* A monostorszegi fonatmintás kőtöredékekről. U. o. 1911. 377—378. l. stb.

[60] *Gubitza Kálmán:* A zombori (sáponyai) bronzleletről és a kladovói kincsről. Arch. Ért. 1908. 262—265. l.

[61] Nem sorolom itt fel azokat a közleményeket, amelyek ezzel a munkával foglalkoznak. E helyett utalok *Banner János, Bálint Alajos, Foltiny István, Korek József, Párducz Mihály* és *Tóth Gábor* dolgozataira, amelyek a Dolgozatok, az Arch. Ért., a Fol. Arch. köteteiben jelentek meg 1925 óta. Felment a részletezés alól az is, hogy a régiségtudományi intézet húsz évi munkájáról, a Dolgozatok 1944. évi kötetében, összefoglaló jelentés fog megjelenni, a folyóirat első húsz kötetének tárgymutatójával együtt.

talán a még mindig csak kikövetkeztetett kronológiára is tudna biztosabb támpontot adni.

A rézkorból nem ismerjük a pusztaszeri sírok anyagát, a szikrai péceli-kultúrába tartozó leleteket, a zöldhalmi telepet.

A bronzkor sok úrnasíros lelőhelye vár közlésre és további kutatásra. Így az alpári, bugacmonostori, izsáki, inárcsi, kerekegyházi, kisfái, kistemplomtéri, kohániszentlőrinci, ladánybenei, ménteleki, nagykőrösi-szurdoki dülői, pusztaszeri, tiszaug-tóparti. Nagyon érdekelné a szaktudományt a monostorfalvi és ladánybenei telep anyaga is. Ezek az urnás temetők már csak azért is figyelmet érdemelnének, mert körülbelől a határán fekszenek annak a területnek, ahol a zsugorított temetkezés egész a bronzkor végéig megmaradt. Különösen érdekesek volnának azok a telepek és temetők, amelyek közvetlenül szomszédosak a zsugorított temetkezést megőrző ősi lakosság telepeivel és temetőivel. Ezek adhatnának feleletet arra a kérdésre, miért maradt meg egyik helyen az ősi szokás s miért — milyen mozgalom következtében — változott meg a másik helyen?

Bár a szarmata-jazig anyag jelentős részét ismerjük, hiszen a ménteleki, orgoványi, soltszentimrei és belső-ballószögi leleteket csak nemrég közölte a múzeum igazgatója,[62] a bugaci, bugacmonostori, ferencszállás-szentkúti, földműves-iskolai, fülöpszállási, gátéri, Katona-telepi, kiskúnhalasi, ladánybenei, Mária-városi, móricgáti, nyíri, ókécskei, pusztaszeri, szanki, széktói, szikrai, tiszaújfalui, tiszaugi, úrréti és városföldi leleteket vagy egyáltalán nem, vagy csak éppen felsorolásból ismerjük.[63] Ezeknek a temetőknek és telepeknek a kutatása is nagyban elősegítené e korról való ismereteinket.

Közlésre várnak az alpári, bugacmonostori és kiskúnfélegyházi germán sírok s az orgoványi és szikrai egyéb leletek.

A már említett gátéri[64] és ballószögi[65] sírokon kívül is igen gazdag leletanyag vár közlésre és további kutatásra. A benei, fülöpszállási, igari, Kiskúnfélegyháza-vásártéri, kohániszentlőrinci, kúnszentmiklósi, lajosmizsei, mámai-csárdai, miklóstelepi, óbögi, orgoványi, páhipusztai, szabad-jakabszállási, szikrai és tiszaújfalui temetők anyaga, ha egy részük szegény sírokról tanúskodik is, megbecsülhetetlen adatokat szolgáltathat az avarkori lakosság összetételére.

A honfoglaló magyarság megtelepedésére jelentenek biztos adatokat a múzeum leletei Alsómonostorról, Csólyos-pusztáról, Fehéregyházáról, Ferencszállásáról, Jánoshalmáról, Lakitelekről, Ménteleki,

---

[62] *Szabó Kálmán:* Jazig-szarmata sírok Kecskemét környékén. Fol. Arch. I—II. 100—106. l.

[63] *Párducz Mihály:* A Nagy magyar Alföld római leletei. Dolgozatok. 1931. 124—135. l.

[64] Lásd a 16. jegyzetben.

[65] *Szabó Kálmán:* A Kecskemét-ballószögi avar sír. Fol. Arch. I—II. 185—187. l.

Ókécskéről, Szentkirályról, Szikráról, Talfájáról, Urrétről és a város területéről a cédulaháztól, a budai-útról és a városföldről.

Talán éppen a kecskeméti múzeum munkájának ismertetésénél felesleges a magyar középkori emlékek felsorolása. Ott, ahol a milleniumi, országszerte megállapítható, hirtelen abbanmaradt felbuzdulás után[66] hosszú évekig tartó, tervszerű munka több, mint 30 község lakóhelyeit, temetőit és templomait ásatta fel s részben közölte[67] is, elég rámutatni erre a példamutató nemzeti munkára. Ezen a téren végzett a múzeum olyan munkát, amelynek követése az egész területen kívánatos volna s elsőrendű feladata az Alföldi Tudományos Intézetnek.

A szentesi múzeum fenthivatkozott néhány őskori leletének összefoglaló publikációja még nem jelenti a teljes anyag részletes ismertetését, pedig a Kőrös- és tiszai-kultúra emlékanyaga mellett a pécelikultúra is jelentős darabokkal van képviselve a gyüjteményben. Nem ismeri a szaktudomány a múzeum bronzkori anyagát sem, s a szkíta emlékanyag is közzétételére vár.[68]

Köztudomású azonban, hogy a szentesi múzeum nem az őskor, hanem a népvándorláskor emlékeiben a leggazdagabb. A germán emlékanyagból úgyszólván csak a berekháti leleteket ismerjük a hozzájuk kapcsolódó kúnszentmártoni, magyartési, mezőtúri, rákóczifalvi, sárgaparti, nagyhegyi, kökényzugi, részben szórványos, részben sírleleteket csak éppen említi a már hivatkozott irodalom.[69]

Hasonlóképen vagyunk az avarkori leletekkel. Egy-két, már hivatkozott publikációt[70] leszámítva, nincs közölve az alpári, berekháti, bökényi, csanyteleki, derekegyházi, kórógyparti, cpressori, felsőcsordajárási, hékédi, jaksori, kiskúndorozsmai, kistőkei, kökényzugi, kúnszentmártoni, mártélyi, mezőberényi, mindszenti, nagymágocsi, ótompai, Széchenyi-úti, szegvári, tömörkényi, tűzkövesi, zalotai temető anyaga. Ebből is látható, hogy e téren is igen sok a tennivaló, bár ez a felsorolás egyáltalában nem tart igényt a teljességre.

Nincs kimerítve a honfoglaláskori leletek leltára sem. Egyedül az árpádkori leletek ismeretesek teljes egészükben az irodalomban.[71]

A szegedi múzeum anyagából a régebbi őskori ásatások anyaga volna újra publikálandó, a régebbi közlések érthetően hiányos volta miatt. Közlendő volna a dorozsmai és bogárzói — egyik legfontosabb

---

[66] Lásd e tekintetben az egyes vármegyék és városok monográfiáit, amelyek tanúsága szerint a középkori település helyeit több esetben ásatásokkal igyekeztek megállapítani. Hogy ez nem mindenütt ment olyan módszeresen, mint a *Szeremlei Sámuel* által irányított hódmezővásárhelyi kutatásoknál az abban leli magyarázatát, hogy nem szakemberekre bízták ennek a feladatnak elvégzését.

[67] Lásd a 18. jegyzetet.

[68] *Csallány Gábor* és *Párducz Mihály:* Szkítakori temetők Szentes környékén. Arch. Ért. 1943. s. a.

[69] Lásd a 48. jegyzetben.

— bronzkori temető mellett, az eddig összegyűjtött, de soha fel nem dolgozott bronzanyag is, amelynek jelentékeny része már az első vaskorba tartozik. Hasonlóan fontos volna a szőregi, csak részben feltárt telep anyagának gondos kiválogatása s az ásatás tovább folytatása. Ez a telep — az eddigi jelekből következtetve — Szeged környékének egyik legfontosabb telepének látszik, ahol talán sikerülni fog a bronzkor utolsó szakaszának és az első vaskor egymáshoz való viszonyának a tisztázása is.

A germán emlékanyagból a fehértói, földeáki, kétegyházi és Hódmezővásárhely—kishomoki sírok várnak publikálásra. Még több a feladat az avar temetők közlése terén. A nagy emlékanyagból — tudtunkkal — csak a kúndombi temető 238 sírja van közlésre előkészítve,[72] a többi temető gazdag anyagából csak kiragadott részek kerültek az irodalomba, sokszor összefoglaló szempontok figyelembevételével, de soha se a maguk teljességében.[73] Hátra van a Fehértó-A 374, Fehértó-B 131, Makkoserdő 93, Deszk-G 53, Vedresháza 49, Kiszombor-G 27, Deszk-H 21, Pusztamérges 20, Kiszombor-A és -F 15—13, Kiszombor-E 12, és Baktó és Feketeszél 10—10, Bilisics 9, Deszk-D 7, Klárafalva 5, Deszk-E 3 és Kiszombor-B 2 sírjának publikálása.

Nem maradhat el az Árpádkor elejéről származó Deszk-D 121, Kiszombor-B 78, Klárafalva-B és Makkoserdő 21—21, Lele 18, Kiszombor-E 12, Kiszombor-C 10, Kiszombor-F 8, Malajdok-B 7 sírja sem, mert ezek közlése már a magyarság megtelepülése szempontjából is fontos.[74]

A békésesabai múzeum gyulavarsándi leletei — ha az ásatás módszere éppenúgy nem kielégítő is, mint a gyulai múzeumban lévő ugyaninnen való anyagé — már ennek a késői bronzkori kultúrának tipológiája szempontjából is rendkívül fontos volna. Ennek a szinte szokatlanul gazdag emlékanyagnak összevetése a már elvégzett hitelesítő ásatás eredményeivel végre tisztázhatná ennek a területünkre nézve annyira fontos, lelőhelynek még mindig félreértett kronológiai helyzetét[75] s főleg az északabbra fekvő hasonló lelőhelyekhez[76] való viszonyát.

Ennek a gyűjteménynek még néhány jól-rosszul ásatott emlékanyaga érdemelne figyelmet. Az egyik a gyulavarsándi Vezeristyehalom tiszai-kultúrába tartozó telepe, a másik a tótkomlósi középkori temető, a harmadik a gerlai Ábránfy-kastély területéről előkerült középkori művelődéstörténelmileg is fontos leletanyag, amely útóbbi-

[70] Lásd a 21., 23—27. jegyzetben.
[71] Lásd a 32. jegyzetben.
[72] Lásd az 50. jegyzetben.
[73] Lásd a 49. jegyzetben.
[74] Az anyagot már összegyűjtötte *Szőll Márta.*
[75] *Roska Márton:* A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai. Fol. Arch. III—IV. 45—56. l.
[76] Megyaszó. Lásd *Ferenc von Tompa:* i. m. 97. l. Taf. 43—44.

nak remekbekészült, de csak nagyon rosszul megmentett kályhaszemeit alig ismeri valaki.

A gyulai múzeum régebbi anyagából sok újabb ásatás területét lehetne előkészíteni. Legelső dolog volna azonban, hogy a középkori kutatás eredményeinek közléséhez kellene hozzásegíteni az e korból páratlanul szép anyagot és elsőrangú megfigyelést őrző igazgatót. A gyulai határban végzett kutatásai már eddig is több középkori templomhely feltárására, magyar falu földrajzi megállapítására vezettek.

Nem szólva a belterületen lévő hajdani ferencrendi templom és kolostor mintaszerű feltárásáról, a szeregyházi, fövenyesi, szentbenedeki és gyórkei templomok alapjainak és a körülöttük elterülő temetők ásatásával már is jelentős emlékek állanak a múzeum rendelkezésére abból a korból, amelynek kutatása elsőrendű nemzeti feladat.[77]

Látnivaló ezekből is, hogy ha történetek is — különösen az utóbbi időben — jelentős lépések a Buday-féle *a)* program megvalósítására, még nagyon távol állunk attól, hogy azt elvégeztük volna. E téren a tennivalókat az itt látható hiányok pótlása önmagától diktálja.

A programm *b)* pontját nehéz elválasztani az elsőtől. Rendszeres ásatásokat, olyan értelemben, hogy az programmszerű legyen, a közgyűjtemények — mai dotációjuk mellett — aligha végezhetnek. Közgyűjteményeink rendesen egy-egy várostól, vagy megyétől kapják anyagi ellátmányukat, ami rendesen — tisztelet a kivételeknek — olyan kicsiny, hogy, ha minden felbukkanó leletet, amelyet a törvény értelmében be kellene jelenteni, meg akarnának menteni, egész évben semmi más feladatra nem vállakozhatnának, sőt még azt sem teljesíthetnék maradék nélkül. Rendszeres ásatást tehát csak olyan értelemben végezhetnének, hogy ezeket a felbukkanó leleteket hitelesítik.

Az Alföldi Tudományos Intézet régészeti programmja azonban itt nem állhat meg. Ahogy a történelmi kutatás nem elégedhet meg a levéltári anyag számbavételével, vagy csupán a közlésével, vagy ahogy a természettudományi kutatások nem rejthetik véka alá a megfigyelt eredményeket, hanem mindkettőnek fel is kell dolgoznia gyűjtött anyagát, ugyanezt kell tennie a régészeti ásatást vezetőnek is. Mert ha — miként a múltban nem egyszer — megáll, legjobb esetben a szakszerű leltározásnál, vagy éppen a hazahozott anyag rendszertelen elhelyezésénél, csak nyersanyagot hord össze, amelynek értékét majd csak az évek után, a múzeumi raktárnak csúfolt lomtárában történt újabb ásatás után — bekövetkező feldolgozás teszi közkincsé, ha ugyan időközben, valamelyik nagypénzű külföldi vándorrégész ki nem ragad belőle néhány magában semmitmondó darabot, hogy az egésznek áttekintését annál nehezebbé tegye.

Az Alföldi Tudományos Intézet csak olyan kutatást támogathat,

[77] A feltárt templomok és kolostor alaprajzait közli *Scherer Ferenc:* Gyula város története. I. kt. 1938. 31., 35., 39., 41., és az 51. l. utáni mellékleten.

amelynek vezetője kötelezve van nemcsak az ásatás minden kívánalomnak megfelelő elvégzésére, de rajzokkal és fényképekkel kellően ellátott, nyomdára kész publikáció elkészítésére is, amely kellőleg értékeli is az anyagot s leszűr belőle minden olyan eredményt, amely az eddigi ismereteket bővíti s a tudományt előbbre viszi. Nincs olyan rendszeres ásatás, amelyik az egyik, vagy másik célhoz adatokat nem szolgáltat, mert ha volna, nem volna már érdemes az ásatásokra pénzt fordítani.

Rendszeres kutatások eddig is folytak a múzeumokban, de igen sokszor a feldolgozás kötelezettségének érzése nélkül. A Nemzeti Múzeumtól a legkisebb gyűjteményünkig minden múzeumunk tömve van publikálatlan anyaggal, amelyről soha sem vehetett tudomást a szaktudomány. Néha-néha, egy-egy összefoglaló munkában, valamilyen szempont szerint értékelve, fel-felbukkan egy-egy hírből is ismert lelet, amelyet a munka írója tiszta és becsületes szándékkal elegendőnek tart egy probléma vitás kérdésének eldöntésére. A jóhiszemű megállapításban senkinek sem lehet joga kételkedni, de minden szakember jogosan kívánesi az egész leletegyüttes előfordulására, amely talán más megvilágításba helyezi a problémát, mint ahogy a munka szerzője — esetleg az ásatás vezetője — pillanatnyilag látja.

Ahogy a történetírásnak minden újabb eredményét okleveles adattal kell igazolnia, úgy a hiteles lelet teljes közlése nélkül nem lehet régészeti problémákat közmegnyugvásra megoldani. Az Alföldi Tudományos Intézet csak olyan munkát támogathat, amely az itt vázolt követelményeknek mindenben megfelel.

Problémánk pedig — hála Istennek — még mindig bőven van. Kezdjük időrendben a legelején!

Amióta a szegedi Öthalomban az első alföldi őskőkori leletet megtaláltuk,[78] az őskőkor (palaeolithikum) kérdései is az Alföld régészeti problémái közé kerültek. Bár a lelet kétségtelenül hiteles, előkerülése óta — néhány fúró kísérlettől eltekintve — sem az Öthalomban, sem az Alföld többi részén ilyenirányú kutatás nem folyt. Igaz, hogy ennél költségesebb régészeti kutatást nem igen lehet folytatni, de még is megérné a reáfordított pénzt.

Magában az Öthalomban végzendő kutatás is eldönthetné a kérdést, vajjon csak átvonulóban lakott-e itt a magdalenienkori ember, vagy huzamosabban is megszállta ezt, az életkörülményeinek, úgy látszik, megfelelő, víztől védett területet? S ha ez a terület nem adna feleletet a kérdésre, segíthetne a kérdés eldöntésében az Alföld többi, hasonló területe. A Duna—Tisza közének déli része, a Bácskának a Ferenc-csatornáig terjedő emelkedett területe, a Titeli-fensík éppenúgy alkalmasok lehettek a megtelepedésre, mint azok a diluviális homokon lerakódott lőszhátak, amelyek itt-ott a Tiszántúlon is felbukkannak. Ezek a hátak is olyan területek felé vezetnek, ahol már ré-

[78] *Banner János:* Az első alföldi palaeolit-lelet. Dolgozatok 1936. 1—7. l.

gén ismerjük az őskőkor emberének emlékeit. Ezekben a kutatásokban nagy segítségünkre lehetnek a tiszántúli homokbányák, a bácskai magasföldekbe mélyedő téglagyári agyagbányák, amelyeket ilyen szempontból még soha senki át nem vizsgált s amelyeknek területéről az őskőkori ember kortársainak csontmaradványai már nem egyszer előkerültek. De addig is, míg újabb nyomokra akadunk, az Öthalom kutatása halaszthatatlanul szükséges volna, még mielőtt az odatervezett központi temető meg nem valósul.

Hasonlóképpen érdekli az alföldi kutatást a középsőkőkor (mesolithikum) is. Ezek az emlékek rendszeres ásatásból ugyan eddig nem kerültek elő alföldi területen, de már régen ismerjük azokat a példányokat, amelyek a Nyírségben[79] és Szolnok közelében[80] fordultak elő. Az előbbi homokbuckákról, az utóbbi az Áldozóhalomról való, Tószeg vidékéről. Mind a kettő olyan területen fordult tehát elő, amelyhez hasonló bőven van az Alföld minket érdeklő területén is. Gondolok itt a Duna—Tisza közének s részben a Tiszántúlnak homokvonulataira, de azokra a megállapíthatóan lakott halmokra is, amelyek a Tiszántúlon és a Bácskában olyan nagy számban helyezkednek el. Lehet, hogy múzeumainkban szórványos leletekként kezelt újabbkori eredetűnek vélt, kisméretű kovapengéink közt már eddig is nem egy olyan van, amelyik a középsőkőkorból származik. Már Rómer[81] kutatásai idején is nagy gondot fordítottak ezek összegyűjtésére, amiről a régebbi irodalom levelezése is tanuskodik. A tervszerű kutatás ezen a téren is kívánatos volna, mert e tekintetben a magyar földnek nagyon jelentős szerepe lehetett már központi fekvésénél fogva is.

Újabbkőkori kutatásunk az utolsó tíz esztendőben még jobban kibővítette azokat az alapokat, amelyeket Tompa Ferenc alapvető munkája lerakott.[82] A magyarországi neolitikum ott határozottan különválasztott két kultúrájához még két újabbkőkori kultúrának[83] nemcsak megjelenését, de elterjedési területét is megállapította, s az Alföl-

---

[79] *Tompa Ferenc:* Őskori gyűjtemény. Vezető a régészeti gyűjteményben. Budapest. 1938. 8. l. — *Jenő Hillebrand:* Ungarländische Funde aus dem Mesolithikum. W. P. Z. 1925. S. 81—83. Das Dünengebiet von Hugyaj (Komitat Szabolcs).

[80] *Hillebrand:* a. a. O. — Áldozóhalom bei Tószeg (Komitat Szolnok).

[81] *François Florian Rómer:* Resultats généraux de mouvement archéologique en Hongrie. — Les silex taillés et les obsidiennes en Hongrie. — Pag. 6—17.

[82] Lásd a 4. jegyzetet.

[83] *Banner János:* A kopáncsi és kotacparti neolitikus telepek és a tiszai kultúra III. periodusa. Dolgozatok, 1932. 1—31. l. — *U. az:* Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. U. o. 1933—34. 54—73. l. — *U. az:* Die Ethnologie der Körös-Kultur. U. o. 1937. 32—49. l. — *Banner János* és *Párducz Mihály:* Angaben zur Chronologie der ältesten Vinča-Kultur. Hekler-Emlékkönyv. s. a.

dön már előbb is ismert tiszai-kultúrának települési viszonyaira[84] is új adatokat szolgáltatott.

Ezekkel a közleményekkel azonban még nincs megoldva teljesen a magyarországi újabb-kőkor kérdése. Olyan problémákat vetettek fel az ásatások, amelyekre végső feleletet csak az eddigieknél szerencsésebb rétegzésű telepek adhatnak, de felvetődtek olyanok is, amelyeket egyetlen telep bíztató telepanyagából határozottan megállapítani nem lehet. Ezek eldöntésére sok jó ásatásra van még szükségünk.

Új ásatásoknak kell tisztázni a régebbi linearis-kultúra alföldi megjelenésének a kérdését. Már is vannak egyes leleteink, amelyek valószínűsítik itteni elterjedését. Ez annyival is inkább meglepő, mert éddig csak az ország északabbra fekvő vidékeiről ismerjük. A hódmezővásárhelyi Barci-réti, Szarvas-ótemetői, -érparti és -belvárosi valamint az endrődi cserepek[85] kényszerítenek a továbbkutatásra, amely még sok meglepetést hozhat.

A bükki-kultúra kérdéseiben sem vagyunk érdektelenek még az Alföld déli részén sem. Nem csak az érdekel bennünket, hogy a kultúra III. periodusa és a tiszai-kultúra I. periodusa valóban ugyanaz-e, de itteni elterjedése is fontos kérdésünkké vált. A szakálháti[86] telep anyagának egy része — a kiöntős edények — jogosan felvethetik azt a gyanut, hogy ennek a kultúrának legalább a hatásai idáig elértek. Ez a telep ugyan annyira kevert, hogy az ellenkezőjére is hozhat még bizonyítékokat, de a kérdést napirenden kell tartanunk.

A Körös-kultúra eredetkérdését egy budapesti doktori értekezés fogja tisztázni.[87] Nem tudjuk, hogy kronológiai helyzetére nézve tartalmaz-e újabb adatokat, mert Magyarországon eddig ilyen megfigyeléseket tenni nem lehetett. Egyetlen egy helyen sem fordul elő ez a kultúra úgy, hogy a későbbi neolitikus kultúrához való időrendi viszonyára a legkisebb adatot is szolgáltatta volna. Eddigi megállapításaink szerbiai[88] adatokra támaszkodtak, ahol viszont nem a nálunk utánakövetkezőnek látszó kultúrával, hanem egy a délvidéken valóban utána is következővel való viszonya volt — annyira amennyire világos. Bár a kultúra életére, a települési és temetkezési viszonyokra, a formakészletre semmi újabb adatot nem remélhetünk az eddigi már

---

[84] *Banner János:* A kökénydombi neolitkori telep. Dolgozatok. 1930. 49—106. l. — *U. az:* Neolitikus telep a kopánesi Kiss-tanyában. U. o. 1933—34. 30—40. l. — *U. az:* Az újabbkőkori lakóházkutatás mai állása Magyarországon. Arch. Ért. 1943. 1—14. l. — *U. az* és *Foltiny István:* Újabb ásatások a hódmezővásárhelyi Kökénydombon. Fol. Arch. V. s. a.

[85] *János Banner:* Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit. Szeged, 1942. S. 11—14.

[86] *Banner János* és *Bálint Alajos:* A szakálháti őskori telep. Dolgozatok. 1935. 76—88. l.

[87] *Kutzián Ida* dolgozata. Megjelenik a Diss. Pann. sorozatában.

[88] Lásd *Miloje Vasić:* Preistoriska Vinča. I—IV. kt. Beograd. 1932—1936.

közölt megfigyelések után, a további ásatások még ezen a téren is szükségesnek látszanak.

Az újabb megállapítások ezt a kultúrát déli eredetűnek vélik,[89] ami mellett a területi elterjedés is bizonyítani látszik. Tőle függetlenül még egy másik déli eredetű kultúrával is számolnunk kell, amely főleg az Alföld déli részén sokkal nagyobb szerepet játszott, mint eddig gondoltuk. Arra a balkáni — aldunai — kultúrára gondolok, amely Szerbia területén több helyen is otthonos s amelynek az utóbbi években teljesen zavartalan telepét is sikerült megállapítani. Az ószentiváni VIII. lelőhelyen végzett ásatás[90] hozta azokat a megbecsülhetetlen adatokat, amelyek hozzájárultak a csókai[91] nagyon kevertnek látszó telep anyagának tisztázásához. Nagyon érdekesen bontakozik ki e kornak településviszonya már az eddigi megfigyelésekből is. Ez a balkáni kultúra — úgy látszik — egy időben virágzott a tiszai kultúrával s míg az utóbbi délről, az előbbi északról jött erre a területre. Vannak lelőhelyek, amelyeket egy időben szálltak meg s egymással összekeveredve egy érdekes formakincset termeltek ki, amelyben a balkáni forma a tiszai díszítésekkel jelenik meg. Más helyeken csak a tiszai-kultúra zavartalan emlékei maradtak fenn, tehát tisztán ennek a kultúrának a telepe volt meg, ismét más helyen a balkáni kultúrát nem háborgatta egyidejűleg semmi. Olyan volt tehát a település, mint a Bánát és Bácska nemzetiségi települése a mai napig.

Ez a kérdés, csupán néhány helyen végzett ásatás alapján áll ma így előttünk. Az elkövetkező kutatások fognak teljes mértékben hozzájárulni ennek a nagyon fontos kérdésnek a tisztázásához, ami annyival is inkább fontos, mert egyidejűleg ennek a balkáni és vele együtt a tiszai-kultúrának Erdély felé való terjeszkedésének a kérdése is tisztázódni fog. E tekintetben a Bácska és a Bánát kutatása volna elsőrangúan fontos, mert nagy vonásokban a Maros vonalával ez a kultúra határolva is van. Vannak ugyan jelenségek, amelyek a Kőrös vonaláig kimutathatók,[92] ami szintén nem lehet meglepő, mert ez is egyik útvonala az Erdély felé való terjeszkedésnek.

Számolnunk kell az újabb-linearis keramia tömegesebb megjelenésével is. Bár eddig úgy tudtuk, hogy ez a kultúra csak a Dunántúlon otthonos, Szolnok[93] körüli megjelenése már megdöntötte ezt a felfogást. Legújabban a lebői[94] már említett kevert neolitikus telepanyagban jelent meg három jellegzetes cserepe. A további kutatás még jelentős eredményeket hozhat ezen a téren is.

---

[89] Legújabban *K. Willvonseder*. (W. P. Z. 1943. S. 106.)

[90] *Banner János* és *Párducz Mihály:* Újabb adatok Vinča legrégibb kultúrájának kronológiájához. Hekler-Emlékkönyv. s. a.

[91] Lásd a 35. jegyzetben.

[92] Lásd a 90. jegyzetben.

[93] *Márton Lajos:* Egy sajátságos kőkori edény-alak. Arch. Ért. 1909. 156. l. 2—3. kép.

[94] *János Banner:* i. m. S. 28. Abb. 2.

Legfiatalabb neolitikus kultúránk, a péceli kultúra is sok problémát jelent még számunkra. Bár ez a kultúra Erdély kivételével az egész ország területére kiterjed,[95] eddigi ismereteinkből úgy látszik, éppen a bennünket érdeklő területen fejlődött igazi magyarföldi kultúrává. Ebben a megállapításban már az is benne van, hogy idegenből jött hozzánk. De hogy a kultúra hordozójával, vagy csak kultúrhatásként, azt eddig még határozottan megállapítani nem lehetett. Annyi már is tényként állapítható meg, hogy ezzel a kultúrával lép fel először hazánk területén a hamvasztó temetkezés, amelynek addig semmi nyoma sincs és formakészletében nemcsak az északra jellemző gondosan pattintott nyílhegyek, de a magasfülű edényformák is megjelennek, amelyeket tőlünk északra fekvő területen is határozottan ki lehet mutatni. Ezek tehát nyilván onnan is kerültek ide. A teljes virágjában kialakult edénykészlet azonban már eddigi megállapításaink szerint is nagyon sok más hazai neolitikus reminiscenciát mutat.

Nincs itt a helye annak, hogy ezekre részletesen kitérjek, de ennyit el kellett mondani már csak azért is, hogy az e téren elibénk meredő kérdések tovább kutatásának szükségességére reámutassak.

Eddigi néhány sírunk s a máig egyetlen feltárt településünk sem az eredet kérdésében, sem a kronológia tekintetében nem szolgáltatott tökéletesen megnyugtató adatokat. Zavar, hogy a hamvasztó és zsugorított temetkezések is előfordulnak[96] s a kronológia tekintetében látszólag mutatkozó határozottságot csak az imént borította fel egy újabb leletünk. A kiskőrösi[97] ásatások után úgy tünt — s ez mai napig sincs megcáfolva —, hogy a kultúra közvetlenül megelőzte a bodrogkeresztúri kultúrát; a Hódmezővásárhely-bodzásparti[98] ásatások pedig azt mutatták, hogy kultúránkat a tiszapolgári aeneolithikus kultúra előzte meg, amelynek hatása a formakészlet egy részén is kimutatható. Ezt az utóbbi megállapítást azonban éppen ellenkező irányban döntötte meg az őszentiváni VIII. lelőhely egyik hulladékgödre,[99] amelyben a péceli-kultúra anyaga feküdt mélyebb rétegben, tehát idősebbnek mutatkozott. Ez a megállapítás ugyan nem érinti a formakészletnek magyarországi előzményeire vonatkozó tényeket, de mutatja, hogy a kronológia tekintetében még sok a kutatni való.

Úgy látszik, hogy a különböző területeken kapott és átalakított

[95] Lásd *Patay Pál:* Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 13. II. térképét.

[96] *Gogo Müller-Kuales:* Bestattungen der Badner Kultur auf älteren Siedelungstrümmern in Békásmegyer bei Budapest. M. A. G. Wien. 1939. S. 169—171. Taf. IV. Abb. 1—3.

[97] *József Csalogovits:* Die neu aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskőrös. P. Z. Berlin. 1931. S. 105. Abb. 3. Grab Nr. 7., 8—9. und 6. Haus „A."

[98] *János Banner:* i. m. S. 51—52. und Abb. 3.

[99] *Tóth Gábor:* Újabb ásatás az őszentiváni VIII. lelőhelyen. Dolgozatok. 1942. 144. l.

hatások ebben az egyébként egységesnek látszó kultúrában is több, területileg elkülönülő kultúrkört fognak megkülönböztetni, amelyek egy részének megállapítására területünk — az eddigi leletek tanúsága szerint — alkalmasnak látszik.

Nagy feladatok várnak reánk a bodrogkeresztúri rézkori kultúra elterjedésének végleges tisztázása terén is. Lelőhelyeink már az eddigi ismeretek után is megállapíthatóan túllépik a trianoni határokat. A Bánátban ezidőszerint Csókáról[100] ismerjük a kultúra emlékeit s párhuzamosan megvan a Bácskában[101] is, valahol a megye területén. A további kutatás feladata tisztázni a déli irányú elterjedést s vizsgálni azt, hogy vajjon ezekre a déli területekre is érvényes-e az a megállapítás, hogy ez a kultúra nyugatfelé nem lépte át a Duna vonalát, mint ahogy a területünkről eddig nem ismert harangalakú edények kultúrája keleti irányban nem jutott túl a Duna vonalán.[102] A Bácska, java részében ismertlen területe talán adhat feleletet ezekre a kérdésekre.[102a]

Innen várjuk a zóki kultúra elterjedésének irányára és kiterjedésére vonatkozó újabb adatokat is, hiszen közvetlenül érintkezik azzal a lelőhellyel, ahol eddig a legszebb emlékeit találták. Csak a Duna vonala választja el Vučedoltól.[103] amelynek formakészlete, de főleg a sokkal jobban ismert díszítésmintái ugyanazok, mint a zóki telepé. Az a tény, hogy területünkön már is több olyan helyről ismerjük, amelyek messze esnek e kultúra igazi hazájától, mutatják azokat a nagy kultúrális összeköttetéseket, amelyeknek országútja éppen a mi területünkön kellett, hogy legyen. Területünk már is sok olyan hitelesen megállapított formát produkált.[104] amelyeknek segítségével tőlünk távoleső területen is sikerült[105] lényegesen bővíteni ennek a bronzkori kultúránkra is nagy befolyást gyakorolt kultúrának formakészletét s ezek alapján települési viszonyait is. Temetkezési viszonyait azonban még nem ismerjük területünkről, pedig nem lehetetlen, hogy ennek ismerete még súlyosabb változásokat is hozhatna neolitikus kultúráink nem stratigráfiai alapon megállapította időrendjébe. Ennek a kultúrának kutatása is elsőrendű feladat volna.

---

[100] Corpus vasorum antiquorum. Jougoslavie. Fasc. 3. Pl. 13. 5—6.

[101] Bácskai Múzeum leltára 4022. szám.

[102] *Ferenc von Tompa:* i. m. S. 59.

[102a] A kézirat lezárása óta a Zenta melletti Bátkai-halmon hét rézkori sír feltárását végezte el az egyetem Régészeti Intézete. A temető további feltárása tervbe van véve. További adatokat tartalmaz a kultúrának bácskai és bánáti elterjedését illetően *Korek József:* Jelentés a Bácska területén végzett kataszteri munkáról c. dolgozat. (Sajtó alatt a Dolgozatok 1944. évi kötetében.)

[103] Corpus vasorum antiquorum. Jugoslavie. Fasc. 1. Pl. 5—32. stb.

[104] *Banner János:* Ujabb adatok a zóki-kultúra elterjedéséhez. Dolgozatok. 1939. 73—84. l. és U. o. 1942. 145—146. l.

[105] *Csalog József:* A vučedol-zóki tipusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében. Arch. Ért. 1941. 6—13. l.

Bronzkori kultúránkat látszólag jól ismerjük területünkről, hiszen a Maros vidékének bronzkori telepei és temetői[106] sok kérdésre adnak már eddig is feleletet. Ez azt is jelenti, hogy még sok kérdésre ezután szeretnénk megfelelni. Az elvitathatatlan tény, hogy a Marosvidéki temetők most már jólismert része zavartalan fejlődést mutat a bronzkor mind a négy periodusán keresztül. Ami hiányzik a pitvarosi temetőből,[107] az megvan az őszentiványiban[108], vagy a szőregiben[109] s ami mind a kettőből hiányzik, az megvan a deszkiben,[110] zavartalanul zsugorított temetkezésekkel. Az az egy-két sír, amelyiknek rítusa ettől eltér, jelent ugyan idegen befolyást, de lényeges változást nem. Ilyen idegen befolyást a szőregi temető leletanyagában is ki lehet mutatni, amit könnyen megmagyaráz az, hogy ebben a temetőben olyan anyag a domináló, amelyet — bizonyára innen exportálva, — a Dunántúlon is megtalálhatunk.[111] Sőt megvan itt a tőlünk távolabb fekvő gyulavarsándi[112] telep anyaga éppenúgy, mint a már nagyon elütő kultúrcsoportot jelentő Versec-vattinai[113] emlékanyag is. Ez nem is lephet meg, mert az előbbi a zavartalan zsugorított temetkezésekkel meghatározott csoportok tulajdona,[114] az utóbbi pedig, területünk más részén, sokkal nyugatabbra fekvő lelőhelyen is megjelenik.[115] Ennek az idegen emlékanyagnak vándorútja is tisztázandó feladat volna, de van ennél fontosabb is.

Ugyanakkor, amikor a Szeged-környéki nagy bronzkori temetőkben a zavartalan fejlődés kétségtelenül kimutatható, közvetlenül a Maros mellett egészen sajátságos, s az említettektől erősen eltérő formakészlettel megjelenik egy másik csoport, amely már hamvasztja halottait.[116] Ez lehet az első idegen nép — a neolitikum óta — területünkön. Más helyről nem ismerjük emlékeit a környéken, de kétségtelenül abból a csoportból verődött ide, amelyet a kisapostagi[117] emlékanyag képvisel a Duna—Tisza közén. Talán a szabadszállási[118]

---

[106] Lásd a 38—44. jegyzeteket.

[107] Lásd a 43. jegyzetet.

[108] *Banner János:* Az őszentiváni ásatások. Dolgozatok. 1928. 160—162, 164—177. l. — *U. az:* Az őszentiváni bronzkori telep és temető. U. o. 1929. 52—70. l. stb.

[109] Lásd a 39. jegyzetet.

[110] Lásd a 41. jegyzetet.

[111] *Wosinsky Mór:* Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Bp. 1896. I. kt. CIV—CV. tábla.

[112] Lásd az 54. és 75. jegyzetet.

[113] *Milleker Bódog:* Verseci és vattinai őskori régiségek. Arch. Közl. XX. 40—62.

[114] *Ferenc von Tompa:* i. m. Taf. 40.

[115] Pld. a kelebiai iskola udvarán. A lelet a szegedi múzeumban van.

[116] A szegedi egyetem Régiségtudományi Intézetében. 7478—7482. sz. Magyaresanádról.

[117] *Mozsolics Amália:* A kisapostagi korabronzkori urnatemető. Arch. Hung. XXVI. — Lásd ott az előző irodalmat is.

[118] Publikálatlan leletek a szegedi múzeumban.

hamvasztásos temető egyik közvetítő helye. Hogy ide, a Maros közvetlen közelébe melyik periodusba ér s vannak-e itt nagyobb kiterjedésű telepei vagy temetői, ebben a pillanatban nem tudjuk megmondani, de nélküle nem lehet teljes területünk bronzkorának ismerete.

És van még egy feleletre váró bronzkori kérdésünk. Dorozsmán és Szeged-Alsótanyán a Bogárzó tó mellett került elő egy-egy néhány sírból álló temető, a lausitzi-kultúra félreismerhetetlen edényeivel.[119] A szegedi múzeumban lévő szórványos leletek közt is több olyan van,[120] amelyet ez a két temető hitelesít. Ezek az edények viszont egész Erdély[121] területéig elkísérhetők. Úgy látszik ennek az északról hozzánkérkező kultúrának a mi területünk volt, az eddig még át nem kutatott országútja. Vannak ugyan, akik ebben az emlékanyagban hazai eredetű kultúrát vélnek felfedezni, de az előzményeket eddig legalább is nem ismerjük. A kérdést csak a további kutatások dönthetik el.

Megoldandó volna a bronzkor IV. periodusa és az első vaskor emlékanyagának hiteles szétválasztása. Ezek az emlékek annyira össze vannak keveredve a mi területünk eddig feltárt telepein, hogy szétválasztásuk rendkívül nehéz. Igaz, hogy igen sokszor nincs is köztük különbség, amit csak azzal lehet megmagyarázni, hogy az újabb vaskori kultúrát idehozók, magukba olvasztván az addig itt békésen élő, belső fejlődésen átment népet, annak formakészletét is, legalább részben megtartották. Sok jó telep, de főleg temető ásatására volna szükség, hogy ezt a kérdést megnyugtatóan megoldhassuk.

Szorosan összefügg ezzel a kéréssel a régibb vaskor kérdéseinek számbavétele. Szórványos jelenségeink vannak, amelyek mutatják, hogy ebben az időben is jelentős szerepet játszott területünk,[122] de ezek a jelenségek csak szaporították a megoldandó problémák számát. Attól, hogy a dunántúli vidékeken könnyen keresztülvihető háromperiódusos felosztást itt is megcsinálhassuk, még nagyon távol vagyunk. Olyan kevés a rendszeresen feltárt emlékek száma, hogy ezzel a korral szemben még mindig idegenül állunk. Pedig vannak határozottan ebbe a korba tartozó bronzleleteink is,[123] amelyeknek újabb átdolgozása s főleg a lelőhelyeiken végzendő kutatás közelebb vihetne ennek a kérdésnek a megoldásához is. Annyival is inkább érdekelne ez

[119] A leletek a szegedi múzeumban vannak. Most foglalkozik velük *Foltiny István.*

[120] Pld. Bilisicsről. Lásd *V. Gordon Childe:* The Danube in prehistory. Oxford. 1929. Fig. 174.

[121] *Roska Márton:* A Székelyföld őskora. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 306. l. 61. kép. 1.

[122] Pld. Hódmezővásárhely—Papere melletti szőlőkben előkerült szórványos lelet.

[123] *Banner János:* Bronzleletek a hódmezővásárhelyi határban. Arch. Ért. 1944. s. a.

a kor, mert ennek már határozottan megállapított ingatlan emlékei[124] is vannak területünkön, amelyekről a legutolsó részben még szólni kívánok.

De térjünk rá utolsó őskori problémánkra. Bár területünkön az utóbbi évek ásatásai során a második vaskornak jelentős emlékei kerültek elő, sőt olyan leleteink is vannak, amelyek e kor első szakaszának az előtte való kor emlékeivel való kapcsolatát[125] is mutatják, az egész kor nem áll egészen tisztán előttünk. A legutóbbi időben kerültek elő azok a hiteles emlékek, amelyek a grafitos edények[126] révén messze területekkel való kapcsolatokat mutatnak,[127] de hogy ezek a kor középső, vagy végső szakaszáról valók-e, és hogy melyik kelta törzs hagyatékának tekinthetők, a mi vidékünkön még nincs eldöntve. Jó és hiteles temetőanyagunk van abból a mozgalmas korból, amikor egy temetőn belül háromféle temetkezés is előfordul,[128] de telepeink még feltáratlanok s a gazdag formakészlet ismerete mellett szinte fogalmunk sincs e kor életéről. Mindenesetre a közelmúlthoz mérten az is eredmény, hogy ennek a kornak itteni telepeiről beszélhetünk, mert nem is olyan régen e kor lelőhelyeiről készített térképen[129] a mi vidékünkön még fehér folt volt. Megfigyeléseink ezzel szemben azt mutatják, hogy nemcsak sűrűnlakott terület volt, hanem ez a kultúra sokkal tovább éreztette a hatását még itt, ezen a rómaiaktól soha meg nem szállott földön is, mint azt eddig hittük volna. Éppen ezért nagyon hiányzanak a hatásokat továbbadó utolsó periódus emlékei. A fokozott mértékű kutatástól e téren is nagyon sokat várhatunk.

A jazig emlékanyag közzétételével[130] csak az utóbbi években derült fény erre a rejtélyes emlékanyagra, amelyet a régebbi összefoglaló munkák óvatosan elkerültek.[131] Rövidesen az egész szarmatakor emlékanyaga publikálva lesz s már az eddigi publikáció is sok olyan megállapítással vonta magára a figyelmet, amelyet eddig — az anyagot nem ismervén — senki sem vett észre. A legrégibb emlékanyag nagyobbára megfigyelések nélkül feltárt, vagy éppen kifosztott sírjai-

---

[124] A Nagytatársánc Hódmezővásárhely területén.

[125] *Párducz Mihály:* Bronz-, szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely—Kishomokon. Dolgozatok, 1940. 79—94. l.

[126] *Banner János:* Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. Dolgozatok. 1943. 195—201. l. Részletesen *Párducz Mihály* dolgozza fel az Arch. Ért. 1944. évfolyamában.

[127] Egyfelől Budapest—Tabán, másfelől Vučedol felé. Lásd: *Alföldi András—Tompa Ferenc—Nagy Lajos:* Budapest az ókorban. I. kt. XXXVII., XLI. tábla és Corpus vasorum antiquorum. Jougoslavie. Fasc. 1. Pl. 34. 1—2.

[128] *Banner János:* A szőregi La Tène temető. Dolgozatok. 1929. 90—110.

[129] *Bella Lajos* térképe a Föld és Ember VII. évf. (1927.) 53—55. l. és melléklete.

[130] Lásd a 8. jegyzetet.

[131] *Joseph Hampel:* Altertümer des Frühen-Mittelalters in Ungarn. Braunschweig. 1905. I—III. kt., ezt az anyagot egyáltalán nem említi.

nak hitelesítése végre sikerült,[132] de hátra van még az ehhez tartozó dák emlékanyagnak hiteles feltárása. Már az a megállapítás is,[133] hogy ilyen ezen a területen határozottan van, a tőlünk távolabbi területeken is elősegítették a kutatást s olyan helyen is megtalálták ezeknek emlékeit, ahol eddig senki sem várta.[134] Az eddigi szórványos leletek irányt mutathatnak a további kutatások területét illetően s el lehetünk arra is készülve, hogy az ilyen irányú s az egész szarmatakor kutatása a hamis történelmi jogokra hivatkozó szomszédaink figyelmét az eddiginél[135] fokozottabb mértékben fogja kutatásainkra irányítani, amelyeket — mint a múltban, — a jövőben sem vezethet más, mint a legridegebb tárgyilagosság.

Temetőink kutatása nemcsak az emlékanyag, de az embertan szempontjából is fontos, mert ahogy az emlékanyag többféle hatás eredőjeként alakult ki, a kultúrát hordozó nép is bizonyára erősen keveredett összetételű.

Telepeink kutatásának már eddig is nagyon sokat köszönhetünk, de magát a település képét még mindig nem látjuk tisztán, hiszen egyetlen lakóház,[136] vagy inkább kunyhón kívül alig ismerünk valami épületfélét,[137] illetőleg ennek maradványait azon a nagy területen, amelyre ez a kultúra kiterjeszkedett. A további feltárások még különösen a településre szolgálhatnak érdekes adatokat, amelyek már annyival is inkább érdekelhetnek bennünket, mert a legújabb kutatásaink során úgy láttuk,[138] hogy szétszórtságukban nagyon hasonlóak lehettek a korai-Árpádkor magyar településeihez. Ennek tehát nem annyira faji, mint inkább településföldrajzi okai lehettek, amelyeknek további kutatása már ezért is szükséges.

Ismeretesek azok a nehézségek, amelyekkel a hún emlékanyag tisztázásánál találkozik a kutató.[139] Az elindulás már megtörtént ezen a téren is és remélhetjük, hogy területünkön, ahol a nagyszéksósi ham-

---

[132] *Mihály Párducz:* Neue Angaben zum Fundmaterial der I. und II. Periode der Sarmatenzeit. Kazarow-Emlékkönyv. s. a.

[133] *Párducz Mihály:* A Szarmatkor emlékei Magyarországon I. 24—25., 27—30. l.

[134] Budapest az ókorban. I. kt. 138—141. l. Lásd a XXXVII. tábla 1. képét.

[135] *C. Daicoviciu:* Zur Frage der Jazygen im Banat. Kny. a gyulafehérvári múzeum Apulum c. folyóiratából. 1939—1941. I. 14—16. l. — Lásd még az erre adott választ, *Párducz Mihály:* A szarmatakor legkorábbi emlékei a Bánságban. Arch. Ért. 1942. 305—316. l.

[136] *Horváth Tibor:* Jász-Nagykun-Szolnok vármegye őstörténete a régészet megvilágításában. Pécs, 1935. Kny. 9. l.

[137] *Párducz Mihály:* Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Palében. Dolgozatok. 1938. 90—114. l. 4. kép. *Foltiny—Korek:* A paphalmi jazig telep. Dolgozatok, 1944. s. a.

[138] Lásd a 126. jegyzetben említett dolgozat vonatkozó részét.

[139] Lásd a 3. jegyzetben említett értekezésen kívül, *Fettich Nándor:* A hunok régészeti emlékei. Németh Gyula: Attila és hunjai. Bp. 1940. 227—264. l. — *Gallus Sándor:* A hún leletanyag. Szász Béla: A hunok története. Attila nagykirály. Bp. 1943. 547—561. l.

vasztásos sír maradványai előkerültek s ahol a kiskúnhalasi lelet is ad valamelyes útmutatást a további kutatásra,[140] a kérdés tisztázásához még több anyag is szolgáltathat újabb adatokat.

Germán leleteink már eddig is több helyen jelentkeztek és egyes törzsek szerinti szétosztásuk is megtörtént.[141] Jelentős temetők is állnak e téren rendelkezésünkre, de további kutatásuk s főleg a hún-kori emlékanyaggal való összefüggésük teljes tisztázása csak nagyobb és szerencsésebb körülmények közt előkerülő leletekből várható.

Az avar idők emlékei valóban el sem képzelt gazdagságban állanak már is rendelkezésünkre. Temetői szinte évtizedről-évtizedre szétválaszthatók. Sok azonban a szórványos lelet, amelynek lelőhelyén nem látszott kifizetőnek a kutatás s legtöbb esetben nem is teljes temetők feltárásáról van szó. Pedig csak ezek adhatnak képet mellékleteik és csontanyaguk vizsgálata után e kor népességének kialakulásáról, ami egyébként a germán emlékanyagra is vonatkozik. Minden népvándorláskori csoportunknál hiányzik a telepek kutatása. Leleteinkből mai napig sem lehet megrajzolni ezt a nomád, sok esetben bizonyítottan félnomád[142] életet. Lehetetlen, hogy a települések nyom nélkül tűntek el. Ezek maradványainak éppúgy meg kell lenniök, mint az őskor hasonló jelenségeinek. Az ilyenirányú kutatások azonban nem fogják túlságosan szaporítani a múzeumok leletanyagát. Éppen ezért legcélszerűbben, az elsősorban tudományos problémákkal foglalkozó, Alföldi Tudományos Intézet végezheti el ezeket a kutatásokat.

Hasonló a helyzet a honfoglaló magyarság településének kérdésénél. Az a felvetett gondolat,[143] hogy a kisebb és nagyobb temetők kérdése a téli és a nyári szállással van összefüggésben nagyon tetszetősnek látszik, de véglegesen csak akkor lesz bizonyítva, ha ezeknek a szállásoknak szétszórt emlékeit is megtaláljuk. Feltűnő, hogy egyes helyeken tömegesebb az e korba tartozó leletek száma, máshelyen pedig nagyon gyér. A további kutatásoknak kell eldönteni, hogy ez az aránytalanság a kutatás eddigi hiányosságával, vagy települési okokkal van-e összefüggésben. Szinte lehetetlennek látszik, hogy egyes területek teljesen kimaradtak volna a településből akkor, amikor azoknak földrajzi tényezői semmiben sem különböznek a másiktól, sőt nem egy esetben kedvezőbbeknek látszanak.

Az avarkorban beszivárgó szlávság nyomai eddigi leleteinkben nem mutathatók ki, pedig a történeti tények le nem tagadhatók. Ezeknek a hagyatéka már csak a későbbi időben jelentkezik, igen sokszor az árpádházi királyok pénzeivel is datált sírokban, amikor már a hon-

[140] Lásd *Alföldi András:* i. m. a 3. jegyzetben.

[141] Lásd *Török Gyula* 47. jegyzetben említett dolgozatát.

[142] Lásd *Korek József:* A Szentes-kajáni avar temető. Dolgozatok, 1943. 72. l.

[143] *László Gyula:* Budapest a népvándorlás korában. Budapest az ókorban. Bp. 1943. 800—802. l.

foglaló magyarsággal összekeveredve, sőt teljesen beolvadva élt. Ennek a kérdésnek a tisztázására újabb leleteink erős reményt nyújtanak.

Egyik legutóbb feltárt temetőnk — a leletek szerint pontosan kétfelé osztható része — s az ezen leletek alapján immár jól datálható külön temetők nagy segítséget ígérnek ebben a régen tisztázásra váró kérdésben.[144]

Szorosan összefügg ez a kérdés a legkorábbi templomaink környékén feltárt árpádkori temetők kérdésével is. Úgy a templomhelyek, mint a körülöttük talált temetők a faluba települő magyarság és behódoló szlávság egymáshoz való viszonyára vonatkozóan is fognak felvilágosítást adni, ha a kérdéshez azzal tárgyilagossággal közelítünk, amely régészeti kutatásainkat a múltban mindig jellemezte. De összefügg ez a kutatás a tatárjárás előtti Magyarország településének végleges megrajzolásával is.

Ez a kérdés egyike a legbonyolultabb régészeti kérdéseinknek. Már eddig is számtalan olyan falutelepülésünk helyét állapította meg az ásó tudománya, amelynek létezésére okleveles bizonyítékunk nincs. Sem a határnév, sem a szájhagyomány nem őrizte meg a nevét, vagy éppen rosszul őrizte meg. A hagyomány, vagy az írott emlékek szerint kis település temetője — átkutatva — huzamos nagyobb település mellett bizonyít. Nem sokat várhatunk művészettörténeti szempontból ezektől a kutatásoktól, de településtörténeti fontosságukat senki sem vitathatja el s éppen ilyenekként, mint a magyar régészeti kutatás nemzeti feladata sürgős megoldásra várnak.

Látnivaló ezekből, hogy az elvégzett kutató munka számbavétele mennyi új problémát vet fel, illetve mennyinek a megoldását kívánja. El lehetünk készülve arra, hogy az újabb kutatások még mindig fognak újabb problémákat felvetni még akkor is, ha az itt most csak nagy vonásokkal körvonalazott, de a kisebb részletekbe szándékosan bele nem menő, célkitűzés nem egy felvetett kérdésére előbb-utóbb feleletet fogunk is kapni.

Éppen az a körülmény, hogy az újabb kutatásoktól nem csak feleletet várunk, hanem újabb problémák felvetését is, teszi szükségessé a kutatást s adja meg annak létjogosultságát. Ezért nem érhetnek ezek a kutatások soha sem véget.

Ha az eddig ismertetett két kutatási feladatkör eddigi eredményeiről valamennyire megnyugtató képet is sikerült rajzolni a pótolni valók ellenére is, annál kevésbbé mondhatjuk ezt el a *c)* pontra nézve, pelig ez: a halmok és sáncok kutatása, már 1878-ban a magyar kutatások homlokterében állott.[145]

---

[144] *Párducz Mihály:* Árpádkori temető Hódmezővásárhely—Kopáncson. Dolgozatok. 1943. 183—192. l.

[145] *Römer:* i. m. Ebben: Les fossés du diable en Hongrie. p. 39—77. — Les camps barbares fortifiés. p. 78—102. — Les tumuli. p. 103—159.

Területünkön azóta alig történt valami. Legalább is olyan munka alig-alig volt, amelynek eredményeiről beszámolók is jelentek volna meg, vagy legalább általánosan ismertekké váltak volna. Pedig ezekben az emlékekben valóban gazdag a mi területünk.

Sáncaink nagy részét felszínesen,[146] annyira-amennyire, ismerjük, de nincs egyetlen olyan múzeumunk sem, amely a maga területén akár a multban, akár a jelenben számbavette volna százszámra sorakozó halmainkat. Arról talán jobb nem beszélni, hogy hányat hordtak le ezek közül anélkül, hogy szakember hírt hallott volna róluk. És ez a pusztítás ma is rendszeresen folyik, mert nincs olyan törvényünk, vagy törvényes rendeletünk, amely ezeknek a lehordását vagy megbolygatását tiltaná. Egyetlen egy sincs köztük, amelyet műemlékké nyilvánítottak volna, amelynek felszíni épségét kímélni kell. Nem egyet tudnék említeni közvetlen közeli területről, amely úgyszólván szemünk láttára tűnt el egyik ősztől a másik tavaszig. Soha se tudta meg senki, hogy „egy pár csont"-on kívül mi volt benne s hogy milyen volt a szerkezete.

Az az egy-két halom, amelyet régebben, vagy az utóbbi időkben feltártak, éppen azt mutatja, hogy korántsem egységes típusúak ezek az emlékek s valószínűleg nem is egy korból valók. Gondolok itt elsősorban a gyomai[147] egyik halomra, amely a szkíta kurgántemetkezésnek tipikus formáját mutatta, de gondolok azokra a bánkúti halmokra,[148] amelyekben csak a föld színe alá mélyedő kifosztott sír néhány csontmaradványa került a kezeink közé, hogy korát soha se tudjuk megállapítani és gondolok a hódmezővásárhelyi Héthalom-dülőben lévő Vermes-halom közepében a legmélyebb rétegben eltemetett zsugorított gyermek szétszórt csontvázára[149] s az egyik közelben lévő halom,[150] gondosan eltemetett árpádkori koporsós temetkezésére, amelyek már így is mutatják, hogy ezeket az emlékeket korántsem lehet egy kor sajátjának tekinteni. Csak olyan feltárások[151] tisztázhatják halmaink keletkezésének bonyolult kérdését, amelyek a legújabb módszerrel s a legnagyobb körültekintéssel vezetett ásatás eredményeiként fogják megszólaltatni ezeket az ingatlan emlékeket.

---

[146] *Molnár Sándor:* Adatok az Alföld sáncainak kérdéséhez. Dolgozatok. 1938. 205—209. — Legyen elég az előző munkákból *Téglás Gábor* ilyen irányú dolgozatira rámutatni.

[147] *Márton Lajos:* Szkíta aranylelet gyomai halomsírból. Arch. Ért. 1908. 37—54. l.

[148] *Banner János:* Ásatás a Bánkút-Rózsamajor melletti halomban. Dolgozatok. 1927. 219—221. l. — Egy másik halom ásatása ugyanott, éppenilyen eredménnyel végződött. — Néhány magyaresanádi halom teljesen üres volt.

[149] *Banner János:* Ásatás a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében. Dolgozatok. 1933—34. 253. l.

[150] U. o. 254. l.

[151] *Albert Egges van Giffen:* Die Bauart der Einzelgräber. Mannus-Bibliothek. Nr. 44—45.

A bácskai római sáncoknak nagy irodalma van. Teljes bejárásuk Buday Árpád nevéhez fűződik. Felszíni felvételük is tőle való.[152] Sajnos azonban ásatásokat nem végzett rajtuk. Ő az egész áttekintése után római eredetük mellett kardoskodott. Megállapításának helyességét a sánc egyetlen pontjának megtekintése után többen kétségbevonták, sőt újabbkori eredetük gondolata is felszínre került, bár ennek kartográfiatörténeti tények ellentmondanak. Itt volna végre az ideje, hogy a mai ásatási technika előnyeit felhasználva, ezt a kérdést is nyugvópontra vigyék római régészeink.

Az Alföld hozzánk közeleső területéről egyedül a hódmezővásárhelyi Nagytatársánc[153] szerkezetét és építésének korát ismerjük, de úgyszólván felszínesen sem ismerjük a többi sáncot, amelyeknek régebbi bejárása és megjelölése nem adott még helyrajzilag sem megnyugtató eredményeket.[154] Ezeknek és a halmoknak kataszterbe foglalása s helyszíni ellenőrzése, majdan módszeres, de mindenesetre sok pénzbe kerülő feltárása elől, nem zárkózhatik el az Alföldi Tudományos Intézet.

Az elmondottakból is világosan látszik, hogy új programmot adni a régészet terén csak annyiban lehet, hogy a régit a modern követelményeknek megfelelő módon kell megvalósítani. Az itt felvetett problémáknak legnagyobb része éppen azoknak a kutatásoknak a során vetődött fel, amelyek a tizenöt éve kitűzött programpontok alapján indult meg. Ezért gondolhatunk hálával az első megmozdulásra s tovább folytatva a szűkszavúan, de helyesen kitűzött célok felé vezető utat, igyekeznünk kell a ma már világosabban álló tudományos kérdésekre feleletet adni. Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy az úttörők mi vagyunk s akik előttünk jártak, semmit sem csináltak. Az új kutatás a réginek eredményeit figyelembe véve hozhat csak olyan gyümölcsöt, amelyből a magyar és az egyetemes tudománynak haszna lesz.

Dr. Banner János
egyet. ny. r. tanár (Szeged)

---

[152] *Buday Árpád:* A Bácsbodrog vármegyei római sáncok. Dolgozatok. 1913. 18—78. l. — Lásd ott a jegyzetekben a többször hivatkozott régebbi irodalmat is.

[153] *Banner János:* A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc. Dolgozatok. 1939. 93—111. l.

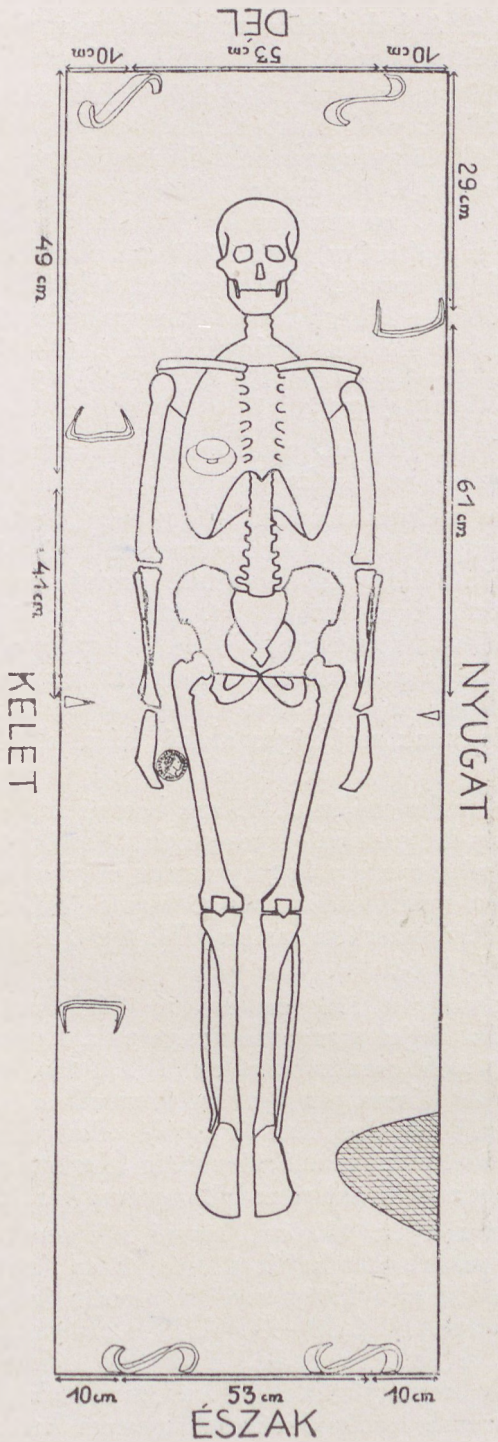
[154] Lásd *Téglás Gábor* már érintett dolgozatait.

Csongrádi leletek.

I. Csongrád városától délnyugatra, a szegedi országút vonalán, az 5 km-t jelző kőnél, a „Vidra ér"-en túl fekszik a Geda-halom. A halom szomszédságában, attól 3—400 méternyire van a lelőhely, a Csizmadia Ferenc tulajdonát képező parton, az ú. n. felgyői határrészen. A partnak délfelé eső hajlása fekete, agyagos, a többi része homokos talaj. A tulajdonos itt a terület egy részét szőllő alá fordíttatta, s ez alkalommal kerültek elő az alább ismertetendő sírok. A leletek megmentését és a leletkörülmények megfigyelését Lajos János tanító úrnak köszönöm.

1. *sír.* Irányítása Ny-K. Melléklete nem volt.
2. *sír.* 70 cm mélyen, 160 cm hosszú férficsontváz. A sírgödör szélessége 70, a hossza 200 cm. Irányítása Ny-K, fejjel nyugatnak, hanyattfekvő, kinyújtóztatott helyzetű. A balkar ki volt nyújtva, a kézfej a felső combcsontokra hajlott. A jobb kar derékszögbe meghajlik, az alsókar a mellen keresztbe van téve. Melléklete nem volt.
3. *sír.* 90 cm mélyen 143 cm hosszú csontváz. Irányítása Ény-Dk, fejjel északnyugatnak. A karok nyújtva. A jobb alsókar és a kézfej a medencecsontra hajlik. Melléklete nem volt.
4. *sír.* 80 cm mélyen, 90 cm hosszú gyermekcsontváz. Irányítása Ény-Dk. Mellékletei: 1. A jobb és bal halánték táján egy-egy nyitott bronzkarika *(I. t. 1, 2).* 2. A nyakban három szálból sodrott ezüst torques, egyik végén húrok, a másikon kampó *(I. t. 6).* 3. A medence bal tányérján ismeretlen rendeltetésű vastárgynak, talán vaskésnek, a töredékei *(I. t. 3—5).*
5. *sír.* Feldúlt sír, semmiféle adata nem volt felvehető. Szántáskor eke tette tönkre.
6. *sír.* 30 cm mélyen, 160 cm hosszú csontváz. Irányítása Ény-Dk. Mellékletei: 1. A bal halánték táján S végű ezüstkarika *(I. t. 7).* 2. A száj tájékán S végű ezüstgyűrű *(I. t. 8.).* A jobb halántékról csúszhatott a szájhoz. 3. A jobbkéz gyűrűsújján három szálból fonott ezüstgyűrű *(I. t. 9).*
7. *sír.* 100 cm mélyen, 150 cm hosszú csontváz. A sír iránya a Ny-K vonaltól, illetve Ny-tól 10 fokra tér el észak felé. Mellékletei: 1. A koponya baloldalán S végű karika, ezüstből *(I. t. 10).* 2. A jobb felsőkar és a mellkas között S végű halántékkarika ezüstből *(I. t. 11).*

8. *sír.* 80 cm mélyen, 130 cm hosszú csontváz. Iránya Ny-tól 15 fokra tér el észak felé. Melléklete nem volt.
9. *sír.* 80 cm mélyen, 155 cm hosszú csontváz. Irányítása Nyény-Kdk. Mellékletei: 1. A koponya bal oldalán S végű, rosszezüst karika *(I. t. 12).* 2. A bal felsőkar, felső részén S végű halántékkarika rosszezüstből *(I. t. 13).*
10. *sír.* 80 cm mélyen, 150 cm hosszú csontváz. Irányítása Nyény-Kdk. Melléklete nem volt.
11. *sír.* 90 cm mélyen, 170 cm hosszú, Ny-K irányítású csontváz. Melléklete nem volt.
12—15. *sírok.* A szöllő alá fordításkor a munkások dúlták fel valamennyit. Bemondásuk alapján irányítása valamennyinek Ny-K, de minden esetben megfigyelhető volt (?) a nyugat ponttól északra való elhajlás. A feldúlt sírokból, pontosabban meg nem határozott helyről kerültek elő: 1. Két nagyobb S végű halántékkarika, ezüstből *(II. t. 1, 4).* 2. Két kisebb S végű halántékkarika ezüstből *(II. t. 2, 3).* Az egyiknek S formájú vége letörött. 3. Apró fehéres üveggyöngyök *(II. t. 5—21).*
16. *sír.* 80 cm mélyen, 165 cm hosszú csontváz. Irányítása Nyény-Kdk. Egyetlen melléklete egy 14 cm hosszú vaskés, mely a baloldali medence tányér alól került ki. Két töredéke maradt meg *(I. t. 15—16).*
17. *sír.* 40 cm mélyen, 156 cm hossz csontváz. Irányítása Nyény-Kdk. Mellékletei két rossz ezüstből készült S végű karika *(II. t. 22—23).* Mindkettő a baloldalon került elő, egyik a koponya alól, a másik az áll és vállcsont közül.
18. *sír.* 45 cm mélyen, 150 cm hosszú csontváz. Irányítása Nyény-Kdk. Melléklete nem volt.
19. *sír.* 60 cm mélyen, 160 cm hosszú csontváz. Irányítása Nyény-Kdk. Melléklete nem volt.
20. *sír.* 50 cm mélyen, 150 cm hosszú női csontváz. Mindkét alkar a mellkasra volt hajlítva. Irányítása Ény—Dk. Mellékletei: 1. A jobb és bal alsó karon egy-egy síma, nyitott, hegyesedő végű bronzkarperec *(I. t. 28, 29).* 2. A balkéz gyűrűsujján, bordás díszítésű bronzgyűrű *(I. t. 26).* 3. A bal vállon rosszezüst pityke *(I. t. 27).* 4. A pitykegomb alatt, annak folytatásában egészen a medencéig 10 gömbölyű gyöngy, szürkés anyagból *(I. t. 17—25),* egyiken-másikon ovalisformájú sárga betétek vannak *(I. t. 18, 20, 24, 25).*
21. *sír.* 45 cm mélyen, 150 cm hosszú csontváz. Irányítása Nyény-Kdk. Melléklete a feljegyzések szerint egy fülbevaló a koponya alól, a sír anyagában azonban az *I. t. 14.* ábráján látható fülespitykét találtuk.
22. *sír.* 75 cm mélyen, 170 cm hosszú csontváz. A bal alsókar a medencébe volt hajlítva. Irányítása Ny-K, fejjel nyugatnak. Mellékletei: 1. A jobb alsókar közepénél két vasnyílhegy *(II.*

1. ábra. Csongrád, Csipai föld: 7. sír.

t. 26, 27). 2. A bal felsőlábszár alatt, a medencecsont közelében, töredékes állapotú vaskés *(II. t. 28).*

23. *sír.* Kb. 190 cm mélyen, D-É irányítású feldúlt sír, a csontváz feje délnek volt fordítva. A sírban helyenkint eredeti fekvésben talált tölgyfagerendákból megállapítható volt, hogy a csontváz a *III. t. 18.* ábrán látható formájú sírban volt eltemetve. Méretei: magassága kb 30, alapjának szélessége 36—38, az egész építmény hossza 220 cm. Az eltemetett egyénnek koponyáját a koporsó déli végében találtuk meg. A sír feldúlt földjéből, a tölgyfagerendák maradványai közül kerültek elő: 1. Vaskés (?) maradványai *(III. t. 14—15).* 2. Tipikusan szarmata csüngő bronzból (?) *(III. t. 16).* 3. Gömbölyű kalcedongyöngy *(III. t. 17).*

24. *sír.* 60 cm mélyen, 105 cm hosszú gyermekcsontváz. Irányítása Ény-Dk, fejjel északnyugatnak. Melléklete nem volt.

25. *sír.* 45 cm mélyen úrnasír. Nagyobb összeroskadt úrnából hamuval együtt, égett embercsontok kerültek elő. Az úrna annakidején tállal volt leborítva, amint azt az úrnába roskadt tál fenék is mutatja *(V. t. 10).* Az úrna felső része teljesen szétmállott, fenékátmérője 14.5, legnagyobb öblösödése 43 cm. Mellékletei az embercsontokon kívül nem voltak.

26. *sír.* Feldúlt sír, méretei nem voltak felvehetők. A sírban szétdúlt csontváznak sajátságos alakú, hátul dudorodó koponyája volt.

27. *sír.* 40 cm széles mélyen, 153 cm hosszú női csontváz. Irányítása Nyény-Kdk, fejjel Nyény-nak. Mellékletei: 1. Bal mellkas felső részén négy bagolyszemes pityke, aranyozott ezüstből, eggyen szívformájú csüngő lógott *(III. t. 1—4).* 2. A fej alól nyitott, rosszezüst karika *(III. t. 5).* 3. A két térd között vaskés *(III. t. 6).*

28. *sír.* 73 cm mélyen, 174 cm hosszú férficsontváz. Irányítása Nydny-Kék, fejjel nyugatdélnyugatnak. Egyetlen melléklete a száj előtt talált csontzablapálca *(IV. t. 12a, b).* Át volt fúrva hosszában és három pár lyukkal keresztben is. Vékonyodó végével a száj felé fordítva úgy volt elhelyezve, hogy eredetileg a szájban elhelyezett tárgynak lehetett gondolni. Különben a 44. sír alól, azt nem háborgatva került elő a csontváz.

29. *sír.* 80 cm mélyen, 140 cm hosszú női csontváz. Mind a két alsókar a mellre volt hajlítva. Irányítása Ény-Dk. Mellékletei: 1. Mind a két alsó karon nyitott, síma, végeik felé hegyesedő bronzkarperec *(II. t. 32—33).* A jobb alsó karon lévő nagyobb méretű. 2. A bal kéz gyűrűs újján, belül kissé homorúan hajló, lemezes bronzgyűrű; végei keskenyednek *(II. t. 30).* A gyűrű legszélesebb középső részén egymást keresztező, bekarcolt vonalak láthatók. 3. A bal kézfejnél a földbeszúrva, 9.5 cm.

hosszú vaskés *(II. t. 29)*. 4. A jobb fül táján bronzpitykegomb *(III. t. 8)*. 5. A nyak táján két kerek és egy rombuszformájú aranyozott ezüstből készült pityke *(II. t. 24—25, 31)*. A rombuszfomájú pityke végein még megvoltak a felerősítést szolgáló kenderszál (?) maradványai.

30. *sír.* 100 cm mélyen, 161 cm hosszú férficsontváz. Irányítása Ény-Dk. A jobb kar ki volt nyújtva, a bal alsó kar áthajlik a jobboldali medencecsontra. Egyetlen melléklete az *V. t. 9.* ábrán bemutatott, gombos markolatvégződésű kétélű vaskard. A jobb alsó kartól a bal alsó lábszárig ért *(V. t. 7)*. Teljes hossza 87 cm, ebből a markolat a gomb nélkül 11.5, a gomb 4.5 cm. A penge legnagyobb szélessége 6 cm. A markolat és a penge érintkezésénél volt a pengére ráhúzva a rosszezüstből készült, belül üres, 11 cm hosszú markolatvédő, amely a két vége felé keskenyedik, felülnézetben csónakformájú. 1.6 cm magas, a középen kb. 2.6 cm széles.

31. *sír.* 120 cm mélyen, 80 cm hosszú gyermekcsontváz. Irányítása Éék-Ddny. Mellékletei: 1. A jobb vállcsont alatt, alsó hurkolású, aláhajlítottlábú bronzfibula *(IV. t. 3a, b)*. 2. A nyak körül gömbölyű fehér üveg és paszta, továbbá hengeres vörös paszta gyöngyök *(IV. t. 4)*. 3 A bokák között durva iszapolású vállmagasságban öblösödő, feketésbarna edény *(V. t. 3a, b)*.

32—36. *sírok.* A homok forgatásakor a munkások dúlták fel. Melléklete egynek sem volt. Irányításuk a bemondás szerint Ny-K. A 23—27. számú sírok közelében kerültek elő.

37. *sír.* 30 cm mélyen, 90 cm hosszú, kb 6 éves gyermek csontváza. A fejet szántáskor az eke már bolygatta. A jobb alsó kar a medencébe volt hajlítva. Irányítása Nydny-Kék. A bal halántéka alatt 11 egyforma állati csontot találtak, eredetileg talán zacskóba voltak rakva és úgy a fej alá helyezve. Kettőnek a képét a *III. t. 12, 13.* ábráinkon mutatom be.

38. *sír.* 50 cm mélyen csecsemő csontváza. Irányítása Ny-K. Melléklete nem volt.

39. *sír.* 50 cm mélyen, 160 cm hosszú csontváz. Irányítása Dny-Ék. Mellékletei: 1. A jobb és bal csukló táján egy-egy hegyesedő végű, kerek metszetű, nyitott bronzkarperec *(II. t. 36. 37)*. 2. A bal karon talált karperecre kissé tagolt bronzgyűrű volt húzva *(II t. 35)*. 3. Az áll alatt bronzgomb *(II. t. 34)*.

40. *sír.* 180 cm mélyen, feldúlt szarmatakori sír. Irányítása É-D. A sír két végében ugyanolyan koporsónak gerendái kerültek elő, mint aminőt a 23. sírnál *(III. t. 18)* láttunk. A feldúlt sírból a következő leletek kerültek elő: 1. Hasasodó, enyhén kihajló peremű, durva barnásfekete edény *(V. t. 6a, b)*. 2. Vaskés hegye *(IV. t. 11)*. 3. Vasfibula (?) *(IV. t. 6)*. 4. Cypraea kagyló két darabban *(IV. t. 7)*. 5. Két tojásformájú kalcium-

gyöngy *(IV. t. 8, 9)*. 6. Gyöngyök: 1 lecsiszoltsarkú hasábformájú almandin-, 1 ugyanilyen vöröspaszta-, 8 hengeres és gömbölyű fehér pasztagyöngy *(IV. t. 10)*. 7. Vaskarperec két töredéke *(IV. t. 1, 2)*.

41. sír. 120 cm mélyen, 147 cm hosszú csontváz. A bal alsó kar a medencébe volt hajlítva. Irányítása K-Ny. Mellékletei: 1. A jobb könyök táján ismeretlen rendeltetésű vasdarab *(III. t. 10, 11)*. 2. A jobb kéz gyűrűs újján galambot ábrázoló fejesgyűrű. A gyűrű fejrésze előtt két-két csillag van bekarcolva *(III. t. 9a, b)*.

42. sír. 110 cm mélyen, 162 cm hosszú csontváz. A jobb kar a mellre volt hajlítva. Irányítása K-Ny. Valószínűleg ennek a csontvázaznak volt a melléklete egy bronz fülbevaló, de a feltárás során elveszett. A jobb térdnél 45 cm hosszú csecsemőcsontváz feküdt.

43. sír. 70 cm mélyen, 145 cm hosszú csontváz. A jobb alsókar a medencébe volt hajlítva. Melléklete nem volt. Irányítása K-Ny.

44. sír. A 28. sír felett. 62 cm mélyen, 145 cm hosszú női csontváz. Irányítása Nydny-Kék. fejjel nyugatdélnyugatnak. Egyetlen melléklete a bal halánték mellett talált, nyitott bronzkarika *(III. t. 7)*.

45. sír. A munkások találták, s ezért a csontváz pontosabb adatai nem voltak felvehetők. A bemondás szerint fiatalabb leány csontvázát találták, amelynek fekvése az előbbiekhez hasonló. Mellékletei: 1. Nyitott, hegyesedő végű ezüstgyűrű az újjról (2. kép 2. ábra). 2. A nyakon és mellkason gyöngyök (2. kép 1. ábra), továbbá a 2. kép 3a, b. ábráin bemutatott felfüggeszthető bronzkereszt.

II. Csongrádtól nyugatra 10.5 km távolságra, Tanya 854. sz. alatt lakó id. Csipai János földműves tulajdonát képező birtokon, a tanya bejáró útjának déli oldalán terül el a temető. A sírok egy része a szöllő alá fordításkor került elő, s ezeket a munkások teljesen feldúlták. A sírok másik része ugyanezen a területen homokbányászáskor táratott fel. A temetőtől kb. 115—120 m-re, nagyobb kiterjedésű szarmatakori lakótelep nyomai észlelhetők.

1. sír. Szöllő alá fordításkor lett feldúlva. Iránya a munkások bemondása szerint É-D. A csontváz lábainál szürke, jól iszapolt kis tányért találtak *(V. t. 4a, b)*.

2. sír. A munkások dúlták fel ezt is. Iránya É-D. A csontváz körül kisebb rézvésőket (?) szedtek össze. A tulajdonos szerint 3—4 vésőt találtak, egyet sikerült megmenteni, a többit szétkalapálták. A véső hossza 52, vastagsága 35 mm *(VII. t. 13a, b)*.

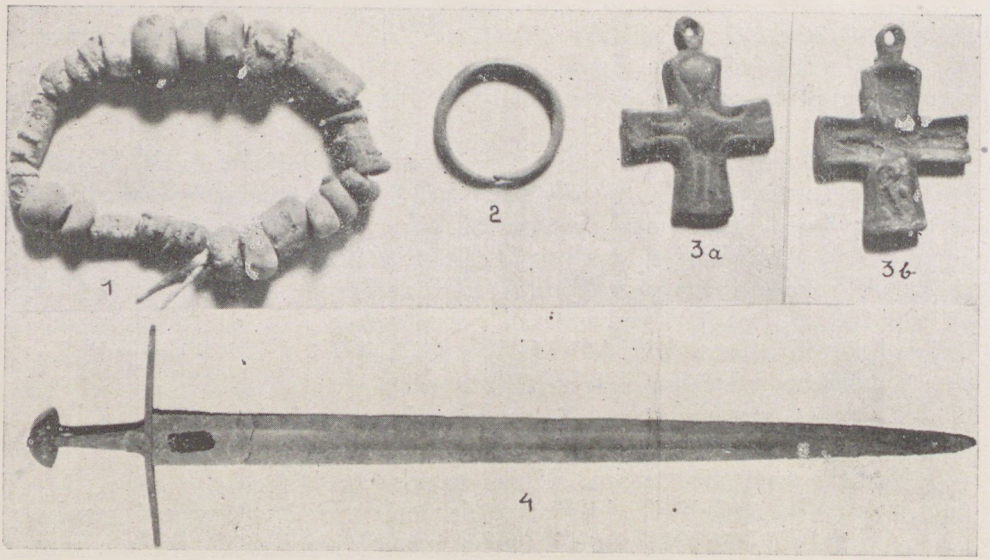
3. sír. 80 cm mélyen, 170 cm hosszú csontváz. Iránya D-É, fejjel délnek. Mellékletei: 1. A lábnál három edény. Az első közvetlenül a lábvégeknél került elő. Kétfülű, nagyobb méretű, hal-

ványpiros edény. Jól van égetve és iszapolva *(V. t. 11)*. Összetörött állapotban találták meg. Ettől 85 cm távolságra, de még a sír kevert földjéből került elő egy szürke, jól iszapolt korongon készült tál *(V. t. 5a, b)*. Ugyanitt homorodó oldalú hengeres edényke, szürke, jól iszapolt és égetett cserépből *(V. t. 2a, b)*. 2. A bal kéz fejénél vaskés *(VI. t. 6)*. 3. A bal alsó kar mellett vasár *(VI. t. 4)*. 4. A jobb felső kar közepétől a felső lábszárcsontig vascsavarmenet töredékei. Még látszottak annak a pálcavastagságú fának a maradványai, amire ez a csavarmenet fel volt húzva *(VI. t. 7, 8)*. Eredeti helyzetében lemért hossza 45 cm. A csavarmenetnek belső átmérője 12 mm. 5. A térdeknél két vascsat, de csak az egyik volt fényképezhető, a másik teljesen szétmállott *(VI. t. 1)*. 6. A bal kulcscsonton oldalt lehajlítottlábú bronzfibula, vas tűszerkezettel *(VI. t. 3a, b)*.

4. *sír.* 40 cm mélyen, D-É irányú csontváz, fejjel délnek. Mellékletei: 1. Az állkapocs mellett két bordázott, lapos borostyángyöngy. A nagyobb gyöngy egyik oldalán vízszintes *(VII. t. 1a)*, a másikon függőleges *(VII. t. 1b)* bordázás látható. A kisebbik gyöngy mindkét oldala függőlegesen barázdált *(VII. t. 2)*. 2. Ovalis bronzcsat; elég szokatlan a korszak leletei között *(VII. t. 3)*. 4. A jobb kéz fejénél szürke, jól iszapolt, korongon készült pohárka *(V. t. 8a, b)*.
5. *sír.* 60 cm mélyen, 170 cm hosszú csontváz. Irányítása D-É, fejjel délnek. Egyetlen melléklete a bokacsonttól 40 cm-re elhelyezett, vörösmázas piros csupor *(V. t. 1a, b)*.
6. *sír.* Bolygatott sír, iránya valószínűleg D-É. 40 cm mélyen került elő két S formájú vaskapocs, közvetlenül egymás mellett. További lelet egy vaskéshez hasonló tárgy, s nehány vas töredék.
7. *sír.* Koporsós sír, irányítása D-É, fejjel délnek. Mélysége a fejnél 60, a lábnál 80 cm. Magának a sírgödörnek méretei: szélessége 113, hossza 310 cm. A sírgödrön belül, az 1. képen látható elrendezésben négy S formájú *(VI. t. 5, VII. t. 10—12)*, három két végén behajlított vaskapocs *(VI. t. 2, VII. t. 9)* találtatott. A negyediket a sír nyugati oldalán mutatkozó bolygatás alkalmával dobhatták ki. Előkerült még két vasszög is *(VII. t. 5)*. A vaskapcsoktól-vaskapcsokig mérve a koporsó hossza 230, szélessége 73 cm. Az S formájú kapcsok egyik oldala élezve van *(VII. t. 12)*. A koporsó formájára nézve Lajos János 1942. VI. 24-én kelt szíves levelében a következőket írja „A Csipai-féle 7. sír esetében valószínűleg csak a holttestet borító lapról lehet szó, mert a csontváz alatti talajon nem mutatkoztak gerendakoporsó oldalának nyomai". A csontváz mellékletei a következők: 1. Vaskés töredéke *(VII. t. 8)*. 2. A mellkas jobboldalán a *VII. t. 4a, b.* ábrákon látható, kettős

bronzgomb (lásd még az *1. képen*). A nagyobbik korongot két koncentrikus, bekarcolt kör díszíti. 3. Traianus ezüst érme, a jobb kéz tájáról *(VII. t. 6)*. Előlap: balra néző babérkoszorús fej IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM, hátlap: bal felé fordult ülő alak PM TR P COS III PP felírattal. Coh 2. 2. 214.—4. A sírgödör behúzásakor, a sír földjéből került elő a *VII. t. 7a, b.* ábrán látható, egytagú aláhajlítottlábú bronzfibula.

*

2. ábra. 1—3: Csongrád, Felgyő, 45. sír, 4: Ismeretlen lelőhely (Békési ref. gimnázium gyűjteményében).

A Csongrád, Felgyőn feltárt temető sírjai nem egy korból valók. Általános jellemvonásaikkal a kora Árpád-kori csoportba tartoznak az 1—22, 24, 26—27, 29—30, 32—39, 41—45. számú sírok. Leleteik jellegzetes részei, mint azt a leírás során már láttuk a sodrott bronztorques *(I. t. 6)*, a fonott ezüstgyűrű *(I. t. 9)*, S végű halántékkarikák *(I. t. 7—8, 10—13, II. t. 1—4, 22—23)*, hegyesedő végű nyitott karperecek *(I. t. 28—29, II. t. 32—33, 36—37)*, nyitott rosszezüst, illetve bronz halántékkarikák *(I. t. 1—2, III. 5, 7)*. A mellékletek második csoportja a jellegzetes honoglaláskori hagyatékhoz tartozik. Nyílhegyek *(II. t. 26—27)*, aranyozott ezüstpitykék *(II. t. 24—25, 31, III. t. 1—4)*. A mellékletek harmadik csoportját a *V. t. 9.* ábrán bemutatott, gombos markolatvégű kétélű kard jelenti.

Ezzel az ú. n. normann kardformával és a hozzá fűződő probléma-

körrel Fettich Nándor több ízben foglalkozott.[1] Megállapította, hogy e kardok egyik csoportja már akkor jelentkezik nálunk, amikor még teljes avar övgarnitúrák „a periferikus (nem avar) néptörzsek körében" használatban voltak. Ide tartoznak a blatnicai, krungli és hohenbergi leletek kardja. A normann befolyás itteni megjelenésének első nyomai ezek (Kr. u. IX. század).[2] Ettől a típustól semmiben sem különböznek azok a kardok, amelyeket a honfoglalók Levediából, Etelközön át hoztak Magyarországba, ugyancsak a normannokkal való érintkezés bizonyítékául. Össze is gyűjti Fettich az általa ismert és ebbe a körbe sorozható kardokat.[3] Nem térünk itt ki fejtegetéseinek azokra a részeire, amelyekben e kardok tömeges megjelenése mögött az ősmagyarság katonai szervezetének újabb elemekkel való gyarapodását látja. Ebben a vonatkozásban érdekes gondolatokat vet fel László Gyula abban az ismertetésben, amelyet Fettich Nándornak a Szent István emlékkönyvben megjelent munkájáról írt.[4] Itt elég ha arra utalunk, hogy Fettich megállapítása szerint e kardok a Kr. u. X. században még gyakoriak, de a XI. században is jelentkeznek, például a keceli leletben.[5] A mi kardunk szempontjából éppen a keceli lelet igen tanulságos. A publikált három sír anyagában Fettich kimutat egy levediai réteget, amelyet a Kr. u. IX. században készült jellegzetes levediai nyakdíszek és rombuszformájú ezüstlapok, továbbá a lokoponyás, lócsontos temetkezési szokás képviselnek. A második réteget az 1. sír bizanci aranyfülbevalói jelentik (Kr. u. X. századi készítmények), amelyek az egész lelet korát a XI. századra helyezik. A harmadik réteget a 2. sír normann kardja[6] jelenti. A keceli leletnek ez a hármas rétegződése ismétlődik a mi sírjaink anyagában. A honfoglaló, illetve levediai származású leletek mellett a normann kard jelenléte erre mutat. A keceli lelet bizánci hatású részét a mi sírjainkban az első helyen említett sodrott torqueses, fonott gyűrűs és S végű halántékkarikás csoport helyettesíti, amely mögött a honfoglalók által itt talált őslakosság hagyatékát kell látnunk.

E párhuzamos jelenségek miatt a csongrádi és keceli kardok is

---

[1] Fettich Nándor, A honfoglaló magyarság fémművessége. Archaeologia Hungarica, XXI. Budapest, 1937. (továbbiakban Fettich).

Fettich Nándor, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. III. Budapest, 1938. 473—516. l.

[2] Fettich, 110—114. l.

[3] Fettich, 52—53. l., kiegészítésül említem a békési gimnázium gyűjteményében őrzött és a *2. kép 4.* ábráján bemutatott kardot. Nem ismerjük a lelőhelyét és a leletkörülményeket sem. Valószínű, hogy a környéken került elő. Teljes hossza 94 cm, ebből a markolat a gomb nélkül 11.6, a gomb 2.8 cm hosszú, illetve magas. A penge legnagyobb szélessége 6.2 cm. Ez a kard azonban valószínűleg jóval későbbi, mint a szóbanforgó példányok.

[4] Folia Archaeologica, I—II. Budapest, 1939. 231—233. l.

[5] Fettich, 104—107. l.

[6] Fettich, CXVII. 19. ábra.

közel egykorúak. Hogy ez tényleg így van, mutatja a 41. sír madáralakot ábrázoló gyűrűje *(III. t. 9a, b)*, amelynek pontos analogiáit Széll Márta a Szentes—Szent László-n feltárt temető 63., 67., 79. sírjaiból ismertette.[7] Ezt a temetőt a 12 sír Salamon érme (1063—1704) a XI. század második felére, illetve annak végére helyezi.[8]

Nem kétséges a 23., 31., 40. sírok kora sem. Egyrészt a csontvázak irányítása, másrészt azok mellékletei határozottan utalnak a szarmata korra. A 23. sírt a benne talált broncsüngő *(III. t. 16)* és gömbölyű kalcedongyöngy *(III. t. 17)* a Kr. u. 150—250 közötti időre helyezik.[9] A 31. sír korát aláhajlítottlábú fibulája határozza meg pontosabban. Az aláhajlítottlábú fibulák itt szereplő típusa (alsóhurkolású) fordul elő legelőször, mai adataink szerint az ország területén. A Szentes, kistőkei temető 116. és a Csongrád, határúti temető 3. sírjában való előfordulása a Kr. u. II—III. század fordulóját, illetve a III. század első két évtizedét jelöli a fellépés első idejéül.[10] A 40. sírnak lecsiszoltsarkú hasábformájú gyöngyei *(IV. t. 10)* ugyanerre az időre mutatnak.

Különösen figyelemreméltó a temetkezésnek az az eddig ismeretlen módja, amelyet a 23. és 40. sírok esetében megfigyelhettünk. A III. t. 18. ábrán látható a tölgyfából készült koporsó rekonstruált formája. Nem lehet kétséges, hogy itt a provinciák területén otthonos téglasíroknak a helyi viszonyokhoz alkalmazott formájáról van szó. Az ú. n. Raktárréten lelt temető sírjai között is találkozunk a téglából épített koporsó ama fajtájával, amelyet előképnek tekinthetünk. A tetőformára rakott téglasírra gondolok, amelyet itt az Alföldön fából készítettek.[11]

A temető két legkérdésesebb sírja a *IV. t. 12a, b* ábrákon bemutatott csontzablapálcát tartalmazó 28. sír, továbbá a 23. úrnasír *(V. t. 10)*. Gallus Sándor Kiskőszegről mutat be két hasonló zablapálcát, s ezeket a bronzkor végére helyezett telep leleteinek mondja.[12] Az ugyanitt előkerült úrnasírokban a hallstatti preszkíta bronzzablák I. típusát találták.[13] Mindenesetre a két kor határán álló temető sírjairól van szó a csongrádi lelőhelyen is és több adatra lenne szükségünk arra, hogy pl. e csontzablapálcákat nyugodt lélekkel sorozhassuk a preszkíta kultúra emlékei közé.

---

[7] Széll Márta, XI. századi temetők Szentes környékén. Folia Archaeologica, III—IV. Budapest, 1941. 238., 241. l.

[8] Széll Márta i. m. 234. l.

[9] Archaeologiai Értesítő, 1940. 265—266. l.

[10] Párducz Mihály, A szarmatakor emlékei Magyarországon II. Arch. Hung. XXVIII. X. t. 3, XXIX. t. 14a, b.

[11] Hampel József, Aquincumi temetők. Budapest Régiségei, III. 1891. 56. l. II. 5. ábra. 51—71. l.

[12] Gallus Sándor és Horváth Tibor, A legrégibb lovasnép Magyarországon. Dissertationes Pannonicae, Ser. II. 9. Budapest, 1939. 122—123. l., VIII. 3., 4. ábrák.

A II. lelőhelyről, id. Csipai János birtokáról bemutatott hét sír a szarmatakor utolsó, III—IV. század fordulójával kezdődő szakaszába tartozik. Legkorábbi a 4. sír kisméretű, aláhajlítottlábú fibulája *(VII. t. 7a, b)*, amely a Kr. u. III. század közepe táján már jelentkezik. A 3. sír oldalt lehajlítottlábú típusa ennek a fibulacsoportnak legkésőbbi formái közé tartozik *(VI. t. 3a, b)*, s a IV. században gyakori. Ez alkalommal sikerült pontosan megfigyelni a szarmatakori temetkezésnek azt a formáját, amely úgy látszik a csontváz fölé helyezett, vaskapcsokkal összefogott, vastagabb deszkákból állott. Ilyen deszkafedővel ellátott sír került elő Deszk-Újmajoron.[14] Erről van szó a Hortobágy-porosháti halmos temetőkben,[15] s ezzel találkozunk a Szentes-zalotai temető 8., 9., 12. sírjaiban.[16] Az említett előfordulások azt bizonyítják, hogy a temetkezésnek ez a formája a Kr. u. III. század legvégére és a IV. századra helyezhető szarmata halom- és lapossírokban egyaránt jelentkezik.

Dr. Párducz Mihály
egyet. m. tanár (Szeged).

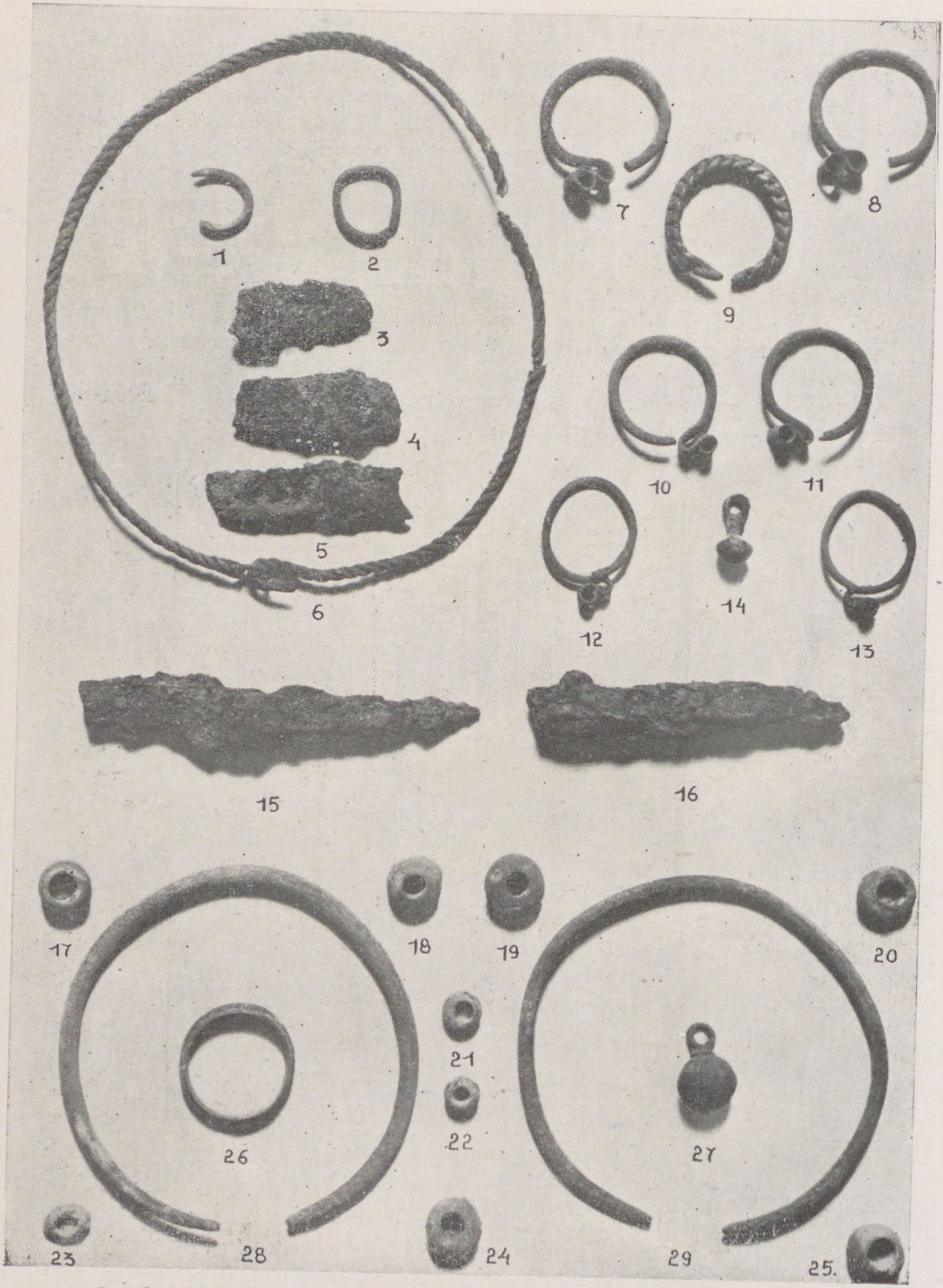
---

[13] Gallus Sándor és Horváth Tibor i. m. VIII. 5. ábra.

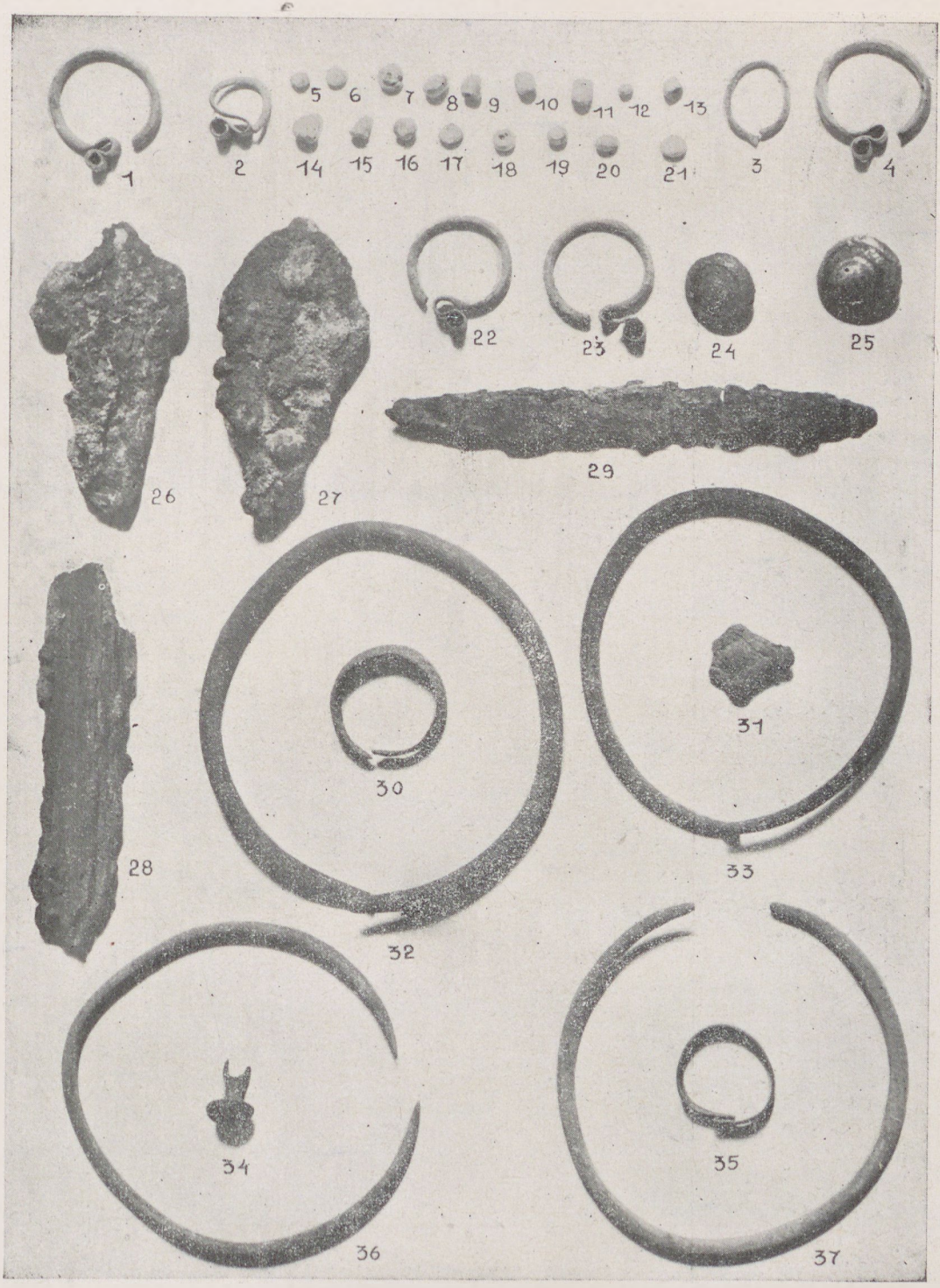
[14] Párducz Mihály, Szarmatakori temető Deszk—Ujmajoron. Folia Archaeologica. 1942. s. a.

[15] Zoltai Lajos és Párducz Mihály, Debrecen—porosháti temetők. Laureae Aquincenses II. 269—342. V. temető 3., IV. temető 1., 13., 15., II. temető 9., 10., 17., 25., 26. sírjaiban.

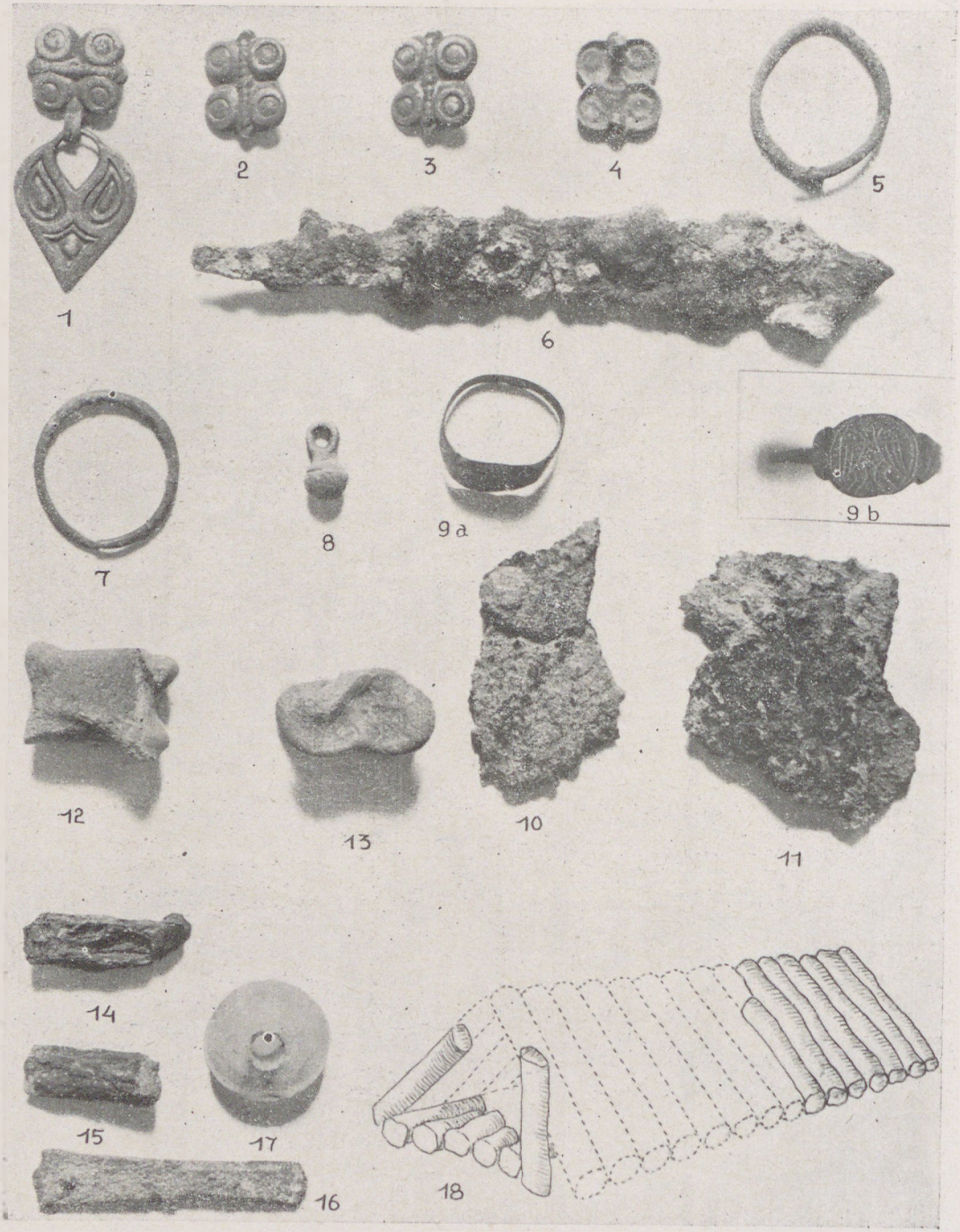
[16] Csallány Gábor, Ókori leletek a szentesi múzeumban. A. É. 1906. 52—53. l.

I. tábla. Csongrád, Felgyő, 4. sír (1—6), 6. sír (7—9), 7. sír (10—11), 9. sír (12—13), 16. sír (15—16), 20. sír (17—19), 21. sír (14).

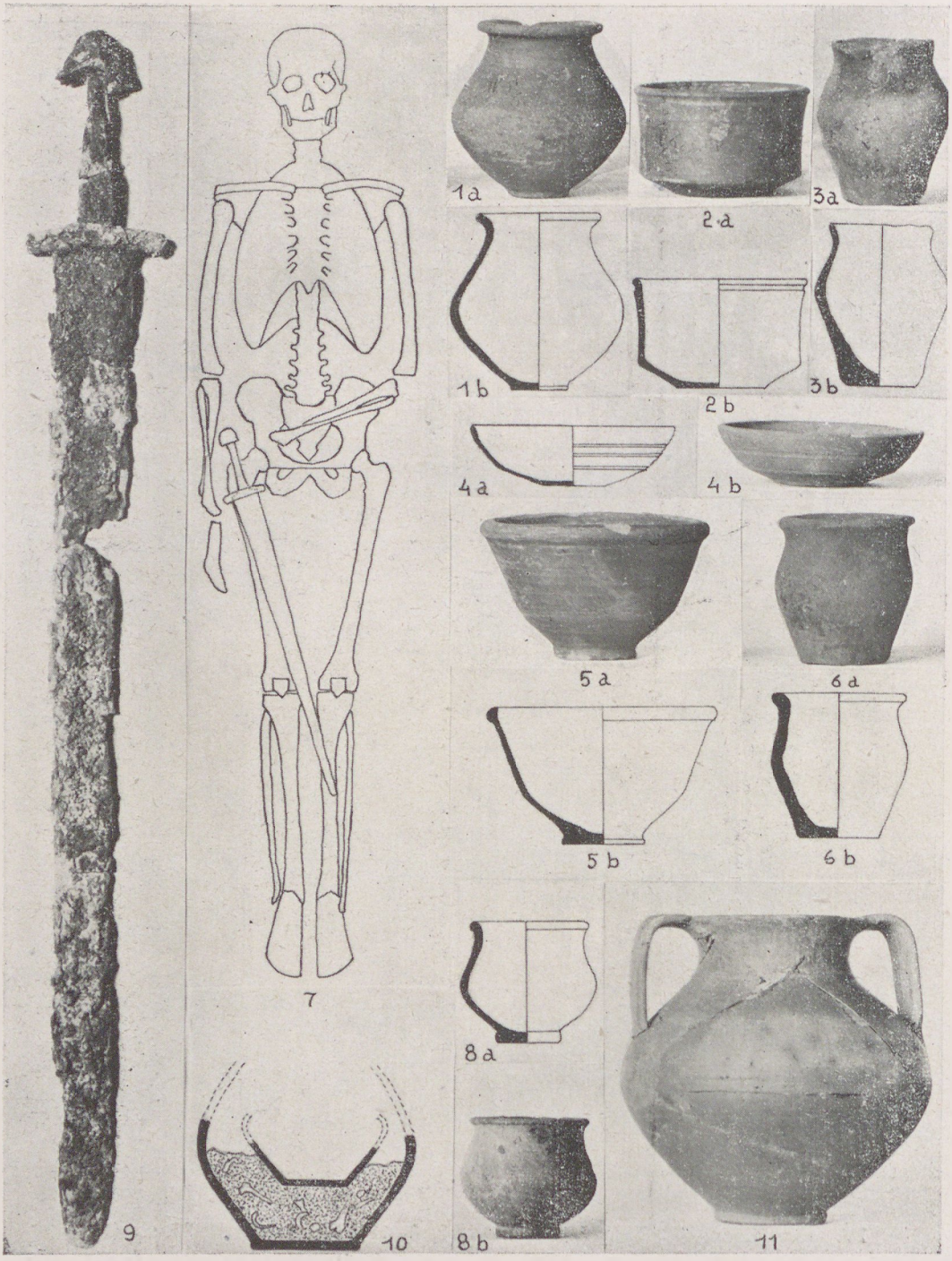
11. tábla. Csongrád, Felgyő, 12—15. sírok (1—21), 17. sír (22—25), 22. sír (26—28), 29. sír (24—25, 29—33), 39. sír (34—37).

III. tábla. Csongrád, Felgyő, 27. sír (1—6), 44. sír (7), 29.sír (8), 41. sír (9—11), 37. sír (12—13), 23. sír (14—18).

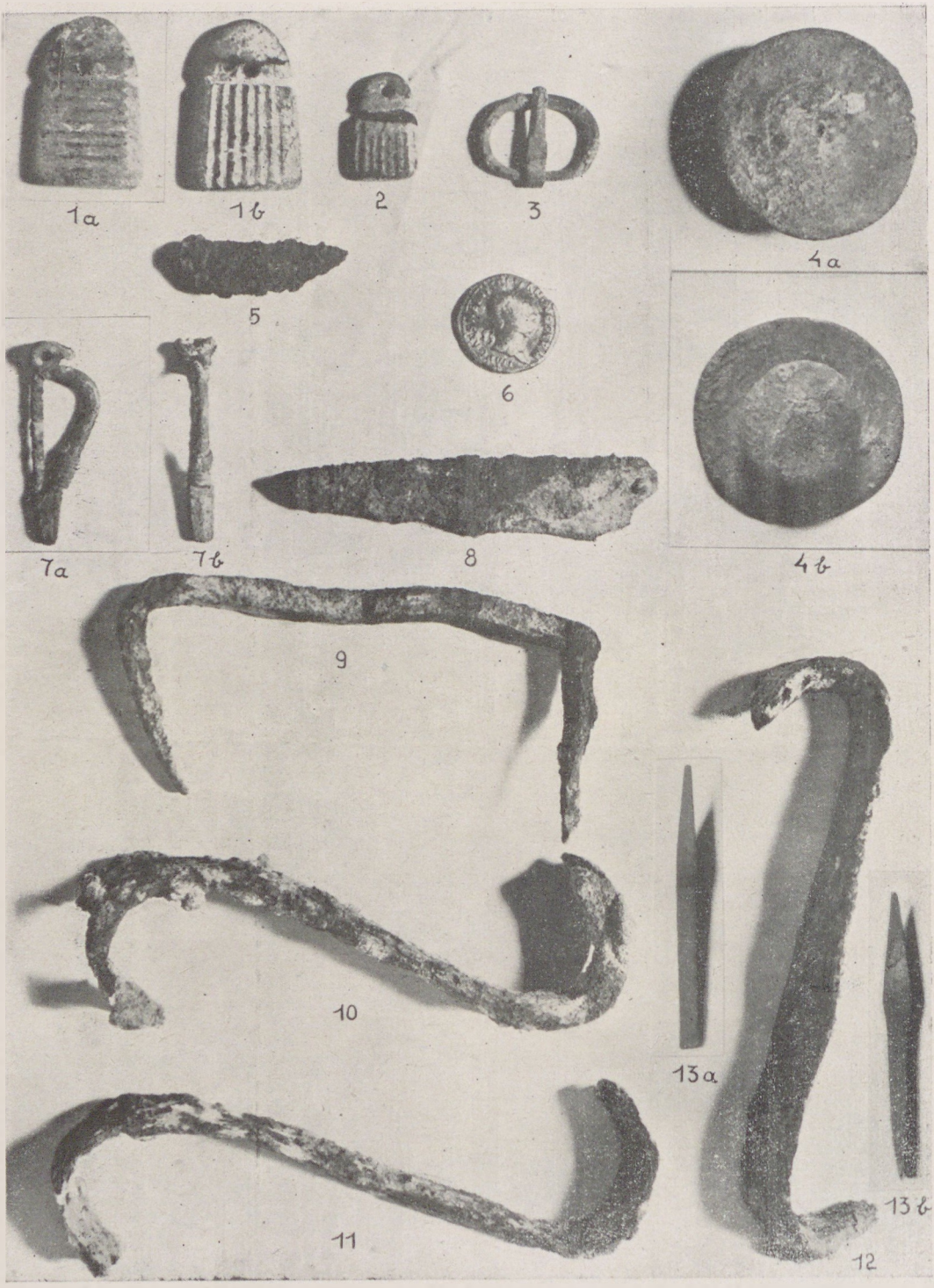
IV. tábla. Csongrád, Felgyő, 40. sír (1—2, 6—11), 31. sír (3—5), 28. sír (12).

V. tábla. 1: Csongrád, Csipai föld 5. sír. 2, 5, 11: 3. sír, 4: 1. sír, 8: 4. sír, 3: Csongrád, Felgyő 31. sír, 6: 40. sír, 7, 9: 30. sír, 10: 25. sír.

VI. tábla. Csongrád, Csipai föld, 3. sír (1, 3, 4, 6—8), 7. sír (2, 5).

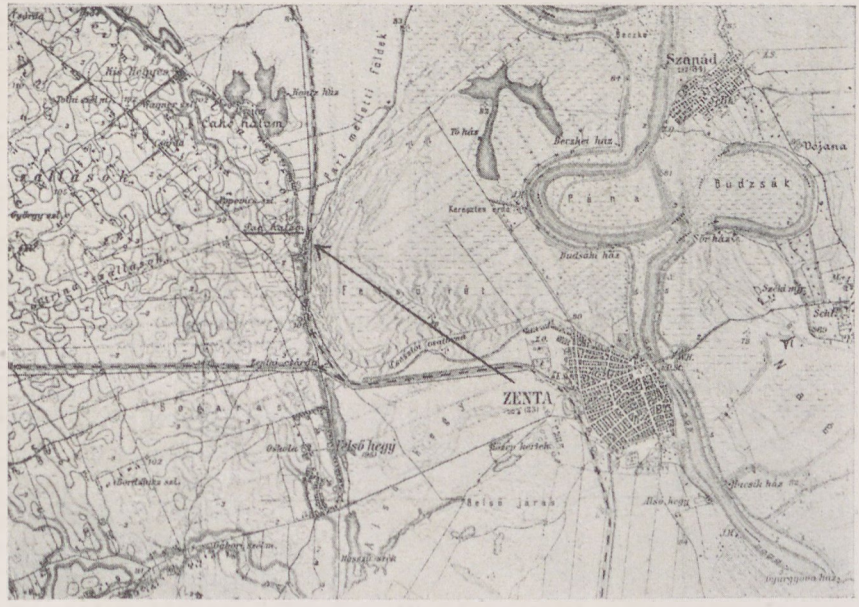

VII. tábla. Csongrád, Csipai föld, 4. sír (1—3), 7. sír (4—12), 2. sír (13).

A csecstói középkori templom és temetők.

Előzetes jelentésben[1] megemlékeztünk már azokról az ásatási munkálatokról, amelyeket a szegedi egyetem Régiségtudományi Intézete a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének megbízásából 1943. évi szeptember 2-a és 25-e között a Zenta város határában lévő Paphalmon és annak környékén végzett a zombori Bácskai Múzeum részére. A jelen cikk célja, hogy részletesen is számot adjon e munka eredményeiről.

A lelőhely (1—2. kép) a mai Zentától északnyugatra, a kanyargó vasút és országút mentén mintegy 7 km-re fekszik, légvonalban azonban csak 4—5 km-re van a várostól. A Paphalom nevű vasúti megálló mellett van a zentai plébánia szőllőskertje. E mögött emelkedik a Paphalom, amelyen egy kora-árpádkori eredetű templomot és a templom körül elhelyezkedő temető nagy részét sikerült feltárni.

1. ábra.

[1] Foltiny István és Korek József: Ásatás a zentai Paphalmon és környékén. Dolgozatok, 1943. 211—212. l.

A temető sírjainak és a belőlük előkerült mellékleteknek leírását[2] az alábbiakban adjuk:

1. *sír.* Mé 40. ÉÉNY-DDK. Fej ÉÉNY-on. Hossza a térdekig 120 cm. A kezeket a medencében összetették. A bal alsó kar és alsólábszárak a lábfejekkel együtt hiányoztak. Melléklete nem volt.
2. *sír.* Mé 50. K-NY. Fejjel NY-on. A csontváznak a medence és fej közötti részét a szomszédos sírral megbolygatták. Hossza a medencétől a lábakig 108 cm. Melléklete nem volt.
3. *sír.* Mé 70. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. Alsólábszárai hiányoz-

2. ábra.

tak. Mellékletei: 1. A jobb medence alatt bronzrozetta, amely teljesen szétmállott. 2. Ugyanott vasdarab (V. t. 4). Mindkét oldalát farostok borítják s 1.2 cm hosszú bronzcsövecske üti át. Hossza 4, szélessége 2 cm.

4. *sír.* Mé 100. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. A csontváz bolygatott. A medencéről a lábakig elhelyezkedő csontok hiányoztak. Melléklete nem volt.
5. *sír.* Mé 102. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. Az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza 110 cm. Melléklete nem volt.
6. *sír.* Mé 65. DNy-ÉK. Fejjel DNy-on. Férficsontváz. Hossza 155 cm. Koporsóban temették el, aminek az alábbi nyomai maradtak. 1. Koporsóvasalás (VI. t. 23). Egyik vége visszahajlik, kö-

[2] Rövidítések: Mé: mélység; Átm: átmérő. Az egyes világtájakat csak kezdőbetűikkel jelöltük.

zepén szeg helye van. Hossza 20, szélessége 2.5 cm. 2. Koporsóvasalás (VI. t. 24). Végei közelében 1—1 szegletesfejű szeg van. Hossza 12.4, szélessége 2 cm. 3. Koporsóvasalás töredékei (VI. t. 26—29), vasból; négy össze nem illő darabja maradt meg. Végein szegek helyezkednek el. Szélessége 2 cm. Koporsóvasalás töredékei (VI. t. 30), vasból; a négy össze nem állítható darab közül kettőt ütöttek át. Szélességük 2 cm. 5. U-alakú koporsószeg vasból (VI. t. 22). Hossza 30.5, két végének távolsága 2.2 cm. 6. Vaskoporsószeg (VI. 25). Hossza 5 cm. A koporsóvasalások mind függőleges helyzetben állottak. Közöttük szórványosan farostmaradványokat is észleltünk.

A sír földjéből került elő egy koporsóvasalás (VI. t. 20—21). Két darabra tört. A nagyobbik töredék (VI. t. 20) egyik vége deltoid alakban kiszélesedik s közepén szeggel van átütve. Azonkívül egy másik szeg és külön egy szeglyuk van rajta. A kisebbik töredéken (VI. t. 21) két szeg van. Az egész koporsóvasalás hossza 28, szélessége 3 cm.

7. *sír.* Mé 75. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. A felső részt megbolygatták, úgyhogy a koponya a törzstől 1 m-nyire feküdt. A csontváz hossza a kulcscsontig 152 cm. Egyetlen melléklete a koponya eredeti helyén elhelyezkedő S-végződésű bronzhalántékkarika (I. t. 7). Átm 2.5 cm. A hajkarikán kisebb nyitottvégű ellipszisformájú bronzkarika csüng. Hosszanti átmérője 1.2 cm.

8. *sír.* Mé 80. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. Bolygatott. A koponya hiányzik. Hossza a felső kar kiindulásáig 110 cm. Melléklete nem volt.

9. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 117 cm. Mellékletek: 1. A bal medencelapátnál koporsózár volt (V. t. 5). Vasból készült. 1.5 cm-es függőleges nyílással. Hossza 9.5, szélessége 3 cm. Töredékes. 2. A térdeknél vaskoporsószeg (V. t. 6), függőlegesen álló egyenes, és vízszintesen fekvő, meggörbült nyúlvánnyal. Hossza 4 cm. 3. Szögletesen meghajlított formájú töredékes koporsószeg (V. t. 7). Hossza 3 cm.

10. *sír.* Mé 110. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. A kezeket a medencében összekulcsolták. Hossza 167 cm. Melléklete nem volt.

11. *sír.* Mé 110. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 171 cm, a kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

12 *sír.* Mé 90. Ny-K. Fej Ny-on. Feldúlták. Melléklete nem volt.

13. *sír.* Mé 75. ÉK-DNY. Fej DNY-on. A koponya hiányzott. Hossza a vállig 135 cm. A kezeket a medencében összekulcsolták. Melléklete nem volt.

14. *sír.* Mé 80. A 13. sír ásásakor a fejtől a medencéig eső részt megsemmisítették. ÉK-DNY. Fejjel DNY-nak. Hossza a medencétől lefelé 80 cm. Melléklete nem volt.

15. *sír.* Mé 115. Szélessége 80, hossza 200 cm. ÉK-DNy. Fejjel

DNY-on. Férficsontváz. Hossza 168 cm. Bal karját kinyújtották, jobbját a medencére hajlították. A jobb alsó lábszár hosszában függőleges, a bal oldal mentén és a csontváz feleti vízszintesen állottak a fakorhadékok, a csontváz alatt pedig egyáltalán nem volt deszkalenyomat. Mellékletei: 1. A medence jobb oldalán bronzkapocs (I. t. 10), végein a felerősítésre szolgáló 2—2 hurkolással. Hossza 2.6 cm. 2. A mellen az előbbihez hasonló bronzkapocs (I. t. 11.) Hossza 2.6 cm.

16. *sír.* Mé 140. DNY-ÉK. Fej DNY-on. Hossza 110 cm. A koponyából csak az alsó állkapocs maradt meg. A karokat összekulcsolták. A csontokon fehér lenyomat látszott, ami valószínűleg a gyékénybecsavarás következménye lehetett. Legalább is az előforduló gyékénylenyomatok ezt sejtetik.

17. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 147 cm. A kezeket ölbe tették. Melléklete nem volt.

18. *sír.* Mé 49. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 156 cm. A bal alsó kar és felső lábszár hiányzott. A kezeket az ölbe tették. Melléklete nem volt.

19. *sír.* Mé 100. K-Ny. Fejjel Ny-on. A koponya és az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza térdtől vállig 93 cm. A kezeket az ölben karba tették. A csontvázat a gyékénybe csavarták. Melléklete nem volt.

20. *sír.* Mé 80. NyÉNy-KDK. Fej NyÉNy-on. Gyermekcsontváz. Hossza 108 cm. A bal kezet ölbetették, a jobb kéz nyújtva volt. Melléklete nem volt.

21. *sír.* Mé 93. ÉK-Dny. Fejjel Dny-on. A fej 40 cm-re fekszik a törzstől. A csontváz hossza a vállról a lábig 162 cm. A jobb felsőlábszárcsont hiányzik. A kezeket összekulcsolták. A csontvázat gyékénybe csavarták. Ezenkívül a jobb oldalon a vállról a medencéig fakoporsó nyomai látszottak. A medencében bronzkapocs része feküdt (I. t. 12). Csak a horogszerű rész maradt épen, ennek hossza 2 cm.

22. *sír.* Mé 70. ÉK-Dny. Fej Dny-on. Női csontváz. Hossza 170 cm. Kezeit az ölben összetették. Melléklete nem volt.

23. *sír.* Mé 85. DDny-ÉÉK. Fejjel DDny-on. Férficsontváz, hossza 165 cm. A bal alkar hiányzik. A jobb alsókart kinyújtották. melléklete nem volt.

24. *sír.* Mé 45. Dny-ÉK. Fejjel Dny-on. Feldúlták. Melléklete nem volt.

25. *sír.* Mé 100. KÉK-NyDny. Fej NyDny-on. Gyermekcsontváz. Hossza 94 cm. Melléklete nem volt.

26. *sír.* Mé 30. NyDny-KÉK. Fejjel NyDny-on. Az alsó lábszárak hiányzanak. A csontváz hossza a térdtől a koponyáig 122 cm. A fej jobb oldalán két élére állított tégladarab, a bal oldalán két lapjával fekvő és egy élére állított tégladarab volt. Tégla-

méret: Szélesség: 16.5, vastagság 3.5 cm. Hosszúság a töredékesség miatt nem állapítható meg.

27. *sír.* Mé 40. ÉK-Dny. fejjel Dny-on. Férficsontváz, hossza 170 cm. A csontváztól balra a fej és a medence között koporsó famaradványai voltak. Melléklet nem került elő.

28. *sír.* Mé 25. Dny-ÉK. Fej Dny-on. Férficsontváz. Hossza 170 cm. Melléklete nem volt.

29. *sír.* Mé 100. ÉK-Dny. Fej Dny-on. A koponyát a szomszédos sír ásásakor feldúlták. A csontváz hossza a vállig 141 cm. Melléklete nem volt.

30. *sír.* Mé 70. ÉK-Dny. Fejjel Dny-on. Férficsontváz. Hossza 156 cm. A kezeket az ölbe tették. Csontvázat gyékénybe csavarták. A fejnél bőrmaradvány feküdt.

31. *sír.* Mé 80. NyDny-KÉk. Fejjel NyDny-on. A koponya hiányzik. A csontváz hossza enélkül 142 cm. A kezeket az ölben összetették, a lábakat keresztbe rakták. Melléklete nem volt.

32. *sír.* Mé 55. NyDny-KÉk. Fejjel NyDny-on. Feldúlták. Csak a fej és a mellkas részei feküdtek az eredeti helyükön. Melléklete nem volt.

33. *sír.* Mé 110. Feldúlták.

34. *sír.* Mé 100. Ny-K. Fejjel Ny-on. Hossza 168 cm. A kezeket az ölben összetették. Mellékletei: 1. A jobb középső újjon bronzkarikagyűrű (I. t. 24). Két bemélyített körbefutó vonal díszíti. Átm: 2.4 cm. 2. A medencelapát felett 12 cm-re koporsóvasalás (V. t. 9). Derékszögben meghajlik. 3. Ugyanott másik töredékes koporsókapocs (V. t. 8., 10), vasból. Kiszélesedő részén lyuk van. Hossza 4.5 cm.

35. *sír.* Mé 80. Dny-ÉK. Fejjel Dny-nak. Női csontváz. Hossza 152 cm. Kezeit összekulcsolták. Melléklete nem volt.

36. *sír.* Mé 45. Dny-ÉK. Fej Dny-on. Feldúlták. A töredékes koponya és a mellkas maradt meg. A sír földjéből bronzrozetta töredéke (I. t. 32) került elő. Átm: 2 cm.

37. *sír.* Mé 40 cm. A 28. sír alatt feküdt. A 28. sír ásásakor megbolygatták.

38. *sír.* Mé 60. Feldúlták. A jobb kulcscsonton bronzpatina volt.

39. *sír.* Mé 55. Ny-K. Fejjel Ny-on. A fej hiányzott s az egész csontváz hiányosan maradt fenn. A bal alkar felületén bronzpatina látszott.

40. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fej Ny-on. Bolygatott.
A sír közelében, attól É-ra keresztcsont állkapocstöredék és 2 csigolya között ezüstérem feküdt. (II. t. 11). Valószínűleg V. László érme. Ugyanott bronzpityke töredéke (I. t. 18), került elő.

41. *sír.* Mé 30. Ny-K. Fejjel Ny-on. Férficsontváz. Hossza 160 cm. A bal felsőkar s a jobb alsó és felső lábszár hiányzott. A jobb kart a mellre tették, a balt a medencére hajlították. A jobb

medencelapáton vascsat (II. t. 2) helyezkedett el. Lapos, szegletes. Hossza 4, szélessége 2.4 cm.

42. sír. Mé 100. Ék-Dny. Fejjel Dny-nak. Férficsontváz. Hossza 171 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

43. sír. Mé 70. Ny-K. Fej Ny-on. Csak a felső rész maradt meg. A karokat összekulcsolták. Melléklete nem volt.

44. sír. Mé 100. Ny-K. Fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz. Hossza 110 cm. Bolygatott. Melléklete nem volt.

45. sír. Mé 50. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzik. Hossza a vállig 130 cm. A jobb középső újjon nyitott bronzgyűrű (I. t. 25) volt; hengeres átmetszetű, átm 1 cm.

46. sír. Mé 70. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz. Hossza 167 cm. A bal mellen ezüstérem (II. 12). Antonio II. (1402—1418) aquileiai érme.

47. sír. Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 142 cm. A jobb alsó és felső kar hiányzik. A bal kart kinyújtották. A sír közelében S-végű bronz hajkarika (I. t. 6) helyezkedett el. Átm. 2.5 cm.

48. sír. Mé 55. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 170 cm. Melléklete nem volt.

49. sír. Mé 110. Ny-K. Fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 159 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

50. sír. Mé 130. Ék-Dny. Fejjel Dny-on. Férficsontváz. Hossza 162 cm. Kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

51. sír. Mé 80. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A templom északi fala közelében feldúltan feküdt. A koponya, hosszú csontok és a medence maradt meg belőle. Melléklete nem volt.

52. sír. Ebben négy koponya, egy állkapocs és három összetört alsó, felső lábszárcsont feküdt egy csomóban.

53. sír. Mé 68. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz. Hossza 165 cm. A kezeket kinyújtották.

54. sír. Mé 85. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz, hossza 154 cm. A jobb felső és alsó karcsont, valamint a felső lábszárcsont hiányzott. A bal kezet kinyújtották. Melléklete nem volt.

55. sír. Mé 70. Feldúlták. Csak a koponya maradt meg. Ezen pártamaradvány volt.

56. sír. Mé 60. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 145 cm. Az alsó állkapcson vastag bronzpatina (pénz nyoma?) látszott. A nyakban kerek gyöngyszem (II. t. 6). A medence mellől szénmaradványok kerültek elő.

57. sír. Mé 120. K-Ny. Fej Ny-on. Mindkét alsó lábszárcsont és a bal felső lábszárcsont hiányoztak. A csontváz hossza térdig 70 cm. Melléklete nem volt.

58. sír. Mé 98. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 145 cm. Melléklete nem volt.

59. sír. Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-on. A fej hiányzik. Hossza a vállig 110 cm volt. A kezeket összekulcsolták. Mellékletei: 1.

jobb mellen bronzpityke (II. t. 9., 10). Granuláció díszíti. 2. A bal medencelapáton köralakban gyöngysor (II. t. 5), 34 kisebb és 2 nagyobb kékesszürke gyöngyszem alkotja.

60. *sír.* Mé 70. Feldúlták. Csak a koponya maradt meg. Melléklete nem volt.

61. *sír.* Mé 80. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 151 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt.

62. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fej Ny-on. A jobb láb, bal felső és alsó lábszárcsont hiányoztak. Hossza a koponyától a térdekig 104 cm. A jobb kart kinyújtották, a balt a medencére hajlították. Melléklete nem volt.

63. *sír.* Mé 60. Feldúlták. Csak a koponya feküdt eredeti helyén. Melléklete nem volt.

64. *sír.* Mé 40. Feldúlták. A fej Ny-on feküdt. Melléklete nem volt.

65. *sír.* Mé 60. K-Ny. A fej Ny-on. A jobb alkar, a bal alsó és felsőkar, valamint az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza a koponyától a térdekig 110 cm. A csontváz jobb oldalán koporsónyomok voltak. Melléklete nem volt.

66. *sír.* Mé 30. K-Ny. A fej Ny-on. Teljesen feldúlták. Melléklete nem volt.

67. *sír.* Mé 30. K-Ny. A fej Ny-on. Kisgyermek 80 cm hosszú csontváza. Melléklete nem volt.

68. *sír.* Mé 40. Ny-K. Fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 154 cm. Mellékletei: 1. A kulcscsont és a gerincoszlop csatlakozásánál két összeillő félgömbből álló, kerek felfüggesztővel ellátott bronzpityke (I. t. 19). Mindkét félgömböt félkörösen elhelyezkedő granulációs díszek borítják. Az alsó félgömb közepén egy hatágú csillagot szabályos hatszög fog közre. 2. Ugyanott hasonló pitykék (I. t. 20., 21), de a felfüggesztőjük hiányzik.

69. *sír.* Mé 75. ÉK-DNy. A fej DNy-on. A koponya és az alsó lábszárak hiányoztak. A csontváz hossza a vállтól a térdig 105 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

70. *sír.* Mé 65. K-Ny. A fej Ny-on. A koponya a jobb felső lábszár, a jobb felső és alsókar hiányzott. Hossza a lábaktól a vállig 99 cm volt. Melléklete nem volt.

71. *sír.* Mé 50. K-Ny. A fej Ny-on. Az alsó lábszárak hiányoznak. Hossza 96 cm. A csontvázon itt-ott fakorhadék volt. Mellékletnélküli.

72. *sír.* Mé 20. K-Ny. Fej Ny-on. A bal alsó lábszár hiányzott. Hossza 146 cm. Melléklete nem volt.

73. *sír.* Mé 40. K-Ny. A fej Ny-on. Hossza 150 cm. A mellcsonton közepén átlyukasztott, meghatározhatatlan czüstérem töredéke feküdt. A sírból sok faszénmaradvány került elő.

74. *sír.* Mé 93. Szélesség 45, hosszúság 120 cm. Gyermekcsontváz. Az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza a térdig 81 cm. Mellékletei: 1. A homlokon pártadíszek (III. t. 34—36), apró bronz-

spirálisok. 2. A medence körül bőröv díszítményekkel (IV. t. 1a., b). Egyik végére két téglalapalakú bronzlemezt erősítettek egymás mellé, amelyek közül az öv végénél levő csuklós. A másik végen kettős bronzlemez fogja közre az övet s ebből nyolc visszahajlított véggel képzett láncszem lóg le. A láncszemeken rovátkák utánozzák a sodrást. Az övön téglalapalakú, középen homorú és elstilizált virágmintát utánzó bronzdíszek váltogatják egymást. E virágmotivumok alsó széléhez vasdróttal zeg-zúgos szélű díszes, négyzetes lemezkét erősítettek. Az öv teljes hossza 43, összekapcsolt formájában 22, szélessége 3.5 cm. A láncszem szemei 2 cm hosszúak. Az öv kiterített rajzát a 3. képen mutatjuk be. 3. A medence jobb oldalán koporsószeg vasból. (V. t. 16). Feje lapos. A szeg görbült. Hossza 3.5 cm. 4. A medencétől balra koporsószeg vasból (V. t. 15).A feje törött, a szeg meggörbült. Hossza 4.3 cm.

75. *sír.* Mé 120. ÉK—Dny. Fej Dny-on. Női csontváz. Hossza 134 cm. A fejen pártadíszek (III. t. 1—33): bronzspirálisok, kerek — középen átlyukasztott — bronzlemezkék és megközelítően hengeres gyöngyök (X. t. 4). A sírban elvétve koporsónyomok mutatkoztak.

76. *sír.* Mé 100. K-Ny. Fej Ny-on. Gyermekcsontváz. Hossza 76 cm. A bal felsőkarnál kőgolyó állott (II. t. 8). Átm 2.5 cm.

77. *sír.* Mé 16. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 159 cm. Az állnál bronzkapocspár (I. t. 17) feküdt, a felerősítésre szolgáló hurkolással. Hossza 2.6 cm. A csontváz körül az alábbi koporsóalkatrészek helyezkedtek el: 12 koporsókapocs (VI. t. 5—7., 9—10., 12—13., 15—19) vasból, derékszögben meghajló végekkel. Hosszúságuk 4—6.5, széleségük 0.7—1.5 cm. 3 koporsókapocs töredék (VI. t. 8., 11., 14). 4 koporsószeg (VI. t. 1—4) vasból. Fejük kétoldalt laposan kiszélesedik. Kettő (VI. t. 1—2) derékszögben meghajlik. Hoszúságuk 8—16 cm.

78. *sír.* Mé 125. K-Ny. Fej Ny-on. A fej a törzstől távolabb feküdt. Férficsontváz. Hossza a vállig 125 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.

79. *sír.* Mé 140. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 165 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.

80. *sír.* Mé 138. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 155 cm. Női csontváz. Részben a 79. sír alatt feküdt. Melléklete nem volt.

81. *sír.* Mé 55. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzik. Hossza 127 cm. Melléklete nem volt.

82. *sír.* Mé 55. Magában álló koponya.

83. *sír.* Mé 35. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A medencétől felfelé eső rész hiányzott. Hossza a lábaktól a medencéig 65 cm. Melléklete nem volt.

84. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 145 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.

85. *sír.* Mé 65. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Csak a lábak maradtak meg. Melléklete nem volt.
86. *sír.* Mé 40. Feldúlt gyermeksír.
87. *sír.* Mé 56. Ék-Dny. Fejjel Dny-on. Férficsontváz. Hossza 167 cm. A kezeket az ölben összetették. A keresztcsonton ovális formájú vascsat volt (II. t. 1). Hossza 3 cm.
88. *sír.* Mé 55. Feldúlták.
89. *sír.* Mé 55. Ék-Dny. Fejjel Dny-nak. Gyermekcsontváz. Hossza 70 cm. A koponya bal oldalán ezüstérem. (II. t. 13). A kormányköz idejében (1444—1446.) verték. Közepén átfúrták.
90. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 150 cm. Feje és melle a 89. sír alatt feküdt. Melléklete nem volt.
91. *sír.* Mé 90. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 171 cm. A kezeket az ölben összetették. Meg nem állapítható helyről három kiszélesedő fejű, behajló végű vaskoporsószeg került elő (V. t. 11—13). Hosszúságuk 7—8 cm.
92. *sír.* Mé 90. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Az alsó- és felsőlábszárak hiányoztak. Gyermekcsontváz. Hossza 65 cm. Melléklete nem volt.
93 *sír.* Mé 40. Feldúlt gyermekcsontváz (X. t. 2). Körülötte kissé távolabb az alábbi övdíszek feküdtek: 1. Téglalapalakú, bemélyedő M-alakot mutató motívummal díszített, trébelt bronzövdísztöredéke (II. t. 17). 2. Szegletes formájú övdísz bronzból (II. t. 22). Középső része homorú, a domborodó rész stilizált virágmotívumot ad. Oldalai 3 cm hosszúak. 3. Négy övdísz töredékes formában került elő (II. t. 18—21). 4. Egy kék színű, lecsiszoltsarkú gyöngy (II. t. 23) is előkerült a sír környékéről.
94. *sír.* Mé 125. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A medencétől felfelé eső rész hiányzott. Hossza a medencéig 90 cm. Melléklete nem volt.
95. *sír.* Mé 130 Dk-Ény. Fejjel Ény-nak. Hossza 167 cm. Fakorhadékok nyomai látszottak. A lábaknál két élére állított tégla helyezkedett el. Méretei: 34.5×16.5×5 cm.
96 *sír.* Mé 42. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz (X. t. 3). Hossza 147 cm. A kezeket kinyújtották. A fejnél két fél tégla állott. A bal bokánál élére állított fél tégla, a lábak végénél élére állított két fél tégla helyezkedett el. A téglák méretei: 35×16.5×5 cm.
97. *sír.* Mé 75. Ény-Dk. Fej Ény-on. Hossza 160 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt. A csontváz a 96. sír alatt feküdt (X. t. 3).
98. *sír.* Mé 140. Feldúlták.
99. *sír.* Mé 180. Ék-Dny. Fejjel Dny-nak. Feldúlták, csak a medencétől a lábakig maradt meg. Fakorhadékok nyomai látszottak. Melléklete nem volt.

100. sír. Mé 25. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzik. Hossza a vállig 120 cm. A csontváz felett 95 cm hosszúságban oldalára fektetett téglasor volt. (X. t. 1). A téglák méretei: 30×17×5 cm. A medencéből bőrmaradvány került elő.

101 sír. Mé 85. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Feldúlták.

102. sír. Mé 130. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 163 cm. A kezeket az ölben összetették. A jobb térd közelében laposfejű, behajló végű koporsószeg feküdt (V. t. 14.) vasból. Hossza 5 cm.

103. sír. Mé 35. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz, hossza 115 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

104. sír. Mé 45. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz, hossza 150 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

105. sír. Mé 55. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz, hossza 151 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

106. sír. Mé 70. Ény-Dk. Fejjel Ény-nak. A 105. sír ásásakor a mell alsó részénél elvágták. A bal mellen Kálmán ezüst obulusa helyezkedett el (II. t. 14; C. N. H. I. 50).

107. sír. Mé 50. Ény-Dk. Fej Ény-on. Férficsontváz. Hossza 150 cm. Melléklete nem volt.

108. sír. Mé 65. K-Ny., fejjel Ny-nak. A koponya elporladt. A csontváz hossza a vállig 140 cm. A kezeket kinyújtották. A koponya helyének közelében sodrott bronztöredék (I. t. 33) került elő.

109. sír. Az altemplom törmelékei között hiányos koponya volt néhány bordacsonttal. Mé. 120 cm.

110. sír. Mé 140. Az altemplom déli falánál feldúlt csontváz feküdt. A gerincoszlopon és a kulcscsonton bronzpatina látszott. A sírból bronzkapocs töredéke (I. t. 22) került felszínre. Hossza 2 cm.

111. sír. Mé 140. Az altemplom déli falánál feküdt a feldúlt csontváz.

112. sír. Mé 70. Magában álló koponya Ny-nak fektetve.

113. sír. Mé 65. K-Ny, fej Ny-on. A medencétől lefelé eső rész hiányzik. A kezeket a mellre kulcsolták. Melléklete nem volt.

114. sír. Mé 75. K-Ny, fejjel Ny-nak. A 113. sír alatt feküdt. Hossza 120 cm. Melléklete nem volt.

115. sír. Mé 30. Feldúlt gyermekcsontváz. Csak a koponya maradt meg, a sír közelében bronzcsüngő (I. t. 23) volt, két függesztővel, magassága 1.5 cm.

116. sír. Mé 80. Feldúlták.

117. sír. Mé 30. K-Ny. Fejjel Ny-on. Gyermekcsontváz. Hossza 132 cm. A karokat kinyújtották. A jobb alsókar és a jobb lábszár hiányoztak. Melléklete nem volt.

118. sír. Mé 30. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz. A fejnél feldúlták. Hossza a vállakig 140 cm. A kezeket az ölben összetették. A

halottat gyékénybe csavarták. Melléklete nem volt.

119. sír. Mé 140. K-Ny, fejjel Ny-on. A koponya hiányzott. Hossza a vállig 136 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.

120. sír. Mé 33. K-Ny, fejjel Ny-nak. A koponya hiányzott. Férficsontváz. Hossza a vállig 142 cm. Melléklete nem volt.

121. sír. Mé 30. K-Ny, fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz. Hossza 123 cm. A keresztcsonton laposra kalapált bronzcsat (II. t. 4) helyezkedett el. A csathoz két helyen átlyukasztott, kettős lemezből álló szíjszorítótag csatlakozik. A csat hossza 3.5 cm, szélessége 1.5 cm, a lemezé 2 cm, illetve 1.5 cm.

122. sír. Mé 30. Feldúlták.

123. sír. Mé 67. K-Ny, fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 152 cm. A medencében vaskoporsókapocs feküdt (V. t. 3). Végeit behajtották, hossza 11.5 cm. A nyakban csiszoltsarkú, oszlopformájú, kék üveggyöngy (II. t. 7) helyezkedett el.

124. sír. Mé 65. K-Ny, fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 157 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Koporsónyomok látszottak.

125. sír. Mé 65. K-Ny, fej Ny-nak. Női csontváz. Hossza 152 cm. Kezeit az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.

126. sír. Mé 163. K-Ny, fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz, hossza 67 cm. Fejénél élére állított tégla. Méretei: Szélesség 17, vastagság 4, hossza nem állapítható meg, mert töredékes.

127. sír. Mé 30. Két koponya feküdt egymás mellett, melléklet nélkül.

128. sír. Mé 30. K-Ny, fejjel Ny-on. Férficsontváz. Hossza 140 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

129. sír. Mé 33. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 100 cm. A kezeket a mellen összekulcsolták. Melléklete nem volt.

130. sír. Mé 30. Magában álló koponya.

131. sír. Mé 33. K-Ny, fej Ny-on. Gyermekcsontváz, hossza 60 cm. A koponyánál S-végű bronzhajkarika (I. t. 3). Átm 2.2 cm.

132. sír. Mé 33. Feldúlt csecsemőcsontváz.

133. sír. Mé 30. K-Ny, fej Ny-on. Az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza a térdig 115 cm. Feje mögött élére állított tégla. Méretei: 32×16.5×3.5 cm.

134. sír. Mé 30. Feldúlták.

135. sír. Mé 60. K-Ny, fejjel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 167 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

136. sír. Mé 80. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz. Hossza 148 cm. Bolygatott. A koponyánál 2 élére állított tégla feküdt. A koponya alatt S-végű bronzhalántékkarika (I. t. 4) volt. Átm. 2 cm.

137. sír. Mé 80. K-Ny, fej Ny-on, hossza 88 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

138. sír. Mé 80. K-Ny, fejjel Ny-nak. Férficsontváz, hossza 152 cm. Koporsónyomok maradtak fenn. Melléklete nem volt.

139. sír. Mé 80. K-Ny, fejjel Ny-nak. férficsontváz. Hossza 151 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.

140. sír. Mé 80. K-Ny, fejjel Ny-nak. A medencétől a lábakig eső rész hiányzott. A szájában bronzérem (II. t. 15; C. N. H. I. 87) volt, kora a XII. század eleje.

141. sír. Mé 80. Feldúlták.

142. sír. Mé 80. Feldúlták. A csontok nagyrésze nem feküdt eredeti helyén. A medence tájékán kerekátmetszetű bronzkarperec (I. t. 28) helyezkedett el. Az egyik vége hegyesedő, a másik visszahajlított. Átm 4 cm.

143. sír. Mé 100. K-Ny, fejjel Ny-nak. Feldúlták.

144. sír. Mé 95. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 150 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. A medence fölött koporsóvasalás (V. t. 17) feküdt. Három szeg csonkja maradt meg rajta, hossza 15, szélessége 2.5 cm. A koporsó méretei 165×70 cm.

145. sír. Mé 100. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 117 cm. A medence felett koporsózár feküdt (V. t. 1) vasból. Visszahajló alsó része felett függőleges nyílás van. Hossza 9, szélessége 4 cm. A zárhoz U-alakban meghajlított szög (V. t. 2) szolgált ütköző gyanánt. A medence közepében ovális vascsat (II. t. 3) helyezkedett el. Átm 2 cm.

146. sír. Mé 115. K-Ny, fejjel Ny-nak. A koponya hiányzik. A csontváz hossza a vállig 140 cm. A kezeket az ölben összetették. A medence közepében, a jobb medencelapáton, a keresztcsigolyákon és a nyak közelében kapocspár (I. t. 13—16) volt. Valamennyi bronzból készült. A horgos részt két szál drótból csavarták, a másik egy szál drótból van. Mind a két résznél 2—2 hurok szolgál a felerősítésre. A keresztcsigolyákon elhelyezkedő kapocs töredékes volt. Hosszúságuk 3 cm. A sír a 145. sír alatt feküdt.

147. sír. Mé 115. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 132 cm. A jobb kéz középső újján bronzpecsétgyűrű (I. t. 26). A fejet és annak két oldalát bemélyedő vonalak díszítik. Átm 2 cm.

148. sír. Mé 115. K-Ny, fejjel Ny-on. Férficsontváz, hossza 152 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

149. sír. Mé 130. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 130 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt.

150. sír. Mé 32. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 75 cm. a kezeket karba tették. Melléklete nem volt.

151. sír. Mé 40. K-Ny, fejjel Ny-nak. Férficsontváz hossza 153 cm. Melléklete nem volt. A sír a 150. sír alatt feküdt.

152. sír. Mé 20. K-Ny, a fej Ny-on. Csecsemőcsontváz, hossza 60 cm. Melléklete nem volt.

153. *sír.* Mé 40. K-Ny, fejjel Ny-nak. A könyök vonalától a lábakig eső rész hiányzott. A fej bal oldalán 3 S-végződésű bronzhalántékkarika helyezkedett el (I. t. 1., 2., 8), egyikük töredékes. Átm 3, ill. 1.5 cm.
154. *sír.* Mé 90. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 100 cm. A kezeket ölben összetették. Melléklete nem volt.
155. *sír.* Mé 70. K-Ny, fejjel Ny-nak. A medencétől lefelé eső rész hiányzott. Hossza a medencéig 100 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
156. *sír.* Mé 60. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 156 cm. A kezeket összetették. Melléklete nem volt.
157. *sír.* Mé 100. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz, hossza 156 cm Koporsónyomok látszottak a sírban. A koporsó méretei: 162×64 cm.
158. *sír.* Mé 100. K-Ny, fej Ny-on. A koponya hiányzik. Hossza a vállakig 138 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
159. *sír.* Mé 119. K-Ny, fejjel Ny-nak. Férficsontváz, hossza 172 cm. A kezeket ölben összetették. Koporsó nyomait lehetett felfedezni. Méretei: 180×70 cm.
160. *sír.* Mé 100. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz, hossza 152 cm. A kezeket összetették. A koporsó méretei 170×59 cm.
161. *sír.* Mé 44. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 125 cm. A kezeket kinyújtották. A koponyán 3 téglalapformájú bronzfejdísz (I. t. 29—31). A lemezek sarkait a felvarrás céljából átlyukasztották A főmotívum egy nyolcszírmú virág, amelynek porzóit pontocskák jelölik. A sarkok felé egy-egy stilizált levél látható. A szélek rovátkoltak. Mind a 3 lemez méretei 2.5×1.8 cm.
162. *sír.* Mé 44. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 75 cm. A kezeket az ölben összetették. A jobb kéz középső újján nyitott bronzgyűrű (I. t. 27)volt. Külső oldalát egymást keresztező bekarcolt zeg-zugvonalak díszítik. Átm 0.9 cm.
163. *sír.* Mé 44. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 175 cm. Melléklete nem volt.
164. *sír.* Mé 44. Feldúlták.
165. *sír.* Mé 45. K-Ny. Fejjel Ny-on. Női csontváz. Hossza 158 cm. A kezeket a test mellett kinyújtották.
166. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzott. Hossza a vállig 139 cm. A kezeket kinyújtották. Famaradványok mutattak a 160×70 méretű koporsó létezésére.
167. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fejjel Ny-on. Hossza 158 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt.
168. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzott. Férficsontváz. Hossza a vállig 143 cm. Melléklete nem volt.
169. *sír.* Mé 44. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 162 cm. A kezeket a test mellett kinyújtották. Melléklete nem volt.

170. sír. Mé 60. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Feldúlták.

171. sír. Mé 60. Feldúlt kis gyermek csontjai között Zsigmond ezüst dénárja feküd (II. t. 16; C. N. H. II. 124. A.).

172. sír. Mé 50. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 96 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

173. sír. Mé 50. K-Ny. Fejjel Ny-on. Hossza 56 cm. Melléklete nem volt.

174. sír. Mé 50. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 150 cm. A karokat kinyújtották. Famaradványok mutatták a 165×62 cm méretű koporsó létezését.

175. sír. Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Feldúlták. Melléklete nem volt.

A templom déli fala mellett kívülről S-végű hajkarika (I. t. 9.) került elő. Átm 1.5 cm.

Megjegyezzük, hogy a temető ezzel még nincs teljesen feltárva.[3] Az ásatások folytatása új sírokat eredményezne.

A megfigyelhető temetkezési szokásokról összefoglalóan az alábbiakat mondhatjuk:

A sírok mélysége 20 és 180 cm között váltakozott, azonban több mint 120 sír feküdt 40—80 cm közötti mélységben. Egymásra temetkezés nyolc esetben történt, de hét ízben mellékletnélküli sírokról van szó, a nyolcadik alkalommal pedig időrend szempontjából jellegtelen sírok feküdtek egymás felett. A felül elhelyezkedő sír koporsós volt.

A sírok irányítása általában keleti-nyugati. Keleti-nyugati irányban helyezkedett el 109, északkeleti-délnyugati irányban 28, északnyugat-délkeleti irányban 3, keletészakkelet-nyugatdélnyugati irányban 4, keletdélkelet-nyugatészaknyugati irányban 1, északkelet-délnyugati irányban 1, északészaknyugat-déldélkeleti irányban 1 sír. 28 sír irányát nem lehetett pontosan meghatározni. A fej valamennyi megfigyelt esetben a nyugati oldalon feküdt.

Feldúltak 27 sírt.

Megállapíthatólag férficsontváz volt 32, női 16, gyermek 20 sírban.

Koporsós temetkezés fordult elő huszonegyszer, téglasíros (X. t. 1. 3) nyolcszor. A 95. sírban a koporsón kívül téglákat helyeztek el a láb közelében.

Négy csontvázat gyékénybe csavartak.

A csontváz hiányos, vagy bolygatott volt — nem számítva a feldúlt sírokat — ötvennyolc sírban. A kezeket az ölben összetették negyvenhat sírban, tíz sírban viszont csontváz mellett egyenesen kinyújtották.

A 144. sírnál a halott szájába érmet tettek.

---

[3] A temető kiterjedésének meghatározása céljából K-Ny-i és É-D-i irányban átvágtuk a halmot. Megállapítható volt, hogy a sírok minden irányban csak a dombhajlat közepéig terjedtek. É-D-i irányban a temető hossza 34, K-Ny-i irányban pedig 32 m. Lásd térképét a VII. táblán.

Feltűnő, hogy sok sírban került elő faszénmaradvány, amelynek rendeltetése ismeretlen előttünk.[4]

A feldúlt sírokon kívül kilencvennégynek nem volt melléklete.

Érdemes még megemlíteni, hogy megfigyeléseink mindenben támogatják Szabó Kálmánnak a Kecskemét környéki temetők ilyen szempontok szerint való vizsgálata alapján közzétett megállapításait.[5]

A sírokban talált mellékletek alapján megállapíthatjuk, hogy a temető feltárt részét az Árpádkor elejétől a Hunyadiak koráig, a XV. század második feléig használták.

A mellékletes sírok közül árpádkori volt tizenegy (7., 45., 47., 106., 131., 136., 140., 142., 147., 153., 162). Valamennyi a templom déli oldalán helyezkedett el.

Hajkarikát találtunk a 7. (I. t. 7), 47. (I. t. 6), 131. (I. t. 3), 136 (I. t. 4) és 153. (I. t. 1., 2., 8) sírban. Valamennyi S-végű volt. A 153. sír kivételével, amelyben három volt, sironkint csak egy került elő. Kerek átmetszetűek, bronzból készültek. A szórványos leletek között is volt S-végű hajkarika (I. t. 9).

Bronzgyűrűk voltak a 45. (I. t. 25), 147. (I. t. 26) és a 162. (I. t. 27) sírokban. Kettő közülök nyitott (I. t. 25., 27), egy zárt fejgyűrű (I. t. 26.)

Bronzkarperec fordult elő a 142. sírban (I. t. 28). Ez nyitott végű és kerek átmetszetű.

Éremmelléklete volt a 106. (II. t. 14) és 140. ((II. t. 15) sírnak. A 106. sír érme Kálmán idejéből való (C. N. H. I. 50), a másiknál (C. N. H. I. 87) az uralkodó nem határozható meg, de a típus a XII. század elejére mutat.[6]

A mellékletek — elsősorban az érmek — azt bizonyítják, hogy a temetőbe az Árpádok alatt főleg a XI. század végén és a XII. század folyamán temetkeztek.

A leletanyag másik jelentősebb része a XIV. század végéről s a XV. századból származik s Zsigmond és a Hunyadiak korának viseletörténetéhez szolgáltat néhány értékes adatot. Csatok, kapcsok, gombok, gyűrű, pártadíszek és egy pártaöv érdemelnek ebből a szempontból figyelmet.

Csatok kerültek elő a 41. (II. t. 2.), 87. (II. t. 1), 121. (II. t. 4. és 145. (II. t. 3) sírokból. A 121. sír bronzcsatjának (II. t. 4) kivételével valamennyit vasból készítették. A 41. (II. t. 2) és 121. (II. t. 4) sí-

[4] Banner János szerint a szén szimbóluma a tűzhely melegének, amellett a világosságot is jelképezi: a hosszú álomba merült halott éjszakáját meg kell világítani. Lehet, hogy a fasténdarabkák égő állapotban kerültek a sírba. (Dolgozatok, 1927. 46. l.)

[5] Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene, Bibliotheka Humanitatis Historica. III. Budapest, 1938. 35., 37—38. l.

[6] E cikkben szereplő valamennyi középkori érem szíves meghatározásáért Dr. Huszár Lajos úrnak mondunk hálás köszönetet.

rokból előkerült példányok négyszögletesek, a 87. (II. t. 1) és 145. (II. t. 3) sírok csatjai oválisak. Az egyik téglalapalakú csathoz (II. t. 4) szélein átlyukasztott és két lemezből álló szíjszorítótag csatlakozik. Hasonló vagy megközelítő csatformákat ismerünk — hogy távolabb ne menjünk — a Kecskemét-vidéki középkori sírokból[7] és a csanádmegyei Makó—Mezőkopáncsról[8] s Kaszaperről.[9]

Ruhakapcsok voltak a 15. (I. t. 10., 11), 21. (I. t. 12), 77. (I. t. 17) és 146. (I. t. 13—16) sírokban. Valamennyinek az anyaga bronz és ugyanazt a típust képviselik. Hasonlók a ma is használatban levő kapcsokhoz. Használatuk a XIV—XV. század folyamán általános lehetett, mert azonos példányokat ismerünk a hozzánk közel eső tetületeken a kaszaperi[10], Makó—mezőkopáncsi.[11] mezőkovácsházi[12], Magyarcsanád-bökényi[13] temetőkből, de a kecskeméti muzeumból sem hiányoznak.

Füles bronzgombokat találtunk a 40. (I. t. 18), 59. (II. t. 9., 10) és 68. (I. t. 19—21) sírokban. Egy díszítetlen példány volt közöttük (II. t. 9), a többi díszes. Ezek is otthonosak e kori temetőinkben: Kaszaperen,[14] Mezőkovácsházán,[15] Makó-Mezőkopáncson,[16] Kecskemét vidékén[17] egyaránt fellépnek, sőt Csúton[18] is megtaláljuk őket.

A 34. sírból előkerült egyetlen bornzgyűrűt (I. t. 24) két egymással párhuzamos, körbefutó bemélyedő vonal díszíti. Megfelelőjét Kecskemét vidékéről[19] és Makó-Mezőkopáncsról[20] ismerjük.

Épen maradt pártát egyáltalán nem találtunk. Párta tartozékaira akadtunk a 74. (III. t. 34—36) és 75. (III. t. 1—33; X. t. 4) sírokban. A 75. sírnál apró bronzspirálisok (III. t. 1—18., 32., 33), középen átlyukasztott kerek bronzlemezkék (III. t. 19—30) és néhány gyöngyszem (III. t. 31) mutattak a gyöngyös párta egykori jelenlétére. A 74. sírban hasonlóképen csak három bronzspirális maradt fenn a párta anyagából (III. t. 34—36).

A temetőben feltárt legszebb leletdarab kétségtelenül a 74. sír pártaöve (IV. t. 1a—1b; 3. kép). Hossza 43, szélessége 3.5 cm. A

[7] Szabó K.: i. m. 48. l. 214—215., 217., 219., 220. Szabó a XIV. századra teszi e leleteket.

[8] Dr. Bálint Alajos: A Makó—mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Dolgozatok, 1936. LXXIII. t. 2., 5. E temető kora a XIV. század vége és XV század.

[9] Dr. Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok, 1938. XVI. t. 6—7. Ezek térnek el a legjobban a mi csatjainktól, de még így is rokonság ismerhető fel kötzük. Bálint Hunyadi-koriaknak mondja őket.

[10] Dolgozatok, 1938. XIX. 7., 9., 14.

[11] Dolgozatok, 1936. LXXIV. 4.

[12] Dolgozatok, 1939. XXIX. 7.

[13] Dr. Banner János: Jelentés a Magyarcsanád—bökényi próbaásatásról. Dolgozatok, 1926. 82. l.

[14] Dolgozatok, 1938. XIX. 18., 21., 22.

[15] Dolgozatok, 1936. LXXIV. 11., 13., 14.

[16] Dolgozatok, 1939. XXIX. 4., 5., 6., 8.

[17] Szabó K.: i. m. 46—47. l. Ezek mind ezüstből vannak.

[18] Budapest régiségei XIII. 159. l. 31. kép.

[19] Szabó K.: i. m. 55. l. 297.

[20] Dolgozatok, 1936. LXXIV. 10.

bőröv egyik végén két téglalapalakú bronzlap, a másikon kettős lemezről lelógó visszahajlított véggel képzett láncszemek vannak (8 drb), amelyeken rovátkák utánozzák a sodrást. Magára az övre kilenc téglalapalakú középen homorú lemezt és ugyanannyi elstilizált virágmotívumot erősítettek, amelyek felváltva következnek egymás után s róluk hétszirmú virágminták csüngenek le.

Pártaövünkhöz hasonló példányt nem ismerünk a magyarországi eddig közzétett leletanyagban. Megemlítünk azonban néhány olyan pártaövet, amely legalább bizonyos szempontból egyezést mutat a mienkkel. Így a benei temető LI. sírjának pártaöve[21] éppenúgy láncban végződik, mint a paphalmi. A tiszaújfalui E sír pártaövén[22] más elrendezésben ugyan, de megtaláljuk a középen homorú, szögletes lemezeket, amelyeknek kidolgozása is nagyjából a mienkkel egyező.

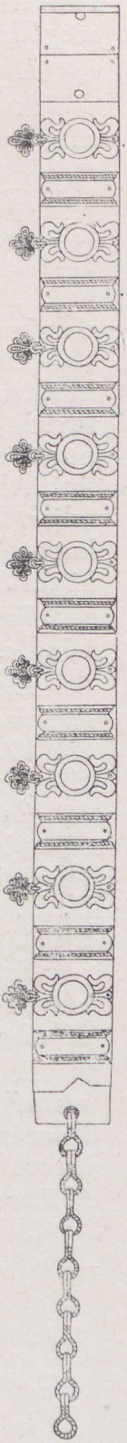
A 161. sír pártadíszének csak a négyszögletes lemezei (I. t. 29—31.) maradtak meg. A középen elhelyezkedő nyolcszirmú virágmotívumból elstilizált levelek indulnak ki a négy sarok irányában, amelyeket az övre erősítés céljából átlyukasztottak. A széleket ferde rovátkák teszik zsinórszerűvé. E díszeknek analógiáit nem találjuk az eddig publikált leletekben. Megközelítőleg azonos formájú, és csaknem ugyanilyen technikával kidolgozott ezüst ruhadíszeket közölt Szabó,[23] ezek azonban egészen más ábrázolást mutatnak.

Ugyancsak övdísz lehetett a 36. sír (I. t. 32.) virágmotívumtöredéke. A virágmotívumok kedvelt díszítő motívumai voltak e korszak művészetének. Ezt bizonyítja az a sok pártadísz, amelyen fellépnek. Ha nem is azonos formában, de megtaláljuk ezt a motívumot a Kecskemét-vidékén előkerült temetőkben,[24] Mezőkovácsházán,[25] Makó-Mezőkopáneson[26] és Kaszaperen.[27]

A 93. sír övdíszei jórészt töredékesen maradtak fenn (II. t. 17—22). Az egyik négyosztású töredék (II. t. 20) megközelítő hasonmását Kaszaperről[28] ismerjük.

Az 56. (II. t. 6), 59. (II. t. 5) és 123. sírok (III. t. 7) gyöngyei időmeghatározás szempontjából jellegtelenek.

A 108. (I. t. 33), 110. (I. t. 22) és a 115. (I. t. 23) sír bronzmel-

3. ábra.

[27] Dolgozatok, 1938. XVII. 2. A virágmotívum itt csak a díszítés egy részét képezi.

[22] U. o. 68. l. 350.

[23] Szabó K.: i. m. 51. l. 240—242., 245., 246.

[24] Szabó K.: i. m. 64. l. 338—343.

[25] Dolgozatok, 1939. XXX. t.

[26] Dolgozatok. 1936. LXXIV. 16., 23., 25.

[21] Szabó K.: i. m. 67. l. 345. Az öv díszítése egészen más motívumokból tevődik össze.

[28] Dolgozatok, 1938 XVII. 8., 9. Ezek nagyobb méretűek, széleik díszítettek.

lékletei annyira töredékesek, hogy biztos rendeltetésüket nem lehet megállapítani.

A 76. sír kőgolyója (II. t. 8) valószínűleg játékszer volt.

A koporsóalkatrészek között egyenes, vagy meghajlított koporsószegeket (V. t. 6., 11—13. = 91. sír; V. t. 14. = 102. sír; V. t. 15—16. = 74. sír; VI. t. 1—4. = 77. sír; VI. t. 25. = 6. sír), vagy azok töredékeit (V. t. 7 = 9. sí; V. t. 8—10 = 34. sír; VI. t. 14 = 77. sír), két végükön derékszögben meghajlított pántokat, vagy azok töredékeit (VI. t. 5—13., 15—19. = 77. sír; V. t. 3. = 123. sír) zárakat és azok ütközőit (VI. t. 22. = 6. sír; V. t. 1., 2 = 143. sír; V. t. 5 = 9. sír), valamint koporsóvasalásokat (VI. t. 20—21., 23—24., 26—33 = 6. sír; V. t. 17. = 144. sír) találtunk. Koporsóvasalásokat és zárakat közöl azok rekonstrukciójával együtt Szabó Kálmán Kecskemét vidékéről[29], Gerevich László a csúti középkori temetőből,[30] koporsószegeket és koporsóvasalástöredékeket mutat be Banner János Nyársapátról,[31] Bálint Alajos pedig Kaszaperről.[32] Ez a felsorolás természetes nem teljes. Egyébként sok esetben említik a középkori sírok közlésénél a koporsószegeket és egyéb koporsó alkatrészeket, de képüket nem közlik.

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a koporsós sírok mellékletei mind a XIV. és XV. századra jellemzőek.

Temetőnk korának megállapításához a fentebb említett analóg leletek mellett a legbiztosabb támpontokat a 40. (II. t. 11), 46. (II. t. 12), 89. (II. t. 13) és 171. (II. t. 16) sírok érmei szolgáltatták. A legrégibb ezek közül Zsigmond érme (171. sír = II. t. 16; C. N. H. II. 124. A.). Zsigmond aquileiai kortársa az 1402—1418. között uralkodó II. Antonio érme került elő a 46. sírból (II. t. 12). A kormányköz (1444—1446.) idejének emlékét őrzi a 89. sír ezüstdénárja (II. t. 13. = C. N. H. II. 152). Valószínűleg V. László ezüstérme volt a 40. sírban (II. t. 11).

Ezen az alapon megállapíthatjuk, hogy a temető a vegyesházi királyok korában főleg Zsigmond és a Hunyadiak idejében volt használatban.

A templom (VIII. t.)homlokfala megközelítőleg nyugatnak, a szentély ennek megfelelően csaknem pontosan keletnek nézett. A hossztengely a K-Ny-i iránytól 20 fokkal tért el keleten északnak, illetve nyugaton délnek. A templom belső tengelyének teljes hossza 16.2 m, amiből a szentélyre 7 m jutott.

A félkörösen végződő szentély (XI. t. 1) átlagos belső szélessége

[29] Szabó K.: i. m. 56. l. 303—312. és 57. l. 319—322., 313—318.

[30] Dr. Gerevich László: A csúti középkori sírmező. Budapest Régiségei XIII. kötet, Budapest, 1943. 112. l. 4. kép és 135. l. 21—22. kép.

[31] Banner János: Középkori emlékek a nyársapáti templompartról. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára II. Szakosztály Közleményei 7. sz. 2. kép 14—26.

[32] Dolgozatok, 1938. XXI. 2., 6., 8.

4.3 m. Falának nagy részéből — az északi oldalfalon és a körív teljes hosszában — csak a döngölt sárgaföld maradt meg, amely alapul szolgált. A legnagyobb ívelésnél, mintegy két m hosszúságban még ez is hiányzott. E döngölt sárgaföld szélessége 80 cm, vastagsága 30 cm. A szentély déli falának egész hosszában, ha nem is mindenütt a teljes szélességben, eredeti helyükön fekvő köveket találtunk téglával vegyesen. E kőfal szélessége is 80 cm volt s az alapot itt döngölt sárgaföld képezte. A templom hossztengelyének keleti végétől északra és délre egy-egy m távolságban 80 cm széles és északon 30, délen 46 cm hosszú, 30 cm vastag döngölt sárgaföldréteg csatlakozott a szentély ívéhez, amelyek minden valószínűség szerint támpillérek nyomai lehetnek. A szentély szintje a mai földfelszínhez viszonyítva 40 cm mélyen volt.

A szentély északi — evangéliumi — oldalához a hossztengely keleti végétől 70 cm-re (a fal belsejétől számítva) a téglalapalakú sekrestye (XII. t. 1—2) kapcsolódott. A belső hossza 3.6, szélessége 3.3 m. Falainak nyomát csak a 70 cm széles sárgaföldalapozás mutatta. Ugyanabban a szintben feküdt, amelyben a szentély.

A szentély falaihoz mind a két oldalon derékszögű megtörés után csatlakoznak az egy m széles, 10.2 m hosszú főfalak, amelyek végig egymással párhuzamosan haladnak. A templom hajójának (XI t. 3) hossza 9.2, szélessége 5.9 m.

A déli oldalfal (XII. t. 3—4) teljes egészében megmaradt eredeti helyén. Itt azonban feltűnő, hogy a köveket — sárgaföld alap nélkül — egyenesen a fekete földre rakták és téglának, vagy téglatörmeléknek semmi nyoma sincs. A fal aljának szintje 90 cm mélyen volt. A terméskövek egy-két sor vastagságban maradtak épen. A templom hossztengelyének keleti végétől 8.5 m távolságnak megfelelő helyen a külső oldalon 70 cm vastag, 125 cm széles támpillér terméskőből való nyomait találtuk. Ugyanonnan számítva 14.5 m-nyi távolságnak megfelelően 70 cm vastag, 170 cm széles másik támpillér kőtörmelékkel vegyes sárgaföldmaradványai voltak. A fal végéhez 2 m hosszú, 1.7 m széles sárgaföldréteg csatlakozott. Vastagsága 80 cm.

Az északi oldalfalat (XII. t. 1., XI. t. 4) a kiszögeléstől számított 3—4 m hosszúságban teljesen feldúlták. A templom hossztengelyének keleti végétől számított 8—10 m közötti szakasznak megfelelő részen a hiányzó fal belső oldala mentén sárgaföldnyomok mutatkoztak. A 10—16.2 m szakaszon jófentartásban három sor terméskő magasságban maradt meg a kőfal (XI. t. 4), amelyet nagyobb, egyenesre faragott, kövekből építettek úgy, hogy ezek hézagait kisebb kövekkel és habarccsal töltötték ki. A sárgaföldalap itt is hiányzott. Tégla sem került elő. A fal aljának szintje 105 cm-rel mélyebb volt a mai felszínnél, tehát a szentélynél jóval mélyebben feküdt. A fal hiányzó részénél a déli oldali támpillérrel szemben, kívülről kis sárgaföld réteg helyezkedett el, amelyből az egykori pillérre lehet következtetni. A hossztengely

keleti végétől 14.5 m-re eső távolságnak megfelelően újabb támpillér maradványai voltak. Alapjának hossza 1.7, szélessége 0.7 m. A fal végéhez itt is két m hosszú, 1.7 m széles sárgaföldréteg csatlakozott. Vastagsága 110 cm. Tetejének szintje 30 cm mélyen volt.

A homlokfal nyomai (XI. t. 2) csaknem teljesen hiányoztak.

A hajó — és részben a szentély — közepén 8.5 m hosszú, 2.5 m széles altemplom (kripta?) helyezkedett el, amelynek hossztengelye összeesett a templom hossztengelyével. Keleti széle a templom tengelyének keleti végétől 6 m-re volt, tehát 1 m-re nyúlt be a szentélybe. Sok laposra faragott és durva terméskővel és a beszakadt földdel volt tele. Szélei azonban élesen elváltak a behullott törmeléktől. Mélysége 271 cm, a déli oldalfal alapjától 184 cm. Az altemplom alapja egyenletes, csupán a keleti részében emelkedik; itt 12 cm-rel magasabb, mint másutt.[33]

A templom területéről az 51., 52., 69., 92., 93., 94., 98, 99, 109., 110., 111. és 119. sírokon kívül[34] az alábbi szórványos leletek kerültek elő:

Az apsis közelében S-végződésű bronzhalántékkarika (I. t. 5.) átm: 1.8 cm.

Az apsisban peremes szélű, kerek ablakszem töredéke (III. t. 37.) üvegből. Ívelt ablak része lehetett. Méretei: 5.6×3.4 cm.

A szentélyben:

1. Ablaküveg töredéke (III. t. 38). Hossza 3.5 cm, vastagsága 0.2 cm.
2. Szürke, jól iszapolt edény aljából készített orsógomb (I. t. 24). Átm 4 cm.
3. Két laposfejű vasszög (IV. t. 18., 20). Az egyik görbült, hosszúságuk 7.5, illetve 4.5 cm.
4. Derékszögben meghajlított vaskapocs töredéke (V. t. 19), hossza 2.5 cm.
5. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy (V. t. 26), kúpalakú, belül üres. A kúp alapját vaslemez borítja. Hossza 11, az alap átm. 3.5 cm.

A templom hajójából:

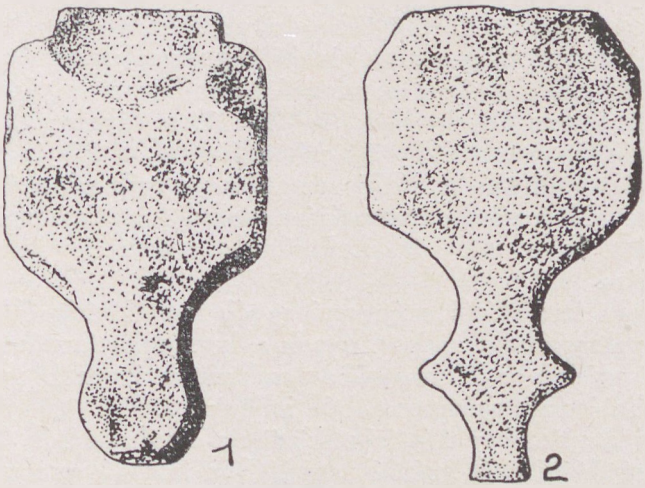
1. Öt vasszeg (V. t. 21—25.) Fejük lapított. Egyiknek a vége görbített. 5, 6, 8.6, 8.8 és 9 cm hosszúak.
2. Egyenes fokú enyhén ívelt pengéjű vaskés (V. t. 27). Nyélnyújtványán lyuk van, hossza 14.9 cm, a penge legnagyobb szélessége 1.8 cm.
3. Apró bronzspirálisokból álló pártadísztöredékek (II. t. 25).
4. Téglatöredék. Csak egy töredéknek lehetett két méretét megállapítani: Szélessége 16, vastagsága 5 cm.

---

[33] Az összes mélységi adatoknál figyelembe kell venni, hogy a templom dombon épült s az alapozás mélysége nem volt mindenütt azonos.

[34] A sírok leírását lásd a temető tárgyalásánál.

Az egész templomból szerte-széjjel, de főleg a szentély területéről 16 bordatégla (IX. t. 1—15., 17) töredéke és egy kerekre faragott tégladarab (IX, 16) került felszínre. A három megközelítőleg ép példány (IX. t. 1—3), méretei: 21×10×7, 21×12×7, illetve 20×12×7 cm. Két típust lehet a bordatéglák között megkülönböztetni (4. kép 1., 2.); az egyiknél (4. kép 2) az elkeskenyedő rész kereszt alakot utánoz[35] (IX. t. 4—5, 8—14) s kiszélesedő része ferde megtörés után végződik; a másiknál (4. kép 1) elkeskenyedő rész egyszerűen lekerekített (IX. t. 1—3., 7., 15., 17) s a kiszélesedő rész derékszögű megtörés után záródik. (IX. t. 7.)

4. ábra.

A szentély falából is előkerült egy 29×16×6 cm-es méretű tégla.

A templom keletkezésének idejére vonatkozóan a területén előkerült leletekből csak igen gyér következtetéseket vonhatunk le. Az itt talált tárgyak nagy része ugyanis jóval későbbi korból, az elpusztulást megelőző időszakból származik.

Korai időpontra egyedül az apsisban talált kora-árpádkori halántékkarika (I. t. 5) mutat. De hogy a templomnak már az Árpádkor elején — ha nem is a feltárt formában — állania kellett, arra enged következtetni a körülötte fekvő temető sírjaiból előkerült, egy Kálmán király idejéből származó (106. sír) és egy a XII. század elejére datálható (140. sír) érem. Emellett szól az is, hogy a templomtól mintegy 500 m-re levő halmon feltárt másik árpádkori temető sírjai is mind a Szent István és I. Endre közötti időből származnak.

Maga a templom is több építési időszakot mutat. Ebből a szempontból figyelmet érdemel az a tény, hogy míg a szentély falait végig sárgaföldalapra építették s ezeknek anyagában a terméskő mellett a

[35] Teljesen azonos téglaformát ismertetett Felsőmonostorról Szabó Kálmán (i. m. 133. l. 626.)

tégla is szerepel, addig a főfalak sárgaföldalapozás nélkül és csak terméskőből épültek. Ezenkívül a két alapozás szintje is különböző. Mindezekből következik, hogy a templom árpádkori kezdeti formája csak a szentélyt foglalta magában s ez román stílusban épült.

A tatárjárás után újra épült, ekkor építették hozzá a hajót és az altemplomot (kriptát?).[36] Valószínű, hogy ez az átépítés már a gótika szellemében történt.

Később — a temető leleteiből következtethetőleg talán Zsigmond alatt — építhették a sekrestyét, amely alatt ismét sárgaföld alapot találtunk. Megerősíti ez utóbbi feltevést az a körülmény, hogy a sekrestye északnyugati sarka alatt feldúlt gyermekcsontváz (93. sír = X. t. 2) feküdt a XV. századra mutató pártadíszmaradványokkal (II. t. 17—23). Az összes bordatéglák (9—15., 17) a divatos gótikára mutatnak. A szórványosan előkerült pártadísz (II. t. 23) is a XV. században szokásos párták gyakori eleme. Az egyik ablaküvegtöredék (III. t. 37) az ablak gótikus formájára enged következtetni. A templom a mohácsi vész után pusztulhatott el s a török uralom alatt nem épült újra.

A templom területéről származó egyéb mellékletek (III. t. 38, V. t. 18—27) nem mondanak ellene ennek a kormeghatározásnak, mert a XIV. és XV. század emlékanyagában valamennyi darab megtalálható s az időmeghatározás szempontjából jellegtelen.

1943. évi szeptember 17—25-e között a Paphalomtól délre fekvő és Farkas István 2219/6. számú tanyájához tartozó szomszédos halmon végeztünk kutatásokat. Ez alkalommal csak a halom keleti felét lehetett megásni, mert a nyugati odala dohánnyal volt beültetve. A feltárt területrészen az alábbi 18 sír került elő:

1. sír. Mé 45. NyDny-Kék. Fejjel NyDny-nak feküdt. Hossza 133 cm. Az alsó lábszárakat átvágták. A lábfeje hiányoztak. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

2. sír. Mé 60. NyDny-KÉk. Fejjel NyDny-nak. Hossza 167 cm. Kezeit kinyújtották. A fej jobbradőlve feküdt. Mellékletei: 1. A nyakban S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 1). Átm 2.5 cm. 2. Ugyanott másik S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 2), átm 1.5 cm. 3. A koponya jobb oldalán S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 3). Átm 1.5 cm. 4. A koponya jobb oldalán S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 4). Átm 1 cm.

3. sír. Mé 60. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 162 cm. Kezeit az ölben összetették. Egyetlen melléklete, Péter rossz fenntartású eziistdénárja (XIII. t. 5) a koponya bal oldalánál helyezkedett el.

4. sír. Mé 50. NyDny-KÉk. Fej NyDny-on. Hossza 163 cm. Az alsó karok hiányoztak, a koponya bal oldalán feküdt. Melléklete nem volt.

[36] Az Alföldön ugyan nem szokásos az altemplomok építése, de mégis erre kell következtetnünk e templom esetében. Itt ugyanis csontvázaknak, vagy temetkezésnek egyáltalán nem találtuk nyomát.

5. *sír.* Mé 50 cm. NyDny-KÉk. Fej NyDny-on. Hossza 170 cm. Kezeit kinyújtották. Melléklete nem volt.
6. *sír.* Mé 50. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 120 cm. Egyetlen melléklete bronzhajkarika (XIII. t. 6), amely a fej közelében helyezkedett el.
7. *sír.* Mé 40. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 140 cm. A koponya hiányzott. A kezeket a medencében összetették. Melléklete Szent István ezüstdénárja (XIII. t. 7) volt, amely a bordák közül került elő.
8. *sír.* Mé 30. NyÉny-KDk. Fej NyÉny-on. Hossza 149 cm. Kezeit kinyújtották. Mellékletei: 1. A medence jobb oldalán — csípőlapát külső felszínén — ezüstgyűrű (XIII. t. 8). A négyszögletes keresztmetszetű karikára apró, háromszög alakban elhelyezett, gömböcskéket forrasztottak. Átm 2.3 cm. 2. A koponya bal oldalán S-végződésű bronzhalántékkarika (XIII. t. 9). Átm 1 cm. 3. A koponya jobb oldalán S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 10). Átm 2 cm.
9. *sír.* Mé 50. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 135 cm. Melléklete nem volt.
10. *sír.* Mé 35. NyÉny-KDk. Fej NyÉny-on. Hossza 126 cm. A mellcsonton bronzgyűrű helyezkedett el (XIII. t. 11), amelynek külső oldalát ferdén haladó rovátkák díszítik. Átm 2 cm.
11. *sír.* Mé 48. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 165 cm. A kezeket kinyújtották. A medencecsont jobb külső szélén bronzgyűrű (XIII. t. 12) feküdt. Nyitott. végei lassan hegyesednek. Átm 2 cm
12. *sír.* Mé 25. NyDny—KÉk. Fej NyDny-on. Hossza 160 cm. A csontváz alatt I. Endre ezüstdénárja (XIII. t. 13) volt.
13. *sír.* Mé 50 cm. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 150 cm. Mellékletek: 1. A jobb kézen négy szálból sodrott, nyitott végű ezüstgyűrű (XIII. t. 14). Átm 2.3 cm. 2. A nyak körül gyöngyök (XIII. t. 15). Kettőscsonkakúpformájú, csiszoltsarkú, oszlopalakú egyes és iker példányok egyaránt előfordulnak köztük. Sárga és szürke színűek. Anyaguk paszta. 3. A szájban Szent István ezüstdénárja (XIII. t. 16; C. N. H. I. 1). 4. A bal oldali 8. bordánál Szent István ezüstdénárja (XIII. t. 19; C. N. H. I. 1). 5. A medence bal oldalának külső szélén S-végű bronzhajkarika (XIII. t. 18). Átm 1 cm. 6. A sír földjében S-végződésű bronzhalántékkarika (XIII. t. 17). Átm 2 cm.
14. *sír.* Mé 35. Ny-K. A fej Ny-on. Hossza 160 cm. Kezeit a medencében összetették. Mellékletei: 1. A koponya bal oldalán S-végű bronzhajkarika (XIII. t. 21). Átm 2.5 cm. 2. A koponya bal oldalán S-végű bronzhajkarika (XIII. t. 22). Átm 1.5 cm. 3. A koponya jobb oldalán S-végű hajkarika (XIII. t. 23). Átm 2.5 cm. 4. A nyak körül gömbölyű és hengeres, zöld és szürke pasztagyöngyök (XIII. t. 20). 5. Az összehúzott térdek között ólomból készült tűtartótok (XIII. t. 24). Négyszögletes

keresztmetszetű. Mind a négy oldalát rácsminta díszíti. Hossza 5, átm 0.7 cm.

15. sír. Mé 40. Ny-K. A fej Ny-on. Hossza 162 cm. A bal alsó karnál belül S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 25) volt. Átm 2 cm.

16. sír. Mé 47. NyDny-KÉk. A fej NyDny-on. Hossza 173 cm. Mellékletnélküli.

17. sír. Mé 40. NyDny-Kék. A fej NyDny-on. Hossza 171 cm. Mellékletnélküli.

18. sír. Mé 45. NyDny-KÉk. A fej NyDny-on. Hossza 159 cm. A koponya jobb oldalán S végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 26) helyezkedett el. Átm 2 cm.

A temető sírjainak mélysége 25—60 cm. Ezek is általában a nyugat-keleti irányt követték. A nyugat-keleti irányban feküdt 8, nyugatdélnyugat-keletészakkeleti irányban 8, és nyugatészaknyugat-keletdélkeleti irányban 2 csontváz. A fej mindig a nyugati odalon volt. Egymásra temetkezés nem fordult elő. A csontváz hiányos volt három esetben. Négy csontváznál a kezeket az ölben összekulcsolták, másik négynél viszont a test mellett egyenesen kinyújtották. A 13. sír csontvázának a szájába érmet tettek. Hat sír mellékletnélküli volt.

A sírokból előkerült mellékletek — 13 S-végű halántékkarika (XIII. t. 1—4., 9—10., 17—18., 21—23., 25—26), 1 síma halántékkarika (XIII. t. 6), két síma (XIII. t. 11—12), 1 sodrott (XIII. t. 14) és egy díszített (XIII. t. 8) gyűrű, 2 gyöngyfűzér (XIII. t. 15., 20) és egy ólomtűtartótok (XIII. t. 24) — nagyrésze annyira jellemző az Árpádkor elejére, hogy a velük előkerült érmek (XIII. t. 5., 7., 13., 16., 19) nélkül is tisztán analógiák alapján a XI. századra datálnák sírjainkat. Az érmek azonban még pontosabb időmeghatározást tesznek lehetővé. Három közülük (7. sír = XIII. t. 7, 13. sír = XIII. t. 16.,19.) Szent István, egy Péter (3. sír = XIII. t. 3), egy pedig I. Endre (XIII. t. 13) idejéből való. Ezek alapján temetőnk korát a Szent Istvántól I. Endre haláláig terjedő időre (1000—1060-ig) tesszük.

Nyilvánvaló, hogy a két temető között — amelyek egymástól való távolsága 500—600 m — annyiban összefüggés mutatható ki, hogy ugyanahhoz a településhez tartoztak. A korábbi település ez utóbbi temetőhöz eshetett közelebb. A település nyomát azonban nem találtuk meg.

* * *

A zentai határnak azt a részét, ahol az ismertetett templom és temetők fekszenek, ma Paphalomnak, a mellette elterülő sík területrészt pedig Csésztónak nevezik. A Cseszto (Csésztó) név — mint lejebb (39. jegyzet) látni fogjuk a Csecstó alaknak elszlávosodott formája lehet. A régebbi időben valószínűleg az egész határrészre — tehát a dombos részen épült falura is — kiterjedt ez a név s eredetét a sík területrészen egykor elhelyezkedő jelentős halastó elnevezésében kell keresnünk.

E halastó említését okleveleinkben először 1224-ben találjuk. Ekkor Gyula nádor a budai káptalan kérésére egy Sebestyén nevű pappal körüljáratja a halastó és a hozzátartozó föld határait s a birtokot új határjelekkel láttatja el. A halászó hely és környéke ebben az időben már „régtől fogva" a budai káptalan tulajdona volt.[37] Ebben az oklevélben a „Chechtoo" nevű halastavon kívül szerepel egy „Chechtow"-nak nevezett csatorna, amely a halastavat a Tiszával köti össze.[38]

A tatárjárás utáni zavaros helyzetben — úgy látszik — ismét el akarták venni a budai káptalantól e birtokát, mert IV. Béla és V. István 1264-ben újabb oklevélben biztosítják a halastónak a budai káptalan részére való visszaadását.[39]

---

[37] Wentzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár VI. kt. Budapest, 1867. 426. l. 269. sz. oklevél. Az idevonatkozó rész: „Sciat itaque etas presens et noscat postera,quod universum Capitulum Budensis Ecclesie considerans predia et piscinas collata eidem Ecclesie ab antiquo; ne prolixitate temporum, vel metarum vetustate super eis calumnia suboriri (sic!), a nobis humiliter postulavit, quod eorum piscinam, que vlgo Chechtoo dicitur de nostris fidelem qui eam circumspiceret et nonas (sic! — helyesen novas) metas veteribus apponeret, transmitteremus. Nos igitur Sebastianum clericum, fidelem et providum, ad negotium tam arduum decrevimus destinandum. Predictus igitur Sebastianus vicinis convocatis et omnibus commetalibus, predicte piscine terminos circuivit, et ex circumiacentibus memorate piscine nec est inventus aliquis contradictor."

Ezt az oklevelet Dudás Gyula is említi „Zenta az Árpádok korában" c. cikkében. Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, VI. évf. 1890. 182. l.

[38] Wentzel: U. o. „terra prefate Ecclesie... versus orientem protenditur ad aqueductum, qui Chechtow dicitur..."

[39] Wenzel: i. m. III. kt. Budapest, 1862. 106—107. l. 74. oklevél: „Nos Philipus Strigoniensis, Schmaragdus Colocensis Archiepiscopi, Rolandus Banus totis Scavoniae, Magister Mauritius Tavarnicorum Domini Regis... Ladislaus Vayvoda Transylvanus Magister Baas, Judex Curiae Illustris Regis, iudices ab utrisque Regibus, pro utilitate Regni deputati significamus quibus expedit universis, quod piscinam Ecclesie Budensis Chechtov vocatam portui Zyntha adiacentem, decrevimus restitui Ecclesie Budensi memorate... sine aliqua difficultate iustitia mediante..."

Az oklevelet Dudás is idézi fentebb említett cikkében. Bártfai Szabó László „Óbuda egyházi intézményei a középkorban" c. munkájában (Budapest, 1905.) az 52. lapon így idézi oklevelünket: „1264. május 28. Szűz Mária sziget. Fülöp esztergomi érsek és társai mint a király által megbízott bírák a zentai kikötőhöz tartozó Csestó halastavat visszaítélik az (ó)budai egyháznak". A szerző értelmezését ugyan nem fogadjuk el, mert a halastó ebben az időben még nem tartozott Zentához, de érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy a tó nevét Csecstónak olvassa. Hasonlóképpen jár el Hermann Ottó is: Csecs-tó „azokat a helyeket látta el vízzel (szoptatta), ahol a vejszék fel voltak állítva". Lásd: Magyar halászat, II. 776. l.

Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Budapest, 1890) I. kt. 680 l. szintén Csecstónak olvassa tavunk nevét.

Jerney János: Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Pest 1854. 23. l., ugyancsak Csecs-tó megfejtést közöl.

A Magyar Oklevélszótár (Budapest, 1902—1906.) 117. lapon „Csëcs-Tó" címszó alatt Hermann Ottó fentebbi helyét idézi.

Melich János: Egy fejezet a történeti magyar hangtanból c. cikkében (Nyelvtudományi Közlemények 44. kt. 333—372. l.) kimutatja, hogy az oklevelekben előforduló ch a következő magyar hangoknak felelhet meg: ch = k; ch = cs; ch = cz; ch = th és ch = kh (333. l.). Ugyanakkor azonban jegyzetben hangsúlyozza, hogy

A XIII. század végéig nyugodtan élvezhette a káptalan a halastónak és a hozzátartozó földnek jövedelmét. Az utolsó évtizedben azonban ismét nehézségek támadtak, mert III. Endrének 1292-ben újból meg kellett erősítenie az 1224-i és 1264-i oklevelek érvényét.[40]

A következő században valamilyen ok miatt mégis elvesztette az óbudai káptalan ezt a birtokát. Nagy Lajos idejéből t. i. arról van tudomásunk, hogy: „Alsó-Adorján egy része... Geszti Lőrinc fiáé Jánosé volt 1350-ben és még 1377-ben is a Chechtó nevű halastóval[41] együtt. Azt is tudjuk, hogy ezzel a Geszti Jánossal az alsó-adorjáni apácák, akik az óbudai káptalanhoz tartoztak és annak birtokán éltek 1377-ben határperben[42] voltak. Hogy ennek a pernek mi volt a tárgya és ki lett a nyertese, azt nem tudjuk. Nem lehetetlen, hogy éppen a halastó birtokjogáról folyt a vita, mert 1388-ban Zsigmond újból megerősítette a II. Endre idejéből származó 1224. évi oklevél érvényét, amelyről közben a pecsét leesett.[43] Ekkor tehát ismét a budai káptalan tulajdonába került. Valószínűleg a XV. század közepéig nem is cserélt gazdát. 1450-ben azonban ismét „a Geszti nemesek itt a birtokosok, részöket csak Nagy-Adorjánhoz szabad eladniok.[44]

A halastó és a hozzátartozó birtok e századi történetének megvilágításához nincs több adatunk. A mohácsi vészt megelőző idők viszonyaiba érdekes betekintést tesznek lehetővé az országos levéltárban őr-

---

„a régi oklevelek ‚Chechto' szava egyelőre nincsen megfejtve" és megemlíti, az Oklevélszótárban található megfejtési kísérletet; „Csëcs-tó". (345. l.) Minden valószínűsége meg van annak, hogy a halas tó eredeti neve Csecstó.

[40] Fejér: Codex Diplomaticus. Tom VI. Vol. I. 115—116. l. A megfelelő rész: „Ad universorum igitur notitiam harum serie volumus pervenire; quod fideles et devoti nostri Magister M. Prepositus et Capitulum Budensis Ecclesie super facto piscine Chechtoo vocate, exhibuerunt nobis patentes litteras sub sigillis pendentibus Archiepiscoporum et aliorum Iudicum regni generalium, petentes eas nostris litteris confirmari..." (ezután következik az 1264-i oklevél bevezetése).

„Super distinctionem autem metarum eiusdem piscine exhibuerat nobis litteras patentes Julae Palatini..." (itt az 1224-ben kiadott oklevél eleje olvasható)

„Nos itaque veritati gestorum fidem plenariam adhibentes ipsas litteras de verbo ad verbum insertas praesentibus, sigillis authenticis communitas, in nulla sui parte vitiatas in aeternam rei memoriam, presentis scripti patrocinio confirmavimus explorata ipsius Budensis Ecclesie iustitia suadente..."

Az oklevelet Dudás idézett munkáján kívül Ortvay Tivadar is említi: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Bpest, 1882. I. kt. 191. l. Érdekes, hogy az 1224. évi oklevél alapján Ortvay is megkülönbözteti a halastótól a Chechtow nevű vízvezetéket (Lásd u. o.) s ezt külön címszó alatt tárgyalja.

[41] Iványi István: Bács-bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára II. kiadás, Szabadka, 1909. II. kt. 6. l.

[42] U. o. 7. l. Ezt a határpert megelőzőleg itt olvashatjuk még: „Az Alsó- vagy Kis-Adrián egy része és Chechteu (a Zenta melletti mai Cseszlő puszta továbbra is az említett Geszti Lőrinc és utána fia János birtokában voltak". Sajnos, Iványi oklevelet egyáltalán nem említ. Máshonnan tudjuk, hogy Geszti János 1364-ben esküdt ülnök volt a nádori törvényszékben Bodrogban (Bács-Bodrogh vármegye egyetemes Monografiája I. kt. 178. l.)

[43] Fejér: Codex Diplomaticus X. 8. 254. l. — A megfelelő rész: Literae regis Sigismundi confirmantes literas Andreae II-i possessionem Chehto concernentes quarum authentia sigillo decidente, adductis variis testimoniis comprobata, nec non alias etiam literas eiusdem Chehto reambularias pro Archiepiscopo Strigoniensi sonantes..."

[44] Iványi: i. m. 7. l.

között, 1521—1522. évi csongrádmegyei dézsmajegyzékek. Az 1521. évi dézsmajegyzékben területünk Csiktó (Chykthw, Chyktov) néven szerepel.[45] Az 1522. évi tizedjegyzékben lakosainak a neve is szerepel. Tíz nevet említ, mind magyarok. Ilyenek: Szegedi Döme, Szegedi Lukács, Barát János, Gazdag Benedek, stb.[46]

A mohácsi vész után csakhamar török kézre került. Szeged eleste után a szegedi szandzsákba osztják be. Ezen belül is a szegedi járásba (nahije) tartozott. Egy 1554-i kimutatásban Csésztő néven említik.[47]

A XVI. század vége felé megnövekedhetett jelentősége, mert 1580., 1582. és az 1590/91. évi török defterek adatai szerint Cseszton mind a négy alkalommal 13 ház volt. Hogy ez az akkori viszonyokhoz képest milyen nagy szám, azt akkor tudjuk kellőképpen megítélni, ha tekintetbe vesszük, hogy ezekben az években Zentán csak nyolc ház volt.[48]

A XVII. századra vonatkozó adatok már sokkal szegényesebbek. Mindössze annyiról tudunk, hogy 1636-ban Olasz János kapta meg a Bács megyei Csesztőt, melyet — mind mondá — már elődeik is bírtak, de okmányaik a háborús időben elvesztek.[49] Az 1649. évből eredő egy emlékirat szerint Zenta körül nyolc magyar nevű faluban csupa szerbek laktak. E falvak között egy Czejthó nevűt is felsorol a jegyzék,[50] amelyet talán Csesztóval azonosíthatunk.

E század második felében valószínűleg a felszabadító háborúk

---

[45] Muhoray Alfonz: Dézsmajegyzékeink 1520—21—22-ből. Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve 1897. 187. l.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1890. 680. l.

Iványi István: Bács-Bodrogh vármegye földrajza és történeti helynévtára. V. kt. 26. l.

[46] Muhoray: i. m. 188. l. — Iványi: előző jegyzetben idézett munkája 26. l.

[47] Varga Ferenc: A szegedi szandzsák és Csongrádmegye. Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár IX. évf. 62. l.

[48] Stelczer Frigyes: Bácskai adatok a török defterekben. Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve. Zombor, 1885. I. évf. III.—IV. füzet 18. l.

[49] Iványi: Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. V. kt. 26. l.

[50] Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai. Századok, 1892. 224. l. 1. jegyzet idevonatkozó része „Szyntha (Zenta) körül való rác faluk: Batka, Füzes, Czejthó, Kalocza (de nem amaz érsekséggel hires hely, hanem paraszt rác falu), Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas . . .“

Ezt a jegyzőkönyvet a Borsod-megyei levéltárban őrzik. Csongrádmegye ebben az időben Borsod megyéhez tartozott s a vármegyei gyűléseket rendszerint Onodon, vagy Szendrőn tartották. Az 1649. évi szendrői gyűlésen Csongrádmegye kiküldöttei, Szabó István mezővásárhelyi és Lantos Pál szegedi lakosok, közölték vármegyéjük községeinek névjegyzékét. Abból vesszük a fenti idézetet.

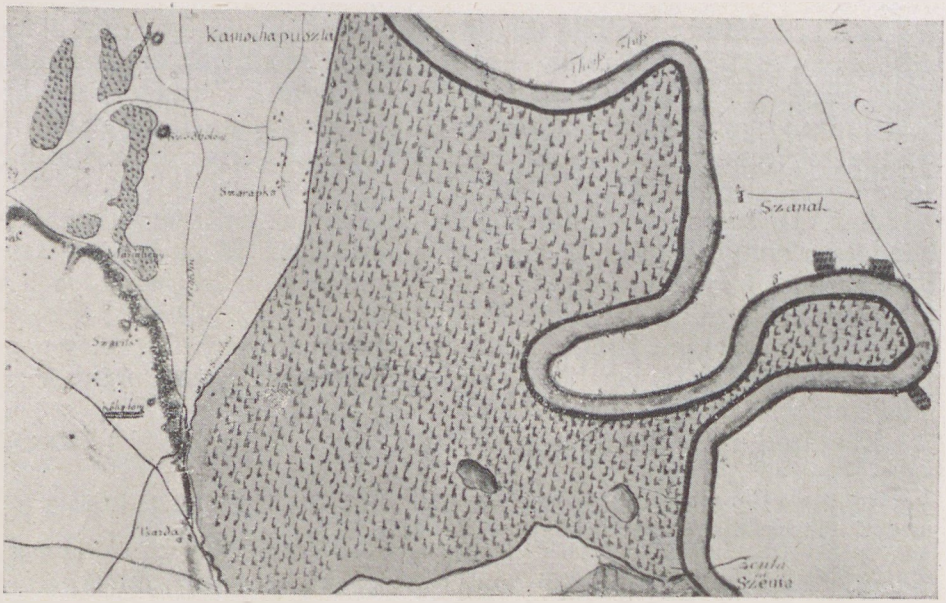
Érdekes, hogy Czejthó nevet Kálics Dömötör Csejtő-nek olvassa: Adalékok a Bács megyei gör. kel. szerb Bogyán kolostor eredetének történetéhez. A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve XVII. évf. II. füzet. 68. l. Zombor, 1901. — Iványi István és Dudás Gyula viszont Csejttónak olvassák: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes Monográfiája Zombor, 1896. I. kt. 246. l.

Melich szerint, ha egy szóvégi ch > h összetétellel, vagy képzés útján t ~ d-vel egybekerült, jt keletkezett belőle (Melich i. m. 341. l.) Így meg megmagyarázhatnánk a Csejtó alakot.

idejében pusztult, vagy néptelenedett el területünk. Az 1701. évi összeírás t. i. már csak annyit említ Csésztóról, hogy e gazdátlan birtokot a zentai halászok használhatják.[51]

1721-ben a Bács és Bodrog megyék közötti határperben Csesztó határait így írják le: „Egy halom régi templom helye látszik. Keletre van Zenta, délről Kalocsa, éjszakról Vasterony, nyugaton Györken".[52]

II. József 1783. évi térképén (5. kép) a most feltárt templom

5. ábra.

helye „Kőhalom"-nak van jelezve. Feltüntették a térképen a tavat és a Tiszához vezető összekötő csatornát is.[53]

A XVIII. század utolsó évtizedében már csak annyit tudnak Csésztóról, hogy a Cseszte uradalomtól kapta nevét,[54] ami természetesen nem felel meg a valóságnak.

A XIX. század második felében Csésztót már Zenta határában lévő vízként emlegetik.[55]

---

[51] Érdújhelyi Menyhért: A bácskai Tiszavidék a török háborúk után. A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat Évkönyve XVI. évf. 3. füzet 98. l. — Orsz. Levéltár Urb. et Conser. F. 61. Nr. 51.

[52] Iványi: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történeti helynévtára. V. kötet. 26. l.

[53] Coll XVIII. Sec. 33. — A térkép a Horthy Miklós Tudományegyetem Földrajzi Intézetének tulajdonában van.

[54] Vályi András: Magyar Országnak leírása Buda 1796. I. kt. 416. l.; „Csésztó. Csongrád Vármegyében Cseszte uradalomtól neveztetik, Szinta felett folyi ki, mely a' Török viadal miatt olly nevezetes, egy mérföldnél szélesebben terjed el". — A 438. lapon hasonló értelemben ír Vályi.

[55] Bács-Bodrog vármegyei... Évk. 1898. 35. l., 41. l.

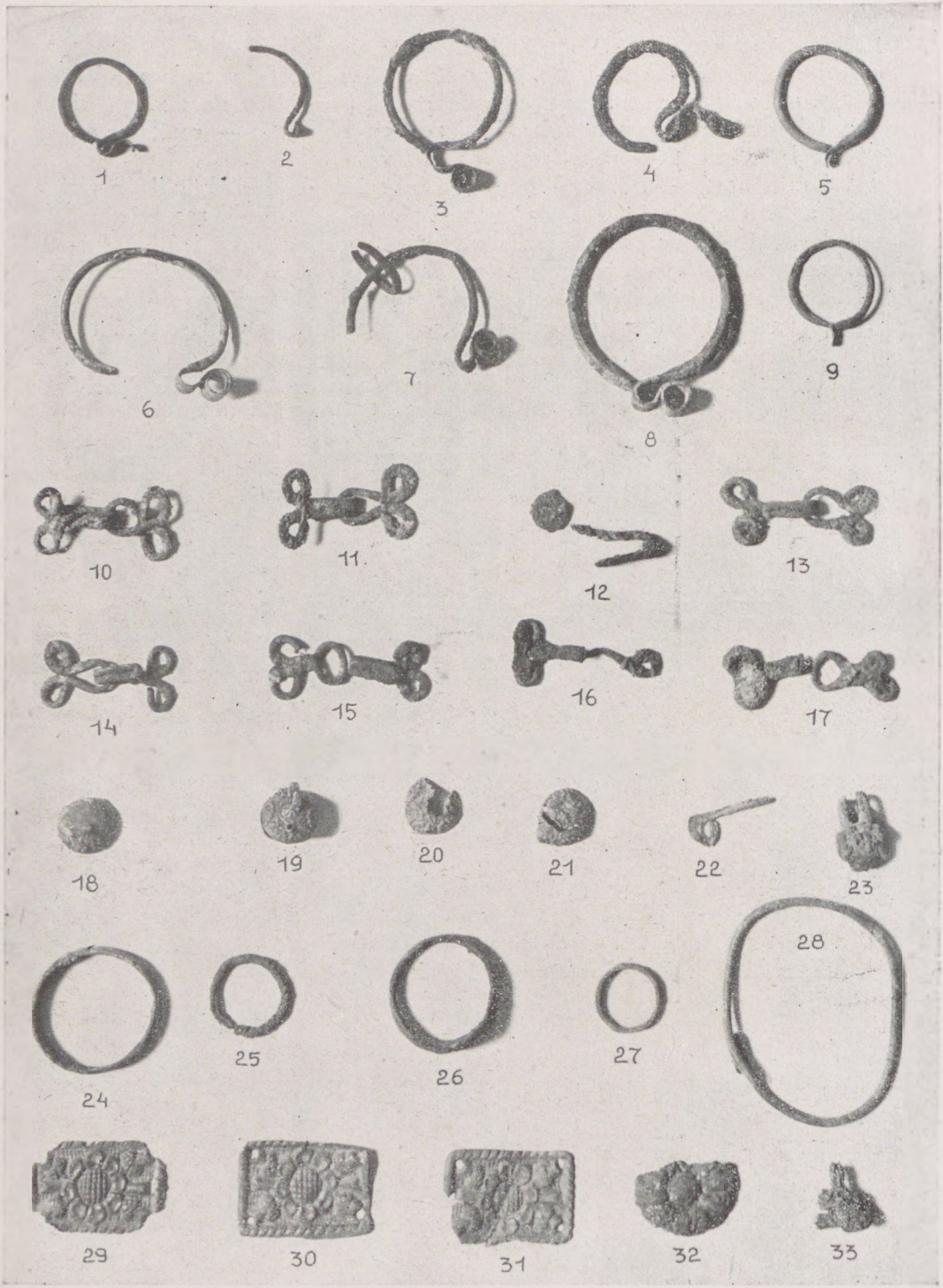
A templomromot 1897-ben és 1901-ben is említik.[56]

A fentebbiekből láthatjuk, hogy Csecstó, mint falu csak a XVI. és XVII. századi írott emlékekben szerepel. Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a halastó közelében előbb is — esetleg az Árpádok korában is — már település lett volna.

A Zenta határában fekvő több középkori település közül csak egynek a történetére igyekeztünk az 1943. évi ásatások segítségével fényt deríteni. De ez egy példa is mutatja, hogy az ilyen irányú kutatásoknak van értelme, mert ha nem is tudnak minden kérdésre feleletet adni, sok problémát tisztáznak s így sok hiányzó adatot szolgáltatnak a Délvidék és az egész magyarság múltjának ismeretéhez.

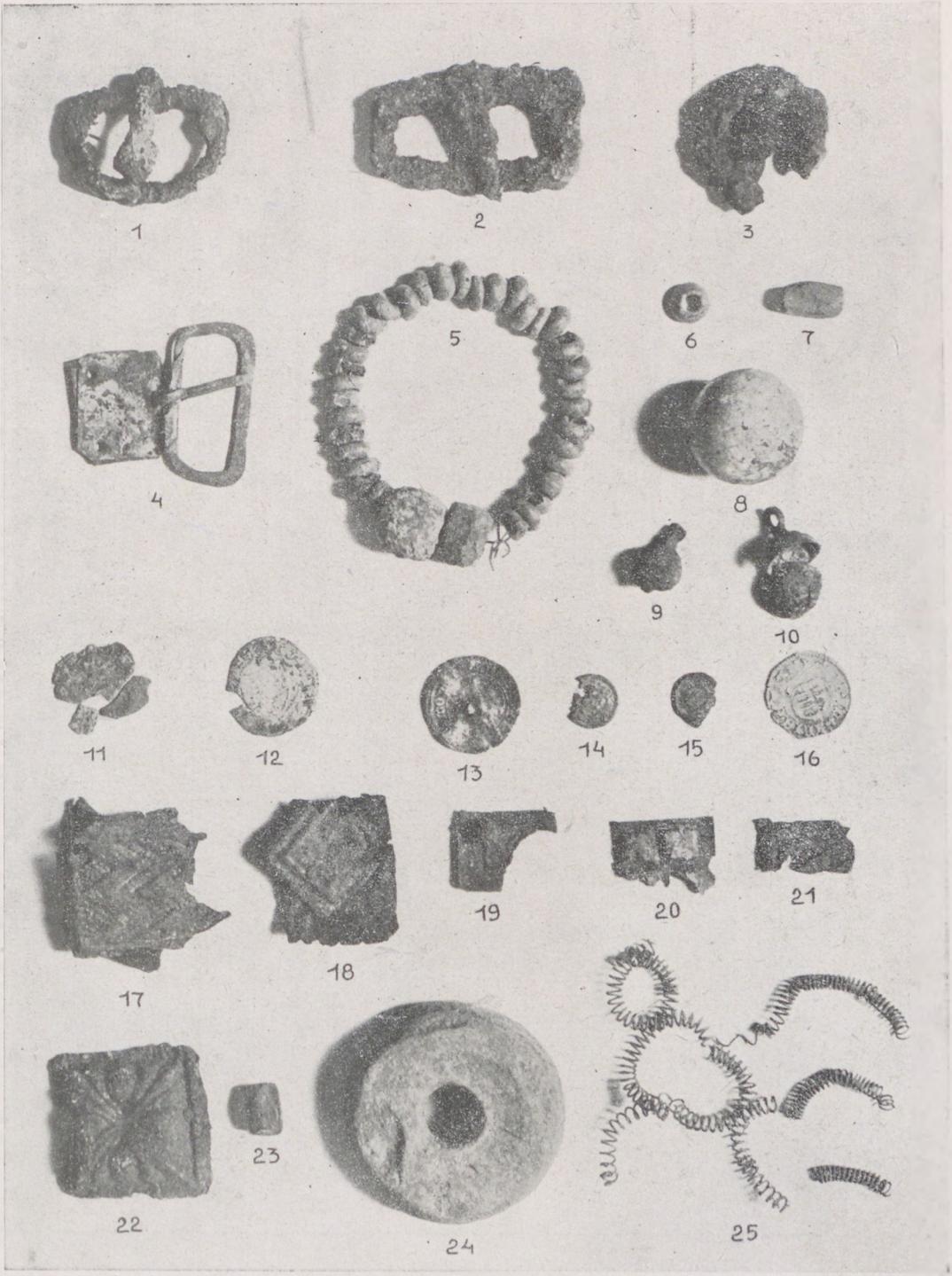
Dr. Foltiny István és Dr. Korek József
egyetemi tanársegédek (Szeged).

[56] U. o. 1897. 128. l. és 1902. 230. l.

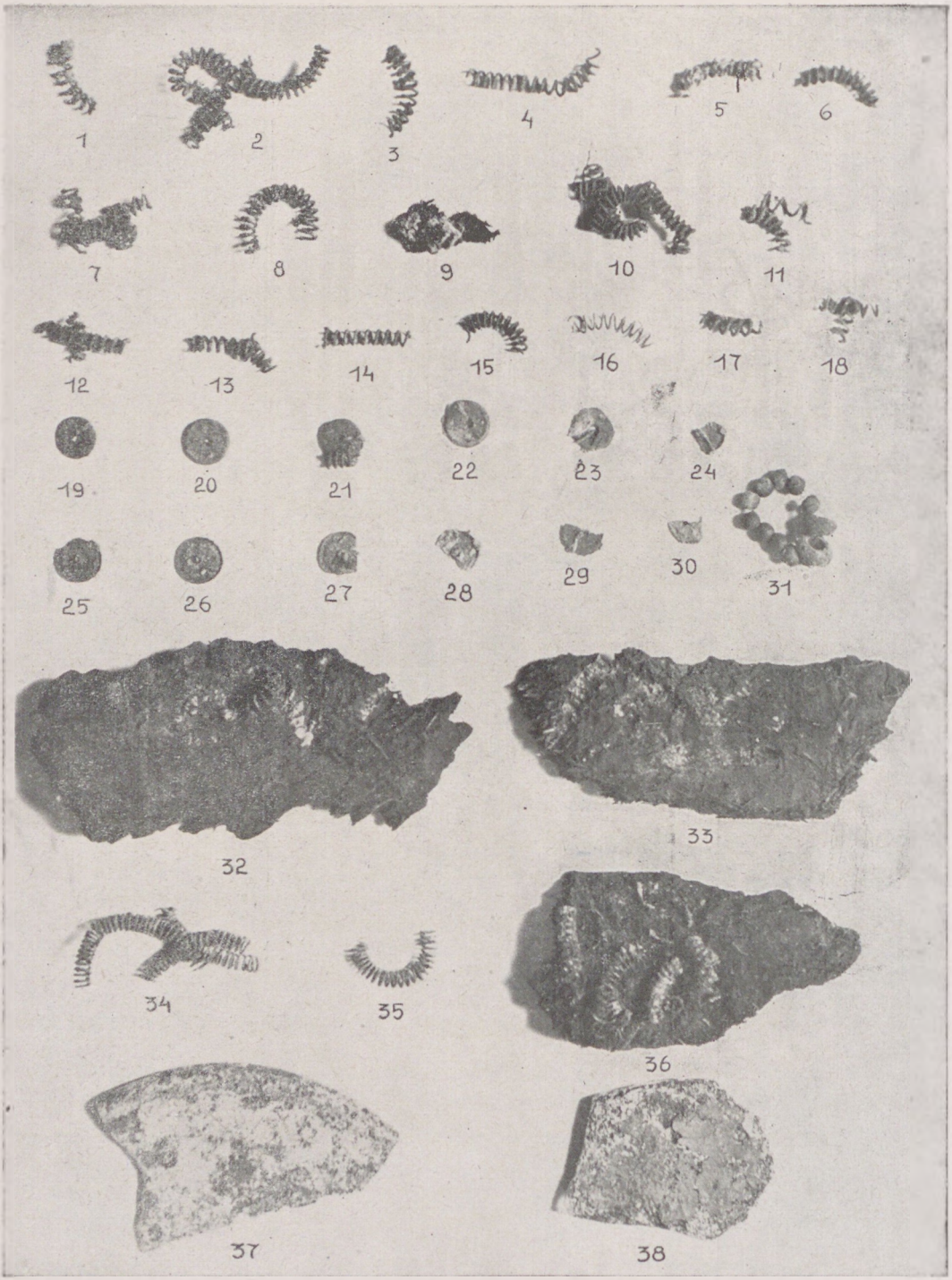
I. tábla.

Zenta-Paphalom 1/1. 1., 2., 8=153. sír; 3=131. sír; 6=47. sír; 7=7. sír; 10., 11=15. sír; 12=21. sír; 13—16=146. sír; 17=77. sír; 18=40. sír; 19—21=68. sír; 22=110. sír; 23=115. sír; 24=34 sír. 25=45. sír; 26=147. sír; 27=102. sír; 23=142. sír; 29—31=161. sír; 32=36. sír; 33=108. sír; 5., 9=szórvány.

II. tábla.

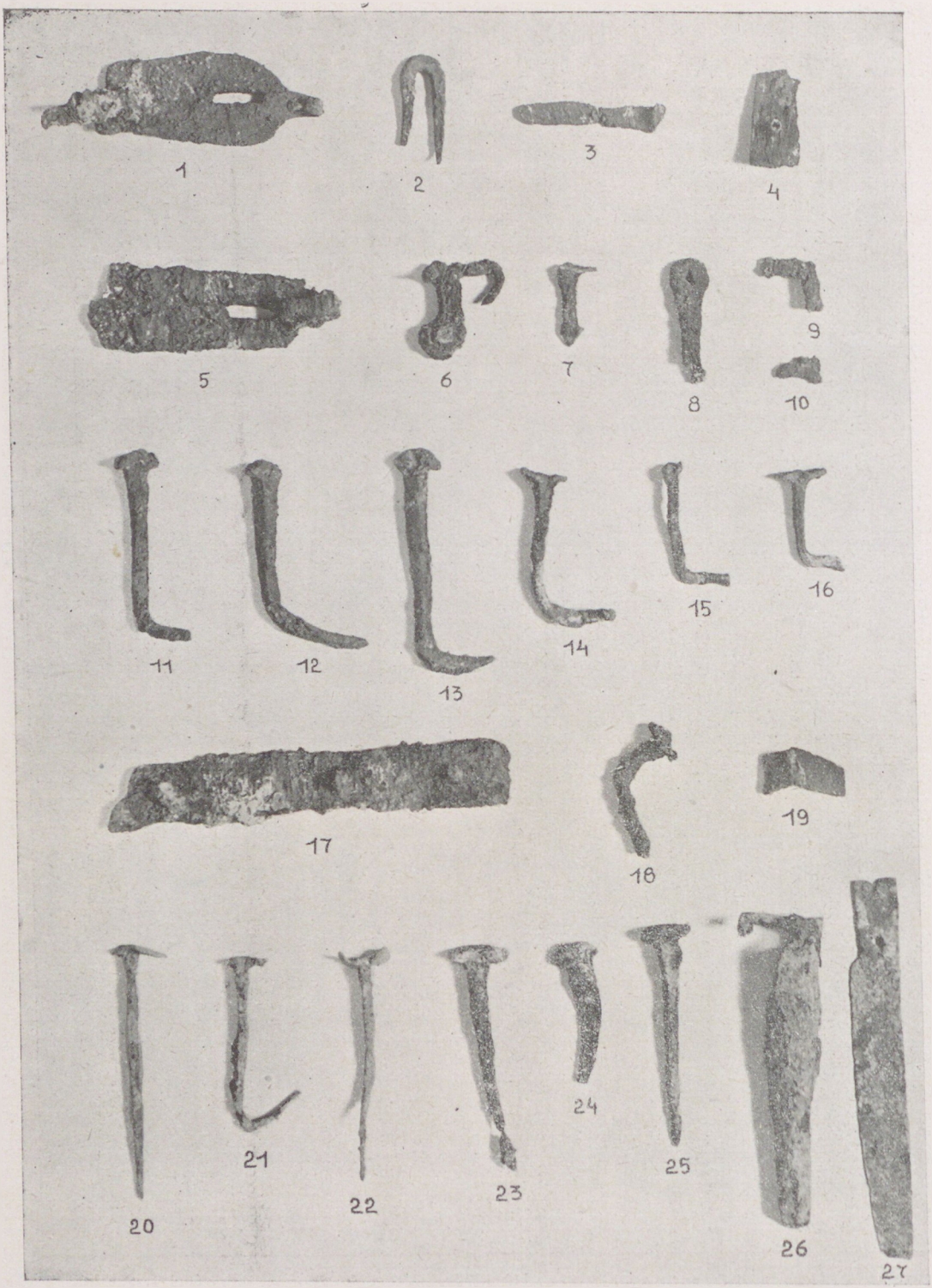
Zenta—Paphalom 1/1. 1=87. sír; 2=21. sír; 3—145. sír; 4=121. sír; 5, 9, 10=15=140. sír; 16—171. sír; 17—23=93. sír; 24., 25=szórvány a templomból. 59. sír; 6=566. sír; 7=120. sír; 11=40. sír; 12=46. sír; 13=89. sír; 14=106. sír;

III. tabla.
Zenta—Paphalom 1/1. 1—33=75. sír; 34—36=74. sír; 37—38=Templomban.

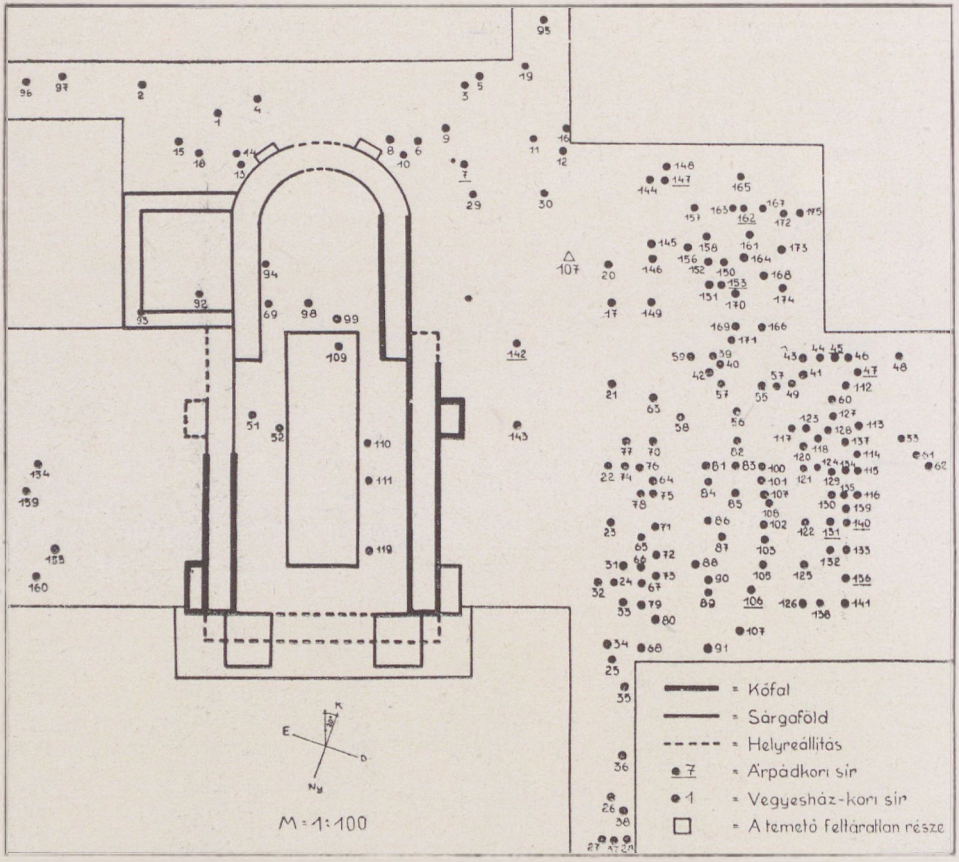
IV. tábla.
Zenta—Paphalom 1/1. 71. sír.

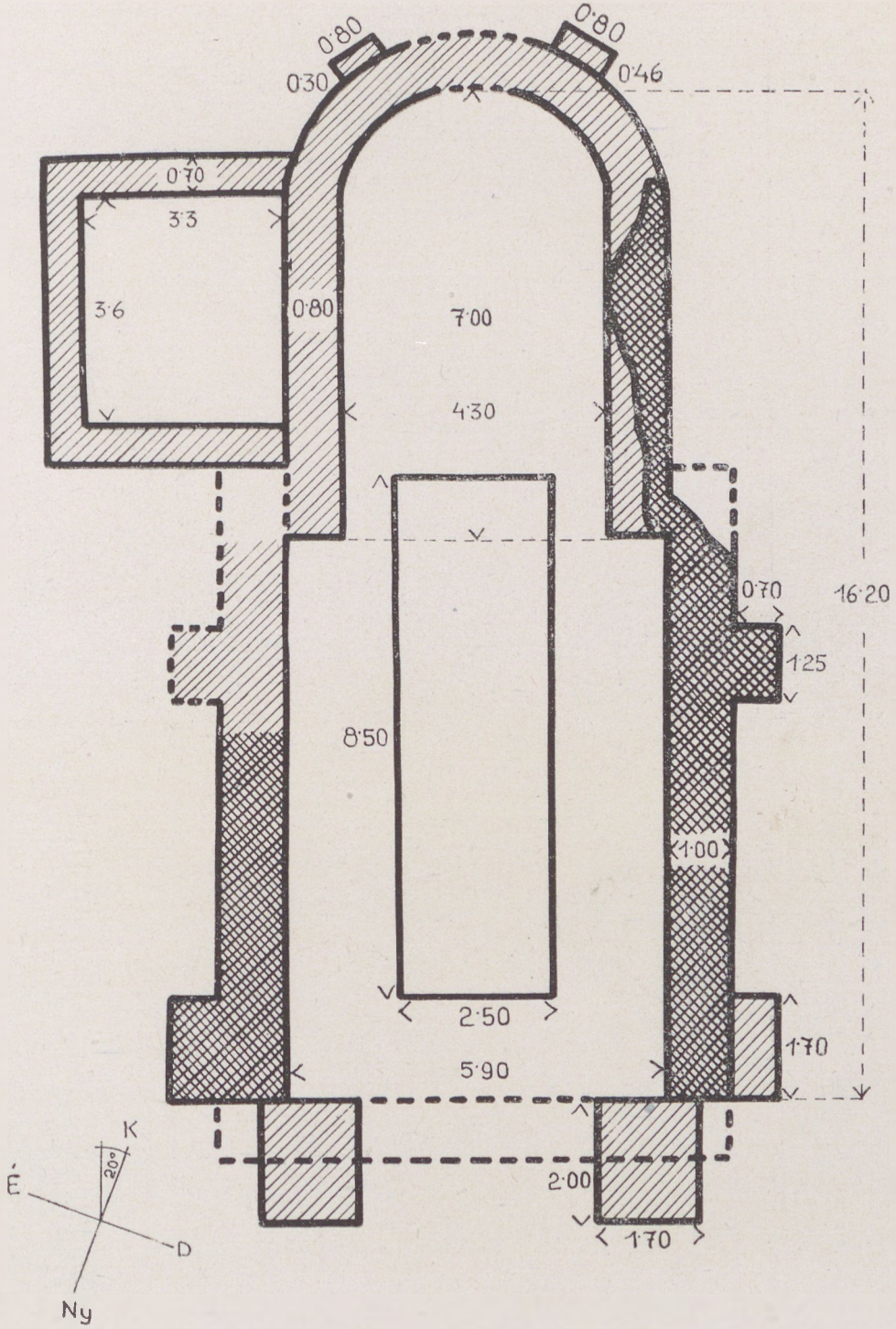
V. tábla.
Zonta—Paphalom ½. 1., 2=145. ír; 3=123. sír; 4=3. sír; 5—7=9. sír; 8—10=34. sír; 11—13=91. sír; 14=102. sír; 15—16=71. sír; 17=144. sír; 18—27=szórvány.

VI. tábla.
Zenta—Paphalom ½. 1—9=77. sír; 20—33=6. sír.

VII. tábla.
A templom alaprajza a temetővel.

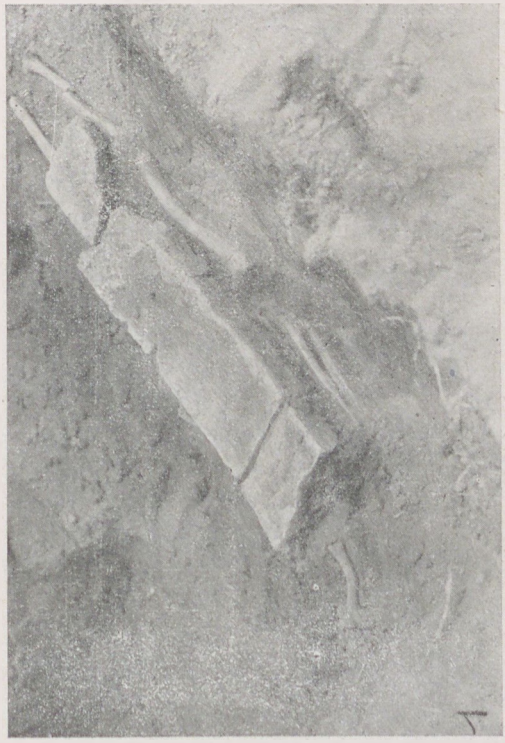
VIII. tábla. A templom alaprajza.

IX. tábla. Bordatégla a templomból.

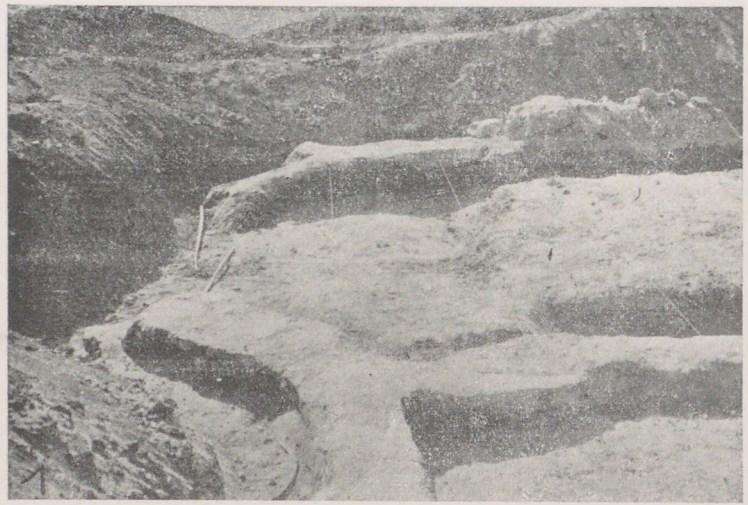

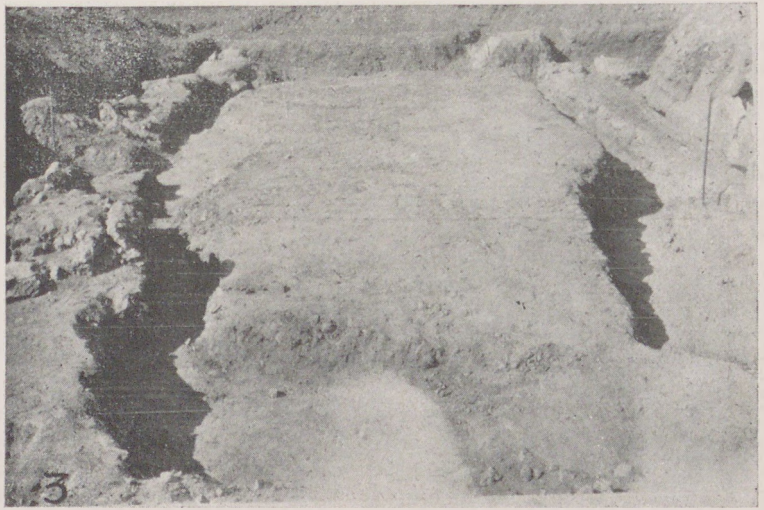

X. tábla

XI. tábla.
1=Szentély; 2=Homlokfal (hajó); 3=Áttekintés a templomon; 4=Északi oldalfal.

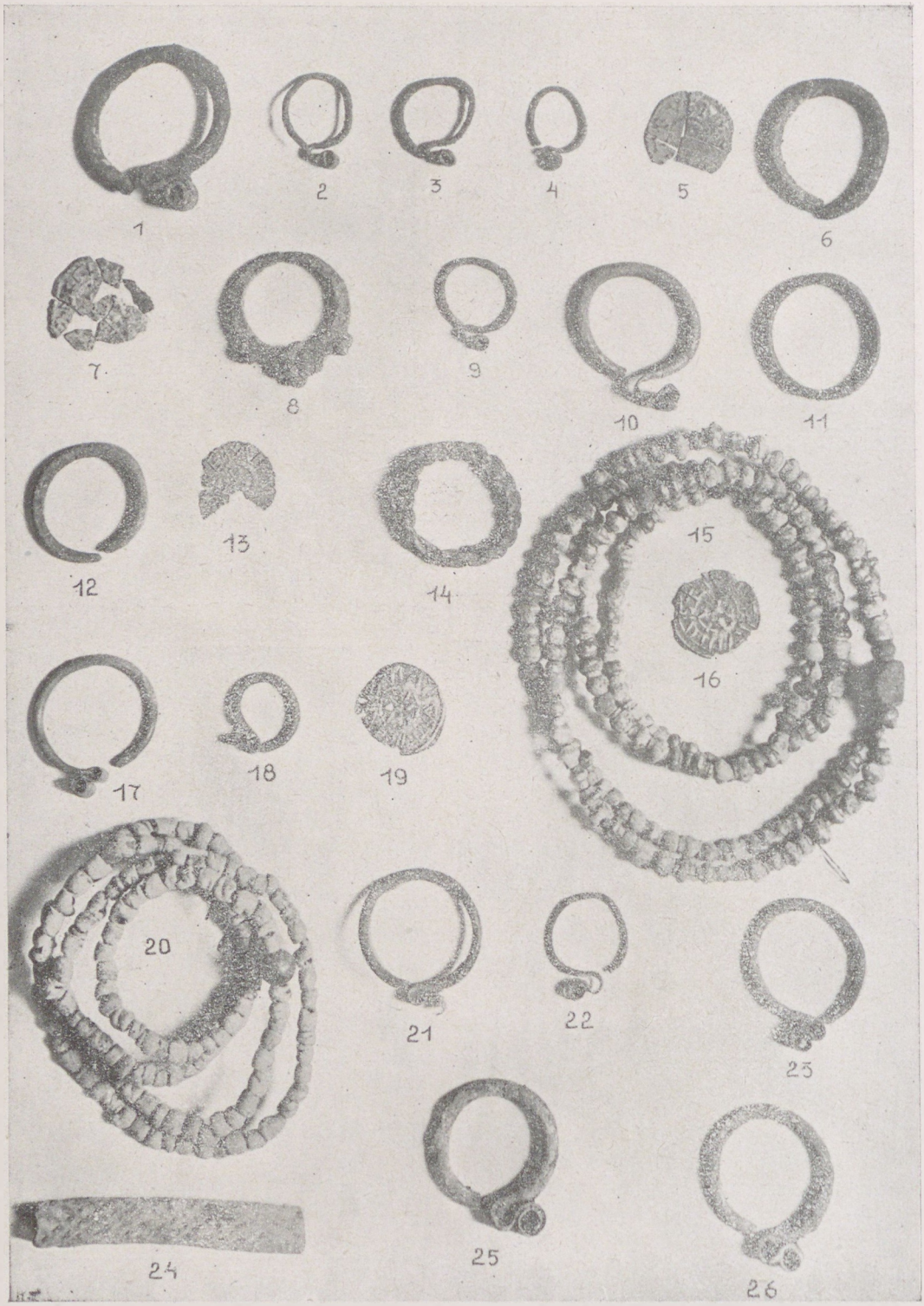

XII. tábla.
1=Sekrestye; 2=Északi fal a sekrestyével; 3=Déli oldalfal; 4=Déli oldalfal.

XIII. tábla.
Zenta—Paphalom 1/1. 1—4=2. sír; 5=3. sír; 6=6. sír; 7=7 sír; 8—10=8. sír; 11=10. sír; 12=11. sír; 13=12. sír; 14—19=13. sír; 20—24=14. sír; 25=15. sír; 26=18. sír.

Egy „Alföldi Községi Lexikon" tervezete

Mindenki, aki népkutatással, emberföldrajzzal vagy településtörténettel foglalkozott, bizonyára gyakran volt kénytelen hiányát érezni olyan műnek, amely egy kutatott terület községeinek jelenére és múltjára vonatkozó legfontosabb adatokat egybefoglalva tartalmazná. Nyomtatott forrásokból ugyan sok szükséges adat megtudható, de csak fáradságos és időt rabló utánjárással; vannak azonban olyan adatok és körülmények, amelyekről — bármennyire is kívánatos volna ismeretük — semmiféle nyomtatott forrás nem tájékoztat.

Az alábbiakban megkíséreltük, részben kérdőpontokhoz kapcsolódóan, tárgyi körök szerint csoportosítani azokat az adatokat, amelyek ismerete leginkább lehet a népkutatás, településtörténet és emberföldrajz szempontjából kívánatos. A szükséges adatok egy része nyomtatott forrásból meríthető, más részük kibocsátandó kérdőívek révén volna az egyes községek, illetve városok vezetőségeitől megszerezhető, különösen ha számítani lehetne — ami már eleve is valószínűnek látszik — e munkához az egyházi és világi felsőbb hatóságok erkölcsi támogatására.

Az adatok felhasználásával minden községről lexikon-stílusban egy kis monográfia volna megszerkeszthető. Természetesen az lenne kívánatos, ha az ország összes községeiről rendelkezhetnénk ilyen monográfiákkal. Ennek megvalósítása azonban meghaladná erőinket. Ellenben úgy látjuk, hogy annak nem volna nevezetesebb akadálya, ha az Alföldi Tudományos Intézet fogna hozzá ezen az alapon egy Alföldi Községi Lexikonnak nevezhető mű megszerkesztéséhez és majdan kiadásához. Ez a mű elsősorban is az Alföld-kutatásnak válna majd egyik legnevezetesebb segédeszközévé, később pedig történeti forrásává, de rendkívül hasznos szolgálatokat tehetne majd a központi kormányzati hatóságoknak is, amennyiben kormányzati kérdésekben gyakran szükségessé válhatik intézkedés szempontjából egyik-másik alföldi község keresztmetszetének ismerete is. A tervezett mű tehát nemcsak tudományos, hanem gyakorlati célokat is kívánna szolgálni.

A mellékelt tervezet egy ember műve, s ezért nagyon könnyen megeshetik, hogy egyik-másik tekintetben hiányos. Ezért felkérjük mind az érdekelt tudományágak képviselőit, mind pedig a gyakorlati élet embereit, hogy a tervezetre vonatkozó megjegyzéseiket, eset-

leges kiegészítéseiket juttassák el Bartucz professzor címén a szegedi Alföldi Tudományos Intézetbe (Dugonics-tér 13).

Persze vitatkozni lehetne azon, hogy tudományosan melyik területet értsük Alföldön. A tervezett mű szempontjából azonban ez a fogalom egyáltalán nem problematikus; mi ugyanis ebben a könnyebb és gyorsabb gyakorlati megvalósításra való tekintettel Alföldön csak azt a területet kívánjuk érteni, amely a Statisztikai Közlemények különféle összefoglalásaiban is ezen a néven szerepel.

I. A község neve, fekvése, megközelíthetősége

1. A község mai hivatalos neve.
2. Esetleges régebbi neve.
3. Esetleges népi neve.
4. A községnévnek esetleges nem-magyar nevű alakja.
5. Megye, járás, körjegyzőség?
6. Milyen vasútvonal(ak) mellett fekszik?
7. Van-e vasúti állomása teherfelvétellel vagy vasúti megállója?
8. Ha nincs vasúti állomása, melyik a legközelebbi és a község milyen távolságra van attól?
9. Milyen autóbuszvonal(ak) vezet(nek) keresztül a községen?
10. Elsőrendű vagy másodrendű országút mellett fekszik-e?
11. Ha nem ilyen mellett fekszik, bekötőútjai hol és milyen távolságra érik el a legközelebbi első- vagy másodrendü országutat?
12. Az utak állapota a község kül- és belterületén.
13. Van-e posta- és távíróhivatala?
14. Ha nincs, hol van az utolsó postahivatal és távirda?
15. Van-e telefonja és mennyi a telefonelőfizetők száma?

II. A község és tartozékai

16. A községhatár kiterjedése katasztrális holdakban és hektárokban.
17. Tartoznak-e a községhez lakott telepek, azok nevei és a községtől való távolságuk?
18. Mikor keletkeztek ezek?
19. Van-e közöttük közigazgatási kirendeltséggel biró?
20. Tartoznak-e tanyák a községhez és azok száma?
21. Mikor keletkezett a tanyarendszer?
22. Alkotnak-e a tanyák a határ bizonyos részein bokrokat? Ha igen, ezek nevei.
23. Vannak-e közigazgatási kirendeltségek a tanyavilágban?
24. Vannak-e és mióta a községhez tartozó telepeken és tanyákon iskolák, templomok, orvosok és gyógyszertárak?
25. A határrészek, vizek, községrészek és utcák népi nevei?
26. Fűződnek-e egyes határrészekhez történeti emlékek, népmondák vagy egyéb hagyományok?
27. Folytak-e már a határ valamely részén ásatások?

28. Vannak-e határnak olyan részei, ahol a földből szántás, házalapozás, homokhordás, kútásás, stb. alkalmából régészeti emlékek, embercsontok kerültek elő?

III. A lakosság száma, szaporodási viszonyai

29. A lakosság száma, korcsoportok és nemek szerinti megoszlása az 1940-es népszámlálás adatai szerint.
30. Hány lakos esik egy négyzetkilométerre?
31. A belterület állandó lakossága (akik t. i. télen a belterületen laknak).
32. A lakosság tényleges szaporodása, illetve fogyása 1930 óta.
33. A lakosság természetes szaporodása, illetve fogyása 1930 óta (számokban és százalékban kifejezve).
34. Amennyiben a két mennyiség között jelentős különbség van, mi annak oka? Esetleges telepítések, el-, és kitelepítések.
35. Amennyiben a természetes szaporodás arányszáma az országos átlagnak lényegesen alatta van, mi annak oka?
36. A lakosság tényleges és természetes szaporodása 1930—20 és 1920—10 között.
37. Mi az oka annak, ha a tényleges és természetes szaporodás között az előző évtizedekben lényeges különbség volt?
38. Mi volt az oka annak, ha az előző évtizedekben a természetes szaporodás arányszáma esetleg alatta volt az országos átlagnak?

IV. A lakosság nemzetiségi megoszlása és nyelvismeretei

39. A lakosság nemzetiségi megoszlása.
40. Milyen szervezetei vannak a községben a nem-magyaroknak.
41. Ha a lakosság többsége nem-magyar, milyen szervezetei vannak a magyarságnak?
42. Vannak-e olyan szervezetek a községben, amelynek magyar és nem-magyar tagjai is vannak? Melyek azok?
43. A nem-magyarok közül hányan beszélnek magyarul is (százalékban is kifejezve)?
44. A magyarok közül hányan beszélik a nem-magyar községbeliek nyelvét (százalékban is kifejezve)?
45. Történnek-e összeházasodások magyarok és nem-magyarok között?
46. A magyar és nem-magyar vegyes házasságok száma az utolsó tíz évben? Ezek közül hány esetben magyar a férfi és hány esetben a nő?
47. Hány százalékát teszik a nemzetiségi vegyes házasságkötések az összeseknek?
48. Hányan beszélnek vagy értenek a községben, amennyiben magyar a község, valamely más nyelven is?

49. Melyik nyelven értenek vagy beszélnek a legtöbben a nyelvismerettel rendelkezők között?
50. Történtek-e nevezetesebb változások a lakosság nemzetiségi összetétele tekintetében a világháborúk utáni években?

V. A lakosság foglalkozása.

51. Az 1940-es népszámlálás kategóriái szerint részletezve.
52. Történtek-e az újabb időkben a foglalkozási kategóriákban nevezetesebb eltolódások?

VI. Társadalmi és politikai viszonyok:

53. Társadalmi csoportok és azok esetleges szervezetei, intézményei multban.
54. A jelenlegi társadalmi csoportok ; szervezeteik, intézményeik.
55. Mikor és milyen politikai pártoknak voltak a községben szervezetei a multban? Képviselőválasztási eredmények.
56. A választók hány százaléka szokott szavazati jogával élni?
57. Milyen politikai pártoknak vannak a községben jelenleg szervezetei?

VII. A lakosság vallási megoszlása.

58. Felekezetek szerint.
59. Az egyes felekezeteknek minő intézményeik vannak a községben?
60. Hányan és milyen minőségben foglalkoznak az egyes felekezeteknél a hívők lelki gondozásával.
61. Valamelyik felekezetnek a tagjai, illetve azok java része nem alkot-e társadalmi csoportot is a községben?
62. A felekezeti vegyes házasságok száma az utolsó 10 évben.
63. Történtek-e az újabb időkben nevezetesebb eltolódások a lakosság felekezeti megoszlása tekintetében?
64. Vannak-e szekták a községben és miféle és melyik bevett felekezet hívei közül valók a szektáriusok? Vannak-e felekezetnélküliek (vallástalanok)?

VIII. Műveltségi viszonyok

65. Irni- és olvasnitudás az analfabéták százalékszámával.
66. Mi az oka annak ,ha a községben az analfabéták száma jelentékenyen nagyobb az országos átlagnál?
67. A lakosság melyik rétegénél akad a legtöbb analfabéta?
68. Elemi iskolák száma és azok jellege az iskolafenntartók szerint; iskolatermek, tanulók és tanítók száma (férfiak, nők).
69. Van-e polgáriiskola a községben? Mikor alapították? Ki a fenntartója? Ha nem az állam a fenntartó, az államsegély és a ta-

nári fizetéskiegészítések összege. Tanárok, tanárnők száma 1940-ben s most. Ha az iskola nem állami, hány tagja van a tantestületnek államilag kinevezett? Tanulók száma 1940-ben s most.

70. A nem-községbeli polgáriiskolai tanulók száma.
71. A polgáriiskolát vagy négy középiskolát végzettek száma a községben.
72. Van-e középiskola a községben? Mikor alapították, ki a fenntartó? Ha nem az állam a fenntartó, az államsegély és a tanári fizetéskiegészítések összege. Ha nem az állam a fenntartó, hány tagja a tanári karnak államilag kinevezett? Tanárok és tanulók száma 1940-ben s most. A tanulók közül a helybeliek, megyebeliek, más megyebeliek száma. Van-e az iskolának vagyona, valamilyen nevezetesebb gyűjteménye? Hány kötet az ifjúsági és a tanári könyvtár? Nyertek-e díjat az iskola tanulói tanulmányi vagy tornaversenyeken? Van-e az iskolának valaminő tanítási vagy nevelési különlegessége? Milyen idegen nyelveket tanítanak? A tanulók zenei vagy művészeti képzésére nyújt-e az iskola lehetőséget? Van-e az iskolának sportpályája? Kapcsolatos-e az iskolával internátus vagy alumneum (mensa)? Az internátusi növendékek száma. — Az iskola volt tanárai vagy növendékei közül vannak-e olyanok, akik valami téren országos hírnévre tettek szert, illetve valamiben különösen kitüntek?
73. A középiskolát végzettek száma a községben 1940-ben.
74. Van-e valamilyen középfokú szakiskola a községben? Mikor alapították, ki a fenntartó? Ha nem az állam a fenntartó, az államsegély és a tanári fizetéskiegészítések összege, továbbá hány tagja a tanári karnak államilag kinevezett? Szakosztályok. Tanárok, tanulók száma.
75. A középfokú szakiskolát végzettek száma a községben, szakiskolafajok szerint részletezve.
76. A főiskolások száma a községben, részletezve főiskolatípusok, illetve fakultások szerint.
77. A főiskolát végzettek száma a községben, részletezve.
78. Közkönyvtárak, nyilvános gyűjtemények. Azok költségvetésének főbb adatai. A vezető neve. Személyzetének száma. A gyüjtemények jellege; darabszám. A könyvtárak kötetszáma. A könyvtárak vagy gyűjtemények látogatottsága. Vannak-e a könyvtárnak vagy gyűjteménynek általánosabb érdekű nevezetességei, ritkaságai. Mikor férhetők hozzá a közönség számára?
79. Nagyobb magánkönyvtárak és magángyűjtemények. Azok jellege; kötetszám, darabszám. Vannak-e ezekben általánosabb érdekű nevezetességek, ritkaságok? Milyen feltételek mellett férhetők hozzá a nagyközönség vagy kutatók számára?
80. Napilap- és folyóiratelőfizetők száma a községben.
81. Rádióelőfizetők száma 1940-ben s most.

82. Mozik és mozilátogatók száma.
83. Színielőadások és látogatottságuk.
84. A községben alapított folyóiratok, lapok. Jellegük. Mikor és kik alapították őket, meddig éltek? Nevezetesebb szerkesztőik. Előfizetőik száma.
84. a. Vannak-e és mióta könyvkiadóvállalatok a községben, neveik? Ezek hány kötet irodalmi, tudománynépszerűsítő és tudományos művet jelentettek meg 1930—1940 között.
84. b. Működik-e és mióta nyomda a községben? A nyomdavállalatok és munkásaik száma 1940-ben s most.

IX. Egészségügyi és népmozgalmi adatok

85. Hány orvos van a községben és mióta?
86. Van-e valamilyen szakorvos a községben és mióta?
87. Van-e és mióta kórház a községben? Osztályok, személyzet, férőhelyek száma.
88. Gyógyszertárak száma. Mióta működnek? Forgalmuk.
89. A község ivóvízellátása. A kutak száma és minősége.
90. Járványos betegségek az utolsó 10 évben (1930—40 között).
91. Van-e feljegyzés régebbi nagyobb járványokról?
92. Népbetegségek (lues, tbc.) az utolsó tíz évben (1930—40 között).
93. Halálozások száma az utolsó tíz évben (1930—40 között). Mi az oka annak, ha az átlag esetleg lényegesen felette van az országos átlagnak?
94. Az élve és halva születtek száma 1930—1940 között.
95. Amennyiben az élveszülöttek arányszáma lényegesen alatta van az országos átlagnak, mi annak oka?
96. Az élveszülöttek közül a házasságon kívül születtek száma és aránya.
97. Csecsemőhalandóság. Amennyiben az országos átlagnál lényegesen rosszabb, mi annak oka?
98. Hány zöldkeresztes védőnő és mióta működik a községben?
99. Van-e napközi otthon vagy ovoda a községben? Ki a fenntartó? A bennük gondviselt gyermekek száma.

X. Idegenforgalom

100. Van-e valamilyen gyógyforrás a községben és mennyiben van az gyógyítási célokra kihasználva?
101. Találhatók-e a községben történeti- vagy műemlék vagy pedig valamilyen művészi szempontból figyelemreméltó képzőművészeti alkotás? Ki az alkotója és mikor létesült?
102. Van-e a községnek mint nyaralóhelynek bizonyos jelentősége? Ha igen, a nyaralóvendégek átlagos száma 1930—40 között és elhelyezésük.

103. Van-e szálloda, vendégfogadó a községben? A vendégszobák száma és jellege.

XI. A házak száma és a lakások állapota

104. A lakóházak száma. Azokból részben vagy egészben alápincézve?
105. A falak építési anyaga.
106. A háztetők építési anyaga.
107. A lakások és lakószobák száma.
108. Hány lakás áll egy, két, három és több lakóhelyiségből?
109. A lakószobákból padlózott?
110. Van-e még nyitott tűzhelyű ház a községben?
111. A lakások közül hány van bérbeadva? Hány a szolgálati lakás?
112. Hányan jutottak a községben 1920 után házhelyhez.
113. Hány új ház épült 1920 után?
114. Hány ház pusztult el, illetve rongálódott meg a II. világháborúban.
115. Mivel fűtenek s világítanak? Amennyiben van villany a községben, a fogyasztók száma és a fogyasztott áram mennyisége.

XII. A mezőgazdaság állapota

116. Tagosított-e a határ, s ha tagosított, mikor tagosították?
117. A határ megoszlása mívelési ágak szerint (belterület, kert, szántó, szőllő, gyümölcsös, rét, legelő, erdő, nádas, földadó alá nem eső területek).
118. A gazdaságilag felhasznált területek minősége.
119. A kataszteri tiszta jövedelem.
120. A gazdaságilag hasznos terület megoszlása birtokkategóriák szerint és a gazdaságok száma 1945 előtt.
121. Kiknek a tulajdonában voltak a községben lévő nagy- és középbirtokok?
122. Helyben laktak-e a községbeli nagy- és középbirtokok tulajdonosai?
123. Voltak-e a községbeli nagy- és középbirtokosoknak a község határán kívül is birtokai?
124. A nagy- és középbirtokok közül melyek voltak saját kezelésben és melyek bérletek?
125. A községbeli nagy- és középbirtokokon alkalmazott személyek száma és jellege és a hozzájuk tartozó eltartottak száma.
126. Kapcsolatosak voltak-e a községbeli közép- és nagybirtokkal ipari üzemek?
mek? Van-e rajtuk gazdasági vasút? Annak hossza?
127. A nagy- és középbirtokokból az első világháború után mekkora területek használtattak fel és minő földbirtokpolitikai célokra?
128. A községben lévő kisbirtokok száma. Azok összterülete; nagyság szerinti megoszlása; a parcellák száma, azok átlagos nagysága, amennyiben nem tagosított a határ.

129. Hány új gazdaság létesült a második világháború után? Földbirtokpolitikai célra miféle birtokkategóriák, mekkora területei vétettek igénybe.
130. Vannak-e mintagazdaságoknak nevezhető kisbirtokok a községben és kik vezetik azokat?
131. A kisgazdák közül hányan rendelkeznek és minő fokú gazdasági szakképzettséggel a községben (itt azok is megemlítendők, akik valaminő gazdasági tanfolyamon résztvettek).
132. Gazdaszövetkezetek és -egyesületek taglétszámukkal. Tevékenységük jellege. A szövetkezetek forgalma.
133. Főtermények a községben.
134. Átlagos terméseredmények birtokkategóriák szerint 1944 előtt.
135. Mi az oka annak, ha valamely birtokkategóriában valamelyik főtermény terméseredménye lényegesen alatta volt az országos átlagnak?
136. Állatállomány birtokkategóriák szerint 1944 előtt s jelenleg.
137. Igásfogatok, járóművek száma.
138. Hízlalt állatok száma; házivágás (1935-iki felvétel adatai).
139. Van-e állatorvos a községben. Mióta? Jellege.
140. A felhasznált műtrágyamennyiség birtokkategóriák szerint.
141. Mezőgazdasági gépek száma birtokkategóriák szerint.
142. A gyümölcstermelés állapota. A gyümölcsfák száma. A termelt gyümölcsfélék közül minőségileg és mennyiségileg a legnevezetesebbek. Vannak-e elkülönített gyümölcsösök a község határában? Hol talál a termelt gyümölcs piacra?
143. Faiskolák. Azok kiterjedése és a termelt csemeték évi átlagos mennyisége.
144. A község mezőgazdaságának vannak-e valaminő különleges jellegzetességei (pl. öntözés, kertészkedés).
145. A fásitás állapota a községben. Az első világháború után telepített erdők kiterjedése. Szegélyezik-e fák és mifélék a dülőutakat és mesgyéket?
146. Kiknek a kezén vannak a községbeli erdőterületek?
147. Azokból mennyi a szálerdő és sarjerdő? Melyek a főfanemek?
148. A kitermelt fa átlagos évi mennyisége 1930—1940 között.
149. A tűz-, jégkár és állathullás ellen biztosított gazdaságok száma.

XIII. Ipar, kereskedelem

150. Ipari nagyüzemek cégek szerint; alkalmazottak száma (azokból: a szakképzett és nem-szakképzett munkások, üzemi és irodai tisztviselők, továbbá főiskolát és nem főiskolát végzett vezető tisztviselők száma). Termelési eredmények. Az alkalmazottak eltartottjainak száma.
151. Ipari kisüzemek és az azokban foglalkoztatottaknak és azok eltartottjainak száma (a dolgozó tulajdonos beszámításával).

152. Van-e valaminő jelentősebb házi vagy népi ipar a községben?
153. Kereskedelmi vállalatok száma és jellege (a nagyobbaknál a cég, jelleg és forgalom adataival).
154. Bankfiókok és takarékpénztárak. Alapítási évük; tőkeerősségük; érdekeltségük; forgalmuk.

XIV. Fogyasztási adatok

155. Szeszfogyasztási adatok mennyiségileg részletezve ((bor, sör, és égetett italok). Egy főre esik?
156. A cukorfogyasztás mennyiségileg valamelyik a korlátozott fogyasztás előtti évből.

XV. Adók

157. A községben fizetett földadó ,társulati adó, házadó, kereseti és fogyasztási adók összegszerűleg valamelyik a II. világháború előtti évben, 1940-ben és jelenleg.
158. A községben fizetett egyháziadók valamelyik a II. világháború előtti évben, 1940-ben és jelenleg.
159. A községi pótadó összege valamelyik a II. világháború előtti évben. 1940-ben és jelenleg. Egy főre esik?

XVI. A község háztartására vonatkozó adatok

160. A község vagyona részletezve.
161. A község jövedelmei részletezve.
162. A község alkalmazottai alkalmaztatásuk jellege és képesítésük szerint részletezve.
163. A község szükségletei (személyi és dologi kiadások).
164. Ezekből mennyi fedeztetett saját jövedelmekből, mennyi államsegélyből?

XVII. A község történetére vonatkozó adatok

165. A község első oklevelés említése. A Csánkiban közölt adatoknak az árpádkoriakkal való kiegészítése.
166. Felsorolása azoknak az okleveleknek, amelyekben határleírás foglaltatik.
167. Az oklevelekben említett, a község határára vonatkozó földrajzi nevek.
168. Mikor említtetik először a község plébániája?
169. Mikor említtetik először a községben lévő templom vagy kápolna?
170. Az oklevelekben említett templom védőszentje azonos-e a mai kath. templom védőszentjével?
171. Amennyiben a község több régi falu összeolvadásából származott, a beolvadt községrészekre vonatkozó adatoknak az előző pontok szerinti felsorolása.

172. A község és a reformáció. Vannak-e bizonyos adatok a protestántizmusnak a községben való elterjedésére és helyi pátrónusaira vonatkozólag.
173. Mikor épültek a mai katholikus és protestáns templomok?
174. A régi birtokoscsaládok. Közülük van-e ma is birtokos a községben?
175. Mi volt a község sorsa a törökvilág idején?
176. A törökvilág után települtek-e be idegenek a községbe? Honnan és ki telepítette be őket és milyen nemzetiséghez, felekezethez tartoztak a betelepültek?
177. A községre vonatkozó és a községben őrzött iratállomány kezdete.
178. Vannak-e és mikor kezdődnek a községben lévő egyházakra vonatkozó rendszeres feljegyzések?
179. Mely évtől kezdve vannak az egyes egyházaknál rendszeres anyakönyvi feljegyzések?
180. A községre vonatkozólag van-e valamilyen figyelemreméltó megjegyzés Korabinszkynál, Fényesnél, a Pesti-féle helynévtárban. stb.
181. Földesúr(ak) a jobbágyfelszabadítás előtt.
182. Minő változással járt a község életére vonatkozólag a jobbágyfelszabadítás?
183. Maradt-e fenn szóbeli vagy írásos emléke a községgel kapcsolatos nevezetesebb háborús eseményeknek, tűzvésznek, járványoknak vagy más nevezetesebb mozzanatoknak?
184. A község hősi halottainak száma az első és a második világháborúban? Háborús áldozatok száma a polgári lakosság köréből.
185. Hányan kerültek a két világháborúban hadifogságba? Hányan sebesültek meg?
186. Hadikitüntetések a két világháborúban.
187. A község szülöttei, lakosai közül kik tüntették ki magukat valaminő téren országos viszonylatban?
188. Vannak-e bizonyos maradványai a régi népéletnek a községben? Viselet, népszokások? Él-e a mese? Kik mesélnek és mikor? Népies hiedelmek, babonák? Énekelnek-e? Vannak-e nótafák? stb.
189. A népnyelvre jellemző sajátosságok (szópéldák).

XVIII. Bibliographia

190. A község múltjára és jelenére vonatkozó bibliographia.

Dr. Moór Elemér
nyug. polg. isk. tanárk. főiskolai tanár (Szeged)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Embertani vizsgálatok a Nagykúnságban.

Török Aurél óta él az egész magyarság antropológiai feldolgozásának ábrándja. „Hazánk lakossága a geographiai és politikai vidékek szerint anthropometriai, ethnographiai és demographiai szempontból tervszerűen és rendszeresen vizsgálat alá vétessék, amely irányban eddigelé mi sem történt még" — írja az embertan magyar atyamestere 1882-ben. (Anthropologiai Füzetek, 1882. 307. l.)

Emberek millióinak tudományos megvizsgálása és a vizsgálati adatok ilyen tömegének feldolgozása valóban csak ábránd. A magyarságkutatás azonban nem kergethet ábrándos célokat. Számolnunk kell a szűkre szabott lehetőségekkel. Csekélyszámú antropológusainkat nem érheti az a vád, hogy nem éltek a lehetőségekkel, hiszen nem ritkán szinte az egyén erkölcsi és anyagi erejét meghaladó munkára vállalkoztak, illetve vállalkoznak.

Az antropológiai magyarságvizsgálatokat a Néprajzi Múzeum kezdeményezte a kilencvenes és a kilencszázas években. *Jankó János* és *Semayer Vilibáld* úttörő munkássága azonban nem sok követőre talált, pedig abban az időben *Kollmann, Luschan* és *Winkler* megfigyelései már bizonyos támpontokat jelentettek. Szerencsére a huszas évek elején *Bartucz* Lajos lépett *Jankó* antropológiai örökségébe. *Bartucz* több etnikum és vidék vizsgálatával járható utat tört, sőt eddigi ismereteinket szintézisbe foglalva lényeges vonásaiban felvázolta a magyarság fajtaszerkezetét és fajtatörténetét. Maga is seregszemlének, összefoglaló áttekintésnek tekinti könyvét, mely nem tart igényt teljességre és hangsúlyozza a további részletkutatások szükségességét. (A magyarság antropológiája, 1938. 16—18. l.) A huszas-harmincas évek óta kétségkívül nagyobb élénkség mutatkozik magyar vidékek és községek lakosságának vizsgálatában, hogy Bartuczon kívül csak Méhely Lajos, Malán Mihály, Apor László, Lipp Imre, Nemeskéri János és Fehér Miklós munkáira utaljunk.

Mindamellett ma sem időszerűtlenek 1938-ban írt soraim: „A rendszeres munka megindulásának legyőzhetetlen akadálya tudományos életünk szervezettlensége. Központi irányítás, erkölcsi és anyagi segítség nélkül, egymás munkájáról nem tudva, sokszor egymást nem ismerve, tudományos társasági élet, nem ritkán az eredmények közzétételének reménye nélkül kell dolgozni a magyar emberkutatóknak." (Debrecen antropológiai feladatai. Debreceni Szemle, 1938. 8—10.) Más helyen: „A magyarság testtani szerkezetének, biológiai értékének és

fizikai életsorsának gondolatában különféle szakok művelőinek kellene együttműködniök. A magyarságkutatás sokrétű munkájában állandó érintkezésben álljon egymással a történész, a régész, a geográfus, az etnográfus, a nyelvész, a szociológus és a higienikus. Kívánatos volna, hogy az illetékes tudományos társaságok a magyarság kérdéseivel foglalkozó tagjaikból bizottságokat alakítsanak és e bizottságok megalakítsák a Magyarságkutató Társaságot". (Debreceni Szemle, 1939 3. sz.) A magyarságkutatás szervezkedésének újabb megnyilvánulása a budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete (1939), az Erdélyi Tudományos Intézet és a szegedi Alföldi Tudományos Intézet.

Az alföldi magyarság embertani vizsgálata az Alföldi Tudományos Intézet munkatervének keretében *Bartucz Lajos* kitűnő szervezésével már megindult. Minden reményünk megvan arra, hogy az antropológia a többi magyarságtudományi szakokkal együttműködve értékes eredményekkel fogja gazdagítani népünk jobb megismerését.

Midőn 1943 szeptember hó 15-én megbízást nyertem az Alföldi Tudományos Intézettől a Nagykúnság és a Jászság népének antropológiai vizsgálatára és a vizsgálati adatok tudományos feldolgozására, régi vágyam vált valóra. Több mint két évtizedig éltem Szolnokon, a Nagykúnság és a Jászság határán. Ezalatt az idő alatt szerény bibliográfiai és múzeumi (főleg régészeti) anyagot gyűjtöttem össze a Nagykúnságból és a Jászságból. Ennek a gyűjtésnek az eredménye Szolnok város közkönyvtára és múzeuma. Az Alföldi Tudományos Intézet megbízása és anyagi támogatása lehetővé tette, hogy megkezdjem egyelőre a Nagykúnság népének embertani tanulmányozását, amire tulajdonképpen két évtizedig készültem. *Dr. Bartucz Lajos* egyetemi tanár úrnak, az Alföldi Tudományos Intézet igazgatójának hálás köszönettel tartozom.

Folyamatban lévő munkáról van szó, tehát egyelőre csak a vizsgálatok külsőségeiről és a feldolgozás szempontjairól számolhatok be. Az adatok feldolgozása a vizsgálatok befejezése után lehetséges. Az anyag lelkiismeretes elemzésének nem is óhajtok elébe vágni. Természetesen a vizsgálat közben felmerült megfigyeléseket és benyomásokat még a leggondosabb számszerű feldolgozás sem pótolhatja.

A vizsgálatok előkészítését szeptember elején megkezdhettem, minthogy megbízásomról már szeptember 6-án értesültem. Báró Urbán Gáspár, Jász-Nagykún-Szolnok vármegye főispánja és Alexander Imre, a vármegye alispánja biztosították a közigazgatási hatóságok támogatását, miért e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki. A vármegye közigazgatási hatóságaihoz intézett alispáni körrendelet felhívta a városok polgármestereit, a járások főszolgabíráit és a községi előljáróságokat, hogy „tekintettel a magyarságismereti kutatások nagy tudományos és nemzeti fontosságára", munkámban a legmesszebbmenőleg segítségemre legyenek. (31.504. ki. 1943.)

A közigazgatási hatóságok messzemenő segítségében valóban mindenütt részesültem. Az előkészítés munkájáért, a legrégibb településű családok névsorának összeállításáért, valamint a családok behívásáért és általában értékes támogatásukért köszönetemet fejezem ki a következő uraknak: dr. Gaál János polgármester, dr. vitéz Nagy Sándor főjegyző, dr. vitéz Pólya Kálmán városi orvos, Pápai István országy. képviselő (Kisújszállás) dr. Sánta Miklós polgármester, dr. Kiss Mihály m. kir. tisztiorvos (Karcag), dr. Breznay Mihály főszolgabíró, dr. Mándy István m. kir. tisztiorvos, Szűk Károly főjegyző, Varga Zoltán ref. lelkész (Kúnhegyes), vitéz Takách László főjegyző, Tóth János ref. lelkész (Kúnmadaras). Az írnoki teendők ellátásáért és egyéb segítségükért köszönetet mondok Gaál Margit e. ü. védőnőnek, Hajdú Julianna úrleánynak (Kúnmadaras), Gönczi Katalin e. ü. védőnőnek (Kúnhegyes), Pápay Ilona úrleánynak, D. Kiss László városi tisztviselőnek (Kisújszállás) és Tóth Sándor városi tisztviselőnek (Karcag). Segítségemre volt még két hallgatóm: Szőllősi Erzsébet bölcsészettanhallgató (Karcag) és vitéz Kiss Bálint orvostanhallgató, a debreceni Közegészségtani Intézet gyakornoka (kunmadarasi első utamon). Végül köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik kisebb-nagyobb szolgálatukkal segítségemre voltak.

A vizsgálatok a városi, illetve községi orvosi rendelőben vagy az Egészségház rendelőjében történtek, miért is külön köszönettel tartozom az orvos uraknak.

Saját (német gyártmányú) műszereimmel dolgoztam a Martin-féle antropometriai technika szerint.

Ugyancsak saját fényképezőgépeimet használtam (Glunz, Meyer-Görlitz, 1:4.5, F=10.5, 6.5×9, családi felvételekre: Goerz, Dagor, 1:6.8, F=16.8, 10×15). A nagyszámú fényképlemezeket és a vizsgálati lapokat az Alföldi Tudományos Intézet bocsájtotta rendelkezésemre. Sokszor (különösen eleinte) igen kedvezőtlen fényviszonyok mellett kellett fényképeznem, újabban már reflektorokkal biztosíthattam a kifogástalan világítást. Az égők átengedéséért a Hungaria Villamossági rt.-nak tartozom köszönettel.

A vércsoport megállapításához szükséges szérumok a debreceni Tisza István-Tudományegyetem Közegészségtani Intézetében készültek. A szérumokért dr. Jeney Endre egyetemi ny. r. tanár úrnak, a Közegészségtani Intézet igazgatójának fejezem ki hálás köszönetemet.

Vizsgálataim kiterjednek a következőkre:

I. Személyi és családi adatok felvétele.

1. A vizsgálat helye és ideje. 2. Név. Névváltozás esetén régi családnév. 3. Születés helye és ideje. 4. Lakóhely. 5. Anyanyelv és nemzetiség. 6. Foglalkozás. 7. Vallás. 8. Lakás. A családtagok és lakószobák száma. Tégla- vagy vályogépület, a lakás száraz vagy nedves. 9. Szociális és gazdasági helyzet. 10. Családi állapot. Feleség, illetve férj neve. 11. A vizsgált egyén hányadik gyermek. 12. Élő és elhalt test-

vérek száma és neme. 13. Élő és elhalt gyermekeinek száma és neme. 14. Ikerszületések a családban. 15. Atya neve és születési helye. 16. Atyai nagyapa neve és születési helye. 17. Atyai nagyanya neve és születési helye. 18. Anya neve és születési helye. 19. Anyai nagyapa neve és születési helye. 20. Anyai nagyanya neve és születési helye. 21. Szülők, testvérek, házastárs, gyermekek és egyéb megvizsgált vérrokonok vizsgálati lapjának száma.

II. Szkopikus vizsgálatok.

1. Tápláltsági állapot. 2. Testalkat. 3. Váll. 4. Nyak. 5. Nyakszirt. 6. Homlok. 7. Szemrés. 8. Járomcsont. 9. Orr. 10. Fül. 11. Haj minősége. 12. Szakáll. 13. Szemszín. 14. Hajszín. 15. Bőrszín.

III. Méretek.

1. Testmagasság. 2. Ülőmagasság. 3. Fejkerület. 4. A fej legnagyobb hosszúsága. 5. A fej legnagyobb szélessége. 6. A fej fülmagassága. 7. Legkisebb homlokszélesség. 8. Járomívszélesség. 9. Állkapocsszöglet szélessége. 10. Morfológiai arcmagasság. 11. Teljes fejmagasság. 12. Orrmagasság. 13. Orrszélesség. Jelzők: A fej hosszúság-szélességi, hosszúság-magassági és szélesség-magassági jelzője, frontoparietalis jelző, jugomandibularis jelző, morfológiai arcjelző, orrjelző, relatív fejkerület, relatív ülőmagasság.

IV. A vércsoport meghatározása.

V. Fényképfelvétel.

Előlről és arcélben. Az egyének egy részéről csak egy felvétel (kényszerű takarékosságból). Családi felvételek.

VI. Rasszdiagnózis.

Eddig hat alkalommal szálltam ki a Nagykúnságba:

Sz.	Község	Idő	Vizsgált egyének száma
1.	Kúnhegyes	1943. okt. 16—okt. 25.	216
2.	Kúnmadaras	1943. nov. 2—nov. 11.	306
3.	Kúnhegyes	1943. dec. 15.—dec. 24.	208
4.	Kúnmadaras	1944. jan. 3—jan. 14.	334
5.	Kisújszállás	1944. febr. 2.—febr. 11.	263
6.	Karcag	1944. márc. 2.—márc. 11.	275

Megvizsgáltam Kúnhegyesen 424, Kúnmadarason 660, Kisújszálláson 263, Karcagon 275 egyént, összesen 1622 egyént. Az eddig gyűjtött adatok: 34.062 személyi és családi adat felvétele (egyénenként 21), 24.330 szkopikus megfigyelés (15), 21.086 mérés (13), 1601 egyén vér-

csoportjának megállapítása. 1622 rasszdiagnózis. 1140 fényképfelvétel (ebből 72 családi kép).

Az egyének mindkét nembeliek és különböző életkorúak.

A behívások családonként történtek. Legértékesebb, ha a család valamennyi tagja (nagyszülők, szülők, gyermekek) együtt jön el a vizsgálatra. Sajnos, különféle okból (betegség, távollét, katonai szolgálat, elfoglaltság) a család egyes tagjai sok esetben nem jelenhettek meg. Gyakran a család tagjai csak külön-külön jöhettek el. Elvétve magános egyének is jelentkeztek.

Elsősorban a község legrégibb családjait vizsgáltam, másodsorban jöttek tekintetbe azok, akik apai és anyai részről is (legalább a nagyszülőkig) a községbe valók vagy legalább nagykúnsági születésűek, harmadsorban, akik csak egyik ágról nagykúnságiak. Ez utóbbiakra nem igen került sor. Ujabb, idegen vidékről betelepültek nem jönnek figyelembe. A megvizsgáltak túlnyomó részének családja legalább is a XVIII. századtól lakója a nagykúnsági községeknek. A családok folytonosságának kimutatását a ref. anyakönyvek, a községi levéltárak és a tanácsjegyzőkönyvek behatóbb átvizsgálásától várom. A családtörténeti adatok felhasználása a lehetőség szerint már a behívásokban is érvényesült, pl. Karcagon a családok kiválogatása részben a Liber fundi (1745) és egy 1571-ből származó török adódefter alapján történt.

A XVIII. század második felében a kincstár elhatározta, hogy elnéptelenedett bácsmegyei pusztáit benépesíti. II. József idejében a természetes úton és bevándorlások útján szaporodó kúnsági lakosság szegényebb része a jobb megélhetés reményében e kincstári területekre emigrált. Kisebb számban akadtak ugyan jobbmódú redemptusok is a kivándorlók között. Ők alapították a bácskai Feketehegyet (a Feketity-pusztán), Ómorovicát (ma Bácskossuthfalva) és Pacsért, hol akkor kis rác település volt. Az elköltözési mozgalomba jászsági és tiszamenti községek lakosai is bekapcsolódtak. Kúnhegyesről 1784-ben több mint 200 család költözött Feketity-pusztára. A pacséri telepesek nagyrészt kisújszállásiak, kisebb részben más községekből valók (1786). Kisújszállásról 206 család kapott elbocsájtó levelet „Bácsér megülésére". Az ómorovicai magyarok nagyrészt kúnmadarasiak és karcagiak (és jászkiséri ek). Karcagról közel 1000 lélek emigrált a Délvidékre. Túrkevéről, Mezőtúrról és más helyekről is költöztek a bácskai pusztákra. A kiköltözött egyének névsorát elbocsájtó levelekből, conscriptiókból és az új telepesek telekkönyvi adataiból ismerjük. Vérségi kapcsolatuk a mai bennszülötteknek ismert kúnsági családokkal nagyrészben megállapítható lesz, nemcsak a családnevek puszta egyeztetéséből, hanem az anyakönyvek adataiból is.

Hogy a Nagykúnság mai lakossága milyen mértékben folytatása a török hódoltság előtti lakosságnak, vagy éppen az eredeti kúnoknak, annak a kérdésnek történelmi és antropológiai oldalról való meg-

vitatásával a Nagykúnság népéről készülő munkámban fogok foglalkozni. Hangsúlyoznom kell, hogy nem kúnokat vizsgálok, hanem a Nagykúnság magyarságának fajtaszerkezetét és fajtatörténetét kutatom.

Tisztáznunk kell, hogy tulajdonképpen mit nevezünk Nagykúnságnak. A Nagykúnság nem tekinthető élesen elhatárolt földrajzi tájnak, sem egységes etnikai területnek. Mindamellett vannak bizonyos jellemző földrajzi vonásai ennek a területnek és kialakultak etnikai vonásai is. Már eddigi vizsgálataim is meggyőztek arról, hogy vannak antropológiai vonásai is. Néhányszáz egyén szakszerű szemléletéből kirajzolódnak fejformák és arcok, melyek bizonyos rasszelemek nemzedékeken át való genikus kapcsolatának eredményei. A Nagykúnságban tehát kialakultak bizonyos embertani tájtípusok. Egyelőre csak megemlítem, hogy legfeltűnőbb a turano-taurid fejforma kapcsolódása szürke szemmel.

A Nagykúnság fogalmában ma is elsősorban az eredeti kún szállások területének gondolata rejtőzik. Kúnokat az ország más vidékeire is telepítettek királyaink (IV. Béla, IV. László, sőt már Szent László is). A legfontosabb települések mégis nagyjában arra a területre esnek, amelyet Nagykúnságnak nevezünk. Az eredeti szállásbirtokokat nemzetségekről nevezték el (Kolbásszállás, Turgonypéterszállás, Karcagszállás ,stb.). A XVI. században még sűrűn követték egymást a falvak, a kún szállások. Az egykori kún települések határaival nem esnek egybe a közigazgatási fogalommá lett Nagykúnság határai (Jász-kún kerület, majd Jász-Nagykún-Szolnok megye tiszán túli része).

Legcélszerűbbnek láttam, ha egyelőre annak a területnek a lakosságát tanulmányozom, amely kétségtelenül az eredeti kún szállások területére esik. Később azonban ki fogom terjeszteni vizsgálataimat azokra a vidékekre is, amelyeken voltak kún települések, de nem esnek a Nagykúnság területére, valamint azokra a szomszédos területekre, amelyeken nem voltak kún szállások, végül a Bácskába szakadt kúnságiak átvizsgálása is kívánatosnak látszik.

A török hódoltság előtti lakosság kontinuitását a török világban falvak elpusztítása, a lakosság vagy a lakosság egyrészének elmenekülése szakítja meg. A veszedelem múltával azonban a megmaradt lakosság egyrésze mindig visszatelepedett régi helyére vagy legalább is a Kúnságba. A községek egész sora többé nem épült fel (pl. Karcag határában Bócsa, Ködszállás, Orgondaszentmiklós, Asszonyszállás). A kuruc korszakban a rácok pusztították a nagykúnsági községeket. A lakosság Rakamazra menekült (illetve rendeltetett) és csak a szatmári béke után tért vissza Karcagra. Kisújszállásra, Kúnhegyesre, Kúnmadarasra, Túrkevébe és Kúnszentmártonba Ide költöztek azok is, akiknek falujá**t** nem építették újra. A visszatérés után (1715—20) a nagykúnsági községek lakossága alig lehetett több 4—5000 léleknél.

Az eredeti szállásokon települt kúnok utódainak egyrésze tehát szétszóródott, a visszatérők közé pedig más vidékekről származó magyarok (kisebb számban rácok is) telepedtek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az eredeti „kún típusok" teljesen kipusztultak. A kúnok utódai csodálatos szívóssággal törekedtek visszatelepülni őseik földjére. A régi kúnokra jellemző jellegkombinációknak meg kell jelenniök a mai lakosságban is. Ott rejlenek ezek a jellegkombinációk a már említett tájtípusokban is.

Alig tudunk valamit a régi kunok fajtaszerkezetéről. A legnagyobb valószínűség szerint nem különböztek lényegesen a többi török népektől. Rasszbelileg kevertek voltak ők is, erősen uralkodó elemeik a turáni és a taurid fajták lehettek, turano-taurid és taurid-dinarid kombinációkkal, mongolos beütésekkel, esetleg protomongolid nyomokkal. Mindez azonban — bármennyire is nagyon valószínű — csak visszakövetkeztetés. A ködszállási XVI—XVII. századbeli kún temető csontvázain kívül alig van hiteles és vizsgálatra alkalmas csontanyagunk. Kevés támpontot nyújtanak a régi ábrázolások is (pl. nyilazó, állítólag kún lovas padlótéglán a XIII. századból, kún vitéz a Szent László harcát ábrázoló képen, Képes Krónika, kún lovasok a homoródszentmártoni falfestménytöredéken, stb.). A Szent László párviadalát ábrázoló vatikáni képen a kún vitéz valóban turáni típusú (XIV. század, képes legendarium).

Első és legfontosabb feladatom a nagykúnsági magyarság antropológiai jellegeinek gondos megfigyelése és leírása. Addig, amíg ilyen antropológiai felvételekkel nem rendelkezünk, aligha nyúlhatunk bonyolult kérdések megoldásához. Második feladatom a jellegkombinációk elemzésével megállapítani a mai nagykúnsági nép fajtaszerkezetét. A harmadik azoknak az adatoknak az összegyűjtése, amelyek e terület régi lakosságára vonatkoznak (csontanyag, képes ábrázolások, régi leírások, feljegyzések). Csak azután lehet reményünk arra, hogy a Nagykúnság népének fajtatörténetét lényeges vonásokkal megrajzolhassuk.

A már a vizsgálat folyamán felmerült kérdések nagy számából kiemelendőnek kínálkozik a turáni rassz kérdése. Hogyan lehetne legyőzni vagy legalább csökkenteni a típusdiagnózis nehézségeit? Valamennyi ismert leírásban kisebb-nagyobb bizonytalanságok lappanganak. Ezek a nehézségek, bizonytalanságok vagy onnan származhatnak, hogy a turáninak nevezett alakkör bizonyos elemei csak járulékosak, illetve másodlagosak és nem eredeti elemei a feltételezett prototuranid emberformának, vagy onnan, hogy a rassz már eredetileg sem volt egészen egységes, kialakulásában több emberformának volt szerepe. A koponya jellegzetességei (főleg a fejtető és a nyakszirt, az arcváz már kisebb mértékben) bizonyos viszonylagos állandóságra utalnak. Más jellegek (az arc részletei, testarányok) nem nyújtanak ilyen egységes képet. A koponya állandóbb jellegei különösen egy rasszra, még pedig a taurid fajtára utalnak, a változó jellegek a tau-

ridon kívül nem ritkán az alpi fajtára, vagy helyesebben valamilyen protoalpi rétegre. Ez a vonatkozás is valószínűtlenné teszi azt az újabb felfogást — melyet *Weinert* is képvisel —, mely szerint az alpi fajta nem keleti eredetű. A turáni-taurid rassztávolságot kisebbnek tartjuk, a turáni és az alpi között a rassztávolság nagynak tűnik fel. A rasszdiagnózis nehézségeinek oka tehát vagy a taurid (illetve a tauriddal rokon) elemek közelsége, vagy az alpival rokon, tehát távoli elemekkel való kapcsolat.

A turáninak ismert alak rendesen mégis elkülönül a teljesen tauridnak diagnosztizált típustól. A tauridhoz hasonló vonások mértéke szerint joggal beszélhetünk turano-taurid és taurid-turáni típusról. Ha a taurid-vonások igen erősek, akkor másodlagos vérkeveredésre kell gondolnunk, hiszen a turáni szerkezetű török népeknek bőven volt alkalmuk taurid elemekkel való keveredésre. Ez a másodlagos keveredés erősítette az eredeti taurid vagy tauriddal rokon vonásokat. Az ősalpi-turáni (vagy turáni-ősalpi) típus kérdésében azonban tiszta szemléleteim alapján, anyagom feldolgozása nélkül, még nem foglalok végleges álláspontot. Másodlagos alpi keveredésről a turáni fajta részéről inkább csak a honfoglalás óta lehet szó. Már most megállapíthatom azonban, hogy — nem tekintve a turáninak diagnosztizált egyének alpira emlékeztető vonásait — a Nagykúnság lakosságában alpi típusok elég ritkán tűnnek fel.

Bármilyen alakban jelenik is meg a turáni fajta, alapjában európai embernek tűnik fel, még egyes enyhébb mongolos jellemvonások előfordulása esetében is. Csatlakozunk *Eickstedthez*, aki a turáni fajtát az európai rasszkörbe sorolja és a tauriddal, a dinárival és az alpival rokon varietasnak írja le. A turáni fajtával a rasszantropológusok alig foglalkoztak. *Sergi* ugyan már 1908-ban leírta a homo eurasicus-t, mely a ma turáninak nevezett alakkal lényegileg azonos. *Eickstedt* a turáni fajtának két subvarietását különbözteti meg aralid és pamirid néven. Sajnos, a török népek antropológiájával foglalkozó újabb orosz irodalom ma teljesen hozzáférhetetlen. A turáni kérdés megoldásához olyan keleti kutatóutak és kiterjedt vizsgálatok vinnének közelebb, amilyenek megvalósítására jóideig gondolni sem lehet európai kutatóknak.

Kialakult-e a Nagykúnságban vagy általában Magyarországon a turáni fajtának valamilyen helyi alakja? (Egy rassz helyi alakja nem tévesztendő össze egy vidék antropológiai tájtípusával.) Erre a kérdésre még korai volna válaszolni. Talán a *Bartucz*-féle „Alföld-típus" ilyen helyi formának tekinthető. Nem lehetetlen, hogy ennek az alaknak kialakulási góca éppen a Nagykúnság.

Egy másik kérdés, melyet tisztázni szeretnék, a mongol-vonások előfordulásának és elterjedésének kérdése a Nagykúnságban. Annyit már most is megállapíthatok, hogy több jellemvonás együttessége, melyek a határozottan mongol típus benyomását keltik, ritka, de egyes, vagy kevésszámú, illetve gyengén érvényesülő mongoloid jellemvoná-

sok előfordulása elég gyakorinak mondható. E vonások közül leggyakoribb a járomcsontnak az arc síkjába forduló fekvése, nőknél inkább az erős arczsírpárna (panniculus malaris). Az orrgyök mongolos formája ritka. Ritka a mongolos-sárgának minősíthető bőrszín is, bár az európai bőrszínváltozatok sárgás-fehér színe elég gyakori. Megjegyzendő, hogy a mongol rasszok bőrszínskálája igen változatos és a sárga tónus igen különböző mértékben, néha alig érvényesül. Felületes szemlélő talán a mongol szem, helyesebben a mongol redő nagy gyakoriságát állapítaná meg a Nagykúnságban. A gondosabb vizsgálatok szerint azonban a belső szemzúgra is kiterjedő mongol redő igen ritka. Az epicanthust vagy nyomát gyermekeknél, ritka esetben felnőtteknél is észleltem. A mongolos szem látszólagos gyakorisága azzal magyarázható, hogy feltűnően gyakori a lógó fedőránc. De csak a laterálisan és középen lógó fedőránc gyakori, mediálisan vagy éppen a plica nasalis ritka. A lógó fedőránc mint rasszjelleg is ismeretes ugyan (pl. hottentotta), de inkább senilis jelenségnek tekinthető. Előfordul azonban fiatal egyéneken is. A szemrés ferde metszése nem kizárólag a mongol rasszkörnek (elsősorban a sinid rassznak) sajátja, előfordul más rasszoknál is. A ferde metszés látszatát erősen növeli a mongol redő, különösen, ha a plica nasalis erősen fejlett. Az egyenes, keskeny szemrés is keltheti a mongolos szem benyomását, ha a szemhéjak zsírpárnásak. Igen gyakori a Nagykúnságban a lógó tarsalis szemhéj, szintén főleg idős egyéneken, de néha fiatalon is. Orrháti redő akkor is előfordulhat, ha a fedőránc középen és laterálisan nem lógó. A szem mongolos jellegének megítélése tehát óvatosságra int. A merev, vastagszálú haj igen gyakori a Nagykúnságban. Elég gyakori a gyér szakáll is.

Gondot fordítok a vércsoportvizsgálatokra is. A Nagykúnságból eddig nem voltak adataink. Az eddigi vizsgálataim során tapasztalt megoszlás a következő:

Származás	n	O %	A %	B %	AB %	Hirszfeld-index
Kúnhegyes	412	33.2	42.7	17.0	7.0	2.07
Kúnmadaras	653	26.9	45.8	20.1	7.2	1.94
Kisújszállás	263	33.5	41.4	16.3	8.7	2.00
Karcag	273	30.4	49.1	16.5	4.0	2.58
Nagykúnság	1601	30.2	44.8	18.0	6.9	2.07

A megoszlás igen közel áll a debreceni egyetemi hallgatók (1938—39. évi) megoszlásához (O 30.8, A 44.4, B 17.5, AB 7.3 %, index 2.08). A megoszlás értékelésére, a fajtaszerkezettel való összefüggéseire természetesen most még nem térhetek ki. Kúnhegyes és Kisújszállás

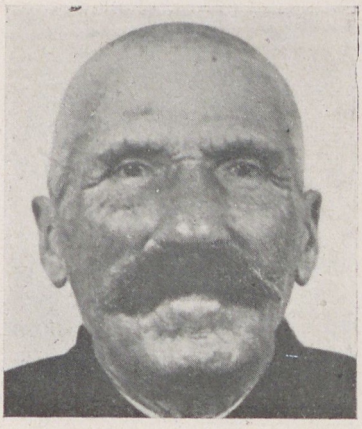
megoszlása közel áll egymáshoz. Kúnmadarason és különösen Karcagon sok A csoportbeli egyén került vizsgálatra. Kúnmadarason feltűnik a kevés O és a több B tulajdonság. A rasszbiológiai index a Nagykúnságban jóval magasabb, mint a Hajdúságban.

Amennyire a vizsgálatok keretei engedik, különös gondot fordítok a családantropológiai vizsgálatokra (rokonság, rokonházasságok, párválasztás, öröklés, stb.). Több ikerpár is vizsgálatra került. Alkattani vizsgálatokra ez alkalommal nem kerülhetett sor, de az alkat általános típusát meghatároztam.

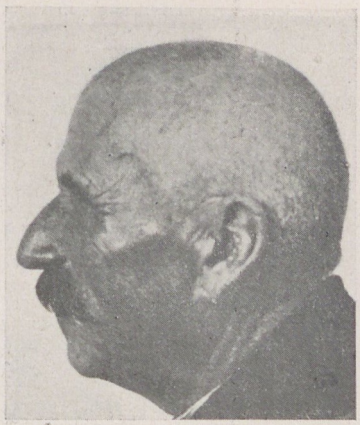
A biológiai értékviszonyokat részben a fajtaszerkezettel való összefüggésben, részben ettől függetlenül teszem vizsgálat tárgyává. A rasszbiológiai szempont az egyének és családok gondos antropológiai vizsgálatán kívül olyan beható családbiológiai kutatást tételez fel, amely túlnő jelenlegi vizsgálataim keretein, de amelyet mostani munkám egyenes folytatásának fogok tekinteni. A biológiai értékelés szempontjából feldolgozom a Nagykúnság népmozgalmi és egészségügyi adatait is (születés, házasságkötés, halálozás, csecsemő- és gyermekhalandóság, halvaszületés, életkormegoszlás, gyermekszám, generációtartam, egészségügyi statisztika). Vizsgálnom kell azt is, hogy a meglehetősen előrehaladó beltenyésztéssel milyen mértékben érvényesülnek recesszív kórhajlamok a Nagykúnságban.

A néppel való érintkezésem során feladatomnak tekintem azt is, hogy felkeltsem az emberek érdeklődését saját családjuk életsorsa iránt. Ma már a Nagykúnságban is igen lanyha a családok érdeklődése rokonsági kapcsolataik iránt, gyakran csak a legközelebbi hozzátartozókra terjed. A családra vonatkozó kérdéseim és vizsgálataim általában figyelmet keltettek és felébresztették a szunnyadó vagy kialvó helyi öntudatot. Sokan mégis csak büszkék kúnsági származásukra, ismeretlen őseikre. Elvétve akadtak olyanok is, akik családi okmányokkal, régi iratokkal felszerelve jelentek meg a vizsgálaton. Mindegyik községben, illetve városban nyilvános (díjtalan) vetített-képes előadást tartottam a magyarság fajtatörténetéről és biológiájáról. Kívánatosnak tartom, hogy mennél szélesebb rétegek legyenek meggyőződve a magyarság antropológiai-biológiai tanulmányozásának tudományos, nemzetismereti (önismereti) és várható gyakorlati jelentőségéről.

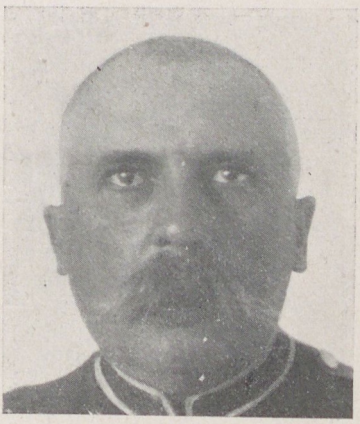
Dr. Balogh Béla
egyet. m. tanár (Debrecen).

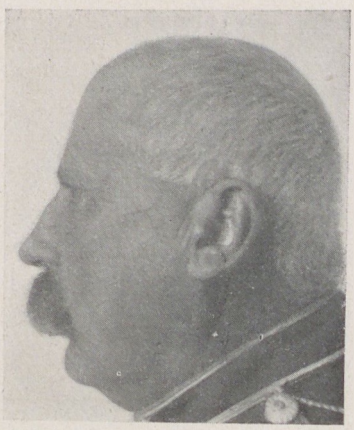
1.

2.

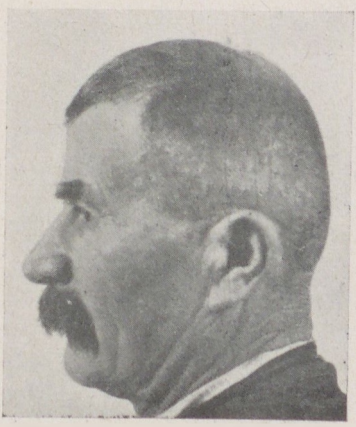
3.

4.

5.

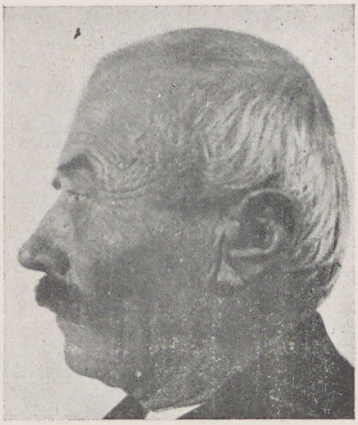

6.

1—2. Taurid-turáni. (Kisújszállás). 3—4. Turáni. Alföld-típus. (Kúnmadaras).
5—6. Turáni. Középtípus. (Karcag). (Szerző felv.)

7.

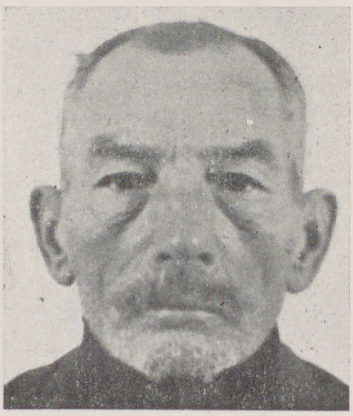
8.

9.

10.

11.

12.

7. Turano-taurid. (Kisújszállás.) 8. Turáni vonások világos komplexióval. (Kisújszállás.) 9. A belső szemzug redője. (Kunmadaras.) 10. A belső szemzug redője ferde metszésű szemréssel. (Kunhegyes.) 11. Végig lógó fedőránc. (Karcag.) 12. Lógó fedőránc fiatal egyénen. (Kunmadaras). (Szerző felv.)

Pszichológia és az alföldkutatás.

A magyar ember lelkivilágát tárgyaló irodalom, ha a művek számát tekintjük, igen gazdagnak mondható. Nevesebb szépíróink egy-egy regényalakja sokszor tárul elénk úgy, mint a magyar ember típusa. Mikor munkáikat olvassuk, gyönyörködünk a fínom emberábrázolásukban, a lélek mélységeiből felszabaduló erők nagyszerű küzdelmében, de néha mégis elgondolkozunk azon, hogy valóban ilyenek vagyunk-e. Azok a vonások-e a ránk jellemzőek, azok a vonások különböztetnek-e meg bennünket minden más néptől, amelyek számtalan ismétlődéssel, mindig újabb és újabb változatban szépíróink könyveiből tárulnak elénk. A dínom-dánomozás, a vendégszeretet, az uralkodnivágyás, a tunyaság és a tettető arithmikus váltakozása, a jószívűség s még néhány kifejezés maradéktalanul jellemeznek-e bennünket. Valószínűleg nem. De hiába kutatunk a féltudományos és a tudományos irodalomban, igazolt, szélesebb rétegeződésű megállapítások után, keresgélésünk meddő marad. Olvashatunk ugyan a magyarságot alkotó különböző fajták lélektani jellemzéséről, anélkül azonban, hogy ezek a magatartására, érzelmi világára, szociális beállítottságára és értelmi adottságaira vonatkozó megállapítások egzakt kutatásokon alapulnának. Lehetséges, hogy a jellemzések egy része helytálló, hiszen az intuició által sok minden megragadható, amit a későbbi vizsgálódások igazolnak. Viszont nem ritka a téves tételek tudományos karrierje sem, amikor valamely sokszor idézett tetszetős megállapítás eredete, az ismeretlenség homályába vész. A szakírók egymástól kritika nélkül átveszik, egyik a másikra hivatkozik, de a hivatkozási lánc végéről nincsen tudomásuk. A sokszor szépirodalmi ízű kifejezések talán nem is megállapításokként születtek. Lehet hogy csak egy-egy költői lélek vágyálma vagy meghasonlása lappang mögötte, amikor ilyennek vélte látni a magyart. Pl. a „turáni átok" jelzővel súlyosbított széthúzás, mint minden más néptől megkülönböztető magyar sajátság, bármilyen népszerű kifejezés is, mégis inkább ír, tapasz, bizonyos sebekre, vagy valamire való befolyásolás céljait szolgáló jelmondat, semmint igazság. A helytálló jelzők pedig sokszor népünknek csak egy igen vékony rétegére vonatkoztak, mely réteg azóta esetleg már fel is szívódott ,vagy lelki alkata a magyarság lelki struktúrájában jelentéktelenebb helyre került.

Bármilyen értékes területet jelent is a pszichológiában, azoknak a motívumoknak a kutatása, amelyek magyarázatul szolgálnak arra

a kérdésre, hogy miért alakult ki bizonyos korban, bizonyos vélemény sajátmagunkról, ettől a kérdéstől élesen szét kell választani azt a kérdést, hogy valójában milyenek vagyunk. Az, hogy mit gondolunk magunkról csak annyiban kapcsolatos az utóbbi kérdéssel, hogy az is jellemző ránk.

Az erre vonatkozó ismeretekhez az empiria kizárásával nem juthatunk el. Kétségtelen, hogy bizonyos tapasztalati anyaggal rendelkezünk, amely anyag objektív összehasonlításra azonban kevésbbé alkalmas. E sorok írója például húsz országot járt be úgy, hogy túlnyomórészt a nép körében tartózkodott, azonban nem bizonyos abban, hogy ha történetesen véletlenül más emberekkel érintkezett volna, nem járt volna-e ez tapasztalatainak megváltozásával is. A véletlen mint hibaforrás, a tapasztalati anyag növelésével csökkenthető ugyan, ha a növelés nem megy az anyag megbízhatóságának a rovására. Ehhez azonban az szükséges, hogy ugyanazon szempontok szerint folytatott kutatások feltételei állandóak s a vizsgált személyek adatai ismeretesek legyenek. Így például valamely lelki megnyilatkozás egybevetésénél fontos, hogy a vizsgáltak nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, stb szerinti megoszlása pontosan ismert legyen s a megnyilatkozás, napszak, szociális helyzet, fáradtság, stb. tekintetében azonos körülmények között történjen meg. További feltétel az, hogy a vizsgálati anyag kiválasztása szúrópróbaszerűen történjék, tehát valóban képviselje azokat, akikre vonatkozólag megállapításokat teszünk. Ebből következik az, hogy azoknak száma, akik nyomán egy nagyobb összességre vonunk le következtetéseket, nem lehet elenyészően csekély az összességhez viszonyítva.

Mindezek után természetesen adódik a kérdés, hogy miképpen végezhető olyan kutatás, amely mindezeknek a követelményeknek megfelel, s ha pedig elvégezhető, a lelki élet minden megnyilvánulására kiterjedhet-e. Nézzük ezeket a kérdéseket egyenkint. Nyilvánvaló, hogy megfigyelés útján csak a legnagyobb nehézségekkel juthatunk el az eredményekhez. A megnyilatkozások kivárása, objektív összehasonlításra alkalmassá változtatása rendkívül bonyolulttá teszi a kutatást. Az egy kutató által végezhető vizsgálódások kiterjedését pedig jelentékenyen korlátozza a vizsgálódások vontatottsága. A megfigyelés nyomán tett általános érvényű lélektani megállapítások csak durvák, elnagyoltak lehetnek. A fejlődés magasabb fokán álló népek, vagy egyes települési és földrajzi egységeinek népe közötti összehasonlításra a megfigyelés kevésbbé alkalmas. A megfigyelésnél elsikkad az áttekintés, a távlat, a szempontok egységessége.

Közelebb jutunk a problémához a kísérlet segítségével. Vannak a lelki életnek, főleg értelmi vonatkozású, olyan megnyilatkozásai, amelyek kísérleti úton előidézhetők olymódon, hogy a kísérletnek az egyenlő előfeltételei is nagymértékben biztosíthatók. Ilyen eljárás a képességvizsgálat, amelynél egyszerű, kötött feladatokkal, az úgynevezett tesztekkel, meghatározott adottságokat tömegesen, aránylag rö-

vid idő alatt úgy tudunk megvizsgálni, hogy az eredmények mérhetők, számszerűleg kifejezhetők, összehasonlíthatók és rangsorolhatók. Alkalmazásának csak a lelki élet kísérleti úton való megnyilatkozása szab határt, ez a határ azonban sokkal távolabb van, mint gondolnánk. Eredményeinek a gyakorlati élet tapasztalataival való egyezését, a korrelációszámítás és a statisztika igazolja.

Bár a képességvizsgálat az egyes tájegységek emberének megismeréséhez jól használható támpontot jelent, hazánkban az ilyen irányú kutatások még teljesen kezdeti stádiumban vannak. Míg az egyes szakmákban, hivatásokban működő egyének képességeinek, lelki világának a megismerésére irányuló vizsgálatok már komoly eredményeket értek el, addig meghatározott táj emberének a vizsgálata a fővároson kívül alig egy-egy helyen történt meg. Szembeötlő ez azért, mert a pszichotechnikai szakirodalomban gyakran bukkan fel az a sokszor hangoztatott követelmény, hogy alkalmassági vizsgálataink közül a külföldi mintára végzetteket is alakítsuk át a magyar lélek, a magyar táj jellegzetességei szerint. Bár ezen a téren már igen jelentős előhaladás történt, mégis e munka teljes megvalósítását nagymértékben elő fogják segíteni a magyarság kiterjedtebb tájegységein egységesen végzett és egységesen feldolgozott képességvizsgálati erednyek.

Az Alföldi Tudományos Intézet szegedi gyermekeken végzett képességvizsgálata, melyről az Évkönyv más helyén olvashatunk, egy ilyen irányú vizsgálatsorozat első lépésének tekinthető.

Tervezett további vizsgálataink két csoportba oszthatók. Az első vizsgálati csoport, amelybe eddigi vizsgálatunk is tartozik, keresztmetszetet kíván adni egy-egy táj tíz, tizennégy és tizennyolc év körüli fiú- és leányifjúságáról. Itt az életkorok kiválasztásánál iskoláink tagozódásához és a szokásos életpályaválasztási időpontokhoz alkalmazkodunk. Vizsgálati anyagunkat nemzetiség, származás, szülők foglalkozása, anyagi helyzete, antropológiai adatok, választott életpálya, iskolai bizonyítvány, családtagok száma, stb. szempontjából kívánjuk feldolgozni s a közben nyert támpontoknak megfelelően a termékenynek mutatkozó irányokban kibővíteni.

A második csoportba tartozó vizsgálatok egy-egy táj emberének fejlődését kutatják s a tájról mintegy hosszmetszetet kívánnak adni. Itt az egy-egy naptári évben született gyermekeket évfolyamonként tervezzük megvizsgálni, mindazokon a helyeken, ahol a fentebb tárgyalt első csoportbeli vizsgálat eredményei ezt kívánatossá teszik. A vizsgálódások a Szegeden nyert eredmények feldolgozása után, fajta és nemzetiségi szempontok figyelembevételével fokozatosan volnának kiterjesztendők az Alföld különböző tájegységeire.

A feldolgozások egyik célja az Alföld tehetségtérképének elkészítése. Tehetségtérképet Magyarországról már Somogyi József készített, aki azt, a lexikonban bizonyos számú sornál hosszabban ismertett személyek születési helye szerint rajzolta meg. Az általunk ter-

vezett térkép viszont a tesztekkel megállapítható adottságok megoszlását van hivatva ábrázolni. A szerkesztési szempontokba a már fentebb hivatkozott, jelen Évkönyvben közölt, tanulmány enged betekintést.

A csoportos vizsgálatok során valamilyen szempontból kiválónak talált gyermekek egyéni vizsgálaton is átesnek. Exploráció s a személyiség mélyebb rétegeire is fényt vető egyéb vizsgálatok alapján, az arra érdemesekre felhívjuk a kultuszminisztérium tehetségkutatással foglalkozó ügyosztályának a figyelmét, sorsuk alakulását érdeklődéssel kísérjük és időnként újabb vizsgálat alá vonjuk.

Kutatásunknak ez az ága szorosan összefügg az ember lelkivilága teljesebb megismerésének a kérdésével. A tudomány fejlettségének mai fokán a tervezett vizsgálatokkal még nem tudunk az ember minden lelki megnyilvánulásához hozzáférni. E tekintetben azonban a fejlődés állandó. Igen termékenynek látszik a vizsgálati szempontok minél szélesebb körre való kiterjesztése. Így olyan adatok birtokába jutunk, amelyek újabb összefüggések feltárását teszik lehetővé. A hosszas gondos előkészítés után nagy fáradsággal végrehajtott vizsgálatok eredményei ezért sohasem tekinthetők lezártnak. Az állandóan felvetődő újabb kérdésekre már egy meglévő anyagból meríthetünk válaszokat. Ennek a szinte beláthatatlan lehetőségeket megnyitó jelentőségét egy példával világíthatjuk meg legjobban. Egyes külföldi kutatók vizsgálódásaik során arra a következtetésre jutottak, hogy a tapintás finomsága és a hangmegkülönböztetési képesség együtt jár, a kettő között a korreláció szoros. Tehát feltételezik azt, hogy egy adottságból bizonyos valószínűséggel következtethetünk egy másik adottság jelenlétére. Ilyen és ehhez hasonló feltevések széles rétegező désű anyag feldolgozásával igazolhatók vagy elvethetők lennének.

Az összegyűjtésre kerülő adatok felhasználása nem zárulhat le a pszichológia keretein belül. Az Alföld feltárására irányuló más tudományos kutatások kérdéseire is kell, hogy ez adatok válaszokat tudjanak adni. Viszont feldolgozásukhoz nem nélkülözhető a többi tudomány eredménye. Ez a kölcsönös egymásrautaltság a kutatási terület elmélyítésével és kiszélesítésével jár.

Dr. Pentz Gáspár
egyetemi tanársegéd (Szeged)

A 14 éves szegedi iskolásgyermek.

Környezetének hatása alól senki sem tudja kivonni magát. Ez befolyásolja életmódját, szokásait, testi és lelki fejlődését. A velünk született képességeket, adottságokat megváltoztatni ugyan nem tudja, de azok fejlődésének fokát, irányát megszabja. Mármost mennél távolabb lévő, egymástól mennél különbözőbb környezetben élő embereket hasonlítunk össze — értve ez alatt földrajzi, néprajzi, faji, társadalmi, stb. különbözőségeket — az eltérés annál nagyobb lesz. Természetes tehát, hogy hasonló körülmények között élőket vizsgálva kevesebb és kisebb jelentőségű eltéréseket fogunk találni.

Ahhoz, hogy különböző emberek között összehasonlítást tudjunk tenni, előbb ismernünk kell őket. Ez a megismerés és egy azt követő egybevetés többféle szempontból történhet. Termékenynek látszik az egyes tájak lakóinak képességvizsgálat segítségével való szembeállítása. Ezért a 14 éves szegedi iskolásgyermek értelmi teljesítményét kutattuk egyrészt, hogy megállapítsuk annak fokát és irányát, másrészt, hogy hasonló korú budapesti gyermekekkel összehasonlítsuk őket.

A vizsgálatok kötött feladatokkal, próbákkal, úgynevezett tesztekkel történtek, melyeket a Székesfővárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézet bocsátott rendelkezésre.

Természetesen ilyen egyszeri képességvizsgálat a vizsgált személy összes lelki sajátságát, jellemének minden vonását nem tudja napvilágra hozni. Igaza van A. Huth-nak.* amikor azt ajánlja, hogy minden gyermekről négyféle nyilvántartást vezessünk. Egyet orvosi, egészségi szempontból; egyet, amely az összes személyi adatokat tartalmazza; ehhez csatoljuk az iskolai bizonyítványokat és végül a képességvizsgálati eredményeket. Ez utóbbit négy alkalommal tartja szükségesnek elvégezni, mégpedig 9 éves kor előtt, 9—12 év között, harmadszor 12—15 év között, végül pedig 15 év után. Nyilvánvaló, hogy mindezeknek az adatoknak a birtokában sokkal tisztább képet alkothatnánk bárkiről, mint egyszeri képességvizsgálat alapján, azonban ennek keresztülvitele ma még igen nagy nehézségekbe ütközik.

Jelen vizsgálatokra szolgáló teszteket a Székesfővárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézet igen nagyszámú gyermeken már kipróbálta, standardizálta és kalibrálta; s alkalmazható-

* A. Huth; Exakte Persönlichkeitsforschung Leipzig 1930.

ságukat nem csupán az eddigi eredmények, hanem a Szegeden történt vizsgálatok is igazolják. Részben azáltal, hogy nagy eltéréseket a két vizsgálat eredménye között nem találtunk, másrészt pedig, hogy a mutatkozó eltérések éppen a különböző tájjal, környezettel vannak összefüggésben.

Mivel a cél nem csupán a szegedi gyermekek értelmi teljesítményének megállapítása volt, hanem a budapestiekkel való összehasonlítása is, ezért a vizsgálatok lefolytatásánál igyekeztünk mindenben a budapesti Intézet eljárásához alkalmazkodni. Így elértük, hogy az azonos feltételek és hasonló körülmények között nyert adatok a budapestiekkel összehasonlíthatók.

Összesen négyszáznegyvenegy gyermeket vizsgáltunk meg, ami a szegedi 14 éves iskolás gyermekek több mint egyharmada. Ebből háromszázhuszonhárom volt fiú, egyszáztizennyolc pedig leány. Egy-egy osztály növendékei válogatás nélkül kerültek vizsgálatra, úgy, hogy a vizsgált teljesítményekkel kapcsolatos semmiféle külön szempont, tehát sem tanulmányi, sem anyagi vagy egyéb hasonló körülmény, mint kiválasztás alapjául szolgáló jegy, nem jöhetett tekintetbe. Abból a célból, hogy mintegy keresztmetszetet nyerjünk a 14 éves szegedi iskolásgyermekről, a vizsgált személyek az összes iskolatípust képviselték: a gimnázium és a polgári iskola IV., továbbá a népiskola VIII. osztályából kerültek ki.

A vizsgálatok egy általános bevezetőből és tizenkét feladatból szerkesztett tesztsorozatból állottak. A bevezető a vizsgák előtt mutatkozó szorongás feloldására, az érdeklődés felkeltésére, valamint a vizsgálatok eredményét befolyásoló zavaró körülmények (betegség, álmatlanság, stb.) kiküszöbölésére szolgált.

A tesztek az alábbi megnyilvánulásokat vizsgálták:

1. A lelki beállítódottság és fantázia.
2. Idegen szavak megtanulása (nyelvérzék).
3. Szókincs és kifejezőkészség.
4. Logikai gondolkodás, számolási készség.
5. Szó- és formaemlékezet.
6. Összpontosított figyelem.
7. Megoszló figyelem.
8. Következtetés, lényegmeglátás.
9. Térelképzelés.
10. Műszaki értelmesség.
11. Mozgáskészség, kézbiztonság, kézgyorsaság.
12. Munkateljesítmény.

A feladatok előre megállapított sorrendben követték egymást. A végrehajtásukra vonatkozó utasítás, a kidolgozásra megszabott idő és az eredmények elbírálása a Budapesten végzett vizsgálatokkal azonos volt. A teljesítmények értékelése 0—10-ig terjedő osztályba való sorolás

útján, az eredmények rangsorba való állítása segítségével történt. Összehasonlítás alapjául a budapesti és a szegedi vizsgálatok alapján szerkesztett rangsorgörbe (ogive) szolgált. A legjobb teljesítmény itt is 10, a legrosszabb 0 osztályzatot kapott, s a kérdéses csoporton belül az 5-ös jelentette az átlagot. Ezeket az ogive alapján nyert osztályértékeket összehasonlítva következtethetünk a teljesítmények különbözőségére. Ugyanis nem kellett mást tennünk, mint keresni azokat a pontértékeket, amelyek az egyes ogive osztályokat meghatározzák. Ha például: a szóemlékezeti rangsorgörbén az 5-ös ogive értéket nézzük s azt látjuk, hogy azt a budapestiek akkor kapják, ha pontteljesítményük 15—16 között mozog, viszont a szegediek ezt már 14 pontnál elérik — úgy az a szegedi átlag alacsonyabb teljesítményére enged következtetni.

Az egyes tesztek által vizsgált teljesítmények sem önmagukban, sem globálisan értékelve nem adnak sokatmondó képet. Bár az összindex az általános értelmi színvonal megállapításához többé-kevésbbé használható támpontot ad, de éppen ezzel téveszthetí célját, mert például egy különleges kiváló képesség megnyilatkozását egy másik vizsgált képesség hiánya lehetetlenné teszi. Viszont az egyes részképességeknek önmagukban való értékelésével, a problémának csak az egyik oldalát világítjuk meg.

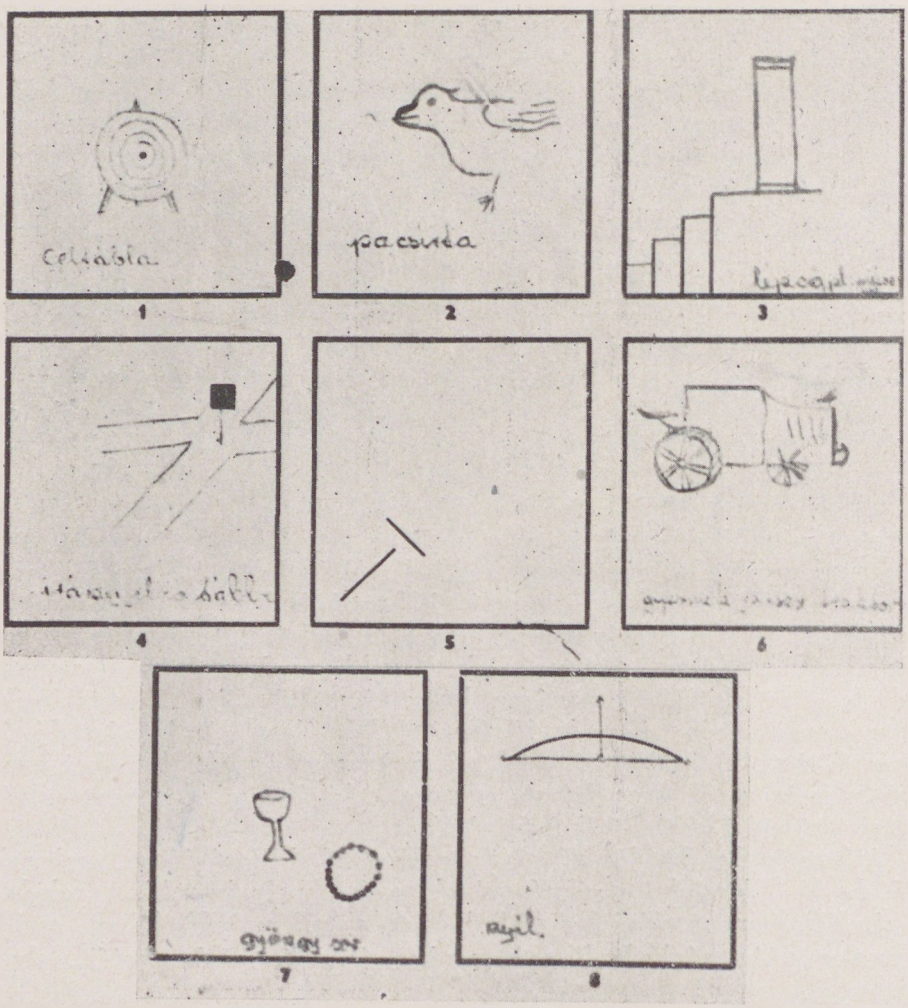
Éppen ezért célszerűnek mutatkozik a vizsgálati szempontoknak bizonyos csoportokba való osztása. Az egyes feladatok megoldásánál elért eredmények között ugyanis korrelációt fedezhetünk fel. Ez a tapasztalat egyrészt a vizsgálati eljárások egyszerűsítésére vezet, mert hiszen ha az egyik képességnek velejárója egy másik, úgy elég az egyiket megvizsgálni ahhoz, hogy bizonyos valószínűséggel következtethessünk egy másik meglévő adottságra. Másrészt pedig a képességeknek és lelki beállítódottságnak bizonyos irányú csoportosítását teszi lehetővé. Célszerűnek látszik tehát az egyes képességeknek, humán, reál, gyakorlati típuscsoportokba való foglalása.* Ez a felosztás egyúttal a lelki beállítódottságra is jellemző és bizonyos mértékben megfelel az iskolai tantárgyfelosztásnak is. A képességvizsgálati eredményekből, az egyes tesztcsoportok megoldásának arányából vonhatunk le következtetést arranézve, hogy ki melyik típushoz tartozik. Ezt a csoportosítást a Székesfővárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézet sikerrel alkalmazza s a gyakorlat őket ezen a téren is igazolja. Ez a három típus a lelki élet minden megnyilvánulási területén különbözik egymástól.

A humán beállítódottságú színes beszédű, bő szókincsű, emberek felé hajló. Hangulatos, élményeinek s érzelmeinek rabja, ezek befolyásolják magatartását a külvilággal szemben. Általában nyílt, közvetlen, társaságkedvelő. A világ érdekli, világnézetét elvei

* Dr. Radnai Béla: Képesség és hivatás. Az ifjúság Orvosa. 1943. III. szám.

alapján alakítja ki, ezek azonban változók. Itt is érzelmei irányítják, ami ítéleteinek szubjektív színezetében nyilvánul meg. Élményei gondolkodására is hatnak, elmélyedéseit befolyásolják. Érdeklődése önmagából kifelé irányuló — szerteágazó —, ilyen a figyelme is. Ezért egyhangú monoton munkára nem képes, hanem a változatosságot kedveli. Inkább eseményekre emlékszik, fantáziája csapongó, hangulatától függő. A mechanika nem érdekli, ilyen irányú készsége is ritkán van.

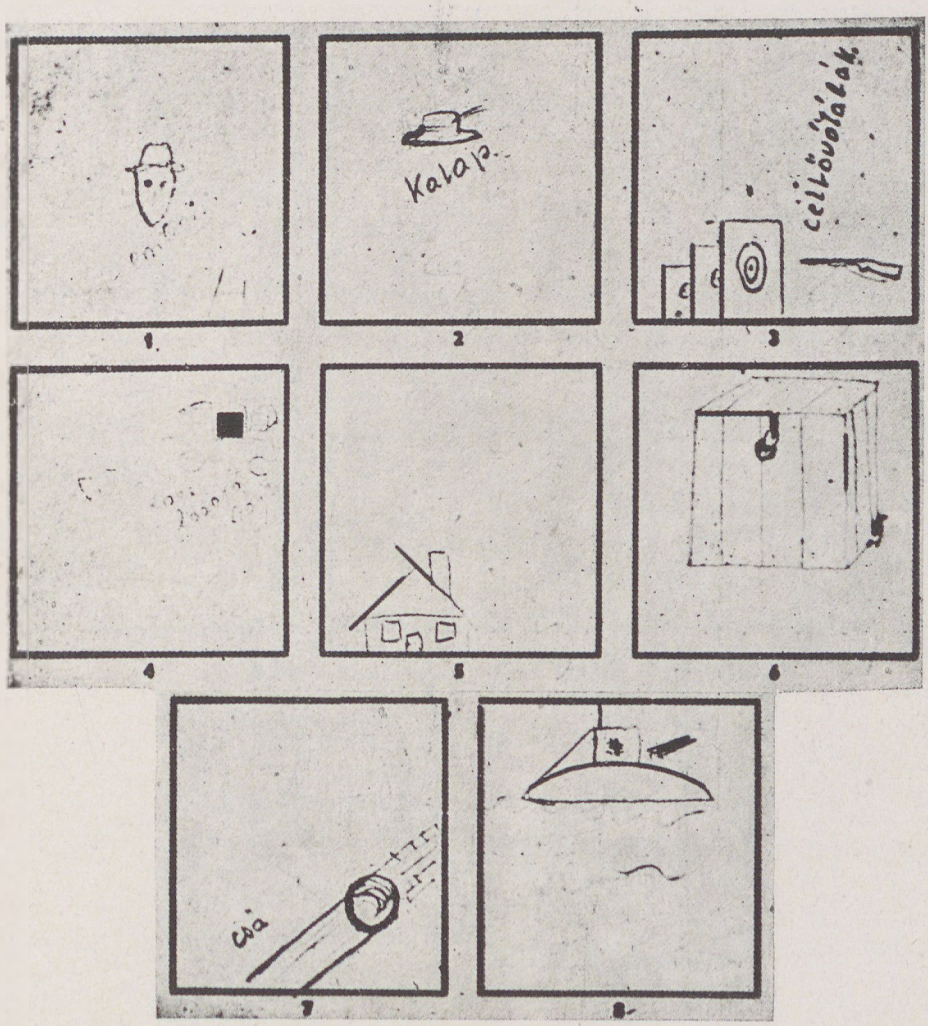
A reáltípusú sajátja az egyszerű, világos kifejezésmód, a logikus gondolkodás által kialakított életszemlélet, amit nem befolyásolnak az indulatok. Tapasztalati eredményeihez következtetés útján jut el. Kitűzött céljához ragaszkodik, megfontolt, tárgyilagos. Figyelme, aka-

1. ábra.
Negyedik osztályú polgárista fiú rajzai.

rata reális dolgokra irányul. Kitartó, erős akaratú. Lassú, de alapos megfigyelő, felfogása is alapos. Emlékezete összefüggésekre megbízható. Érdeklődése legtöbbször a technika világa, a természet, az anyag szerkezete felé irányuló, de gyakran egyoldalú. Inkább befelé élő, a világgal szemben zárkózott.

A gyakorlati csoportba tartozót a képszerű kifejezésforma jellemzi. Élményei hatnak rá, de túlteszi magát azokon. Érdeklődése a hasznos, praktikus dolgok felé irányul, azok lényegét hamar észreveszi. Gyakorlatias életfelfogású, a lehetőségeket számbaveszi, azok figyelembevételével alkotja meg ítéleteit. Érdeklődése a tárgyak, dolgok alakítására irányul. Ténymegállapító, mások ismereteit elfogadja. Figyelme több irányú, megfigyelőképessége, felfogása gyors. Mecha-

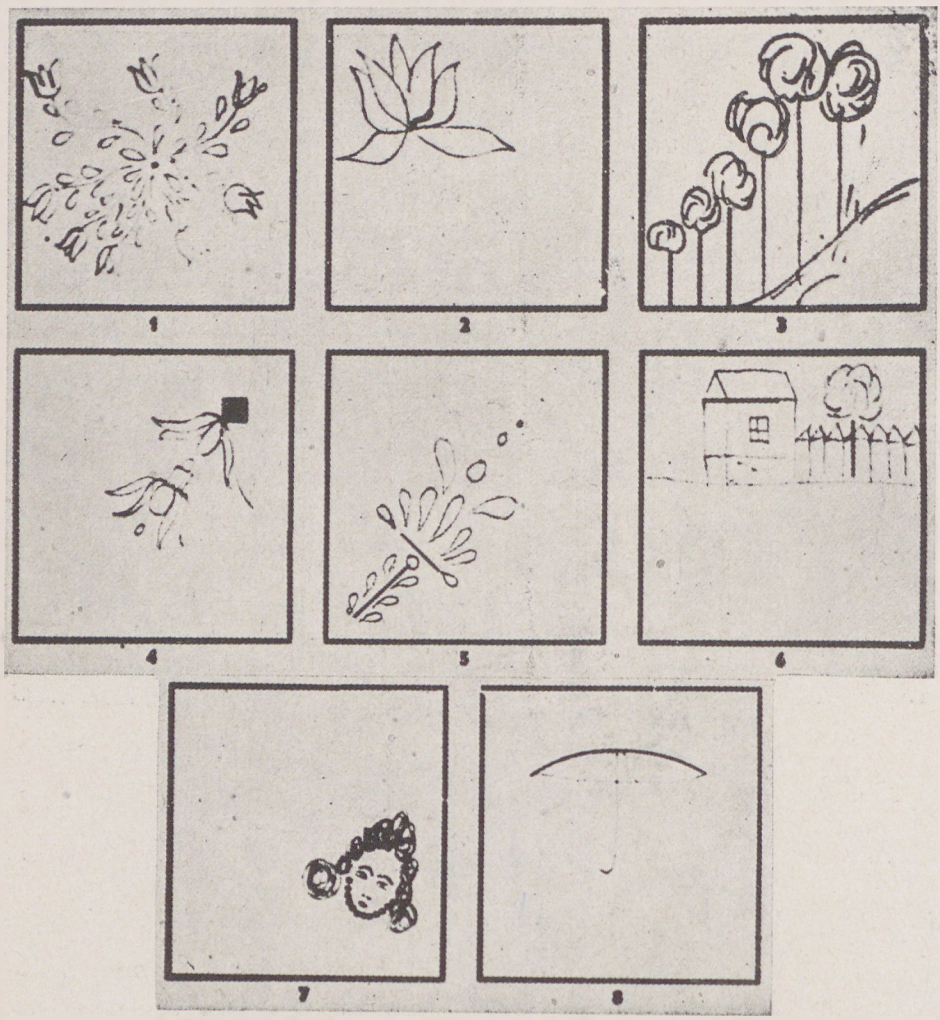

2. ábra.
Negyedik osztályú polgárista fiú rajzai.

nikai érzéke igen jó, ezen a téren találékony s ez az adottsága gyakran párosul nagyfokú kézügyességgel. Emlékezete formákra a legjobb. A külvilággal szemben alkalmazkodó.

Ezeken a speciális készségeken kívül azonban a tesztek kiterjednek a figyelem, az emlékezet és a kézügyesség vizsgálatára is.

A lelki beállítódottságra, a fantázia fokára, irányára egyrészt a Wartegg próba, másrészt a mondatkiegészítés vet fényt. Az előbbinél nyolc négyzetbe az előre belerajzolt rajzelem felhasználásával egy-egy rajzot kell rajzolniok a vizsgált személyeknek. A megadott jelentésnélküli vonaldarabkák szerves részei kell hogy legyenek a rajznak — nem lehetnek abban feleslegesek. A munka elvégzésére tíz perc áll

3. ábra.
Negyedik osztályú polgárista leány rajzai.

rendelkezésre, ami aránylag rövid s így a kidolgozásra nem jut idő. Elsősorban azt vizsgáljuk, mit rajzoltak s csak másodsorban azt, hogy hogyan. Számszerűleg osztályozni, elbírálni ezeket a teszteket nem lehet, így sem a fiúknak a lányokéval, sem pedig mindkettőnek a budapestiekkel való számszerű összehasonlítására nincsen mód. Az alaptermészetre, az érdeklődés irányára, a képzelő erő nagyságára következtethetünk belőlük. Ilyen szempontból azonban önként adódik a fiúk és leányok szembeállítása; a nemek szerinti különbség jól kidomborodik.

Fiúknál a megoldások gyakorisága a következő: legtöbb a gyakorlati irányú és beállítottságú: utána humán és reál tárgyú egyforma számban van; végül legkevesebb a díszítő rajz. Ezzel szemben a leányoknál elsősorban díszítő rajzokat találunk s ezek között is sok a magyaros motívum. Másodsorban szerepelnek élményt, történést kifejező rajzok, amelyek humán beállítottságra engednek következtetni. A gyakorlati témát feldolgozók következnek harmadszorra, legvégül pedig a reál irányú ábrakiegészítések. Általánosságban véve a fiúk rajzai kevésbbé díszesek — de variáltabbak, a leányokéi egyenként színesebbek, cifrábbak, de egy-egy leány rajzsorán belül kevés bennük a változatosság. A leányok inkább ragaszkodnak egy témához, a fiúk fantáziája csapongóbb. A képek (1—4. ábra) két-két jellegzetes fiú és leány Wartegg tesztet mutatnak be s nagyon jól szemléltetik a lelki beállítódottság és a fantázia két különböző irányát.

A budapestiekkel egybevetve jelentős eltérést nem találunk, csupán azt, hogy ott a leányoknál nem szerepel ilyen nagy számban a díszítő elem s hogy a két nem közti elkülönülés nem annyira feltűnő.

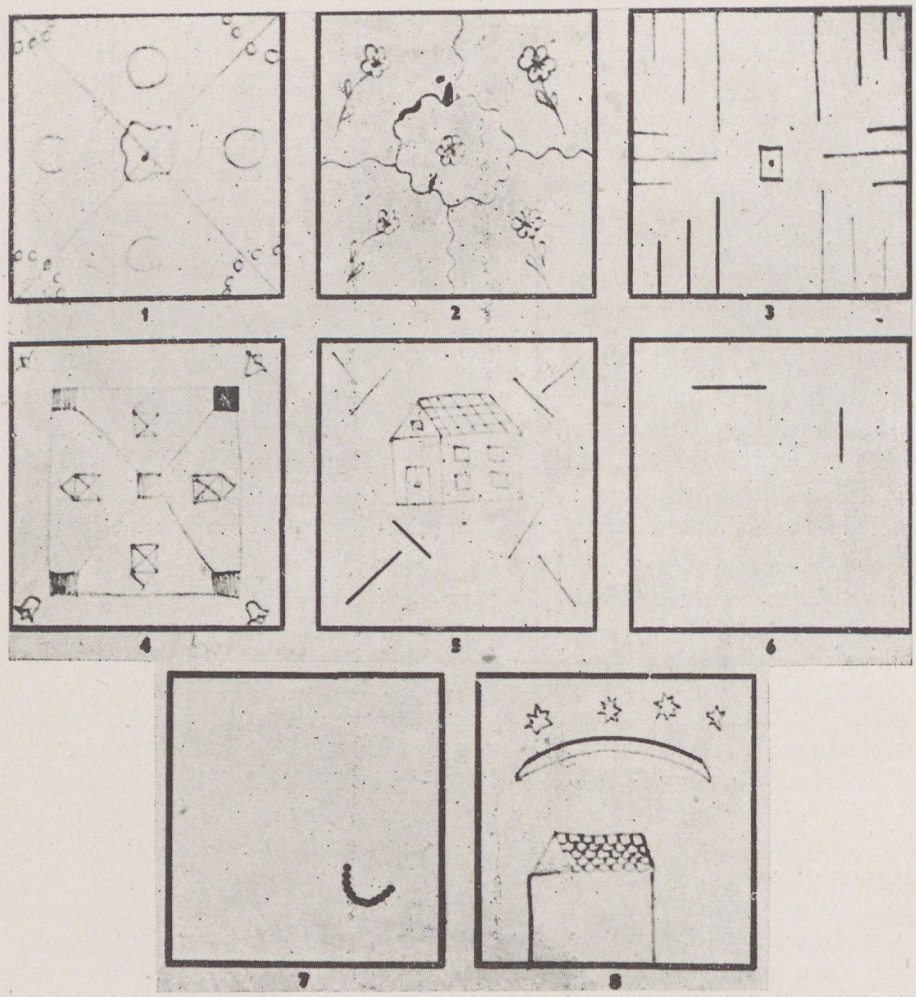
Ugyanilyen szempontokból vonhatunk le következtetést a mondatkiegészítési feladatból is. A szavak kezdőbetűit adjuk meg, s a vizsgáltaknak ebből kell értelmes mondatokat összeállítaniok. Ezeknek eredménye az előbbihez hasonló megoldást mutat.

Míg a Wartegg próba és a mondatkiegészítés a lelki beállítódottság fő irányára vet fényt, addig a következő teszt már közelebbi támpontot nyújt a humán adottságokra vonatkozólag.

Meghatározott szavak ellentétét kell a vizsgáltaknak leírniok, öt perc alatt negyvenet. Fosztóképzőket nem szabad használniok s helytelen az a megoldás is, amikor a megadott szó elé a „nem" tagadó szót helyezik. Az ellentétek számonkérése nem öncélú, hanem ilyenmódon a hívó szó által kifejezett fogalmat határoztatjuk meg. Az elbírálás a jó eredményekből levont hibák által kapott tiszta értékek alapján történik. Ilymódon a kifejező készségre, fogalomfelismerésre, szókincsgazdagságra vonhatunk le következtetést.

A szegedi leányok átlaga ezen a téren jobb a fiúknál, ami arra enged következtetni, hogy szókincsük, kifejezőkészségük a fiúkét meghaladja. Budapesten fordított a helyzet. Ezekhez az eredményekhez viszonyítva a fiúk átlagban 6%, viszont a leányok csupán 1·5%-al érnek el a budapestieknél kisebb teljesítményt. Viszont az átlag alatti

zónát tekintve érdekes, hogy a leányok minimális teljesítménye nagyon messze elmarad a budapestiek mögött, ami azt jelenti, hogy az átlag alatti budapesti gyermek is meglehetősen nagy szókinccsel rendelkezik.

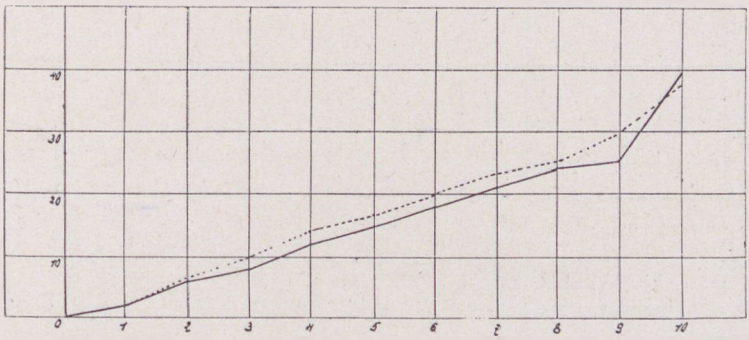
4. ábra.
Negyedik osztályú polgárista leány rajzai.

Ez az eltérés többek között a különböző környezettel is magyarázható. A pesti gyermek benyomásai sokrétűek, érdeklődése tágabb, változatosabb, míg viszont a szegedié kevésbbé szerteágazó, egyhangúbb, fenti képessége is tehát ennek megfelelően fejlődő.

A reálképességeket a logikai gondolkodást és számolási képességet vizsgáló feladatok vannak hivatva felszínre hozni. Egy-

részt számsorokban kell törvényszerűséget felfedezniök s ennek alapján folytatni a sort, másrészt pedig egy kérdéscsoportra megadott több válasz közül kell kiválogatniok a helyeset. Az előbbi logikus gondolkodást, az utóbbi ezenkívül lényegmeglátást is követel.

Húsz számsorban kell megtalálniok a szabályt s a sor három következő tagját kell meghatározniok nyolc perc alatt. Csak az a megoldás helyes, ahol mind a három szám jó. A leányok és fiúk között Szegeden nagy a különbség, főleg az átlagosnál kisebb teljesítmények terén, de mivel a logikai készség inkább a fiúk sajátja, ezt természetesnek kell vennünk. Pesten azonban alig találunk eltérést a két nem átlagának logikai és következtetési képessége között. Ebből következik, hogy a szegedi és budapesti fiúk átlagának logikai és következtetési képessége között kisebb — csupán 5%, amíg viszont a leányok átlagteljesítményei között aránylag nagy, — 23% — eltérés mutatkozik a budapestiek javára. A maximális teljesítmény terén azonban a fiúk meghaladják pesti társaikat. A fiúk következtetési képességére vonatkozó ogive görbe ugyanis így alakul.

5. ábra. A következtetési képesség ogive görbéje szegedi és pesti fiúknál.

(A vízszintes tengelyen találjuk a 0—10-ig terjedő osztályértékeket, a függőlegesen a pontteljesítményeket: az összefüggő vonal jelzi a szegedi, a szaggatott a budapesti eredményeket.) A Szegeden tíz ogive értéket elértek a rendelkezésre álló idő alatt, a teszt minden feladatát helyesen oldották meg, míg a 14 éves budapestiek között ilyen nem akadt.

A fiúk legjobbjainak logikus gondolkodási képessége tehát meghaladja a budapestiekét. Itt csillan ki először az, ami a későbbiek folyamán még megerősítést nyer, hogy az átlag szegedi gyermek ugyan gyengébb, mint az átlag budapesti, — de több közte a tehetség s az nagyobb kapacitású is.

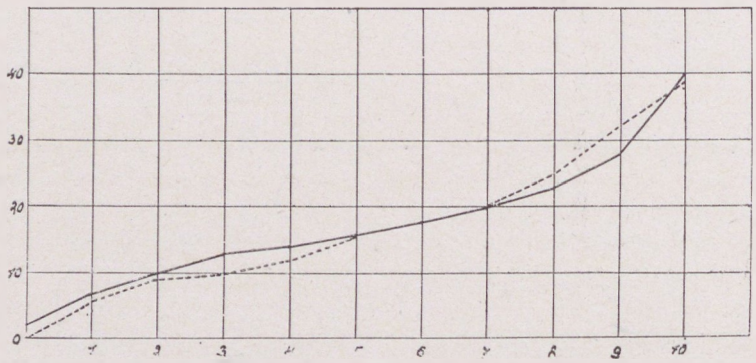
A következtetés is, amely átfogó, részleteket is egyszerre felfogó meglátást igényel, inkább a fiúk sajátja. A 14 éves leányoknak 15 %-a kevés eredménnyel képes úgy koncentrálni és következtetni, hogy 4—5 féle részfeladatot egyszerre fogjon fel, és a helyes eredményt

megtalálja. Budapesten a leányoknak csupán 10%-a nem érte el a minimális teljesítmény határát. A fiúk között is hasonló a különbség s ez is egyrészt a nagyváros több irányú hatásával magyarázható.

A gyakorlati készségeket más próbákkal vizsgáltuk a leányoknál és mással a fiúknál. A leányok szemmértékére és formafelismerésére vonatkozó tesztjei és a fiúk műszaki érzékét és térelképzelését vizsgáló feladatai szolgálnak a gyakorlati készség fokának megállapítására.

A leányok szemmértékét körök nagyság szerinti sorszámozásával, vonalak felezésével, idomok középpontjának megjelölésével vizsgáltuk. A budapestiekkel való tervszerű összehasonlításra itt nem volt alkalom, megállapítható azonban, hogy a szegediek szemmértéke általában jó. Az alakillesztés, amely egy összefüggő részből kivágott idomok helyükre való visszahelyezését adja feladatul, a formafelismerés fokát méri. Az átlag elég jó eredményt ért el ezen a téren, bár a teljesítmény az elérhető pontszám felénél valamivel kevesebb.

A fiúk műszaki értelmességét egy ábrán megadott kerékrendszer-

6. ábra. A műszaki értelmesség ogive görbéje szegedi és pesti fiúknál.

rel összefüggő feladatok megoldásából állapíthatjuk meg. Ebben a kerékrendszerben az egymással kapcsolatban lévő kerekeket kell forgási irány és megadott sebesség szerint összekötni. Nehezíti a feladatot az, hogy bizonyos megkötésekhez kell alkalmazkodni és hogy az egyik részfeladat hibás. Száz százalékos teljesítményt csak az ér el, aki nemcsak megtalálja a hibát, hanem azt kijavítva, a helyes megoldást is megrajzolja. Bár a nyolcas és kilences ogiveértéknél a budapestiek nagyobb eredményt értek el, általánosságban ezen a téren mégis a szegediek a jobbak. Ez a különbség nem is annyira az átlagzónában mutatkozik meg — mert itt nem haladják meg a szegediek a pestieket —, hanem a minimális és maximális teljesítményeknél. Ha megrajzoljuk, mindkét esetben a műszaki értelmességre vonatkozó ogivegörbét, úgy a fenti szemléletes képet kapjuk. Ebből kitűnik, hogy Szegeden a teszttel megállapítható legkisebb műszaki értelmesség hiányával nem akadt gyermek, míg Budapesten ezek

száma 10 %-ot tesz ki. Viszont a szegedi legjobbak között több volt, aki elérte a száz százalékos megoldást, — míg Budapesten ilyen egy sem volt. Ha arra gondolunk, hogy a budapesti gyermek sokkal többet lát és hall, ami mechanikai érzékét fejlesztheti, — de viszont a valóságban közel semmihez se jut — ilyen irányú közvetlen tapasztalata tehát kevesebb, mint a szegedieké. A technika minden vívmánya készen áll rendelkezésére, azokat anélkül használja, hogy keletkezésük érdekelné, vagy létrehozatalukban közreműködne. Szegeden ezek a nagyvárosi hatások kevésbbé érvényesülnek. Itt több alkalma van a gyermeknek a saját elgondolásai alapján szerkezeteket összeállítani, ehhez az ismereteit a saját tapasztalatai alapján szerezheti, mert itt közelebb juthat mindahhoz, ami érdekli. És bár a budapesti gyermek érdeklődése több irányú, de felszínes és így az elmélyülésig nem jut el.

Tudvalévő, hogy a magyar ember igen jó műszaki érzékkel rendelkezik. Szeged alföldi és magyar jellegét tekintve ez a vizsgálat a fenti tapasztalatok alapján a kísérleti úton történő igazolás egyik lépésének tekinthető.

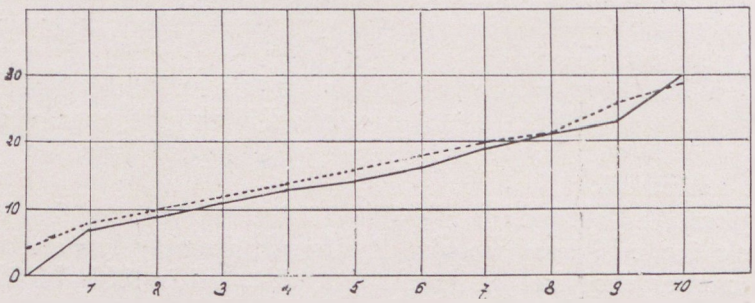
A geometriai elképzelés megállapítására mértani testeket és azok metszeteit ábrázoló teszt szolgált. A vizsgált személyeknek a testekhez tartozó metszeteket kellett meghatározniok. Itt is több kiváló eredmény és alacsonyabb átlag a jellemző.

Az eddig ismertetett humán, reál, gyakorlati irányú adottságokat vizsgáló tesztek mellett külön csoportot alkotnak az általános értelmi adottságokat és a kézügyesség fokát mérő feladatok.

Ezeknek a próbáknak a jelentősége abban keresendő, hogy bizonyos speciális adottságokhoz viszonyított arányuk adja meg az útbaigazítást arra, hogy a különleges képesség magasabb, avagy alacsonyabb színvonalú pályára teszi-e alkalmassá a probandust. Például egy kitűnő műszaki adottságokkal rendelkező egyén általános értelmi színvonala szabja meg, hogy gépészmérnöknek vagy lakatosnak való-e inkább.

Ilyen szempont szerint történik az emlékezet vizsgálata. Az emlékezésnek két irányát, a szó- és alakemlékezést vizsgáljuk. Ide tartozik az idegen-szavakra való emlékezés vizsgálata is azzal a különbséggel, hogy itt bizonyos nyelvkészséget is igyekszünk felderíteni. Az alakemlékezés vizsgálatára egy képet mutatunk be. Fehér kartonlapon hat különböző fekete ábra áll. Ezek formában, nagyságban eltérnek egymástól s az elhelyezésük is kötött. Néhány másodpercig láthatják a képet s jól meg kell figyelniök, hogy emlékezetből le tudják rajzolni. A kép bemutatása után szavakat hallanak és látnak. A vizsgálatvezető három-három szót mond és mutat is egyidejűleg, amelyek egymással értelmileg valamiféleképpen összefüggnek. Ezeket kell emlékezetből leírniok oly módon, hogy a tesztlapra már odanyomtatott hívószó mellé írják a vele együtt elhangzott és bemutatott két másik szót. A bemutatásnak a Ranschburg-féle szópárokkal szemben megvan

az az előnye, hogy nemcsak az akusztikus típus, hanem a vizuális is tudja valamihez kapcsolni. Vezényszóra aránylag igen rövid idő alatt kell a feladatot elvégezniök. A szavakat leírni a megfelelő hívószó mellé és a képet lerajzolni a teszteken körülkeretezett téglalapba. A szópároknak az értékelése a helyesen vagy hibásan leírt szavak alapján történik. Csak az az eredmény kap jó pontot, ahol mind a két szó helyes. A szegedi fiúk átlaga 14 pontteljesítményt ért el (100 %-os teljesítmény 30 pont), — viszont a budapestiek 15—16 pontot. Itt tehát a budapestiek javára 5%-os eltérés mutatkozik. A csúcsteljesítménynél azonban a szegediek ismét megelőzték a pestieket. Az ogive görbe tehát itt is az előzőkhöz hasonló képet mutat.

7. ábra. Az emlékezet ogive görbéje szegedi és pesti fiúknál.

Míg az ottani 14 éves fiúk csak megközelítették a maximális pont eredményt, addig a szegediek elérték azt. A leányok teljesítménye nemcsak a szegedi fiúknál gyengébb — ez a különbség megvan a két nem között Budapesten is —, hanem gyengébb a budapesti leányoknál. Míg eddig az eredmény leginkább az átlagnál volt kisebb Szegeden, ebben az esetben minden osztályzati csoportban kevesebb pontszám szerepel a szegedieknél, mint a pestieknél. A formaemlékezet elbírálása több szempontból történt. Hova és hogyan rajzolta le valaki az ábrákat s hogyan helyezte el a rendelkezésre álló térben. Azonkívül aszerint, hogy egyszerűbb, vagy komplikáltabb figurát tudott-e precízen visszaadni. Természetesen a hibás eredmények itt is rontották a helyes megoldást. A fiúknál a budapestiekkel való számszerű összehasonlítás nem történhetett meg, tekintve, hogy az ottani anyag még ilyen szempontból feldolgozva nincs. Az átlageredmények alakulása nem alkalmas a szegedi gyermekre jellemző megállapítások tételére, viszont itt ismét találunk néhány kiemelkedő csúcsteljesítményt. A leányok az átlagon alúl nagyon elmaradnak a budapestiek mögött, az átlagzónában már megközelítik, a legjobbaknál viszont valamivel meg is haladják azokat.

Az idegen szavak megtanulásából és visszaadásának helyességéből csupán a szélsőséges esetekre nézve vonhatunk le következtetéseket. Itt kizárólag pozitív és negatív eredményt állapíthatunk meg, nem pedig a nyelvkészség fokát. Természetes, hogy e tekintetben a

budapesti fiúk és leányok is jobbak, hiszen az idegen nyelvi hatások is jobban érvényesülnek Budapesten, mint Szegeden.

Bár az összes tesztek megoldásánál szerepe van a figyelemnek, fokára, irányára mégis csak külön vizsgálat alapján tudunk következtetni. Egymástól függetlenül történt az összpontosított és a megoszló figyelem vizsgálata.

Az összpontosított figyelem próbájánál a gyermekeknek két egymással szemben álló számsorról, betűsorról és rajzról kell megállapítaniok, hogy azok egyeznek, avagy különböznek egymástól. Az egyezők között lévő vonalkára I, a nem egyezők közé N betűt kell irniok. Természetesen az egyes ábrák között igen kevés eltérés van, tehát a helyes megoldás a figyelmet nagyon igénybe veszi. Az osztályozás az előbbiekhez hasonlóan történik, az elérhető legnagyobb pontszám 50. A szóródás arányos. A középen helyezkedik el a legtöbb megoldás. A fiúk legalacsonyabb O osztályzatot kapott teljesítménye 17 pont ezzel szemben a leányoké csupán tíz, ami azt jelenti, hogy a legalacsonyabb fokon a fiúk eredménye jobb a leányokénál. Az átlagnál is hasonló az eltérés, viszont a legnagyobb teljesítménynél nincs különbség a leányok és fiúk között. Mivel a fiúk legalacsonyabb teljesítménye messze meghaladja a leányokét, a legkisebb eredményt elért fiú is jobban tudja figyelmét koncentrálni, mint leánytársa. Ugyanez az arányszám megmarad az átlagzónában is, de az átlagon felüli teljesítmények között eltűnik a különbség, ott a leányok is elérik ugyanazt a színvonalat, mint a fiúk. Ez azt jelenti, hogy a leányok legjobbjai éppen úgy tudják egy pontra irányítani figyelmüket, mint az átlagon felüli fiúk.

A budapesti eredményekkel egybevetve ezeket, azt látjuk, hogy a fiúk az átlagon alul meghaladják budapesti társaikat — s ha a szegediek két nem közti különbségére gondolunk ezen a fokon — akkor ez érthető is. Az átlagzónában és az átlagon felül azonban ez a különbség kiegyenlítődik. A leányok között nemcsak a legjobbaknál találunk eltérést a szegedieK javára, hanem már az átlagzónában is. Ennek magyarázata a két helység tanulóifjúságának érdeklődési irányával, környezetével van összefüggésben. Az összpontosított figyelem teljes koncentrációt, egy pontra való irányulást feltételez, ami bizonyos mértékben a nyugodt lelki strukturával van összefüggésben. Ennek kialakítására alkalmasabb a vidéki város, mint Budapest.

Önként adódik azonban a figyelem két fajának az összpontosított figyelemnek a megoszlóval való összehasonlítása. Ez utóbbinak vizsgálata céljából a gyermekek egyszerre négy irányú feladatot kapnak. Betűcsoportokat kell különféle jelekkel: (— + o) ellátniok; az egyedülálló betűket sorszámozniok; percenkint elhangzó „bekarikázni" vezényszóra a betűcsoportot és az éppen rajzolt jelet megjelölniök s figyelniök a felolvasott számokra, nevekre, mondatokra és azt a végén emlékezetből leírniok. Mind a négy feladat önmagában egyszerű, de egyszerre végezve erős, több irányú figyelmet igényel. Az értéke-

lése három szempontból történik. 1. Az elért teljesítmény szerint, amely az elvégzett jelölés mennyiségét veszi számításba. Itt a percenkénti karikázás alapján a figyelem ingadozására is következtethetünk. 2. A sorszámozás helyessége szerint. 3. Az emlékezetből leírt helyes szavak és mondatok alapján. A három szempont szerint nyert ogiveértékek átlagát tekintve fiúk és leányok között Szegeden nincs nagyobb eltérés, mint Budapesten. Mindkét nem esetében azonban elég nagy a különbség a budapestiek és a szegediek között. Ha mármost a részteljesítményeket vetjük egybe, úgy azt tapasztaljuk, hogy a teljesítmény a szegedi fiúknál 7%, leányoknál 6%-kal marad a budapesti alatt. A sorszámozás eredménye a fiúknál 6%, leányoknál 3%, viszont az emlékezet fiúknál 8%, leányoknál 12%-kal kisebb, mint a budapestieké. Ennek magyarázata többek között ugyanazon körülményekben keresendő, amelyek az összpontosított figyelem szegediek által elért nagyobb teljesítményére világítanak rá. A budapesti gyermek hozzá van szokva ahhoz, hogy egyszerre több inger éri, melyek mindegyikére reagálnia kell. Érdeklődési köre is tágabb, tagoltabb, érdeklődésének iránya szerteágazóbb. A vidéki város élete nyugodtabb, nem oly sok irányú, ami erősebb koncentrációt, nagyobb elmélyülést tesz lehetővé. Itt tehát a két város légkörének különbözősége jut kifejezésre s igazolja a környezet hatását az emberre.

Bizonyos mértékig a munkateljesítmény nagysága is összefüggésben van az előbbiekkel. Ez a következőképpen vizsgálható. Egymás mellett tíz oszlopban tíz különböző százon felüli nyomtatott szám áll. Ezek mindegyikéhez egyenkint kell függőleges irányban lefelé haladva először egyet, kettőt, majd hármat hozzáadniok a vizsgáltaknak s mindezt folytatniok, míg az „új oszlop" vezényszó el nem hangzik. Ekkor át kell térniök a következőre s ott függetlenül attól, hogy az előző oszlopnál milyen számot adtak hozzá utoljára a nyomtatott kezdőszámhoz, ismét egyet adni, majd kettőt, hármat. Tíz percen keresztül tart a munka, s az „új oszlop" vezényszó percenkint hangzik el.

Ha a tíz oszlop együttes eredményét tekintjük, akkor megtudjuk, hogy egyhangú, egyszerű, monoton munkát ki milyen gyorsan s milyen mennyiségben tud elvégezni. Az összeadás művelete itt olyegyszerű, hogy ez különösebb nehézséget nem jelent, bár egy fokkal jobban igénybeveszi a figyelmet, mintha közönséges számsorokat írnánk. Azáltal, hogy percenként új oszlopot kezdenek, a percenkinti teljesítményt is megkapjuk, ami nemcsak önmagában véve, hanem az összteljesítményhez viszonyítva is jellemző. Van, akinek az eredménye ugyan percenkint alig ingadozó, viszont az összteljesítménye nem sok. Ennek ellenkezője az az eset, amikor nagyon váltakozó a percenkint végzett munkamennyiség, de a tíz perc eredménye igen nagy. Természetesen itt is külön elbírálás alá esnek a fiúk és a leányok. Érdekes, hogy nagy általánosságban itt is nagyobb eredményt mutatnak fel a budapesti fiúk, de viszont a maximális teljesítmény Szegeden jóval, majdnem 10 %-kal nagyobb, mint Budapesten. A leányok leg-

kiválóbb teljesítménye pedig szintén felülmulja a budapesti fiúk eredményét, amiből viszont az következik, hogy Szegeden a két nem között ezen a téren nincsen nagy különbség. A csúcseredményeknek a szegediek javára való ilyen nagy eltérése azért jelentős, mert bármilyen speciális képesség értékét csak emeli, ha amellett a munkateljesítmény is nagyfokú.

Hogy teljesebb képet kapjunk a gyermekekről, kézügyességi próbával fejeztük be a vizsgálatot. A tesztlapon lévő kis négyzetekbe kellett minél gyorsabban pontokat rajzolni, mégpedig úgy, hogy azok lehetőleg a négyzet közepébe essenek s ügyelni arra, hogy vonalka vagy egyéb rajzocska ne legyen belőle. Előbb jobb kézzel, majd ugyanezt balkézzel és végül váltott kézzel végezték. A meghatározott idő alatt végzett pontozás szolgált a megállapítások alapjául. Általános a felfogás, hogy a leányok nagyobb kézügyességgel rendelkeznek — ez az átlagsávon belül így is van —, viszont az átlagon felüli fiúk ezen a téren is sokkal nagyobb eredményt értek el, mint a leányok. Ha már most a váltott kéz adatait nézzük, akkor az ideális az, ha a jobb és bal kéz teljesítménye között a középen van a váltott kéz által elért eredmény. Ez Szegeden a fiúk és leányok esetében is igen jónak mondható, mert a váltott kéz pontszáma öttized pontossággal megközelíti az ideális átlagot. Budapesten az eltérés nagyobb, ami a bal kéz arányalagos gyengébb teljesítményével magyarázható. Azáltal, hogy az elméletben felállított ideális átlagot a gyakorlati is eléri, a vizsgálat önmagát igazolja.

Már az eddigi részleteredmények nyomán is következtethetünk arra, hogy nagy eltérés a két város 14 éves tanulóifjúsága között nem tapasztalható. De kiemelkedő különbséget nem is szabad várnunk. Mint ahogy néprajzi, földrajzi, társadalmi téren nincs nagy eltérés, úgy az értelmi fejlettség terén sem tapasztalható nagyobb. Bár kétségtelen, hogy egyéb okok is közrejátszanak abban, hogy bizonyos mértékig mégis eltér egymástól a két város ifjúsága, legszembetűnőbbnek mégis a két város jellege által magyarázható különbségek mondhatók. Nagy általánosságban és az átlaggyermekre vonatkoztatva azonban ez a körülmény se hoz létre különösebb eltérést. Mert bár Szeged alföldi, Budapest pedig világváros jellegű, országos szempontokat tekintve Budapest után Magyarország második nagy városa Szeged — tehát — nem marad el sokban mögötte. Földrajzilag is közel fekszenek egymáshoz, így a kapcsolat minden téren fennáll a két város között. Ezért azokat a finom árnyalati különbözőséget kell kutatnunk, amelyek a két város ifjúságára jellemzők.

Ha a korábbi felosztás alapján jellemezzük a fiúkat, úgy azt a megállapítást tehetjük, hogy az átlagsávba tartozó, tehát a tömeg humán diszpozíciók terén gyengébb budapesti társainál — a reálképességek tekintetében szintén —, viszont gyakorlati téren a szegediek jobbak. A leányoknál a humán és reál képességek esetében hasonló a különbség, mint a fiúknál, a gyakorlati vonatkozású megoldásaik

ugyancsak jobbak, mint a budapestieké. Az eltérés magyarázatául szolgálható tényezők közé sorolhatjuk, hogy a humán csoportba tartozó képességek fejlődésére és megnyilatkozására a fővárosi mindennapi élet sokkal több lehetőséget nyújt a szegedinél, ami az ilyen irányú benyomások szélesebb rétegeződésére, variáltságára és számbeli többségére vezethető vissza. Az iskola kapujától az otthonáig többet lát és hall a budapesti gyermek, kifejezésmódja, szókincse fejlődik, élményei színesednek, mi által fantáziája, emlékezete, érdeklődése állandóan foglalkoztatva van. A reál diszpoziciók terén hasonló a különbség a két város ifjúsága között. Aránylagosan azonban nagyobb az eltérés a szegedi fiúk és leányok között, aminek magyarázata többek között abban kereshető, hogy ez az adottság főleg a fiúk sajátja s így a nagy elkülönülés természetes. Viszont Budapest inkább uniformizálja a gyermekeket, ezért ott az átlagértékek közelebb állanak egymáshoz. A nagy város szövevényes életének egyes mozzanatai között a logikai összefüggés könnyebben átlátható s aki meg akarja állani a helyét, annak az egymást követő események közötti kapcsolatokat fel kell tudni fedeznie, hozzá alkalmazkodni kell tudnia. S ez a kényszerűség épp úgy hat a fiúkra, mint a leányokra.

Gyakorlati téren azonban a mérleg a szegediek javára billen mindkét nemnél. Az eddigi szempontok alapján ez is érthető, hisz a budapesti gyermek számára a legmagasabbrendű technikai berendezések is készen állnak rendelkezésre, ezeket használhatja anélkül, hogy lépésről-lépésre haladva, gyakorlati tapasztalat útján kellene odáig eljutnia. Ami számára kész eszköz, az a szegedi gyermeknek csak hosszas próbálgatás útján elérhető cél. Ennek megközelítésére viszont több alkalma, módja s a vele kapcsolatos elmélyülésre több ideje van. Az ezermester típusnak Szeged kedvezőbb talaja, mint Budapest.

Ugyanígy meg van az általános képességek terén is a két különböző környezettel magyarázható differencia. A szegediek jobb összpontosított figyelmével szemben áll a budapestiek jobb megoszló figyelme.

Mindez az átlagsávba tartozókra, a tömegre vonatkozott. Tekintve azonban azt, hogy a feldolgozás csak a budapesti eredményekkel való összehasonlítás alapján történt, az átlageredményeknek főleg a környezettel kapcsolatos különbözőségei voltak kiemelkedők, bár kétségkívül egyéb körülmények is közrejátszanak az eltérések létrehozatalában. Ezek azonban csak további tájegységeken végzett hasonló vizsgálatokkal való összehasonlítás után lesznek felderíthetők.

Az általános szempontokkal nem magyarázható speciális magas teljesítmények gyakoriságából azonban kicsillan „a" szegedi gyermek. Az eredmények szóródását vizsgálva ugyanis érdekes képet kapunk. Még ott is, ahol az átlag alulmarad a budapestin, ott is találunk olyan csúcsteljesítményt, amely meghaladja a budapestieket. A reálképességek közül a logikus gondolkodás terén a szegedi 14 éves fiúk között többen akadtak, akik elérték a 100 %-os teljesítményt, míg viszont Budapesten ilyen nem volt. Ugyanez áll a mechanikai értelmes-

ségre is azzal a különbséggel, hogy itt már a legalacsonyabb foktól kezdve nagyobb a szegedieknek teljesítménye. Az emlékezés egy fajánál a szóemlékezésnél is elhagyják pesti legkiválóbb társaikat a szegedi legjobbak. De legnagyobb az eltérés a szegedieknek javára a munkateljesítmény terén. A szegedi fiúk itt sokkal többet produkáltak. Ha tehát nagy általánosságban és a tömeget tekintve a budapesti 14 éves iskolásgyermek értelmi színvonala magasabb, a szegedi 14 éves iskolásgyermekek között viszont több a tehetség. A most lefolytatott vizsgálatok azonban csak utalást adnak ennek irányára, mert hiszen az eddigiek alapján csupán durva körvonalakban rajzolódik ki a tehetségnek a köznyelv által ezermester névvel kifejezett — műszaki jellege.

Az átlageredményekre a magyarázat szinte önként adódik. Bár a nagyváros idegileg és erkölcsileg károsan befolyásolja a gyermekeket, értelmi fejlődésükre mégis csak előnyösen hat. Szegeden valószínűleg éppen ennek hiányában alacsonyabb az átlagos értelmi teljesítmény. Az azonban, hogy miért több itt a tehetséges gyermek — az eddigiek alapján teljes mértékben nem indokolható. Ennek megállapítására fajtabeli, alkati, származási, nemzetiségi tényezők és szociális, stb. viszonyok vizsgálatára, egybevetésére volna még szükség.

Azok a törekvések tehát, amelyek arra irányulnak, hogy az értelmi színvonalat emeljék, helytállóak és ezt többek között a jelenlegi kísérlet is igazolja. E mellett azonban a tehetségek felkutatását még inkább szorgalmazni kell. Természetesen ahol megvan a felemelkedés lehetősége, ott a kiválás úgyis megtörténik, tehetségkutatásra az a talaj tehát kevésbbé alkalmas. Ott viszont, ahol az érvényesülésnek akadályai vannak, ott több a tehetség, amely esetleg éppen azért nem bontakozik ki, mert erre nincsen lehetősége. Ilyen szempontból gazdag talajnak látszik az Alföld.

További hasonló vizsgálódások deríthetnének fényt arra, hogy ez a remény mennyire jogosult. Ugyanezen további vizsgálatok vannak hivatva közelebbről meghatározni, hogy miben rejlik s esetleg milyen további típusokra osztható az eddigiekben már megnyilatkozott tehetség.

IRODALOM.

Baranyi Erzsébet: Értelmesség és egyéniség. M. P. Sz. XII. évf. 1—4. sz. Bdp. 1939.

Baumgarten, F.: A tesztmódszer. Fordította: Makai Lajos. Szeged. 197.

Boda István: Az értelem lényege, szerkezete, kísérleti vizsgálata. Debrecen. 1939.

Bognár Cecil: Pszichológia. Bdp. 1935.

Bognár Cecil: A neveléslélektan fejlődése. Bdp. 1942.

Claparède, E.: Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers. Paris. 1925.

Giese, Fritz: Handbuch psychotechnischer Eignungsprüfungen. Halle. 1925.

Harkai Schiller Pál: Pszichológia és emberismeret. Bdp. 1934.

Harkai Schiller Pál: Érettségizettek értelemvizsgálata. M. P. Sz. VIII. évf. 3—4. sz. Bdp. 1925.

Huth, Albert: Exakte Persönlichkeitsforschung. Leipzig. 1930.
Kornis Gyula: A mai lélektan. Bdp. 1942.
Noszlopi László: Emberismeret és emberekkel való bánás. Bdp. 1942.
Noszlopi László: Csoportos erkölcslélektani személyiségvizsgálat az ifjúkorban. Cselekvés iskolája. 1941—42. 1—4. szám.
Pentz Gáspár: Katonai képességvizsgálatok. Szeged. 1943.
Pentz Gáspár: Gyorsírói képességvizsgálat. Nevelésügyi Szemle. 1944.
Piéron, Henri: Élements de psychologie experimentale. Paris. 1935.
Radnai Béla: Képesség és hivatás. Az Ifjúság Orvosa. 1943. III. szám.
Révay Zoltán: Értelmesség és emlékezetvizsgálati eredmények. M. P. Sz. X. évf. 1—4. sz.
Somogyi József: A tehetség megállapításának problémája. Bdp. 1933.
Stern, William: Die psychologischen Methoden der Intelligenzprüfung und deren Anvendung an Schulkindern. Leipzig; 1912.
Ziehen, Th.: Die Prinzipien und Methoden der Intelligenzprüfung. Berlin. 1918.

Dr Pentzné Ambrus Magda.

Az Alföldi Tudományos Intézet munkatervébe felveendő közegészségügyi és szociális kérdések.

A szegedi Egyetem Közegészségtani Intézete az Alföldi Tudományos Intézet munkájába belekapcsolódva többféle alföldi vonatkozású közegészségügyi és szociális kérdéssel kíván foglalkozni. Ebben a munkájában segítségére szolgál az a körülmény, hogy az egyetem Közegészségtani Intézetében van elhelyezve a m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet egyik Vizsgálóállomása. E Vizsgálóállomás Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Szeged, Csongrád és Makó városok által nagyjában körülhatárolt részén az Alföldnek, Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegye, Csongrád, Arad, Csanád és Torontál megye körülírt részén, mintegy félmillió lelket számláló területen végzi a járványtani és közegészségügyi, bakteriologiai, szerologiai és kémiai ellenőrző vizsgálatokat.*

Mivel a Közegészségtani Intézet igazgatója egyben a szegedi m. kir. áll. Ápolónő és Védőnő Képző Intézet vezetője is, e Védőnő Képző iskola oktató körzeteiben folyó gyakorlati egészségvédelmi munka kapcsán egyes kiragadott, speciális kérdésekben az adatgyűjtő, rendszerző munka irányítása a hatósági orvosi karral kiépített szoros kapcsolatok révén könnyen megvalósítható.

A Közegészségtani Intézet részben már el is indított munkaprogramja szerint részt kíván venni a Tisza monográfiával kapcsolatos kutatói munkaközösségben.

Tanulmányozni kívánja a Tisza vízgyűjtő területének ásványvíz forrásait és sósforrásait, a Tisza bakteriumfloráját és szennyezettségét különböző szakaszokon.

Maucha Rezső dr. egyet. c. rk. tanár, kísérletügyi főigazgatónak, az Országos Halélettani és Szennyvízvizsgáló Intézet igazgatójának laboratóriumában a Közegészségtani Intézet egyik tanársegédje gyakorlatilag elsajátította a Maucha által a limnologiába újonnan bevezetett mikroanalitikai módszereket. Ezen vegyi és biológiai vizsgálatokon felül rendszeres bakteriologiai és külön bakteriofág vizsgálatok indulnak meg rövidesen a Tisza vizének és a nagyobb településekkel kapcsolatos szennyvizeknek elemzésével kapcsolatban.

---

* 1944 július elseje óta a megszüntetett hodmezővásárhelyi vizsgálóállomás területének bekapcsolódása újabb 300.000-en felüli lélekszám ellenőrzését jelenti.

A Rigler professzor és tanítványai által megkezdett vizsgálatokat is folytatni kívánja a Közegészségtani Intézet, az alföldi szikes tavak, különösen a Fehér-tó vizének és iszapjának és ezen szikes tavak gyógyító hatásának megismerése céljából.

Szathmáry Sebestyén dr. egyet. magántanárral, a gyulai m. kir. állami Kórház bőrgyógyász főorvosával, hazánk egyik legelismertebb mykologusával szoros munkaközösséget létesített a Közegészségtani Intézet és az ő közreműködésével a Közegészségtani Intézetben újonnan felszerelt gombavizsgáló laboratóriumban a természetben előforduló alföldi alacsonyrendű pathogen és apathogen gombafeléségek vizsgálatával az Intézet egyik tagja foglalkozik.

1943. őszén létesített munkaközösséget a Közegészségtani Intézet az Országos Társadalombiztosító Intézet Egészségvédelmi Főosztályával, a szegedi Vegykísérleti és Paprikakísérleti Állomással és a szegedi városi Tiszti Főorvosi Hivatallal, az alföldi lakosság széles rétegeiben elterjedten űzött paprikahasítással kapcsolatos foglalkozási ártalmak tanulmányozására. Ezen munkaközösség révén és egyéb ipar-egészségügyi kérdések tanulmányozása céljából a Közegészségtani Intézet most egészíti ki felszerelését levegő, por és mikroklimatologiai vizsgálatok végzésére. Ezen, járművön is elhelyezhető, hordozható készülékekkel a célszerűtlen lakás, fűtés és világítás ártalmainak tanulmányozását is széles területen el lehet végezni.

Az intézetben elhelyezett Vizsgálóállomás feladatkörébe tartozik az ivóvíz ellenőrzése, ártézi, ásott, vagy fúrtkútaknál. A hatósági orvosok által beküldött vízminták vizsgálatain felül rendszeres és kiterjedt vizsgálatokat vett tervbe az Intézet az alföldi tanyai iskolákkal kapcsolatos kútak kiszállással egybekötött helyszíni ellenőrző vizsgálatára. Megelőző tájékozódó vizsgálatainkból tudjuk, hogy e kútak egyrésze az egészségre ártalmas, bár nagyszámú iskolás gyermek által vétetik használatba; és csak részben vannak annyira elhanyagolt állapotban, hogy a kút berendezésének megjavítása nagyobb költségbe kerülne. Egyrészük kevés költséggel is megjavítható az Országos Közegészségügyi Intézet Vízügyi Osztályának támogatásával.

A Közegészségtani Intézet legsajátosabb feladatának tekinti az emberi, állati és növényi virus eredetű fertőző betegségek kórokozóinak tanulmányozását. Eszterházi Pál herceg adománya és támogatása révén az intézet fel van szerelve a filtrálható virusok által előidézett betegségek kórokozóinak tenyésztésére.

Szirmai János dr. kísérletügyi adjunktussal munkaközösségben vizsgálatokba kezdett a Közegészségtani Intézet az Alföldön honos kártokozó növényi betegség, a „paprika újhitűség" néven ismert és Szirmai által virus betegségnek felismert növényi betegség korokozójának tanulmányozására. Ezen vizsgálatokhoz a Tudományegyetem Növénytani Intézete és az egyetemi füvészkert támogatását is biztosította. Az egyetem Közegészségtani Intézetének terraszán télen is fűthető, keltetésre alkalmas melegház létesült a kísérleti állatok istállói-

val kapcsolatban. Kedvező körülmények között ezen munkaközösség további kifejlesztése révén hazánkban is meglehetne honosítani azokat a nagy gyakorlati jelentőségű vizsgálatokat, amelyek a legfontosabb gazdasági növények, a paprika, burgonya, szőlő, cukorrépa tetemes gazdasági kárt okozó virus betegségei kórokozóinak elkülönítése, kémiai tisztítása és serologiai osztályozása útján hazánkban úttörőek lennének.

Tervbe vette a Közegészségtani Intézet megfelelő érdeklődést mutató orvostanhallgatók és historikusok közreműködésével nagyobb alföldi városaink levéltáraiban járványtörténelmi adatok gyűjtését és feldolgozását.

A Közegészségtani Intézet igazgatója a szegedi orvosok szabad szakszervezete iskolaorvosi, továbbá Iparegészségügyi Vegyesbizottságának elnöke, elnöke egyúttal az Országos Közegészségügyi Egyesület Iparegészségügyi Országos Bizottsága szegedi Tagozatának is.

A Közegészségtani Intézetben kifejlesztés alatt álló iparegészségügyi laboratórium feladata lesz az ipari munkásság egészségvédelmének tanulmányozásán kívül, főleg az alföldi, mezőgazdaságban foglalkozottak foglalkozási ártalmainak tanulmányozása.**

A Közegészségtani Intézet munkafeladatának tekinti bizonyos tervszerűséggel kiválasztott őstelepülésű alföldi községek és tanyai körzetek mintaszerű egészségügyi és szociográfiai adat felvételét.

Lépések történtek az Alföld számos törvényhatóságának és vármegyéjének területére kiterjeszkedően a tanyai és külterületi népességre vonatkozó népmozgalmi, megbetegedési, halálozási adatoknak az eddigi globális regisztrálási rendszertől eltérő gyűjtésének megvalósítására. Példaképen megemlíthető, hogy Szeged város 42,000 főnyi külterületi, tanyai lakosságának csecsemő halálozásába, gömőkor halálozásába, élveszületési és halálozási adataiba nincsen mélyebb betekintésünk, mert csak egy esztendőben, 1930-ban választották külön ezeket a tanyai lakosságra vonatkozó adatokat a város belterületi lakosságának adataitól. Az alföldi tanyavilág egészségügyi viszonyainak megismerése szempontjából nagyon fontosnak tartjuk az ilyen részletezett adat-felvételt.

A Duna—Tisza közi mezőgazdasági Kamara igazgatója a közelmultban foglalkozott az Alföldi cigány kérdéssel. A hatósági orvosi Kart is élénken foglalkoztatja a lues és a kiütéses tífusz fertőzés elleni küzdelem érdekében a cigány kérdés rendezése. Célszerűnek látjuk az akár szűkebb területre szorítkozó, de az eddigieknél pontosabb adat felvételt a közegészségügy és a fajegészségügy érdekében.

A községi és tanyai szociográfiai adat felvétellel kapcsolatban az

** A Közegészségtani Intézetet élénken foglalkoztatják az iskolás kor egészségügyére vonatkozó alföldi problémák, különösen a tanyavilág egészségügyével kapcsolatban és ezen kérdésekben számítunk az Országos Ifjúsági Egészségügyi Bizottság támogatására is.

Alföldön elterjedt kuruzslás, népi orvoslás módszereinek tanulmányozását, egyes népi orvosszerek hatásának kipróbálását is tervbe vette a Közegészségtani Intézet.

Az itt fölvetett kérdések tanulmányozásába az intézet csekély számú tudományos személyzetén kívül az egyetemi pályamunkákkal kapcsolatban orvostanhallgatók, — a gyógyszerész doktorandusok, doktori értekezései tárgykörének kitűzése révén pedig gyógyszerész doktorandusok is bevathatók.

A szegedi Egyetemi hallgatóság magyarságismereti munkaközösségének tagjai is élénken érdeklődnek a közegészségügyi és szociális kérdések iránt.

Bizonyos kérdéseknek a helyi vonatkozáson felüli megoldásában a kutatás biztosítására és kiszélesítésére különböző természetű munkaközösségek létesítését tartjuk célravezetőnek és ilyen munkaközösségeket kívánunk létesíteni:

Az Országos Közegészségügyi Intézet különböző osztályaival, a Szociális felügyelőséggel, az alföldi orvosok szakszervezetével, a Duna—Tisza-közi Mezőgazdasági Kamarával, a Kereskedelmi- és Iparkamarával és több más egyetemen kívülálló intézménnyel, illetve személlyel.

Dr. Kanyó Béla
egyet. ny. r. tanár,
a Közegészségtani Intézet igazgatója (Szeged).

Vizsgálatok Szeged és környékének hyperthyreosisban szenvedő betegein.

A Szegedi Egyetem Belgyógyászati Klinikájának közleménye.
Igazgató: *Dr. Purjesz Béla* egyet. ny. r. tanár.

Az utóbbi évek klinikai tapasztalata, hogy a hyperthyreosisok száma fokozatosan szaporodik. Ez a megfigyelés arra késztetett bennünket, hogy az 1931—1943 években a szegedi Közkórház belosztálya,* a Belgyógyászati Klinika* és a belgyógyászati Diagnosztikai Klinika hyperthyreosisban szenvedő betegeinek klinikai adatait összegyűjtsük. A három belosztályon 13 év alatt 1314 hyperthyreosisban szenvedő beteg feküdt. Hyperthyreosis név alatt tekintet nélkül az irodalomban ezen a téren az elnevezésekben tapasztalható nagy véleménykülönbségekre (hyperthyreosis, dysthyreosis, thyreosis, morbus Basedow, stb.) összefoglaltuk mindazokat a betegeket, kiknél klinikailag a pajzsmirigy hyper- vagy dysfunctioja (fokozott vagy hibás működése) vagy a kettő kombinatiója kimutatható volt.

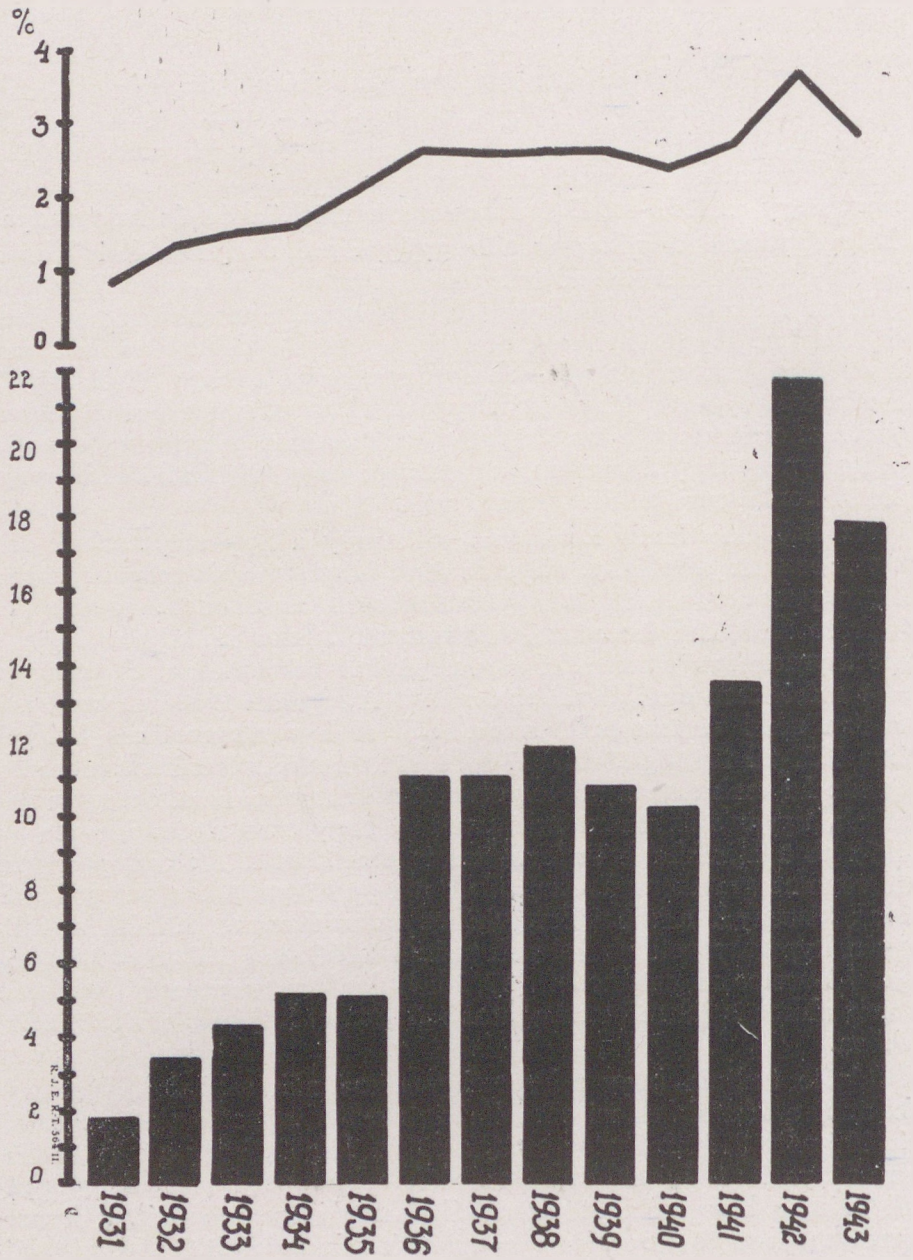
Az első eldöntendő kérdés az volt, hogy a hyperthyreosisok száma valóban szaporodott-e, vagy az csak látszólagos és számuk csak a betegforgalom növekedésével párhuzamosan emelkedett. Ennek eldöntésére állítottuk össze az első táblázatot. Ezen láthatjuk, hogy a hyperthyreosisban szenvedők absolut száma fokozatosan, és pedig jelentős mértékben évről-évre szaporodik. A legtöbb 1942-ben volt, míg 1943-ban némi visszaesés tapasztalható. A hyperthyreotikus betegek száma 1931-től 1942-ig 18-ról 217-re, tehát tizenkétszeresére szaporodott meg. De ha csak ezt az adatot vennénk tekintetbe, hamis eredményre jutnánk, ugyanis számolni kell azzal is, hogy ez alatt az idő alatt a kórház és a klinikák betegforgalma is emelkedett. Az oszlopsor feletti vonalas grafikonnal ábrázoljuk a hyperthyreotikus betegek számának viszonyát a többi betegekéhez százalékosan. Ebből adódik, hogy a hyperthyreotikus betegek száma 0.79 %-ról 1942-ben 3.6 %-ra, tehát 4.5-szeresére emelkedett. 1943-ban kisfokú visszaesést találunk, de még akkor is jelentősen magasabb értékeket kapunk, mint az előző években.

Régóta tudjuk, hogy a hyperthyreosisra nők sokkal hajlamosabbak, mint a férfiak. A mi vizsgálataink ezt a tapasztalatot megerősítik. 1097 nőre 217 férfibeteg esett, ami azt jelenti, hogy a nők és férfiak aránya 5 : 1. László és Pálos, akik a budapesti II-es Belgyógyászati Klinika beteganyagát vizsgálták hasonló szempontból, a hyperthyreotikus struma kapcsán a nők és férfiak arányát 8 : 1-ben talál-

* Hálás köszönet Dr. Rusznyák István egyet. ny. r. tanár és Dr. Kovács Kálmán főorvos uraknak, mert betegeik vizsgálati eredményeinek feldolgozását megengedték.

ták. Úgy látszik Szegeden és környékén a férfiak nagyobb százalékban szenvednek ebben a betegségben, mint Budapesten.

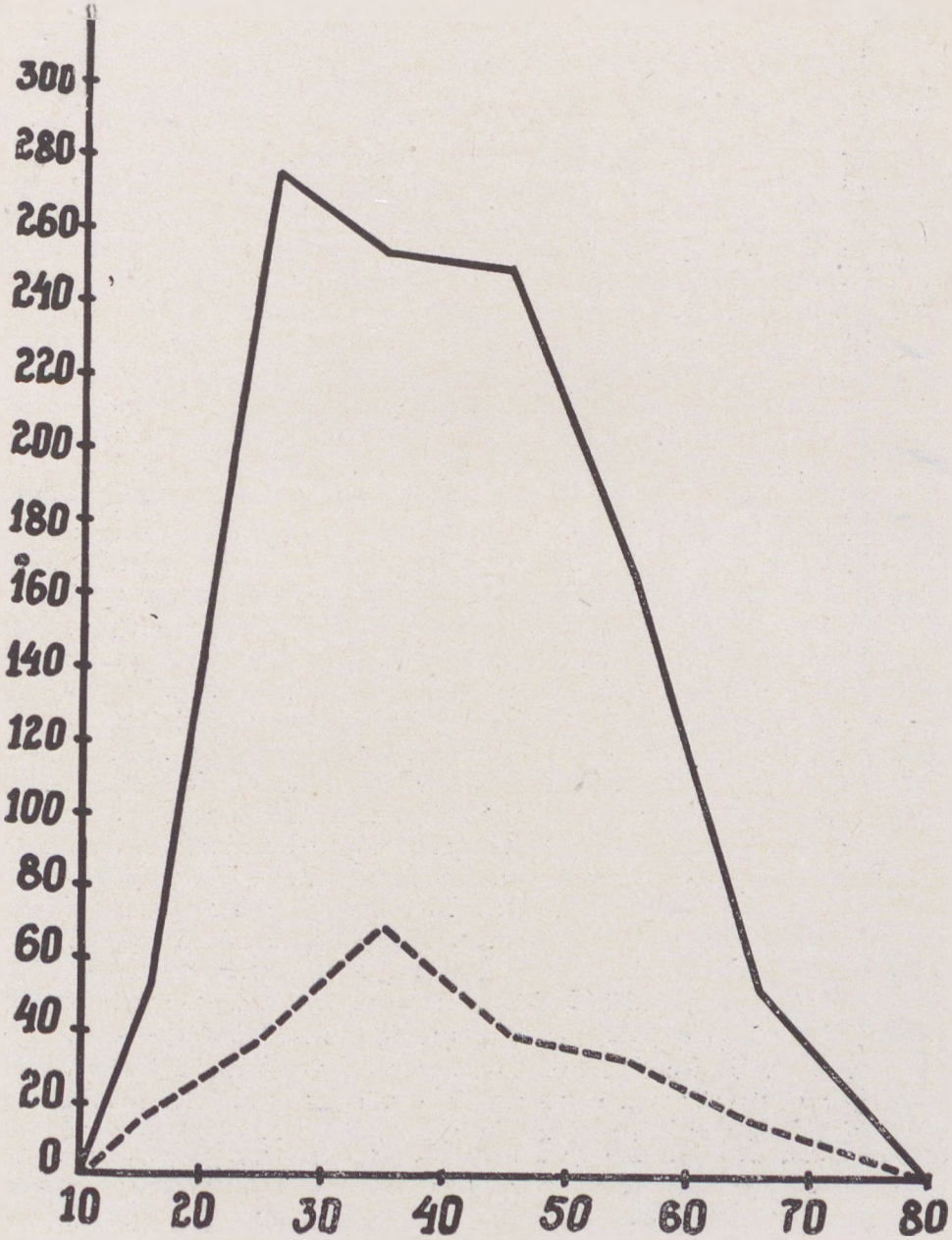
A második grafikonon a hyperthyreotikus betegek nem és kor

1. ábra.

A hyperthyreosisok abs. száma és az évi beteglétszámhoz való viszonya.

szerinti megoszlását tüntettük fel. Láthatjuk, hogy a nők lényegesen nagyobb számban szerepelnek és számuk 20—30 évig csaknem egy

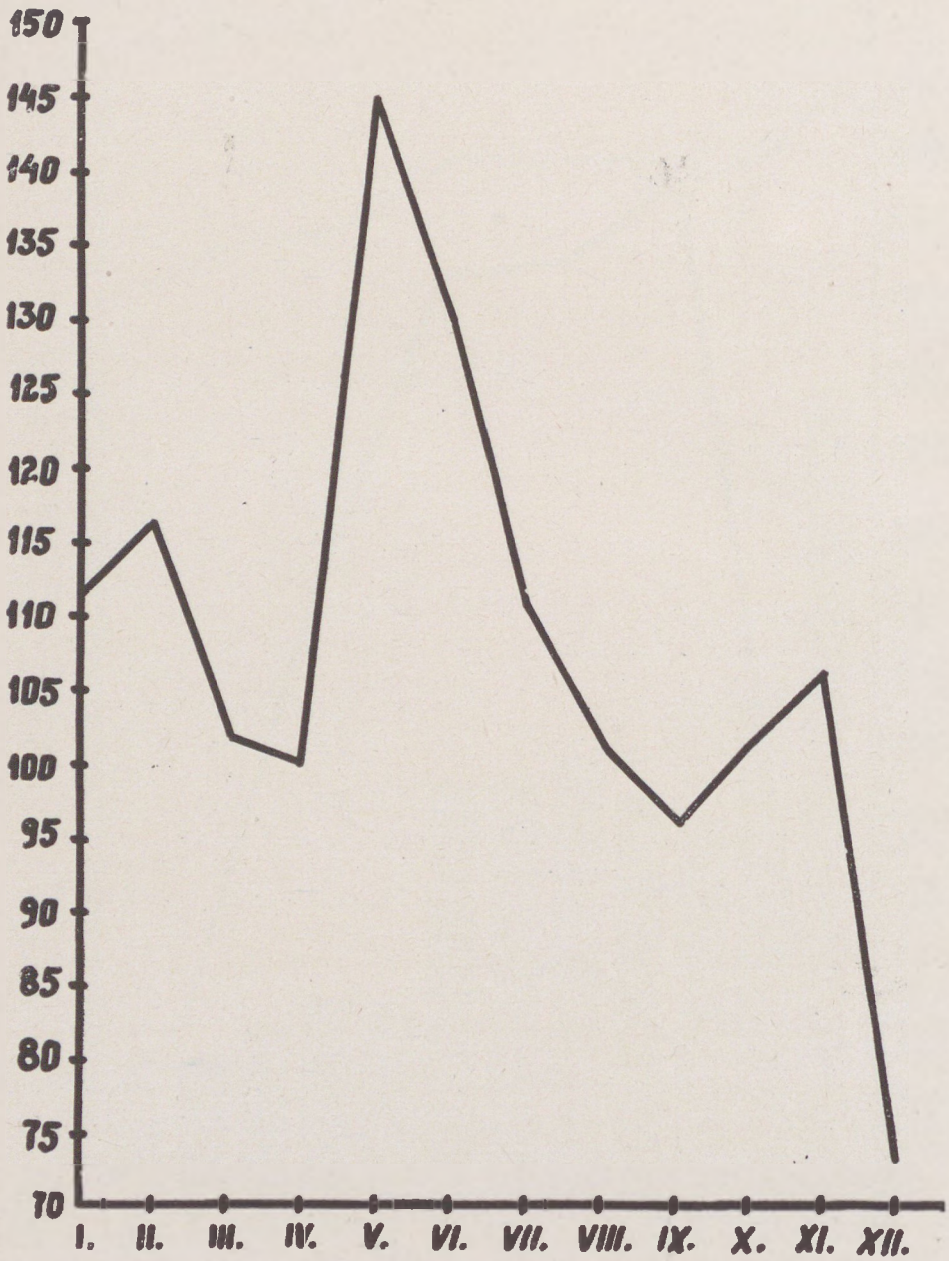

2. ábra.

A hyperthyreosisok kor és nem szerinti megoszlása.

(- - - - - férfiak, — nők.)

szinten mozog, előtte és utána meredeken esik. A férfiak viselkedése ettől eltér, mert ezek száma 30—40 év között éri el maximumát, előt-

3. ábra.
A hyperthyreosisok évi megoszlása.

te és utána fokozatosan emelkedik, illetve csökken. László és Pálos budapesti statisztikájával összehasonlítva, ebben is eltérő eredményeket kaptunk, ugyanis nálunk a nőbetegek száma a 18—30 év között elér egy maximumot és innen számuk meredeken esik. A férfiakra vonatkozólag azonban 18—30 év között csaknem egy szinten mozog. Csupán a 30—40 év között van egy kis visszaesés. A grafikonból láthatjuk, hogy a szegedvidéki hyperthyreosisoknál a kor szerinti megoszlást tekintve tulajdonképen a férfiak és nők viselkedésében a budapestivel összehasonlítva, fordított arányt találtunk.

Érdekes eredményt kaptunk a harmadik grafikonon, amikor a 13 év beteganyagának megoszlását ábrázoltuk a betegek felvételének időpontjában. Láthatjuk, hogy az áprilisi első mélypontról hirtelen emelkedik számuk és májusban feltűnő magas értéket érve el (ez egyezik Fornet véleményével), elég meredeken esik és szeptemberben eléri a második mélypontot. A decemberi alacsony számot nem lehet értékesíteni, mert ilyenkor, a hónap második felében a beteglétszám mindig csökken, míg a többi hónapokban csak csekély mértékben változik.

A mellékelt térképvázlaton feltüntettük, hogy betegeink mely helységekből szedődtek össze. Láthatjuk, hogy több, mint fele Szegedről jött a belosztályokra. A többiek a legkülönbözőbb környéki, sőt elég távoleső helységekből adódtak. Szeged után Makó szerepel nagyobb értékkel. Gortvay, Bodnár és Straub vizsgálatai bebizonyították, hogy a Nagyalföld golyvamentes, eltekintve egyes endemiás gócoktól. Ezek a vizsgálatok azonban kizárólag a jódszegény ivóvíz okozta inactiv strumára (golyvára) vonatkoztak. Hasonló vizsgálatokat végzett Zöld Beszterce-Naszód vármegyére vonatkozólag. A hyperfunctiós strumára localis irodalmi adatot nem találtunk. A mi vizsgálataink természetesen szerfölött hiányosak, mert csak a három belosztály anyagának eloszlására vonatkoznak. Ha pontos adatokhoz akarnánk jutni, nemcsak a környéki kisebb városok kórházi adataira, hanem a magánorvosok betegforgalmának ismeretére is szükségünk lenne, ami jelenleg kivihetetlen.

Vizsgálataink kísérleti részében a hyperthyreotikus betegek vesemőködését tettük vizsgálat tárgyává a vízkiválasztásra vonatkozólag. Régi klinikai tapasztalat, hogy a hyperthyreotikus betegek többet vizelnek. Magnus-Levy talán először az irodalomban, azt vette észre, hogy ha myxoedemásokkal (a pajzsmirigy csökkent működésénél) pajzsmirigyet etetett, sokkal nagyobb lett a vizelet kiválasztás. Hasonló eredményre jutott L. Asher is, aki ezt az egész anyagcsere fokozásával hozta kapcsolatba. Viszont Coronedi a pajzsmirigyre jellemző jeletnek tartja a nagy diuresist (vizeletkiválasztást). Ellinger feltételezi, hogy pajzsmirigy etetés kapcsán a vér és szövetkolloidok duzzadási állapota megváltozik és a nagy diuresis ennek következménye. Minden részleteire kiterjedőleg Eppinger dolgozta fel először ezt a kérdéskomplexumot. Ő ugyanis azt találta, hogyha az általános

oedema néhány formájában pajzsmirigyet etetett, ez hatalmas diuresishez vezetett és az oedema aránylag rövid idő alatt eltünt. Ezt ő hólyagfisztulás kutyákon való kísérletekkel be is bizonyította. Látható volt ekkor, hogy a pajzsmirigy fokozott működése a víz és konyhasó exportját gyorsítja, míg csökkent működése víz- és konyhasóretentióhoz vezet. Ezeket az eredményeket számos kutató megerősítette, így Deutsch myxoedemásoknak adva pajzsmirigyet, azok meggyógyultak. Ellinger, Schaal lényegében szintén hasonló eredményeket kaptak. Fujimaki és Hildebrandt vizsgálatai is azonos eredményre vezettek. W. H. Veil viszont nem tudta a só és vízanyagcserére vonatkozó ilyen hatását megerősíteni. H. Löhr a Volhard-féle vízkísérlettel azt találta, hogy a vese concentratios munkája nem romlott. Így lényegében megerősíti Fujimaki és Hildebrandt eredményeit, akik szerint a vese intakt marad és passzív módon a vizet hagyja egyszerűen magán keresztül áramlani. Roboz P. vizsgálatai szintén ezt az eredményt erősítik meg. Ő Ellingerhez hasonlóan a thyroxin diuretikus hatását abban látja, hogy az a szövetkolloidokat megduzzasztja és mind a renális, mind az extrarenalis vízkiválasztást fokozza. A vese boncfani intaktsága mellett tör lándzsát Habán György, aki 29 boncolt emberi esetben, valamint tengeri malac, macska és nyúl kísérletekkel kimutatta, hogy a thyroxin nem idéz elő vesekárosodást. Ezenkívül még számos szerző foglalkozott ezzel a kérdéssel (Gollwitzer, Kaier, W. Brocker, Brull Lucien stb), hely hiányában azonban mindegyikük vizsgálatait nem részletezhetjük.

A vízanyagcsere, illetve a veseműködés vizsgálatára hyperthyreosisban szenvedő 30 betegen elvégeztük a H. Strauss-féle 1 napos hígítási és concentrálási próbát. A kapott eredmények kevés ingadozást mutattak a szerint, hogy súlyosabb vagy enyhébb hyperthyreosisról volt szó. Ezért és a könnyebb áttekinthetőség kedvéért mind a kiválasztott vizeletmennyiségeket, mind a kapott fajsúlyokat számtani középarányosukkal jelöltük és az így kapott egyetlen hígítás-concentrálási próba eredménye a következő volt:

A tea megivása után:	½	órával:	160 ccm	vizelet	1010 fajsúly
	1	„	250 „	„	1006 „
	1½	„	312 „	„	1002 „
	2	„	313 „	„	1001 „
	3	„	223 „	„	1002 „
	4	„	109 „	„	1006 „
Az első 4 órában kiválasztott:			1367 ccm-t		
	6	órával:	62 „	„	1015 „
	8	„	83 „	„	1018 „
	10	„	31 „	„	1018 „
	12	„	41 „	„	1018 „
	24	„	203 „	„	1020 „
	összesen		1792 ccm-t.		

10 egészséges veséjű kontroll betegen, kik hyperthyreosisban nem szenvedtek, elvégeztük a próbát, melynek eredménye a következő volt:

A tea megivása után	½ óra mulva	110 ccm vizelet	1002 fajsúly		
	1 „ „	330 „ „	1001 „		
	1½ „ „	345 „ „	1002 „		
	2 „ „	335 „ „	1002 „		
	3 „ „	165 „ „	1009 „		
	4 „ „	65 „ „	1010 „		
Az első 4 órában kiválasztott:		1370 ccm-t.			
	6 óra mulva	15 „ „	1017 „		
	8 „ „	15 „ „	1021 „		
	10 „ „	12 „ „	1029 „		
	12 „ „	23 „ „	1026 „		
	24 „ „	180 „ „	1021 „		
	összesen:	1515 ccm-t.			

Láthattuk azt, hogy a hígítási részben, bár a vese kiválóan 1001-es fajsúlyig hígított, a megivott másfélliter teát nem ürítette ki 4 óra alatt, amire pedig Volhard igen nagy súlyt helyez. Viszont 24 óra alatt ennél jelentősen többet választott ki. De a controll vizsgálatunkban sem ürült ki 4 óra alatt a másfél liter. A concentrátios részben, bár erősen megkisebbedett a vizelet szakaszok mennyisége, a concentrálásban nem érte el a Strauss kísérlet minimális 1025-ös minimális értékét.

Tekintettel arra, hogy számos szerző vizsgálatai a thyroxin alkalmazására fokozott diuresisről számolnak be, amivel szemben a hypophysis hátsó lebeny antidiureticus (vizeletgátló) hatású, megismételtük a Strauss-féle kísérletet 10 I. E. glanduitrin adásával is. F. G. Dietel és H. Ditsch szerint a hypophysis hátsólebeny hormon alkalmazására NaCl megszaporodásához vezet az izmokban és a májban, melyet thyroxin adásával ellensúlyozni lehet és így ez antagonistaként szerepel. H. Molitor és E. P. Pick azt találták, hogy a pajzsmirigyetetés nem tudja ellensúlyozni a pituitrin hatását.

A 1½ liter tea megitatásával egyidőben kapott a beteg 10 I. E. glanduitrint s. c., az így kapott hígítás-concentrátiós vizsgálat eredménye a következő:

A tea megivása után	½ órával:	65 ccm vizelet	1018 fajsúly		
	1 „	21 „ „	1016 „		
	1½ „	17 „ „	1022 „		
	2 „	23 „ „	1023 „		
	3 „	38 „ „	1020 „		
	4 „	122 „ „	1018 „		
Az első 4 órában kiválasztott:		286 ccm-t.			

6	„	248	„	„	1014	„
8	„	327	„	„	1008	„
10	„	210	„	„	1006	„
12	„	61	„	„	1013	„
24	„	246	„	„	1018	„

összesen: 1578 ccm-t.

Nem hyperthyreosisos, ép veséjű controll betegeknél glanduitrinre a következő értékeket kaptuk:

A tea megivása után	½	órával:	123	ccm	vizelet	1003 fajsúly
1	„		15	„	„	1006 „
1½	„		12	„	„	1008 „
2	„		14	„	„	1010 „
3	„		12	„	„	1020 „
4	„		174	„	„	1004 „
Az első 4 órában kiválasztott:			352	ccm-t.		
6	„		171	„	„	1002 „
8	„		409	„	„	1004 „
10	„		273	„	„	1010 „
12	„		112	„	„	1017 „
24	„		210	„	„	1022 „

összesen: 1367 ccm-t.

Ha összehasonlítjuk a glanduitrin alkalmazása kapcsán kapott hígítás-concentrálási vizsgálatok eredőjét a vele párhuzamosan egészségeseken végzett vizsgálatok eredőjével, láthatjuk, hogy a kettő között lényeges különbség van. Normális egyéneken a glanduitrin, mikor hatása érvényre jut, a félórai vizelet szakokat jobban lecsökkenti, mint hyperthyreotikus betegeknél. A hatás elmultával kifejezettebb, mint hyperthyreosisos betegeknél. A fajsúlyt illetőleg glanduitrin hatására nagyobb fajsúlyú vizelet képződik hyperthyreosisnál, mint egészségeseknél és a hatás megszünte után sem lép fel akkora hígítás, mint a controll vizsgálatokban.

Ebből láthatjuk, hogy a glanduitrin hyperthyreosisban is kifejti antidiuretikus hatását, amit a hyperthyreosisban szenvedők nagyobb thyroxin termelése sem tud ellensúlyozni teljesen. A kísérlet azonban azt mutatja, hogy a glanduitrin hatását elhúzódóvá és nem annyira kifejezetté teszi, mint egészségeseken.

Vizsgálati eredményeink megítélésében szükségünk van a két hormon támadáspontjának megismerésére.

Burgess W. W.T, A. M. Harvey és E. K. Marschall is kimutatták, hogy a pitressin a Henle kacsra fejti ki hatását és fokozott vízresorptióval idézi elő a diuresist gátló hatást. Ezt a felfogást erősítette meg Gersh is patkánykísérleteiben. Mások mint Vatzadze G. S., B. Ph. Antelidze és A. N. Bakonradze a glomerulust tartja a pituitrin hatáshe-

lyének.Richards, Kurose és Okada szerint a pituitrin a vesearteriolákra és glomerulusra hat. Hasonló felfogást vall Adolph E. F. is, aki a glomerulus afferens arterioláját tartja a támadáspontjának. Hauptfeld Richard a Hirokawa eljárással szintén kizártnak tartja, hogy a hypophysis kivonat erősebb vízresorptió útján a vesecsatornácskákra hatna.

Daniloff A. A. az eddigiekkel ellentétben a hátsó lebeny kivonatnak nem tulajdonít közvetlenül a vesére való hatást, hanem szerinte ez a vese sympathicus idegeire hatna, mert ezek izgatásával hasonló hatás érhető el.

Vannak ezután szerzők, akik renalis (vesénbelüli) és extrarenalis (vesénkívüli) tényezők együttes hatásának fogják fel a hátsólebeny hormon szerepét. Roboz P. a vesére és szövetekre való hatás interferentia eredményének tartja. Ugyanis a hormon hatására konyhasóban gazdag folyadék áramlik ki a szövetekből, amire a vese a víz nagyobb visszaresorbeálásával válaszol, úgyhogy a végső eredményként emlkedett konyhasó kiválasztás jelentkezik. Nelson Ervin E. és G. G. Woods szintén a Cl ionok mobilisatióját is tapasztalta. Dietel F. G. és A. Ditsch tengeri malacokat pituglandollal kezelve a Cl és Na felszaporodását észlelték az izmokban és bőrben. Sivette Herbert szintén só és vízretentiót talált.

Számos kísérlet történt az irodalom tanulsága szerint a hyperthyreotikusok vizsgálatára. Közismert megállapítás, hogy hyperthyreosisnál fokozott a diuresis. Ilyen irányú kísérletekkel főleg állatkísérletekben találkozunk, amikor pajzsmirigyet, vagy annak kivonatát etették meg. (Dix A. S. J. Rogoff és B. D. Barnes, Fliederbaum Julian, Harrington G. R., Brull Lucien). Brull Lucien kimutatta, hogy thyroxin hatására nagyobb lesz a vizelet mennyisége és az urea is, a thyroxin közvetlen értágító hatású a vese ereire.

A thyroxin hatását a vízanyagcserére már a fentiekben ismertettük. Ezekből az adódik, hogy a thyroxin szintén nem a vesére hat, hanem a szövetekben van a támadáspontja. Azt látjuk, hogy az irodalmi adatok többsége, mind a hypophysis hátsó lebeny hormon hatásaként, mind a thyroxin egyik hatásaként a sók mobilizálását tartja a szövetekben. A normális és glanduitrinnel kombinált Strauss-féle kísérlet összefoglalásánál látjuk, hogy a glanduitrin hatására hyperthyreosis esetén nagyobb fajsúlyú vizelet részleteket kaptunk és ezek nagyobb mennyiségűek is voltak, mint a controll vizsgálatok. Felvehetjük, hogy ennek oka az lenne, hogy mindkét szer a szövetsókat fokozottabban mobilizálva, concentráltabb vizeletet kénytelen a vese készíteni. Sőt a keringésbe kerülő sókat nem tudja olyan kis mennyiségű szakaszokban kiválasztani, mint normálisan, hanem ez fokozott vízmobilizálást is tesz szükségessé.

Ezen a téren végzett vizsgálataink eredménye mind a szegedi, mind a környéki betegeken azonos eredményre vezettek.

Összefoglalás: A három szegedi Belgyógyászati osztályon az utol-

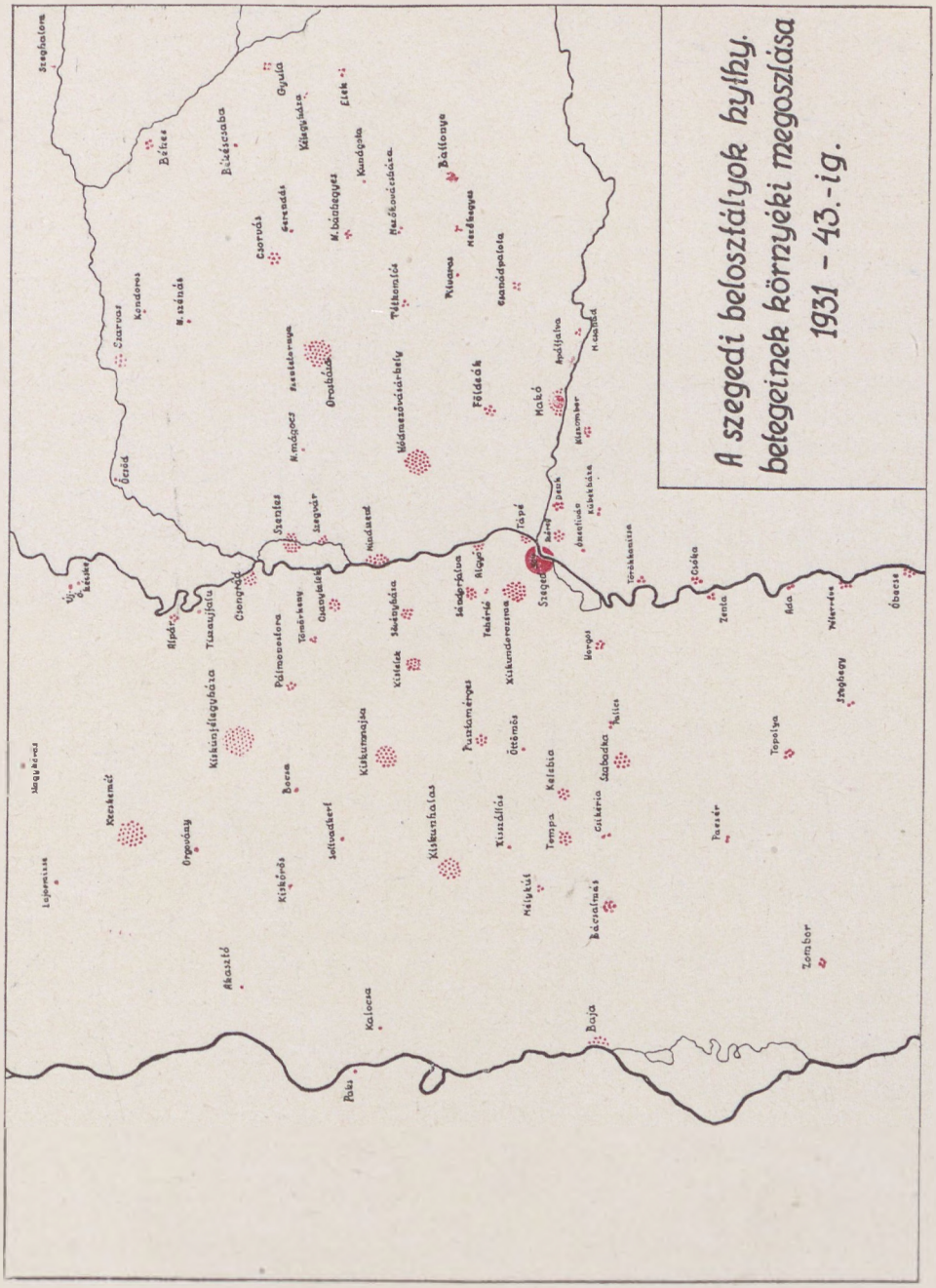
só 13 év alatt 1314 hyperthyreosisban szenvedő beteg adatait gyüjtöttük össze és dolgoztuk fel. Megállapítottuk, hogy Szegeden és környékén a hyperthyreosisok száma négy és félszeresére emelkedett. Azt találtuk, hogy a férfiak nagyobb százalékban betegedtek meg, mint például Budapesten. Eltérést találtunk Szeged vidékén a betegség korszerinti megoszlásában is az általános tapasztalatoktól és a budapesti adatoktól. Megállapítottuk, hogy a hyperthyreotikus betegek legnagyobb számban májusban keresték fel a belgyógyászati osztályokat. A mellékelt térképvázlaton összeállítottuk, hogy a betegek mely községekből szedődtek össze.

A kísérleti részben a hyperthyreotikus betegek vízanyagcseréjének egy részletét vizsgáltuk. Ezek a vizsgálatok a szegedi és környéki betegeken azonos eredményre vezettek és részben az irodalmi adatokkal is összhangban állottak, részben ezeket egy lépéssel tovább fejlesztették.

IRODALOM.

Adolph, E. F.: Amer. J. Physiol. **116.** 1 (1936) — Bodnár J. és Straub J.: Biochem. Z. **227.** 237—244 (1930) — Boyd Eldon M., M. E. Clarke, E. L. Clarke and A. L. Segal: Proc. Soc. Exper. Biol. a Med. **15.** 20—23 (1940) — Brull, Lucien: C. r. Soc. Biol. Paris **133.** 81—83 (1940) — C. r. Soc. Biol Paris **133.** 286—288 (1940) — Burgess W. W., A. M. Harvey and E. K. Marschall jr.: J. of Pharmacol **49.** 237—248 (1933) — Corelli F. e. M. Bartoloni: Policlinico Sez. med. **44.** 382—388 (1937) — Daniloff A. A.: Izv. nauen. Lesgafte 17/18 113—181 u. dtsch. Zusammenfassung 153—155 (1934) Russisch. — Dix A. S., J. M. Rogoff and B. D. Barnes: Proc. Soc. exper. Biol. a Med. **32.** 616—618 (1935) — Dietel F. G. und H. Ditsch: Klin. Wschr. 1934 II 1174—1177. Eppinger: Zur Pathologie und Therapie des menschlichen Oedems Berlin Springer 1917. Fliederbaum Julian: Polskie Arch. Med. Wewn. **14.** 891—954 und franz. Zusammenfassung 1173 (1936) Polnisch. — Fornet B.: Belgyógyászat Kir. M. Egyet. Nyomda 1914. — Gersh J. of. Pharmacol **52.** 231—234. (1934) — Gortvay Gy.: Népegészségügy 1925 889. — Habán Gy.: Beitr. path. Anat. **98.** 136—144 (1936) — Harington C. R.: Erg. Physiol. **37.** 210—244 (1935) — Hauptfeld R.: Klin. Wschr. 1934. I. 839—842. — Iversen Poul und Tage Bjering: Naunyn Schmiedebergs Arch. **175.** 681—688 (1934) — Br. Korányi Sándor: A vesebajok. Magyar Orvosi Könyvkiadó 1930 — Lebermann F.: Klin. Wschr. 1931 I. 491—493. — Z. exper. Med. **75.** 477—486 (1931) — Loeser A.: Naunyn Schmiedebergs Arch.: **184** 23—37 (1936) — H. Löhr: Z. exper. Med. **53.** 599 (1926) — Mircoli Domenico: Arch. Pat e Clin. med. **13.** 13—42 (1933) — Molitor H. und E. P. Pick: Arch. f. exper. Path. u. Pharmacol. **101.** 169 — Nelson E. E. and G. G. Woods: J. of Pharmacol. **50.** 241—253 (1934) — Paine W. G. and E. E. Nelson: Proc. Soc. exper. Biol. a Med. **42.** 729—731 (1939) Peczenik O. und L. Popper: Wien med. Wschr. 1936 II. 1165—1167 — Pickford Mary: J. of. Physiol. **87.** 291—297 (1936) — Roboz P.: Naunyn Schmiedebergs Arch. **159.** 562—582 (1931) Erg. inn. Med. **48.** 470—573 (1935) — Silvette Herbert: Proc. Soc. exer. Biol. Med. **45.** 599—601 (1940) —Amer. J. Physiol. **131.** 601—605 (1941) — Straub J. és G. Papp: Endokrinol **8.** 342—350 (1931) — Stern Beatrice and D. Rourke Gilligan: Proc. Soc. exper. Biol. a. Med. **32.** 843—846 (1935) — Vatzadze G. S., B. Ph. Antelidze and A. N. Bakonrodze: Bull. Biol. et Méd. exper. URSS. **6.** 423—426 (1938) — Zöld I: Erdély Múzeum Egyesület Értesítő 1944 79. — Yonosuke Fujimaki und Fritz Hildebrandt: Arch. f. exper. Path. u. Pharmacol. **102.** 226. —

Dr. Kopasz Ernő és Dr. Becker András
volt egyetemi tanársegédek.

A szegedi beosztályok kyithy.
betegeinek környéki megoszlása
1931 - 43.-ig.

Kiskúnmajsa gazdaságtörténete.*

A Kiskúnságban a 15. században keresztülutazó francia Bertrandon de la Brocquiere így írja le a vidéket: „Szegedtől egészen Pestig a vidék róna és termékeny, számtalan marhacsoportot szemléltem utamban, ezek magukra hagyva legelnek a mezőn, mint megannyi vadak; onnan vagyon, hogy olyan nagy számmal találtatnak az effélék a szegedi vásárban. Mivelhogy a föld többnyire róna, a ló majd mindenütt kocoghat, a nagy síkságát a földnek abból is következtetni, hogy szántás közben igen hosszú barázdákat vonnak."[1] A kunok már majdnem egy évszázada állandó szálláshelyükön laknak s így Brocquiere már a földműveléssel és állattenyésztéssel párhuzamosan foglalkozó népességgel találkozik.

A török hódoltság utáni leírások ennek éppen az ellenkezőjét mutatják: fátlannak, pusztajellegűnek, vízben szegénynek írják le az Alföld eme vidékét. Az átalakulás okát a török hódoltság következményében kell látnunk. Nem a természet győzte le az embert, hanem az ember maga adta át százados munkával kulturált területeit a természet vad játékának. A török hatalomátvétellel párhuzamosan átvette az uralmat a természet, amely most ismét az ember beavatkozásától függetlenül alakította ki a maga növényvilágát és klimatologikus változásait.

A 16. és 17. században a szegedi, kecskeméti polgárok, majd a 17. század végén halasiak legeltetik Majsa, Ágasegyháza, Kígyós, Üllés, Kömpöc pusztán barmaikat. A földművelésre nem volt ember. Ezek a puszták a redemptió (megváltás) előtt végeláthatatlan futóhomokos, semlyékes, nádas, itt-ott füves területek voltak. Egy-egy nyárfa emelkedett csupán ki az egyhangúságból.

---

* Részlet a korán elhunyt szerző Kiskúnmajsa településtörténete c. munkájából. A Gondviselés kifürkészhetetlen akaratából e dolgozatában termésének csak zsengéjét adhatta. Rajongva szeretett szülőföldjének, a Kiskúnságnak készülő monográfiája darabban maradt. Ő is áldozatul esett a „szegények betegségé"-nek, a gümőkornak, ami ellen még ma is olyan sokan kilátástalan harcot folytatnak a sivár homokon. A dolgozatra tanára, dr. Eperjessy Kálmán hívta fel figyelmemet. **Szerk.**

[1] Szamota, Régi utazások, 92. l.

Ez az ilyenirányú fejlődés még a mai gazdaságkultúrában is érezteti hatását, mert az ilyképpen átalakult talaj- és éghajlati viszonyok miatt a Kiskúnságon az okszerű, jövedelmet hozó gazdálkodás nagyon nehezen űzhető.. Főleg a homoktalajon rendszeres forgós gazdálkodás nem űzhető és éppen azért homokvidéken általában szabad gazdálkodást folytatnak. A változó talaj és a rendkívül kedvezőtlen éghajlat alakította ki a Kiskúnság sajátos növénytermelési rendszerét a múlt század folyamán. A megszállás után hosszú ideig az állattenyésztés volt az irányadó művelési ág.

Kiskúnmajsa területének művelési ág szerinti megoszlásáról Palugyay könyvének megjelenéséig és az 1855. évi osztrák kataszteri összeírásig csak igen gyér adatok állnak rendelkezésünkre. A hadiadó összeírás az 1773/74 hadiévtől az 1850/51 hadiévig ugyan kaszás holdakban közli a szántóföld, a rét és kapás holdakban a szőllő nagyságát, de adóbevallásról lévén szó, ezek az adatok csak általános tájékozódásra szolgálhatnak. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy 1773—1851-ig (78 év) a szántóföld nagysága megháromszorozódik. 1855—1895 év alatt (40 év) pedig megkétszereződik: 11.668 kat. holdról — 22.245 kat. holdra növekszik és ezzel a századvégére el is éri a művelési ág szerinti megoszlás azt az állapotot, amelyben ezután már csak lényegtelen változások történtek.

A megszállástól (1743) a redemptioig (1745) tartó két éven keresztül Majsa lakói még királyi jobbágyok voltak, akik saját birtokkal természetszerűleg nem rendelkezhettek. A redemtio során a Majsa pusztára települők Majsa, Ágasegyháza, Kigyós és Jakabszállása negyedrészét váltották meg. Ezeknek a pusztáknak a mai állapot szerint a területe 27.579 kat. hold. A zálogösszeg törlesztéséhez minden telepes annyival járult hozzá, ahogy anyagi viszonyai éppen megengedték. Így lett a tulajdonosa a megváltott birtok ráeső hányadának. A redemptiót követő felosztás során a 148 redemptor a 27.579 holdas határból csupán 8.723 holdat osztott fel maga között. A közösben hagyott 18.856 holdnyi ingatlan hasznaiból arányosan részesült. Ennek intézésére közbirtokosság alakult, mely nem volt azonos a politikai községgel, de a község vezetésében nagy befolyása volt. Ez a közbirtokosság a jövedelem felosztásáról esetről-esetre külön határozott.

A redemptiókor 10 kat. holdtól—125 kat. holdig terjedő területeket osztottak ki. Számban (74) a 21—30 holdas terület volt a legnagyobb, míg a legnagyobb területet a 101—200 holdasok teszik (3287 kat. holdon).

Már a redemptiónál is meglehetős vagyoni eltolódásokat találunk. Ez a következő 30 évben még nagyobb mérvű lett. Sokan elszegényvednek, kénytelenek a redemptiós jusson tuladni. A Liber Fundi"-n (birtokkönyv) igen sok birtokváltozást vezetnek keresztül

A birtokmegoszlás a birtokosok között.

A földbirtok száma Kiskúnmajsán.

Birtoktest	1745 Gazd. száma	1745 Terület	1935 Gazd. száma	1935 Terület
1 holdnál kisebb	—	—	540	152
1 holdnál nagyobb	—	—	368	212
1—5 kat. hold	—	—	1084	2799
6—10 kat. hold	—	—	579	4106
11—20 kat. hold	4	72	461	6486
21—50 kat. hold	74	2358	354	10782
51—100 kat. hold	44	3096	73	4669
101—200 kat. hold	27	3287	18	2453
201—300 kat. hold	—	—	3	735
301—1000 kat. hold	—	—	1	844
1000-nél nagyobb	1	18856	3	4651
Összesen:	149	27579	3484	37889

A gazdálkodásban szerencsésebbek összevásárolták az eladó jussokat és 1772-ben a megváltás után 27 évvel a 150 forintos legnagyobb összegű megváltás helyett, már 722 ft. 15 kr. redemptiós részt sajátjának valló földbirtokossal is találkozunk, akinek már földbirtoka 625 holdnyit tesz ki.

A birtokváltozások vizsgálata nagyban hozzájárulna a gazdasági élet változásainak pontosabb körülhatárolásához. Sajnos az előmunkálatok még hiányoznak. A hivatalos statisztikai felvétel is 1895-ben csak a birtokosok számát (1926. bérlő ezekből: 924) közli.

1926-ban a község birtokainak levonása után a 33.107 holdnyi terület 3015 birtokos gazda között oszlott meg. A földbirtokreform végrehajtása során a község területének mintegy $^1/_7$-e lett megmozgatva. Ezek során tulajdonjogilag és nem a tényleges birtoklás szempontjából egyenletesebb lett a birtokmegoszlás. A földhöz jutottak Kiskúnmajsa közbirtokának régi bérlői voltak. Így most már 1935-ben a 37.889 holdnyi terület 3484 birtokos között oszlik meg.

Láthatjuk, hogy a számban legtöbben az 1—5 kat. holdú birtokosok (1084), csak mintegy 12-ed részét birtokolják a földnek. Ezzel szemben a 10.782 holdnyi legnagyobb birtokkategória, az összes birtok jó $^1/_3$ része, a birtokosok tizedrésze között oszlik meg.

Ennek ellenére a majsai birtokmegoszlást egészséges állapotnak hangoztatják. Pedig a szaporaságban jelentős munkásréteg, amelyben egykori redemptusok és irredemptusok leszármazói szerepelnek, ma már nem talál elég munkaalkalmat a felaprozódott kis- és középgaz-

* 1895-ben a birtokosok száma: 1926. Bérlő ezekből 924. Mg. Stat
Az 1743. évi állapotot a rendelkezésemre álló redemptiós kulcs alapján magam számítottam ki, míg az 1935. évi adatok a Stat. Közl.-ből valók.

daságokban, így más vidéken kénytelen a téli élelmet megkeresni. Erre az összefüggésre később fogok rámutatni.

Az 1745-ben a redemptióban felosztott földek már másfél emberöltő mulva sem tudták a szükségletet fedezni, azért 1788-ban elhatározza a község, hogy új osztályt létesít. Az első évtizedekben még nem okozott külön nehézséget a földművelés rendszertelensége, de a község lakosságnak fokozatos növekedésével egyre érezhetőbbé vált a régi rendszer tarthatatlansága. Az egyes szétszórt birtoktestek művelése a nagy távolság miatt szinte lehetetlenné vált.

Az első felosztásban csak a jó termőföldeket osztották ki. Ezeket a mezőgazdasági művelésre kevésbbé alkalmas területek határolták körül. Az egyes családok körülálló határait „senki földje" vette körül, amely igen alkalmas volt arra, hogy a nagyszámú baromtartásra elegendő legelőt nyújtson. Másrészt terjeszkedési lehetőséget is biztosított, mert mindenki korlátlanul használhatta anélkül, hogy vele a jószomszédi viszonyt megzavarta volna.

Már ebből is kibontakozik előttünk, hogy a növénytermelés csak másodrangú probléma volt a községi élet kezdetén. Nagyobb súlyhoz a földművelés csak a múlt század derekán jut.

A kerületi hatóságok többször megkérdezik a község tanácsát, hogy micsoda gazdálkodás módját lehetne hasznosan feltalálni? „Igen szűk, siványos és nagyon felosztva lévén határunk, semminemű gazdálkodás módját nem lehet hasznosan feltalálni, azért csak a mostani gazdálkodás módja mellett kelletik továbbra is megmaradni."[2]

Ezért igyekeznek 1780 körül már más pusztákat is bérelni. Előbb Pálost bérlik, de a félegyháziaknak sikerül a majsaiak elől Pálos bérletét megszerezni. Így a tanács Páka pusztára gondol, amelyet akkor nem jászkún település, hanem Kecskemét városa bérelt. „Páka pusztát Kecskemét városától el lehetne venni és azt a Tettes Districtusoktól kiárendálni, mely puszta magunk szaporodásához képest elegendő lenne a kenyértermesztéshez és még a lábas jószág tartására is segítségünk lenne, mivel alkalmas szállások is találtatnak benne."[3] Meg is szerzik Páka puszta bérletét.

Általános az a hiedelem, hogy az eddigi Majsa területe nem való nagyobb mértékben földművelésre és nem is képes több termést produkálni. Csak a földművelés fejlődésével és sok-sok áldozatos munkával sikerülhetett elérni azt, hogy az akkori homokos, néhol zsombékos, vizes terület, amelyről azt gondolták, hogy háromezer embert nem képes eltartani — három emberöltő mulva hatszoros lakosságnak kénytelen kenyeret adni. Ugyan nem teljesen, amint a magas elvándorlási statisztikából kitűnik. A művelést még belterjesebbé téve és néhány ipari munkalehetőséget teremtve talán még csökkenthető lenne az elvándorlás.

---

[2] Kj. 1799. febr. 10. 274. sz.
[3] Kj. 1780. okt 25. 105. sz.

Hogy az első felosztásban a községnek csak a szántásvetésre akkor még alkalmatlan földterületek maradtak, egy későbbi közgyűlési határozat élénken rávilágít, mely egyben a község akkori gazdaságának, a közbirtokosságban hagyott földek hasznosításának a rajzát is adja.

A gazdálkodás dolgában munkálkodó Magistrualis Deputatio határozata szerint Majsa községben szükséges volna egy rendes bíró, egy oeconomus, vagy gazda, és egy adószedő, akik a birtokossági dolgokat vezetik. A bíró és adószedő Majsán már régen megvannak. Viszont a tanács úgy látja, hogy oeconomusnak kirendelése mindaddig szükségtelen, míg olyan gazdasági dolgok nem leendenek, melyek megérdemlik, hogy egy különös fizetéssel szolgáló személy reájuk vigyázzon, mert ugyanis: a) Itten a kommunitásnak semmi különös szántóföldjei nincsenek, melyeket mívelhetne, amelyek vannak is, a műveltetést meg nem érdemlik, nemhogy még azok műveltetésére pénzen fogadott személy vigyázzon. b) A kaszálásban oly rendünk vagyon, hogy minden különkenyeres két nap tartozik kaszálni és amit azon két nap kaszált, fel is tartozik gyűjteni. Erre tehát semmi különös személy nem kívántatik, a tizedesek bírói kormányzás alatt mind véghez viszik. c) A szénarakás is két nap szokott véghezmenni, az igavonó marhákkal bíró lakosok szekérrel, a vonómarhák nélkül szűkölködők pedig villával teszik munkájukat; az aktualis bírák segítségére kirendelt két senatorok inspectioja alatt. d) A communitas egyéb gazdaságot nem tart 6 vagy 7 drb. lónál, ennek is egy senator vagyon rendelve".[4]

A közösben hagyott földekből időnként a redemptusok között, bizonyos művelési célra a redemptió arányában „portiokat" osztottak ki.1785: „Kígyósban a kölesföld a régi mód szerint fog osztatni, tudniillik a proportione, ha valakinek vagyon egynegyed földje Jakabszállásán, az idehaza való földjét pedig eladta, egynegyed redemptionalis után osztandó kölesföldnek, a fele és a jakabszállási másik fele pedig az idehaza való juss possesorának fog adatni."[5]

A következő évben lenföldeket is osztottak ki a „baromjárás" hátramaradása nélkül."[6]

Néhány év mulva köles alá a Mérges felöli sarkot is felosztják. Itt is erősen hangsúlyozzák, hogy azért lehet felosztani, mert a barom nem veheti hasznát: „Minthogy azon sarokforma darab föld a magunk barmának legeltetésére — minthogy azon részen a közellevő vetések végett meg nem fordulhatnak —, alkalmatlan volna, hogy valamely haszon azon földbül ne jöjjön..."[7]

A dohánytermelést is űzték, „de minthogy a munkák fáradsággal meg-

[4] Kj. 1792. dec. 2. 22. sz.
[5] Kj. 1785. máj. 2. 2 sz.
[6] Kj 1786. ápr. 3. 1 sz.
[7] Kj. 1789 ápr. 25. 4 sz.

felelő hasznot nem nyerhettek, ezen igyekezet és gazdálkodásnak neme is, azonnal végképpen megcsökkent s senki azzal foglalatoskodni nem kíván."[8]

A századfordulóra alakul ki a mai arányokban Majsa területén a földművelés. Kaszásnövényekben: rozsot, búzát, árpát, zabot; kapásokban: kukoricát, káposztát, burgonyát; ipariakban: kendert, répát; takarmánynövényekben: lóherét, lucernát, bükkönyt, takarmányrépát honosítottak meg.

A változatos területen sokfajta növény megtalálja a neki megfelelő talajt. Sajnos ez a talaj geologiai története során nem olyan gazdag, humuszos, tápanyagokkal teli talajjá alakult. Ezt a hiányt tápanyagvisszapótlással, trágyázással kellene pótolni. Ennek lehetősége még nem alakult ki.

Mivel a föld nem rendelkezik elegendő termőerővel, azért a terméseredmények vizsgálatának az átlagos magyarországi állapotoknál szükségszerűen kedvezőtlenebb képet kell kapnunk. A jobb, barnább homok 8—10 q szemes gabonát ad, a világosabb 4—6 q-t. Tiszta haszonnak ennek 40 %-t számíthatjuk, vagyis a föld 3—6 %-t produkál.

Már a földművelés ismertetésénél is kihangsúlyoztam, hogy menynyire az állattenyésztés volt a gazdasági élet megindulásában az uralkodó hasznothozó ág." Ahol máma zöld akácok között apró tanyák fehérlenek, ott a kövérfűvű legelőmezőkön címeres szarvú fehér marhák rázták a kolompot. Ahol a legelő szárazabb szikesbe csapott át, apró tippanos füvét juhnyájak borotválták. Ahol a lábnyom, vagy szekérút beleveszett a haragos zöld rétbe, ott a konda bányászott. Ha a nyári forróság leperzselte a legelőt, beverték a jószágot a rétbe, ahol mindég talált harapnivalót."[9]

A kún városok a víz miatt sohasem panaszkodtak, mindig azon törekedtek, hogy az apró kis erek elöntsék a legelőket. Majsán a vízimalmok építésénél mindig külön feltételként szerepel, hogy a vizet a legelőkről el ne zárja. 1816-ban Gál József helybeli kovácsmester hordozható vízimalmot mutatott be a tanácsnak, melyet oda lehetett szállítani, ahol a hajtóerő megvan. A régi vízimalom helyén (A Bogárzó nádas déli csücskénél Kígyós pusztán) fel is állítja malmát, de már áprilisban félti a tanács a rétjeit a kiszáradástól, ezért elzárta a vizet a malom elől."[10]

A legeltetésre a községi tanács már 1762-ben hoz szabályrendeletet: „hogy mivel két falkában vagyon a gulyabéli szarvasmarha, ennekutána a felsőbarom menjen az Alsójárásra és az alsó pedig a Felsőjárásra." „Háromesztendőnként azután megcserélték a legeltetést."[11]

Gondoskodnak szárnyék készítéséről is. „A sok ízben tapasztalt tavaszi zürzavaros időkre nézve rendeltetett, hogy a kígyósi pusztán-

[8] Kj. 1826. ápr. 1. 34. sz.
[9] Györffy I., 7. l.
[10] Kj. 1816. febr. 17. 5. sz.
[11] Kj. 1762. ápr. 19.

kon a barom és a ménes számára közönséges nádból arra alkalmatos kivezető helyen jó szárnyék keríttessen, mely mellett a barom és a ménes zuhatagos időben kár nélkül megmaradhasson."[12]

A tanyásodás megindulásával szokásba jön, hogy az eddig rideg marhákat nem engedik a tanyán lakók a baromba. Nemsokára megjelenik jegyzőkönyveinkben az a rendelkezés, hogy ennek a régitől eltérő szokásnak elejét vegyék.[13]

Az első adóösszeírás (1751) a 714 lakosnál 701 szarvasmarhát, 149 lovat, 1112 juhot és 56 sertést talál. Ez az arány kisebb-nagyobb ingadozásoktól eltekintve a lakosság számával emelkedik arányosan a mult század közepéig. Onnan azután a földművelés fokozatos hódításával, ahogy feltörik a legelőket, arányos mértékben csökken a lakosság számához viszonyítva.

A község életének második-harmadik évtizedében érezhetővé válik az Ausztriában erősebb ütemben meginduló iparosodás. A hadrakelt seregeknek nagymennyiségű ruházatra volt szüksége, melyet a kincstár már a saját gyáraiban állít elő. A gyártáshoz sok gyapjúra volt szükség, ami nálunk a juhtenyésztést igen magasra lendítette. A kedvező alkalom kihasználói tetemes vagyonra tettek szert.

Halas juhtenyésztésre alkalmas pusztaságait is először majsai juhászok lepik el. Ők voltak, akik a református Halas egyvallásúságát megdöntik. 1761-ben már külön szentmisét kell Halason számukra a majsai plébánosnak mondania.

*Az állatlétszám fejlődése Kiskúnmajsán.**

Év	Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Kecske	Szamár Öszvér
1751	701	149	56	1112	—	—
1800	2629	537	160	13136	—	—
1854	1996	1019	—	9011	—	54
1895	4322	1967	8209	3936	34	43
1911	2893	1976	4695	4110	16	28
1935	2947	2262	8208	2296	6	4

A baromfitenyésztés már a községi élet kezdetétől igen szépen fejlődött. Az első települők jórészben azért választották a két víz között hosszan elnyúló földhátat, hogy víziszárnyasokat nevelhessenek. A századfordulóra jelentékeny jövedelmi forrássá fejlődött a baromfitenyésztés.

[12] Kj. 1785. nov. 23. 4. sz.
[13] Kj. 1802. aug. 20. 85. sz. 1801 jan. 29. 1. sz.

*Az 1751, 1800. évi adatok az adóösszeírások összesítéseiből, az 1854. évi Palugyay könyvből, míg az utóbbiak a Stat. Közl.-ből valók.

A baromfitenyésztés Kiskún majsán.

	1895	1935
Tyuk	—	47751
Pulyka	—	6609
Lúd	—	13491
Kacsa	—	5467
Galamb	—	1597
Összesen:	50746	74892

A selyemtenyésztés előmozdítására Majsán az 1801-ben ittjárt nádori főkapitány hívja fel a tanács figyelmét.[13] És „kipublikálják" a nép előtt, hogy jelentse magát, aki selyembogarat akar tartani, hogy ekképpen lehessen tudni mennyi tojást szükséges kérni." A harmincas években ismét többen kezdtek foglalkozni selyemhernyótenyésztéssel. Voltak évek, amikor 50—100 q gubót is beváltottak községünkben. A méhcsaládokat adózás céljára először 1735-ben írják össze. Ekkor 11 van községünkben. Számuk 1895—1935 évig majdnem két és félszeresére emelkedett:

1735-ben 11
1760 „ 43
1765 „ 36
1895 „ 236
1935 „ 547 méhcsalád volt.

A harmincas évek kezdetén egy olasz (Siotto) a paradicsomtermelést próbálta a majsai gazdák között meghonosítani. Megfelelő, jó terméssel tekintélyes jövedelmet biztosított a gazdáknak. Nagy költséggel melegágyat épített, hogy primőrként nagy mennyiséget lehessen piacra dobni. Halála után azonban nem akadt vállalkozó, aki folytatta volna a kiépített termelői és piacrendszer vezetését.

Az első szőlőtelepítésekkel kapcsolatban a szőlőkben megjelennek a gyümölcsfák is. „A gyümölcsfák hernyóval tartva tapasztalván rendeltetik, hogy minden szőlősgazda a fáit letisztítsa Gergely napig" — rendelkezik a tanács.[14]

Majd: „tapasztaltatik, hogy szőlőkben lévő fákon számtalan hernyófészkek találtatnak. Publicáltasson a nép előtt, hogy ki-ki a fáit megtisztítsa időnap előtt, mert a meg nem tisztított fák kikeletkor ki fognak vágatni és a helység udvarába hordatni."[14]

Külön területen gyümölcstermesztésre nem nagyon akad vállalkozó. A szőlő közé ültetett nagylombú fák pedig a mai gazdasági felfogás szerint több kárt okoznak, mint hasznot. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a majsai gyümölcsfaállomány az 1895. évi 87 ezer-

[13] Kj. 1802. aug. 20. 83. sz. 1801. jan. 29. 1. sz.
[14] Kj. 1795. jan. 8. 2. sz. és 1804. okt. 6. 91. sz.
[14] Kj. 1795. jan. 8. 2. sz. és 1804. okt. 6. 91. sz.

ről 1933ben 56 ezerre csökkent. A legnagyobb csökkenés a szilvafaállományban mutatkozik: 22 czerről 8 ezerre.

*A gyümölcsfák száma Kiskúnmajsán.**

almafa	10397	10359
körtefa	2780	3538
birs	—	717
naspolya	—	225
cseresznye	2308	4667
meggyfa	25751	5902
őszibarack	6440	6620
kajszinbarack	6313	6468
szilvafa	21530	7846
ringló	—	519
diófa	1791	22148
mogyoró	—	74
mandula	36	28
gesztenye	138	70
eper	9613	7296
egyéb	—	1
Összesen	87097	56448

Csemegeszőlőtermesztésünk még gyümölcskulturánknál is elmaradottabb állapotban van. A régi fajtákon kívül halljuk ugyan emlegetni termelők körében a szőlőskertek királynője, Mathiász Jánosné, Afus-Ali, Bernáth János, stb. fajtákat, de termésüket még kíváncsiságból sem láthatjuk, holott községünk kimondottan szőlőtermő vidék. A szomszédságunkban lévő Árpádközponti Bohn József-féle csemegeszőlőtelep azonban a legfényesebb bizonyíték arra, milyen szép jövedelmet tud biztosítani kellő hozzáértéssel még a mi területünknél silányabb homok is.

A megszállás utáni évtizedekben a község legfőbb jövedelmi forrásai a csapszékek voltak és sok esetben hozadékuk a kiadásokat 90 %-ban is fedezték. Ezért természetesnek látszik, hogy a község szőlőnek alkalmas homokos talajából a redemptusok között nemsokára osztanak ki szőlőföldeket. Már 5 évvel a megszállás után megindul a ma Öregszőlőnek nevezett dülő betelepítése szőlővesszővel, melyet a tanács osztott ki. Ezt a területet az 1779. évi Bedekovics, az 1786. évi II. József-féle és az 1825. Varga-féle térképek mind szőlővel beültetett művelt területként jelzik. A szükségletet ugyan ekkor még ez a terület nem tudta kielégíteni, mert a számadásokban budai, kecskeméti, szekszárdi, szentendrei ,szigetvári borokról is történik említés.

A 18. sz. végén ugyan már olyan nagy volt a szőlőtermelés, hogy

*A Stat. Közl. alapján.

a község eddigi egyedárusítási jogát felfüggesztették és a tanács 3 hónapi időtartamra megszavazta a szabad bormérést.[15]

A következő század (19. sz.) elejére nagyjában bekövetkezett a bortermelésben Kiskúnmajsán az a helyzet, amely miatt az elmult években a hegyközségi törvényt kellett meghozni. Vagyis: „szőlőföldek újak a Districtualis engedelem nélkül osztatni tilalmaztatnak."[16] A bortermelés nagyon fellendült. Csak helyi piac volt, amely nem volt képes még többet felvenni, így nem engedték meg az új szőlő ültetését.

Az alföldi erdősítéssel ellensúlyozni lehet a másrészt értékes és eredményes folyószabályozásoknak azt a súlyos következményét, hogy az Alföld a multhoz viszonyítva sokkal szárazabb lett. Az erdősítés közegészségügyi jelentősége kétségbevonhatatlan, de más a mezőgazdasági termelés és állattenyésztés, ha a steppe klimájú, feletle száraz levegőjű sík földön kisebb-nagyobb foltokban erdők tarkítják majd a szántóföldeket. Az erdőfoltok szivacstömlőként lassan párologtatják el azt a légköri nedvességet, mely az erdőtlen vidéken oly könnyen felszikkad. Gazdaságilag pedig nagyon előnyös a közeli erdő.

Bizonyára már az utóbbi szempont vezette a Kiskún-Kerület kapitányait, akik az erdősítést szigorúan kötelességévé teszik a községnek. A közgyűlési jegyzőkönyvekben olvashatjuk: „Azon parancsolt erdőnek annyival inkább való gyarapítása rendeltetett, hogy valaki annak árkát által hágja egy forint, aki pedig fát kirugni merészel 12 forintra büntettetik."[17] Állandóan tanítják, serkentik a lakosságot az erdő ültetésre: „Districtualis Geometra Bedekovits Lőrinc Úr tegnapi napon itt megjelenvén a közönséges Publicatio után a népnek értelmesen kimagyarázta, hogy az újonnan kirendelendő erdő plágában mitsoda nemű fákat és minemű szerénséggel kelletik ültetni és abból minemű hasznokat lehet várni."[18]

Az erdők állapotáról így számolnak be: „Ezen helységben mind a communitas, mind a lakosok által homokos helyeken ültetett erdők jó állapotban vagynak, az arra kirendelt csőszök jól vigyázván azokra. Ezen tavaszon a communitas a kigyósi pusztán (1816) lévő homoknak meggátlására jó darab erdőt gyenge fákból ültetett. A lakosok is ugyanazon célból plántáltak."[19]

„A futóhomok erdőültetés által megakadályoztatván bé ültessék. Köztapasztalásból Kijjós-pusztának Zsombós kúti melléke hosszan kiterjedő siványos homoktól elboríttatván, nehogy a jó legelő ezáltal elnyomattasson, jövő tavasszal a redemptus lakosok között felosztatni és fákkal beültetni rendeltetik."[20]

---

[15] Kj. 1791. ápr. 17. 2. sz.
[16] Kj. 1821. márc. 9. 15.
[17] Kj. 1781. febr. 13. 4. sz.
[18] Kj. 1800. márc. 24. 54. sz.
[19] Kj. 1816. máj. 16. 64. sz.
[20] Kj. 1824. jan. 14. 6. sz.

Kigyós pusztán az akkor telepített területen mintegy 53 holdnyi erdő még ma is van, mert ahogy a futóhomokot megkötötték, a környező láposokon folyt az állattenyésztés. Az erdősítés folytatását pedig a gyorsütemű tanyakialakulás hátráltatta.

Ma az erdősítés szinte egyedül akácfával történik. Kevés nyárfát, tölgyet és fenyőt is ültetnek. 1927-ben a község 500 holdnyi erdőterületéből 11.5 kat. holdat termeltek ki, amelyet nyilvános árverésen bocsátottak a vevők rendelkezésére.

Az utcák fásításáról először 1816-ban van szó. „Már három ízben publicáltatott a nép előtt, hogy minden házbirtokos a ház eleibe ültessen. Teljesíttetett is ezen parancsolat, de fájlalva lehet látni, nem lévén minden embernek módja azoknak oltalmat csinálni, csak a tehetősebbek házaik végében zöldellenek a fák."[21]

A legújabb községfejlesztési programmban az utcák fásításáról szintén van szó.

A századforduló felé Kovács Ferenc gyufagyárat létesített Majsán. Nemsokára azonban Félegyházára vitte át. A Statisztikai Közlemények az 1910. évről számolnak be róla, hogy egy gőzmalom 23 munkással dolgozik. Két működő gőzmalmunk közül azóta egyik sem érte el a 20-on felüli munkáslétszámot, így nem sorolhatók a gyárüzemek közé.

A község első mesterei a molnárok voltak. A legrégibb szárazmalmunk még Üllésről való volt, sőt még a második is, melyet 1742-ben Üllésen vásárolt az „üllési bírák és tanács". Utcanevet az iparok közül csak a malmok adtak.

A kenyér készítőivel, a sütőkkel egyidejűleg a mészáros jelenik meg. A községi mészárszéket Vereb Mihály bérli, de 1747-ben már házikezelésbe kerül egy székbíró felügyelete alatt. Mészároslegénye konvenciót kapott és a község alkalmazottai közé tartozott.

Az élelmiszeripar képviselői után legkorábban a ruházati ipar honosodik meg. 1794-ben takács-céhről emlékeznek meg, számuk már tekintélyes lehetett: „A helybéli takács-céh azon instál, hogy egy érdemes senator rendeltetne közikben comissáriusnak..."[22]

A kerületi rendelet után a tanács közli a takács-céh tagjaival, hogy három évet távolabbi városokban „nem vándorlott" mesterlegény „céh be be ne vétessék." Megszorítja még ezt a tanács azzal is, hogy a céh senkit sem vehet föl tagjai sorába a tanácsnak való előzetes bejelentés nélkül[23]

Néhány év mulva a takácsok-céhéhez a szűcsök, csizmadiák és szabók is csatlakoznak.[24]

A takács-céh annyira meg is erősödik, hogy más városokban való

[21] Kj. 1816. máj. 16. 64. sz.
[22] Kj. 1794. jan. 13. 9. sz.
[23] Kj. 1798. szept. 15. 199. sz.
[24] Kj. 1802. szept. 15. 199. sz.

szokás szerint körmeneteken a férfiak lobogóját is ők hordozzák.[25]

Egy 1815-ben való királyi parancsolat alapján a tanács Majsán összeírja azokat, akik a kötelező vándorlást elvégezték és céhben voltak. Ekkor 15 takács, 3 szabó, 9 csizmadia, 5 szűcs, 1 szíjgyártó, 5 kovács van községünkben.[26]

Legnagyobb számmal takácsok vannak. Megjelenik a szíjgyártó is. A kovácsok számának gyarapodása a közlekedés megjavulására, jobbanmondva a szekerezés elterjedésére mutat, ami a földművelés térhódításával hozható kapcsolatba.

A Kamara német iparosokat akar Majsára telepíteni a múlt század elején, de a tanács védi a helyi iparosok életlehetőségét és mereven elzárkózik a telepítés elől.[27]

A századfordulótól általában minden iparágban emelkedés tapasztalható és megállapítható, hogy az iparosodás, amelynek fejlődési lehetőségei megvoltak, megfelelőképen kialakult, sőt egyes iparágakban (cipész, szabó) a környékbeli lakosságot is ellátják kisipari termékekkel, amelyeket a vásárokon továbbítanak a fogyasztóhoz.

A település első századának végén már szükséges volt, hogy a tanács az aratórészt meghatározza: „Az időnek környűlállásához képest a tiszta búza 11.-én; a kétszeres, vagy fele tiszta, fele rozsvetés általjában 10-dén, csupa rozs és minden tavaszi 9-dén; a kazsásnak 15 kr. Szent Iván napig és a gyűjtők 7 kr., azután a kaszások 17, a gyűjtők 9 kr. határoztatik. A gyűjtő bérére vétetvén a szőlőkötőzők is."[28] 1806-ban újra meghatározzák a nyári munkák napszámát. Ekkor már a tisztabúzát 12-dén, a rozsot és a tavaszit 10-dén aratják.[29]

Tíz évvel később napszámmegállapítás szerint a kapásnak-kaszásnak egyformán 1 ft. jár. Eddig meglehetős eltérést tapasztaltunk. Ekkor a kevés munkásra világít a tanács rendelkezése: „amely kézi munkás aratás előtt külső helyre kaszálni kimégyen, avagy gyűjteni 15 pálcákkal büntettetni rendeltetik."[30]

Ezután előmunkálatok hiányában egy évszázadig nem tudjuk követni a majsai munkás sorsát.

Az első világháború utáni években a tavasz beköszöntésével szinte tódultak Kiskúnmajsára a különböző állami és magánuradalmak ispánjai, cselédfogadói, hogy a jóhírű, dolgos majsai munkaerőt megszerezzék. A május elejével megkezdődő cukorrépa munkában évenként mintegy 600—700 majsai munkás vette a vándorbotot a kezébe, hogy a télirevalót magának és családjának megszerezze. Nem volt ez könnyű kereset, nagyon keményen kellett megdolgozniok a megaján-

[25] Kj. 1804. ápr. 21. 40. sz.
[26] Kj. 1815. jan. 18. 1. sz.
[27] Kj. 1802. jan. 20. 11. sz.
[28] Kj. 1795. jún. 12. 390. sz.
[29] Kj. 1806. máj. 22. 65. sz.
[30] Kj. 1816. jún. 16. 76. sz.

lott munkabérért, de el kellett menniök, mert a község már nem tudott elég munkaalkalmat adni.

1933-ban váratlanul május közepéig egyetlen munkást sem szerződtettek vidékre. A közigazgatási munkaközvetítő iroda körleveleket bocsátott ki azokhoz az uradalmakhoz, ahol más években tömegesen alkalmaztak majsai munkásokat. De mindenütt a leépítésre, termelési ág szükségszerű átállítására hivatkoztak. Így a majsai munkáspiacnak kellett felvenni a máskor nyári munkára elvándorolni szokott 1000—1400 munkáskezet, amely természetesen a munkabér tetemes csökkenéséhez vezetett. És ez évenként ismétlődött. Természetes, hogy ez azután több családnál „csikorgó" életmódot, éppen csak a létminimumon való életet jelentette. A fővárosi sajtó is felfigyelt erre és hiába közölt „Az igazi Majsa" címen helyreigazító közleményt a Kúnsági Hírlap[31], néhányszáz család bizony keserűen tapasztalta a gazdasági válság következményeit. Azt is meg kell ugyan jegyeznünk, hogy a hatóságok sok mindent próbáltak tenni és tettek is a nyomor leküzdésére, de már a körülmények és a hivatalos körök felfogása miatt sem sikerülhetett nagyobb darab kenyeret adni az éhezőknek.

A majsai munkás aratói köztudomás szerint a Duna—Tisza közén a legolcsóbb munkaerőt jelenti.

Aratáskor látástól-vakulásig folyik a munka. Mert az aratással sietni kell. Kiskúnmajsa határának legnagyobb részén a legtöbb gabonát maga a gazda aratja a családjával. Ahol a gazdára nagyon rácért a gabona, ott napszámost fogad. Ezeknek 1939-ben naponként 3 pengőt és élelmet adtak. A középbirtokosoknak az esztendők során bevált részes aratóik 12-déből és 11-déből aratnak.

A kis részeknél, ahol 8—10 napig tart a munka, egy arató 7—8 q-t kereshet meg. Ebből 2—2.5 q-t adnak a marokverőnek. Nagyobb helyeken 18—20 napos aratással 10—12 q-t keresnek.

Az aratás idején kívül a cséplésben a részesnek 2—3 napot ingyen kell dolgoznia, nagyobb résznél pedig egy hetet is. Ez a robot, amely ellen az aratómunkásság már olyan régen tiltakozik, még mindig nem veszett ki. Sokszor még 4—5 nap ingyen munkát is követelnek a részestől.

Kiskúnmajsán igen nagy a kínálat a munkaerőben. Egyik okát ennek abban kell látnunk, hogy a majsai gazdák (egy-két kivételtől eltekintve) nem adják ki a kezükből a földet, amíg élnek.

Nem ritka az olyan eset, amikor 20—30 holdas gazdálkodó családos fiai napszámba járnak, hogy a ruhára valót megkeressék. Az élelem még csak kijár nekik az öregektől. Máshol a gazda 60 éves korában elhagyja a tanyát és „nyugdíjba" vonul. Bemegy a városba és a gazdakörben politizál. Nálunk talán azért kihalt a gazdakör, mert a gazdálkodóink holtuk napjáig dolgoznak. Nem érnek rá politizálni. Túrják a homokot, mert, mint mondják, nehéz az élet. Ebben a mondásban benne tükröződik a kétszázéves mult során átélt összes tapasz-

talat. A majsai földdel heroikus küzdelmet kellett folytatni, míg a szántóföldi művelés mai szintjére sikerült felemelni.

A Kúnságot még tetemes összeggel másodszor is meg kellett váltani, nem volt elég a kúnok tetemes véráldozata, akik szinte teljesen felőrlődtek a magyarság védelmének ezen az őrhelyén. Ezzel szemben a német birodalomból összeverődött lakosságot legtöbbször kész, felépített falu és adómentesség várta.[32] Mégis ennek ellenére Majsán kevés a föld, a lakosság lélekszáma erősebb ütemben gyarapodott, mint ahogy a termelés előrehaladásának eszközeivel a föld termőerejét, hozamát fokozni lehet.

Kiskúnmajsa kereskedelmének elhatározójellegét a mezőgazdasági termelésben résztvevő lakosság túlnyomó többsége adja meg. Ebből okszerűen folyik, hogy a mezőgazdasági terményekben nagyméretű kiviteli kereskedelem fejlődött ki, viszont az ipari cikkekben megnyilvánuló szükségletet behozatallal pótolják.

Hosszú ideig csupán állattenyésztéssel foglalkoznak ezen a tájon. A szarvasmarhakereskedelemnek van csupán jelentősége. A település után megjelenik a levágott állatok bőrének felvásárlására az óbudai bőrszedő.

Az első boltos, aki a lakosság fűszerszükségletét biztosította, egy Demeter nevű görög szatócs volt. A község bolthelyiségeket építtetett és azokat adták ki egy-egy jelentkezőnek.

Majsa kereskedelme attól kezdve lett nagyobbméretű, hogy 1837-ben négy országos vásár tartására nyert jogot. Az állattenyésztés hátterbeszorulásával a mezőgazdasági termények közvetítését bonyolítja le a helyi kereskedelem.

A majsai piac sokáig jóhírnévnek örvendett. Határozottan jó volt mind az ár, mind az áru tekintetében. Sokszor itt alakult ki egész Délpestmegye gazdasági életének legforgalmasabb pontja. Ez a kiváltságos helyzet azonban a század negyvenes évei felé a múlté lett. Ennek oka jórészben abban keresendő, hogy az útfejlesztés nem járt ugyanazon nyomon, mint amilyent a fejlődő élet megkövetelt volna.

A járhatatlan tanyai dülőutakon a piacra igyekvő gazda minél kevesebbet akar haladni kocsijával, azért nem jön az elég távoli majsai piacra, hanem a jobb utat keresve könnyebben felkeresi a környező falvak, vagy tanyaközpontok, városok piacait. Másrészről már tanyaközpontoknál a kocsma mellett legtöbbször megtalálható a fűszeres, ahol ilyen szükségletét beszerezheti és eladó gazdasági termékeiért pedig már egy kialakuló házaló kereskedelem érte is megy. A fejlődés további során valószínűleg kevesebb súly esik a piacra.

Arra vonatkozólag, hogy milyen nehezen lehetett az országos útépítési programmban helyet szorítani Majsának, a szabadkai út kiépítésének, jobbanmondva kiépítetlenségének ügye élénken rávilágít.

[31] K. H. 1937. márc. 14.
[32] Schmitzl Erzsébet, Adatok Nagytőszeg telepítéstörténetéhez, 4–8, 11.

A régi majsai jegyzőkönyvek tanusága szerint a szabadkai út kiépítésének gondolata már a mult század derekán is foglalkoztatta a községet. A majsaiak korán észrevették ennek az útnak helyi és országos fontosságát.

A majsa-félegyházi vasút a kilencvenes évek vége felé készült el s körülbelül erre az időre tehető a csongrádi—bajai-műút kiépítése, mely községünket Kiskúnhalassal és Félegyházával köti össze. Ugyanerre az időre esik Kígyós pusztának intenzivebb művelés alá vétele és ezzel került az érdeklődés homlokterébe a szabadkai út jelentősége. Majsa már a kilencvenes években elkövetett mindent, hogy ezt az utat kiépítsék, vagyis a törvényhatósági úthálózatba felvegyék. A kérvényezés eredménye akkor annyi volt, hogy megjelent egy mérnök. Szétnézett. Talán néhány karót is lecövekelt, de aztán semmi sem történt.

A község állandóan függőben tartotta az ügyet. Az újabb kérvényözönre a törvényhatóság terveket és részletes költségvetést kért, amelyet az akkori előljáróság sietve benyújtott. 1912-ben már hattagú műszaki bizottság is kiszállott a szabadkai út ügyében. Nemsokára a kitört első világháború erre is pontot tett.

A háború után előljáróságunk újra megkezdte a kilinceselést. 1922-ben végre jóváhagyták a tervet, megtörtént a közigazgatási bejárás is 1930-ban a vármegye a szabadkaival együtt a kisteleki út kiépítését is kilátásba helyezte, ha a költségek egyharmad részét Majsa viseli. Ez a községnek mintegy 250 ezer pengő kiadást jelentett volna. Meg is szavazták. Egészen váratlanul a vármegye mégis felvette mind a két utat a törvényhatósági úthálózatba, úgyhogy a község mentesült a költségektől. A kisteleki út el is készült, de a szabadkai út még nem. Ez részben érthető is. A Szank—Móricgát— és Kiskúnmajsa—Prónayfalva—Vadkert-utakat is az utolsó évtizedben kellett a törvényhatóságnak elkészíttetni. Az első világháború előtt nem gondoltak rá, hogy az ország közepét is megilletik azok a kultúrjavak, amelyeket a perifériák kilincselés nélkül is megkaptak.

A Félegyháza—Majsa vasútvonalat 1907-ben Halasig kiépítik. A fizetéscsökkentések után a gazdasági élet lanyhulását a vasút statisztikája is érzékenyen elárulja. 1929—30-ban a forgalom mély ponton volt. Utasforgalom az 1927. évi 85 ezerrel szemben 1930-ban majdnem a felére, 43 ezerre csökkent. Ugyanezt mutatja nagyjában a teher- és árúforgalom is. Az 1930 év óta folytonos javulás mutatkozik, azonban még 1936—37-ben is messze alatta marad az 1927. évinek.

A Kecskeméti Gazdasági vasút keskenynyomtávon 1928-ban kezdte meg működését. Az állomást a község központjától 2 km-re építették, ami különösen a személyforgalom szempontjából igen hátrányos. Kecskemét város ugyan nem riad vissza attól sem, hogy az állomást a község központjáig behozzák. Ebben az esetben a Szegedi Gazdasági Vasút pusztamérgesi végállomásával is összekötnék ezt a keskenytávú vonalat. Sajnos még nem sikerült megvalósítani.

Az elmondottak után felvetődik a kérdés, hogy mit kell tennünk, hogy a lakosság életfeltételeit megkönnyítsük? Milyen jövő elé néz ez a település?

A szellemi kultúra szempontjából szükséges, hogy a termelő lakosság a népi földművelési alapokból kiindulva a kipróbált rendszerek előnyeivel megismerkedhessen. A szélesebb alapú gazdasági képzés hiányát a község a következő évtizedekben nyomasztóbban fogja érezni.

Meglepően kevesen jutnak el a község lakosaiból szellemi pályára. Ezen is az arra alkalmasok kiválogatásával és az eddigi tanulmányi segélykeretek felemelésével segíteni kellene.

Gazdasági szempontból szükséges a gazdasági termelés általános reformja és belterjessé tétele, hogy a föld képes legyen legalább a szaporulat eltartására.

A termelést az állattenyésztéssel egyensúlyba kell hozni, hogy megfelelő regeneráló erő álljon rendelkezésre. Ez már a termékenység fokozását is jelentené.

Az öntözés megoldásával a kertgazdálkodás felé tehetne a község lépéseket, mert a jövendő táplálkozási irány egyébként is a vitamindús táplálkozás felé halad.

Fokozottabb ütemben kell a még kihasználatlan homokot és sziket termővé tenni.

A fásításnak gyorsabb ütemben kell történnie. Alkalmas háziipar kiszemelése és elterjesztése révén a nyaranként elvándorolni szokott 1000 főnyi munkásságnak tudnánk téli kereseti lehetőséget biztosítani.

A tanyai dülőutak karbantartására nagyobb gondot kell fordítani Az összes jelentős törvényhatósági utak makadámmal való ellátása után gondolni kell a kátyus dülőutak kövezésére is, amelynek eddig még a gondolata sem merült fel hivatalos tényezők előtt. A községnek még súlyos anyagi áldozattól sem szabad visszariadni, hogy a Kecskeméti Gazdasági Vasút Pusztamérgesig vezethető legyen. Ezzel Kígyós puszta vaspályával is a községhez lenne csatolva. A felépítendő Duna—Tisza-közi csatorna áldásaiból nem szabad Kiskúnmajsának kimaradnia.

A vitéz Szendrőy István főjegyző által 1940-ben készített 10 éves községfejelsztési terv sok üdvös elgondolást tartalmaz. Szerepel benne községház, szegényház, egészségház, strandfürdő és sportpálya építése. Az óvodáknak napközi otthonná való átalakítása. Utcaszabályozás elvégzése. Három új ártézikút fúrása. A piac rendezése, szemétládák elhelyezése.

A járdák burkolására évenként 2 ezer pengőt irányoz elő a tervezet.

Az utcák fásítását olyanformán állítják át, hogy az akácfákat. melyek a célnak csak részben felelnek meg, eltávolítják és helyettük hárs- és juharfákat ültetnek. Kiépítik a közvilágítási hálózatot.

A közdülőutak mérnöki felmérése, bekötőutak kiépítése, a szabadkai út kikövezése a Halas—szegedi országútig és a csongrádi útnak a közúti hálózatba való felvétele is szerepel a tervezetben.

Kereskedelmi repülőtér céljaira a Kálvária melletti területet ajánl fel a község.

A Kecskeméti G.-V.-nak Ágasegyháza, Pálos, Kígyós pusztán át Mérgespusztáig való kiépítése.

Gyümölcs-csomagoló építése a piactéren. Gyümölcs- és húskonzervgyár létesítése a hegyközséggel karöltve.

A polgári fiúiskola részére tornaterem és szolgalakás, a polgári leányiskolának tornaterem építése.

Vízvezeték létesítése az ártézi kutak segítségével. Katonaságnak ingyen telek felajánlása kaszárnya felépítésére. A kömpöci községi nagybirtok intenzív hasznosítása. Ravatalozó az Alsó- és Felsőtemetőben. Hídmérleg felállítása államsegéllyel.

Az alábbiakban igyekeztem egy kiskúnsági város gazdasági képének kialakulását a rendelkezésemre álló adatok és saját megfigyeléseim alapján megrajzolni és annak során jelenlegi gazdaságpolitikájának főkérdéseire rámutatni.

† *Takács István* (1915—1943)
volt főiskolai hallgató (Szeged)

A földrajz-tudomány mai feladatai az Alföldön.

Az Alföldön elvégzendő földrajzi feladatok valamennyien a dolog természetéből kifolyólag egy végső cél felé, az Alföld földrajzi monográfiájának elkészülése felé mutatnak. Egy olyan földrajzi monográfia, ha úgy tetszik egy olyan tájrajz felé, amely az alföldi élet minden ágára kiterjed és a természeti és emberi hatások bonyolult szövevényét kisebb és nagyobb tájegységenkint szerves életegységgé fűzi össze.

Őszinte örömmel értesültem arról a nagyszabású Tisza-monográfiáról, amelyet az Alföldi Tudományos Intézet tervez. Nemzeti szempontból sem közömbös a „legmagyarabb folyó" monográfiájának elkészülése, e mellett azonban magának az Alföldnek egyetemes feldolgozásáról sem felejtkezhetünk meg. A „Dunántúl és Kis Alföld", valamint „Erdély" megjelenése után az Alföld is igényelheti, hogy elkészítsük a róla szóló, önálló és korszerűen tudományos tájrajzot.

Egy ily természetű monográfiához máris sok anyag gyűlt össze folyóirat-cikkekben és értekezésekben. Ezek mindenki számára hozzáférhetőek és könnyen felhasználhatók. Igen sok értékes anyag gyűlt össze kéziratban maradt dolgozatokban is, így különösen tanárvizsgai szakdolgozatokban, amik egy alföldi monográfiához sok adattal szolgálhatnak. Ezek a tanárvizsgáló bizottságoknál, vagy egyes egyetemi és főiskolai földrajzi tanszékeken és intézetekben a nagy közönség számára hozzáférhetetlenek és nagyobb részükben még a szakkörök előtt is ismeretlenek. Kívánatos volna, hogy az Alföldi Tudományos Intézet ezek jegyzékét az illetékes hatóságoktól gyűjtse össze és az évkönyvében adja közre. A jobb szakdolgozatok kiadásáról, vagy az Intézet részére való lemásoltatásáról is lehetne gondoskodni. Az ily módon összegyűjtött bibliográfiai anyagot, illetőleg a bennük feldolgozott területeket térképre vetve áttekintő képet nyernénk Alföldünk földrajzi felkutatásának helyzetéről. Az üresen maradt részeket a további kutatások tervszerű oda-irányításával célszerűen ki lehetne tölteni. És itt megint az Alföldi Tudományos Intézet céltudatos irányító munkájára van szükség.

Az Alföld egyes tájaira, vagy községeire vonatkozó monografiák összegyűjtésénél nemcsak a szigorúan vett, földrajzi munkákra gondolok, hanem valamennyi segédtudományhoz tartozókra is a geologiától a szociográfiáig és különösen fontosnak tartom a szülőföld-ismereti (Heimatskunde) dolgozatok összegyűjtését — természetesen nyelvre va-

ló tekintet nélkül. Német nyelven a Csonka-ország határain innen és túl egyaránt sok szülőföld-ismereti monográfia jelent meg, de találunk a Délvidéken horvát és szerb nyelvűeket is.

A szülőföldismereti monográfiákat az Intézet Alföld-szerte szorgalmazhatná és pályázatokkal jutalmazhatná. Ez nem igényel feltétlenül tudományos szakismeretet és általános tapasztalat szerint a falu lelkes intelligenciája nagyon jól meg tudja csinálni különösen ha valamilyen vezérkönyv, vagy kérdőív van a kezében. (Pl. a Fodor—Orbán, vagy a Bodor Antal féle).

Ezzel vág össze az egyes községek anyakönyvi adatainak összegyűjtése. Fontos volna az Alföld valamennyi községéről a XVII. és XVIII. századi lakosságának névsorát ismernünk.

Különös gondot kell fordítanunk a szomszéd államokhoz csatolt régi alföldi tájaink szülőföldismereti feldolgozására. Elsősorban a geográfus bölcsészhallgatókra számíthatunk ezen a téren. — ha ilyenek vannak, de a szülőföld-ismereti gyűjtést elvégezheti bármilyen hallgató is, legyen jogász, közgazdász, orvos, vagy teologus. Mindenki fog ebben a munkában olyan vonatkozásokat találni, amelyek őt különösen érdeklik, és amikből jövendő életpályájára gazdag tapasztalatokat szerezhet. A táj- és népkutató munkaközösségek erre számos példát sorolhatnának fel már eddig is. — És ne álljunk meg csak a földrajzi, illetőleg szülőföld ismereti témáknál, hanem foglalkoztassuk az elszakított területekről származó hallgatókat a saját szakmájuk körében is szűkebb hazájuk területét érintő feladatokkal.

Ezen az Alföldszerte megindítandó monográfia-sorozaton kívül vannak az egész Alföldre kiterjedő földrajzi és speciálisan gazdasági földrajzi feladatok, amelyeknek a megoldása szükségszerűen szakembert kíván, és aminek elvégzése meg kell előzze az Alföld tájrajzának elkészítését.

Már a fizikai földrajz, vagy még szorosabban a morfológia terén is azt látjuk, hogy az Alföld felszínét részletesen tárgyaló morfologiai munka, vagy csak dolgozat is több mint 30 esztendő óta nem készült. Azóta pedig igen sok olyan kérdés tisztázódott, és sok olyan eddig ismeretlen adat merült fel az Alföldre vonatkozólag magában a földrajzban, de a segédtudományok haladása, illetőleg további kutatásai nyomán is, hogy ezek alapján újra kell rajzolnunk az Alföld felszínének genezisét. Így a pleisztocénkori löszképződés, az Alföld tektonikája és a hydrográfiája közötti kapcsolat, a hazai futóhomokok formakincsének újabb tanulmányozása mind olyan részlettanulmányok, amelyek egészen új világításba helyezik az Alföld felszínét. Itt kell megemlékeznünk az Alföldre nyíló folyók terraszainak tanulmányozá-

sában elért újabb eredményekről is. Minthogy bebizonyosodott, hogy az eddig feltételezett kettős terrasz-rendszer helyett hetes párkánysíkok mutathatók ki egymás fölött a folyók völgyeiben, szükségszerűen újra meg kell vizsgálnunk az Alföld felszíne és a terraszok között fennálló kapcsolatokat. Mint a már megindult törmelékkúp-tanulmányok igazolják is, az Alföld peremi tájainak tanulmányozása még nagyon sok érdekes morfologiai problémát fog felvetni. És ennek rendszeres elvégzése előtt még nem igen gondolhatunk az Alföld felszínének újabb, korszerű és teljes megrajzolására.

Gazdaságföldrajzi szempontból igen értékes az a mezőgazdasági talaj-felvételezés, amit a M. Kir. Földtani Intézet országosan végez. Az Alföld szempontjából sajnálatos, hogy a Tiszántúlon megkezdett munka néhány térképlap elkészülése után itt abban maradt, hogy a Dunántúlon folytatódjék. Ez a térképsorozat biztos bázist jelent nemcsak a termelő gazda számára, de a gazdasági földrajz számára is. Természetesen nem önmagában. Igen szerencsésen egészítette ezt ki az Országos Öntözésügyi Hivatal által a Tiszafüredi Öntözőrendszer területén. 1938-ban egyetemi hallgatókkal végeztetett mezőgazdasági termelési térképezés. A felvételek 1:25,000 arányban készültek. Sajnálatos, hogy mind máig kéziratban maradtak. De legalább így rendelkezésre állanak az Alföld egy kicsiny részéről az Öntözésügyi Hivatalban. Kívánatos volna, hogy az *Alföld mezőgazdasági térképének elkészítését* az Alföldi Tudományos Intézet tegye magáévá. Egyetemi és főiskolai hallgatóknak néhány nyáron át való foglalkoztatásával oly értékes anyagot gyűjthet így össze, amely világvonatkozásban is méltó a magyar tudományhoz és méltó az Alföldhöz, amelyen a keleteurópai termelési módok a nyugati kultúra tökéletesebb módszereivel találkoznak. Amennyiben a Kormány támogatását és a Honvéd Térképészeti Intézet közreműködését sikerül megnyerni a térképlapok kiadásához, akkor szomszédainkat megelőzve csatlakozunk az Angliában és a nyugati államokban már a 2. világháború előtt megkezdett mezőgazdasági térképezési munkához.

A fent említett Tiszafüred körüli mezőgazdasági térképezés az Alföld mezőgazdaságának mai képét kívánta rögzíteni azon a területen, ahol az Alföld jövendő mezőgazdasági termelésének ki kell alakulnia abból a nagyon is céltudatos és gyakorlati elgondolásból kiindulva, hogy a jövő mindenkor a multon épül fel szervesen, még ha oly erőszakos változás következik is be a táj életében, mint amilyen annak idején a lecsapolás volt és mint amilyen az Alföld küszöbön álló öntözése lesz. A mult példáján okulva végeztette el ezt a munkát 1938-ban Kállay Miklós volt miniszterelnök, akkor az Öntözésügyi Hivatal kormánybiztosa és irányítására megnyerte Teleki Pál grófot, akinek akkor már a befejezéshez közeledett az a nagy katrográfiai műve, ami sajnos mindmáig kéziratban maradt, a mérsékelt égövi mezőgazdaság fokoza-

tairól. Ez az egész világot átfogó nagy mű közel száz esztendőn át mutatja ki a világ egyes tájain a mezőgazdaság fokozatos belterjedését — természetesen nagy vonásokban.

Ennek a fejlődésnek a legapróbb részletekig való megrajzolása, a termelésben a felszíni és talajviszonyoknak a kimutatása az Alföldön a gazdasági földrajz elsőrendű feladata. Oly óriási méretű munkálatok, mint a folyószabályozások, lecsapolás, öntözés, csatornázás és belvízi hajóútak fejlesztése a futóhomokok megkötése és az Alföld fásítása eltéveszthetik a hatásukat az Alföld életére, ha a magyar gazdasági földrajznak nem áll módjában a szükséges kutatásokat ezen a téren elvégezni és eredményeit a magyar köztudatba bevinni.

A kiskunsági és a nyirségi gyümölcs és szőllőtermelés, a többi homoki terménnyel együtt az Alföld életében ma már egész külön színt képvisel. Jól megszervezett külföldi piacokkal is rendelkezik. Ugyanezt sajnos nem állíthatjuk belföldi vonatkozásban is, mert még a legjobb gyümölcstermő években is a közvetlenül szomszédos Tiszántúlon nem lehet gyümölcshöz hozzájutni. A tényeket feltáró gazdaságföldrajzi munka ezen a téren már puszta megjelenésével is sokat lendíthet.

Messze vezetne azonban, hogyha itt fel akarnók sorolni valamennyi problémánkat a mezőgazdaság terén, amiket az Alföld tájrajzában a gazdasági geográfusnak kell megoldania a földműveléstől az állattenyésztésig, vagy a halászattól az erdőgazdaságig. Ezek a multnak és a mának egyaránt problémái az Alföldön.

Az Alföld mint a mezőgazda Magyarország legkifejezettebben mezőgazdasági tája él a köztudatban. Helyesen. Arról azonban nem igen esik szó, hogy a mindinkább iparosodó Alföld a magyar iparban is részes, mint ahogy az volt a multban is. Vonatkozik az elsősorban a mezőgazdasági iparra, de nem kizárólag erre. — Az energia hiánya ugyan sok olyan ipart is elvont az Alföldtől, aminek a nyersanyaga itt terem. A legtöbbször azonban csak az Alföld széléig. Ezért külön feladata a magyar gazdasági földrajznak az Alföld, ipar- és kereskedelem-telepítő erejének kimutatása. Az Alföld peremén elhelyezkedett vásárvárosokat pedig hova-tovább nem érezzük az Alföldhöz tartozóknak egyrészt, mert gyökeresen különböznek az Alföldre jellemző, és csak az Alföldön megtalálható kertes városoktól, másrészt talán a történelmi sorsuk is hozzájárult ehhez. Ezeket a városokat az Alföld energiája legalább oly mértékben élteti, mint a szomszédos tájaké. Következésképpen az Alföldhöz is kell számítanunk őket.

Ezek azok az előmunkálatok, amik mint önmagukban is becses és kerek egészet képező földrajzi feladatok az Alföldön szerény véleményem szerint a magyar földrajz-tudományra várnak. Az Alföldi Tudományos Intézet a munka megszervezésével, a szükséges anyagi eszközök előteremtésével és a hatóságok támogatásának biztosításával hat-

hatósan elősegítheti azokat. — Már magában a problémáknak az Intézet évkönyvében való felvetése és a jövőben a megindult munkák állandó nyilvántartása is jelentő lépés a kitűzött cél, az Alföld tájrajzi monográfiájának elkészülése felé.

Dr. Kádár László
főiskolai tanár

Teendőink az Alföld állattani feldolgozása terén.

(Közlemény a Szegedi Tudományegyetem Általános Állattani és Biológiai Intézetéből. Igazgató : *Dr. Ábrahám Ambrus* egy. ny. r. tanár.)

Az Alföld tudományos állattani feldolgozásához szükségesnek tartom először a gyűjtés folytatását, illetőleg kiterjesztését az Alföld egész területére. Azért használom a folytatás szót, mert bármilyen rendszertelen a munka és bármilyen elégtelen az eredmény, mégis van itt-ott anyag, ami új leletekkel és megfigyelésekkel kiegészítve alkalmasnak kínálkozik arra, hogy belőle az Alföld állattani képét legalább nagyjából meg lehessen rajzolni. Tökéletes megoldásra természetesen még a legnagyobb anyag és a leglelkesebb munka jelenléte mellett sem vállalkozhatunk, hiszen ahogy változik az Alföld külső képe, — ez pedig változik magától, és az emberi kéz szorgalma nyomán —, ugyanúgy változik rajta a flóra és ezzel együtt a fauna. De ahhoz, hogy az egyes jellegzetes alföldi tájaknak a faunáját, a faunába tartozó különböző társulásokat, ezeknek az élő és holt környezethez való kapcsolatait, biológiai oekologiai viszonyait és ezek ismeretében használt és kárát meg lehessen állapítani, feltétlenül szükséges a gyűjtés és az ezzel kapcsolatos alapos megfigyelés.

A gyűjtést azonban nézetem szerint általánosan megszervezni, s a munkát mechanikusan elvégezni, semmiképen sem lehet, ezt csak az egyes tudományos és állattannal foglalkozó intézetek vezetői végezhetik oly módon, hogy azoknak, akik hatáskörükben a faunisztika iránt valamiféle vonzalmat éreznek, olyan területekre és szempontokra hívják fel a figyelmét, amelyek az Alföld tudományos állattani feldolgozása szempontjából szóba jöhetnek. Gondolok itt elsősorban az egyetemekre, a szegedi, budapesti és debreceni egyetemre, ahol az egyetem tanárai felhívhatják tanítványaik figyelmét a zoologiai szempontokból valóban ismeretlen Alföldre, annak egyes érdekesebb területeire, folyóira, tavaira, termő és nem termő területeire, stb. Ilyen irányban jelölhetik meg a disszertációk témáját, ilyen irányba terelhetik intézetünk tudományos segédszemélyzetének a kutató munkáját és erre bíztathatják az iskolákhoz kikerülő tanítványaikat. Gondolok továbbá a Nemzeti Múzeumra, a főiskolákra, a szegedi Tanárképző Főiskolára, a debreceni Mezőgazdasági Akadémiára s a tanítóképzőre, mely utób-

biaknak ügyes és képzett tanárai nemcsak az anyag összegyűjtésében, hanem feldolgozásában is hasznos munkát nyújthatnak.

A gyűjtéshez természetesen sok mindenre van szükség. Szükség van elsősorban és mindenek előtt honszeretetre. Szükség van annak a megérzésére, megértésére és mindenek felett való vállalására, hogy magyarok vagyunk, akik a magyar földdel szemben mulaszthatatlan s lényünktől elválaszthatatlan kötelességet érzünk. Szükség van a hazai rögnek végtelen szeretetére és szükség van természetszeretetre. Akit nem fog meg a természet színe, íze, virága ,aki a tavasz mámoros illatában s az ősz hervadásában nem érzi meg a mindenre és mindig érvényes életritmus mindent mozgató rugóit, az lehet fizetett napszámos, de nem alkotó és nem honépítő. Mindezt természetesen örökli az ember, hozza magával, de nem mindig phenotypikusan, hanem gyakran genotypikusan, amihez csak a kedvező alkalomnak kell megjönni, hogy abból, ami ott szunnyad a tudat mélyén, aktivitásba hajló mozgás és maradandó érték szülessen. Ehhez pedig szükség van nemcsak tudós és képzett szakemberekre, hanem jó vezetőkre, kitűnő pedagógusokra, szükség van olyan vezető egyéniségekre, akik nemcsak maguk tudnak dolgozni és maradandót alkotni, de minden kellékkel rendelkeznek ahhoz is, hogy másokban a lelkesedést fel tudják ébreszteni és az érdeklődést fenn tudják tartani. Ha ez nincs meg és a jövőben sem lesz meg, akkor az olyan ideális feladat, mint a tudomány művelése, nemcsak hogy elakad, de megindulásához sem sok remény van. Ha valahova megkívántatik az ideális lelkület, a jó szív, a szerénység, s az anyagiasságtól való irtózat, akkor ez különösképen vonatkozik a nemzet ama munkásaira, akik a honismeret rögös útjait üres zsebbel, lapos tarisznyával, de jó kedvvel s sok tiszta és belső örömmel járják. Szükség van tehát feltétlenül arra, hogy azok, akik a tudományos biológiai intézetek élén állanak, ahol oktató, nevelő és vezető munka folyik, valóban hivatásuk magaslatán álljanak, legyenek tudósok, de legyenek emberek, akik nem akarnak a mindennapi élet felett sötét szemüveggel a távolba nézni, hanem az adott képességekre támaszkodva közelbe is látnak és legyenek honfiak, legyenek magyarok, akik a honi földet mindennél jobban szeretik, akik a honismeret lelkes munkáját kötelességnek, szívügynek és élethivatásnak tekintik.

Szükség van továbbá egységes vezetésre, irányításra és a nagy feladat elvégzéséhez nagyvonalú átfogó gondolkozásra. Szükség van tapasztalt, synthetikus elmére, aki a részletek fölé látva észreveszi az egységet. És ezt nézetem szerint az Alföldi Tudományos Intézet jelenlegi igazgatójában, Bartucz Lajosban meg fogja találni. Az Ő gazdag tapasztalatai, hosszú esztendők sorára visszatekintő tudományos munkássága és irányításra, szervezésre, összefogásra és megértésre született egyénisége mindenképen alkalmasnak látszik arra, hogy a nagy

feladatnak, melyet az Alföldi Tudományos Intézet az Alföld tudományos állattani feldolgozásában is maga elé tűzött, mindenképpen meg tudjon felelni.

Szükség van továbbá arra, hogy a részletmunkák, leírások, megfigyelések, adatok, gyűjtési eredmények lehetőség szerint a kellő időben publikálásra kerülhessenek, mert nézetem szerint ez az egyik, s talán éppen a legnagyobb buzdítóeszköz, amivel a kezdőt további munkára lehet serkenteni és az idők folyamán lelkes búvárrá nevelni. Ezt pedig a megindulásból ítélve megint csak biztosítva látom. De ha a most megindulló kiadványokban nem is jutna hely a kisebb felsorolásokra, a részleteredményekre, amelyekből csak később lehet összeállítani az átfogó tanulmányt, akkor sincs baj, hiszen most már rendelkezünk olyan, lelkes fiatal kutatóktól irányított és emellett sűrűn megjelenő szakfolyóiratokkal, amelyek az efféle munkáknak gyorsan és minden alkalommal helyet és publicitást adnak.

Szükség van mindezek után anyagi segítségre. Magától értetődő, hogy a gyűjtő munkálatok zömének az elvégzése az egyetemi segéderőkre, múzeumi tisztviselőkre, középiskolai, tanítóképzőintézeti, polgári iskolai tanárokra és népiskolai tanítókra hárul. Ez utóbbiak között van ma is — és talán ha kellő irányítás alá kerülnek, — később még inkább akad sok olyan a természet ismeretéért lelkesedő egyéniség, aki kellő vezetés és irányítás mellett a munkák elvégzésére fölötte alkalmas és aki ezeket a munkákat készséggel el is vállalja. Azonban nem kell mondanom, hogy mindezek az emberek, többnyire szegények, akiknek az ideális célokért hozott legkisebb anyagi áldozat is a létfenntartáshoz szükséges eszközöknek erős gyengítését jelentené. De hála a magyar kormány messzemenő gondoskodásából kilátásba helyezett hathatós anyagi segítségnek, ez a jövőre nézve előreláthatólag teljesen elimináló dik. Az Alföldi Tudományos Intézet reménhetőleg nem sok idő multán olyan anyagi alapokkal rendelkezik, amelyek lehetővé teszik azt, hogy minden kutatónak megtérítse a munka elvégzésére szükséges kész kiadásait, ami nézetem szerint a honismeret rögös, de felemelően szép útjait járó ideális lelkületű embernek tökéletesen elég.

De kétségtelenül szükség van még valamire, s ez nem más, mint a szervezés. Nem kell magyaráznom, hogy enélkül nem megy semmi és sehol. Szükség van arra, hogy az Alföld egyes részein, vagy ha tetszik tájain, avagy életterein minden állati előfordulásra és állati életre vonatkozó rendszeres gyűjtés induljon meg. Ezt pedig meg kell szervezni. Ebben azt hiszem, hogy mindenki egyetért velem. De hogy kell és hogy lehet ezt megszervezni akkor, amikor az Alföldi Tudományos Intézet nem kutató intézet, amely tisztviselők felett rendelkezik, ezeknek a munkáját irányítja, ellenőrzi s eredményeiket felhasználja, az már a nehezebben megoldható feladatok közé tartozik. Lehet-e

olyan zoologiai csoportot szervezni az Alföld zoologusaiból, vagy akár csak a Szegeden élőkből, amely közös programmal dolgozik, közös tervek és megbeszélések alapján cselekszik, s az irányítottság fölött egységben kitűzött célt lát, arra nehéz a felelet. Nézetem szerint ez a dolognak nehezebb része. Azonban ez sem olyan nehéz, hogy egy kis gondolkozással meg ne lehetne oldani. Arról van szó ugyanis, hogy létesítsünk-e egy közös szervet, amely az alföldi zoologiai problémákat szuverén módon intézi és irányítja, vagy hagyjuk meg a meglevő központokat és semmiben se korlátozzuk a központból irányított és folytatott kutatásokat.

Véleményem szerint az első megoldás már csak a nagy távolságok miatt is nehezen volna megoldható, sok adminisztrációval, írkafirkával, esetleges utazgatással járna, de kivihetetlen főleg azért, mert az irányítottság a magyar embernek nem kenyere és nem természete. Az én véleményem és egyúttal határozott álláspontom is az, — amit a magam részéről feladni nem szándékozom —, hogy maradjanak meg a tudományos és kutatóintézetek mind a maguk önállóságában, tűzzék ki ők maguk a maguk területére eső és irányzatuknak megfelelő alföldi problémákat, munkákat, állítsák ők maguk össze a tervezetet, határozzák meg ők a publikálási lehetőségeket, a nagyobb synthetikus munkák megindításánál pedig legyen döntő szava az Alföldi Tudományos Intézet Igazgatójának, akinek természetesen joga és tiszta észdiktálta kötelessége, hogy a szakemberek egyéni referátumának a meghallgatása után a döntést meghozza. És ebből önként következik, hogy nem vagyok híve semmiféle gyűlésezésnek, semmiféle szakosztályosdinak, s a magam részéről ilyesmiben részt sem óhajtok venni, mert az ilyenek nemcsak személyi élet termelnek, hanem látszólagos sértett ambiciókkal esetleg a munkától elvonnak személyeket, intézményeket, amelyeknek a munkájára pedig nagy szükség lehetne, s ilyenformán szószaporítással megölik a tettet.

Szükség van tehát végeredményben és elsősorban minden állati életet felölelő gyűjtésre amely az Alföldi Tudományos Intézet segítségével most már nagyobb tempóban indulhat. Ezt a gyűjtést meg kell szervezni, és intézetenkint végezni úgy, ahogy ezt a Pázmány Péter Tudományegyetem állattani intézete Dr. Dudich Endre vezetésével már évek óta az ország legkülönbözőbb területein rendszeresen végzi.

Szükségesnek tartom másodszor a gyűjtött és meghatározott anyag alapján az Alföld egyes tájékainak, illetőleg élettereinek a mindenre kiterjedő, részletes, monographikus feldolgozását. Ez a feladat rendkívül fontos, s a honismeret szempontjából felette szükséges. De szükséges tudományos szempontból is, hogy így mi magyar kutatók is értékesen kapcsolódhassunk bele világrészünk, illetőleg végered-

ményben földünk állati életének ismertetésébe. Azonban a tudományos szempont mellett ott lehet a gyakorlati is, amelyet soha sem szabad teljesen szem elől téveszteni, ma pedig különösen előtérbe kell helyezni, amikor a nagy világégésben erősen megfogyott a mindennapi kenyér, s az élet fenntartásához megkívánt másnemű szükséglet. Ha tekintetbe vesszük a fenti szempontokat, akkor már önként megadódik a munkaprogram, amelynek közeli és távoli tárgya és célja nézetem szerint a következő lehet.

Foglalkoznunk kell elsősorban az Alföld vizeinek állatvilágával. Magától értetődik, hogy ez a munka éppen a vizek különbözősége miatt is igen sok tudományos feladat elé állít, de gyakorlati szempontból is rendkívül fontos, mert szorosan kapcsolódik egy ma különösen előtérben álló kérdéshez, nevezetesen a halászathoz, a halgazdálkodáshoz, és a haltenyésztéshez. Meg kellene vizsgálni tehát elsősorban a folyókat, amelyek minden tekintetben sok újat ígérnek.

1. *Folyók.* Rendszeres és minden térre kiterjedő vizsgálatokat kellene végezni azokon a folyókon, illetőleg azokon a folyószakaszokon, amelyek kimondottan az Alföld területére esnek. Ilyen szempontból szóba jöhetne a Duna a Csepelsziget déli csúcsától kb. Palánkáig, a Tisza Vásárosnaménytól egészen a torkolatáig, a Kraszna, a Kőrösök, Berettyó, Hortobágy, s a Maros Szegedtől a román határig, a Zagyva, a Tápió, Tarna és az Eger. A vizsgálatoknál különös gondot kellene fordítani a torkolatra, ahol két kisebb, vagy nagyobb folyónak a vize s ezzel esetleg vízrendszerének állatvilága is keveredik.

Mindezen folyóknak és folyószakaszoknak a modern és alapos hydrobiológiai vizsgálata nemcsak a tudomány és a honismeret szempontjából volna rendkívül fontos, hanem megköveteli ezt a gyakorlati szempont is, különösen ma, amikor egyrészt a rabló gazdálkodás miatt, de a biológiai viszonyok nem ismerése miatt is folyóink halállománya erősen fogyatkozó tendenciát mutat. Ebből a szempontból szükség volna plankton tanulmányokra és szükség volna az alapos ismeretére mindazoknak a lényeknek, azoknak a tényezőknek és feltételeknek, amelyek a halak élete, szaporodása és fejlődése szempontjából elsősorban számításba jöhetnek. De külön tanulmány tárgyává kellene tenni azokat a lényeket, elsősorban pedig állatokat, amelyek mint külső és belső paraziták halaink életére törnek.

2. *Morotvák.* Különleges gondot kellene fordítani a morotvák faunájának a kikutatására annál is inkább, mivel azok az állatok, amelyek ezekben élnek, bizonyos tekintetben relictum faunát alkotnak. Morotva (aqua mortua) vagy másképen holtág, dögfolyó, vagy fattyúág a Duna főképen pedig a Tisza mentén igen nagy számban akad. Ilyen morotvák Szeged közelében a Röszke—Szentmihályteleki, a Nagyfa-i, Hódmezővásárhely mellett a Mártélyi, a Körtvélyesi, s ettől

délre az Atkaszigeti ág. De akad felfelé is bőven hasonló víz. Tiszaújlaktól Csongrádig nem kevesebb, mint kilencvenhárom morotva keletkezett a szabályozáskor megejtett átvágások miatt. De nemcsak a Tisza, hanem a Duna közelében is akadnak bőven dögfolyók, különösen a bajai, bátaszéki, mohácsi, adonyi és szekszárdi szakaszon. Mindezek a partjukat szegélyező nádasokkal, fákkal, s a bennük lüktető állati élettel változatos, érdekes és festői képet nyújtanak. A morotvák tulajdonképen kisebb-nagyobb kiterjedésű tavak, vagy hosszabb, rövidebb folyómedrek, amelyek valamikor az anyafolyó útjában voltak csak mesterségesen szakadtak el tőle. Éppen ezért nagyon érdekes és hasznos feladat volna ezeknek a biológiai viszonyait teljesen kikutatni. Hiszen nem fér kétség hozzá, hogy egy ilyen morotvának, amely az anyafolyóval egyáltalán nem, vagy pedig csak ritkán érintkezik, egészen sajátságos élete lehet. A partjait szegélyező füzes, a szélét ellepő sűrű nádas, a fenekét borító vastag iszap, a benne élő különböző növények és maga a helyenkint tekintélyes mélységet mutató víz hatalmas állati társadalomnak adhat helyet és életet. Milyen érdekes és hasznos feladat volna megfigyelni és figyelni az év különböző szakaszaiban a nádasokban élő madarak életét, megrögzíteni az itt észlelhető biologógiai viszonyokat, összegyűjteni a különböző rákokat, szivacsokat, hydroid polipokat, az iszapban, a nádak vizes törzsén és levelein élő különböző férgeket, a parton élő emlősöket, kétéltűeket, s a víznek és a planktonnak korszerű eszközökkel és eljárásokkal való pontos megvizsgálása után megismerni ezeknek a dögvizeknek titokzatos és múló világát.

3. *Csatornák, zsilipek, erek.* Hydrobiológiai szempontból érdekes eredményre vezethetne a csatornáknak, zsilipeknek és az ereknek vizsgálata. Természetesen az ilyen vizsgálatoknál szem előtt kell tartani azt, hogy azok a csatornák, amelyek az Alföldön találhatók, két csoportra oszthatók. Nevezetesen vannak csatornák, amelyek folyókat kötnek össze egymással. Efféle a Ferenc-csatorna és a Ferenc József-csatorna. Vannak azután csatornák, amelyek vadvizek levezetésére valók. Ilyenek többek között a fehértói, somogyitelepi, matyéri, szárazéri csatorna, Kiskúnfélegyháza határában a gátér, Hódmezővásárhely környékén a hódtavi, hollódkeselyesi és a batidai csatorna. Nem kell külön hangsúlyoznem, hogy a kétféle csatorna élet-, illetőleg állatvilágában nagy különbségek vannak.

Ezenkívül meg kellene vizsgálni a Békéscsaba és Szarvas környéki Kőrös csatornákat és különös gondot kellene fordítani azoknak az állatoknak gyűjtésére és feldolgozására, amelyek az anyafolyót és csatornát elzáró zsilipeken és ezek közelében fordulnak elő. De ugyanezt kellene tennünk a különböző kisebb erekkel is, amilyen Szeged környékén a pogányi ér, a tápéi ér, a kérő ér és Orosháza környékén a kakasszék ér. Mindeme kisebb vizek és torkolatok tanulmányo-

zásánál igen fontos annak tisztázása, hogy van-e különbség a hozott és juttatott fauna között, s a környezetnek van-e hatása az életmódra és a szerveződésre.

4. *Tavak.* Az Alföld vizei közül ismernünk kellene másodsorban a tavakat, illetőleg a bennük végbemenő változatos állati életet. A tavak, melyek az állatélet tanulmányozása szempontjából szóba jöhetnek, három csoportba tartoznak. Vannak nem szikes, túlnyomó részben agyagos fenekű tavak, vannak szikes tavak, és vannak úgynevezett büdös tavak. Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy a háromféle tó az állati élet tekintetében is sok különbözőséget és érdekességet ígér. Nem szikes tó magán Szegeden s ennek közvetlen környékén is bőségesen akad. Ilyen a Jerikó-tó, az Agyagvölgyi-tó, a Vöröskereszt-, vagy Vértó és ilyen van Deszken a szanatórium parkjában. Mindezek a vizek, mivel állandóak, s már igen régóta nem közlekednek a Tiszával, különösen a rák, — a féreg és — szivacs fauna szempontjából nyújthatnak igen sok figyelemre méltót.

Különösen alföldi és hálás feladat volna a szikes tavaknak a tanulmányozása, amelyek Szeged közvetlen környékén is nagy számban találhatók. Ezek azonban túlnyomó részben nem állandó tavak. Aszály idején teljesen kiszáradnak, de az ilyen tavak gyérnövényzetű, sóvirágzásos fenekének a tanulmányozása is különleges állattani feladat. Ilyen szikes tó Alsótanyán a Kancsaltó, ilyen a Bilicsitó, amelynek a helyét nyáron rét foglalja el. Ilyen a Bérczitó, Bogárzótó, Madarásztó, Nagy- és Kisszéksós-tó és a Lódri- vagy Domaszéki-tó, majd északra a Dorozsmaitó és a Fehértó. De nincsen hiány szikes tavakban Felsőtanyán sem, ahol a kistelki nádas tavak, továbbá a Gajgonyai-, Hantházi-, Dóczi-, Sulymos-, Öszeszéki- és Vedresszéki-tó érdemel említést. Szikes tó a Nagy-Alföld legnagyobb tava a Palicsitó is, amelynek rendszeres tanulmányozása sok új lelettel gazdagítaná a magyar zoologiai ismereteket. De tanulmányozásra vár a Sóstó is, amely a Palicsitó közelében fekszik. Szegedtől távolabb ebben a tekintetben igen alkalmas és hasznos területnek ígérkezik Kakasszék és Gyopáros környéke, amely szintén bővelkedik szikes tavakban. Ezeknek a szikes tavaknak további kutatása még sok eddig ismeretlen és érdekes lelettel gazdagíthatja zoologiai irodalmunkat.

A tavak harmadik csoportjába tartoznak azok a szintén nem állandó tavak, melyeket a bennük végbemenő kénhydrogén kigőzölgések miatt büdös tavaknak nevez a nép. Ezekben a tavakban magától értetődőleg szegény lehet az állatvilág, de annál érdekesebb, mert az élettér bizonyára szelektálta a maga állatait, s a neki megfelelőkre később rányomta a maga bélyegét. Külön kell megemlítenünk a Derecskei tavat, amely a Nyírségnek egyetlen glaubersós tava. Nincs kétség

aziránt, hogy ebben különleges és biológiai szempontból is érdekes állati élet lehet, de ha nincs, az is értékes adat.

3. *Fertők.* Hydróbiologiai szempontból nem utolsó sorban számításba jövő feladatunk a fertők vizsgálata. Fertőknek olyan mocsaras ingoványos mélyedéseket nevezünk, amelyeket a nyílt vizek csak időszakonként szoktak elönteni. Ilyen Szeged környékén a Gyevifertő és Fertőlaposa. Ilyenek továbbá a vedresházai, őszentiváni, sándorfalvi és fehértói fertők. Ezeknek a kutatása süppedékes voltuk miatt igen sok nehézséggel jár, de meggyőződésem, hogy az alapos munka itt sem maradna eredmény nélkül. A fertők kutatásánál arra kellene helyezni a fősúlyt, hogy hogyan és mi okból lépnek fel az állatfajoknak egymásután való megjelenésében észlelt olykor igen gyorsan jelentkező változások. Czógler Kálmán mondja, hogy a vedresházai, őszentiváni, sándorfalvi és fehértói fertőkben időnkint hirtelen nagy tömegben jelenik meg az Apus, amelynek vándorlását, illetőleg haladását magam is észleltem azokban a kiöntésekben, amelyek Tisza áradáskor ellepik a marostői füzesek alját. Ugyanez áll a Branchypusra is, amely néha nagy hirtelen igen nagy tömegben jelenik meg a különböző tócsákban.

Érdekes leletek adódnának elő a fertős területeken észlelhető mohgyepek vizsgálatából. Ezekből, mint az eddigi megfigyelésekből is tudjuk, magasabb rendű gerinctelen osztályokba tartozó állatok kerültek elő. Különös figyelmet érdemelnek ebben a tekintetben a mohon lakó fonálférgek, a Rotatoriák s talán a Tardigradák.

A fertőkhöz közel állanak a különböző vadvizek, a fakadékvizek és a földárják. Ezeknek a vizeknek a minél hamarább való vizsgálata azért volna rendkívül fontos, mert mint Györffy István mondotta egy alkalommal, erősen működnek a mérnöki eszközök és fogynak a vizek. Ezeknek a vizeknek az élete igen sok érdekességet rejteget magában, aminek felkutatása elsőrendű érdeke a magyar hydrobiológiának.

A vadvizek közé számítjuk azokat az Alföld folyói mentén mindenütt nagy számban előforduló nagyobb kiterjedésű gödröket, amelyeket töltéskészítéskor ástak, amelyeket kubik gödröknek neveznek. Ezek rendesen szárazak, azonban áradáskor vízzel telnek meg, amely hosszabb ideig is bennük szokott maradni. Ezekben a vizekben gazdag és változatos állati életre bukkantak már az eddigi vizsgálók és megvan minden remény arra, hogy alapos tanulmányozásukból még sok új és értékes adattal gazdagodik a magyar faunistikai és biológiai irodalom.

6. *Kutak.* Ma, amikor a kutakból napról-napra annyi becses állattani anyag kerül a tudományos vizsgálódás körébe, az Alföld tudományos állattani feldolgozásakor nem utolsó sorban kell, hogy szóba jöjjenek a különböző források, kutak és kifolyók. Forrásokra,

amelyek alatt elsősorban természetes forrásokat értek, olyanokat, amelyek a felszínen fakadnak, a kimondott alföldi tájakon nem igen számíthatunk, de szóba jöhetnek ilyenek is különösen azokon a helyeken, ahol az Alföld ölelkezik a hegyvidékkel. Az ilyen források zoologiai szempontból igen becses vizsgálati helyek, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk a régi keletű tanyai kutakat sem, amelyekben meggyőződésem szerint sok érdekes adatra, s esetleges ritka állattani anyagra bukkanhat a kutató. Foglalkoznunk kell azonban mindezek mellett az Alföldön most már igen nagy számmal levő ártézi kutaknak a kifolyóival, a kifolyók mentén létesült tavakkal, a tavakból a folyókba futó erekkel, illetőleg az ezekben otthonos és esetlegesen fel-fel bukkanó állatokkal s ezeknek az életkörülményeivel. De nem szabad megfeledkeznünk a különböző cementtartályokról, hordókról és strandfürdőkről sem, ahol különösen a víznek a kicserélése alkalmával kerülhetnek elő zoológiai szempontból érdekes leletek.

7. *Semlyékek.* Czógler Kálmán szerint a szegedi tanyavilágban semlyék néven ismerik azokat a mélyebb fekvésű, tavakkal megrakott vadvízzel elárasztott területeket, amelyek a víz lehúzódása után nedves, füves, virágos rétekké válnak. Nincs kétség aziránt, hogy ezeken gazdag állatvilág honol. Érdemes és érdekes volna az ilyen semlyékek állatait összegyűjteni akkor, amikor víz borítja őket, s akkor is, amikor már szárazak. A két irányú gyűjtés érdekes és értékes adatok birtokába juttathatna bennünket.

Át kellene kutatni a száraz réteket, a zsombékos, sásos területeket, ahol az élő és elhaló növényi részek s az utóbbiakból keletkezett humuszréteg bőségesen nyújtja az életfeltételeket a legkülönbözőbb alkatú állatok számára. Ebben a tekintetben különösen alkalmas vizsgálati területnek ígérkezik a bugaci puszta. Az itt található nagy kiterjedésű erdőségek, rétek, hatalmas legelők, nádasok, zsombékok, semlyékek, tavak valósággal áhított területei a mindenféle irányú zoologiai kutatásnak. Meggyőződésem, hogy hosszú időre komoly, de hálás munkát jelentene az Alföld zoologusaira nézve Bugacnak tudományos feldolgozása.

8. *Árterek.* A semlyékekhez szorosan kapcsolódnak az árterek, amelynek komoly és alapos megvizsgálása sokfelé ágazó probléma elé állítja a kutatót. Ártérben Alföldünk felette gazdag, hiszen nagy folyóink körül majdnem mindenütt erős védőgátak épültek, amelyeken belül hatalmas füzesített füves területek vannak, amelyeket áradás alkalmával egészen víz borít. Mindezeknek a megvizsgálása külön hálás feladat volna, mert így tisztázódnék nemcsak az, hogy a kérdéses területen milyen állatok élnek, hanem az is, hogy ezek közül melyik a honos és melyik érkezett az árral. De érdekes volna annak a megállapítása is, hogy az árral érkezők között van-e olyan, amely az

ártéren megtelepedett, s ha van, vannak-e életében olyan jellegzetességek, amelyet a változott életkörülmények idéztek elő. Különösen érdekes volna ezeknek a kérdéseknek tisztázása olyan ártereken, ahová két különböző hegyvidék felől jövő nagyobb folyó hozza a vizet. Ebben a tekintetben elsősorban jöhetne számításba a Tápai rét, amelyről már eddig is különleges állatok kerültek elő, (Nyphargus!), valamint a Marostői rét, ahonnan szintén sok érdekes rovartani adattal rendelkezünk. Talán még érdekesebb volna azoknak a füzes-nyáras gödrös árterületeknek az átkutatása, amelyek a Maros betorkolása után közvetlenül határolják a Tiszát, ugyanis nincs kétség aziránt, hogy a folyók sodra sok állatot magával ragad, amelyek az árterületen megkapaszkodhatnak, ott hosszab-rövidebb ideig élhetnek, vagy esetleg meg is honosodhatnak.

9. *Futóhomok.* Nem volna érdektelen megvizsgálni a futóhomokot, mint életteret annál is inkább, mert a futóhomok Alföldünk jellegzetes alkotórésze. Ennek a homoknak, főleg pedig annak, amelyet a nép sivány homoknak nevez, egészen különleges faunája lehet. Ebben a tekintetben elsősorban a Duna—Tisza köze jöhetne számításba, főleg Bugac, Orgovány s a Tiszafüred és Szolnok közötti homokbuckák, nemkülönben a nyírségi és általánosságban a szabolcsi homok. Szeged környékén sivány homok a Szeged-Rívó, ahol felületes megtekintésre nem mutatkozik állati élet, de feltehető, hogy az alapos, rendszeres, évszakokra, esetleg napszakokra kiterjedő gyűjtés s az ezt követő alapos tanulmányozás itt is eredményre vezetne. De egészen kétségtelen, hogy gazdag állati életről adna tanubizonyságot a megkötött futóhomok is, amely gyepesített, erdősített, itt, ott szikes foltokkal van megrakva, s helyenkint vizenyős mélyedésekkel is meg van tűzdelve. Ezen a valóban változatos talajon egészen bizonyosan gazdag és jellegzetes fauna ismeretéhez jutna el a türelmes és szorgalmas búvár, elsősorban pedig az avatott entomologus és a gyakorlott hydrobiologus.

10. *Löszös területek.* Köztudomású, hogy az Alföldön hatalmas lösszös területek vannak. Ezeknek a területeknek a paleontologiai vizsgálata eddig is sok zoologiai újdonságot hozott és nincs kétség aziránt, hogy az eddig teljesen elhanyagolt recens fauna is sok érdekességet rejteget. Megvizsgálandó lösztakarók Szeged környékén Öthalom, Székhalom, a Duna—Tisza közének déli részén a Kishegyes, a Topolya mellett elterülő hatalmas lösszök, nemkülönben a Titel környéki lösz és a teleeskai dombok. Külön gondot kellene fordítani az elhumuszosodott lösznek a vizsgálatára is, amit Szegeden fekete földnek neveznek.

11. *Szikesek.* Igen fontos zoologiai feladat volna a szikesek állatvilágának kikutatása. Szeged környékén elég bőséges alkalom kínálkozik ennek a sivár és látszólag élettelen élettérnek a megvizsgálásá-

ra. Szikes területek Alsó- és Felsőtanya környékén a Nagy- és Kisszéksós, Kisivánszék, Domaszék, Sárosszék, Öszeszék, Szirtos, Vedresszék, Makraszék, Dorozsma és Fehértó. Ilyen a szikes tavak tárgyalásánál már említett Kakasszék, Kardoskút, s Palics közelében a Sóstavi szék. Bőven akad szikes terület a Duna—Tisza közén és a Nyírségen. A szikesek nyáron megrepedeznek. Az ilyen megrepedezett talaj, mint Czógler Kálmán megfigyeléseiből tudjuk, tele van különböző rovarokkal. Gyakoriak rajta a különböző sáskák, Hemipterák, Carabidak, Cicindellák és pókok, amelyek számára a szegényes gyér növényzet is elégséges táplálékot és menedékhelyet nyújt.

A szikesek mellett gondolnunk kell a salétromot termelő alföldi területekre is. Ilyenek vannak Nagykálló, Mikepércs s általában a hajdú városok környékén. Ezek a területek káli salétromot tartalmaznak. De mint Czógler Kálmán közléséből tudom, vannak kálciumsalétromot termlő területek is. Effélék akadnak Martonos, Ada és Titel vidékén, ahol határolódnak a szikesekkel. Ezeken a területeken különleges biológiai cél volna a halofil fajok gyűjtése és tanulmányozása, amelyek között egészen ritka vagy új fajok is kerülhetnének elő.

12. *Erdők*. Külön kell szólnom arról a különösen fontos feladatról, amelyet az alföldi erdők állatvilágának a tanulmányozása ró a magyar zoologusra. Itt természetesen elsősorban azok a homoki erdők jöhetnek számításba, amelyek Szeged környékén újabban olyan nagy területeket foglalnak el. Ilyenek a Dobó-, Honvéd-, Alsó- és Felsőásotthalmi-erdő, az Öttömösi, Klauzál, Pálinkás, Bilisicsi, Dugonics, Mészáros, Krisztin, Rívó, Köröséri, Magyari, Kállay, Pálfy, Ruki, Gerencsér, Szelevényi, Tévedő, Kis Ferenc erdő és az erdőőr szakiskola erdeje.[1] Mindezek az erdők a maguk mesterséges életfeltételek elé állított fáival, különleges, esetlegesen a telepítés hatására keletkezett, vagy módosult flórájával új és bizonyára módosult állati életnek adnak helyet, s a fennmaradáshoz lehetőségeket.

Nem puszta elgondolás, de a tapasztalatok igazolták be azt az állítást, hogy a homoki erdők faunájában raritások élnek. Különösen érdekes lehet ezeknek az erdőknek a madárvilága, vagy méginkább a rovarvilága, amely magától értetődőleg a régi homokos terület gyér faunájára nézve új és gazdag szerzemény.

Nem utolsó sorban megoldandó zoologiai feladatok közé tartozik azoknak az erdőknek a kikutatása, amelyek tudvalevőleg a régi alföldi erdőségek maradványai. Folytatni kellene a már megindult vizsgálatokat Pótharasztos pusztán is és ki kellene terjeszteni mindazon erdőségekre, amelyek mint a relictum-flóra maradékai bizonyára relictum faunát is mentettek át a mai kutatók számára. De talán még ennél

[1] A Szeged és környékére vonatkozó adatok legnagyobb részét Dr. Czógler Kálmán ezen tájak kitűnő ismerőjétől és lelkes kutatójától kaptam, akinek lekötelező szívességéért ezúton is hálás köszönetet mondok.

is érdekesebb feladat volna a lápi erdők tanulmányozása. Az idevágó rendszeres biológiai vizsgálatok a nyírségi bátorligeti kutatásokkal már meg is indultak. A kutatásokat folytatni kellene a Hanságon, amelynek változatos és színes állatvilága sok értékes lelettel gazdagíthatná zoologiai irodalmunkat.

13. *Szőlők, gyümölcsösök.* Az erdők faunájának a kutatásához szorosan kapcsolódó szép, gyakorlati s nemzetgazdasági szempontból is fontos és nagy horderejű feladat a szőlők és gyümölcsösök állatvilágának tanulmányozása. Ezt a feladatot a magam részéről annyira fontosnak tartom, hogy *szükségesnek vélném az Alföldi Tudományos Intézet keretén belül egy olyan rovartani kutató állomásnak felállítását, amely csak ezzel a kérdéssel, illetőleg gyakorlati rovartannal foglalkoznék, és a rászoruló gazdaközönségnek ilyen irányban tanácsokat adna.* Nem kell ugyanis értelmes embernek magyarázni azt, hogy a kór- és károkozó rovarok írtása és kiküszöbölése tudományos irányítás nélkül csak ideiglenes és meddő próbálkozás. A kártevő ellen csak úgy tudunk védekezni, ha ismerjük az életét, táplálkozását, és szaporodási viszonyait, csak így tudunk az életéből direkt behatással vagy az életfeltételeknek alkalmas időben való megvonásával kikapcsolni egyes periodusokat, amelyek a kártevő pusztulását s ezzel a tökéletes védekezést vonják maguk után. Ha valahol, akkor nálunk, s elsősorban az Alföldön volna szükség erre, ahol a gyümölcsösítés és szőlősítés az utóbbi időkben óriási léptekkel meneget előre, ami nemzetgazdasági szempontból termelőnek, kereskedőnek és fogyasztónak egyaránt könnyebb megélhetést, s nagyobb jólétet igér.

Még sok szempontra lehetne és kellene felhívnom a kutatók figyelmét, és még sok irányban tudnám megjelölni teendőiket, a magyar tudományos állattan jövendő munkaprogrammját, de nem teszem. Nem teszem egyrészt, mert jelen alkalommal csak általános programmot akartam adni, de nem teszem azért sem, mert a részletek kialakítása az elkezdett s odaadással végzett munka feladata. Az út, amelyen elindulunk, ha nem is mindjárt a kezdetnél, sok más irány felé terel, mert köztudomású dolog, hogy egy megkezdett probléma mindig újakat szül. Csak a kezdet nehéz s nekünk, akik hivatásunknál fogva irányt is jelölünk, elsősorban az a kötelességünk, hogy embereket keressünk és hogyha találunk, elindítsuk őket.

De el kell kezdenünk, mert ha lesznek, akik elindulnak, és lesznek, akik járni is tudnak, akkor nincs kétség aziránt, hogy a zoológiai tekintetben *ismeretlen Alföld* belátható időn belül ismertebbé válik. Ezt várja tőlünk a hazai rög és ezt követeli a magyar zoológia.

Dr. Ábrahám Ambrus
egyetemi ny. r. tanár.

A Tisza halai.

(Közlemény a Szegedi Tudományegyetem Általános Állattani és Biológiai Intézetéből. Igazgató: *Dr. Ábrahám Ambrus* egy. ny. r. tanár.)

A Tisza folyó, mely az évszázadok folyamán oly nagy szerepet játszott a magyarság életében, mindenkor neves volt nagy halgazdagságáról. Szorosan összefüggött vele a magyarság egy részének sorsa, kiknek számára a szeszélyes folyó áldást, vagy inséget ringatott hullámain. Nem csoda tehát, ha a magyar nép egyszer a leglágyabb, legkedvesebb jelzőkkel illeti, becézgeti, legendákat sző róla, majd féktelen áradásaitól s az okozott pusztítástól megretten és félelemmel teli csodálkozás tölti el.

Szeretetre méltó ez a „szőke" folyó, mely bár pusztítást és szenvedést is okozott és okoz időnként, mindenkor — mintegy ellenszolgáltatásként — halbőséggel fizet. Így volt az mindenkor, ezt bizonyítja a Tisza halászatának és halainak története.

A magyarság letelepülése a Duna—Tisza közén nem a véletlen eredménye volt. Őseink — mint Béla névtelen jegyzője írja — „videntes abundantiam piscium et omnium bestiarum ultro quam dici potest dilexerunt." Megszerették tehát őseink ezt a területet. A nagy halgazdagság abban leli magyarázatát, hogy a Tisza mikor leért az alföldre erősen kanyargós medrben haladt tova, így folyása nagy mértékben lassúbbá vált, a tavaszi hóolvadások és esők idején nem tudta a vizet gyorsan levezetni, széles, hatalmas területeket öntött el. A halbőség eme tényezőknek következménye volt. A letelepülést elősegítette még a bőséges legelőhely, melyet a Tisza jól öntözött árterülete nyújtott.

A halászat ősi nomád foglalkozás volt, melyet azonban nem mesterségként, hanem az élelem megszerzéséért végeztek csupán. Akkor minden ember halászott, amit az árpádkori sírokban talált emlékek is igazolnak. A sövényházi ásatásoknál például alig találtak sírt, melyben vagy hálósúly, vagy valami más halászati emlék ne lett volna.

A települések a folyók mellett keletkeztek. Számos szegedkörnyéki helyiségről is bebizonyosodott, hogy halász eredetűek. Jellegzetességeik elvesztése az országon végigszáguldó sok veszélynek, ellenségnek, s főleg a török hódoltságnak köszönhető. Ezek a tényezők befolyásolják a helyiségeket fejlődésükben, melyeknek következtében vagy

egészen megszüntek, vagy visszamaradtak az előrehaladásban, esetleg tovább fejlődtek, hadászatilag fontos véderővé alakultak, ami szintén a jellegétől való megfosztást jelentette.

A halásztanyákon a lélekszám 100—130 körül mozgott, s ezek évenként körülbelül 3000—4000 mázsányi halat termeltek.

A XI. században Szeged környékén már virágzott a halászat. A halászélet az adottságokon alapult. A folyó nem volt szabályozva, a víz szabadon lephette el a hatalmas árterületet, a lefolyás lassú volt, mérsékelt volt a víz színtjének csökkenése és emelkedése, az ár sokáig időzött a medren kívül, a vízzel elárasztott mező bőséges táplálékot nyújtott a halaknak s egyben alkalmas ívóhelyül is szolgált.

Az ár megszüntével, mivel a visszamaradó vizek össze voltak kötve az anyafolyóval, a kiöntésekben visszamaradó, illetve kikelő halivadékok visszajuthattak a mederbe.

A halbőség tehát nem magában a folyóban, hanem a kiöntésekben volt. Ez nagyon fontos a következők folyamán, mert éppen ezen a ponton történtek lényegbevágó változások.

A Tisza mellett hatalmas tavak maradtak, ezeket vivariumoknak nevezték. Többet ismerünk is ezek közül, sőt a Sulymos tó és a Landor tó még a szabályozás előtti időkből is ismertek.

A dömösi prépostság 1138. évi alapító oklevelében tudjuk, hogy Szeged mellett volt egy Citei vagy Etei nevű halastó, mely tetszés szerint nyitható és zárható zsilippel is el volt látva.

A mai tápéi réten szintén egy nagy Vártó nevű halastó létezett, melyet IV. Béla király adományozott Szegednek a Csupor család vártavával együtt.

Szeged város történetét megíró Reizner szerint a környéken nagy számmal voltak halastavak.

Az említett kedvező körülmények következtében jelentős volt a Tisza halbőssége s természetesen nagy volt a halászok száma is. A feljegyzések szerint már Nagy Lajos idejében nem kevesebb, mint négyezer halász volt itt. Ezt az adatot tévesnek vélik, ami valószínű is, tény azonban az, hogy nagy volt a halászok száma, s jó ára volt a szegedi halnak. (Herman O.: Magyar halászat I. p. 106.) Mátyás király neje Beatrix egy alkalommal 25 drb. besózott vizát 105 aranyért vett meg. A besózott közönségesebb hal hordója 15—16 arany volt.

A Tisza rendkívüli halbőségét említi meg Bertrandon de la Broquiere francia utazó, aki a tizenötödik századból származó emlékirataiban azt írja, hogy seholsem látott oly hatalmas halakat, mint Szegeden.

A halászat fejlődéséhez meg volt tehát a lehetőség.

Az ősmagyarok és utódaik szívesen halásztak, így a fejlődés is biztosítva volt. A kereszténység felvétele s annak a táplálkozásra vonatkozó rendeletei csak lendületesebbé tették e fejlődést. A halászat

ekkor kíméletes és észszerű volt. Nem a hal pusztítására törekedtek. Amikor az egyház böjti rendelettel a haltáplálék felé terelte a figyelmet, ugyanakkor a halállomány kímélésére és fejlesztésére is törekedett. Sajnos ebből az időből, s egyáltalán a szegedi halászat multjából nem áll sok adat rendelkezésünkre.

A halászat fejlődését előmozdító — már ismertetett — két tényező után külön kell megemlékezni a török hódoltságról, mint negatív foktorról. A törökök elősegítették a halászatot — amennyiben nagy mennyiségben fogyasztották —, de ez a halászat kíméletlen pusztításban nyilvánult meg. Itt a különbség a kereszténység és a török hatás között. Az előbbi mértékletes, okos halászatot tanított, meghagyva halászaink eddigi halászási módjait, az utóbbi azonban csak pusztította a halat, nem gondoskodott annak megmaradásáról. A Tisza halállománya az irányítás nélküli kíméletlen halászás következtében erősen megcsökkent, de a török még mindig elég hasznot húzott belőle. Az átvonuló török hadsereg élelmezése is nagy gondot okozott a városnak, de a pasa állandóan újabb élelmet követelt. A halak besózására felhalmozott sómennyiséget is el akarta vinni, s csak nagy könyörgésre hagyta meg.

A török alóli felszabadulás némileg megállította a halászat süllyedő irányzatát. A Tisza halbősége kezdett ismét jelentőssé válni, s erre a tényre már-már a külföld is kezdett felfigyelni. Az elmult édenkertinek mondható halbőség azonban már sohasem tér vissza.

A XVI. század halászatáról Takáts Sándor piarista történész szolgáltat adatokat „Emlékezzünk eleinkről" c. munkájában.

A szegedi halászok ekkor nagyon híres és gyakorlottkezű mesterek voltak. Mivel a hódítók alatt sokat szenvedtek úgy az uralkodó elemektől, mint a kóbor katonáktól s a beözönlő délszláv elemektől, nagyrészt elköltöztek eredeti települési helyeikről s a Tisza felső folyása mellett és a mellékfolyók mentén keresték meg életlehetőségeiket. A szegedi — vagy mint akkor nevezték őket — gyalmos halászok nagyon gyakorlottak voltak. „Ők tudták legjobban — írja Takáts Sándor — merre van a vizának derék járása, hol vannak az öreg hal (nagy hal) fogására legalkalmasabb tanyahelyek... Ők értették legjobban nemcsak a gyalomnak, de a kecsegehálónak, a koca-, v. bonahálónak (bonéhálónak), a kétköz hálónak, a pirityehálónak stb. használatát. Mesteri módon tudták a tiszai gyalommal a harcsákat kopogtatni."

Mindez azt igazolja ,hogy a szegediek, vagy mint akkor mondták a nagy-mezőszegediek híres halászok voltak, aminek alapja természetesen a Tisza nagy halgazdagsága volt.

Súlyos teherként nehezedett a városra az a tény, hogy két helyre kellett adót fizetni s azonkívül a pozsonyi kamarának is évenként

ajándékot kellett küldeni. Az ajándékra vonatkozólag az 1633—37—39—80—85 esztendőkből vannak adataink.

Egyébként nem ez volt a szegedi halászok első megadóztatása. Már Zsigmond király 1397-ben a folyóban fogott halaknak egy harmadát, a mocsarakban fogottakénak pedig felét foglalta le a királyi kamarának, pedig akkor Szegeden nem voltak valami rózsásak a viszonyok. Reizner így írja le: a kamara ugyanis „a szegediek nyomorúságos viszonyairól, fizetésképtelenségükről ezuttal alaposan meggyőződött", megelégedett a haladóval „mint ami a Tiszában úgyis bőséggel szokott lenni." (Szeged tört. I; p. 148.)

A kamara sokszor panaszkodott, hogy a küldött hal nagyon silány minőségű volt. Később már a „szállítmány minden kifogás nélkülinek találtatott." Az adótartozást a város a későbbiek során is hűséggel beszolgáltatta.

A második megadóztatás 1613-ben következett be, ekkor 100 drb. közönséges halat, 40 drb. pontyot s ezen felül öt pár karmazsin csizmát kellett beszolgáltatniok. Ez a kötelezettség 1683-ig fennállott.

1633-ban „Mezőszeged 200 fogast, 15 posárt, néhány öreg (nagy) halat, három közposárt s öt pár csizmát küldött a kamarának. A szegedi bíró botja alá tartozó Martonosiak 120 fogast, 30 köcsögét, 20 posárt és harcsát, 2 tokot és 3 pár csizmát, a tápéiak pedig 80 fogast, 10 posárt és 3 pár csizmát küldöttek. E hármas ajándékhoz a mezőszegedi bíró e sorokat írta: Szokásunk szerint fölküldtük nagyságtoknak és uraságtoknak ő felsége pozsonyi kamarájára nézendő ajándékainkat t. i. halakat, s az öt pár csizmákat, kit nagyságtoknak méltóztassék kegyesen bevenni." (Takáts: Emlékezzünk eleinkről.)

A XVIII. századot már a termőföld gyarapításának irányzata jellemzi, természetesen a tavaknak és mocsaraknak rovására. Megkezdődtek a lecsapolási munkálatok s ennek nyomán a szegedi táj jellegzetességei a pákászok és halászó szilaj pásztorok is eltűntek.

Ettől az időtől kezdve halbőséget már csak egy-egy nagyobb áradás hozott. Ilyen volt az 1704-es esztendő, amikor Rákóczi vívta Szeged várát, feljegyezték, hogy annyi volt a hal a Tiszában, hogy alig lehetett vizet meríteni úgy, hogy ne fogott volna egyúttal halat is az ember.

Amikor a város a javadalmait visszakapta, a halászatot a város bérbeadta, vagy pedig feles használatba engedte át. „Így 1724 évi május 26.-án a bérbeadott sövényházi tó egy harmadrészének halászatát Csákány Gergely, Sántha Mátyás és többi társai... haszonbérelték. A következő évi május 11.-én Huszta Pál, Rontó Mihály és társai a Ballagi-tó halászatát kapták meg. Ugyanily módon nyerték el 1731. évi jún. 9.-én Barát Imre és társai a Muratorok halászatát". (Reizner: Szeged tör. II. 478.)

A halat a szegedi tanyákon dolgozták fel. Hasították, sózták, fel-

fűzték, szárították, bálákba kötötték vagy gyékénybe csomagolták, úgy, hogy a szegedi hal évekig elállott. Sok külföldi kereskedő fordult meg akkor Szegeden s nagy bevásárlásokat tettek hal- és halzsírból. A kivitel főleg délfelé és Oláhországba irányult. „Leírhatatlan a jólét és a gazdagság, mely ez időben a Tiszából és a halászatból származott. Még a negyvenes években is 5—6 ezer mázsa eleven halat árultak a szegedi piaczon, kétszer annyi száraz hal került vidékre s 4—5 száz akó halzsírt olvasztottak ki." (Reizner: I. m. II. 479.)

A hal ára a nagy bőségnek megfelelően nagyon alacsony volt. 1—4 krajcár a közönséges halé s csak a legfinomabbaké volt 9—10 krajcár. (Vas. Ujs. 1869 márc. 21. p. 160.)

A nagy halgazdagság természetszerűleg a vízbőségnek volt köszönhető. Kováts István szegedi épitőmester nagyszüleitől hallotta és jegyezte fel önéletrajzában, hogy a Tisza balpartján mindig kiemelkedett a víz s nagy területeket öntött el Csongrádtól egészen a Tisza torkolatáig.

A XIX. század halászatáról már több feljegyzést találunk. Itt már tiszta képet tudunk magunknak alkotni a halászatról. 1834-től már hiteles feljegyzések vannak a Tisza vízállásáról s a Répássy Miklós által ismertetett Danicska József féle feljegyzések (Répássy M.: Édesvízi halászat és halgazdaság) már teljesen tiszta kép megalkotásához vezetnek.

Ebben a században is mint mindenkor a vízbőség határozta meg a halmennyiséget s így a halászat kifizetődésének mértéke lett. Már akkor közszájon forgott a most is sokat emlegetett mondás: „Sok víz sok hal, kevés víz kevés hal." Akkor még teljes mértékben igaz volt e mondás, mint látni fogjuk, ma már ez sem fedi teljes mértékben az igazságot.

A XIX. század első két évtizede, különösen az 1816—1820-as nagy árvízű esztendő, bő halmennyiséggel szolgált.

1831-ben kezdődött a több éven át tartó nagy szárazság, melyről Danicska József a következőket jegyezte fel: a „halastavak sorban kiszáradtak, a halasmedenczékben barmok legeltek. Olyan szegénység ütött tanyát a halászok között, hogy nagyrésze megvált mesterségétől s földmívelésre adták magukat, csikósoknak, bojtároknak, béreseknek stb. állottak be. A halászok csónakjai, bárkái a folyó partján száradtak szét, tüzelőanyagul használták fel azokat, vagy sertésólakat készítettek belőlük." Megrendítő e szemléletes leírás, mely a halászatból és halászatért élő tiszamelléki magyarok szomorú helyzetét érzékelteti.

A nagy szárazság 1843-ig tartott.

A következő évben megjött a víz. Benkő István, — ez év tavaszán elhunyt egyik legöregebb szegedi halászunk — még apjától hallott az árvízről s azt mondja szörnyű volt. Herrich Károly „A Tisza szabályozás és a szegedi válság" c. munkájában azt írja, hogy az alföld síkja

az 1840-es években „egy szokatlan nedves évtized alatt tűrhetetlen víznyomor áldozata lett."

Alapjában ez az árvíz nem is volt olyan nagy, mint inkább szokatlan és váratlan, hiszen előtte csaknem tíz évig állandóan alacsony volt a vízállás. Ezért jellemezték az akkori szegedi halászok rettenetesnek.

Tény, hogy az 1844—45—46-os évek áradást hoztak. A víz magassága elérte a 700 centimétert s kora tavasztól júniusig, illetve 1845-ben júliusig kinnt volt az ártereken. Herrich Károly adatai szerint az egész évben 20—22 láb magasságban tartotta magát a víz.

A már idézett szentesi halászmester feljegyzéseiben a következőket írta: „Ha a kereskedő egy-két forintért megvett két mázsa halat, a harmadikat ráadásul kapta." (Répássy: Édesvízi halászat és halgazdaság 31. old.) Nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen közel tíz esztendeje nem volt áradás a Tiszán, a föld pihent volt, bő táplálékot nyújtott, a víz elég későn érkezett s a meleg nyári napokon alacsony vízmagasság mellett kinnt volt a mederből, így a halak jól éltek, alkalmas helyen ívhattak. A Tisza az általa okozott „tűrhetetlen víznyomorért" egy hálóvetéskor tíz kocsirakomány hallal fizetett.

A három víz- és halbő esztendőt, három száraz év követte. A szegedi halász még így is megtudott élni, mert a halállomány még mindig elségséges volt a medrébe visszaszorult folyóban.

A szentesi feljegyzés így nyilatkozik: „ a halászat még meghozta a maga gyümölcsét, hal volt még elég bőven s nem volt okuk a halászoknak panaszra." (I. m. 319. old.)

Ez az állapot nem lehetett tartós. Az áradások ismételt elmaradása szükségszerűen a halállomány csökkenését eredményezte s „a halászok alig egy tizedrésze foglalkozott már régi kedvencz mesterségével", sőt „sok területnek már bérlője sem akadt." (I. m. 319.)

Az 1860-as év hirtelen árvizet jelentett, s a halbőség ismét kísérője volt. Ez az árvíz rövid volt, a Tisza nem termelhetett ennyi halat, lehetetlen volt ugyanis, hogy olyan rövid idő alatt kifejlődjenek, így a fellépő nagy halgazdagságot azzal kell magyarázni, hogy az Aldunából jöttek fel a táplálékban gazdag tiszai területre. Nem volt ez ritka jelenség s az ezidei szegedi halászaton is érezhető volt a víz alacsony állása miatt a dunai halak elmaradása.

Az 1860-as évek újra erős megpróbáltatás elé állították a halászokat. Mint láttuk 1860-ban ugyan bőven volt hal, a következő években azonban elmaradt az árvíz, a halállomány ismét leapadt s a halászat egyszerre nem volt kifizetődő mesterség. Alig fogtak a szegedi halászok naponta 15—20 font halat két hálóval. Ez bizony nagyon kevés volt, különösen egybevetve a bőséges esztendőkkel. Hiába emelkedett a hal ára, a halászat mint mesterség már nem volt képes a család

fenntartását biztosítani. A halászok más foglalkozás után néztek ismét, hogy mindennapi kenyerüket megkeressék.

Ez a tengődés jellemzi a hatvanas éveket. Amikor jött egy kicsit több víz a Tiszán, az vagy elégtelen volt, mint 65-ben, vagy nagyon magas volt, mint 67-ben, ami végül a legkedvezőtlenebb volt, mindig nagyon rövid ideig tartott. A magas vízben a hal nem ívik szívesen. Az apadás nagyon gyors iramban történt, a víz szintje túl gyorsan süllyedt, így sehogyan sem volt alkalmas a halak szaporodására.

Az 1868-as esztendőről olvassuk, hogy a legélelmesebb halász is üres hálóval tér vissza arról a helyről, ahol valamikor játszi könnyedséggel annyi halat fogott, hogy akár disznókat hízlalhatott vele.

A következő év ismét száraz tavasszal kezdődött. A halak elvándoroltak a Tiszáról. A halárak emelkedtek. A hal 400—500 %-kal drágább volt, mint néhány évtizeddel ezelőtt, „amikor a Tisza táján annyi volt, hogy sok helyt állatok hízlalására használták, s most csak a tehetősebbek asztalára is csak ritkább ételként került fel. (Vas. Ujs. 1869. p. 160.)

A szegedi halászoknak kemény próbát kellett kiállaniok. A fogási lehetőség már két évtizede állandóan romlott. Már nem is a megélhetés, hanem a bűvös erejű Tisza tartotta őket vissza.

A következő évtized kárpótolta a szegedi halászokat. Az első évek váltakozó halbősége után 1876-ban hatalmas árvízzel köszöntött be a tavasz. Az árvíz március elejétől júliusig tartott. Szeged—Csongrád között átszakította a gátat, s közel tízezer holdat borított el vízzel. A csany—percsorai gátszakadás 16.000 holdat, a mindszenti gátszakadás pedig 1394 holdat borított el vízzel. (Zsilinszki: Csongrád vm. tört. III. k. p. 475—76.)

Az áradás jollehet kisebb mértékben, a következő két évben is megismétlődött. Igaz, hogy magas volt a vízállás, a halállomány tetemes megnövekedése azonban nem maradt el.

Következett az 1879-es esztendő. Jött a nagy áradás, amit a szegediek csak „nagy víz"-nek neveznek, mely csaknem az egész várost romba döntötte. Az árvíz Szeged környékén kereken 85.000 holdat borított el, ami minden eddigit fölülmult. A hatalmas területi kiterjedés mellett eddig soha nem tapasztalt magasságot ért el, s bizony a mostani nagy pusztítás mellett eltörpült a következő nagy halbőség.

Szeged egyik legidősebb halászának elbeszélése szerint, hatalmas, kb. 200 méteres hálót készítettek s ezzel rekesztették el azt a helyet, ahol a Tisza átszakította a gátat. A halak visszavonulását így megakadályozták. Mint elmeséli, annyi volt a hal, hogy szák-kal merték, a lányok hasították, sózták, szárították s éppen úgy, mint régen balakba rakva szállították külföldre, legnagyobbrészt Romániába.

A nagy árvíznek természetes következménye volt a még néhány évig tartó rendkívüli halbőség. Erre már eddig is láttunk példát. Ben-

kő István bácsi úgy emlékezett vissza, hogy életében a legtöbb halat az árvizet követő esztendőkben fogták. Ekkora halbőségre nem emlékeztek szülei sem s Ő azóta sem látott annyi halat. Ez volt az utolsó halbőség a Tiszán. A közelmultban elhunyt kishalász állítását a Szegedi Napló is igazolja, s a halállomány némi csökkenését, illetve annak érezhető fogyását 1883. évben jelöli meg. (Sz. N. 1908. szept. 23.)

1879-ben megindult a minden eddigit fölülmúló szabályozás. Ennek eredményeként Csongrád—Szeged között 169.300 kat. hold mentesült a víztől, amely természetesen a halak számára is elveszett. A szabályozás további eredménye az, hogy a víz a tavaszi áradások alkalmával gyorsan emelkedik, ennek megfelelően gyorsan is süllyed. Erős a lefolyása, a víz nagyon hideg, ami természetesen nem kedvez a halak szaporodásának.

Az ekkor lebonyolított szegedi kiállítás halászcsárdájának napi halfogyasztása 6—700 kilogramm volt, ami erősen meghaladta az itteni fogás mennyiségét, azért a halat távolabbról kellett beszerezni. 1899-ben arról olvasunk, hogy Szegeden megkezdték ugyan a haresafogásokat, de nagyon sok a panasz a halászok között. A szegedi közönség nagyon igényes. Egyáltalán nem akarja észrevenni a helyzet változását, csak élő halat kíván venni, viszont a halfogás kicsi, s alacsony a vízállás már több mint három éve. A vidékről kevés halat hoznak, így bizony a hal ára nagyon emelkedett.

A következő év változatlanul szegény. A Tiszában csak az északi vidékeken vannak sikeres fogások „a Tisza alsó felén a halászat eredménytelensége miatt a panaszok állandósulnak." (Halászat 1900 nov. 1 p. 32.)

A Tisza halászata érthetően állandó csökkenést mutat. Volt még néhány esztendő, amikor javult ez az állapot, de a szabályozás okozta hiány már nem javulhatott természetes úton.

Az illetékesekben mindinkább meggyőződéssé érlelődött az a gondolat, hogy a halállomány így fenn nem tartható, gondoskodni kell okszerű halászatról és a hal intézményes védelméről. Eredményként jelent meg a halászati törvény 1888-ban, mely egy évvel később lépett életbe.

A törvény létrejöttét nemcsak a tiszai állapotok sürgették, kétségtelen azonban, hogy itt volt a legégetőbb a kérdés, itt volt legjobban szükség a halászat megreformálására.

A folyó medre a parti birtokosoké volt. A halászat joga viszont a mederhez kapcsolódott. Mindkét parton több tulajdonos osztozott, sőt a folyó két partján is más és más tulajdonban voltak a földek. A halászati jog így nagyon megoszlott. E tény kettős eredménnyel járt. Negatív eredménye volt a parti földtulajdonosok versengése, ami tulságos kiaknázásra vezetett, a másik, a pozitív értékű, a közösségi tudat felébredése, az érdekközösség felismerése s belátása annak, hogy

egy társulat keretén belül mindenegyes halász jobban és értékesebben tudja érvényesíteni jogait. A halak ugyanis nem élnek helyhezkötötten. Más a búvóhelyük, ismét más helyen ívnak, másutt táplálkoznak, így a partrészek birtokosai csak részben és egyes időközökben halászhattak eredményesen.

A meghozott törvény helytadott a társulatok megalakulásának, sőt elő is segítette azt. Meghatározta, hogy mekkora partrészletet kell bírnia annak, aki önállóan akar halászni. Ez volt az ú. n. minimum. Akinek kisebb partrészlete volt, annak társulatba kellett lépnie. Mivel egy partbirtokos sem rendelkezett a minimummal, szükségszerűen társulniok kellett. Így alakultak meg a halászati társulatok a Tiszán, ami a halászatnak is újabb szakaszát jelenti.

A csongrád—szegedi tiszai halászati társaság a gyula—csongrádi szakaszon 1898-ban alakult meg. A bérleti időt a törvény hat évben szabta meg, mivel a hal kb. hat év alatt fejlődik s nő meg kellő nagyságúra. Ezzel a társaságokat az eredményes s még az általuk is kihasználható telepítésre és ivadéknevelésre, behelyezésre akarta sarkalni.

Általános tilalmi időt is szabott meg a törvény, mely egyes helyekre és időre vonatkozott. Ezzel viszont az ívás zavartalanságát és az ivadék szabad fejlődését iparkodott biztosítani.

„A csongrád—szegedi halászati társulat — írja Répássy a Halászatban — az érdemleges munkában legelől járt. 1898-ban megalakulván, 1903 július 1-vel túlesett az átmeneti állapoton s a 4800 kat. holdat kitevő vízterületét három szakaszon értékesíti." (1903. évf. 14. sz.)

A földmívelésügyi minisztérium segítségére volt az illetékeseknek, s díjmentesen fogassüllő ikrát bocsájtott rendelkezésükre s 1200 K. készpénzt, melyet az ivadék kihalászására, s az őrök fizetésére kívánt fordítani. (Vízügyi és hajózási közl. 1903. 33. sz. p. 420.)

A halászat javításával kapcsolatban felmerült a kubikgödrök kérdése is. A töltések és gátak építéséhez ugyanis a föld és agyagmennyiséget az árterületről szerezték be, s a töltések elkészítése után ezek változatlanul ottmaradtak. Tavaszi áradáskor telítette ezeket a víz, a halak ívtak benne, de a folyóba már nem tudtak visszajutni, mert nem voltak összekötve az anyamederrel. A nagyobb halakat lehalászták, a kikelt fiatalok és a rengeteg ikra millió számra pusztult el. A „Mindszent" c. hetilap IV. évf. 36. számában olvashatjuk, hogy az 1888—89. évben a főszolgabíró a kubikgödrökben büzhödt halakat ásatott el.

A földmívelésügyi miniszter ezeken az állapotokon akart segíteni 1890-ben megjelent rendeletével, melyben a kubikgödröknek az anyamederrel való összekötését sürgeti és követeli.

A felhívásnak nem volt eredménye. 1893-ban ismét rengeteg hal pusztult el. Nemcsak hogy nem tettek eleget a kívánságnak hanem

még el is rekesztették a már meglévő összekötő mélyedéseket, hogy a halak véletlenül se juthassanak vissza a mederbe.

1896 februárjában újabb, az előbbinél határozottabb hangú rendelet jelent meg. Most társulat alakult, mely a kubikgödröket nyilvántartotta, s a halászatot csak a halivadék áthelyezés útján való megmentés céljából engedélyezte. Jelentést kért a gödrök állapotáról s arról, vajjon össze vannak-e kötve a folyóval vagy sem. Az eredmény az lett, hogy a társulatok átengedték a kubikgödrök halászatát, de a csatorna elkészítésének terhét is távol akarták tartani maguktól.

A csongrád—szegedi halászati társulat „évi költségvetéseiben rendes tételként szerepel az őrök jutalmazása s a kiöntésekbe és kubikgödrökbe rekedt ivadék kihalászása." (Halászat 1903 évf. 14. sz.)

Az ily módon megmentett ivadék mennyisége évről-évre nőtt. 1901 ben 16 métermázsa volt. 1902-ben — igaz, hogy kedvező volt az ívás —már 68 métermázsát helyeztek át az anyafolyóba.

A kubikgödrökkel kapcsolatban felmerült a Tisza holtágainak kérdése is. Nyilvánvaló volt, hogy a Tisza a szabályozás után nem alkalmas a halak ívására, így a figyelem a holtágak felé terelődött. A szabályozás következtében egyes mederdarabok lekapcsolódtak, de a hullámtér területére estek. Ezeknek a holtágaknak a kihasználására gondoltak először. Ezeket zsilippel ellátott csatornával szándékoztak összekötni az anyafolyóval, hogy a vizet bármikor le lehessen engedni. Ez szükséges volt, hogy téli időre a medret vízteleníteni tudják, hogy tavaszra ismételten jó és bőséges táplálékot nyújtson a halaknak. A földmívelésügyi minisztérium ez alkalommal sem mulasztotta el, hogy erre az illetékesek figyelmét felhívja.

Mint látjuk, a tiszai halászat történetében lényeges változások történtek. A változást az élettér megváltozása megkisebbedése okozta. Századunk halászata tehát ismét új fejezetét jelenti a szegedi halászatnak.

Ami a szegedi tiszaág halfajait illeti, a különböző időben élő és író szakemberek különböző módon ítélik meg.

Egyik legrégebbi leírásunk Reisingertől származik. Munkájának címe „Specimen ichthyologiae sistens pisces aquarum dulcium Hungariae." A könyv Budán jelent meg 1830-ban. A szerző, mint a könyv címe is mutatja, a magyarországi édesvízi halak leírását tartalmazza. A halakat több szempontból tárgyalja. Mivel az egyes előfordulásokat is jelzi, mi is felhasználhatjuk. A könyv — mint látszik — nem teljes értékű. Több olyan adat is belekerült, melyekről a szerző nem győződhetett meg teljes biztonsággal. Ez oldaláról a könyvet külön tanulmányozás tárgyává kell tenni. Mindenesetre sok érdekes adatot tartalmaz s mint egyik legrégebbi ilyen tárgyú könyvünk, a kellő figyelmet megérdemli.

A szerző érezte, hogy nem tudott olyan tökéletes munkát végezni,

mint szeretett volna, azért a bevezetésben így ír: „Quam difficiles sint piscium descriptiones optime norunt ii, qui eos pararunt." Hivatkozik a sok különbözőségre, mely a színben és alkatban megnyilvánul, amely egyes helyekkel kapcsolatosan ugyanannál a fajtánál is változó. Kéréssel fordul az olvasóhoz, „quos (pisces) si invenires lector benevole, fac Te Musarum nomine oro! ut in spiritu vini asservati" etc. tehát ha valaki találna olyan fajt, melyet az ő könyve nem tartalmaz, azt az illető küldje be az egyetem természettudományi múzeumának „in spiritu vini", hogy ott alkalmas időben, hozzáértő egyénnek leírhassák.

Reisinger nem adja a magyarországi édesvízi halak pontos előfordulási helyeit.

Csaknem mindenegyes fajnál szerepel mint előfordulási hely a Duna. Megtalálni még a Tiszát, Drávát, Vágot és Poprádot, a többi folyót általános jelzővel illeti. A tavak közül a Balaton szerepel. Mivel a tiszai előfordulások is meg vannak említve, feltételezhetjük, hogy az akkori ismereteket tartalmazza. Az általános megjegyzéseiből még több faj előfordulására lehet következtetni. Ezeket, talán mivel kisebb arányszámban fordultak elő, nem tartotta szükségesnek külön kiemelni, hanem általánosan így írja: „aliisque dulcibus Hungariae aquis."

Időrendben a következő fontosabb felsorolás Kriesch Jánostól származik, 1868-ból, ezt követi Herman Ottó-é, 1887-ből. Az előző „Halaink és haltenyésztésünk" c. pályamunkában, a második „A magyar halászat" c. munkában jelent meg. Herman Ottó említett munkájában a Szeged melléki előfordulásokat írja le. A legutolsó Kolosváry Gábortól ered, aki a „Tiszavölgyi halászat és település" c. munkájában szintén leírja a tiszai halakat, ez azonban nagyban megegyezik az előzővel. Az újabban előforduló, vagy megjelenő halfajok külön leírásokban szerepelnek, melyek nagyrészt a „Halászat"-ban jelentek meg. A naphalnak, az arany naphalnak a leírása azonban még hiányzik a leírások közül.

Az első, — Reisinger — szerint — mivel ezeket külön is említi — különösen tizenkét halfaj volt a Tiszában honos. Ezek: menyhal (Lota lota L.); kő süllő (Leucioperca volgensis Pall.); fogas süllő (Leucioperca sandra Cuv.); magyar bucó (Aspró zingel L.); selymes durbincs (Acerina schraetzer L.); leső harca (Silurus glanis L.); fejes domolykó (Squalius cephalus L.); dévér keszeg (Abramis brama L.); vörösszemű koncér (Scardinius erythrophtalmus L.); közönséges tok (Acipenser ruthenus L.); sőreg tok (Acip. stellatus Pall) s megemlíti még a folyóvízi orsóhalat is. Még más ezután leírandó 16 fajról tételezhetjük fel Reisinger leírása szerint, hogy akkor — legalább is szerinte — előfordultak a Tiszában, így összesen mintegy huszonnyolc fajt kapunk.

Kriesch János huszonhatot említ. Ezek kimondottan tiszai előfor-

dulások, leszámítva azokat is, melyek csak a felső szakaszon élnek.

Herman Ottó harmincnégy fajt említ. Ez különösen értékes leírás, ismerve a szerző munkásságát s mint említettem, kimondottan a szegedi tiszaág halainak leírását tartalmazza.

Kolosváry könyve két fajjal többet sorol fel, így itt harminchat faj leírását találjuk.

A négyféle leírásból mostmár azok a fajok, melyek mind a négy helyen szerepelnek a következők: csapó süger (Perca fluviatilis L.): fogas süllő (Leucioperca sandra Cuv.); kő süllő (Leucioperca volgensis Pall.); magyar bucó (Aspro zingel L.); menyhal (Lota lota L.); tő ponyt (Cyprinus carpio L.); széles kárász (Carassius carassius Nilss.); rózsás márna (Barbus fluviatilis Ag.); dévér keszeg (Abramis brama L.); ragadozó ön (Aspirus rapax Ag.); pirosszemű kelte (Scardinius erythrophtalmus L.); vörösszárnyú koncér (Leuciscus rutilus L.), fejes domolykó (Squalius cephalus L.); csuka (Esox lucius L.); leső harcsa (Silurus glanis L.); kecsege tok (Acipenser ruthenus L.); sőreg tok (Acipenser stellatus Pall.); összesen tehát 17 halfaj.

Az alábbi táblázat tartalmazza azokat a halfajokat, melyek csupán egy, vagy egyes szerzőknél szerepelnek. (Lásd: 297. o.)

A táblázatban szerepel 16 halfaj. Herman és az Ő nyomán Kolozsváry is silány keszeg néven vesznek fel egy fajt, aminek mibenléte bizonytalan.

Egyik leírásban sem találni az angolnát (Anquilla vulgaris L.), a törpeharcsát (Amiurus nebulosus Raf.), a naphalat (Eupomotis gibbosus L.), az arany naphalat (Eupomotis aureus Walb.), a tükrőspontyot (Cyprinus rex cyprinorum). Mint említettem ezek külön-külön, főleg a Halászat c. szaklapban rövidebb leírásokban már szerepelnek, kivéve a naphalat és az aranynaphalat, melyeknek leírásuk a szegedi tiszaágból még hiányzik.

A mondottak alapján a szegedi tiszaágban mintegy harminckilenc halfaj fordulhat elő. Unger Emil dr. szerint (Magyarország halai és halászata 1941) nálunk mintegy hatvanhét faj tekinthető honosnak, illetve meghonosodottnak. Nagy-Magyarország halfaunája viszont Hankó Béla dr. szerint (Magyarország halainak eredete és elterjedése 1931) mintegy hetvenhat fajból tevődik össze. Ezek szerint tehát Csonkamagyarország halfaunájának ötvennyolc, Nagy-Magyarországénak pedig ötvenegy százaléka található meg a szegedi tiszaágban.

A Tisza halászatával foglalkozó régi írások között csak elvétve találtunk utalást valamely faj kisebb vagy nagyobb elterjedésére. A leírások inkább a nagy halbőséget, vagy az esetleges inséget emlegetik.

Az egyes fajoknak a mennyiségi előfordulása a szabályozás óta hatványozott mértékben a vízbőség függvénye. A sok víz és sok hal

összefüggéséről szóló közmondás ma is érvényes, jóllehet sok feltétel módosítólag hat az eredményre. Az, hogy az egyes években mely faj szerepel kisebb vagy nagyobb mennyiségben, az attól függ, volt-e árvíz, ha igen, mikor és mennyi ideig tartott, tehát, hogy melyik halfaj ívásának kedvezett. Lényeges most ez a körülmény, mert a szabályozás óta a víz rohamosan emelkedik, hirtelen éri el évi csúcsmagasságát, gyorsan csökken a szintje, s eléggé hideg éppen a gyorsaság következtében, amennyiben nincs ideje az alföldön felmelegedni. Éme körülmények kedvező alakulásából és szerencsés együttműködéséből adódik ki tehát egy-egy halfajnak időközönkénti elterjedése.

Reisinger	Kriesch	Herman	Kolosváry
—	német bucó Aspro str. Cuv.	német bucó Aspro str. Cuv.	német bucó Aspro str. Cuv.
—	vágó durbincs Acer cern. L.	vágó durbincs Acer cern. L.	vágó durbincs Acer cern. L.
selymes durb. Acer. schr. L.	—	selymes durb. Acer. schr. L.	selymes durb. Acer. schr. L.
nyálkás compó Tinca vulg. Cuv.	—	nyálkás compó Tinca vulg. Cuv.	nyálkás compó Tinca vulg. Cuv.
—	—	fenékj. küllő Gob. fluv. Cuv.	fenékj. küllő Gob. fluv. Cuv.
—	—	lapos keszeg Abr. ball. L.	lapos keszeg Abr. ball. L.
—	—	bagoly keszeg Abr. sapa Pall.	bagoly keszeg Abr. sapa Pall.
—	garda Pel. cult. L.	garda Pel. cult. L.	garda Pel. cult. L.
—	—	szélh. küsz. Alb. luc. Heck.	szélh. küsz. Alb. luc. Heck.
—	—	—	leánykoncér Leuc. vir. Heck.
vésettajkú pad. Chondr. nas. L.	—	vésettajkú pad. Chondr. nas. L.	vésettajkú pad. Chondr. nas. L.
—	—	réti csík Misg. foss. L.	réti csík Misg. foss. L.
—	—	sch. pisztráng Trutta far. L.	sch. pisztráng Trutta far. L.
—	—	szín tok Acip. gl. Heck.	szín tok Acip. gl. Heck.
—	—	faj tok Acip sch. Güld.	faj tok Acip sch. Güld.
—	—	vágó tok Ac. güld. Brandt.	vágó tok Ac. güld. Brandt.

Angolna (Anquilla vulgaris L.) nem gyakori a szegedi tiszaágban. Lévay Béla írja a Szegedi Napló-ban, hogy: „Néhány... angolnát is kapunk minden évben alulról." 1908-ból négy előfordulást említ, de — mint írja — az előző évben több volt. Az egyik példányt látta is, ez egy méter hosszú volt. (Sz. N. 1908. szept. 25.)

A szegedi halászok több angolna fogásról tudnak. 1911-ben fogtak egy 93 centimétereset, továbbá Benkő István kishalász 1918-ban egy aránylag kicsiny, csupán ötven centimétereset. Sikeres fogást említenek 1934—40 és 42-ből. Az elmult évben négyet fogtak Szeged mellett. Mint a halászok mondják, néha tíz éven át is szünetel az angolna fogás, s egyszerre csak ismételten megjelennek. Minden halász tudja, hogy a Dunából jönnek fel. Más kérdés azután az, hogy oda honnan kerültek. A Fekete-tenger nem alkalmas hely az angolnák ivására, így feltehető, hogy mivel folyóban nem ívik, évek óta csak azokat a példányokat fogják ki a dunai és a tiszai halászok, melyeket még 1881—87. években helyeztek a Dunába Németországban és nálunk. Ezzel a véleménnyel szemben áll az az irodalmi adat, hogy már a XVII. században is fogtak több alkalommal a Dunában angolnát.

Az amerikai eredetű naphal (Eupomotis gibbosus L.) és az aranynaphal (Eup. aureus Walb.) már nagymértékben elterjedt édesvizeinkben, s a szegedi tiszaágban is megjelent. A halászok még kevéssé ismerik, de a gyakorlottabbak már több fogást említenek. A legrégebbi adat, melyet ez irányban tőlük kaptam, 1939-ről szól.

A fogas (Leucioperca sandra Cu.) és kő süllő (Leuc. volgensis Pall.) közismert. A szegedi kishalászok mágnáshalnak nevezik. F. I. kishalász elbeszélése szerint 1943-ban nagy számban fogtak. A legszebb példányt hatkilósnak mondja. Ez év januárjában enyhe időjárás mellett nem fognak, nagy szomorúan mondják, „csak szeretnénk." A Maros torkolata alatt az idén sikerült már egy háromkilósat kiemelni. Az átlagos súlyt 1—1.5 kilogrammban jelölik meg.

A vágó és selymes durbincs. (Acerina cernua L. és Ac. Schraetzer L.) szintén közismert. A halászok nagy mennyiségben fogják, értékesíteni azonban alig lehet. Tisztítása igen nehéz, azonkívül nyálkás, pedig húsa ízletes. B. I. legöregebb tiszai halász mondotta, hogy mióta az eszét bírja, mindig sok volt ebből a tetemes kárt okozó apró halból. 1943 tavaszán különösen sok került a hálóba.

A ponty (Cyprinus carpio L.) az egyik legértékesebb halunk. Sajnos a mennyisége csak egyes években kielégítő. A legutóbbi évek közül szívesen emlegetik az 1941—42-es esztendőket. Természetes, hogy az ezen éveket megelőző árvizek nyomában nagyobb mennyiségben jelentek meg a pontyok is. 1941-ben néha nyolcvan kiló is akadt a varsában.

A ponty a Dunából is fel szokott úszni, de ez ritka jelenség. Ezt

bizonyítja Lévay Bélának már idézett cikke, melyben írja, hogy ő is csupán egyalkalomra emlékszik vissza, ami 1897—98-ban lehetett.

A tükrösponty (Cyprinus rex cyprinorum) nem állandó lakója a Tiszának, vagy a halastavakból kerül bele a csatornákon keresztül, vagy magát az ikrát szállítják a madarak testükhöz tapadva a Tiszába, s ott kikel.

A széles kárász (Carassius carassius Nilss.) szintén közismert hal, de nem nagy mennyiségben fogják. A multévi nagy bőséget a kishalászok azzal magyarázzák, hogy a Ferenc-csatorna vizét felfrissítették a Tiszából, s onnan úsztak fel nagy mennyiségben.

A nyálkás compó (Tinca vulg. Cuv.) inkább a vidékről kerül fel a szegedi piacra. Főleg a kiöntésekből és környékbeli tavakból halásszák, márna (Barbus fluviatilis Ag.) azonban a Tiszában is szép számmal van.

A kárász féleségek mind ismertek, s a legkülönbözőbb népi elnevezésekkel illetik.

Réti csík (Misgurnus fossilis L.) előfordul a Tiszában, de ezt is inkább más helyen fogják, csaléteknek használják.

A csuka (Esox lucius L.) a nagy vizekkel együtt jelenik meg s különösen akkor van nagy csuka járás, ha a környék vizeket összekötik a Tiszával. Sokat fogtak 1941-ben.

A harcsa, vagy leső harcsa (Silurus glanis L.) a ponty mellett egyik legértékesebb halunk. Valamikor a Tisza nevezetes volt nagy harcsáiról, ma már ritkák a nagy fogások. A húszas években még szép példányok kerültek a hálóba. B. I. kishalász szerint a negyvenkilós nem volt ritkaság, viszont fogtak nap mint nap 53—54 kilósakat is. A legutóbbi nagyárvízű esztendőkben ismételten sikeresebbek voltak a fogások. Egyik halnagykereskedőnk szerint akkor több 80—100 kilós harcsát is fogtak. Egybehangzóan eredményesnek mondják az 1942-es esztendőt, mely sok, s jellemzően egyívású harcsát adott. A jelenlegi átlagos harcsasúly 10—15 kiló. Ez évben aránylag kicsinyeket fogtak. B. I. kishalász csupán 2—3 kilósakat, de voltak olyanok is, akik 10—20 kilósakat találtak.

Külön kell megemlékezni az utóbbi évek harcsa óriásairól. 1929—30 telén, az Újszegedre átvezető vasúti hídtól mintegy két kilométerre a Boszorkánysziget közelében fogtak egy 105 kilósat, s ugyanakkor a tiszaugi vasúti hídnál egy 111 kilósat. Ezt a két óriásharcsát Gelei József, akkor szegedi egyetemi tanár írta le. „A szegedi óriás harcsák" címen. (Szeged 1930.) Ennek a két harcsának a koponyája a szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tud. Egyetem általános állattani és biológiai intézetében ma is látható.

Az elmult évben ugyancsak a Boszorkánysziget nél fogtak egy 103 kilósat, s vele egyidőben Magyarkanizsánál egy 60 kilós harcsát. 1944, tehát ez év február utolsó hetében a Marostorokban fogtak egy

91 kilós óriásharcsát, s a Marosban a 2-es számú kilométerkőnél egy 80 kilósat. Ez év első hónapjaiban néhány alkalommal sikerült fogni 25—30 kilós, már szép, s ritka harcsát is.

A törpeharcsa (Amiurus nebulosus Raf.) a halászok közel egybehangzó véleménye szerint csupán öt-hat éve jelent meg a szegedi tiszaágban. Addig ismeretlen volt. Egyik kishalászunk egy alkalommal egy varsában, — melyet tutaj alá helyezett — reggel 120 darabot talált. Ez az adat jellemző elterjedettségére. Általában alig értékesíthető halféleség, jóllehet a húsa ízletes. Rabló életmódú kártékony hal, mely csupán 10—20 centiméter nagyra nő.

A sebes pisztráng (Trutta fario L.) ritka vendég Szegeden. Kolosváry is említi, hogy Szegedig is letéved a Tiszán néha-néha egy. A kishalászok közül többen nem ismerik, mások viszont több fogást említenek. F. I. kishalász azt mondja, hogy 1943 tavaszán a zubogónál egy varsában négyet talált. A pisztráng általában csak akkor jut le Szegedig, ha az év elején, februárban, jéghideg víz esetén nagy a vízállás. A két feltétel tehát szükséges. Ilyen esetekben is csupán néhány akad.

A tokféleségek ritkán jelennek meg. Igen értékes halféleség. Lévay Béla írja, hogy minden évben kapunk egy-két tokot alulról. A Szegedi Napló már idézett számában az 1908-as esztendőből 8—10 kisebb tokot említ. Más halászok szerint azonban nem ritka a 10—15 kilós sem. Ugyancsak az említett folyóiratban olvashatjuk a következőket: „Leghűségesebb látogatóink az alsó Dunáról a kecsegék (Acipenser ruthenus L.) Ezek minden esztendőben júniusban, kérészfölszálláskor, vagy mint a halászok mondják: tiszavirágzáskor kisebb-nagyobb mennyiségben rendszerint megjelennek nálunk. Az idén (1908. év) elég szép számmal jöttek. A halászok sokat ki is fogtak közülük. A kecsegének nagyon kedves csemegéje a kérész; annak a kedvéért úszik föl; mert a kaviccsos medrű Dunában nem juthat ehhez a táplálékhoz." (Sz. N. 1908 szept. 25.) Az író a továbbiakban rosszalólag említi meg, hogy amikor az előző évben, azaz 1907-ben rajban vonultak el a város alatt a fiatal kecsegék, a halászok oly nagy mértékben fogták, hogy némelyek zsákszámra vitték haza a fiatal kecsegéket természetesen csak addig, amíg benne tartott. Egyik legidősebb szegedi halászunk mondja, hogy a világháború egyik évében 70—80 kilót is fogtak. Az elmult esztendőben hármat fogott a virágzáskor. A legnagyobb kecsege, melyet a húszas évek óta sikerült megfognia, hatkilós volt. Az elmult évek közül a legnagyobb háromkilós volt. A kecsegék különösen szeretik az átvágásokat, ott jól halászhatók.

Sőreg tokot (Acipenser stellatus Pall.) Szegeden a halak királyának nevezik. Ritka a szegedi tiszaágban. Egyik halnagykereskedőnk állítása szerint úgy kétévenként jelenik meg, súly 5—6 kiló, nagyon néha 10—12 kiló. A legutóbbi fogás már hároméve volt, ez három-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

kilót nyomott. Vágó tok (Acipenser güldenstaedti Brandt.) még ritkább nálunk. Ez is mint a többi tokféleség leginkább a tengerparton s a Duna torkolatában ívik.

Viza (Acipenser huso L.) fogásra már a legidősebb szegedi halászok sem nagyon emlékeznek. Csupán néhány azon esetek száma, mely emlékezetükben maradt, s az is annyira bizonytalan, hogy felhasználni alig lehet. A „Halászat" 1911-es évfolyamában találni egy feljegyzést. „Szegednél 1895-ben fogtak ki utoljára Bárkányi János halászmester állítása szerint két darab 50—60 kg. súlyú vizát: 1909-ben Algyőn kifogottnak azonban csak 18 kg. volt a súlya." A kishalászok szerint 30—35 évvel ezelőtt, tehát 1910—15 körül fogtak egyet Magyarkanizsánál, ennek 50 kg. súlya volt. Ha visszagondolunk a XVI. századról mondottakra, fel kell tételeznünk, hogy akkor több viza volt a Tiszában. A szegedieknek külön módszerük volt a viza fogására. Gyakran oly szép példányokat fogtak, hogy több hálóval kellett körülvenni, s a parton lovakkal húzták ki a vízből. Ma már a Dunába is ritkán jön föl, rendesen a Vaskapu alatt marad.

Ezek azok a halfajok, melyek a szegedi halászoknak a gondolatvilágát betöltik. Szerelmesei ők a Tiszának, jóllehet már csak igen szerény megélhetést biztosít számukra. Nap mint nap újabb lendülettel kezdenek munkához, kijavítják a varsát, elkészítik a kecét vagy a horgokat s indulnak reménykedve a Tiszára.

A kutató szeme azonban tovább tekint. Összegyűjti azokat az adatokat, melyek a költemények és legendák folyójáról a nép ajkán élnek, vagy melyeket az irodalom őríz. Így lesz a Tisza élő, lüktető eseménysorozat, mely mostmár nemcsak a kishalásznak kedves, hanem annak is, aki csak a betűk birodalmában találkozik vele.

A tudomány fényével felruházott szem észreveszi és megfigyeli a Tisza rejtelmes és gazdag életét. Eredményeinek közlésével kedvessé teszi a legendák és költemények folyóját a szakember előtt.

A gyakorlati érzékkel megáldott ember a gazdasági lehetőségeket mérlegeli s annak felvirágoztatására keres módozatokat, hogy a folyóban rejlő értékek mennél jobban kiaknázódhassanak a halásztársadalom és a polgárok javára.

Ez a három irány az, melyeken a következők folyamán haladnunk kell, hogy a legendás Tisza folyó ismertté váljék minden téren s hasznossá a magyar társadalom javára.

P. Szalai I. Miksa
egyetemi tanársegéd.

IRODALOM:

Czimer K.: Szeged monografiája.
Csecsedi: Rekesztőhalászat a Tiszán és az alföldi kisvizeken 1926.
Fényes E.: Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Bp. 1837.

Fischer F.: A magyar halászat Bp. 1931.
Gelei József: A szegedi óriás harcsák Szeged 1930.
Halász—Szabó A.: A Tisza völgye Csongrád—Szeged között Szeged 1937.
Halászat 1899 szept. 15. p. 4.; 1899 okt. 15 p. 16.; 1899 dec. 1 p. 30.; 1900 febr. 1. p. 48.; 1900 nov. 1. p. 32.; 1911 2. sz. p. 23.
Hankó B.: Gerincesek általános jellemzése és a halak Pécs 1928.
— Magyarország halainak eredete és elterjedése Sárospatak 1931.
Herman O.: Halászat és pásztoréiet a millenaris kiállításon 1898.
— A magyar halászat könyve. Bp. 1887.
Herrich K.: A Tisza szabályozás és a szegedi válság Bp. 1897.
Húnfalvy J.: A tiszaszabályozás következményeiről. Bud. sz. 1963. XVII.
Kohaut R.: Halaink. Halászat I. 1900.
Kososváry G.: Tiszavölgyi halászat és település Bp. 1928.
— A tiszai település és a halászat összefüggése.
Kovács I.: Kézirat a szegedi régiségekről (Somogyi-könyvtár Szeged).
Krenedits Ö.: Adatok halászatunk történetéhez, Vizügyi és hajózási közl. 1903 39. sz. p. 309.; 53. sz p. 420.
Kriesch J.: Halaink és haltenyésztésünk 1868.
— Magyarországi új hal. Termtud. Közl. 4. k. 1872.
Lázai Gy.: A sövényháza—szegedi ármentesítő társ. monogr. 1896.
Lévai B.: A Tisza hal-ingége Szegedi Napló 1908 szept. 23—25.
Leidenfrost Gy.: Édesvízi halászatunk jelene, Állattani Közl. IX. k.
— Középeurópa édesvízi halai. Áll. Közl. X. k. 1911.
Maraköny E.: Halászatunk a statisztika szemüvegén, Halászat III. évf.
Reisinger J.: Specimen ichthyologiae sistens pisces aquarum dulcium Hungariae Budae 1830.
Reizner J.: Szeged története, Szeged 1899.
Répássy M.: A Tisza halászata hajdan és most, Halászat IV. évf. 1902/3. 12—16. sz.
— Édesvízi halászat és halgazdaság 1914.
— Magyarország édesvízi halászata, Halászat XV. évf. 6—8. sz.
Szűts M.: Szeged mezőgazdasága 1911.
Takáts S.: Emlékezzünk eleinkről, Génius kiadás.
Unger E. A Duna angolnáiról, Halászat XVII. évf. 20. sz.
— Magyarország halai és halászata Bp. 1911.
Vargha F.: Szeged város története 1877.
Várnay S.: A régi magyar halászat emlékeiből, Halászat VIII. évf. 12—14 sz.
Vasárnapi Ujság 1869 márc. 21. p. 160.
Vidonyi József: Fehérhal, márna, pisztráng, Vas. Ujs. 1878.
Zsilinszky M.: Csongrád vármegye tört. 1897.

A tiszavirág rajzása Szegeden 1943-ban.

Közlemény a szegedi Tudományegyetem Általános Állattani és Biológiai Intézetéből. Igazgató: *Dr. Ábrahám Ambrus* egyetemi ny. r. tanár.

A tiszavirágok megjelenése más években előbb szokott megtörténni, azonban 1943-ban a szokatlanul hosszú tél és a magas vízállás miatt a rajzás ideje jó pár nappal eltolódott. A rajzás mindig a délutáni órákban van, délelőtt sohasem figyeltem meg effélét.

Az első rajzást június 12-én észleltem a kora délutáni órákban Igen gyér megjelenésű volt, csak itt-ott szórványosan jelent meg egy-egy állat, de azokat is a röpködő madarak szárnyrakapásuk után elfogyasztották. Az első állat megjelenési ideje délután ½3 óra, az utolsóé pedig ½7 volt.

Június 13-án a második rajzási napon élénkebb volt a megjelenésük. Már ½3 után jelentek meg tiszavirágok. Erre a rajzásra is jellemző volt a hím példányoknak a nőstényt megelőző megjelenése. Később ½6 felé kisebb rajzás alakult ki. A repülés iránya a folyó árjával szemben volt. Ezen a napon a hőmérséklet 22.8 C°, a légnyomás pedig 765 mm.

Június 14-én volt az első nagyobbnak nevezhető rajzás. A hőmérséklet az előző naphoz viszonyítva csökkent, 20.5 C° volt, míg a légnyomás 756.8 mm-re emelkedett. Az idő eléggé felhős és hűvös volt. A hím imágók ¾3 után jelentek meg, nemsokára követték a nőstények is és elég szép rajzás alakult ki. Az utolsó egyedeket ½8 körül már csak szórványosan lehetett látni. Ez a nagyobb rajzás a Hold fényváltozásainak első negyedére esett. A légnyomás is emelkedett az előző naphoz viszonyítva 0.8 mm-rel. Ennek a két jelenségnek az egybeesése hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Hold fényváltozásainak és a légnyomás emelkedésének egybehangzását figyeljem.

Június 15.-én az idő kissé felmelegedett 22.8 C°-ra, a légnyomás viszont csökkent 753.6 mm-re. A rajzás az előző naphoz viszonyítva igen gyér volt és a szokott időnél később jelentek meg az imágók. A hímek 5 óra után gyülekeztek. Az első hím egyedet 5 óra 10 perckor láttam, míg a nőstények megjelenése csak ¾6 felé történt. Közben az égen viharfelhők gyülekeztek, vihar volt kitörőben, majd este, 9 óra 30 perckor erős villámlással egybekötött zápor volt észlelhető. A raj-

zás főtömegében ½7—7 óra között zajlott le, míg 8 óra felé csak nőstény egyedeket lehetett látni szorványosan. A vihar a levegőt erősen lehűtötte.

Június 16.-án nem emelkedett a hőmérséklet 20° C fölé, a légnyomás csökkenése is tovább folytatódott, 750.1 mm volt az előző napival szemben. Csak jelentéktelen megjelenés volt észlelhető, rajzás nem is alakult ki.

Június 17.-én is csak szórványos megjelenés volt. A hőmérséklet 19 C°-ra csökkent, a légnyomás 753 mm volt, tehát emelkedő tendenciát mutatott. Ezen a napon hím egyedeket alig lehetett látni, legnagyobbrészt nőstények röpködtek. A vízből kifogott hullákat megvizsgálva 200 állat között csak 15 hímet lehetett találni, míg az előző napokban a két nem számaránya majdnem egyenlő volt. A rajzás 7 óra tájban véget ért.

Június 18.-án a hőmérséklet 19.4 C°-ra emelkedik, a légnyomás is 754.2 mm, az ég derült, gyenge szél érezhető, nagyobb rajzás ismét nincs, csak a két híd közötti részen, az újszegedi part mentén jelentek meg nőstények, itt-ott egy-egy hím imágó is, de rajzás nem alakult ki, mert alig hogy szárnyrakaptak, a fecskék, a halak és a halászok zsákmányává váltak. A Tisza más szakaszain és a Marosban sem alakult ki nagyobb rajzás ezen a napon.

Június 19.-én volt a legnagyobb tömegű megjelenés. A hőmérséklet 19.8 C°, a légnyomás 756.3 mm, tehát a hőmérséklet és a légnyomás magassága nagyobb, mint az előző napon. Ezen a napon holdtölte is van.

A hím és nőstény imágók tömegének a megjelenési ideje között igen rövid idő telt el és óriási tömegben jelentek meg. Szórványosan már ½ 5-kor hím és később nőstény egyedek is megjelentek, 5 órakor pedig a maga teljességében kezdett a rajzás kibontakozni. ½6-kor már milliószámra röpködtek az imágók a levegőben. Mind a Tisza folyási irányával szemben repülve, egységes tömegben folytatták útjukat, csupán a hímek gyorsabb és szeszélyesebb repülése, hullámzóbb útiránya tért el a tömeg repülési irányától. Olyan sokan voltak, hogy a szárnyuk rezgését még a parton is lehetett hallani, halk surrogás formájában. A víz televolt levetett álcaruhával és mindig új és új egyedek bukkantak elő a folyóból, a Tisza csak úgy ontotta magából a Palingeniák tömegét. Az imágók repülési gyorsasága nem nagy, egy párevezős csólnak erőteljes tempós felfeléhaladásával egyenlő. Fecskék, verebek százai lakmároztak és a halászok szorgalmasan gyűjtögették, hatalmas hálóval fogva össze őket. A rajzás maximuma 6—½7 órakor volt. A repülő imágók kezdetben a folyó közepén húztak felfelé, később mindinkább a naposabb újszegedi part felé húzódtak. Szeretik a napfényt, az árnyékot elkerülik. A Tisza árnyékos része teljesen Palingenia mentes. A napfénytől csillogó vízfelület erő-

teljesebben vonzza őket. Az imágók mindig a csillogó vízfelületet követik. A röpülési magasságuk különböző, sokan a híd fölé emelkedtek és gyönyörködtették lényük misztikus virágszerűségével a járókelőket.

A rajzás ¾7 felé észrevétlenül hagyott alább, fokozatosan csökkent az imágók száma és ¾8 óra után már csak vízbehullt egyedeket lehetett látni, csak itt-ott röpködöt még egy-egy petéit lerakó nőstény. Nyolc óra tájban már végetért a csodás élmény, amihez foghatót keveset találni a természetben.

Június 20-án már valamivel kisebb rajzást észleltem. A hőmérséklet 20.2 C° a légnyomás 756.6 mm volt. A rajzás az előző naphoz hasonlóan zajlott le, csak kezdeti időpontja esett későbbre, 5 óra utánra. A többi rajzáshoz viszonyítva, az egyedek tömeges megjelenésével a június 19-i nagy rajzás után következik.

Június 21- és 22-én nem volt tömeges megjelenés. Június 23-án a légnyomás 759.8 mm-re, a hőmérséklet pedig 24.8 C°-ra emelkedett. Ezen a napon a Hold fényváltozásainak utolsó negyedébe érkezett. Kora délután erős felhősödés, majd négy óra 35 perckor egészen 5 óráig tartó villámlással egybekötött gyorslefolyású zivatar volt, majd utána az idő naposra változott s a szél erőssége csökkent. A megszokott Palingenia megjelenési időpont későbbre tolódott. Az első egyedek ½6 óra felé jelentek csak meg, míg a nászrepülés ¾6-tól 7-ig alakult ki. A megjelent imágók közül a nőstények voltak ,többségben, hím egyedet alig láttam. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a hím imágók megjelenési ideje alatt vihar volt, így azok kirepülése nagy részben elmaradt.

Június 24, 25 és 26-án kisebb, utójellegű rajzások voltak. A három nap közül a 25-i rajzás volt legerőteljesebb, míg 26-án alig lehetett valamit észlelni. Ezeken a napokon a légnyomás süllyedő tendenciát mutatott. A légnyomás az utolsó napon 753.8 mm-re süllyedt az előző napi 758.9 mm-ről. A hőmérséklet szintén csökkent 24 C°-ról 22.8 C°-ra.

Június 27-én volt még csak nagyobbnak nevezhető rajzás. A hőmérséklet ugyan 22 C°-ra csökkent, de a légnyomás 757 mm-re emelkedett. Délelőtt 10-kor villámlás és kisebb csapadékú zivatar volt, majd szép idő lett. A június 23-ihoz hasonló rajzást figyeltem meg, azzal a különbséggel, hogy a hím egyedek is igen szép számmal voltak jelen s a nemek számaránya egyenlőnek mutatkozott. Júniusban nem volt több rajzás.

Július 3-án észleltem az utolsó nagy rajzást. Ezen a napon újhold volt, a hőmérséklet 21.8 C°, a légnyomás 756.3 mm. Erősen felhős az ég, délután 3 óra 13 perckor villámlott és kisebbcsapadékú zivatar volt, majd szép idő lett. Ezen a délutánon csak szórványos megjelenést észleltem. Öt óra után alakult ki rajzás. Előbb hím, majd

nőstény imágók jelentek meg ebben az erősen viharos levegőben. Öt óra 30 perckor ismét villámlott, de az eső csak később, 7 óra után kezdett el ismét esni, amely az amúgy is rövidlélegzetű rajzásnak teljesen véget vetett.

Ez volt 1943-ban az utolsó általam megfigyelt rajzás. A következő napokon már csak két-három magánosan szálló, elkésett imágó volt látható. Július 11-én láttam az utolsó példányt, a Tisza—Maros találkozásánál, szálldosni.

Az eddig vázolt rajzási megfigyelések azt mutatják, hogy a lárvaállapot elhagyása és az imágók nagyobbtömegű megjelenése a légnyomás emelkedésével és a Hold fényváltozásaival kapcsolatos. Szerepet játszik még ezen kívül két másik tényező is, a hőmérséklet és a viharok. Bár ez utóbbiak szerepe már nem olyan jelentős, a rajzás kedvező vagy kedvezőtlen kialakulását kétségtelenül elősegítheti, illetőleg gátolhatja.

Az első napon a rajzások megindulásakor a hőmérséklet és a légnyomás alacsonyabb volt, mint a következő napon, június 13-án. Ezen a napon már a rajzás is élénkebbnek mutatkozott. Június 14-én a légnyomás tovább emelkedik, az első napi 735.4 mm-el szemben 736.8 mm-re nő, tehát 1.4 mm az emelkedés. A hőmérséklet viszont a június 13-i 22.8 C°-ról 20.5 C°-ra csökken. Ha a hőmérsékletnek is döntő szerepe lenne a rajzás nagyobb méretű kialakulásában, akkor ezen a napon, nem indulhattak volna meg nagyobb számban a lárvaátalakulások. Hogy mégis az eddiginél jelentősebb rajzás mutatkozott, az az az előbb közölt légnyomás emelkedéssel és a Hold első negyedének egybeesésével magyarázható. Június 15-én a hőmérséklet ugyan emelkedett 2.3 C°-ot, de a légnyomás erősen süllyedőben volt, épp ezért ezen a napon, az emelkedő hőmérséklet ellenére sem alakult ki az előző napinál nagyobb rajzás. Június 16-án a hőmérséklet és a légnyomás is erősen süllyedt. Ezen a napon, a hőmérséklet csökkenése, mint kedvezőtlen faktor csatlakozott a süllyedő légnyomáshoz, tehát nászrepülés nem is alakult ki. A következő napon, június 17-én már kedvezőbb volt a helyzet. A légnyomás az előző napi 730.1 mm-ről 2.9 mm-t emelkedett és ezért az 1 C°-al csökkent hőmérséklet mellett mégis tudott gyér rajzás kialakulni. A további napokon a légnyomás változatlanul emelkedő, ehhez járul, mint kedvező hatás a hőmérséklet emelkedése is. Június 19-én holdtölte is van. Ezen a napon az emelkedő légnyomás (736. 3 mm), az emelkedő hőmérséklet és a holdtölte, tehát a három hatótényezőnek kedvező egybehangzása robbantja ki az idei leghatalmasabb Palingenia megjelenést. A következő napon a hőmérséklet és a légnyomás tovább emelkedik, az imágók megjelenése gyérebb. Ezekhez a viszonyokhoz járul június 23-án a hatásában legerősebb rajzást kiváltó tényező: a Hold. Ezen a napon érkezett fényváltozásainak utolsó negyedébe. A légnyomás

739.8 mm, a hőmérséklet 24.8 C°. Délután 4 óra 30 perckor villámlik a viharos ég, tehát a légköri elektromosság is megjelent, mint hatástfokozó tényező. Számítottam rá, hogy ha eddigi megfigyeléseim helyesek, akkor ezen a napon nagyobb virágzásnak kell bekövetkeznie. Ez meg is történt. Ez a rajzás, tömeges megjelenés tekintetében a június 19-i után következik. Ezután a légnyomás csökken és a hőmérséklet is. Június 24-én (737.8 mm) gyenge rajzás van. Június 25-én a légnyomás kissé emelkedik (738.8 mm), a hőmérséklet annyi, mint az előző napon (24 C°). A rajzás erősödött. Június 26-án a légnyomás 738 mm-re esik. A rajzás nagyon gyér, alig nevezhető nászrepülésnek, bár a hőmérséklet emelkedett. Június 27-én a légnyomás felugrik 737 mm-re, bár a hőmérséklet süllyed, mégis a rajzás alakul ki. Ezen a napon, villámlás és zivatar is volt.

A következő napon a légnyomás csökken. Mélypontját július 1-én éri el (731.4 mm), a hőmérséklet is süllyedő tendenciát mutat. Július 2—3-án már 736.3 mm. Ezen a napon volt az utolsó rajzás. Ez a nap ismét kapcsolatos a Hold fényváltozásának idejével: újhold van. Délután 3 óra 13 perckor villámlott, csapadék csak 7 óra után hullott, így rövid ideig tartó nászrepülés alakulhatott ki, melynek az eső vetett véget. A következő napokon a hőmérséklet és légnyomás görbéje igen ellentétes irányú. A légnyomás csökken, a hőmérséklet emelkedik. Rajzás már nem is alakulhat ki. — A két görbe találkozásánál, július 11-én, tehát már ismét emelkedett légnyomás mellett láttam az utolsó tiszavirág példányokat.

Összegezve a megfigyeléseket, kétségtelenül a légnyomás emelkedésének és a Hold fényváltozásainak van legjelentősebb szerepe az átalakulások megindításában. A legnagyobb rajzások: június 14, 19, 23 és július 3-án voltak, tehát a Hold fényváltozásainak fordulópontjain. Másodsorban a légnyomás alakulása a legjelentősebb. Emelkedett légnyomású napokon: június 14, 19, 23, 25, 27 és július 3-án voltak még nagy rajzások. — Június 14, 19, 23 és július 3, a Hold fényváltozásaival is megegyező napok. A napok közül június 23, 27 és július 3-án villámlás és vihar is volt. A hőmérséklet kialakulása már alárendeltebb szerepű a rajzás megindításában, csupán gyengítheti vagy erősítheti azt. Alacsony hőmérsékletű és emelkedő légnyomású napokon még volt rajzás, mint a megfigyelésekből kitűnik, de ellenkező esetben soha nem észleltem. A nagyobb rajzási napokon, a légnyomás magassága 736—737 mm között mozgott az esetek többségében, tehát a légnyomás nagysága, meglehetősen egyenletes volt. Ez a tény szintén a légnyomás rajzástmegindító hatását erősíti.

Amint az elmondottakból kitűnik, a Palingenia rajzása esetében igen sok tényező játszik szerepet. A Hold fényváltozásainak kétségtelenül van hatása az egyidejű megjelenésre. Ezt Pongrátz Sándor is

vallja, aki 1928-ban úgy találja, hogy a Palingenia rajzása a holdjárását követi. Ugyancsak Pongrátz észlelte egy másik kérészfajon a Polymitarcis virgón 1921-ben, július 31-én, hogy közvetlenül holdtölte után, közelgő zivatar előtt feltűnő tömegekben jelent meg a Dunán.

Hogy a felsorolt jelenségek mellett még érvényesülnek-e más hatások, amilyen a talajszerkezet, rádióaktivitás, a víz összetétele és egyebek, annak a kiderítése a jövő feladata.

Börcsök Mária
egyetemi gyakornok (Szeged.)

A Tisza természettudományi monographiájának tervezete.

A nagy magyar Alföld egyik tájeleme a Tisza. Földrajzi, vízrajzi és biologiai zárt egység, amelyet a magyar hazafias szellem szívesen mond különlegesen magyarnak. Az alföldi tájnak erről a különlegesen magyar tájeleméről azonban ismereteink nagyon sok vonatkozásban rendkívül hiányosak. A Tiszát eddigelé főképen csak az alkalmazott és alkalmazható tudomány szemszögéből tették rendszeres vizsgálat tárgyává, mert ezeknek a vizsgálatoknak az eredményei elengedhetetlenül szükségesek voltak a rakoncátlan folyó megrendszabályozásához.

Ismeretes a folyó vízgyűjtőterületének geographiája és hydrographiája, bár valószínűleg ezeken a tudományterületeken is felvetődnek majd a monographikus feldolgozás során olyan szempontok és problémák, amelyek még megoldásra várnak, mert hiszen a Tisza vízgyűjtő területén végzett geographiai és hydrographiai részletkutatásokat eddig nem a Tisza monographikus feldolgozásának szemszögéből végezték, ezért sok olyan részlet kihangsúlyozása elmaradt, amelyekre más tudományágaknak a tiszakutatás során valószínűleg szükségük lesz.

Amíg a Tisza vízgyűjtő területének földrajza és hydrographiája a jól, vagy kielégítően ismert problématerületek közé tartoznak, addig a folyó fizikai, kémiai és különösen biologiai viszonyairól nagyon keveset tudunk. Rendszeres kutatások a multban a folyó hydrologiájával és biologiájával kapcsolatban tudomásom szerint nem folytak, ami nem jelenti azt, hogy egyes kiragadott kérdésekről ne állanának rendelkezésünkre tartalmas dolgozatok.

Az előrebocsátottak alapján, már nemzeti érdekből is kívánatosnak tartom ennek az igazi magyar folyónak monographikus feltárását legalább olyan mértékben, mint azt a németek (Lauterborn 1930) a Rajnára, az oroszok pedig (Behning 1928) a Volgára vonatkozólag elvégezték. Munkatervünkben nem szorítkozhatunk pusztán a folyó alföldi szakaszának vizsgálatára, mert ezzel éppen az az egység veszne el, amelyet az Alföldnek ez a tájeleme képvisel. A Tisza folyásának legnagyobb részében az Alföld tartozéka. Tudományos feldolgozása tehát első sorban alföldi probléma, ezért a határtúllépés az egység fenntartása érdekében talán megbocsátható. Elképzelésem szerint a vizsgálatokba be kellene vonni a Tisza és mellékfolyóinak egész víz-

gyűjtő területét, amennyiben ezen a területen felvethető domborzati, vízrajzi, meteorologiai, geologiai és vegetációs problémáknak a Tisza vízhozamára, annak eloszlására, a folyó fizikai, kémiai, biologiai, stb. viszonyaira, egyszóval a Tisza életére hatással vannak, anélkül azonban, hogy a központi cél, a Tisza folyó kutatása ezáltal háttérbe szorulna, vagy bármiképen károsodást szenvedne. A Tisza monographikus feldolgozásával kapcsolatos részletvizsgálatok legnagyobb részének vezérmotivuma a tárgy természeténél fogva szükségképen az évi periodus, ennek következtében a kutatások legnagyobb részének ciklikusaknak, azaz legalább egy évi időtartamot felölelőknek kell lenniök.

A tiszamonographia által felölelendő tárgykör olyan nagy, és annyi tudomány között oszlik meg, hogy egyetlen szakember részletekbe menő ismeretkörét sokszorosan felülmulja. Ha ennek tudatában mégis az egész tiszamonographia általam elképzelt körvonalait rajzolom meg, ezt csak azért teszem, hogy ennek a nemzeti és tudományos szempontból egyaránt fontos ügynek egy kerek egész terv felvázolásával minél nagyobb számban szerezzek híveket. Az alább részletezendő tervezet nem merev programm, hanem hajlékony rugalmas keret, amelyen minden szakember belátása szerint szabadon változtathat, sőt, amennyiben újabb szempontok, problémák összefüggések, stb. felvetése, illetőleg felismerése révén más, hite szerint jobb megoldáshoz jut, kívánatos, hogy változtasson is. Az üres kereteket a tiszamonographia által felölelt tudományágak magyar képviselői töltenék meg tartalommal. Problémáját mindenki szakismereteihez mérten, lehetőségeinek ismeretében önmaga vetné fel, ízlésének megfelelően dolgozná ki és tetszése szerint jelentetné meg, minden megkötöttség nélkül. Ha a tervezet visszhangra találna és a távolabbi jövőben a Tisza életével foglalkozó részletmunkák elegendő számban gyűlnének össze, sor kerülhetne egy rövid keretmonographia megírására, amely összefoglalná azt, amit addig már tudunk, de megmutatná azt is, hogy ismereteinkben hol vannak még hézagok.

Figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy a Tisza életének problémái közül eddig melyek nyertek megoldást és mi vár meg feltárásra, a Tisza monographikus feldolgozásának kereteit a következőképen képzelem el.

I. Kívánatos munkálatok a Tisza vízgyűjtő területével kapcsolatban.

A tiszamonographia majdani íróinak szükségképen a folyó vízgyűjtő területének sajátosságaiból kell kiindulniok, ezért a következő előmunkálatok elvégzését javasolom:

1. Célszerűségi szempontok figyelembevételével megválasztott léptékű térképek készítendők, amelyek felölelnék:

a) a vízgyűjtő terület domborzatát és a folyó szabályozása előtti vízrajzát,

b) a vízgyűjtő terület jelenlegi vízrajzát,

c) a vízgyűjtő terület földtani viszonyait,

d) a vízgyűjtő területnek azokat a klimaelemeit, amelyek a folyó vízjárására hatással vannak,

e) a vízgyűjtő terület talajviszonyait s végül

f) a vízgyűjtő terület vegetációját;

2. a Tisza vízgyűjtő területének a folyó monographikus feldolgozásához mért rövid földrajzi leírását, amely kiemelné a vízgyűjtő területnek azokat a domborzati, klimatikus és vegetációs jellemvonásait, amelyek a Tisza vízjárására befolyást gyakorolnak;

3. a vízgyűjtő terület földtani viszonyainak rövid összefoglalását. A folyó szilárd és oldott hordalékának megítélése szempontjából lenne jelentősége egy ilyen dolgozatnak;

4. a vízgyűjtő terület földtörténeti kialakulásának rövid ismertetését, amely a zoologus és botanikus munkáját könnyítené meg a florogenezis, a faunogenezis és a tengeri maradványfauna kérdéseinek megítélésében;

5. a vízgyűjtő terület talajviszonyainak összefoglalását, amely a vegetáció — vízrajz — klíma összefüggéseinek megítélése szempontjából volna jelentős.

6. Vizsgálat tárgyává kellene tenni a vízgyűjtő terület talajviszonyait is különös tekintettel a durva hordalékú törmelékkúpok talajviszonyaira.

7. A Tisza vizének kémizmusára valószínűleg nem csak a vízgyűjtő terület földtani és talajviszonyai vannak hatással, hanem feltehető, hogy az ásványvízforrások is befolyást gyakorolnak rá, amelyekben a Tisza vízgyűjtő területe nagyon gazdag. Ezért az ásványvízforrások feldolgozását is javaslatba hozom.

A vízgyűjtő terület problematikáját a fentiekkel korántsem merítettem ki, de ez nem is feladatom. Ugy vélem azonban, hogy elképzeléseim körvonalazására a felvetett szükségletek elegendőknek bizonyulnak.

II. Fontosabb kívánatos munkálatok a Tisza Hydrographiájának köréből.

A további kívánatos munkálatok már magára a folyóra irányulnak. Ezeknek a problémáknak egy része a hydrographia fogalma köré csoportosul. Kívánatos volna:

1. a Tisza egész folyásának tájképi feldolgozása. Könnyed, hangulatos, színes, majdnem népszerű stílusban megírt, gazdag fényképesetleg művészi festményanyaggal illusztrált leírásra gondolok, amely-

ben a Tisza vize által mosott tájak tájképi típusai és az egyes évszakok hangulati elemei is érvényre jutnának;

2. a Tisza egész hosszának földrajzi leírása, amelyben a folyó völgyének alakulása, esése, az esés szakaszonkénti változásai esetleg grafikus ábrázolásban is, az esés történeti változásai, a terraszképződmények, a meder kisebb helyváltozásai, az egyes szakaszok szakaszjellege, stb. kerülnének röviden feldolgozásra;

3. a folyómeder földtani viszonyainak tanulmányozása. Milyen tektonikai vonalakat követ a meder, milyen geologiai rétegeket tárt fel bevágódása során, milyen rétegeket temetett be üledékeivel, stb.

4. a folyó őstörténetének rekonstrukciója. A nagy mederváltozások helyének és idejének meghatározása, árterére lerakott és onnan esetleg kifújt törmelék útja, sorsa, jelentősége és mai helyzete, stb;

5. a tiszaszabályozás történetének, menetének, mai állapotának és következményeinek rövid, de rendszeres összefoglalása;

6. a belvízlevezetés és öntözés kérdéseinek rövid feldolgozása.

7. Nem tartozik szorosan a folyó hydrographiájához, de függelékként, vagy esetleg önálló fejezetként lehetne beilleszteni a tiszamonographiába a folyónak, mint közlekedési útnak és mint közlekedési akadálynak a problémakörét s tárgyalni benne a hajózás, kompforgalom és tutajozás árúforgalmi vonatkozásait.

III. A Tisza hydrologiai viszonyai köré csoportosuló problémák.

A szorosabb értelemben vett hydrologia a folyó fizikai és kémiai problémáit öleli fel, amelyeknek legnagyobb része már az évi ritmus szempontjából vizsgálandó. A hydrologia tárgykörébe sorolható fontosabb problémák:

1. A vízállás évi változásai és jellegzetességei évtizedek statisztikai adatainak alapján.

2. A folyó esése, vízsebessége, szilárd hordaléka és ezek resultánsából levezethető munkaképessége szakaszonként.

3. A folyó esetleg hasznosítható energiáinak problémája.

4. Az oldott és szilárd hordalék minőségi és mennyiségi vizsgálata szakaszonként és évszakonként, esetleg a folyó vízjárásával kapcsolatban.

5. A biologiai produkció és anyagforgalom szempontjából annyira fontos szervetlen anyagok, mint a kálium-, foszfor- és nitrogénvegyületek eredete és a folyó által évenkint a Dunába mosott mennyisége.

6. A mellékfolyók esetleges elütő kémizmusának jelentősége a Tisza oldott hordalékának összetételére.

7. A mellékfolyók beömlése után a kétféle eredetű víztömeg keveredésének szabályszerűségei.

8. A folyó hőmérsékleti viszonyainak évi ritmusa évtizedek statisztikai adatainak tükrében szakaszonként.

9. A jégborítás vastagsága, időtartama és a jégzajlás statisztikai adatok alapján szakaszonként.

10. A folyó vizének fénytani sajátosságai, színének, átlátszóságának, fényelnyelésének ritmusa szakaszonként és évszakonként.

11. A folyóvíz hydrogénionkoncentrációjának helyi és évi periodusa.

12. A folyóvízben elnyelt oxygen mennyisége szakaszonként és évszakonként.

IV. Potamobiologia.

A Tisza nem csak tájelem, hanem egyúttal magasabbrendű biologiai individuum is. Zárt élettér, amelyben az egymásrautalt élőlényfajok ezrei élnek egymással kölcsönös függésben, biologiai egyensúlyban. A potamobiologiai kutatások végső célja e dinamikus biologiai egyensúly törvényszerűségeinek felderítése. A probléma azonban ebben a formájában annyira komplex, annyira szövevényes, hogy közvetlen megoldása nem lehetséges. A kérdést ezért először elemeire kell bontanunk s az egyenkint megoldott elemekből építhetjük fel újra a folyó bonyolult életének képét.

Minden dinamikus egyensúlyban lévő zárt élettérben élnek producensek, azaz növényi szervezetek, consumensek, azaz állatok és reducensek, azaz szerves anyagok ásványosításából élő bakteriumok és gombák. E három biologiai szempontból egymástól nagyon elütő, de egymástól függő élőlénycsoport körforgalomba kapcsolt élettevékenységének összege adja a zárt élettér anyagforgalmát. Fel kell tehát kutatnunk a folyó növényvilágát, állatvilágát s végül reducens szervezeteit fajonként:

1. *rendszertani*, 2. *elterjedési*, 3. *genetikai*, 4. *oekologiai* és 5. *mennyiségi* szempontokból. Az így nyert adatok elégségesek lesznek arra, hogy az egyes élőlényfajok jelentőségét a Tisza élőlényeinek közösségében és a folyó anyagforgalmában lemérhessük.

A Tisza majdani monographia írója a folyó élővilágát kétségtelenül élethelyek, biotopok szerint fogja csoportosítani. Írni fog többek között

1. *a források*, 2. *a patakok*, 3. *a vízfelszín*, 4. *a plankton*, 5. *a nekton*, 6. *a vízfenék*, 7. *a perifiton*, 8. *a kiöntések*, 9. *a morotvák*, 10. *a partok* stb. élővilágáról. Amennyire célszerű ez a beosztás egy összefoglaló munkában, annyira kevéssé felel meg a részletkutatások analytikus természetének, már csak a szakemberek rendszertani specializálódottsága miatt sem. A részletkutatásokban csak a rendszertani szempont lehet a vezéreszme. Meg kell ezért határoznunk az élővilágnak azokat a rendszertani csoportjait, amelyek előfordulása a Tiszából várható s amelyeknek rendszertani, elterjedési, genetikai, oekologiai és quantitatív feldolgozása kívánatos.

A) *A Tisza producens növényvilága.*

A producens növényvilág rendszertani csoportjai közül a következőket kell számításba venni:

1. Producens bakteriumok (Bacteria):
   a) vasbakteriumok,
   b) mangánbaktériumok,
   c) hydrogénbaktériumok,
   d) kénbaktériumok,
   e) nitrifikáló baktériumok.
2. Kékalgák (Cyanophyceae.)
3. Producens ostoros véglények (Flagellata).
4. Konjugáló moszatok (Conjugatae).
5. Kovamoszatok (Diatomeae).
6. Barnamoszatok (Fucophyceae) kivételesen és esetlegesen.
7. Vörösmoszatok (Rhodophyceae) esetlegesen.
8. Zöldmoszatok (Clorophyceae) beleértve a Characeákat is.
9. Alsóbbrendű gombák (Phycomycetes).
10. Mohok (Bryophyta).
11. Víziharasztok (Hydropterydales).
12. A vízben élő virágos növények (Spermatophyta).

B) *A Tisza állatvilága.*

Az állatvilág feldolgozásának viszonylataiban azok a szempontok érvényesek, amelyeket a „Potamobiologia" c. fejezetben már kifejezésre juttattunk. A Tisza állatvilága nagyon gazdagnak ígérkezik. A fauna reménybeli alakgazdagságával áll arányban az alább részletezendő rendszertani csoportok nagy száma is. Állatföldrajzi szempontból különösen jelentős és meglepő fajok előkerülésére számíthatunk. A Tisza állatvilágának rendszeres kutatása során a következő fontosabb rendszertani csoportok jöhetnek tekintetbe:

1. A plazmánmozgó véglények (Plasmodroma) mindhárom osztálya:
   a) az ostoros véglények (Flagellata) consummens csoportjai;
   b) a gyökérlábú véglények (Rhizopoda) közül Amoebefélék, Thecamoebák és Heliozoák;
   c) a Tisza állatvilágának élősködői között nagyon sok spórás véglény (Sporozoa) előkerülésére számíthatunk.
2. Nagyon nagy egyed- és fajszámban várhatók a Tiszából csillangzókkal fegyverzett véglények (Ciliophora).
   a) A szorosabb értelemben vett csillangzós véglények (Ciliata) már eddig is tekintélyes számban ismeretesek a folyóból, de még az összes magasabb rendszertani csoportokban (Protociliata, Holotricha, Spirotricha, Peritricha, stb.) további képviselőkre számíthatunk.

b) Néhány faj a szívócsöves véglények (Suctoria) osztályából is ismeretes, de még további fajok várhatók.

3. A folyónak édesvízi szivacsfaunája is van. Az ide sorolható fajok valószínűleg kivétel nélkül a Spongillidae család tagjai.

4. A csalánzó állatok (Cnidaria) kutatása még mindig meglepetéseket hozhat. A várható fajok száma nem nagy, de az esetleg még napvilágra kerülő fajok állatföldrajzi jelentősége nagyon nagy lehet.

5. Valószínű, hogy a laposférgek (Plathelminthes) minden osztályát tekintélyes számú faj képviseli a folyóban.

a) Az örvényférgek (Turbellaria) közül számolnunk kell a következő rendekkel:
   aa) Pálcabelű örvényférgek (Rhabdocoela).
   bb) Lebenyesbelű örvényférgek (Alloeoela).
   cc) Hármasbelű örvényférgek (Tricladida).

b) A szívóférgeket (Trematoda) mind belső, mind pedig külső élősködő fajok (Digenea, Monogenea) képviselik. Szívóférgek a folyó puhatestű-, hal-, kétéltű-, hüllő- és madárfaunájának szervezetében keresendők.

c) A gerinces állatvilág élősködői között galandférgek (Cestoda) is vannak.

6. A fonáltestű férgek (Nemathelminthes) mindhárom osztálya megtalálható a folyó élővilágában.

a) A szorosabb értelemben vett fonálférgek (Nematodes) szabadonélő és élősködő alakjai.

b) Húrférgekre (Nematomorpha) különösen a folyó felső szakaszának faunájában számíthatunk.

c) Buzogányfejű férgek (Acanthocephala) a gerinces és gerinctelen fauna élősködői közül kerülnek ki.

7. Az Aschelminthes-ek két osztályának képviselői várhatók a Tiszából.

a) Kerekesférgek (Rotatoria), amelyek az év minden szakában és a folyó minden biotopjában nagy faj- és egyedszámban élnek.

b) Valószínű, hogy a Tisza Gastrotricha faunája a kutatások során ugyancsak gazdagnak bizonyul.

8. A zsinórférgeket (Nemerthelminthes) mindeddig egyetlen faj képviseli a Tiszában.

9. Nagyon gazdag gyűrűsféreg faunát (Annelida) várunk a folyóból.

a) Különösen a kevéssertéjű gyűrűsférgeket (Oligochaeta) képviseli majd sok faj.

b) Számba kell vennünk a vízrendszer piócafajait (Hirudinea) is.

c) A gyűrűsféreg fauna kutatása egyébként még meglepetése-

ket is hozhat. (Polychaeta)?

10. A Malacopoda törzset
   a) medveállatocskák (Tardigrada) képviselhetik s azok főként a folyó felső szakaszából és a törmelékkúpok talajvizéből várhatók. Meglepetések e téren sincsenek kizárva.
   b) A féregatkákat (Linguatulida) tekintettel arra, hogy többek között kígyók és madarak légútjaiban is élősködnek, ugyancsak számításba kell vennünk.

11. A Tisza ízeltlábú faunája rendkívül gazdag. Rákok, rovarok és pókszabású állatok egyaránt élnek benne:

α) Alacsonyabbrendű rákok (Entomostraca).
   a) A rákok közül a levéllábú rákok (Phyllopoda) oekologiai igényeik miatt a folyóban magában aligha fordulnak elő. Oda legfeljebb bemosás útján kerülhetnek be alkalmilag, de a kiöntésekben számolnunk kell ezzel a renddel is.
   b) Az ágascsápú rákok faunája (Cladocera) előreláthatóan gazdag lesz.
   c) Evezőlábú rákok (Copepoda) szabadonélő és élősködő fajai egyaránt élnek a folyóban.
   d) Szép számban várhatók kagylósrákok (Ostracoda) magából a folyóból a kiöntésekből és morotvákból.
   e) Legalább egy, esetleg több faj képviseli a pontytetveket (Branchiura).

β) Magasabbrendű rákok (Malacostraca).

A magasabbrendű rákfauna meglepetéseket is tartogathat a kutatók számára. A folyóból eddig a következő rendek ismeretesek:
   a) Felemáslábú rákok (Amphipoda) több ponto-káspi eredetű fajjal.
   b) Az ászkarákok (Isopoda) faunája fajokban szegény, de meglepő fajok könnyen előkerülhetnek.
   c) Tízlábú rákok (Dekapoda). Ebből a rendből kevés faj várható.

δ) Rovarok (Insecta).

Áttekintve a rovarrendeket, a Tiszából, illetőleg a folyó víztükréről a következő rendek képviselői ismeretesek, illetőleg várhatók:
   a) Ugróvillás rovarok (Collembola) a víztükörről.
   b) Az álrecésszárnyú rovarok (Pseudoneuroptera) közül:
      aa) Kérészek (Ephemeroptera) lárvái a folyó vizéből és imagok a víz környezetéből.
      bb) Szitakötők (Odonata) lárvái a vízből, imagok a folyó környezetéből.
      cc) Álkérészek (Plecoptera) lárvái a vízből, imagoi a folyó környezetéből.

c) Bogarak (Coleoptera) és lárváik a folyó vizéből és a víztükörről.
d) Lepkék (Lepidoptera) hernyói is várhatók a folyó vízinövényeiről.
e) Számos Diptera faj lárvájának nyújt megélhetést a folyó, míg a kifejlett alakok a víz környékének légterében röpködnek. A Tiszában többek között Culicidák, Chironomidák és Simuliidák élnek.
f) Tegzes szitakötők (Trichoptera) is tagjai a Tisza élővilágának, és pedig lárváik a vízben, kifejlett alakjaik pedig a folyó környezetében találhatók.
g) Szépszámú szipókás rovarfajt (Rhynchota) is rejt magában a folyó.

δ) Pókszabású állatok (Chelicerata).

Valószínűleg nem sok rendszertani csoportjuk él a Tiszában. A következő rendek előfordulása azonban kétségtelen.
a) Pók. (Aranea). Valószínűleg egyetlen fajjal.
b) Vízi atkák (Hydracarina) tekintélyes fajszámmal.

12. A puhatestűeknek (Mollusca) két osztálya ismeretes a Tiszában. Nevezetesen:
a) Kagylók (Lamellibranchiata) és
b) Csigák (Gastropoda).

13. A Tentaculáták közül a mohaállatok (Bryozoa) fordulnak elő a Tiszában.

14. A gerincesek (Vertebrata) mind a hat osztályának képviselői közül van legalább néhánynak valamilyen köze a Tiszához. Magában a folyóban:
a) körszájú halak (Cylostomata),
b) halak (Pisces),
c) kétéltűek (Amphibia),
d) csúszómászók (Reptilia) élnek, míg
e) madarak (Aves) a folyó víztükrének,
f) vízhezkötött emlősök (Mammalia) pedig a partok élővilágának tagjai.

B1) *A tengeri maradványfauna kérdése.*

A Tisza folyásának jórészén az egykori Szarmata tenger területén folyik. Állatvilágából már eddig is több olyan faj ismeretes, amelyeknek közvetlen rokonai a tenger, vagy a féligsós vizek lakói, illetőleg a ponto-kaspi vízvidék állatai. Ennek a faunának genezise kétféle lehet. Fölfoghatók úgy, mint az egykori Szarmata tenger faunájának itt fennmaradt reliktumai, de úgy is, mint később utólagosan bevándorolt, vagy behurcolt faunaelemek. A folyó őstörténetének tü-

zetes ismerete rendkívül megkönnyítené ennek a súlyos problémának szabatos megoldását.

B2) *A folyó állatvilágának vándorlásai.*

A folyó állatvilágának egyes fajai helyüket periodikusan, vagy progressive változtatják. A periodikus vándorlásoknak lehetnek napi, vagy évi ciklusai. Analogiák alapján tudjuk, hogy a lebegő állatvilág vándorlásának napi ciklusa van. A halak évenként iváskor változtatják helyüket nagyobb mértékben. A progressív vándorlások nagyobb időtartamot ölelnek fel s a fajok fokozatos terjedésével, vagy éppen elterjedésük csökkenésével kapcsolatosak. Az állatvilág vándorlásainak ismerete jelentős kérdése a folyó biologiájának.

B3) *A Tisza állatvilágának gazdasági vonatkozásai.*

A Tisza állatvilágának tudományos feldolgozása mellett nem feledkezhetünk meg a fauna gyakorlati jelentőségéről sem. Számba kell vennünk a folyó állatvilágának azokat a fajait, amelyek az ember gazdasági érdekeire károsak, vagy hasznosak. Ennek a témakörnek egyik fejezete lenne a Tisza halprodukciója a multban és jelenben s tiszai halászat gazdasági jelentősége.

B4) *A tiszai halászat néprajzi vonatkozásai.*

Vizsgálat tárgyává kell tennünk a tiszai halászat néprajzi vonatkozásait is. Aki ismeri Hermann Ottó könyvét a magyar halászatról s kezébe veszi Behningnek a Volga életéről írott művét, lehetetlen, hogy ne fedezne fel hasonlóságokat és párhuzamokat a volgai és tiszai halászat között. Nagyon érdekes volna kideríteni, hogy ez a hasonlóság visszavezethető-e — és ha igen, milyen mértékben — a magyar népnek az őshazából hozott halászkultúrájával.

C) *A Tisza reducens élővilága.*

A Tisza legkülönbözőbb eredetű szerves anyagait a folyó reducens szervezetei bontják el s alakítják át ismét ásványi, azaz szervetlen anyagokká. Minden természetes víz életében az ásványosítás legnagyobb részét szaprogén baktériumok végzik el, amelyek működésükkel a vizet szennyezéseitől megtisztítják, derítik. A Tisza szaprogén baktériumflórája valószínűleg tekintélyes. Az előforduló fajok számáról és rendszertani helyzetéről vajmi kevés fogalmunk van, de a folyó tekintélyes anyagforgalmából következtetve az egyedszámnak óriásinak kell lennie.

A szerves anyagok ásványosításának csekély töredékét az alacsonyabbrendű gombák (Phycomycetes) végzik el, ezért a folyóban

előforduló fajokat és az anyagforgalomban vitt szerepüket vizsgálat tárgyává kell tennünk.

D) *A Tisza közegészségtani viszonyai.*

A nagyobb emberi települések szennyvizeit szokás szerint a közeli folyóba bocsátják be, ezért a nagyobb települések közelében a Tisza erősebb szennyezettségével kell számolnunk. A szaprogén bakteriumflóra mellett pathogén alakok megjelenése is valószínű. Meg kell tehát vizsgálnunk

a) a folyó szennyezettségét nagyobb települések közelében,
b) a folyó önderítésének módját és sebességét.
c) a pathogén baktériumflórát és annak közegészségtani jelentőségét;
d) a folyóvíz ihatóságának problémáját.
e) Végül itt lehetne összefoglalni
aa) a folyó pathogén állati és növényi szervezeteit, és
bb) a folyó állati és növényi parazitáit.

E) *A Tisza élővilágának életközösségei.*

A megelőző fejezetekben felvetett biologiai problémák nagyvonalú megoldása után kerülhet csak sor arra, hogy a Tisza élővilágának életközösségeit vegyük vizsgálat alá. Ezekről az életközösségekről előre vajmi keveset mondhatunk. Egyelőre és átmenetileg, amíg jobb megoldás nincsen, az analogiák alapján felismerhető és már egyszer felsorolt élethelyek életközösségeit vizsgálhatjuk. Vagyis kutathatjuk a források, a pataki szakasz, a víz felszín, a plankton, a nekton, a vízfenék, a perifiton, a kiöntések, a morotvák és a partok életközösségeit. Bizonyos azonban, hogy a részletes kutatások tagoltabb élethelyek és életközösségek felismerésére fognak vezetni.

F) *A Tisza anyagforgalma.*

A potamobiologiai kutatások végső célja a folyó anyagforgalmának, produkciós- és táplálkozásbiologiai viszonyainak felderítése. Limnologiai szempontból ezeknek az anyagforgalmi vizsgálatoknak az eredménye határozza majd meg a folyó egyéni vonásait, típusát és jellegét. Figyelembe kell vennünk, hogy a Tisza jóllehet zárt élettér, benne mégsem alakulhat ki az anyagnak teljes körforgalma, mert az anyagforgalom egyes elemei a folyó vizével együtt folyamatosan elhagyják a folyót, másrészt a vízgyűjtő terület felől folyamatosan pótlódnak. A folyó anyagforgalma tehát dinamikus egyensúlyban van, amely egyensúlynak természetesen ingadozásai is vannak. A folyó tápanyagainak nagyrésze egy-két körforgás után kilép a vízrendszerből.

Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a Tisza szerves tápanyagai nem kizárólag a folyó saját produktumai, mert hiszen felhőszakadások, áradások alkalmával az alkalmi vízfolyások, de maga a folyó is rengeteg külső eredetű szerves törmeléket sodor magával.

FORRÁSMŰVEK.

Behning, Arvid: Das Leben der Wolga. In: Die Binnengewässer. Stuttgart, 1928. Vol. V. p. 1—162.

Claus—Grobben—Kühn: Lehrbuch der Zoologie. Berlin—Wien, 1932. p. 1—1123.

Hermann Ottó: A magyar halászat könyve. Budapest, 1887. Vol. I+II. p. 1—847.

Lauterborn, R.: Der Rhein. Naturgeschichte eines deutschen Stromes, I, i; Ber. Naturf. Ges. Freiburg. i. B. 1936.

Spandl Hermann: Die Tierwelt der unterirdischen Gewässer. Wien, 1926 p. 1—235.

Thienemann, August: Limnologie. In: Hangwörterbuch der Naturwissenschaften. Jena, 1932. Vol. VI. p. 434—475.

Wesenberg—Lund C.: Biologie der Süsswassertiere. Wien, 1939. p. 1—817

Wettstein Richard: Handbuch der Sytematischen Botanik. Leipzig—Wien, 1935. p. 1—1152.

Dr. Kesselyák Adorján
polg. is. tanárk. főisk. r. tanár (Szeged),
egyet. m. tanár (Budapest).

Néhány szó az Alföld zoológiai feldolgozásához

Szeged földrajzi helyzeténél fogva szinte szükségszerű, hogy a természettudományi vizsgálódásban elsősorban is a Tisza folyó vonja magára a figyelmet: valóban ennek feldolgozása lenne a legelső és legfontosabb cél.

Hiven tükröződik vissza az ilyen irányú munkálkodás a „Tierreich" című könyvsorozatban, melyet mintegy félévszázaddal ezelőtt indított meg a porosz királyi tudományos akadémia a német zoologiai társasággal kapcsolatosan s amely a recens államformákat állítja össze és jellemzésüket tartalmazza igen részletes módon.

Ez a nagy vállalkozás, mely az elmult félévszázad alatt a német tudományos világ sok munkáját vette igénybe, de a németeken kívül más nemzetbelieket is foglalkoztatott, aránylag kevés „egyetemi"-vel dolgozik. „A Tierreich" évenkint mintegy 37 ívet adott, mégis e nagy produktió mellett, mint *Hesse*-nek a berlini egyetem volt zoologiai tanárnak számításából ismeretes, ha ilyen tempóban haladna eme feladatára nézve óriás munka, mely az állatvilág néven összefoglalt mintegy 700 000—1 millióra tehető állatfajt, amelyek ¾-e rovar, — volna hivatva ismertetni, úgy a még ezután tárgyalandó állatoknak korábbiakhoz hasonló módon való ismertetése kb. 750 év mulva érne véget. Éppen ezért, hogy a munka hasznos legyen, válogatni kell a fajok között, melyeket feldolgozás alá vesznek és még igy is kérdéses, kerülhet-e a terv teljes megvalósításhoz, a specialistáknak ismeretes felkészültsége mellett is.

A fent említett munkához hasonlóan összefoglalást és ismertetést kellene adnunk az Alföld és elsősorban Szeged környékének állatvilágáról, amiről már régebben is jelentek meg itt-ott részletek s amelynek összefoglalását az Alföldi Tudományos Intézet az Egyetemi Állatrendszertani Intézettel kapcsolatban vállalhatná és megcsinálhatná. Fontos munkaterületünk tehát a Szeged-környéki Tisza-beli és szárazföldi állatvilágnak gyűjtése és ismertetése, hogy tisztában legyünk vele, mi van nálunk, hol van az és milyen körülmények között található.

Hogy a tiszai kutatások mennyire előtérben voltak a szegedi egyetem biológiai intézeteinél, azt igazolja az a nagyszámú növénytani és állattani pályamunka, melyek a kezdő évektől mind máig ilyen természetű kérdésekkel foglalkoznak és amelyek nagy része nyomta-

tásban is megjelent, már maguk is jelentős részét képezik egy Tisza monografiának.

Azok közül a munkálatok közül, melyek mint pályamunkák a Szegedi Egyetemen a Tisza folyó különböző természetű feldolgozásával foglalkoztak, megemlítendő *Wellich Károlynak*, volt intézeti alkalmazottnak 1936-ban megkezdett munkája, melyben a Tisza folyó planktonjának évszakos változásait tanulmányozta és ismertette (Állattani Közlemények 35. k. 1938. 109. l.)

Ez a vizsgálat alaposságával, terjedelmével és szempontjainak a tudományosság és praktikus érték szolgálatábaállításával valóban olyan lett volna, amelyhez hasonlót kevés biológiai állomás produkált, azonban befejezését nem érhette meg, mert az említett fiatal kutatót anyagiak hiányában kénytelen volt az egyetem elengedni s ő megélhetését a rövidesen bekövetkezett európai háborús állapotban külföldön kívánta megtalálni. Rendkívül nehéz munka az ilyen kutatás, amely jó szellemi képességek mellett, fiatal és erős szervezetet kíván, mert a munkánál éjjel-nappal kint kell lennie a kutatónak a Tisza hátán, dacolva az idő szeszélyes változásaival.

E tanulmányozás megkezdett módon történő folytatása és továbbvégzése nemcsak tudományos szempontból, de gyakorlati, halászati szempontból is felettébb fontos, mert csak így leszünk képesek a tiszai halászat legfőbb kérdéseit, eredményeit és hiányait megmagyarázni, kiszámítani és a legkisebb fáradság mellett a legnagyobb haszonnal érvényesíteni.

A zoologiai kutatás sok irányú volta miatt a megkezdett tiszai kutatások egy egyetemi intézeten belül összefüggő egészbe alig foghatók, erre külön intézmény, a Tiszai Biológiai Kutató Intézet létesítése volna szükséges.

A Tiszai Biologiai Kutató Intézet terve régebbi, mint az egyetemmel kapcsolatos tervek bármelyike! Az első idea a Tiszai Biologiai Intézet felállítását illetően majd negyedszázaddal ezelőtt vetődött fel akkor, amikor a Kolozsvárról áthelyezett Ferencz József-Tudományegyetemet Szegeden kívánták elhelyezni. Magam abban az időben tudományos vizsgálataim révén összeköttetésben voltam *Behning* Arwid saratowi orosz tudóssal, a volgai biologiai állomás igazgatójával. A volgai biologiai állomást azelőtt néhány esztendővel állították fel, mint az első ilyen intézményt Európában.

Mindenki előtt ismeretes, hogy milyen hatalmas nemzetgazdasági jelentősége van Oroszország számára a Volga folyónak. A halászat mint népélelmezési cikk elsőrendű fontossággal bír és a Volga mentén folyik a kaviárkészítés is, Oroszország egyik legnagyobb exportcikkének előállítása. Ilyen tevékenykedésekkel kapcsolatos a biologiai állomás munkája is.

A Tisza népélelmezést jelenthetne Magyarország számára, aminek

megvalósításához azonban igen sokirányú tudományos munkával kell előkészülnünk. Ez a munka azonban arányaiban jóval nagyobb kellene hogy legyen, mint amilyent szűkös viszonyaink között és egyéb elfoglaltság mellett kifejthetünk.

Épen ideje volna, hogy végre legyen egy intézményünk, amelynek munkája révén úgy ismerhetnénk a Tiszát, mint ahogy az ember a tenyerét ismeri. Már 1922-ben írt cikkeimben rámutattam annak szükségességére, hogy legfontosabb feladataink egyike, hogy jól megismerjük a Tisza életét, beható és sokoldalú tudományos kutatások eredményei alapján. A természettudományi kar hasonló irányú, többszöri felterjesztésének eredménye volt az, hogy gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter az úgynevezett Onozóné-féle telket a biológiai állomás céljaira megvásárolta. Hol volnánk most, ha akkor ő szándékait megvalósíthatja.

A folyamok biológiájával foglalkozó tudomány tulajdonképpen még fiatal. Alig 30—40 éve, hogy ezzel a tudományággal világszerte foglalkoznak. Először a Rajna életét, majd a Missisippiét és a Volgáét kutatták tudományosan, utánuk következő folyó lett volna a Tisza, ha a negyedszázados tervek megvalósulásához érkezhettek volna.

A szegedi egyetemen mindazonáltal nem pihentek s mint említém a Tisza biologiájának vizsgálata terén igen jelentős kutatás történt már a múltban is.

Egyetemünk illetékes intézetei át vannak hatva a gondolattól, hogy a Tisza folyó feldolgozását tudományos és nemzeti szempontok teszik szükségessé nemcsak azért, mert magyar folyó, de, mert a Tisza folyóhoz a magyarság halászati és ezen keresztül nemzetgazdasági nagy érdekei fűződnek. Vissza kell állítanunk, de most már tudással és szorgalommal a Tiszának azt a rendkívüli halgazdaságát, amelyről régen *Herman Ottó,* de még előtte sokan mások is megemlékeztek, amidőn úgy írtak a Tiszáról, mint amelyik folyóban több a hal, mint a víz.

Az összefüggések kiderítése és a viszonosság megállapítása szempontjából azonban nem elegendő az egyirányú vizsgálódás.

A kutatás folyamán feldolgozás alá kell, hogy kerüljön a Tisza hidrografiája és hidrobiologiája. A hidrografiával, tehát a földrajzi tagolódás kutatásával együtt kell, hogy haladjon a biologiai tagolódás vizsgálata, melyben a legáltalánosabb osztályozásban ismeretes. 1. felső folyamszakasz, 2. középső folyamszakasz és 3. alsó folyamszakasz területek különböztethetők meg. A vizsgálódás már a forrásnál kezdődik és egészen a Dunába torkolásig tart, éppenezért fiókmegfigyelőhelyek állítandók fel a folyam különböző szakaszain.

A hidrográfiai oldalról meg kell ismerni a vízfenék különböző természetű alakulásait, elterjedését, megjelenési formáit. Foglalkoznunk kell a vízállás változásaival, a vízfolyás gyorsaságával, a víz hő-

mérsékleti viszonyaival, a jégborítás viszonyaival, a jégvastagság, az olvadás, a jégtartalom kérdéseivel. Foglalkozni kell az iszaphordással, a víz színével általában, a víz fizikai és kémiai viszonyaival. Foglalkozni kell a zöldár kérdésével.

A zöldárral kapcsolatosan már az intézet aquáriumaiban levő vízben is érdekes megfigyeléseket tehetünk. Ezek szerint a zöldár részben a kozmikus sugárzással kapcsolatos jelenség kell, hogy legyen, mert az intézetben lévő aquáriumokban, amelyeknek semmi közük nincs a Tisza vizéhez ugyanakkor, amikor a zöldár a Tiszán megjelenik, feltünik egy zöldes vízszín, mely aztán a külső zöldár eltüntével idebenn is megszünik. Speciálisan azonban a Tisza hydrobiologiájának vizsgálata a mi feladatunk, ahol az életterek (biotopusok) és életközösségek (biocoenosisok) ismertetése a célunk, mint ahogy azt korábban is kifejtettem. Ennek részletes programmja azonban itt nem ismertethető.

Kétségtelen, hogy úgy a tudományos kutatásnál, mint minden egyéb szellemi munkában nemzeti szempontból az a legszebb és legkívánatosabb, értékére nézve is legnagyobb, ha hazai tárgynak feldolgozását sikerül olyan módon keresztülvinni, hogy az a nemzetközi tudományos irodalomban is mintául szolgáljon, példaként legyen és kiindulását képezze további kutatásoknak.

Szépen van már feldolgozva a Balaton tavunk, de hogy menynyiben tudjuk ezt a Tisza folyónál megcsinálni, az a jövő nemzedék feladata leend.

Mintegy 18 évvel ezelőtt került elő és írtam le először a Tiszából az amerikai törpe harcsát *(Amiurus nebulosus Raf)*, (Acta Biol. Szeged, II. 1932), melynek halaink között gazdasági szempontból nagyobb jelentőséget jósoltam, mint ahogy a szakemberek vélekedtek róla. Ma ez beteljesedőben van s igen fontos feladat lenne e kérdésnek újból, gazdasági és elterjedési szempontból beható tanulmányozása és feldolgozása.

A tiszai halakkal való foglalkozás irányította figyelmemet több mint 20 évvel ezelőtt azokra a sebes pisztrángokra *(Trutta fario* L.), melyek az 1922—23 években a rendesnél nagyobb számban jöttek le a szegedi szakaszra s kerültek itt hálóba.

A pisztrángok ugyanis e folyóvizek felső szakaszának az ú n pisztráng szintájnak lakói, miután a folyók oxygénben gazdag, hidegebb vizet kedvelik. A Tiszában és mellékvizeiben élők ritkán lejönnek Szolnokig és Szegedig is, mely rész már a folyó középső szakaszába esik.

Szegeden az időben fogott példányok fetűnően ezüstös színűek, fakó rajzoltúak voltak. Vomerjük alkatása typusos volt. Béltartalmukat megvizsgálva, feltűnő mennyiségben lehetett bennük találni *Distomum mieschери* Zsch. mételyférgeket s általában betegesebb alak benyomását keltették.

A vándorlás okaiul általában a táplálék, párosodási lehetőségük feltalálása, hőmérsékleti viszonyok és passzív tényezők szerepelnek. Az élősködőknek a Tisza menti szikes vizekkel való kísérletezése azonban arra a felfogásra vezetett, hogy a halak vándorlása összefüggésbe hozható az élősködőkkel s a víz chemiai változásában mutatkozó különbségekkel, mely a felső és az alsó folyás vizeinél kimutathatóan megvan, s amit az állat, hogy úgy mondjam, gyógyítására keres fel, miután ebben az élősködők elpusztulnak, vagy legalább gyengülnek. Ezt a felfogásomat a Fehér-tó harcsáinak egy pár évvel ezelőtti fertőzöttsége és elpusztulása szintén igazolta. Mindazáltal további kísérletek szükségesek, amelyeket folytatandónak tartok, mert helyi jelentőségén kívül az állatok vándorlásában e faktornak nagy általános élettani jelentősége is van, amit részletesen kifejteni hely hiányában ez alkalommal nincs módomban.

Az élősködő és a gazda fauna viszonyát, illetőleg végzett vizsgálatokat Szeged környéki békákon egyik tanítványom *Edelényi Béla*, (Állatt. Közl. 1942), kinek vizsgálati eredményei szintén általánosabb jelentőségre tarthatnak számot, minthogy képes volt eredményeit európai vonatkozásba is hozni, amennyiben ezeket a Szeged környékén észlelt eredményeket vonatkozásba hozhatta Nyugateurópától az orosz területekig levő vizsgálatokkal.

Az emberben élősködő állatok feldolgozása szintén egyik munkakore volt az intézetnek s elmondható, hogy Magyarországon itt vizsgáltuk először, már több, mint 25 éve, még kolozsvári kezdettel az emberi szájban élősködő véglényeket, elsősorban *Endamoebakat* nagyszámú iskolásgyereken és katonán, sajnos azonban közlése nem úgy történt, hogy az a nemzetközi tudományosság terén is maradandó értékkel gazdagítsa a zoologiát, de hazai szempontból kétségtelenül újat és kezdést jelentettek e vizsgálatok, amilyenek számára igen nagy térségek és lehetőségek vannak nálunk. (L. *Lovrekovich—Tomcsik—Lőrincz:* Bakteriologia, Immunitástan, Parazitologia 449—450 l.) A *Dr. Neuber* Ede által vezetett debreceni vizsgálatok 1931—32-ben voltak.

Hogy az állatrendszertani intézetben főként az élősködő állatokkal foglalkozunk, abból az elgondolásból indul ki, melyeknek alapelve immár 30 éves egyetemi tanítói működésemben állandóan elhangzott s jelenben sem változott: hogy t. i. minden tudomány csak annyit ér, amennyiben az emberiség javát és boldogulását szolgálja és csak olyan mértékben művelendő amennyiben ennek eleget tesz is. Ezért a Tisza folyó állatállományának, mint az Szeged környéki területek állatvilágának tanulmányozásában az olyan irányzatra kívánom fektetni a fősúlyt, melyben azokkal az állatokkal, illetőleg az állatok olyan életjelenségeinek tanulmányozására fordítunk különös gondot, melyek az ember gazdasági, a nép jóléti viszonyainak javí-

tását, vagy rontását végzik, hogy megismerésükkel hasznosságukat növeljük, károsultságukat pedig csökkenthessük, illetőleg a műveleteket közvetett úton mások számára is lehetővé tegyük.

E területen az intézet adjunktusa *Dr. Zilahi-Sebess Géza* a kaliforniai paizstetű életviszonyaira vonatkozólag végzett vizsgálatokat („Borászati Lapok" 1934), amelyekkel egy időben történtek Budapesten is hasonló vizsgálatok. E vizsgálatok azonban Szegeden abbamaradtak, az elért eredmények nem iktatódtak úgy be a kérdés megvilágításába, hogy nemzetközi szempontból is figyelemre méltatható volna.

A kérdés azonban olyan, hogy újból felvéve az elejtett fonalat, gondos kísérletekkel és az állat mindenre kiterjedő megvizsgálásával végére kell járni, hogy a magyar viszonyok között milyen kell, hogy legyen ez állat megítélése és a vele szemben való állásfoglalás.

Különösen fontos azonban Szeged és az Alföld többi részének jövő boldogulása szempontjából az élősködő rovarvilág viselkedésének tanulmányozása a gyümölcsösökkel, nemkülönben a gazdasági- és virágkertészet objektumaival szemben. E téren vizsgálataim alapján a rovarvilágnak jelentős szerepet kell tulajdonítani, különösen a gombabetegségeknek átvitelében, olyanokban, amelyek annyira tönkreteszik gyümölcskertészetünk almáit és barackjait, sőt nemcsak terméseit, hanem a fáit is, az átvitelnek olyan módjai szerint, mint amelyeket az állatvilág gazda-állataira való átviteleknél észlelünk.

Ezekben érinthettem igen röviden azokat a megkezdett és folytatásra érdemes Szeged környéki, tehát alföldi jelentőségű munkálatokat, melyek az egyetemi Állatrendszertani Intézetben folytak s amelyek sikeresebb kereszülviteléhez az Alföldi Tudományos Intézet támogatására is számítunk.

Dr. Farkas Béla
egyetemi ny. r. tanár (Szeged).

Tervezet az Alföld állatvilágának kutatására.

A Kárpátok medencéjének központi része, a biogeographusok Pannonicuma állatfajokban szegényebb terület, mint a közép-dunai subprovincia többi districtusa: a Carpaticum, Moesicum, Noricum, és Illiricum hegyes és dombos vidékei Ezt a viszonylagos fajszegénységet azonban száz %-osan pótolva látjuk Pannonicumunk állatföldrajzi szempontból rendkívül érdekes állatvilágában. Néhány állatcsoporttól eltekintve nem a Kárpátok gazdag erdőségei, pompás havasai adják meg a magyar fauna jellegzetességét kevésszámú endemizmusukkal és sok hazánkban csak ezen a területen élő, de Eurázia magas hegyeiben máshol is előforduló eualpin fajukkal, hanem az Alföld tájtani szempontból helyenként nagyon sivárnak látszó homokos, szikes vidékei, ahol még nagy számmal élnek a jégkorszak vagy a jégkorszakok utáni időkből visszamaradt relictum-fajok. Sajnos ezeknek a fajoknak s az Alföld sok más állatföldrajzi érdekességének a tenyészőhelye a homokos, szikes talajok megkötése, az alföldi buckások kipusztulása, a jellegzetes alföldi sztyep-erdőknek ákáccal való beültetése, az alföldi vizek lecsapolása, stb. folytán évről-évre kisebb és kisebb területre szorul össze. Ugyszólván szemünk láttára tünnek el, pusztulnak ki hazánk területéről azok a fajok, amelyeknek a legközelebbi területe a Délorosz pusztáknak, Nyugat- és Középázsia sztyeppjeinek vidékére esik. Akadnak pusztuló állatfajaink között olyanok is, amelyeknek hazánkon kívül csak Keletszibiriában, az Amur folyó környékén és Japánban ismerik néhány lelőhelyét.

Különösen érdekesek a hazai csenevész sztyepp-erdők, mint amilyen a pótharasztpusztai forrás-erdő, a pusztapeszéri buckás, vagy a Kiskúnhalas melletti Szarkásdebeák. Ezek közül a területek közül a legterjedelmesebb és ősi jellegét a legjobban a pótharasztpusztai Forrás-erdő őrizte meg. Ez a remek terület Monos és Kakucs között terül el Budapesttől délkeletre. Szél-építette bucka-sorain girbe-görbe fehértörzsű nyárfák csoportjaival váltakozó borókásokat látunk, a buckák közötti mélyedésekben nagy területet borít a törpe Salix rosmarinifolia, a füves tisztásokat árvalányhaj s különböző jellegzetes magyar és pontusi virágok (Cynoglossum hungaricum, Dianthus diutinus, stb. díszítik. Pótharasztpusztán 278.7 kat. holdnyi területet a Magy. Kir. Földmüvelésügyi Minisztérium 118.136/1939. számú rendeletével

1940. augusztus 10-től kezdődőleg törvényes védelem alá helyezett. Ennek a területnek a megmaradását egyelőre biztosították. Bizonyára vannak alföldünk más pontjain kisebb, hasonló jellegű területek. Ezeknek s más őserületeknek felkutatása, állatvilágának begyűjtése lenne az alföldi állatvilágot kutató zoologusok elsőrendű feladata. Ezeknek a területeknek felkeresésében nagy segítségünkre jön a hazánkban oly nagy alapossággal végzett geobotanikai kutatás. A magyar floristák ma már hazánk növényföldrajzi térképének apróbb részleteit dolgozzák ki s így sok oly területen jártak, ahová még zoologus, faunista be sem tette a lábát. A magyar phytogeographusokkal karöltve kellene az Alföld pusztulóban lévő ősi területeit felkutatni, azokat, amennyire a gazdasági és szociális szempontok megengedik, természetvédelemre javasolni, ahol pedig az utóbbi nem lehetséges, minél hamarább megkezdeni a tüzetes kutatást és rendszeres gyűjtést, mert pár esztendő alatt megemésztheti a kultúra ezeket az őserületeket jellegzetes állatfajaikkal együtt. Legalább a gyűjtött állatok, a helyszínen készített táj- és biotop felvételek maradjanak meg mint documentumok az utókor számára.

Az egyes relictum-területek felkeresése és az azokon való gyűjtés mellett sor kerülhetne az Alföld rendszeres faunisztikai felvételezésére is. Ez a különböző állatcsoportok gyűjtés-technikájának a különbözősége s a ma már többnyire egy-egy kisebb rendszertani csoportra speciálizálódott kutatók érdeklődési körének szűkebb volta miatt, valamint a terület aránylagosan nagy kiterjedésénél fogva nem látszik egyszerű feladatnak, azonban minden tudományos kutatásnak egyik legfőbb követelménye a rendszer s ennek érdekében meg kell küzdenünk az esetleg adódó nehézségekkel. Az alábbiakban előbb vázlatosan pontokba foglalva adom meg az alföldi állatvilág kutatására vonatkozó tervezetemet, majd az egyes pontokat részletesen tárgyalom.

1. Az Alföld legnagyobb terjedelmű őserületének rendszeres kutatására *Biologiai Állomást* kellene szervezni a pótharasztpusztai rezervátum közelében.

2. A florista-phytogeographusoktól nyert utasítások alapján *felkeresni a pusztulásra ítélt területeket* s ezeknek az állatvilágát tüzetesen kutatni.

3. Jó gyűjtőtechnikai készséggel és kellő gyakorlattal rendelkező, nagyobb kirándulásokat könnyen bíró fiatal zoologusokkal *megszervezni* az Alföld rendszeres *faunisztikai felvételezését.*

ad 1. A Nagykőrös város tulajdonát képező pótharasztpusztai rezervátum-terület mellett érdekes ősi gyertyános, turján, homoki legelők, több kisebb tó terül el. Ennek a vidéknek a kutatását rendkivüli módon megkönnyítené, ha az Alföldi Tudományos Intézet a helyszínen biologiai állomást létesítene, ahol a terület állatvilágát kutató

zologusok s növényvilágát kutató botanikusok megszállnának, gyűjtött anyagukat rendezhetnék. Elegendő lenne erre a célra a Gombosmajorban lévő vendégszobák egyike, amelyet Nagykőrös város megértő vezetősége bizonyosan szívesen rendelkezésre bocsátana az Alföldi Tudományos Intézetnek. Nagykőrös város a multban is szívesen látta Pótharasztpusztán a biológus kutatókat, engedélyt adott nekik arra, hogy a Gombosmajorban lévő intézeti lakás melletti három vendégszobát igénybe vegyék. Az intéző köteles volt ingyen gondoskodni a szobák takarításáról, a kutatók kiszolgálásáról. Az erdészeti személyzetet is több ízben rendelkezésére állították a kutatóknak. Jelen sorok írója 1938-ban nem kevesebb, mint 14 alkalommal élvezte Nagykőrös város vendégszeretetét Pótharasztpusztán.

A biologiai állomás fenntartása nem jelentene nagy kiadást az Alföldi Tudományos Intézetnek. Az állomás takarítását — minthogy csak egy nagyobb szobáról lenne szó — havi díjazásért elvégezné az épületben lakó intéző, vagy erdőmérnök háztartási alkalmazottja. A kutatóknak mindössze az ágynemű mosását kellene megfizetniök. Az állomás vezetésével meg kellene bízni egy fiatal agilis zoologust, akinek a kész kiadásai, ha az illető Pesten lakna, szintén nem jelentenének nagyobb összeget.

Meggyőződésem, hogy az állomás megnyitása után hamarosan nagyon sokan látogatnának el Pótharasztpusztára s évente több dolgozat látna napvilágot a nagyszerű rezervátum élő világáról. A kedvezményes elszállásolási lehetőség ellenértékeképpen a természetvédelmi területen és környékén gyűjtő biologusoktól meg lehetne kívánni azt, hogy gyűjtött anyagukat feldolgozva, eredményeiket lehetőleg a gyűjtéseket követő évben közöljék le s hogy azokat csakis az Alföldi Tudományos Intézet kiadványaiban publikálják. Ha esetleg külföldön is meg akarják jelentetni kimagaslóbb eredményeiket (pl. a tudományra nézve új fajokat), ezeket is először az Alföldi Tudományos Intézet kiadványaiban jelentessék meg. Az állomás igazgatója lehetőleg az összes állatcsoportok gyűjtés-technikájában jártas és gyakorlott gyűjtő, jó lövő, jó alapismerettel rendelkező zoologus legyen, aki a területen gyüjtő kutatóknak a kutatási módozatok, gyűjtési fogások tekintetében jó tanácsokkal szolgálhat. Az igazgatónak adminisztratív teendőkön (az állomásra utazó kutatókkal való levelezés lebonyolítása, megállapodás a személyzettel, takarítási díj kifizetése, elszámolás az intézővel, aki a szállásért járó pénzt átveszi, jelentéstétel az Alföldi Tudományos Intézet igazgatójának, stb.) kívül kötelességévé kellene tenni, hogy minden hónapban, vagy legalább minden hatodik héten egyszer kiszálljon az állomásra és annak környékén gyűj-

téseket és megfigyeléseket végezzen. A többszöri rendszeres gyűjtésnek az aspectus-változás és a saison-állatok gyűjtése és megfigyelése szempontjából lenne nagy jelentősége. Bizonyos, hogy az Állomás felállítása esetén, minthogy Pótharasztpuszta egészen közel esik a fővároshoz, ahol a legtöbb rendszertannal foglalkozó zoologus működik, tavasztól őszig minden hónapban akadna néhány szakember, aki azt felkeresné s így biztosítva lenne Alföldünk egyik legszebb s állatföldrajzi szempontból legérdekesebb területének állandó és rendszeres szakszerű kutatása. Az állatföldrajzi szempontból bizonyára rendkívül érdekes faunisztikai eredményeket magukba foglaló dolgozatok az Alföldi Tudományos Intézet kiadványán belül, esetleg külön rovatban jelenhetnének meg.

ad 2. A pusztulásra ítélt kisebb őserületek felkutatása céljából megállapodást kellene kötni az Alföld egyes nagyobb városaiban (centrumaiban) működő szakemberekkel és képzettebb amatőrökkel. Az illetők kötelessége lenne:

a) Összeköttetésbe lépni néhány hazai geobotanikussal (Pl. Dr. Boross Ádám egyetemi m. tanár, kísérletügyi igazgatóval, Budapest, Dr. Kárpáti Zoltán egyetemi magántanárral és Dr. Jávorka Sándor ny. múzeumi igazgató, c. egyetemi ny. r. tanárral Budapesten, Dr. Soó Rezső egyetemi ny. r. tanárral, Kolozsvárt, Dr. Zólyomi Bálint egyetemi magántanárral, Szegeden) akiktől tanácsokat kérhetnének arra nézve, hogy lakóhelyük közelében hol keressék a felkutatásra legérdemesebb területeket. (Erre nézve tudomásom szerint a közeljövőben Dr. Boross Ádámnak cikke fog megjelenni az Állattani Közleményekben „Florisztikai tanácsok faunistáknak" címmel.)

b) Az így megtalált területek állatvilágát lehetőleg minden, vagy legalább is több állatcsoportra kiterjedőleg kutatni.

Ha már most az egyes alföldi városokat sorra veszem, sajnálattal kell megállapítanom ,hogy nagyon kevés helyen találunk lelkes és kellő gyakorlattal, megfelelő szakismerettel rendelkező gyűjtőket. Mindössze Budapest, Szeged, Debrecen, Kecskemét, Cegléd és Kalocsa városokban tudok olyan fáradságot nem ismerő fiatal kutatókról, akik bizonyosan szívesen vállalnák az őserületek felkutatását és az azokon való gyűjtést.

Amint az elmondottakból látjuk, a Duna—Tisza-köze nem olyan mostoha terület a kutatók szempontjából, annál mostohább a Tiszántúl. Törökszentmiklós, Karcag, Mezőtúr, Szarvas, Békés, Békéscsaba, Gyula, Szentes, Orosháza, Hódmezővásárhely, Makó vidékén nem ismerek senkit, aki vállakoznék minden, vagy legalább is több állatcsoportra kiterjedő gyűjtések végzésére, de még egy-egy kisebb csoporttal foglalkozó specialistát sem ismerek ezekből a tiszántúli városokból. A Tiszántúl felkutatása kétféleképpen volna megoldható: vagy megbízni négy nagyon jó gyűjtőt, akik felosztják maguk között a

Tiszántúl területét s kötelezik magukat arra, hogy a vállalt kutatóterületükre évente többször kiszállnak s ott alapos gyűjtést végeznek — vagy felhívást intézni az említett városok gimnáziumainak, polgári iskoláinak természetrajz tanáraihoz, hogy vállalják el városuk környékének kutatását költségeik, készpénzkiadásaik megtérítése fejében. A középiskolai tanárokkal ebből a szempontból a multban nem a legjobb tapasztalataink voltak. Így szerintem az első elgondolás célhoz vezetőbb lenne. Meg kellene bízni tehát négy elsőrangú gyűjtéstechnikával rendelkező, gyakorlott és lelkes gyűjtőt, akik a Tiszántúl területét egymás között felosztva, lehetőleg minden állatcsoportra kiterjedő gyűjtéseket végeznének.

Ad 3. Az Alföld rendszeres területről-területre haladó felvételezését a legszakszerűbben és a legtökéletesebben úgy lehetne elvégezni, ha egy nagyobb, 15—20 tagból álló kutató gárda három-négy sávra osztaná fel alföldünket s mindegyik területsávra legalább egy évet szánna. Ez a faunakutató gárda rendelkezésre állna ugyan, de a közel jövőben ezt a munkát nem végezhetné el, mert 1943-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Állattára, a Budapesti Egyetem Állatrendszertani Intézete s a Kultuszminisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, dr. Dudich Endrével és dr. Fhik Gyulával az élükön nagyobb szabású actiet indítottak meg a magyar állatvilág kutatására. Ebben csaknem az összes magyar zoologusok részt vesznek s ez a faunakutató gárda kb. 15 év alatt fejezné be Magyarország állatvilágának rendszeres felvételezését. A gyűjtés keletről nyugat felé halad. Jelenleg Csík és Háromszék megyékben folyik a munka. Kb 6 év mulva érné el a kutató gárda az Alföldet. A szakemberek egyéb elfoglaltsága miatt nem igen lenne arra lehetőség és idő, hogy ennek a nagyszabású programmnak a végrehajtása mellett megkezdjék az Alföld hasonló módon való rendszeres felvételezését. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Alföldi Tudományos Intézet ebben a tekintetben jelenleg nem tehet semmit. Az Alföld rendszeres felvételezése a következőképpen is elképzelhető: A 2. pont alatt említett kutatók felosztják egymás között a területeket s megbeszélik, hogy milyen időközökben gyűjt mindenki a saját területén. Minthogy Budapesten több kutató van, mint a többi városokban, a budapesti kutatók Budapest környékének alföldi vidékeit úgy osztják fel egymás között, hogy egy-egy területre két-három kutató is esik. Ezek aztán felosztják egymás egész faunakutató gárda nagyobb területen hosszabb ideig nagyobb költséggel gyűjtene .egyesek kisebb kirándulásokkal összekötött szorgos gyűjtőmunkája révén (kisebb gyűjtőkirándulásokra a hivatalfőnök is könnyebben engedné el az egyes kutatókat) fokozatosan haladna előre az Alföld faunisztikai felvételezése. Ennek a gyűjtési módnak az is előnye, hogy egy-egy kutató nem csak a nyári hónapokban gyűjtene néhány hetet gyűjtőterületén, mint a föntebb említett 15 évre contemplált actio tagjai, hanem minden kutató évente többször tenne

kisebb kirándulásokat saját kijelölt területére, miáltal a különböző hónapokban gyűjtve a saisonállatokat is begyűjthetné s így három-négy év alatt sokkal tökéletesebb képet kaphatna az illető vidék állatvilágáról, mintha ugyanazon idő alatt az egész kutató gárda évente csak három-négy hetet gyűjtene az Alföldnek az illető évre programmba vett harmadán vagy negyedén. Ugyanígy: felvételezésnek tekinthetjük a Tiszántúlon dolgozó négy kutató munkáját is. Utóbbiak a kipusztulásra ítélt ősterületek felkeresése közben és főképpen az azokon résztvett tüzetes gyűjtés után a kutatásra kijelölt egész területükön gyűjthetnek. Ha ez a munka hamarosan, lehetőleg még 1943-ban megindul, hat-hét év mulva már számtalan cikk, dolgozat fog támpontul szolgálni, sőt esetleg annyira ismeretes lesz alföldünk állatvilága, hogy generális faunakutatást nem lesz érdemes végezni az Alföldön s a faunakutató gárda az Alföldet átugorva a Dunántúli Dombvidéken folytathatná munkáját.

Az Alföldi Tudományos Intézet faunakutatási akciójával kapcsolatos fenti tervezetem előreláthatő költségeit ma a következő összegekre becsülöm:

1. Az Alföldi Tudományos Intézet pótharasztpusztai Biologiai Állomásának kiadásai évi	1.000 P
2. A Duna—Tisza közének kutatására évi	2.500 „
3. A Tiszántúl kutatására évi	2.500 „
4. A fenti rendszeres programmon kívül kisebb utakra .	300 „
5. Az Alföldi Tudományos Intézet állattani gyűjtőfelszerelésének évi kiegészítésére	200 P
Összesen: . . .	6.300 P.

Nem feltétlenül szükséges, de mindenesetre célszerű lenne ezenkívül az első évben 1.000—1.500 pengőt szánni egy teljes (komplett) gyűjtőfelszerelés beszerzésére, ami pl. a Pótharasztpusztai Biologiai Állomáson lenne állandóan s azt elismervény ellenében minden kutató használhatná ottartózkodásának ideje alatt. Ennek a felszerelésnek a következő legfontosabb gyűjtőeszközökből kellene állania:

1. Két fűháló.
2. Két lepkeháló.
3. Két víziháló.
4. Egy kopogtató
5. Egy planktonháló.
6. Négy-öt szippantó (exhaustor).
7. Két rosta.
8. Öt-hat futtató.
9. Tíz-tizenkét vászonzsákocska futtatásra szánt anyag részére.
10. Öt-hat megfelelő bot a hálókhoz.
11. Fenékkotró (dregde).
12. Egy gyűjtőlámja.
13. Nyolc-tíz ciankális üveg.
14. Öt-hat ecetéteres üveg
15. Két gyökérásó talaj- és talajvízkutatáshoz.

Az évi 200 pengő gyűjtőfelszerelési pénzből elsősorban rovartűket kellene vásárolni és rovardobozokat kellene készíttetni a gyűjtött anyag részére, amely felerészben az Alföldi Tudományos Intézet, felerészben pedig a kutatók, illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői esetében, a Múzeum tulajdonába menne át.*

Tihany, 1943. július 10.

Dr. Szent-Iványi József
egyet. m. tanár.

* Fenti összegek természetesen a mai árakra átszámítandók. Szerk.

Adatok a Nagyalföld Geometridáinak phaenologiájához és elterjedéséhez.

Amikor Bíró Lajost felkérték, hogy a Milleniumkor kiadásra kerülő „Kecskemét múltja és jelene" c. könyvbe a faunisztikai fejezetet megírja, egyik levelében így nyilatkozott: „Engem erre a munkára különösen az buzdított, hogy én, — ellenkezőleg a többi zoologusokkal — hazánk egész területén a legérdekesebbnek és legjellemzőbbnek nem a havasokat tartom az ő gazdag faunájukkal és flórájukkal, hanem a hozzá képest szegényes homokot és sziket." (1a. p. 86.) Magam is évek óta ezt a nézetet vallom s ezért tűztem ki életem egyik főcéljául alföldünk állatvilágának kutatását. Amikor ezirányú munkámat megkezdtem, mindjárt abba a szerencsés helyzetbe jutottam, hogy egyik állatföldrajzi szempontból legérdekesebb területünk, az azóta természetvédelem alá helyezett pótharasztpusztai „Forráserdő" közelében a terület tulajdonosának, Nagykőrös városnak a vendégeként állandó szálláshoz jutottam. A szíves vendéglátás, amelyért ezen a helyen ismételten hálás köszönetemet fejezem ki, lehetővé tette, hogy 1937-ben és 1938-ban összesen 14-szer felkereshessem Pótharasztpusztát. Minden alkalommal több más állatcsoport kutatása mellett elsősorban lepkéket gyűjtöttem. A begyűjtött anyag nem kis mértékben gyarapította a Magyar Nemzeti Múzeum alföldi Lepidoptera-gyűjteményét. Jelen dolgozatomban araszoló pilléink (Fam, Geometridae) elterjedésével foglalkozom a Nagyalföld és az azzal biogeographiai szempontból közeli rokonságban álló Deliblát homokos tájain.

Az irodalomban erről a tárgykörről összefoglaló munkát nem találunk. Elég sok azonban az elszórt adatok száma. Ezeknek a megismétlése helyett az irodalmi jegyzékben felsorolom mindazokat a dolgozatokat és cikkeket, amelyekben a fent említett területekre nézve Geometrida adatokkal találkozunk. Ezeket a cikkeket az irodalmi felsorolásban csillaggal jelölöm. Hogy alföldi vonatkozásban nagyobb összefoglaló munka nem jelent meg hazai Geometridáinkról, annak talán éppen a már Bíró Lajos által is hangoztatott körülmény a legfőbb oka, t. i., hogy lepidopterológusaink (épúgy mint a többi entomológusok) régebben inkább az integer Magyarország fajokban gazdagabb hegyvidékeit, valamint a mediterrán elemekben rendkívül gazdag tengermelléket kutatták. Azok a magyar kutatók pedig, akik alföldünkön is végeztek gyűjtéseket, eredményeikről írásban csak elvét-

ve számoltak be. Így sajnálattal kell megállapítanunk, hogy „állatföldrajzi paradicsomunk" lepkevilágáról a legkimerítőbb munkák külföldi kutatók tollából láttak napvilágot. (19., 25., 33., 46., 52.) A Fauna Regni Hungariae „Lepidoptera" fejezetében (1.) és Abafi-Aigner Lajos: Magyarország lepkéi c. könyvében (6a) is aránylag kevés alföldi adatot találunk. Ezek a munkák a maguk idejében nagy szolgálatot tettek a magyar entomológiának, napjainkban azonban mind rendszertani, mind faunisztikai szempontból elavultaknak kell tekintenünk mind a kettőt.

A hazai lepkegyűjtemények közül a legtöbb alföldi Geometrida-adatot a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében találjuk. Munkám tehát akkor lesz a legteljesebb, ha ezeket az adatokat esetenként kritikai elbírálás alá vetve minden fajra nézve leközlöm. A lelőhely-adatok mellett nagy súlyt fektetek a pontos phaenologiai adatokra. Szerencsémre múzeumunk magyarországi Geometrida-anyagának legtöbb példánya pontosan lelőhelyezett. Kevés kivétellel a gyűjtési évszám is szerepel az állatok lelőhelycéduláin. Ezt is minden alkalommal megadom, mert a meteorologiai adatok az Orsz. Meteorologiai Intézetben évekre visszamenőleg bármikor rendelkezésre állnak s ha valaki Geometridáink fejlődési viszonyait, ivadékváltozását tanulmányozza, érdekes következtetésekhez juthat, ha a pontos phaenologiai adatokat meteorologiai adatokkal összeveti. A lelőhelyek felsorolása szempontjából nem teszek különbséget a „közönséges", „gyakori" vagy „ritka" fajok között;[1] a teljesség kedvéért felsorolom az összes fajok múzeumi gyűjtési adatait. Dolgozatom olvasása közben bizonyára fel fog tünni szaktársaimnak, hogy egyes — minden subjektív szempontot félretéve — ubiquistának nevezhető fajokról aránylag kevés lelőhelyadattal szolgálok. Ez abban leli magyarázatát, hogy a gyűjtők legnagyobb része a „ritkább" fajok, az egyes gyűjtő területek állatföldrajzi „érdekességeinek", specialitásainak a begyűjtését tartja előbbrevalónak s a máshol is nagy számban élő állatok mellett elmegy. Ezt az eljárást nem tartom helyesnek, mert valamely terület állatvilágáról akkor kapunk teljes képet, ha az összes ott élő fajokat begyűjtjük. Emellett nem egy széltében-hosszában elterjedt fajnak igen széles a változékonysági amplitudoja s a környező vidékektől biogeográfiai szempontból élesen elütő területen sok esetben az ubiquista fajoknak érdekes földrajzi vagy oekologiai változatai alakulnak ki.

A fajokat Seitz „Gross-Schmetterlinge der Erde" c. munkájának palaearktikus Geometrida kötete (43.), valamint ennek a kötetnek a pótkötete (44., 79.) által követett rendszer szerint sorolom fel. Az egyes

[1] Ezek a megállapítások nagyon subjectivek. Sok ú. n. „ritka" faj egyszerre „gyakorivá" válik, ha megtaláljuk a számára legmegfelelőbb, legalkalmasabb biotopokat, amelyekben azután tömegesen gyűjthetjük.

fajok után következnek az alföldi és delibláti lelőhelyek, ezek után a gyűjtési dátumok, majd pedig zárójelben a gyűjtők neve. A gyakrabban szereplő gyűjtők és lelőhelyek rövidítése a következő:

Gyűjtők: P. = Parlay Gyula; S. = Dr. Schmidt Antal; Sz. = Dr. Szent-Iványi József; U. = Uhrik-Mészáros Tivadar; Uj. = Ujhelyi József.

Lelőhelyek: Cs. = Csepel; Fh. = Fehértelep (Deliblát); Ik. = Izsák; Kh. = Királyhalom; Php. = Pótharasztpuszta; Ppsz. = Pusztapeszér; Szg. = Szigetszentmiklós.

A gyűjtési adatok felsorolása után következnek az állatföldrajzi vagy systematikai szempontból figyelemreméltóbb fajok variálása, távolabbi elterjedésére stb. vonatkozó megjegyzések.

Subfam. *Brephinae.*

1. *Brephos puella* Esp. Cs. 1923. III. 17—18. (S.), 1923. III. 15. (U.), Dunaharaszti 1907. II. 27, 1908. III. 10. (S.)

2. *Alsophila aescularia* Schiff. Cs. 1923. III. 15. (Szurdoki.)

Subfam. *Hemitheinae.*

3. *Pseudoterpna pruinata* Hufn. Fh. 1911. VI. 14, 17. (Uj.), Gyón 1926. VI. 22. (U.), Kispest 1940. VI. 3. (Bunday), Pppsz. 1906. VI. 2. (A.-Aigner), 1934. VI. 8. (U.), Szg. 1926. VI. 22. (U.)

4. *Hemithaea aestivaria* Hbn. Ócsa 1937. VI. 19. (U.)

5. *Chlorissa viridata* L. Ik. 1910. VII. 28, 1913. VII. 21. (S.), Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.) — 6. *Chl. cloraria* Hbn. Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.) — 7. *Chl. pulmentaria* Guen. Cs. 1935. II. 18. e. l.)i (U.), Fh. 1914. VI. 9. (S.), 1911. VI. 17. (Uj.), Php. 1938. V. 21, VI. 21—22. (Sz.)

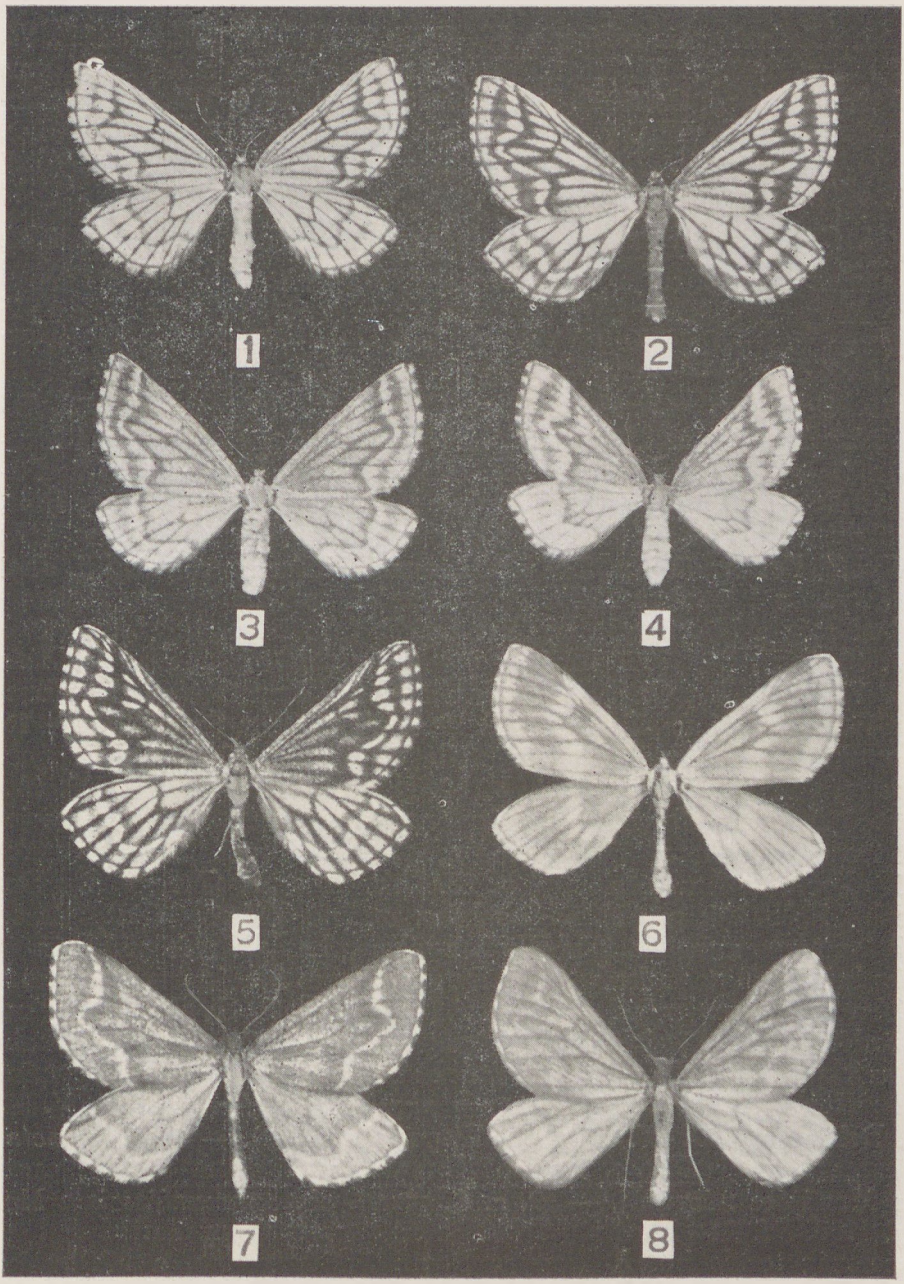
8. *Euchloris smaragdaria* F. Cs. 1937. VIII. 2, 30. (Sz.), (U.), Fh. 1911. VI. 20. (Uj.)

9. *Thalera fimbrialis* Scop. Cs. 1919. VI. 18.(U.), Fh. 1914. VI. 9, 12. (S.), 1911. VI. 16—18 ,22. (Uj.), Kh. 1923. VII. 20—31. (S.), Php. 1937. IX. 12. (U.), Soroksár 1912. VII. 14. (U.)

10. *Hemistola chrysoprasaria* Esp. Fh. 1911. VI. 15—16. ((Uj.)

11. *Jodis lactearia* L. Php. 1938. VI. 21—22., VII. 17. (Sz.)

12. *Eucrostes indigenata* Vill. Bugacz 1901. V. 29. (Dr. Kertész), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Kúnszentmiklós 1911. IX. 8. (S.), Pestmegye (coll. Ulbrich). Hazánk egyik legérdekesebb Geometrida faja. A Fauna Regni Hungariaeben (p. 43.) ennyit olvashatunk róla: Valde rara; VI. Grebenác. Abafi-Aigner 1902-ben (4. p.) azt írja, hogy Uhl Sándor Pusztapeszéren gyűjtötte egy példányát ennek a fajnak, amelyet ezelőtt csupán Pável János figyelt meg a Delibláton, utóbb pedig dr. Kertész Kálmán Kecskeméten is gyűjtötte. A „Magyarország lepkéi"-ben (6a., p. 90.) Abafi-Aigner ezt írja róla: Hazánk homokos tájain (Peszér, Deliblát) található május—június és július—augusztusban, de igen ritkán." Predota Károly, aki Br. Rotschild Ch. N. részére gyűjtött hazánkban, 1912. szeptember 17-én a lepkét és a hernyót is meglelte a delibláti homokpusztában. (52. p. 73.)

1
2
3
4
5
6
7
8

Subfam. *Sterrhinae.*

13. *Rhodostrophia vibicaria* Cl. Gyón 1926. VI. 17, Ppsz. 1924. VI. 7. (P.) Szg. 1940. V. 25, VI. 5, VIII. 29. (Sz.) — 13. a *Rh. vib.* var. (ab.) *strigata* Stgr. Cs. 1925. VIII. 30. (U.), Gy. 1926. VII. 17, Kecskemét—Szikra 1925. VIII. 9. (Uj.), Php. 1938. VI. 11—13, 21—22. (Sz.), Szg. 1940. IX. 1, 1941. VIII. 28. (Bunday), 1940. VI. 2, VIII. 29. (Sz.), 1910. VIII. 11. (Uj.)

14. *Calothysanis amata* L. Debrecen 1923. V. 15. (Uj.), Fh. 1914 VI. 10. (S.), 1911. V. (Uj), Ik. 1910. VII. 17. (S.), Kecskemét—Szikra 1916. VIII. 9., Kisújszállás 1923. VI. 15. (P.), Mezőberény (S.), Php. 1938. IX. 4. (Sz.), Sashalom 1924. VII. 4. (P.), Szeged VII. 4. (Horváth), Szg. 1940. IX. 1. (Bunday).

15. *Cosymbia orbicularia* Hbn. Cs. IV. 17. (Pável), Dömsöd (S.) Hazánknak eddig csak kevés pontjáról ismeretes. A Fauna Regni Hungariae (1., p. 44.) csak Nagyágról, Mehádiáról és Lipikről említi. Daniel és Kolb (19. p. 67.) VI. 30-án és VII. 1-én egy-egy állatot gyűjtöttek a pusztapeszéri erdőben és Tatárszentgyörgyön. Czekelius (13.) Erdélyből, Forster (25., p. 25.) Nyírbátorról (Bátorligetről) említi, ahol 1934. nyarán 1 ♂-et gyűjtött. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében még a következő állatokat találhatjuk: 3 db.: Pozsony (1892 VIII. 16, VIII. 25, 1893. IX. 8.: ex coll. Dahlström), 1. db. Bánhida 1938. VIII. 10. (Dr. Gaál), 1 db. Lipik 1916. (Simpersky, 1 db. Honctő 1913. (Leg?), 1 db. Somogysárd 1910. V. 10. (Gr. Somssich.) — 16 *C. annulata* Schulze. Szg. 1940. VIII. 29. (Sz.) — 17. *C. porata* ab. *visperaria* Fuchs. Kispest 1921. V. 22. (Uj.), Ppsz. 1905. VIII. 20. (A.-Aigner.) A Fauna Regni Hungariae-ban (1) és Abafi 1907-ben megjelent összefoglaló munkájában (6a.) még nem szerepel. Hazánk területéről először (Schawerda 33., p. 125.) mutatja ki (Zengg: leg Dobiasch). Kolb (33; p. 43.) a Kisbalaton mellett Vörsről jelzi. Ez az alak, amely a második ivadékban gyakori, hazánk más vidékein is előfordul. Erről tanuskodnak a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő Borosjenőről, Budafokról, Budapestről, Gyulajról, Herkulesfürdőről, Nagykövéresről, Nezsiderről, Piliscsabáról és Szentjakabról származó állatok. — 18. *C. quercimontaria* Bastelb. Nyíregyháza 1918. VIII. 11. (Horváth). — 19. *C. punctaria* L. Apatin 1911. V. 28. (S.), Debrecen 1925. IV. 25. (Uj.), Kispest (Bunday). — 19. *C. punctaria* ab. *demptaria* Fuchs. Ujpest. (Gabrieli.) Alföldünk és Magyarország faunájára nézve új. — 19. a. *C. punct.* ab. *communifasciata* Mn. Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.), Tass. Ez az alak is új az Alföld és Magyarország területére. A Magyar Nemzeti Múzeumban a két tassi s az általam gyűjtött pótharasztpusztai példányon kívül csak két Dahlström-féle eperjesi állat van. — 19. b. *C. punct.* ab. *angulata* Fuchs Php. 1938. V. 21. (Sz.) Ezenkívül csak 3 eperjesi és egy isaszegi példány van a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében. A változat

alföldünk és hazánk faunájára egyaránt új. — *C. linearia* Hb. Ujpest. (Gabrieli.)

21. *Scopula immorata* L. Deliblát 1898. VII. (Pável), Nyíregyháza 1918. VIII. 11. (Horváth), Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.), Szg. 1940. VI. 2, 3. (Sz.), 1940. VIII. 19—20, 1941. VIII. 12. (U.) — 22. *Scopula rubiginata* Hufn. Csömör 1919. V. 17. (Uj.), Fh. 1911. VI. 16. (U.), Gyón 1911. VIII. 17, IX. 3. (S.) Kiskúnhalas—Szarkásdebeák 1939. IX. 17—18. (Sz.), Kúnszentmiklós 1911. IX. 8, 13, 1911. VIII. 30. (S.), Mezőberény (S.), Nagyhalomzug (Nádudvar) 1908. V. 26., Szg. 1940. VI. 2. (Sz.) — 22. a. *Sc. rub.* ab. *ochraceata* Stgr. Cs. 1913. IX. 1. (S.), Fh. 1911. VI. 17. (Uj.), Mezőberény (S.), Kúnszentmiklós 1913. VIII. 30. (S.), Nagyhalomzug (Nádudvar) 1908. V. 24, 26., Php. 1938. VI. 22, VII. 17, 1939. IX. 8. (Sz.) Ez az alak keleten földrajzi változatot alkot. Hazánkban gyakori aberratio. A pótharaszti természetvédelmi területen 1938-ban csupán ezt az alakot találtam. — 23. *Sc. marginepunctata* Goeze. Cs. 1928. IX. 7. (U.), Gyón 1909. X. 1. (Kertész), Mezőberény (S.), Nagyhalomzug (Nádudvar) V. 30., Nádudvar V. 8., Pestújhely 1931. IX. 2. (Bezsilla), Php. 1938. V. 21. (Sz.), Szentmártonkáta (Pável), Szg. 1940. VI. 3., VIII. 29. (Sz.) — 24. *Sc. incanata* L. Fh 1911. VI. 13, 21. (Uj.) — 25. *Sc. floslactata* Haw. Php. 1938. VI. 21—22. Az Alföldön ritka. Gergely 1936. V. 14—15-én Nyíregyházán gyüjtötte. (71) — 26. *Sc. cubpunctaria* H. S. Deliblát 1909. VI. 14. (U.) Fh 1913. VI. 14. (S.) — 27. *Sc. caricaria* Reutti. Apatin 1911. VI. 1. (S.) A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében ezenkívül csak 3 példány van, nevezetesen Borosjenő 1922. V. 30, Csetelak 1914. IX. és Lipik 1883. VIII. 1. lelőhelyadatokkal, az első és a harmadik Diószeghy, a második valószínűleg Pável gyűjtéséből. A Fauna Regni Hungariae (1., p. 44.) csak Budapestről, Nagykárolyról, Mehádiáról és Lipikről említi „rarior" megjegyzéssel. Később előkerült az ország különböző részeiből, de úgy látszik eddig — az egyetlen Isaszeg kivételével — nem sikerült a számára legkedvezőbb élőhelyet meglelni, mert minden gyűjtőhelyéről csak néhány állatot jelentenek. Kocâ Vinkovác környékéről (30., p. 52.), Rebel Herkulesfürdőről (45., p. 354.), Pillich (45. p. 81. és p. 30.) Simontornyáról, Abafi-Aigner (7., p. 78.) Rumáról és Krapináról (VIII. 14. VIII. 27.), Dahlström (18., p. 117.), Eperjesről Ulbrich előbb Alvinczről (. . p. 146.), majd Isaszeg környékéről (VII 22—VI. 12, VIII. 10. — IX. 11.) (76., p. 94.), Rotschild a hajdúmegyei Nádudvarról (49., p. 136.), Kolb (33., p. 47.) a Kisbalaton melletti Vörsről, Graeser és jelen sorok írója (27., p. 232.) a tihanyi félszigetről említik. — 28. *Sc. immutata* L. Apatin 1911. V. 31, VI. 1. (S.), Dunaharaszti VIII. (S.), Ik. 1910. VII. 29. (S.), Kiskunhalas 1923. VIII. 29. (Dr. Kúthy), Ócsa 1924. VI. 1. (U.), Php. 1938. V. 28—30, VI. 11—13, VII. 17, VIII. 7, 1939. IX. 8. (Sz.) — 29. *Sc. corrivalaria* Kretschmar. Apatin 1910. VII. 22, VIII. 16, 1911. V. 31. (S.), Ik. 1910. VII. 19, 22, 24, 29, VIII. 12, 23, 24, 1912, VIII. 11—14. (S.) A Fauna Regni

Hungariae-ben még nem szerepel. Abafi-Aigner a Magyarország lepkéi c. művében (6a., p. 94.) Dahlström (17., p. 117.) nyomán csak Eperjesről említi. Rotschild (54., p. 34.) Predota gyűjtéséből a szlavoniai Kupinovóról (1913. VII. 31.), Czekelius (13., p. 23.) Brassóból (1909. VII. 8.) Kolb (33., p. 47.) Vörsről, Daniel és Kolb a pusztapeszéri turjánból (19., p. 64.), Balogh (8., p. 164.) Ceglédről (1937. VII 10.), Daniel és Forster (25., p. 24.) Nyírbátorról (Bátorligetről) jelzik. — 30. *Sc. virgulata* Schiff. Cs. 1913. VIII. 23, IX. 12 (S.), 1916. VI. 18. (U.), Fh. 1911. VI. 25. (Uj.), 1914. VI. 4, 8, 9, 13. (S.), Gyón 1918 VI 11. (U.), Kiskunhalas 1934. V. 28, VI. 2. VIII. 9. (Dr. Kúthy), Kisnyír 1922. VI. 9. (Uj.), Ocsa 1924. VI. 1. U.), Php. 1938. VI. 11—13, VIII 7, 1939. VII. 17. (Sz.), Ppsz. 1927. VI. 11, 16, 1939. VI. 13. (U.) — Szg 1940. VI. 2, VIII. 29, IX. 1. (Sz.) — 31. *Sc. umbelaria* Hbn.. Ebből a fajból az Alföldön gyűjtött példány nincs a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében. A Fauna Regni Hungariae más (nem alföldi lelőhelyek mellett) Debrecenből is említi. Gergely 1936. V. 14—16-án Nyíregyházán gyűjtötte. (71.) — 32. *Sc. flaccidaria* Z. Apatin 1911. V. 30. (S.), Cegléd 1936. VII, VIII. 14, 1937. VII, VIII. 28. (Balogh), Ik. 1910 VII. 24, 30. 1912. VIII. 12., Kispest 1940. VI. 3. (Bunday), Nyíregyháza, Szigetszentmárton 1940. VII. 13 (Bunday). — 32. a *Sc. flacc.* var. (ab.) *albidaria* Stgr. Deliblát 1911. VI. 18. (Uj.), Ik. 1910. VII. 17. (S.) Prout (44., p. 45.) ezt az alakot jó földrajzi változatnak tartja, amely Középázsiában fordul elő. Nálunk valószínűleg a pusztai környezet hatására a törzsalak mellett mint aberratio lép fel. Ehhez hasonló eset az *Anagoga pulveraria* L. nevű araszolóé, amelynek a japáni földrajzi változata (subsp. *japonica*) került elő nálunk aberratio alakjában (70., p.) — 33 *Sc. ornata* Sc. Fh. 1914. VI. 9, 10. 12. (S.), Php. 1938. VI. 12—13, 1939 IX. 8. (Sz.), Ppsz. 1899. V. 12. (A.-Aigner). Szg. 1940. IX. 1. (Sz.) — 34. *Sc. decorata* Schiff. Fh. 1914. VI. 11, 13. (S.), 1911. VI. 21, 22. (Uj.), Gyón 1917. VI. 10. (U.), Kiskúnhalas—Szarkásedeibeák 1939. IX. 17—18. (Sz.), Ppsz. 1899. VII. 20. (A.-Aigner.)

35. *Sterrha aureolaria* Schiff. Alsódabas (Metelka), Cs. 1920. V. 16. (S.), 1926. VI. 18. (U.), 1922. V. 17, 1920. V. 16. (Uj.), Fh. 1914. IV. 20., Kisnyír 1922. VI. 7. (Uj.) Php. 1938. V. 28—30, VI. 13. (Sz.), Ppsz. 1913. X. 4. (S.), Szg. 1940. VI. 2. (Sz.) — 36. *St. serpentata.* Hufn. Gyón 1926. VI. 15. (U.), Ocsa—Felsőbabád 1927. VI. 3., Php. 1938. V. 28—30. (Sz.) — 37. *St. ochrata* Scop. Ik. 1912. VII. 18. (S.), Php. 1938 VII. 17. (Sz.), Soroksár 1912. VII. 14. (U.) — 38. *St. sericeata* Hbn. Cs. 1919. VI. 3. (U.), 1914. VI. 3. (Uj.), Fh. 1914. VI. 10. 11, 20. (S.), 1911. VI. 16—17. (Uj.), Gyón 1917. VI. 10. S.), Php. 1938. V. 21. 28—30, VI. 13—21—22. (Sz.), Ppsz. 1905. VI. 11. (S.), 1923. VI. (Szurdoki), 1943. VI. 12—14. (U.) Szg. 1940. VI. 3. (Sz.) — 39. *St. muricata* Hufn. Ik. 1916. VIII. 18. (S.), Ppsz. 1920. VI. 3. (U.) Ez a faj scholsem fordul elő nagyobb számban hazánk területén. A Magyar Nemzeti Mú-

zeum gyűjteményében is csak kevés magyarországi példány van Armágpuszta, Báline. Borosjenő, Eperjes, Kapuvár, Pécel és Ujpest lelőhelyekről. — 40. *St. dimidiata* Hfn. Ik. 1918. VI. 1. (S.), Kecskemét—Szikra 1933. VIII. 9. (U.). Php. 1938. VI. 22. (Sz.), Kispest 1940. VI. 5. (Bunday). — 41. *St. seriata* Schrk. Kispest 1938. VI. 8—10. (Bunday. — 42a. *St. seriata* ab *cubicularia* Peyer. Ik. 1912. VIII. 12. (S.), Kispest 1938. VI. 8—10. (Bunday.) — 42. *St. sylvestraria* Hbn. Dunaharaszti VI. (S.). Fh. 1914. VI. 8, 10—12. (S.). 1911. VI. 17. (Uj.), Gyón 1917. VI. 10. (S.). Php. 1939. IX. 8. (Sz.), Szg. 1940. VI. 5, VIII. 29. (Sz.) — 43. *St. subsericeata* Hw. Csepel 1899. V. 13. (Pável). — 44 *St. laevigata* Scop. Gyón 1909. VII. 11, (Dr. Kertész) 1920. VI. 4. (U.); Martos 1911. VII. 6. (S.), Ppsz. 1933. VI. 20. (U.) — 45. *St. herbariata* F. Alsódabas (Metelka.) Ppsz. 1929. VI. 18. (U.), Rákoscsaba Riedl. 1911. V. 3. — 46. *St. filicata* Hbn. Csömör 1910. V. 17. (Uj.), Php. 1938. V. 28—30, VI. 21—22. (Sz.) — 47. *St. rusticata* Schiff. Ik. 1910. VII. 18. (S.), Kecskemét—Szikra 1923. VIII. 9. (Uj.), Ráckeve 1927. VII. 21. (U.) — 48. *St. fuscovenosa* Goeze. Izsák 1910. VII. 18. (S.). Tass 1919. VI. 17. (Diószeghy), Ujpest 1899. (Gabrieli). — 49. *St. humiliata* Hufn. Cs. 1926. VI. 18. (U.). Fh. 1911. VI. 17. (Uj.), Php. 1938. VI. 12, 22. (Sz.), Ppsz. 1938. VI. 11, 16. 1929. VI. 17. (U.), Szg. 1940. VI. 2. (Sz.), Ujpest 1913. VI. 30. (Cerva.) — 50. *St. inornata* Haw. Gyón 1910. V. 13. (Kertész). Ujpest 1899 (Gabrieli). — 51. *St. deversaria* H. Schäff. Cs. 1926. VI. 18. (U.), Debrecen 1923. VI. 10. (Uj.), Php. 1938. V. 28—30. VI. 11—13. 22. (Sz.) — 52. *St. aversata* L. Cs. 1919. VII. 13. (Diószeghy), 1926. VI. 12. IX. 9. (U.), Debrecen 1923. VI. 18. (Uj.), Pótharasztpuszta 1938. VI. 22. (Sz.). Kispest 1939. VIII. 4. (Bunday.), Ujszász 1913. VI. 21. (S.) — 52a. *St. av.* ab. *remutata* L. Php. 1938. VI. 26. (Sz.) — 53. *St. emarginata* L. Cs. 1919. VII. 3. (Diószeghy), Ócsa 1937. VII. 3. (U.), Ócsa—Felbabád 1923. VI. 25. (S.)

54. *Rhodometra sacraria* L. Kecskemét—Szikra 1923. IX. 25. (S.), Orkény 1932. X. 12. (Uj.) Ez a többé-kevésbbé kozmopolita, trópusi eredetű faj (62.) hazánkban csak nagyon elvétve kerül elő. A Fauna Regni Hungariae (1., p. 49.) ennyit ír róla: (Valde rara. VII. Velebit. VIII. Fiúme. Abafi-Aigner a Magyarország lepkéi c. könyvében (6a., p. 108.) az említett két lelőhelyen kívül még Pécset sorolja fel, ahol bizonyára Viertl gyűjtötte. 1913-ban Czekelius (13., p. 23.) a Nagyszeben közelében fekvő Riuszáduluj mellett találta meg (IX. 23.) Schawerda (33., p. 126.) Zenggről említi Dobiasch gyűjtéséből. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében a felsorolt két lelőhelyről származó egy-egy példányon kívül egy Velebit (Pável) jelzésű állat s egy Zenggről származó sorozat van. Utóbbiakat ugyancsak Dobiasch gyűjtötte.

Subfam. *Larentiinae.*

55. *Lythria purpuraria* L. Budapest—Rákos 1911. IX. 4. (S.), 1923. VII. 30. (P.) Cs. 1923. VIII. 30. 1926. VI. 12. (U.), Gyón 1926. VI. 17. (Szurdoki), Kecskemét—Szikra 1933. VIII. 9. (U.), 1926. VIII. 9. (Uj.),

Kiskúnhalas 1924. VII. 30. (Dr. Kúthy?), Kisnyír 1922. VI. 9. (Uj.), Kúnszentmiklós 1911. VI. 29, IX. 15. (S.), 1911. VI. 29. (Uj.), Mezőberény 1910. VIII. 3. (S.), Ócsa 1924. VI. 1. (U.), Php. 1938. VI. 12. (Sz.), 1939. VII. 17. (Sz.), Ppsz. 1924. VI. 8, 1925. VI. 10—11. 1927. VI. 11—12, 1929. VI. 10. (U.), Sashalom 1924. VI. 20. (P.), Szgt. 1940. VI. 2, VIII. 30. (Sz.) 1941. VI. 28. (U.), Tápiógyörgye 1910. VI. 18. (S.), Ujpest 1915. VI. 27. (Cerva). — 35a. *Lyth. purpuraria* ab. *conjunctiva* Prout. Fh. 1914. VI. 10. (S.), Kecskemét—Szikra 1935. VIII. 9. (U.), Mátyásföld 1935. VII. 2. (Gaál Zs.) Hazánkból először Kolb (33., p. 49.) közli a Balaton melletti Vörsről, később Balogh (9., p. 60.) is gyűjtötte Budapesten. Az Alföld faunájára nézve új.[2] — 35b. *Lythr. purpuraria* ab. *porphyraria* H. Schäff. Budapest—Rákos 1924. VIII. 13., Nagyhalomzug (Nádudvar) 1908. V. 26. Az Alföld és Magyarország faunájára nézve új. — 35c. *Lythr. purpuraria* ab. *lutearia* Vill. Kúnszentmiklós 1913. VIII. 30. Ez az aberratio eddig hazánknak csak kevés pontjáról volt ismeretes. Czekelius (16., p. 251.) Nagyszebenből (1921. VIII. 3., leg. Prall), Kolb (33., p. 48.) Vörsről ‚Diószeghy (20., p. 245.) a Retyezátban lévő Zlata nevű hegyről mintegy 2100 m magasságból (VII. 16.) említi. Az Alföld faunájára nézve új. — 35d. *Lythr. purpuraria* ab. *rubrilinearia* Obraztsow (= ab. *sordidaria* Zett.) (gen. vern.) Cs. 1934. IV. 16. (S.), 1934. IV. 12. (U.), Kecskemét 1934. IV. 27. (S.), Kiskúnhalas 1910. IV. 10., Maglód 1934. IV. 6. (Friedrich), Nagyhalomzug (Nádudvar) 1908. V. 26. Ppsz. 1927. VI. 16. (U.), Sashalom 1924. V. 7. (P.) — 35e. Lythr. purpuraria **forma Bartuci nov. form.** Feltűnő albinotikus alak. Felső szárnyának alapszíne szürkésfehér. A középtér elülső fele (a középsejt distalis fele kivételével) s a tőtér barnás narancssárga. A középsejt fehéres szürke distalis felét a sárgásbarna színmező körülfogja. Nagyon halványan előtűnik a fajra jellemző distalis harántvonal, de ennek a színe nem bíborpiros, hanem halványszürke. Alsó szárnya barnás narancssárga, hátulsó szegélye zöldesszürke behintésű. Felső szárnyának fonákja még világosabb szürkésfehér, mint a felülete. A vékony distalis harántvonal teljesen eltünt. A sárgásbarna szárnymező itt is körülfogja a középsejt szürkés distalis felét. Lelőhelyadatai: Ujszász 1915. VIII. 26. (S.) Dr. Bartucz Lajos egyetemi ny. r. tanár úr. az Alföldi Tudományos Intézet igazgatója tiszteletére nevezem el. — 36. *Lythria purpurata* L. Cegléd 1934. VIII. 14. (Balogh), Debrecen (Bartsch), 1935. VI. 29. (Uj.), Php. 1938. VI. 11—13, VII. 17. (Sz.) Zerny (80., p. 24) azt írja, hogy Duponchel szerint a *purpuraria* L. a megművelt területek: mesterséges rétek, lucernaföldek, lóherefőldek lakója, míg a *purpurata* L. főképpen erdei tisztásokon, gazda-

[2] A „Budapest" lelőhellyel ill. lelőhelycédulával ellátott állatokat, ha a közelebbi lelőhely (pl. Budapest—Rákos) nincs megadva, nem számíthatom alföldi fauna adatnak, mert a legtöbb Budapesten gyűjtött állat a Budai hegységből származik.

ságilag meg nem művelt területeken fordult elő. Jelen sorok írója ősi állapotban maradt területen: a pótharasztpusztai rezervátumban, mindkét fajt megtalálta. Petéit, hernyóját, bábját, fejlődési viszonyait Rebel Predota nyomán legelőször alföldünk egyik legérdekesebb területéről, a bátorligeti őslápról ismerteti. Predota 1914. V. 25-én a Kecskemét közelében lévő Nyíren is gyűjtötte ezt a fajt. (46., p. 174.) — **65a. Lythr. purpurata forma Dezsői nov. form.** Valószínűleg az I. generáció egy elkésett példánya, amely minden eddig ismertetett purpurata-alaktól lényegesen elüt. Felső szárnyának alapszíne szürkés bíborvörös, külső mezején kevés sárgás behintéssel. Szárnyának közép és tőterén sajátságos narancssárga rajzolat foglal helyet. Ez két részből áll. Az elülső szegély előtt egy nagyjából téglalap alakú folt látható. E mögött a szárny közepétől a tő felé egyenlőtlenszélű narancssárga sáv húzódik. Alsó szárnya narancssárga, hátulsó szegélye előtt szürkés behintéssel. Felső szárnyának fonákja narancssárga, a szárny csúcsa előtti tér s a külső szegély bíborvörös. Alsó szárnyának fonákja, a narancssárga hátulsó szegély előtti tér kivételével, szürkés behintésű bíborvörös. A feltűnő új formát a pótharasztpusztai természetvédelmi területen gyűjtöttem 1940. VI. 27-én. Dezső Kázmér nagykőrösi polgármester úr tiszteletére nevezem el.

57. *Ortholitha coarctaria* Schiff. Cs. 1913. V. 10. (Uj.), Fh. 1911 V. (Uj.), Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.) — 58. *O. mucronata* Scop. Alsódabas (Metelka), Deliblát 1909. VI. 14. (U.), Fh. 1912. VI. 11—12. (S.), Php. 1938. V. 28—30. (Sz.: főképpen *Salix rosmarinifolia* bokrok között), 1939. VI. 11—13. 1939. X. 8. (Sz.), Ppsz. (Coll. Ulbrich), 1924. VI 18., 1940. VI. 2. (Sz.), Szg. 1939. VI. 11—13. — 58a. *Otrholitha mucronata* ab. *pallidaria* Lambill. Alsódabas (Metelka), Php. 1938. VI. 12 26. (Sz.) A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében ezenkívül csak honctői, borostyánkői és újtátrafüredi példányok vannak. Ez a forma tudomásom szerint m i n d a l f ö l d ü n k, mindpedig e g é s z M a g y a r o r s z á g t e r ü l e t é r e n é z v e ú j. — 59. *O. moeniata* Scop. Ujpest 1899. VIII. 20. (Pável). — 60. *O. bipunctaria* Schiff. Kőröstarcsa 1910. VI. (Diószeghy.)

61. *Mesotype virgata* Hufn. Alsódabas (Metelka), Csepel 1919. VIII. 20. (S.), 1923. VIII. 30. (U.), 1911 IV. 11. (Uj.), Deliblát 1897. VI. 26. (Dr. Kertész), Dunakeszi 1913. IV. 12. (S.), Fh. 1914. VI. 13. (S.), 1911. VI. 23. (Uj.), Gyón 1938. VI. 11. 23. (U.), Ik. 1910. VIII. 2. (S.), Kiskúnhalas 1933. V. 7. (Dr. Kúthy), Kisnyir 1922. VI. 8. (Uj.), Php. 1938. IV .30. VI. 21—22. (Sz.), Ppsz. IV. 25. (S.), 1929. VI. 16. (U.)

62. *Minoa murinata* Scop. Cegléd 1920. VI. 13. (Uj.), Fh. 1914. VI 9. (S.), Gúth (Debrecen mellett) 1933. V. 3. (Uj.), Ik. 1910. VII. 29. (S.), Php. 1938. IV. 30 (Sz.), Ppsz. IV. 25. (S.), Tass 1919. VII. 3—11. (Diószeghy). — 62a. *M. mur.* ab. *cyprissaria* Mann. Izsák 1910. VII. 29 (S.), Szg. 1940. IX. 1. (Sz.)

63. *Schistostege decussata* Bkh. ab.? (var. ock.?) Ppsz. 1924. VI. 9.

(P.), 1905. VI. 11. (S.). 1924. VI. 8, 1925. VI. 29. (U.). 1925. VI. 10. (Leg?) — 64a. Sch. decussata ab. fortificata Tr. Ppsz. 1925. VI. 10. (P.), 1909. VI. 12. (S.), 1924. VI. 8., 1925. VI. 10 (U.) — A *Schistostege decussata*-nak igen nagy a variabilitási amplitudoja. Prout (44. p. 83.) szó szerint ezt írja a *fortificata* Tr. alakról: „gehört nicht nur als feste Rasse zu Ungarn sondern auch zu Wien." Ugyanitt Prout azt írja hogy a „subspecies" terminus technicusát nem alkalmazhatjuk minden további nélkül a *S. decussata* Bkh. alakjaira, mert az egyes vidékekre jellemző uralkodó alakok mellett rendszerint más aberratiokat is találunk ebből a fajból. Nézetem szerint a *fortificata* Tr. alak sem tekinthető magyarországi „rassz"-nak, mert pl. a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében nem kevesebb, mint hétféle alakot találtam Budapest környékéről, Pusztapeszérről és az aradmegyei Borosjenőről. (L. a fényképtáblát!) A peszéri homokon pl. nem a magyar alfajnak tartott *fortificata* Tr. az uralkodó, hanem egy másik forma, amelynek a rajzolati elemei halványabb sárgásbarnák a törzsalakénál, szárnyuk közép- és tőtere egész finoman halványbarnán bepontozott. Ennek az alaknak két nősténye láthatjuk a II. táblán (3., 4. ábra). Ezen az alakon kívül előfordul Pusztapeszéren elvétve az ab. *fortificata* Tr. is (I. tábla 7 kép.) Erősebben variál a *S. decussata* Borosjenőn, ahol a törzsalak (I. t. 2. ábra) mellett előfordul egy sötétebb rajzolatú alak, amely átmenetet képez a földrajzi változatként (a Balkánról leírt var. *dianaria* Schaw. felé. (I. t. 5. ábra). Ugyanitt előfordul ennek az ellentéte, a Magyarország faunájára új egészen világos, csaknem teljesen fehér alapszínű ab. *praeclara* Stdgr. is. (I. tábla I. ábra). Budapesten a teljesen egyszínű ab. infumata Th. Meig is előfordul (I. t. 8. ábra). Tudomásom szerint ez is új a magyar faunára. — 64b. Schizostege decussata **form. Mihályii nov. form.** Ez az új forma (I. ábra 6. ábra) rajzolatát tekintve mindegyik eddig ismert alaktól lényegesen eltér. Alapszíne halvány sárgásbarna, eredeti rajzolatából nem maradt meg csak a felső szárnyak világos szegélysávja. A középsejttől distalis irányban ívalakú harántszalag szeli át mind a felső, mind az alsó szárnyat. Ez a rajzolati elem nem identifikálható a decussata többi alakjainak rajzolati elemeivel. Az új alakot, melynek a lelőhelyadatai: Budapest 1925. VI. 20., az állat gyűjtőjéről, dr. Mihályi Ferenc kedves barátomról nevezem el.

64. *Lithosetege farinata* Hufn. Apatin 1911. V. 29. (S.). Fh. 1911. VI. 20—21. (S.), 1911. VI. 13, 22. (Uj.). Kisújszállás 1925. V. 9. (P.), Php. 1938. V. 28—30. VI. 21—22, 25—27. (Sz.). Szg. 1940. V. 25. (Sz.). Ujpest 1899. (Gabrieli). — 65. *L. griseata* Schiff. Cs. 1899. V. 15, 1903. V. 31. (A.-Aigner), IV. 24. (Dr. Kertész A.) — 65a. *L. gris.* ab. *obscurata Stgr.* Cs. 1903. V. 31. (A.-Aigner), Gyón (Dr. Kertész), (Pável), Kecskemét 1934. IV. 27. (S.). Ppsz. 1906. VI. 6. (Aigner). Ujpest (Gabrieli). — 65b. *L. griseata* ab. *Stöckli* Pillich. Php. 1938. IV. 30. (Sz.) Ezt az alakot Pillich írta le egy Simontornyán gyűjtött példány alap-

ján. (41., p. 86.) Tudomásom szerint az általam Pótharasztpusztán gyűjtött individuum az eddig ismert második példánya ennek a ritka alaknak. Az Alföld faunájára nézve új. — 65. c. *L. griseata* ab. *transversaria* Byt. Salz & Brandt. Php. 1938. VI. 21. Ez az alak az Alföld faunájára nézve új. Egy hasonló állatot írt le Diószeghy (22., p. 134.) Borosjenőről ab. *triplicaria* néven. Ez azonosítható a Perzsiából leírt ab. *transversaria*-val.

66. *Anaitis plagiata* L. Ceglédbercel (Cserő) 1931. X. 3. (S.), Cs. 1912. VI. 18. (Uj.), Nyíregyháza 1918. VIII. 14. (Horváth), Pusztavacs 1897. IX. 8. (Coll Ulbrich). — 67. *A. efformata* Guen. Ennek az állatnak, amelyet az előbbi fajtól nemrégiben választottak külön, hazai elterjedéséről eddig nem sokat tudunk, ezért célszerűnek találom minden állat lelőhelyadatát ismertetni. A dátumokból ítélve valószínűleg három ivadékról van szó, amelyeket a következőképen csoportosítok: I. generatio: ♂, Borosjenő 1912. V. 9. ♂, 1912. V. 16. ♀, 1912. V. 9. (Diószeghy.) ♀, Somogysárd 1911. V. 14., ♀, Somogysárd 1911. V. 9. (Gr. Somssich), ♀, Budapest 1926. V. 9. (Szurdoki.) II. generatio: ♂, Deliblát 1898 VII. (Pável) ♂, Budapest 1896. VII. 18., ♂, 1897. VII. 11. (A.-Aigner), ♀, Budapest-Kamaraerdő 1930. VII. 17., ♂, Eperjes 1893. VII. 22. (Dahlström). ♀. Eperjes 1893. VII. 20. (Dahlström, , Zengg 1914. VI. 25. (Dobiasch) III. generatio: Csepel 1913. IX. 17. (S.), Pusztavacs 1897. IX. 9. (Coll. Ulbrich.)

68. *Lobophora halterata* Hufn. Cs. 1914. IV. 21. (Uj.), Php. 1938. IV. 30. VI. 21—22. (Sz.), Ppsz. 1909. IV. 25. (S.) — 68a. *Lob. halt.* ab. *zonata* Thob. Php. 1938. VII. 17. (Sz.), Ppsz. 1909. IV. 25. (S.) A Nemzeti Múzeum gyűjteményében még Eperjesről, Borosjenőről és Budapestről származó példányok vannak. Abafi-Aigner és Pável a Fauna Regni Hungariae-ben (1., p. 49.) csak Pozsonyból jelzik. Dahlström (18., p. 171.) Eperjesről. Diószeghy (20., p. 248.) a Retyezátban lévő Cioca hegyről említi mintegy 1200 m magasságból. Ugyanez az adat később Czekelius Erdély lepkefaunájáról szóló egyik munkájában (16., p. 252.) is szerepel. A L. halt. ab. zonata Thnbg. az Alföld faunájára nézve új.

69. *Mysticoptera sexalata* Retz. Ráckeve 1927. VII. 21. (U.) Ez a faj hazánknak csak kevés pontjáról ismeretes. A Fauna Regni Hungariae (1., p. 49.) csak Pozsonyból, Gölnicbányáról, Eperjesről és Lipikről említi. Dahlström (18., p. 170.) Eperjesről. Rotschild (49., p 136.) Csornáról, (1908. VII. 6.). Ulbrich (74., p. 95.) Isaszeg környékéről („V. 20—VI. 16. Rara." megjegyzéssel), Kolb (33., p. 48.) Vörsről, Daniel (25., p. 25.) Bátorligetről (Nyírbátor), jelen sorok írója (70.) Szentendréről jelzi előfordulását.

70. *Triphosa dubitata* L. Debrecen 1933. VI. 29. (Uj.), Gyón 1909. IV. 13. (Kertész), Szigetszentmárton 1940. VII. 15. (Bunday.)

71. *Calocalpe cervinalis* Scop. Cs. 1934. IV. 30. 1933. IV. 16. 1926 IV. 19. (U.), Gyón 1910. III. 27. (Dr. Kertész.)

72. *Philereme vetulata* Schiff. Dabas (Metelka), Szigetszentmárton 1939. VI. 3. (Bunday.)

73. *Philereme transversata* Hufn. Fh. 1914. VI. 8. (S.), 1911. VI. 14. (Uj.)

74. *Lygris pyraliata* Schiff. Gyón 1926. VI. 17. (U.)

75. *Cidaria (Lyncometra) ocellata* L. Fh. 1914. VI. 12. (S.), Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.) — 76. *C. (Thera) juniperata* L. Cs. 1927. X. 23. (U.), Sashalom 1924. X. 19. (P.) — 77. *C. (Thera) firmata* Hbn. Ujpest 1899. (Gabrieli.) Hazánk egyik legritkább Cidaria-faja. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében hazánkból csak a fent említett újpesti példányt találtam. Ezt is valószínűleg nagyobb szélvihar hozhatta ide távolabbról, mert a *C. firmata* Hbn. kimondottan hegyvidéki állat. Erről tanuskodik a Fauna Regni Hungariae, amely csak poprádi és eperjesi előfordulását említi, valamint Diószeghy egyik munkája ( ), amelyben a *Cidaria firmata* Hbn. f. *ulicata* Rmb. alakját a Retyezát hegységből mintegy 1200—1300 m magasságból említi. (VIII. 31, IX. 1. A faj tehát az Alföld faunájára nézve új. — 78. *C. (Xanthorhoë) fluctuata* L. Alsódabas (Metelka), Gyón 1910. V. 13. (Dr. Kertész), Kisújszállás 1913. IX. 18. (P.), Sashalom 1933. V. 7. (P.), Ujpest (Gabrieli), Ujszász 1915. VIII. 16. (S.) — 78a. *C. (Xanthorhoë) fl.* ab. *costovata* Haw. Nyíregyháza 1918. VII. 12. (Horváth). Az irodalomban erről az alakról csak egy hazai adatot találunk. Diószeghy (20., p. 252.) a Retyezátban kb. 900 m magasságban gyűjtötte. A Magyar Nemzeti Múzeumban lévő többi magyar példányok lelőhelyadatai a következők: Isaszeg 1911. IX. 26. (Niamessny), Salgótarján 1926. V. 15. (Szurdoki), Zengg 1914. V. 30, VIII. 1. (Dobiasch). Az ab. *costovata* Haw. az Alföld faunájára nézve új. — 79. *C. (Xanthorhoë) ferrugata* Cl. Apatin 1911. VI. 1. (S.), Gyón 1909. VIII. 8. (Dr. Kertész), Php. 1938. VII. 18. (Sz.), Szegvár V. 4. — 80. *C. (Nycterosa) obstipata* F. Izsák 1910. VII. 18. (S.) Az ab. *Kúthyi* Szent-Iványi typusa (63., p. 57. és 44. p. 248.) dr. Kúthy Béla (Kiskúnhalas) gyűjteményében van. — 81. *C. Orthonama lignata* Hbn. Alsódabas (Metelka), Ik. 1910. VII. 18—19. 22. 24. 29. VIII. 4. 23. 25. 1912. VII. 10. 1919. VII. 19. (S.) Az alsódabasi állat egy régebbi lepkeanyag rendezése közben került elő. Ezt a fajt Abafi-Aigner 1907-ben megjelent összefoglaló művében (6a., p. 113.) csak Eperjesről említi. Azóta több helyen megtalálták. Így Ulbrich (74., p. 95.) Isaszegről, Rebel (46., p. 174.), Bátorligetről (1913. VII.: leg. Predota). Czekelius (14., p. 86.), Előpatakról (Leg. Klement), Kolb (33., p. 49.), Vörsről (ab ab. nigrofasciata Rott. alakot), Forster (25., p. 25.) Nyírbátorról, jelen sorok írója Tihanyból (Leg. Szent-Iványi Józsefné) (68., p. 349) és Budapestről. (70.) — 82. *C. (Colostygia) pectinataria* Knoch. Izsák 1912. VII. 10. (S.), Php. 1938. V. 20—21, 28—30, VI. 28. (Sz.) — 83. *C. (Coenotephria) berberata* Schiff. Cs. 1904. V. 31. (A. Aigner), 1926. IV. 16. (e. l.) (U.), 1929. VIII. 20, 1933. VIII. 20, 1934

V. 3. (U.), 1926. VIII. 17. (Leg?). Php. 1938. V. 21—22. 30. (Sz.), Ppsz. 1920. VI. 3. (U.), Ujszász 1915 VIII. 10. (S.) — 84. *C. (Euphyia) cuculata* Hufn. Cs. 1924 V. 10. (Szurdoki), 1926. VII. 5. (e. l.) (U.), Fh. 1814, VI. 11. (S.), Ppsz. 1924. VI. 17. (P.) — 85. *C. (Euphyia) bilineata* L. Ik. 1906. VII., VIII. (S.), Mezőberény (S.), Php. 1938. V. 28—30. VI. 13, 26, VII. 18, IX. 4. (Sz.) — 85a. *C. (Euphya) bilineata* ab. *infuscata* Gmpplrg. Budapest—Rákos 1925. VI. 7. (P.), Php. 1938. VI. 13, VII. 26. (Sz.) — 86. *C. (Euphyia) polygrammata* Bkh. Alsódabas (Metelka), Cegléd 1920. III. 7. (S.), Cs. 1926. IX. 11, 1928. IX. 7. (U.), 1910. IV. 16. (Uj.). Fh. 1914. VI. 9—11. (S.). 1911. VI. 23. (Uj.), Ik. 1910. VII. 25. (S.). Php. 1938. IV. 30. V. 1, 25, VI. 21—22. (Sz.), Ppsz. 1924. VI. 8. (U.), Rákospalota 1929. X. 5. (U.). Szigetszentmárton 1940. VII. 15. (Bunday). — 87a. *C. (Euphyia) polygrammata* ab. *conjunctana* Ld. Ujpest 1892. (Gabrieli.) A Nemzeti Múzeum gyűjteményében ezenkívül csak két magyarországi példány van a következő lelőhellyel: Isaszeg 1908. VII. 12. (Ulbrich). Dahlström (18., p. 170.) Eperjesről említi. Az Alföld faunájára nézve új. — 87. *C. (Electrophaës?) rubidata* F. Php. 1938. IV. 30. VI. 21—22. IX. 8. (Sz.), Szigetszentmárton 1939. V. 8. (Bunday). Szg. 1941. VI. 8. (U.) — 88. *C. (Mesoleuca) albicillata* L. Php. 1938. VI. 13. 26. VII. 17—18. (Sz.), Soroksár 1916. V. 1. (U.), Szg. 1934. IV. 29. (U.). Ujszász 1915. VI. 29. (S.) — 89. *C. (Melanthia) procellata* Schiff. Ujszász 1915. VIII. 16. (S.) — 90. *C. (Epirrhoë) galiata* Schiff. Fh. 1914. VI. 9. (S.), 1915. VI. 15, 17, 22. (Uj.) Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Ujpest (Gabrieli.) — 91. *C. (Epirrhoë) rivata* Hbn. Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.), Szg. 1934. IV. 29. (U.) — 92. *C. (Epirrhoë) alternata* Müll. Cs. 1926. IV. 20. (U.), 1915. IV. 16. (Uj.), Dömsöd 1923. IV. 27. (Uj.). Soroksár 1916. V. 1. (U.), Php. 1938. IV. 30. VI. 21—22, VII. 17. (Sz.), Ppsz. 1941. IV. 20. (Sz.). Ujpest (Gabrieli). — 93. *C. (Perizoma) bifaciata* ab. *unifasciata* Haw. Cs. 1937. VIII. 13. (U.), Szg. 1940. VIII. 27. (Sz.) Hazánknak eddig kevés pontjáról ismeretes. Czekelius (15., p. 25.) Brassóból (1908. VIII. 28.; leg. Daibel). Kolb (33., p. 30.) Vörsről. Forster (25., p. 25.) Bátorligetről, Rotschild (52., p. 74.) a Deliblátról említi, ahol Predota 1912-ben hernyóját is gyűjtötte. Ulbrich (74., p. 95.) megtalálta Isaszeg környékén, ahol július 15—19-én és szeptember 22-én gyűjtötte. — 94. *C. (Perizoma) flavofasciata* Thnbg. Php. 1937. VI. 12. (U.). Nyíregyháza 1918. VIII. 14. (Horváth). Ujpest (Gabrieli).

95. *Pelurga comitata* L. Gyón (Dr. Kertész), Ik. 1910. VIII. 23. (S.), Pestújhely 1931. VIII. 22. (Bezsilla), Szg. 1940. VIII. 29. (Sz. — 95a. *Pelurga comitata* ab. *ferruginascens* Krul. Kh. 1933. VI. 20—31, Pestújhely 1931. X. 12. (Bezsilla), Sashalom 1924. VIII. 5. (P.), Szg. 1910. VIII. 11. (U.) Ez az aberratio Magyarország és az Alföld faunájára nézve új. — 95b. *Pelurga comitata ab. moldavica* Caradja. Maglód 1934. VII. 28, 1935. VIII. 13. (Friedrich), Kecskemét—Szikra 1926. VIII. 9, Nyíregyháza 1918. VIII. 10. (Horváth),

Pestújhely 1931. VIII. 27. (Bezsilla). Sashalom 1924. VIII. 3. (P.), Szg. 1910. VIII. 11, (Uj.). Caradja (11.) ennek az alaknak az első magyarországi példányát a csíkmegyei Nagy Sándor havasnak csaknem a tetején fogta (2., p. 172.) Diószeghy (20., p. 201.) a Retyezátból. Schawerda (56., p. 54.) a Zágrábtól északra fekvő Varasdtepliczről említi. Daniel és Forster (25., p. 25.) Nyírbátoron gyűjtötték. Itt az állatok 60 %-a ehhez az alakhoz tartozott. — 96. *Cataclysme riguata* Hb. Cs. 1936. VIII. 13. (U.), Deliblát 1909. VI. 14. Fh. 1911. V., VI. 13, 15, 17, VI. 22. (U.), Kecskemét 1897. V. 20. Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Php. 1938. IV. 30. V. 21—22, 28—30. VI. 11—13, VII. 17. (Sz.)

97. *Eucheca nebulata* Scop. Ik. 1919. VII. 19. (S.)

98. *Asthena anseraria* H. Schäff. Php. 1938. V. 30, VI. 21—22. Hazánkban eddig nagyon kevés lelőhelyéről tudunk. A Fauna Regni Hungariae-ben ezt olvashatjuk róla: VII. Lipik, exemplum unicum. Koca (30., p. 61.) Vinkovác környékéről, Ulbrich (73., p. 10.) Vasmegye nyugati részéből. Czekelius (15., p. 25.) a szebenmegyei Szenterzsébetről. Daniel és Forster (25., p. 25.) Bátorligetről említik. A Magyar Nemzeti Múzeumban az általam gyűjtött pótharaszti állatokon kívül csak Bazin (v. Meissl), Borosjenő (Diószeghy) és Kőszeg (Pável) lelőhelyekről találunk példányokat.

99. *Eupithecia Haworthiata* Dbld Fh. 1914. VI. 8—14. 22. (S.), 1911. VI. 21.(Uj.) — 100. *Eupithecia plumbeolata* Hw. Fh. 1914. VI. 12. (S.) — 101. *E. linariata* F. Kalocsa IV. 11. (Thallhammer). — 102. *E. centaureata* Schiff. Ik. 1912. VII. 10. (S.). Php. 1938. V. 21—22. (Sz.) — 103. *E. guenata* Mill. Szg. 1943. VII. 3. (e. l.) (U.) Ez a faj igen ritka hazánkban. A Fauna Regni Hungariae „Rara. I. Budapest. II. Pécs." megjegyzéssel közli. Rebel 1915-ben közli, hogy Predota Nyíren (46., p. 175.) a hernyóját is megtalálta s azt a Pimpinella saxifraga-n tenyésztette. Ugyanezen a növényen tenyésztett Uhrik-Mészáros is. Előkerült még Isaszegen (74., p. 92.) és Tihanyban (27., p. 233.) A Magyar Nemzeti Múzeumban lévő példányok lelőhelyei a következők: Budaörs—Csiki hegyek 1941. VII. 20. (e. l.) (U.), Budapest 1898. VII. 7. (Dr. Uhryk), Péczel 1904. VII. (Coll. Ulbrich), Várpalota VIII. 1 (Bordán). — 104. *E. absinthiata* Cl. Apatin 1911. V. 30. (S.), Ujpest 1915. VI. 28. (Cerva). Ennek a fajnak sem ismerjük sok lelőhelyét hazánk területén. A Fauna Regni Hungariae-ban még csak Nagyág és Lipik lelőhelyeket találjuk. Rebel (43., p. 363) Herkulesfürdőről (Leg. Pártos), Pillich (42., p. 161.) Simontornyáról. Ulbrich (74., p. 86.) Isaszeg környékéről, Diószeghy (20., p. 263.) a Retyezátból (itt 1900 m magasságig fordul elő), Nécsey (36., p. 81.) a barsmegyei Verebélyről, Forster és Daniel (25., p. 25.) Bátorligetről, jelen sorok írója pedig Kőszegről (38., p. 372.; leg. verebi Végh Gy.) és Tihanyból (1942. V. 16.) (.. p. 347.) említi. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében az említetteken kívül még a következő lelőhelyekről találunk állatokat: Borosjenő (Diószeghy), Budapest (Ulbrich), Eperjes

(Dahlström), Németlad (Gr. Hoyos), Kaposvár (Pazsiczky), Sárospatak (Kiss) és Szentgotthárd (Schmidt.) — 105. *E. assimilata* Dbld. Debrecen 1932. VIII. 13. (Gipsy Moth Laboratory gyüjt.) — 106. *E. subnotata* Hb. Ik. 1910. VII. 11, VIII. 25. (S.), 1903. VII. 12. (U.), Ujpest 1915. VI. 22. (Cerva.) — 107. *E. innotata* Hufn. Cs. 1933. IV. 11, 12, 13. (e. l.) (U.), Kiskunhalas 1934. IV. 6, V. 17. (Dr. Kúthy). — 107a. *E. inn. f. tamariscata* Frr. Kiskunhalas 1929. VIII. 22. (Dr. Kúthy). Ezenkívül csak egy hazai példányról tudok, melyet jelen sorok írója gyűjtött Tihanyban 1942 augusztusában (68., p. 237.) Az Alföld faunájára nézve tehát új.

108. *Gymnoscelis pumilata* Hbn. Gyón 1909. IV. 13. (Dr. Kertész.)

109. *Chlorosclystis chloerata* Mb. Fh. 1914. VI. 9. (S.), Ik. 1910. VII. 19. (S.) Ritkább fajaink közé tartozik. A Nemzeti Múzeum gyűjteményében az említetteken kívül a következő lelőhelycédulákkal ellátott állatokat találjuk: Eperjes 1887. VI. 20. 1894. VI. 2. (Dahlström), Eperjes (Coll. Ulbrich.) 1895. VI. 7. (Óruzin), Szomolnok 1909. VI., 1909 VII. (Riedl).

110. *Anticollis sparsata* Tr. Ujpesti sziget 1894. Magyarország kevés pontjáról ismeretes faj. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő pár állat lelőhelye: Bálinc, Borosjenő és Eperjes.

111. *Horisme corticata* Tr. Php. 1938. VII. 17. (Sz.) — 112. *H. tersata* Schiff. Fh. 1914. VI. 10, 13. (S.)

Subfam. *Boarmiinae.*

113. *Abraxas grossulariata* L. Gyón 1926. VI. 13. (U.), Ócsa 1937. VI. 19. (U.), Ujszász 1915. VIII. 27. (S.), Szg. 1936. VI. 8, 1942. VI. 25. (U.) — 113a. *A. gross* ab. *Hazeleighensis* Rayn. Debrecen 1921. VII. (v. Bánó) Az Alföld és Magyarország faunájára nézve új. Eddig erről az egyetlen hazai példányról tudunk.

114. *Lomaspilis marginata* L. Apatin 1911. VII. (S.), Cs. 1923. VI. 20, Güth (Debrecen mellett) 1933. V. 3. (Uj.), Kecskemét—Szikra 1933. VIII. 9. (U.), Php. 1938. VI. 13, 21—22, 26. (Sz.), Rákeve 1921. VII. 21. (U.), Rákoscsaba 1910. XI. 23. (Riedl). — 114a. *Lom. marg.* ab. *subdeleta* Ckll. Php. 1938. IV. 30. (Sz.) Ez a változat az Alföld és Magyarország faunájára nézve új. A pótharaszti példányon kívül még egy magyar állat van a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Ennek a lelőhelye Kemenessömjén (1909. VIII. 1.) — 114b. *Lom. marg.* ab. *nigrofasciata* Schöyen. Cs. (Uj.). Dömösöd 1913. IV. 27. (Uj.), Ujpest (Cerva). Osthelder szerint (44., p. 294.) ez az alak őskőzetek alkotta hegységekben mint lokális rassz lép fel. Így a svájci Calissen völgyben uralkodó alak. Wehrli példányai is az Alpokból: Zermattból, Binnből, Davosból vagy Északról: Finnországból, Lettországból származnak. Diószeghy (20., p. 264.) azt írja, hogy a Retyezátban mindkét ivadék igen gyakori. Czekelius (15., p. 26.) a Nagyszeben melletti Riuszadulujról említi. (1912. V. 30.) Annál érdekesebb, hogy olykor az Alföldön és hazánk dombos vidékein is keletkezik. Így

Ulbrich (75., p. 79.) Isaszegről jelenti előfordulását. Ezen és a fent felsoroltakon kívül több magyar lelőhelye tudomásom szerint nem ismeretes. Az Alföld faunájára nézve tehát új.

115. *Ligdia adustata* Schiff. Cs. (Uj.), Dabas (Metelka), Fh. 1911. V. (Uj.), Php. 1938. IV. 30, VI. 22. (Sz.), Rákoscsaba 1911. V. 17. (Riedl), Ujpest 1915. VI. 22. (Cerva.)

116. *Lomographa dilectaria* Hb. Apatin 1911. VI. 1. (S.), Debrecen (Pável), Fh. 1914. VI. 9. (S.), 1911. V. (Uj.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Nyíregyháza 1918. VIII. 11. (Horváth), Php. 1938. VI. 21—22. (Sz.)

117. *Bapta bimaculata* F. Guth (Debrecen mellett) 1933. V. 29. (Uj.), Php. 1938. IV. 30. (Sz.) — 117a. *B. bim.* ab. *brunneimargo* Prout Debrecen 1933. V. 21. (Uj.), Gúth 1933. V. 29. (Uj.)

118. *Cabera pusaria* L. Ócsa 1924. VI. 1. (U.), 1927. VIII. 3. (U.), Php. 1937. VI. 19, 1938. VI. 26. (Sz.) — 118a. *Cab. pus.* ab. *ablataria* Fuchs Php. 1938. VI. 13. (Sz.) Az Alföld és Magyarország faunájára nézve új. — 119. *C. exanthemata* Scop. Apatin 1911. V. 30, VI. 1. (S.), Dömsöd 1934. IV. 15. (U.), Fh. 1914. VI. 10. (S.), Php. 1938. IV. 30, V. 23—30, VII. 17. (Sz.), Sashalom 1925. IV. 25. (P.), Szg. 1941. VI. 6. (U.) Az egyik általam gyűjtött pótharasztpusztai állat átmenetet képez a Livlandban uralkodó alakként fellépő rajztalan ab. *unicolorata* (Teich) felé.

120. *Ellopia fasciaria* L. Cs. 1913. V. 18. (Uj.)

121. *Ennomos (Ennomos) autumnaria* Wrnbg. Nyíregyháza 1918. VIII. 11. (Horváth.) — 122. *Enn. (Deuterennomos) fuscantaria* ab. *destrigaria* Steph. Kh. 1933. VII. 20—31. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében egyetlenegy magyar példány van. Az irodalomban sem találjuk meg sok helyen. Fischer H. (24., p. 152.) Kassáról, Rebel Fischer nyomán (43., p. 366.) Herkulesfürdő vidékéről említi. Az Alföld faunájára nézve tehát új. — 122a. *Enn. (Deuterenn.) fusc.* ab. *perfuscaria* Rbl. Ujpest. (Gabrieli.) Az Alföld és Magyarország faunájára új.

123. *Selennia lunaria* Schiff. Kispest 1924. V. 11. (Uj.), Kisújszállás 1923. V. 15. (P.) — 123a. *Sel. lun.* gen. aest. *delunaria* Hb. Nyíregyháza 1918. VIII. 11. (Horváth), Szg. 1940. VII. 15. (Bunday). — 123b. *Sel.* lun. ab. *sublunaria* Stp. Kisújszállás 1923. V. 11. (P.) Ebből a törzsalaknál jóval sötétebb alapszínű változatból több lelőhelyről származó állatokat láthatunk a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Az irodalomban azonban csak egy helyen tesz említést róla: Dahlström (17., p. 116.) Eperjes környékén gyűjtötte. Az Alföld faunájára nézve új.

124. *Phalaena syringaria* L. Sashalom 1924. VIII. 1. (P.), Ujszász 1915. VIII. 14. (S.)

125. *Artiora evonymaria* ab. *flavescens* Prout. Ujszász 1915. VIII. 27. Eddig csak Bátorligetről (23., p. 27.) és Tihanyból (68., p. 347.)

volt ismeretes. A tihanyi félszigeten 1942. szeptember 5-én gyűjtöttem. — 125a. *Art. ev. ab. fuscaria* Wag. (= *exquisita* Aigner) Kállósömjén 1911. IX. (Coll. Ulbrich). Schmidt (33., p. 51.) 1932 augusztusában három példányát gyűjtöttem Vörsön.

126. *Angerona prunaria* L. Apatin, Drávatorok 1911. VI. (S.), Cs. 1939. VIII. 6. (U.), — 126a. *Ang. prun.* ab. *corylaria* Thnbg. (= ab. sorditata Fuessl.) Apatin 1911. VI. 1. (S.) — 126b. *Ang. prun.* ab. *Spanbergi* Lampa. Szigetszentmárton 1939. V. 23. (Bunday.) Az Alföld faunájára nézve új.

127. *Epione reparandaria* Hufn. Apatin 1911. VI. 1—2 (S.), Cs. 1926. IX. 11. (U.), Fh. 1914. VI. 8—9, 11—12. (S.), 1911. VI. 14. (Uj.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Sashalom 1924. IX. 7. X. 3. (P.), Ujszász 1916. VIII. 15. (S.)

128. *Therapis flavicaria* Schiff. Fh. 1914. VI. 11. (S.), 1911. V. (Uj.), Kisújszállás 1923. V. 22. (P.), Mezőberény 1910. VII. 3. (S.), Nyíregyháza 1918. VIII. 10. (Horváth), Öszöd 1904. VII. (Coll. Ulbrich), Php. 1938. V. 21, VI. 11—13, 21—22. (Sz.), Ppsz. 1925. VI. 10. (U.), Rákos 1914. VIII. 14. (Franzenau), Szg. 1940. VI. 5. (Sz.), VI. 2. (U.) — 129.*Pseudopanthera macularia* L. Fh. 1914. VI. 10—11. 14. (S.), Php. 1938. IV. 30. (Sz.) — 129a. *Ps. mac.* ab. *albicans* Oberth. Ppsz. 1941. IV. 20. (Sz.)

130. *Eilicrinia cordiaria* Hb. Dömsöd 1923. VII. 27. (Uj.), Ráckeve 1927. VII. 21. (U.), Szigetszentmárton 1940. VII. 15. (Bunday). — 130a. *Ei. cord.* gen. vern. *Roeslerstammaria* Stgr. Dömsöd 1934. IV. 15. (U.), 1923. IV. 27. (Uj.), Kalocsa 1931. V. 7. (Dr. Erdős), Szigetcsép 1920 V. 6. (Cerva). — 131. *Ei trinotata* Metzner. Kalocsa 1934. V. 17. (Dr. Erdős), Kiskúnhalas 1938. V. 1, 19, 21. 1939. IV. 29. (Dr. Kúthy), Php 1938. V. 21. (Sz.) — 131a. *Ei. trin.* var. *eastiva.* Rbl. (gen. aest.) Kalocsa 1931. VIII. 11. (Erdőss), Kiskúnhalas 1924. VII. 30. 1934. VII. 10. (Dr. Kúthy).

132. *Semiothisa (Macaria) alternaria* Hb. Cinkota 1931. VII. 14. (U.), Cs. 1927. V. 26. (U.), 1910. IV. 10. (Uj.), Fh. 1914. VI. 10. (S.), 1911. V. (Uj.), Izsák 1010. VII. 18. (S.), Nyíregyháza 1918. VII. 11. (Horváth), Php. 1938. V. 21, VI. 21—22. (Sz.), Szigetszentmárton 1940 VII. 15. (Bunday), Szg. 1941. VI. 8. (U.) — 133. *S. (Chiasma) clathrata* L. Cs. 1925. VI. 16. (U.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Kisújszállás (Daday), Ujszász 1915. VI. 21, 23. (S.) — 134. *S. (Chiasma) glarearia* Brahm. Fh. 1914. VI. 8—13. (S.), 1911. V. (Uj.), Kecskemét—Szikra 1934. IV. 30. (S.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Php. 1938. IV. 30. 21, 28—30, VI. 13, 21—22. (Sz.), Pusztavacs 1909. VI. 24. (S.), Szg. 1910. VIII. 11. (Uj.), 1940. VI. 2. (Sz.) — 135. *S. (Diastictis) artesiaria* F. Cs. 1927. IX. 13, 24, 1928. IX. 7, 1929. IX. 6. (U.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Mezőberény 1912. VII. 19. (S.), Php. 1938. VI. 12, 22, VIII. 7, IX. 8. (Sz.), 1937. VI. 12. (U.), Szg. 1940. VI. 2, VIII. 29., 1942. VI 7. (Sz.)

136. *Narraga fasciolaria* Rott. Apatin 1911. V. 28. (S.), Cs. 1927. IV. 13, 1931. IV. 12. (U.), Fh. 1914. VI. 9, 12. (S.), 1911. V. (Uj.), Ik. 1910. VII. 18, VIII. 23. (S.), 1903. VII. 13. (U.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Php. 1938. IV. 30, V. 1, 28—30, VI. 13, VII. 17. (Sz.), Ppsz. 1920. VI. 3. 1927. VI. 11. (U.), 1899. IV. 26. (Leg?), Szg. 1940. V. 25 VI. 2, 3, 1941. V. 22. (Sz.), 1931. VI. 21. (U.), 1910. VIII. 11. (Uj.), Újszász 1913. VIII. 24. (S.) — 136a. *N. fasc.* ab. *tessularia* Metz. Apatin 1911. V. 28. (S.), Php. 1939. VII. 17. (Sz.), Szg. 1940. VIII. 29. (Sz.), 1942. V. 20. (U.), Újszász 1913. VIII. 21, 1918. VIII. 13. 24. (S.)

137. *Itame fulvaria* Vill. Kiskúnhalas 1934. VI. 12. (Dr. Kúthy) Vizsgálati anyagom egyik legérdekesebb adata. A föntebb említett Cidaria firmatahoz hasonló esettel állunk szemben. Az *I. fulvaria* ugyanis kimondottan hegyvidéki faj, amelynek a hernyója az áfonyán *(Vaccinium)* él; így nem tudom mivel magyarázni a kiskúnhalasi futóhomokon való előfordulását. Az állat meglehetősen kopott szárnyú. Így nem lehetetlen, hogy a szél által nagyobb távolságból idesodort példányról van szó. Abafi és Pável (1., p. 48.) az *Itame fulvariat* Kőszegről, Rozsnyóról, Rózsahegyről, Bresztováról, a Tátrából, Gölnicbányáról, Eperjesről, a Gutin hegységből, Nagyágról és Láposbányáról említik. Abafi-Aigner Lajos később a Gömör-Tornai karszt északi részén (5., p. 99.). Pazsiczky pedig a Kis-Kriványra vezető havasi réteken is megtalálta. (37., p. 160.) Az Itame fulvaria Vill. **alföldünk faunájára nézve új faj.**

138. *Tephrina murinaria* F. Cs. 1910. IV. 16. (S.), 1910. V. 11. (Uj.), Fh. 1911. V. (Uj.), Mátyásföld 1924. IX. 15. (P.), Php. 1938. VI. 22. (Sz.), Tököl IV. 29. (Cerva). — 138a. *T. mur* ab. *cinerearia* Dup. Deliblát 1909. VI. 14. (U.), Fh. 1914. VI. 9—10. 11—13. (S.), 1911. VI. 20—21. 24. (Uj)., Kh 1933. VII. 20—31. (S.), Maglód 1934. VIII. 25 (Friedrich), Mezőberény (S.), Szg. 1910. VIII. 11. (Uj), Újszász 1915. VI. 17. 20. 23. VIII. 10. 14. (S.) — 139. *T. arenacearia* Hb. Fh. 1914 VI. 9, 13. (S.), Ik. 1910. VII. 8. VIII. 18. (S.), Php. 1938. V. 28—30, VI. 21—22. (Sz.), Szg. 1910. VIII. 11. (Uj.), Tass 1919. VIII. 1. (Diószeghy), Tiszavárkony 1933. VI. 15. (Uj.) — 139a. *T. ar.* gen. aest *flavidaria* Ev. Cinkota 1931. VII. 14. (U.), Ik. 1910. VII. 18. (S.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Mezőhegyes 1912. (Kúthy), Újszász 1915. VIII. 12. (S.)

140. *Erannis (Agriopis) bajaria* Schiff. Újszász 1915. VIII. 12. (S.) — 141. *E. (Agriopis) marginaria* Bkh. Kisújszállás 1923. IV. 4. (P.). Szigetszentmárton 1939. III. 4. (Bunday.)

142. *Chondrosoma fiduciaria* Anker. Cs. 1912. X. 10. 1918. X. 13. 1937. 22. (S.), 1926. X. 16. (U.) 1926 őszén Uhrik-Mészáros Tivadar almalekvárból készült csalétekkel és lámpával is gyűjtötte Csepelen ezt a ritka sztyepprelictumot, amely elterjedésének legnyugatibb pontját a bécsi medencében éri el.

143. *Lycia hirtaria* Cl. Cs. 1914. IV. 27. (S.), 1930. V. 11. (U.),

Gyón 1909. IV. 12. (Dr. eKrtész), Kisújszállás 1923. III. 21. (P.), Maglód 1934. IV. 8. (Friedrich), Pestszentlőrinc 1923. IV. 18. (P.), Rákosfalva 1924. IV. 16. (P.),Rákospalota 1880. IV. 16., Sashalom 1926. IV. 12. (P.) — 143a. *Lycia hirtaria* ab. *congeneraria* Hb. (= *dupliciaria* Stgr.) Rákospalota 1880. IV. 14.

144. *Biston stratarius* Hufn. Gyón 1909. IV. 13. (Dr. Kertész), Kisújszállás 1923. III. 12. (P.) — 145. *Biston betularius* L. Kh. 1933. VII. 20—31. (S.) — 145a. *B. bet.* ab. *insularia* Th. Meig. Pestszentlőrinc 1930. VII. (Uj.), Vecsés 1924. VII. 25. — 145b. *B. bet.* ab. *funebraria* Lambell. Ujpest. (Gabrieli). Ezt az alakot legelőször Rebel (46., p. 1.) említi a Kecskemét melletti Nyírről, ahol Predota gyűjtötte. Nem sokkal később Pazsiczky (38., p. 123.) is említi Budáról. (Leg. Némethy Nándor.)

146. *Synopsia sociaria* Hb. Cs. (Pável), 1936. VIII. 16. (U.), Szg. 1842. V. 7. (Sz.), VIII. 29. — 146a. *Syn. soc.* ab. *unitaria* Stgr. Cs. 1932. V. 4. (e. l.) (U.), Fh. 1911. VI. 15. (Uj.) Ennek az alaknak a hazai előfordulása ismét egy bizonyíték a délorosz sztyepp és a mi alföldi homokos vidékeink faunájának közeli rokonságára. Az ab. *unitaria* Stgr. ugyanis Déloroszországban, Sarepta város környékén földrajzi változatot képez. (43., p. 364.) Tudomásom szerint eddig nem volt ismeretes hazánk területéről. Így ez az aberratio alföldünk és Magyarország területére új.

147. *Boarmia cinctaria* Schiff. Cs. 1914. IV. 27. (S.), 1927. IV. 13 (U.), 1924. IV. 21. (Uj.), Gyón 1909. IV. 13. (Dr. Kertész), Nyíregyháza 1923. VI. 18. (Uj.) — 147a. *B. cinct.* ab. *caminariata* Fuchs. Cs. 1914. IV. 27. (S.) Az Alföld és Magyarország faunájára új aberratio. — 147b. *B. cinct.* ab. *submarmoraria* Fuchs. Cs. 1924. IV. 21. (P.), IV. 21. (P.), 1914 V. 27. (S.), 1926. IV. 11. (U.), 1914. IV. 27. (Uj.) Ez a változat is új az Alföld és Magyarország faunájára. — 147c. *B. cinct.* ab. *consimilaria* Dup. Cs. 1924. IV. 27. (S.), 1924. V. 2. (Uj.) — 148. *B. rhomboidaria* Schiff. Php. 1933. IV. 30. (Sz.), Sashalom 1925. VI. 8. (P.), Ujszász (S.) — 148a. *B. rh.* var. (ab.) *perfumaria* Knaggs. Mezőberény (S.), Nyíregyháza 1918 VIII. 14. (Horváth.) Az Alföld és Magyarország faunájára nézve új. — 149. *B. umbraria* Hb. Maglód 1923. VIII. 18. 1933. VIII. 5. (Friedrich). Ezt az araszoló pillét hazánk területén eddig nagyon kevés helyen gyűjtötték. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében összesen hat magyarországi példány van Maglód, Gödöllő, Ábrahámtelek, Söreg és Isaszeg lelőhelyekkel. A Fauna Regni Hungariae ennyit mond róla: Rara I. Nagyvárad. Úgy látszik Abafi-Aigner később kételkedett a nagyváradi adatban, mert 10 évvel később kiadott könyvében a Boarmia umbraria-t a külföldi fajok között említi. Rebel (43., p. 369.) Herkulesfürdőről jelzi, majd a horvátországi Zenggről is kimutatja. (48., p. 113.) — 150. *B. lichenaria* Leech. Debrecen 1925. V. 10. (Uj.), Gyón 1898. VI. 5. (Dr. Kertész), Ik. 1923. VIII. 11—

14. (S.), 4. Kisújszállás 1923. V. 16. (P.), Ócsa—Felsőbabád 1922. VI. 25. (S.), Ppsz. 1927. VI. 11. (U.) — 151. *B. Viertlii* Bohatsch. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében nincsenek síkvidéki állatok ebből az állatföldrajzi szempontból rendkívül figyelemre méltó Geometridából. Viertl Pécsett, Ulbrich Isaszegen (75., p. 98.), Diószeghy Borosjenőn, Predota pedig Nyíren (Kecskemét mellett) gyűjtötte. (46., p. 173.) — 152. *B. roboraria* Schiff. Kh. (Ulbrich). — 152a. *B. rob* gen. aest. *Danieli* Whrli. Gyón (Dr. Kertész), Ik. 1910. VII. 3, 19. (S.). Szg. 1910. VIII. 11. (Uj.), — 153. *B. punctinalis* Scop. Apatin 1911. VI. 1. (S.), Cs. 1933. IV. 30. (U.), Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Kúnhegyes 1912. VIII. 1. (Kadocsa), Php. 1938. VI. 27. (Sz.) — 153a. *B. punc.* ab. *consobrinaria* Bkh. Ik. 1910. VII. 18, VIII. 25. (S.), Pestújhely 1929. IV. 10, 1933. VII. 15. (Bezsilla), Php. 1938. VII. 17. (Sz.), Ujpest (Gabrieli) — 153. *B. punctinalis* ab. *magyarica* Wehrli Királyhalom 1933. VII. 20 31. (S.), Maglód 1925. VIII. 4. (Friedrich). Php. 1938. V. 21—22. 28—30, VI. 21—22. (Sz.), Szg. 1910. VIII. 11 (Uj.), Szilas (Pestújhely mellett) 1933. VII. 29. (Bezsilla.) Wehrli (78., p. 36—37.) földrajzi rasszként írja le ezt az alakot. Ezt a megállapítását módosítanunk kell, mert hazánkban emellett a sötétebb színű, összefolyt rajzolatú alak mellett megtaláljuk elég nagy számban a világosabb törzsalakot és az ab. *consobrinaria* Bkh.-t is. — 154. *B. selenaria* (Hb. Fh. 1914. VI. 19. (S.), 1911. VI. 19. (Uj.), Kisújszállás 1923. V. 15. (P.), Maglód 1935. VII. 22. (Friedrich), Mezőberény (S.), Nyíregyháza 1926. II. 24. (e. l.) (U.), Sashalom 1925. VII. 11. (P.), Szigetszentmárton 1940. VII. 15 (Bunday), Szg. 1940. VI. 5. (Sz.) — 155. *B. bistortata* Goeze (= *crepuscularia* Hb.) Csepel 1927. III. 29, 1928. VII. 4. (U.), Debrecen 1923. VI. 10. (Uj.) Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Nyíregyháza 1925. IV. 10. (P.) — 155a. *B. bist.* ab. *defessaria* Tr. Ik. 1910. VII. 22. (S.), Kh. 1933 VII. 20—31. (S.), Maglód 1927. VII. 21. (Friedrich), Php. 1937. VI. 12. (Uh.), Ppsz. 1909. VII. 20. (S.), Rákos 1933. IV. 21. (Friedrich). Szigetszentmárton 1940, VII. 15. (Bunday), Ujpest 1899. (Gabrieli). Hormuzaki (28 és 62., p. 141.) a *B. bistortatat* az ú. n. „Sybilla typusú faunaelemek" csoportjába sorolja.

156. *Tephronia sepiaria* Hufn. Kh. 1933. VII. 20—31. (S.), Tass 1919. VII. 1. (Diószeghy), Ujpest (Gabrieli.)

157. *Gnophos dumetata* var. *saturata* Fuchs. Cs. 1926. IX. 3, 6, 11. (U.), Php. 1939. IX. 9. (Sz.)

158. *Ematurga atomaria* L. Cs. 1928. VII. 31. (e. l.) (U.), Dömsöd 1911. VIII. 4. (S.), Fh. 1911. V. (Uj.), Gyón 1910. V. 15. (Dr. Kertész). Php. 1938. IV. 30, V. 1, VI. 21—22. VII. 17. (Sz.), Szg. 1937. V. 7. (Bunday), 1941. VIII. 13. (Sz.), — 158a. *Em. at.* ab. *ustaria* Fuchs Csepel 1926. VI. 18. (U.), Debrecen 1895., Szg. 1917. IV. 15. (Szurdoki), 1928. V. 22. (U.), 1931. nyarán Kolb, Daniel és Osthelder müncheni lepidopterológusok a Kisbalaton melletti Vörsön kizárólag ezt a változatot gyűjttötték (33., p. 31.) Másodiknak Balogh Imre jelenti hazai

előfordulását (9., p. 60.) Az Alföld faunájára nézve új. — 158b. *Em. at.* ab. *obsoletaria* Zett. Maglód 1933. V. 30. (Friedrich). Ez a főképpen Lappföldön és Finnországban gyakori (44., p. 399.) alak az Alföld és Magyarország faunájára nézve új.

159. *Bupalus piniarius* L. Cs. 1937. V. 9, 16, 19. (U.), 1914. V. 23. (Uj.) — 159a. *Bup. pin.* ab. *flavescens B. White.* Cs. 1937. V. 16. (U.), 1913. V. 18. (Uj.), Ppsz 1933. VI. 9. (U.) Az Alföld és Magyarország faunájára új. — 159m. *Bup. pin.* ab. *dziurdzynskii* Koller. Cs. 1927. V. 19. Az Alföld és Magyarország faunájára új.

160. *Selidosema plumaria* Schiff. Szg. 1929. VIII. 30. 1940. VIII. 29. (U.)

161. *Scodiona conspersaria* ab. *turturaria* Bsd. Fh. 1914. VI. 13, 22. (S.), 1914. V., VI. 16, 19—21. (Uj.)

162. *Aspilates formosaria* Ev. Ppsz. 1928. VII. 11. (Kolb), Sárituriján 1936. VI. 19. (Sz.) Ismeretes még Csornáról és Vörsről, ahol 1942. VII. 6-dikán dr. Vargha Gy. két példányban gyűjtötte, valamint a szlavoniai Jankovácról, ahol Koca Gy. hernyóját találta. (30., p. 66.) — 163. *Asp. gilvaria* F. Cs. 1914 IX. 10. (S.), 1925. VII. 30. 1929. VIII. 20, 1936. VIII. 30. (U.), Php. 1939. IX. 8. (Sz.), Szg. 1929. VIII. 30, 1940. IX. 1, 1941. VIII. 24. (U.) — 163a. *Asp. gilvaria* ab. *conspersaria* Stgr. Cs. 1917. IX. 8, 1925. VII. 30, 1936. VIII. 30. (U.), Php. 1939. IX. 8. (Sz.), Szg. 1929 VII. 30, 1939. VIII. 28. (U.)

A fentiekből láthatjuk, hogy alföldünk Geometrida faunája, bár fajgazdagság tekintetében messze elmarad hegyvidékeink araszoló lepkevilága mögött, szegényesnek mégsem mondható. A kisebb fajszámot nagy mértékben pótolják az Alföldön élő allatföldrajzi érdekességek, mint amilyen pl. a *Chondrosoma fiduciaria* Anker nevű sztyepprelictum, az úgyszólván szemünk láttára fokozatosan észak felé terjedő pontusi *Eilicrinia trinotata* Metzner, a tölgyfához kötött, de a biotópokban rendkívüli módon válogató sporádikus elterjedésű *Boarmia Viertlii* Bohatsch vagy a mediterrán faunát képviselő *Boarmia umbraria* Hb., amelynek a hernyója az olajfán él.

Végül összefoglalva a faunisztikai eredményeket: jelen dolgozatomban számtalan új lelőhely felsorolása mellett alföldünkről először közlöm két fajnak és 22 változatnak, egész Magyarország területéről pedig 15 Geometrida-alaknak az előfordulását. Ehhez jön még mint rendszertani eredmény a 3 tudományra új forma.

IRODALOM. — LITERATUR.

1. Abafi-Aigner, Pável, F. & Uhryk, T.: Lepidoptera. (In: Fauna Regni Hungariae, Budapest 1896, p. 1—80.)* — 1a. Abafi-Aigner, L.: Kecskemét rovarfaunája (Rov. Lap. 4, 1897, p. 86—87.)* — 2. Abafi Aigner, L.: A magyar lepkefauna gyara-

podása 1899-ben. (Rov. Lap. 7, 1900, p. 170—174.) — 3. Abafi-Aigner, L.: A horvátországi lepkefauna. (Rov. Lap. 9, 1902. p. 58—61. — 4. Abafi Aigner, L.: Peszéri kirándulásaim.* (Rov. Lap. 9, 1902. p. 75—82.) — 5. Abafi-Aigner ,L.: Kirándulás Abauj-Torna megyébe. (Rov. Lap. 10, 1903, p. 71—75, 97—100.) , — 6. Abafi-Aigner, L. : Lepkeeltérések a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. (23 ábrával). (Rov. Lap. 14, 1907, p. 79—88, 122—131, 148—153, 178—181, 210—212.)* — 6a. Abafi ,Aigner, L.: Magyarország lepkéi. Bpest 1907. pp. 137.* — 7. Abafi-Aigner, L.: Adalék a Magyar Tengermellék, Horvátország és Dalmácia lepkefaunájához. I.—II.) (Rov. Lap. 17, 1910, p. 55—57, 71—105. — 8. Balogh, L.: Acidalia corrivalaria Kretschmar az Alföldön. (Fol. Ent. Hung. 3, 1938, p. 164.)* — 9. Balogh, L.: Adatok Budapest Macrolepidoptera faunájához. (Fol. Ent. Hung. 4, 1938, 1—2 füz., p. 58—61.)* — 10. Bezsilla, L.: Uj lepkeaberratiok Budapest környékéről. Neue Lepidopteren-Aberrationen aus der Umgebung von Budapest. (Fol. Ent. Hung. 8, 1943, p. 68—71.)* — 11. Caradja, A.: Die Grossschmetterlinge des Königreichs Rumänien. (Iris 9, 1896, p. 7—112.) — 12. Cerva, F.: Az Eilicrinia cordiaria életmódja. (Rov. Lap. 14. 1907. p. 76—79.)* — 13. Csiki, E.: Zerny, H.: Formenkreis von Lythria purpuraria L. (Rov. Lap. 23, 1916, p. 50.)* — 14. Czekelius, D.: Adalék Erdély lepkefaunájához. (Rov. Lap. 13, 1906, p. 84—86.) — 15. Czekelius, D.: Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens VI. (Verh. u. Mitt. Sieb. Ver. Naturw. 67, 1917, p. 1—96. — 16. Czekelius, D.: Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens. (Verh. u. Mitt. des Siebenbürg. Vereins für Naturw. Hermannst. 72—74, 1922—1924. p. 248—257.) — 17. Dahlström, Gy.: Adatok a magyar lepkefaunához. (Rov. Lap. 7, 1900, p. 114—117.) — 18. Dahlström, Gy.: Eperjes környékének araszoló pilléi. (Rov. Lap. 8. 1901, p. 116—120, 169—171. — 19. Daniel, F. u. Kobl, L.: Beiträge zur Lepidopteren-Fauna Zentral-Ungarns. (Mitt. Münch. Ent. Ges. 20, 1930, p. 49—70.)* — 20. Diószeghy, L.: Die Lepidopterenfauna des Retyezátgebirge. (Verh. Mitt. Sieb. Ver. Naturw. Hermannst. 79/80, 1929/30, p. 188—289, Taf. I—II.) — 21. Diószeghy, L.: Die Lepidopterenfauna des Retyezátbirge. Nachtrag I. (Verh. Mitt. Sieb. Ver. Naturw. Hermannst. 82/93. 1933/34, p. 109—126., Taf. I.) — 22. Diószeghy, L.: Einige neue Varietäten und Aberrationen von Schmetterlingen und eine neue Noctuide aus der Umgebung von Inen (Borosjenö) Jud. Arad. Rumänien. (Verh. Mitt. Sieb. Ver. Naturw. 83/84. 1933/1934, p. 127—132, Taf. I.) — 23. Erdős, J.: Eilicrinia trinotata Metzn. a Nagyalföldről. (Fol. Ent. Hung. 4, 1938, p. 53—55.)* 24. Fischer, H.: Adalék Kassa környékének lepkefaunájához III. (Rov. Lap. 13, 1906, p. 150—153.) — 25. Forster, W.: Geometridae. (In: Daniel, F. & Forster, W.: Liste der bei Bátorliget (Nyírbátor, Nordostungarn) gesammelten Macrolepidopteren. (Fragm. Faun. Hung. 3, 1940, p. 24—26.)* — 26. Gergely, I.: Adatok az Eilicrinia trinotata Metzn. elterjedéséhez. (Fol. Ent. Hung. 4, 3—4. füz., 1939, p. 98—100.)* — 27. Graeser, F. & Szent-Iványi, J.: Beitag zur Kenntnis der Lepidopterenfauna der Halbinsel Tihany. Adatok a tihanyi félsziget lepkefaunájának ismeretéhez. (A Magyar Biol. kut. Munk. 12, 1940, p. 213—244.)* — 28. Hormuzaki, C.: Die Entwicklung der europäischen Lepidopterenfauna seit der Tertiärzeit im Lichte der Paläogeographie, Pflanzengeographie und Paläontologie. (Bull. Fac. Stiinte Cernauti 4, 1920, p. 50—135.)* — 29. Kárpáti, J. & Lakatos, D.: Ujabb adatok Magyarország

lepkefaunájához. (Rov. Lap. 14, 1907, p. 117—122.)* 30. Koca, Gy.: Prilog fauni leptira Hrvatske i Slavonije. (Glasnik hr. naravoslnig. druztva 13, 1931, äp. 1—67.) — 31. Kosa, Gy.: Lepidopterologiai adatok. (Rov. LaLp. 8. 1901. p. 16.) 32. Koca Gy.: Lepkészeti megfigyelések (Rov. Lap. 9. 1902. p. 56—58.) — 33. Kolb, L.: Geometridae. (In: Daniel, G., Kolb, L. & Osthelder, L.: Weitere Beiträge zur Lepidopteren-Fauna der ungarischen Tiefebene. (D Ent. Z. Iris Dresden 49, 1935, p. 26—52.)* — 34. Kúthy, B.: Adatok Kiskúnhalas rovarfaunájához. Beitrag zur Insektenfauna von Kiskúnhalas. (Fol. Ent. Hung. 5, 1940, p. 7—9.* — 35. Kürtösi, J.: Az Eilicrinia trinotata Metzn. újabb termőhelye. (Rov. Lap. 18, 1911, p. 125.* — 36. Nécsey, J.: Barsmegye nagylepkéi. III. E. Geometrae. (Rov. Lap. 7, 1900, p. 78—81.) — 37. Pazsiczky, J.: Négy hét a vrátnai völgyben. (Rov. Lap. 1916, p. 157—163.)* — 38. Pazsiczky, J.: Az Amphidasis betularia L. var. funebralis Lamb. előfordulása Budán. (Rov. Lap. 24, 1917, p. 125—126.)* — 39. Pillich, F.: Lepkészeti feljegyzések. (Rov. Lap. 18. 1911. p. 157—162.) — 40. Pillich, F.: Simontornya és vidékének lepkéi. (Rov. Lap. 16, 1909, p. 53—56.) — 41. Pillich, F.: Gyűjteményem néhány eltérő lepkéjéről. (Rov. Lap. 16, 1909. p. 82—86.) — 42. Pillich, F.: Aus der Arthropodenwelt Simontornya's. Ein monographischer Beitrag. Simontornya, 1944. pp. 172. — 43. Prout, L. B.: Die spannerartigen Nachtfalter (In: Seitz, A.: Die Gross-Schmetterlinge der Erde I. Abt. Die Gross-Schmetterlinge des paläarktischen Faunengebietes. B. 4, Stuttgart 1915, pp. 479.) — 44. Prout, L. B.: Die paläarktischen spannerartigen Nachfalter. Subfam. Brephinae-Larentiinae. Supplement. (In: Seitz, A.: Die Gross-Schmetterlinge der Erde. Stuttgart 1934—38, p. 1—253. — 45. Rebel, H.: Die Lepidopterenfauna von Herkulesbad und Orsova. (Ann. K. K. Naturh. Hofmus. 25. 1911, p. 253—430.) — 46. Rebel, H.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Rov. Lap. 22. 1915. p. 171—190.)* — 47. Rebel, H.: Über die ersten Stände von Lythria purpurata L. und. purpuraria L. (Verh. K. K. Zool. Bot. Ges. Wien 66, 1916, p. (149.)—(153.)* — 48. Rebel, H.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Lepkék Zenggről és környékéről.) (Rov. Lap. 23, 1916. p. 103—119. — 49. Rotschild, N. Ch.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Rov. Lap. 18, 1911. p. 36—43.) 50. Rothschild, N. Ch.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Rov. lap. 18, 1911. p. 36—43. — 51. Rotschild, N. Ch.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Rov. lap. 19, 1912. p. 21—29.) — 52. Rotschild, N. Ch.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Rov. lap. 20, 1913. p. 66—91.)* — 53. Rotschild, N. Ch.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Rov. Lap. 20, 1913, p. 170—173.)* 54. Rothschild, N Ch.: Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Rov. Lap 21, 1914, p. 27—53.* — 55. Schawerda, K.: Beiträge zur Lepidopterenfauna der kroatischen Küste und Neubeschreibungen. (Iris 35, 1921, p. 111—138.) — 56. Schawerda, K.: Sammelergebnisse aus Warasdin Teplitz. (Ent Zeitschr. 54, 1941, p. 261—264.) — 57. Schwingenschuss, L.: Mitteilungen über eine Sommeltour in die Zentralkarpaten. (Verh. Zool. Bot. Ges. Wien 65, 1915, p. (76.)—(83.) — 58. Szent-Iványi, J.: Kőszeg vidékének lepkefaunája I. The Buttorflies of the Environs of Kőszeg I. (Vasi Szemle 4. a Kőszegi Múzeum Közleményei. I. sorozat 4. szám. 1937, p. 365—380. — 60. Szent-Iványi, J.: Palimpsestis or. var. albingensis Warn. in der grossen Ungarischen Tiefebene. (Zeitschr. oest. Ent. Ver. Wien 23. 1938, pp. 2.)* — 61. Lepidopterologiai jegyzetek I. (Fol. Ent. Hung. 3, 1938, p. 113—

115.)* — 62. Szent-Iványi, J.: A történelmi Magyarország nagylepke faunájának elemei. — Gli elementi della fauna dei Macrolepidotteri in Ungheria storica. (Fol. Ent. Hung. 3, 1938, p. 133—146.)* — 63. Szent-Iványi, J.: Nova data lepidopterologica ex Hungaria Historica. (Fragm. Faun. Hung. 1, 1938, p. 13.)* — 64. Szent-Iványi, J.: Beitrag zur Lepidopterenfauna der Pótharasztpuszta. (Gr. Ung. Tiefebene.) (Fragm. Faun. Hung. 1, 1938, p. 65—70.)* — 65. Szent-Iványi, J.: Cidaria (Xanthorhoë) obstipata ab. Kuthyi nov. ab. (Ent. Zeitschr. 52, 1939, p. 57—58.) — 66. Szent-Iványi, J.: Lepidopterologiai jegyzetek III. (Fol. Ent. Hung. 5, 1940, p. 1.)* — 66a. Szent-Iványi, J.: Lepidopterologiai jegyzetek IV. (Fol. Ent. Hung. 6, 1941, p. 121—128.)* — 67. Szent-Iványi, J.: Adatok Tiszaderzs lepkefaunájának ismeretéhez. Beitrag zur Kenntnis der Lepidopterenfauna von Tiszaderzs. (Fol. Ent. Hung. 7, 1942, p. 109—112.)* — 68. Szent-Iványi, J.: Faunistische und ockologische Beobachtungen an den Lepidopteren der Halbinsel von Tihany. (Magy. Biol. Kut. Munk. 15, 1933, p. 340—357.) — 69. Szent-Iványi, J.: Contributo alla conoscenza della fauna macrolepidotterologica dei dintorni di Hodász. (Fragm. Faun. Hung. 6, 1943, p. 21—23.)* — 70. Szent-Iványi, J.: Über die Systematik, Verbreitung und Biologie einiger ungarischer Noctuiden und Geometriden. (Fragm. Faun. Hung. 7, 1944, im Druck.)* — 71. Szent-Iványi, J.: Gynandromorphok, új alakok és lelőhelyek a magyar lepke faunában. (Fol. Ent. Hung. 9, 1941, sajtó alatt.)* — 72. Uhryk, G.: Boarmia umbraria Hb. újabb előfordulása hazánkban. (Rov. Lap. 11, 1901, p. 149.) — 73. Ulbrich, E.: Adalék Vasmegye lepkefaunájához. (Rov. Lap. 11, 1904, p. 8—10.) — 74. Ulbrich, E.: Isaszeg és környékének nagylepkéi. (Enumeratio Macrolepidopterorum circa Isaszeg collectorum.) (Rov. Lap. 23, 1916, p. 80—100.) — 75. Ulbrich, E.: Isaszeg és környékének nagylepkéi között előforduló varietások és aberratiok. (Rov. Lap. 24, 1917, p. 75—79.) — 76. Vángel, J.: Adatok Magyarország rovarfaunájához. II. Lepidoptera. (Rov. Lap. 12, 1905, p. 32—35, 48—52, 71—74, 112—118.)* — 77. Vellay, L.: Adatok Szeged faunájához. V. Lepidoptera. (Rov. Lap. 6, 1899, p. 183—184.)* — 78. Wehrli, E.: Über eine neue der chinesisch-japanischen displicens Btl. nahestehende Boarmia und eine der B. conferenda Btl. ähnliche Rasse des B. punctinalis Scop. aus Zentralungarn. (Lepid. Het.) (Mitt. Münch. Ent. Ges. 22, 1932, p. 33—37, Taf. I.) — 79. Wehrli, E.: Die palaearktischen spannerartigen Nachtfalter. Supplemenet. Subfam. Boarmiinae. In: Seitz, A.: Die Gross-Schmetterlinge der Erde, Stuttgart 1939 —, sajtó alatt. 80. Zerny, H.: Formenkreis von Lythria purperaria L. (Verh. Zool. bot. Ges. Wien 66, 1916, p. (118) — (25.) fig.)*

Táblamagyarázat. — Tafelerklärung.

1. ábra — Fig. 1. Schistostege decussata ab. praeclara Stdgr. (Borosjenő)
2. ábra — Fig. 2. Schistostege decussata Bkh. (Borosjenő)
3. ábra. — Fig. 3. Schistostege decussata var. occol.? (Pusztaszer.)
4. ábra. — Fig. 4. Schistostege decussata var. occol.? (Pusztaszer.)
5. ábra. Fig. 5. Schistostege decussata trans var. dianaria Schaw. (Borosjenő.)
6. ábra. — Fig. 6. Schistoteg decussata f. Mihályii nov. f. (Budapest.)
7. ábra. — Fig. 7. Schistostege decussata ab. fortificata Tr. (Borosjenő.)

8. ábra. — Fig. 8. Schistostege decussata ab. infumata Th. Meig. (Budapest.)

Beitrag zur Kenntnis der Phaenologie und Verbreitung der Geometriden in der Grossen Ungarischen Tiefebene Von Dr. J. Szent-Iványi (Budapest.)

(Zusammenfassung.)

Der Verfasser veröffentlicht die Fundortsangaben der Sammlung des Ungarischen National-Museums. Die Abkürzung der öfters vorkommenden Fundorts- und Sammlernamen finden wir auf S.? Es werden *zwei für die Fauna der Tiefebene neue Arten, 23 für die Fauna der Tiefebene neue Formen und 15 für die Fauna Ungarns neue Formen* nachgewiesen. Es werden ausserdem *3 für die Wissenschaft neue Formen* beschrieben. Die kurze Diagnose dieser Formen ist die folgende: **1. Lythria purpuraria forma Bartuczi nov. f.** Auffallende albinistische Form. Die Grundfarbe ihrer Vorderflügel ist schmutzigweiss. Der Vordere Teil des Zentralfeldes und das Wurzelfeldt ist bräunlich orangegelb, die distale Hälfte der Zelle gell grau. Die praemarginale Querlinie kommt ganz schwach in Vorschein. Ihre Grundfarbe ist nicht purpurrot, sondern hell grau. Die Unterseite der Vorderflügel ist ausser dem braunlichgelben Wurzelteil und der vorderen Hälfte des Mittelfeldes, fast ganz weiss. Die äussere Querlinie ist hier ganz verloschen. Die Hinterflügel sind oben wie unten orangegelb, Fundort: Ujszász 26. VIII. 1915. (Leg. Schmidt). Herrn Professor Dr. Bartucz, dem Direktor des Wissenschaftlichen Instituts für die Erforschung der Ungarischen Tiefebene gewidmet. — **2. Lythria purpurata forma Dezsőfi nov. f.** Grundfarbe der Vorderflügel graulich purpurrot. Das Distalfeld schwach gelb bestreut. An dem Wurzel- und Zentralfeld der Vorderflügel befindet sich eine ganz eigenartige orangegelbe Zeichnung. Diese besteht aus einem länglichen Viereck (von dem Vorderrand), hinter diesem sehen wir eine längliche Binde, die etwa von der Flügelmitte bis zur Flügelwurzel läuft. Die Hinterflügel sind orangegelb, vor dem Hinterrand grau. Die Unterseite der Vorderflügel ist orangegelb, der Apex und der Saum purpurrot. Unterseite der Hinterflügel purpurrot, grau besprengelt. Fundortsangabe: Naturschutzgebiet von Pótharasztpuszta 27. VI. 1940. (Leg. Szent-Iványi). Herrn Bürgermeister K. Dezső gewidmet. — **3. Schistostege decussata forma Mihályii nov.** (Taf. I. Fig. 6.) Grundfarbe hell gelbraun. Von der typischen Zeichnung ist nur der helle Saum bezw. der schmale Saumband zu erkennen. Die von der Zelle distal ablaufende hellen Querbinde geben dem Tier ein ganz fremdartiges Ausschen. Fundortsangabe: Budapest 1925. VI. 10. (Leg. Mihályi.) Dem Sammler, Herrn Studienrat Dr. F. Mihályi gewidmet.

Über einige andere Arten werden ebenfalls systematische Bemerkungen gemacht, und für einige, bisher nur von wenigen Punkten Un-

garns bekannten Tieren weitere Fundorte angegeben. *Boarmia punctinalis* subsp. *magyarica* Wehrli scheint in Ungarn keine geographische Rasse zu bilden, da die Stammform und die Form consobrinaria Bkh. ebenso häufig sind. Auffallend gross ist die Variationsbreite von *Schistostege decussata* Bkh. in Ungarn. (S. Taf. I.)

Dr. Szent-Iványi József
(Budapest)

A magyar-erdélyi marha.

1931-ben megdöbbenéssel olvastam az akkori szarvasmarhatenyésztési szövetségi és egyéb beszámolókat, mert szomorú statisztikai adatok kerültek azokból napfényre, amelyek ősi szarvasmarhánk óriási arányú megcsappanását mutatták.

Akkoriban a minden kiváló tulajdonsággal rendelkező, de egyoldalúan csaknem kizárólag igavonó jellegben tenyésztett magyar-erdélyi marha már csak 13.96%-át tette ki az ország szarvasmarha állományának. 1880-ban még 90% volt. Azóta fokozatosan csökkent. 1934-ben már csak 12.95%-ot mutat, s ma már 8% körül mozog.

Az óriási esést látva 1931-ben megírtam a „Tejelő magyar-erdélyi szarvasmarha" címen első cikkemet, amelynek célja volt az illetékesek és a tenyésztőközönség figyelmét mostoha sorsra jutott kiváló állatainkra irányítani. A tollat azóta sem tettem le s cikkeimet közölték a következő lapok: „Köztelek", „Állattenyésztők Lapja", „Zöldmező", „Debreceni Gazdasági Lapok" és a „Marosmenti Gazda". Ezenkívül a „Magyar marhatenyésztők Országos Egyesületének" küldtem be javaslatokat, amelyek elfogadásra találtak. Ennek az Egyesületnek egyik régebbi ülésére érkezve *Battha Pál* államtitkár, aki akkoriban az egyesület igazgatója volt, azzal fogadott: „Itt az úttörő!"

A mentési munkák megindultával *Battha Pál* számolt be a „Marosmenti Gazda" 1936. évi május 17-iki számában „Magyarfajta szarvasmarhatenyésztésünk új irányai" című rendkívül értékes és képekkel élénkített cikkében, melyet azzal kezdett, hogy „Az utolsó két évben a magyar-fehér szarvasmarha jelentőségének elbírálása tekintetében kedvező fordulat állott be". A cikk további része az elért tejelési eredményekkel a mareman vérfrissítéssel foglalkozik, majd azzal végzi: „Hangsúlyozni kívánom, hogy nem a nemzeti hagyományunkhoz fűződő érzelmi szempontok, hanem komoly gazdasági okok támasztják alá a marhatenyésztés boldogulása és fokozott megbecsülése érdekében folyó munkát és ezért hinni kell, hogy eredménye nem fog elmaradni."

Sajnos, de az eddigi eredmények a fentidézett szép szavak nyomán fakadt jogos reménységeket igen csekély mértékben váltották valóra. *Dr. Papfalvay Valér* a „Magyar Állattenyésztés" 1942. január 1. számában — a Magyarmarhatenyésztők Országos Egyesületének 1941. évi működéséről írva fölemlíti, hogy a „közelmúlt esztendők ősi

szarvasmarhatenyésztésünk fejlesztése szempontjából bár kedvezőeknek minősíthetők egyáltalán nem voltak, annak színvonala további bíztató fejlődést mutat. „Továbbá" a fejlődés a céltudatos tenyésztési munka hatására állandósult", majd beszámolva a szabolcsmegyei Vencsellő község tenyésztéséről az ottani „ötvenes" törzsgulyából tejellenőrzésbe vett 30 drb. legjobban tejelő tehénről fölemlíti, hogy egy bikának az anyja egy éven belül 2670 kg tejet adott 4.8% tejzsírral. A beszámoló a többi örvendetes jelenség között megemlíti, hogy a m. kir. Földmívelésügyi Minisztérium tenyészállatkiosztási akciója keretében 300 tehén és üsző elhelyezését sikerült biztosítani. Továbbá „az állattenyésztési ügyosztály megértő és hathatós anyagi támogatásával lehetővé vált, hogy az egyesület az alföldi magyar szarvasmarhatenyésztés termelőképességének és jövedelmezőségének fokozása érdekében a tejelőképesség megismerésére irányuló gyakorlati kísérleti tevékenységet állíthasson be. Ezt a munkásságot *Csukás Zoltán dr.* egyetemi magántanár végzi." Végül megjegyzi, hogy „a fejlődés folyamatos emelkedése mindezideig biztosítható volt." majd leszögezi, hogy „az eredmények nagy hordereje pedig nyilvánvaló. Indokolt és szükséges tehát, hogy az e téren elért eredmények rögzítését és lehető fokozását szolgáló és jól bevált intézkedések a jövőre is biztosíttassanak".

Ebből a kivonatosan ismertetett beszámolóból, amely a Magyarmarhatenyésztők Országos Egyesületének a működését tárja elénk, szomorúan világlik elénk az, hogy az egyesület is „legalább is a mai keretek között" látja az ezüstszőrű ősi marhánk létjogosultságát és nincs nyoma benne annak az eltökéltségnek, amely az elterjedségnek a visszaszerzésére irányulna. „A mai keretek" nem elegendők, mert a térvesztés egyre nagyobb.

Puj Aladár írja a „Magyar Állattenyésztés" 1943. évi 10. számában, hogy a népies magyar marha állomány meglehetősen szétszóródott. A székely vármegyékben csak igen kis létszámban található még föl, mert a rohamosan szaporodó szimentáli jellegű tarkamarha már csaknem teljesen kiszorította". Majd megállapítja, hogy az északerdélyi (mezőségi és szilágysági) mostohább tartási körülmények gátolták meg a tarkamarha terjedését s ott a gazdák kitartottak a régi időkből jól bevált erdélyi magyar marhák mellett. Megállapítja, hogy a megmaradt erdélyi magyar szarvasmarha meglehetősen egyöntetű. *„Az erdélyi gazda magyar tehenét istállón tartja, igázza, fejji és legfőbb munkaszünet idején hajtja ki nappal a legelőre". Legszembetűnőbb jó tulajdonsága az erdélyi magyar tehénnek a jó tejelékenysége.* Nem ritkán előforduló eset az, hogy amikor az erdélyi magyar tehén 14—16 liter tejet ad naponta.. mérsékelt igázás mellett".

Kócsán Károly írja a „Népujság" egy régebbi számában, hogy „a gyorsan fejlődő tarka-barka marhacsoportok foltozzák a föld pázsitját. Eme hasznosabbnak mondott állattal több baj van ,több nyavalya kerülgeti mint a kiirtott fajtát". *Miért kellett téves jelszavakkal a ma-*

gyarmarhát a legtöbb helyen a gazdák ellenkezése dacára kiirtani? Ma is mondják „úgy erőltették ránk a tarka marhát"! Most már igen sok helyen visszasírják a magyarmarhát, de óriási akadályba ütköznek a konokul fenntartott tarkamarha körzetek vezetőségében, amely nem engedi a magyar marha visszatérését oda, ahol azelőtt helyet foglalt.

Az utóbbi években mind többen jelentkeznek a különböző szarvasmarha kiosztási akciók keretében (vemhes üszők, üsző borjúk) magyarfajta állatokért, de a tarkamarha körzetében lakók nem bírnak hozzájutni hiába kérik. Miért? Nem tudni, hiszen az akciót közhírré tevő hivatalos közleményekben ez iránt egy tiltó rendelkezés sincs és mégsem kapnak az ilyen igénylők magyar üszőket.

Kiosztásra került — mint a későbbiekben látni fogjuk — 300 drb, majd 500 drb magyar üsző, de egy sem került olyan helyre, ahol tarkát tenyésztenek.

Komolyan hangoztatható az az aggály, hogy az alföldi magyarnak elnevezett s immár az ötvenes gulyák révén némi javulásnak indult pusztuló ősi magyar-erdélyi szarvasmarhánk végképpen ki fog pusztulni. Ugyanis hiába van pl. Kúnmadarason 20 literes magyar fejős tehén, annak képét egyetlen szaklap sem közölte, ellenben a „Regina II" szimentáli vagy egyéb tarka állatok képe ott díszlik a lapokban s még mindig az a tévhit járja, hogy a magyarmarha kizárólag igázásra való. Sajnos az olaszországi mareman és egyéb rokonállatok behozatala megszünt, ellenben a svájci tarka import fennáll. *A tarkamarha elterjesztésének érdekében annak idején megengedték, sőt mint dicséretre méltó „haladást" díjazták a magyarmarha tenyészkörzetébe betört tarka állatokat, de elmaradt a felvilágosító munka abban az irányban, hogy a magyar-erdélyi marhának az esetleg elrejtve mutatkozó kiváló tejelőképességét kifejlesszék.*

A Debrecen — pallagi gazdasági akadémia *dr. Csukás Zoltán* vezetése alatt álló állattenyésztési tanszéke foglalkozik mélyebben — sajnos csak elméletileg, mert tehenészetében még mindig tarka az állomány — az „alföldi magyar" fajtával s a „Mezőgazdasági kutatások" XIV. évfolyamának 233—238. lapján leközölt *Magyari András* hallgatónak „A podoliai szürkemarha „alföldi magyar" fajtájának „testnagysága" majd *Kerékgyártó Géza* hallgató ugyancsak a „Mezőgazdasági kutatások" XIV. évfolyamának 317—340 lapjain „A podoliai szürkemarha" alföldi magyar „fajtájának testarányai" című tanulmányai minden figyelmet megérdemelnek.

Magyari András említi, hogy az évszázados vita során „az alföldi magyarrá" fogyatkozott szürke marhára vonatkozólag alig került elégséges számszerű összehasonlító kísérleti adat s ezek híján csak annyi állapítható meg, hogy a podoliai szürkemarha csoportjának fajtái (az alföldi magyar, a balkáni és az itáliai) fejlettségben még jobban különböznek, mint a lapálycsoport, vagy borzderes csoport fajtái. Törzskönyveink legtöbbször nem tüntetik fel az alföldi magyar szar-

vasmarha testsúlyát és méreteit. A szürkemarha sem nem laposabb, sem nem sekélyebb a tarka marhánál, ha azzal egyenlő feltételek között él. A szürkemarha a tarkamarhával azonos fejlettségét nem csak a rögszilárdságnak, hanem lényegesebb törzsarányának a megőrzésével érheti el. A szürkemarha testének mérsékeltebb tömegesítésére úgy látszik még a tiszántúli életfeltételek között és a rögszilárdság feláldozása nélkül is megvan a lehetőség. Elsősorban a bőségesebb táplálás eredményezne nagyobb testet. Céltudatos szelekcióval még az a magasság és testsúly is általánossá volna tehető e fajtában, melyet korunk gazdái a szimentáli jellegű tarkamarhában sajátságosan nagyra becsülnek".

Kerékgyártó Géza hivatkozik *Battha Pálnak* a Köztelek" 1936. évi 46. számában említett szavaira, melyek szerint közismert az a tenyésztéspolitikai felfogás, hogy a szürke-marha jelenlegi kereteit is csak abban az esetben őrizheti meg, ha igazoljuk, hogy vegyes hasznosításra alkalmas vérvonalakkal is rendelkezik. Majd a következőket írja: a szürke gulyatehén Mezőhegyesen is, a tiszántúli kisgazda kezén is kedvezőtlenebb életfeltételeket élvez, mint az ugyanott tenyésztett szimentáli. A szürkemarhára megállapítható kedvező testarány és annak előnyös változékonysága feltétlenül pozitív szelekciós érték, továbbá uradalmi és népies csoportok szembeállításából feltételezett különbség a táplálkozásnak és részben a röghatásnak a kifejezője. *A szürkemarha azonos feltételek között mélyebb mint a tarkamarha s azonos feltételek között a szürke-marha dongásabb, mint a szimentáli jellegű tarka.* A mezőhegyesi szürke tehenek mellővméretben is felülmulják az ugyanott tenyésztett szimentáliakat. — A szürkemarha szélesebb vállát a dültebb lapockájának köszönheti. A szélesebb váll azért érdemel figyelmet, mert az igázásban oly fontos könyökfeszítő izmok fejlettebb volta mellett bizonyít. A népies szürke-marha a testarányait sokkal mostohább környezetben érte el, mint az összehasonlításba vont tarka-marha. *A hazai szimentáli jellegű tarkamarháról eddig megjelent tanulmányokhoz való hasonlítást inkább mellőzi, mert azok sokszor éppenséggel nem tanulságul szolgálhatnának, hanek megtévesztésül.*

Térjünk ezek után arra, mi is volt az oka annak, hogy a magyar marha ennyire tért vesztett, hogy most már állandóvá vált a kihalástól való megmentésének gondolata?

Megmaradok a magyar-marha elnevezés mellett, mert az újabban ráerőltetett „alföldi magyar" név nem elég találó, miután Erdélyben is van magyar marha s jobb lenne új megjelölésnek a magyar-erdélyi elnevezés, habár a közhasználatban általában csak magyar marháról és tarkamarháról esik szó, sőt a szakegyesületnek is „Magyarmarhatenyésztők Országos Egyesülete" a neve.

(-i -s) írja a „Tiszántúli Gazdák" 1942. november 1-i számában: „Meg kellene menteni a pusztuló magyar ősi állatokat" című cikkében,

hogy a Hortobágyon „A messzeségből gulyák és ménesek ködlenek elő". Bizony ez se mind magyar, tarkállik a gúlya itt is ott is. Kár pedig. Kár a fehér marháért is, a tarkáért is. A fehér pusztul, „kopik" a tarka pedig nem való ide, hiába erőltetik ... Nem engedném, hogy a magyar kipusztuljon, mert szerintem van jövője... Feltűnik a vonat ablakából az egyik „ötvenes" magyar gulya. Jól esik látni a szép, daruszőrű, szilaj magyar teheneket. Ötven jó magyar tehén, egy kiváló szép magyar bikával. Több is van ilyen a Hortobágyon. Örülünk, hogy mégis foglalkoznak ezzel a szép ősi magyar jószággal, csak a tarka ne szaporodnék a Hortobágyon".

Mint a „Tiszántúli Gazdák" egyik számában olvasható volt, a földmívelésügyi kormány Debrecen város belsőóhati gazdaságát bérbeveszi, hogy a Tiszántúl részére állattenyésztési központot létesítsen. Ez a cikk idézi *dr. Battha Pál* levelének alábbi részét: „A multra vonatkozóan csak annyit jegyzek meg, hogy *Győrffy Istvánnak* igaza van, mert ősi állatfajtánkkal szemben való súlyos hibát követtünk el, amikor a céltudatos és következetes tenyésztési munka helyett mindjárt a külföldi fajták behozatalát választottuk. Nem vitás, hogy úgy az alföldi magyar marha, mint a magyar ló és a magyar racka juh is olyan kiváló tulajdonságokkal rendelkezik, amelyekkel széleskörű kitenyésztésre ezelőtt 60—80 évvel meg lett volna a lehetőség."

Az utolsó évtizedben azonban ezt a pusztulási folyamatot, főleg az alföldi magyar marhánál igyekeztünk megállítani és a rendszeres tenyésztési munka, valamint a törzskönyvelés megszervezésével különösen pedig a földmívelésügyi minisztérium támogatásával szervezett és fenntartott népies „ötvenes" törzsgulyák létesítésével és fenntartásával olyan erős bástyákat emeltünk ősi magyar szarvasmarhafajtánk megmentése érdekében, hogy ezzel a legfontosabb tiszántúli tenyészkerületben hosszú időre biztosítottuk az alföldi magyar szarvasmarha fennmaradását és minőségi színvonala emelkedését. *Hasonlóképpen foglalkozunk a teljes kipusztulás előtt álló magyar racka juhnak a megmentésével is*, amennyiben a meglevő állomány legértékesebb részét igyekszünk összevásárolni és azokból két állami tenyészetet létesíteni.

Bár sikerülne a terv olyatén kivételezése, hogy ez a rezervációs ősi állataink állandó frissítő forrásvá váljék és ne legyen második „Yellowstonepark" ahol egyebek között a lassan sivataggá váló hajdani mérhetetlen kiterjedésű buja praire legelőiről kiirtott bölények néhányszáz példányának biztosította az USA a fennmaradását.

Reméljük, hogy nem így lesz és lassan tovább fejlődik immár felkarolás alá került ősi marhánk, mint ahogy *Vencsellő* községben a Tiszántúli Szarvasmarhatenyésztők Szövetsége kezdeményezésére bevezették a magyar-erdélyi marhánál a rendszeres tejelés ellenőrzést. Vencsellőn rendszeres a tehenek igázása s mindamellett volt tehén, amely 389 fejési nap alatt 2580 kg tejet és 141.8 kg tejzsírt adott, a

hivatalos tejelési ellenőrzés pedig 3,3%-os átlagos zsírú tejet talált. Mint a beszámoló mondja, egy 9 éves tehén legnagyobb próbafejés-eredménye volt 18 kg tej. A fejések hatására a „gulyatőgyek" eltüntek, a bőr jól ráncolható és egyik-másik tehénnél a tejráncok is láthatóvá váltak. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a „magyartarka" fajtájú ellenőrzött községekben a tejzsír aránylagosan magasabb, úgy meg kell állapítanunk azt, hogy ez a „magyartarkában" lévő ősi szarvasmarha vérének a következménye.

Miután ez így van, ennélfogva értelmetlenül lehet megállani minden olyan akció előtt, amely a köztenyésztésben lévő tarkamarha feljavítására irányul, ahelyett, hogy a még meglévő magyar-erdélyi-marha elvesztett pozicióinak visszaszerzésére fordíttatnék az a költség és fáradtság, amibe a tarkamarhának ez az újabb feljavítási kedvezményezése kerül.

Pápai Sándor kunmadarasi gazda *„Csákó 26"* nevű magyar tehenének 1942. évi termelési adatai különös figyelmet érdemelnek, amennyiben a napi tejhozama április és május hónapban általában 20 kg körül mozgott és a 22 kg-ot is elérte. Lásd „Magyar Állattenyésztés" 1944. évi 12. számában: „Egy kiválóan tejelő alföldi magyar tehén" című cikket.

A hivatkozott cikkben írja (a-l): „Nem vitás, hogy céltudatos kiválasztással és a legjobban tejelő tehenektől származó bikák használatával a magyarmarha tejelőképességét olyan színvonalra lehetett volna emelni, hogy a kiváló munkaképesség és a jó hústermelés mellett a tejelékenység is igen értékes tulajdonsága lett volna és minden bizonnyal el lehetett volna kerülni ennek az ősi fajtának nagymérvű háttérbe szorítását. *Ez a kérdés még most sem multa idejét és feltétlenül megérdemelné, hogy komolyan foglalkozzunk vele.*

Ez az, amit már több mint egy évtizede hangoztatok, de kevés ilyen irányú vállalkozásról sikerült tudomást szereznem.

De nézzük mit ír maga *Pápai Imre*, Pápai Sándornak a fia, ennek a kiváló tehénnek a gondozója: „Leírom a Csákó életrajzát; 1936 évi születésű, fajtiszta középnagy termetű, 550 kg körüli súlyú szelíd természetű, igen régi fajta, a nagyapámnak is ebből a fajtából volt. Minden elődje szelíd és jó tejelő volt. De bármennyire jó tejelők is voltak, mégis a nálunk is divatosabb tarkamarha váltotta le őket. Nem is azért, mert talán több vagy egyáltalán jobb tejet adtak, hanem azért, mert ha a vásárba elvittek egy kis rossz, betegségekkel teli tarkaborjút azonnal elkelt, volt rá vevő és megadták az árát, míg a magyar fajta üsző, bármilyen szép is volt, nem kellett senkinek, vevő csak a mészáros volt olcsó pénzen. A Csákónak is három igen szép testvére került a mészáros bárdja alá. A Csákó is csak azért maradt meg, mert nem akart Édesapám a fajtájából kikopni és afféle ridegen nevelt borjú volt. 3 éves korában ellett először, idáig 6 drb. bikaborjút ellett. Ebből 2 darabot nem találtunk alkalmasnak a tenyész-

tésre való felnevelés céljára. 1 drb-t a Földmívelésügyi Minisztérium vásárolt meg ,amely Vencsellőn van tenyésztésben. 1-et pedig a hajdúnánási kísérleti gazdaság vásárolt meg, 2 pedig a tulajdonunkban van. Mikor első borjat ellette, akkor kezdtem szakkönyveket, lapokat olvasgatni, ezek olvasása közben találkoztam a magyar marhával, de a legtöbb helyen csak mint igavonó marhát emlegették, egyik foglalkozott vele csak mint tejelésre is használható marhával, ezen felbuzdulva figyelni kezdtem, hogyan váltakozik a tejhozama. A takarmányhoz mérten a tapasztaltakból megállapítottam, hogy tehenem kiváló takarmányértékesítő, Ig yazután jobb takarmányra fogtam, a fejést teljesen magam vettem át, és már akkor feltudtam fokozni 17.5 literre, pedig fiatal volt és magyar. 1942-ben kezdtem vele komolyan foglalkozni, amikor a pontosan kimért adagokat pontos időben adtam a többi tehenektől teljesen külön, a fejést is pontos időben végeztem."

Évekkel ezelőtt vetettem fel azt a gondolatot, hogy állami borjúakciók révén cseréltessék ki és szaporíttassék a magyar-erdélyi marhaállomány. A borjúakció meg is szervezteteti, évről-évre folytatódik, de sajnos nagyobb mértékben a tarkamarhánál.

Az 1943. évben is mintegy 8000 darab magyartarka fajtájú üszőborjú került cserekiosztásra gyengébb állományú községekben, ahol a tenyésztésre alkalmatlan borjúk levágásra értékesíthetők. Miért nem magyarfajta üszőkkel cserélték föl ezeket?!

Egy következő akció keretében ugyancsak az 1943. évben a Szarvasmarhatenyésztő Szervezetek Országos Szövetsége útján a vármegyei gazdasági felügyelőségek bevonásával mintegy 3000 megfelelő fajtajellegű telivér szimentáli, magyartarka és borzderes vemhes üszőt osztottak ki, kiemelve a szarvasmarhatenyésztés terén különösen elmaradt országrészeket. Ide is magyarfajtát kellett volna vinni!

A harmadik akció 15.000 drb megfelelő fajtajellegű telivér szimentáli magyartarka és borzderes fajtájú növendéküsző kedvezményes árú kiosztását tette lehetővé az előbbi pontban említett szervek bevonásával.

A magyar-erdélyi fajtához tartozó üszők akciós kiosztása csak 1942-ben kezdődött szerény 300 darabos kerettel. 1943-ban népies alföldi és erdélyi magyarmarha szarvasmarhatenyésztésünk minőségi fejlesztése és a kisbirtokosok törzsállományának felszaporítása érdekében egyelőre 500 darab megfelelő fajtajellegű alföldi és erdélyi magyar fajta vemhes- és növendéküsző került kiosztásra.

Örömmel üdvözölhető ez az igazán szerény keretbe szorított üszőakció is ,mert azt mutatja, hogy megvan a hivatalos körökben a megértés ősi kincsünk: magyar-erdélyi szarvasmarhánk javítása és megmentése iránt. A szerény keret arra enged következtetni, hogy egyelőre a hivatalos álláspont is a magyar-erdélyi marha „jelenlegi keretei között" óhajtja kiváló állataink fenntartását, az „ötvenes gulyák" említése pedig az igavonó, erőtermelő jelleg kizárólagos fenntartását mu-

latja. Tejelő irány, illetve erre való törekvés még nem domborodik ki, valamint a hústermelésre sem történik utalás, holott itt van már ennek is a legfőbb ideje!

Most pedig rátérek egy a magyar-erdélyi marha megmentése érdekében írt korábbi cikkemben már említett arra a tényre, hogy 1920-ban alakult nálunk az első szarvasmarhatenyésztési egyesület 1063 tehénnel ,amelyek évi átlagfejése 1743 kg volt. Ez a céltudatos munkával 1933-ban 3370 kg-ra emelkedett, tán mondanom sem kell: a tarkamarhánál, mert a magyar-erdélyi marhát igen csekély kivétellel csaknem kizárólag igavonó jellegében tenyésztették és tartották és még mindig folyt a kipusztítására irányuló munka.

A statisztikát nézve azt látjuk, hogy az ország szarvasmarhaállományában a magyar-erdélyi marha óriási veszteséget szenvedett 1880 óta, az akkori intéző körök végzetes mulasztása és súlyos hibája miatt, amely mindenféle külföldi állatfajtát (tarka, borzderes és lapálymarha); electoral-negretti, rambouillet és friz juhok; saaneni kecske; (brahma, orpington, barneveldi és számtalan egyéb baromfi fajtát) elébe helyezett az ősi fajtáknak. Megtürte, sőt elősegítette, ezeket díjazta, jutalmazta mintegy ösztönözve a tenyésztőket az ősi fajták kiselejtezésére és az idegen fajta tenyésztésére való áttérésére. Igy vált lehetségessé pl. az, hogy míg az erdélyi-magyar marhaállományunk 1880-ban még 90%-át tette ki az ország szarvasmarhaállományának, addig 1924-ben már csak 19%, 1933-ban már csak 13.96%, 1934-ben pedig már csak 12.95%-át tette ki, mert az írtás, a tarka, a borzderes irányra való áttérés még mindig lehetséges volt, ahelyett, hogy a tarkamarha tenyésztésénél követett eljárások kerültek volna a magyar-erdélyi marhánál is alkalmazásra. Erről korábbi cikkeimben már bőven megemlékeztem, most még csak azt említem meg, hogy a tarka és borzderes marha edzettebb nevelésénél és tartásánál a magyar-erdélyinél szokásos eljárások kerültek alkalmazásra.

Visszatérve a tenyésztőegyesületek munkájára (törzskönyvelés, tejellenőrzés) öreg hiba volt ebbe bele nem vonni a magyar-erdélyi marhát is, amely 1920-ban volt olyan jó tejelő, mint a tenyésztőegyesületek munkájába bevont akkori tarkamarha. Természetesen ott, ahol fejték és nem űzték azt a fényűzést, ami a még meglévő és kizárólag igavonó jellegre nevelt tenyészetekben ma is fennáll, hogy a tehén csak addig ad tejet, míg a borját el nem rúgta, azután elapaszt és előáll a gúlyatőgy. Mit jelent ez különösen a mai tej, vaj, sajt és túróinségben, azt külön és jobban kihangsúlyozni fölösleges.

Igen jó példa erre a német birodalmi kísérletügyi intézet säusensteini kísérleti gazdaságban levő murbodeni marha, amelyről, *Tanos Vilma dr.* „Üzemi vonatkozású tapasztalataink ausztriai gazdaságokban" című és a „Köztelek" 1943. évi szeptember 26-án megjelent számában a következőket írja: „A säusensteini kísérletügyi intézethez tartozó rottenhausi gazdaságban murbodeni állományt is láttam. A mur-

bodeni főleg ökrök előállítására szolgáló fajta, hiszen az összes csehországi cukorgyárakban, de Ausztriában is murbodeni ökrök dolgoztak. Tejelés szempontjából eddig tehát teljesen elhanyagolt állomány volt. Most kezdik tejelésre kiszelektálni. Az átlagos tejelőképessége 1800 liter évenkint, de a tej zsírtartalma 4—4.5% között mozog. Arra a kérdésemre, hogy miért kezdenek most a murbodeni kitenyésztésével vesződni, azt válaszolták, hogy sajnos nem áll rendelkezésünkre elég szimentáli anyag, amellyel a murbodenit tenyészterületein helyettesíteni tudnák."

Tanos Vilma dr. egyéb gazdaságokat is bejárt s a tehenek tejhozamáról beszámolva írja: 4467 drb borzderes tehén adott átlagban évenkint 2827 kg. tejet, 106 kg. zsírt,

24.706 drb szimentáli tehén adott átlagban évenkint 2327 kg tejet, 91 kg zsírt,

3216 drb szőke hegyimarha tehén adott átlagban évenkint 1758 kg tejet, 69 kg zsírt.

A szőke hegyimarha alatt a murbodenit kell érteni.

A fentiekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy *ha Ausztriában érdemes a murbodeni kitenyésztéséhez hozzáfogni, úgy nálunk sem kárbaveszett fáradság a magyar-erdélyi marhának a tejelésbe való további és erőteljesebb bevonása a tejellenőrzés fokozottabb kiterjesztése révén.* Másrészt a „magyartarkából" kell Ausztriába exportálni, ott keresett cikk lesz s nálunk ezen az uton teret nyerhet a kipusztuló magyar-erdélyi marha.

Rá kell még a gazdasági kiállításokra mutatnom, amelyeken a „benevezhető állatok" között a magyar-erdélyi marha egyáltalán nincs fölemlítve, mintha az illető vidékeken ebből már irmagnak való sem volna, mint ahogy valószínűleg kiírtották, mert törzskönyvelt vagy törzskönyvelésre előjegyzett szarvasmarha említésekor a gazdaközönség 98%-a kizárólag a tarkamarhára vagy borzderesre gondol, a fiatal gazdanemzedék pedig már maholnap tudni sem fog a magyar-erdélyi marháról. A bármilyen fokú gazdasági intézetek (kezdve az egyetemen és végezve a legszerényebb gazdasági iskolán) szarvasmarhaállománya kizárólag idegen fajta, holott ezeken a helyeken kellene a magyar-erdélyi marha hármas vegyes hasznára rámutatni és ezt a fiatalságnak gyakorlatilag is bemutatni. Az elméleti részben a podoliainak nevezett állatcsaláddal és ennek magyar-erdélyinek nevezett csoportjánál rá kellene mutatni ezeknek a különböző országokban való elterjedtségére, más államok állatállományára gyakorolt hatására, végül a hallgatóságot kellene további ezirányú tudományos kutatásra, vizsgálódásra megfelelő magaságu állami ösztöndíjak juttatásával buzdítani.

Amidőn ismételten rámutatok és utalok a magyar-erdélyi marha érdekében írt korábbi cikkeimben ősi állataink megmentése, nemesítése és fejlesztése iránt fölemlített eljárásokra, őszinte örömmel kell üdvözölni a földmívelésügyi kormánynak egyelőre szerény keretek

között mozgó üszőakcióját, amelynek a jövőben szélesebb alapokra való fektetésétől joggal várható a magyar-erdélyi marhának nemcsak a jelenlegi elterjedtségében és javított állapotban való fenntartása, hanem további terjeszkedésével régi pozíciójának fokozatos visszaszerzése is.

Tóth Arisztid
Makó.

A Duna—Tisza-közi édesvizi mészképződmények.

Régóta ismeretes, hogy a Duna—Tisza-közi homokterület mélyedéseiben, az úgynevezett laposokban a felszín közelében majdnem mindig találhatók meszes rétegek. Gyakrabban laza mésziszapok, vagy mésziszapos homokok, ritkábban pedig többé-kevésbbé szilárd mészkövek.

E képződményeket először *Halaváts*[1] és *Treitz*[2, 3] írták le, újabban *Herke*[4] és *Mihálfz*[5] közöltek összetételükre vonatkozó adatokat.

Tulajdonképen majdnem minden talajszelvényben megtaláljuk ezeknek a képződményeknek a nyomát, illetőleg az ezeknek megfelelő analóg képződményeket, a talaj mészfelhalmozódási szintjében. A széndioxid tartalmú csapadékvizek, főként pedig a növényzet által kiválasztott humuszsavak kioldják a talaj mésztartalmát és ez a lejebb szivárgó oldatból bizonyos szintben kiválik, felhalmozódik.

A Duna—Tisza-közi laposokban ez, a humuszos szint alatti mészfelhalmozódás olyan nagy mértékü, hogy a talaj vázát alkotó kőzetet egészen megváltoztatja, s különálló geológiai képződmény jön létre. Itt már nem egyszerűen a talajszelvény egyik szintjével van dolgunk. Ilyen nagy tömegű karbonátanyag nem származhatott a felette levő humuszos szint kilúgozásából, hanem a lapos nagy kiterjedésü, magasabb fekvésü környékéből oldotta ki a csapadékvíz.

Ha a karbonátanyag finom szemcsék formájában, a talajváz szemcséinek közeiben (többnyire futóhomokban, vagy löszben) válik ki, akkor mésziszapos homok, illetőleg mésziszapos lösz jön létre. Néha a karbonátok kiválása nem különálló szemcsék formájában történik, ha-

---

[1] *Halaváts Gyula:* Az Alföld Duna—Tisza közötti részének földtani viszonyai. (M. Kir. Földtani Intézet Évkönyve. XI. kötet, 103—173. l.) Budapest, 1894.

[2] *Treitz Péter:* Szeged és Kistelek vidéke. (Magyarázatok a Magyar Korona országainak részletes agrogeológiai térképéhez.) Budapest, 1905.

[3] *Treitz Péter:* Soltvadkert—Halas városok határának földtani leírása. (M. Kir. Földtani Intézet Jelentése 1903-ról. 184—205 o.) Budapest, 1904.

[4] *Herke Sándor:* Szeged—Kiskunhalas környéke belvizes és szikes területeinek talajviszonyai. (A Magyar Szikesek. A M. Kir. Földmívelésügyi Minisztérium kiadványai. Vízügyi Műszaki Csoport. 2. sz. 35—97. o.) Budapest, 1934.

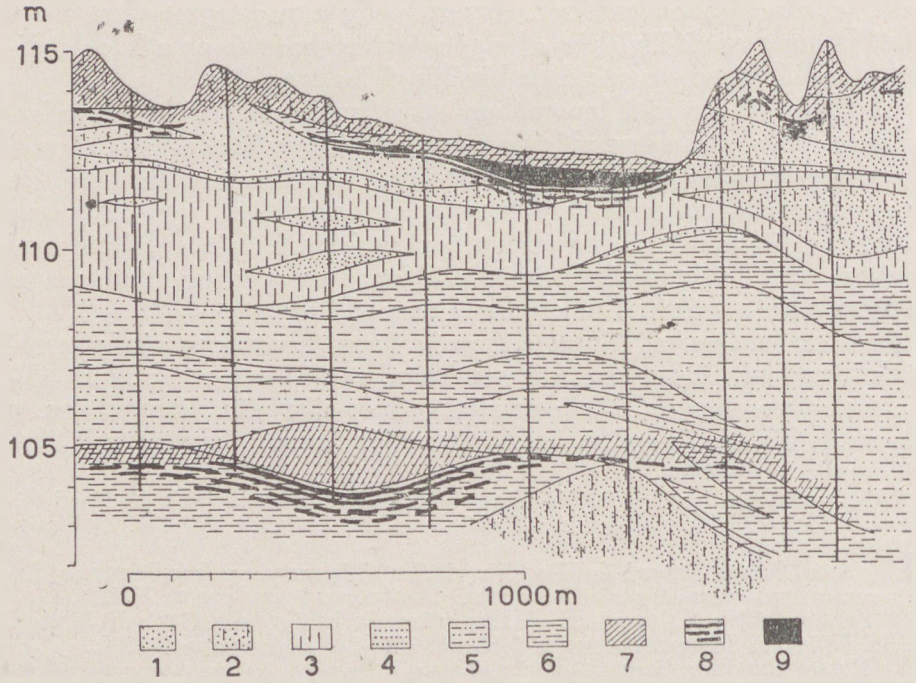
[5] *Mihálfz István:* Különböző fajsúlyú ásványokból álló kőzetek iszapolásáról. (Földtani Közlöny LXVII. kötet, 10—12. füz. 257—270. o.) Budapest, 1938.

nem összefüggő, szilárd karbonát cementezi össze a homokszemeket. Így kemény, meszes homokkő jön létre, vagy, ha a mészkiválás a homokhoz képest nagyobb mennyiségü, homokos mészkő.

Különösen erős a mészkiválás az olyan mélyebb laposokban, amelyekben valamikor nagyobb, állandóbb vizű tó, mocsár volt, amiről a felszíni humuszos réteg tőzeges volta tanúskodik. Ilyenkor többnyire csak kevés homokot tartalmazó, tiszta mészíszapot találunk a tőzeges, humuszos réteg alatt. Színe, minél tisztább, annál fehérebb. A humuszos szint közelében szürkére színeződött, lentebb mind fehérebb s legalul lassan átmegy az alatta levő képződménybe, többnyire homokba. A tiszta mészíszapot szokás tavikrétának is nevezni, a népi elnevezése pedig székföld, vagy csapóföld.

A szilárd mészkő ritkábban fordul elő s mindig vékonyabb rétegekben. Néha csak pár centiméter vastag s az ½ m-t sohasem haladja meg. Gyakran találjuk benne vízi csigák héjait és likacsokat, amelyeket a vízi növényzet utólag elpusztult részei hagytak benne. E likacsokról darázskőnek is nevezik egyes vidékeken.

Rétegtani helyzet. A felszíni, illetőleg felszínközeli édesvizi me-

1. ábra. Szelvényrészlet a tervezett Duna—Tisza csatorna vonalából, Kecskeméttől ÉK-re. 1: Futóhomok. 2: Löszös homok. 3: Lösz. 4: Vízben lerakódott homok. 5: Iszapos homok. 6. Iszap. 7. Humuszos rétegek. 8: Mészíszapos rétegek. 9. Mészíszap. (100×-os túlmagasítás.)

szeken kívül ismerünk olyanokat is, amelyek mélyebb szintekben találhatók. A Duna—Tisza-csatornai kutatófurások különösen jó alkalmat adtak ezek megfigyelésére.[6] E fúrások alapján készült a mellékelt szelvény, amelynek alapján az édesvizi meszek földtani korára is következtetéseket vonhatunk le. (1. ábra).

A furások által feltárt legrégibb képződmény buckákba települt futóhomok, amely az utolsó előtti glaciálisnak (Riss), vagy az utolsó glaciális utolsó előtti jeges szakaszának (Würm II.) a képződménye. Ezekre a homokokra interglaciálisnak, vagy interstadiálisnak megfelelő vízi származású iszapok és homokok települnek, ezekben rég humuszos szint jelentkezik, alján meszes rétegekkel. Erre újra colikus sorozat következik: a legfelső lösz és a vele egy komplexumot alkotó löszös homok és futóhomok: az utolsó glaciálisnak, (Würm), vagy ennek utolsó, III-ik előnyomulásának megfelelő képződmények. Ezek egyszersmind a pleisztocén legfiatalabb lerakódásai. A legfelső futóhomok ugyanis már óholocén, amit legjobban mutat az, hogy a löszsorozat kierodált felszínére települ. Ezt a mellékelt ábra nem mutatja, de a csatorna vonalának több egyéb helyén meglehetett állapítani. A futóhomok jelenlegi klimánk alatt nem képződhetett, mint arra már rá mutattam,[7] mert ez a klima mérsékelt-nedves voltánál fogva nem alkalmas ilyen nagy tömegü futóhomok képződésére. Ilyen, pleisztocén uráni száraz időszakot mutatott ki *Solger*[8] az északnémet síkságon s azt düne-időnek nevezi, szemben az utána következő „humusz-idő"-vel. A pleisztocénvégi és pleisztocén utáni rétegekbe zárt pollenszemek vizsgálata[9] szerint a pleisztocén végét jelentő utolsó eljegesedést fenyőflóra jellemzi, erre következett egy száraz, meleg időszakot feltételező „mogyoró-korszak", s erre még mindig meleg, de nedvesebb „tölgy-korszak", végül pedig a mai klimánknak megfelelő, mérsékelt-nedves „bükk-korszak", amelynek első fele még valamivel nedvesebb volt, mint a jelenlegi klimánk.

Ezek szerint a mi fiatal futóhomokunk képződését minden valószínűség szerint a Solger-féle düne-időbe, illetőleg a pollenanalitikusok szerinti mogyoró-időbe kell helyeznünk. A felső meszes rétegek az ezen időből való homok fölött következnek. A Mogyoró-idő végét *Milanko-*

---

[6] *Mihältz István:* A tervezett Duna—Tisza-csatorna vonalának földtani viszonyai. (Megjelenendő a Földmívelésügyi Minisztérium Kiadványaiban)

[7] *Mihältz István:* A Duna—Tisza-közi futóhomok. (Földtani Értesítő, III. kötet, 4. sz.) Budapest, 1938.

[8] *Solger E.:* Das grenzmärkische Gelände als Urkunde der Erdgeschichte. (Abhandlungen und Berichten der Naturwissenschaftlichen Abteilung der Gränzmärkischen Gesellschaft zur Erforschung u. Pflege der Heimat.) Schneidemühl, 1927.

[9] *Zólyomi Bálint:* Tízezer év története virágporszemekben. (Természettudományi Közlöny, 68. köt., 19—20. sz.) Budapest, 1936.

vics[10] és *Bacsák*[11] csillagászati alapon végzett számításai alapján Kr. e. 5000 évre becsülhetjük. Valószínű, hogy a meszes rétegek kiválása már a mogyoró-kor végén megindulhatott, talán a tölgy-korszakban is tartott. A bükk-korszak első felére, mint legnedvesebb időre kell számítanunk a humuszos, tőzeges iszapok keletkezését. Ott, ahol nagyobb vastagságú, tiszta mésziszap van a humuszos réteg alatt — mint a szelvényben ábrázolt felső meszes szintben is — határozottan látszik, hogy a humuszos réteg a mésziszap lerakódása után képződött. Itt nem kielégítő az a magyarázat, hogy a felszíni rétegekből a humuszosodás révén kioldott karbonátok vándoroltak le a humuszos szint alá. Ilyen nagy mennyiségü karbonát csak nagy terület kilúgozásából keletkezhetett, mint azt már előbb is hangsúlyoztuk. A környékbeli magasabb homok és lösz felszínére hullott CO_2 tartalmú csapadékvíz kioldotta a Ca és Mg karbonátokat, s ezek az oldatok állandóan szivárogtak a legmélyebb területek: a laposok felé, ahol a felszínre jutottak ki. Eddig a talajszemcsék közeiben vándorolt víz meg tudta őrizni a CO_2 feleslegét, itt azonban, a nyilt víz szabad felszínén könnyen elillanhatott. A vízi növények is vontak el széndioxidot asszimilálás céljára, de a mogyoró-tölgy-korszak meleg klímája alatt egyszerűen a tó vizének a felmelegedése is elősegíthette a CO_2 eltávozását, s a víz párolgása következtében az oldat koncentrálódását. A másik módja a karbonátok kiválásának, amit már *Herke*[4] is említ, hogy ezekben a tavakban a nátriumkarbonát is koncentrálódik a bepárolódás következtében, a szódás vízben pedig a Ca és Mg karbonátok kicsapódnak.

Mindezek a folyamatok intenzívebben működhettek a mainál melegebb, szárazabb időszakban, amilyen a mogyoró-kor vége és az azt követő tölgy-kor volt. A mésziszapok, mészkövek lerakódásának megszűnése s helyette a humuszos, tőzeges iszap lerakódásának megindulása azt jelenti, hogy nedvesebb időszak állott be, ez pedig nem lehetett más, mint a bükk-korszak első fele, amely a fenti számítások szerint Kr. e. 2000—800-ig tartott. Ebben a korban volt a legnagyobb és legállandóbb a víz, tehát legjobb alkalom a lápok, mocsarak keletkezésére. Ekkor lehetett legdúsabb a szárazföldi vegetáció is és boríthatta Alföldünket a legtöbb erdő. A szikesedés folyamata, amely a mogyoró-tölgy korban a legerősebb volt, most megszünt, vagy legalább is megcsökkent.

Kr. e. 800 tájától a klima ismét kissé kontinentálisabb lett, gyengült a laposok mocsárjellege, megfogytak az alföldi erdők s új életre kelt a szikesedés folyamata. Ez a mai klimánk jellege, de ennek kiha-

[10] *Milankovics M.*: Mathematische Klimalehre und astronomische Theorie der Klimaschwankungen. (Handbuch der Klimatologie. Bd. I., Teil A.)

[11] Bacsák György: Az interglaciális korszakok értelmezse. (Az Időjárás. 44. k.) Budapest, 1940.

tásait most már emberi tényezők is befolyásolták. (Erdőirtások, legeltetés, vadvizek lecsapolása).

Az itt vázolt felső és az alsó meszes szintek időbeli megjelenése között feltűnő az analógia. Mindkettő egy-egy száraz korszak végén jelenik meg, s mindkettő fölött nedvesebb időszakot jelölő humuszos szint található.

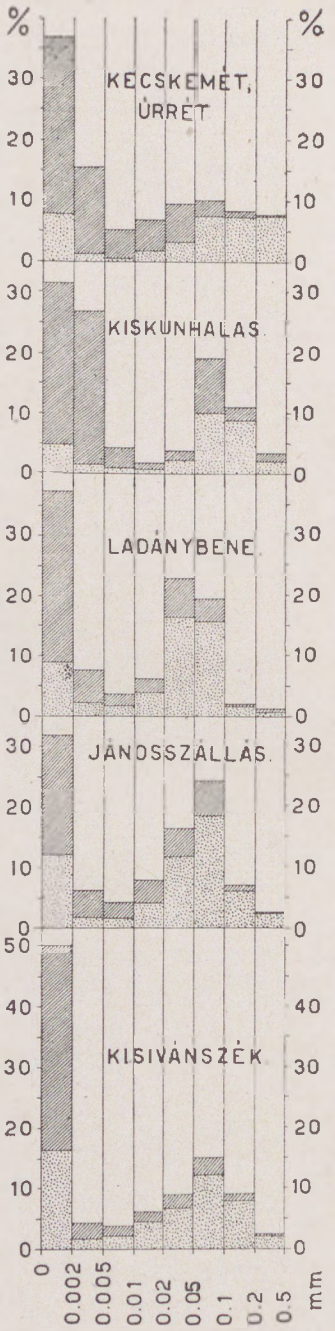
Mechanikai összetétel. Mint említettem, két féle meszes képződményt ismerünk: A laza, finom szemcsékből álló mésziszapokat és az összeálló, kemény mészköveket. A mésziszapok vízben könnyen szuszpendálhatók s így tanulmányozhattuk ezek szemnagyság szerinti összetételét is. Az iszapolásokat Atterberg-féle módszerrel végeztük, a Stokes-képlet alapján számított esési időkkel. A vizsgálatok eredményeit az alábbi táblázat és a 2. ábra tünteti fel. Minden szemnagyságfrakcióból meghatároztuk a sósavban oldható részt is, amely durva közelítéssel a karbonátok mennyiségét adja.

Ha a teljes anyag szemnagyságeloszlását tekintjük, a különböző szemnagyságú részekben két maximumot találunk. Az egyik a legfinomabb, 0,002 mm-nél kisebb részekre, az agyag-frakcióra esik, a másik pedig a 0.01—0.1 mm-es, finomszemü homoknak megfelelő részére. A két tetőzést megmagyarázza a sósavban oldhatatlan (homok-) rész és a karbonát-rész aránya az egyes frakciókban. A legfinomabb részt ugyanis uralkodó tömegében a karbonátanyag alkotja s a durvább frakciók felé a karbonát mennyisége állandóan csökken. Ezt legjobban ellenőrizhetjük a táblázat 3-ik oszlopából, ahol az egyes szemnagyságrészletek oldhatatlan mennyisége van feltüntetve. Kissé eltér ettől a szabálytól némelyik anyagban a legfinomabb és a legdurvább frakció. A két maximum a két féle anyag keveredésének a jele. A 0.05—0.1 mm közé eső rész annak a homoknak az uralkodó szemnagysága, amelynek a közeiben a karbonátszemcsék kiváltak, a karbonátszemcsék pedig a 0.002 mm-nél finomabb részek uralkodó tömegét alkotják s ennek megfelelőleg itt mutatnak erősen kiugró maximumot. A legdurvább részletben azért esik vissza kissé a homokrész a karbonátrészhez képest, mert ebben a frakcióban már sok az apró mészkonkréció; ezek alkotják a 0.2—0.5 mm-es szemcsék egy részét.

Vegyi összetétel. Az újabb időben olyan adatok kerültek nyilvánosságra,[4], [5] amelyekből az tűnik ki, hogy a Duna—Tisza-közi édesvízi mészképződmények nem tiszta mészkarbonátok, hanem bennük jelentékeny mennyiségű magnéziumkarbonát is van. Érdemesnek látszott ezért lehetőleg nagyobb területről gyűjtött, nagyobb számú minta elemzését elvégezni, hogy e képződmények összetételét közelebbről megismerjük, s megtudjuk, hogy van-e az összetételben valami regionális törvényszerűség.

Az elemzéseket részben a szegedi Egyetemi Földtani Intézetben

	LELŐHELY	ANYAG	HCl-ben oldhatatlan	$CaCO_3$	$MgCO_3$	Egyéb	$CaCO_3$: $MgCO_3$
	Mésziszapok						
	Szegedtől Ny-ra, Domaszék vidéke.						
1	Kisivánszék laposa, az iskolától É-ra 1.5 km, 30 cm. mélységből.	Fehéresszürke, mésziszapos homok.	60.01%	30.06%	9.80%	0.13%	3.06 : 1
2	Domaszéki lapos ÉK oldala, Katona Kálmán tanyája m. 50. cm mélys.	Szürkésfehér, finomhomokos mészisza.	58.10%	28.78%	8.20%	4.92%	3.51 : 1
3	Kisivánszék D része, iskolától É 400 m, 40 cm. mélységből.	Szürkésfehér, mészisza pos homok.	70.12%	23.10%	6.16%	0.62%	3.74 : 1
4	Domaszéki állomástól É 1 km, a lapos DNY részén, 60 cm mélys.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	52.40%	38.12%	6.17%	3.31%	6.17 : 1
	Szegedtől ÉNY, Jánosszállás, Kistelek, Kiskunhalas vidéke.						
5	Jánosszállási fürdőtől NY 1 km. 60 cm mélységből.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	51.55%	25.00%	18.97%	4.49%	1.31 : 1
6	Kiskunhalastól K, Wolf-major melletti lapos. 30 cm mélys.	Fehér, tiszta mészisza p.	9.91%	64.02%	23.00%	3.07%	2.78 : 1
7	Kömpöctől É Fazekas J. tanyája mellett.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	47.76%	34.42%	11.72%	6.16%	2.93 : 1
8	Kistelek, vasútállomás melletti vályogvető gödrök É része.	Fehéresszürke, erősen homokos mészisza p	63.60%	23.50%	6.75%	6.15%	3.48 : 1
	Kecskeméttől DNY, Kecskemét és Izsák közt.						
9	Kecskeméttől DNY, Ballószeg É része. 25 cm mélységből.	Szürke, humuszos, mészisza pos homok.	78.52%	10.61%	8.27%	2.60%	1.28 : 1
10	Kecskeméttől DNY, Kővágó-tó D részén, az árokban. 45 cm mélys.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	48.02%	21.38%	15.90%	4.72%	1.34 : 1
11	Kecskeméttől DNY, Ballószeg, Szappanos-tanya.	Fehéresszürke, kissé humuszos hkos mészisza p	41.50%	33.50%	24.80%	0.20%	1.35 : 1
12	Kecskeméttől DNY, Kővágó-tó D része, 55 cm mélys.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	38.40%	45.51%	13.49%	2.60%	3.37 : 1
13	Kecskeméttől DNY, Ágasegyháza K része, Tóth Sándor tanyája.	Szürke, mészisza pos, finom homok.	72.60%	16.51%	4.74%	6.15%	3.48 : 1
14	Kecskeméttől DNY, Talfája, 40 cm mélységből.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	60.02%	31.05%	5.47%	3.46%	5.67 : 1
	Kecskeméttől É és ÉK.						
15	Urrét laposa, az iskolától DK, 40—80 cm mélys.	Fehér, tiszta mészisza p.	26.41%	38.43%	30.28%	4.88%	1.26 : 1
16	Borbás-düllő, Héjjas-major K részén, mocsaras mélyedésben. 640 cm.	Fehéresszürke, finomhomokos mészisza p.	58.07%	24.13%	14.64%	3.16%	1.64 : 1
17	Ladánybene, 50 cm mélységből.	Fehér, homokos mészisza p	55.74%	25.82%	14.29%	4.44%	1.80 : 1
18	Urréti iskolától D-re levő laposon, 970—1000 cm mélys.	Sárgásfehér, finomhomokos mészisza p.	55.98%	26.50%	12.27%	5.25%	2.16 : 1
	Pusztaszentkirály, (Kecskemét és Kécske közt)						
19	Feketehalomtól K 3 km, Csontos János rétjén. 60—80 cm mélys.	Szürkésfehér, mészisza pos homok.	71.66%	16.75%	10.79%	0.80%	1.55 : 1
20	Felső Szentkirály, Tormási L. tanyájától É 300 m, 80 cm mélys.	Fehér, erősen mészisza pos homok.	64.10%	21.71%	12.09%	2.80%	1.79 : 1
21	Szolnoki és nagykőrösi út kereszteződésétől ÉK 1 km, 740—840 cm.	Sárgás-szürkésfehér, finomhomokos mészisza p	46.33%	33.85%	16.52%	3.20%	2.05 : 1
22	Veres Károly tanyájától D, 120—160 cm mélységből.	Sárgásfehér, kissé homokos mészisza p	35.54%	40.72%	19.82%	3.92%	2.05 : 1
	Ujkécskétől ÉNY.						
23	Dr. Bárány László legelőjén, 120—170 cm mélységből.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	52.64%	29.83%	16.02%	1.51%	1.86 : 1
24	Árkus-düllő, Bagó Mária szántóföldje. 130—160 cm mélys.	Szürkésfehér, homokos mészisza p.	42.00%	41.23%	14.24%	2.50%	2.89 : 1
	Mészkövek						
	Kiskundorozsma.						
1	Öreghegy DNY oldalán.	Világosszürke, likacsos, kemény mészkő.	64.20%	31.40%	2.95%	1.45%	10.64 : 1
	Kistelek környéke.						
2	Kömpöc, Fazekas István tanyája mellett.	Szürkésfehér, kemény, likacsos mészkő.	24.10%	68.50%	5.90%	1.50%	11.61 : 1
	Kiskunhalas környéke.						
3	Wolf-major melletti lapos. Mészisza p közt 10—15 cm-es darabok.	Szürkésfehér, likacsos laza mészkő.	23.10%	66.35%	4.33%	6.42%	15.31 : 1
	Kiskunfélegyháza.						
4	Paphalom Dobos-tó felöli oldala.	Világosszürke, okkerfoltos, likacsos mészkő.	15.98%	73.50%	10.46%	0.03%	7.03 : 1
	Kecskeméttől DNY.						
5	Kiskőrösi út, Orgoványtól 1 km.	Fehéresszürke, homokos mészkő.	36.58%	44.02%	17.28%	2.12%	2.55 : 1
6	Orgoványtól É, Nyakvágó DK része.	Sárga, homokos mészkő.	59.51%	34.10%	4.99%	1.40%	6.80 : 1
	Ujkécske.						
7	Ujkécskétől ÉNY 2.5 km, Árkus-düllő, Szépe Dénes szántóföldje.	Világosszürke, okkerfoltos mészkő, sok Planorbissal.	23.66%	61.74%	7.66%	6.94%	8.50 : 1

2. *ábra.* Mésziszapok mechanikai összetétele. Pontozott terület: Sósavban oldhatatlan rész. Vonalozott terület: Sósavban oldható rész. (Karbonátok.)

Mésziszapok szemnagyságszerinti összetétele.

Szemcse-átmérő mm	Kecskemét, Urrét			Kiskunhalas, Wolf-major			Ladánybene		
	Teljes anyag	HCl-ben oldhatatlan		Teljes anyag	HCl-ben oldhatatlan		Teljes anyag	HCl-ben oldhatatlan	
		az egész anyagból	a frakcióból		az egész anyagból	a frakcióból		az egész anyagból	a frakcióból
0—0.002	36.85%	7.77%	21.10%	31.35%	4.99%	15.91%	37.20%	8.85%	28.08%
0.002—0.005	15.50	1.12	7.24	26.72	1.04	3.87	7.58	2.26	29.80
0.005—0.01	5.21	0.51	9.80	4.33	0.66	15.22	3.65	1.73	47.49
0.01—0.02	6.94	1.73	25.00	1.60	0.75	47.10	6.13	3.81	62.15
0.02—0.05	9.60	3.16	33.00	3.58	2.19	61.20	22.89	16.40	71.60
0.05—0.1	10.00	7.34	73.40	18.91	9.96	52.68	19.40	15.52	80.00
0.1—0.2	8.27	7.19	87.00	10.08	8.81	87.40	1.95	1.72	88.00
0.2—0.5	7.65	7.10	92.81	3.30	1.98	60.00	1.24	0.62	52.97
	100.02			99.87			100.04		

Szemcse-átmérő mm	Jánosszálás			Kisivánszék		
	Teljes anyag	HCl-ben oldhatatlan		Teljes anyag	HCl-ben oldhatatlan	
		az egész anyagból	a frakcióból		az egész anyagból	a frakcióból
0—0.002	31.72%	12.20%	38.50%	50.02%	16.29%	32.50%
0.002—0.005	6.21	1.69	27.25	4.46	1.64	36.41
0.005—0.01	4.35	1.64	37.58	3.90	2.13	54.60
0.01—0.02	7.89	4.11	52.10	6.04	4.05	67.00
0.02—0.05	16.25	11.79	72.60	9.00	6.62	73.65
0.05—0.1	24.10	18.23	75.64	15.00	12.15	80.98
0.1—0.2	6.99	6.06	86.75	8.98	7.75	87.40
0.2—0.5	2.47	2.23	90.50	2.46	2.18	88.70
	99.98			99.86		

levő régebbi gyűjtésekből (*Szentpétery Zsigmond, Bodacz Ilona* és *Mihált István* gyűjtései), részben újabb, saját gyűjtéseinkből végezte *Mihálttzné, Faragó Mária*. A vizsgálatok elvégzését az Országos Ösztöndíjtanács által adományozott belföldi kutatási ösztöndíj tette lehetővé, amiért az illetékeseknek ez úton is hálás köszönetet mondunk.

Mint említettük, ezek a karbonátanyagok a futóhomokterület mélyedéseiben levő szikes tocskában, vagy a felszín alatt, a talajvízben váltak ki, a homokszemek közeiben. Így a homok-, vagy löszszemcsék kötőanyagává vált a mészkő, vagy a laza mésziszap. A karbonátokon kívüli egyéb anyag tehát nem tartozik e képződmények tulajdonképeni anyagához, annak a jelenléte a karbonátos kőzetben esetleges, nem törvényszerű. A homok, lösz, vagy iszap, amelynek a hézagaiban a meszes képződmények lerakódtak, vagy amelyet lerakódás közben hordott beléjük a szél, e képződményeknek csak mintegy a vázát alkotja. Ezért a nemkarbonát anyagokra kiterjedő elemzés felesleges volna, sőt az összetétel képét zavarosabbá tenné. A teljesség kedvéért csupán a sósavban oldhatatlan váznak a karbonátokhoz való viszonyát adjuk meg. Természetesen, a karbonát- és nemkorbonát anyagoknak ilyen módon való elkülönítése nem egészen szabatos, mert a homoknak vannak eredeti karbonátszemcséi is. Ezen kívül mint a táblázatból láthatjuk, az oldhatatlan maradékon és a karbonátokon kívül van még kevés, sósavban oldható anyag is. Ez utóbbinak jelentékeny mennyisége vashidroxid, amely sokszor egészen sárgára festi a mészkövet. Van ezenkívül vasoxid és vasoxidul is e képződményekben, mint azt Treitz[3] elemzéséből tudjuk. Az olyan anyagokban, amelyekben a nemkarbonát rész finom szemcséjü, 4—6%-ot is elér a sósavban oldható egyéb anyag. A finomabbszemü üledékekben ugyanis nagyobb mennyiségben vannak a könnyebben megtámadható hidroszilikátok, de ezen kívül finomszemű állapotban egyéb szilikátokat is megtámad a sósav.

A sósavban oldhatatlan rész, tehát az az anyag, amelynek közeiben a karbonátanyag kicsapódott, természetesen igen változó mennyiségű. A *mésziszapokban* a legkisebb mennyiséget találtuk a Kiskunhalas melletti, tiszta, fehér mésziszapban (9.91%) és legnagyobbat a Kecskemét-környéki Ballószegről való, humuszos, mésziszapos homokban (78.52%). Az eredeti homok és az utólag kivált karbonátrész tehát a legváltozóbb összetételben keveredtek egymással. E keveredés aránya szerint nevezhetjük el az illető képződményt is. Az oldhatatlan anyagoknak az összes mésziszapokból számított középértéke 52.12%.

A *mészkövek* között ezzel szemben a legnagyobb mennyiségü oldhatatlan anyag 64.20%, a legkisebb 15.98%, a középérték pedig 35.30% volt. Az értékek nem ingadoznak olyan tág határok között, mint azt a mésziszapokban láttuk, de a középérték lényegesen kisebb. Úgy látszik, a mészkövek inkább nyílt vizekben rakódtak le, a mésziszapok

között pedig több van olyan, amely a felszín alatt, a homok szemcséi közt vált ki.

A karbonátmeghatározások *Dr. Arany Sándor* mezőgazd. főisk. tanár úr szíves tanácsai alapján *Maucha R*[12] munkájában leírt káliumpalmitátos titrálási eljárással készültek. Az így meghatározott kalcium- és magnéziumkarbonáton, valamint a sósavban oldhatatlan részen kívüli egyéb oldott anyag mennyiségét külön tüntetjük fel.

A vegyi vizsgálat tulajdonképeni célja a két féle karbonátnak az édesvizi meszekben való szerepének tisztázása volt. Az ezt feltüntető végeredményt a táblázat utolsó oszlopában látjuk, a $CaCO_3$ és $MgCO_3$ viszonyában.

A mésziszapok között legnagyobb mennyiségű magnéziumkarbonátot találunk a Kecskemét-környéki Urrétről származó fehér mésziszapban. Itt 1.26 rész $CaCO_3$ esett 1 rész $MgCO_3$-ra. Legkevesebb $MgCO_3$volt a Szeged-környéki Domaszékről való szürkésfehér, homokos mésziszapban. (6.17:1). Az eddigi adatok szerint nincs különbség a Ca és Mg aránya tekintetében a tisztább és homokosabb mésziszapok között. A kecskeméti Ballószegről való 78.52% homokot tartalmazó anyagban pl. majdnem ugyanannyi a Mg viszonylagos mennyisége, (1.28:1), mint az előbb említett, csupán 26.41% homokot tartalmazó úrréti mésziszapban.

A mészkövekben lényegesen más a karbonátok aránya, mint a mésziszapokban. A legtöbb magnéziumot tartalmazott egy Kecskemét-környéki, Orgoványról való mészkő, ebben 2.55 rész $CaCO_3$ esett 1 rész $MgCO_3$-ra. Ebben azonban kivételesen nagy volt a magnézium mennyisége a többi mintákéhoz képest. A legkevesebb magnéziumot tartalmazó, Kiskunhalas környéki mészkőben 15.31:1 volt az arány. Még feltűnőbb a különbség, ha az átlagértékeket nézzük. A mésziszapokban ezt 2.61-nek, a mészkövekben pedig 8.91:1-nek találtuk. A mésziszapoknak $MgCO_3$-ban való gazdagabb volta tehát feltünő. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatba foglaljuk a legjellemzőbb csúcs- és átlagértékeket:

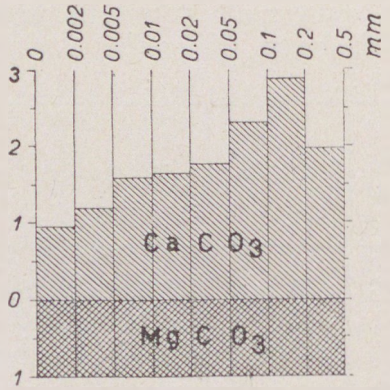
	HCl-ben oldhatatlan	$CaCO_3$	$MgCO_3$	Egyéb	$CaCO_3$:$MgCO_3$
Mésziszapok					
Maximum	78.52 %	6402 %	30.28 %	6.16 %	6.17 : 1
Minimum	9.91	106	4.74	0.13	1.26 : 1
Közép	52.12	30.18	13.51	3.38	2.60 : 1
Mészkövek					
Maximum	64.20	73.50	17.28	6.94	15.31 : 1
Minimum	15.98	31.40	2.95	0.06	2.55 : 1
Közép	35.30	54.23	6.22	2.84	8.91 : 1

[12] *Maucha Rezső:* Winkler Lajos vízvizsgáló módszereinek alkamazása a limnológiában. (Az Országos Halászati Egyesület kiadása) Budapest, 1929.

Egyik mésziszapban megvizsgáltuk még a Ca és Mg karbonátok mennyiségét az egyes szemnagyságfrakciókban. Az eredményeket az alábbi táblázat adja:

szemcse-átmérő mm	$CaCO_3$	$MgCO_3$	$CaCO_3$:$MgCO_3$
0—0.002	9.51%	10.17%	0.94 : 1
0.002—0.005	15.02	13.41	1.19 : 1
0.005—0.01	4.94	3.14	1.57 : 1
0,01—0.02	4.99	3.09	1.62 : 1
0.02—0.05	2.11	1.20	1.76 : 1
0.05—0.1	1.59	0.69	2.30 : 1
0.1 —0.2	1.09	0.38	2.87 : 1
0.2 —0.5	0.93	0.47	1.98 : 1
Összesen :	40.18	32.55	

A táblázat első két oszlopában a két féle karbonát százalékos mennyiségét, a harmadikban pedig egymáshoz való viszonyát látjuk. A $MgCO_3$ viszonylagos mennyisége legnagyobb a legfinomabb szemnagyság-részletben, innen a durvább részek felé mind kisebb, csupán a legdurvább frakcióban emelkedik újra kissé a magnézium mennyisége. Kétségtelen tehát, hogy a $MgCO_3$ finomabb szemcsék alakjában vesz részt a mésziszap összetételében, mint a $CaCO_3$. A legdurvább szemü részlet kissé nagyobb magnéziumtartalma onnan van, hogy ez a frakció már nem csak különálló kalcit- és dolomitszemcsékből áll, hanem ezek a szemcsék apró konkréciókká álltak össze s ezek a konkréciók alkotják a frakció egy részét.

3. ábra. A kalciumkarbonát mennyisége a különböző szemnagyságú frakciókban, 1 rész magnéziumkarbonáthoz viszonyítva.

A magnézium nagyobb szerepe a finom frakciókban azt is eredményezi, hogy a legfinomabb frakcióknak legnagyobb a fajsúlya, a durvábbaké pedig fokozatosan kisebb. Egy Szatymazról való mészíszapban, amelynek vízben mért fajsúlya 2.740 volt, az egyes frakciók fajsúlyai a következő adatokat mutatták: 0—0.005 mm: 2.815, 0.005—0.02mm : 2.752, 0.02—0.05 mm: 2.742, 0.05—0.1 mm: 2.704, 0.1—0.2 mm: 2.670.

Összefoglalva a vegyi összetételből levonható tanulságokat, legelőször is megállapíthatjuk, mint legáltalánosabb tünetet, hogy a Duna—Tisza-közi édesvízi mészképződményekben a kalciumkarbonáton kívül jelentős szerepe van a magnéziumkarbonátnak is. Ezek a képződmények sok esetben már mészkő, mészíszap néven nem is nevezhetők, mert összetételük a dolomitének felel meg. A ma általánosan uralkodó felfogás szerint a Duna—Tisza közének szélhordta lerakódásai a Duna hordalékából származnak. A Duna hordalékába pedig ugyancsak nyugatról, a dunántúli középhegység meszes, dolomitos kőzeteiből kerülhetett az a nagy mennyiségü kalcium- és magnéziumkarbonátot tartalmazó finom törmelékanyag, amelyből való kioldással és újra való lerakódással képződhettek ezek a karbonátos rétegek.

A Kalcium- és magnéziumkarbonát viszonylagos mennyiségében az eddigi adatok alapján nem lehetett regionálisan jelentkező szabályosságot kimutatni. A Duna—Tisza közének egész területéről vannak adataink, de ezekben nem látszik nagyvonalú törvényszerűség a vegyi összetétel tekintetében. Néha egy kisebb vidék képződményei hasonló összetételűek, (pl. a szegedi Domaszék-környékiek), néha azonban egymáshoz közel eső pontokon is erősen eltérő összetételt találunk. Ugy látszik tehát, hogy a karbonátok kiválásának mikéntjét a helyi viszonyok szabják meg. Vagyis a törvényszerűség nem a karbonátok származásának alapjául szolgáló törmelékes anyag összetételében keresendő — ez adhatna ugyanis okot a nagy területre kiterjedő szabályosságra — hanem az oldatból való kiválást szabályozó helyi viszonyokban, mint azt alább látni fogjuk.

A másik általános jellegü megállapítás, hogy a mészíszapokban, tehát a laza szemcsékből álló karbonát-lerakódásokban lényegesen nagyobb a magnéziumkarbonát mennyisége, mint a szilárd mészkövekben. E helyzet magyarázatánál önként kínálkozik az az analógia, hogy a tengeri származású dolomitokat gyakran találjuk porrá széteső, vagy legalább is könnyen porlós állapotban. Ezt a megjelenést gyakran (pl. a Budai-hegységben) utólagos hidrotermális hatásra vezetik vissza, de egyes kutatók szerint vannak eredetileg laza állapotban képződött dolomitok is. Ezzel szemben a porlékony állapotú mészkövek jóval ritkábbak. A dolomitok, vagy mondjuk, a nagyobb magnéziumtartalmú karbonátkőzetek tehát, hajlamosabbak a porlékony állapotban való ki-

képződésre, mint a tisztábban kalciumkarbonátból álló kőzetek. Ez, a tengeri karbonátkőzeteknél ismert tünet tehát, úgy látszik, bizonyos esetekben jelentkezik az egészen más viszonyok között képződött édesvizi származású karbonátkőzetek körében is.

Közelebbről megmagyarázza azonban a két féle édesvizi mészképződmény közti különbséget azok keletkezése. Már említettük, hogy azoknak a laposoknak, semlyékeknek a vize, amelyekben a mésziszapok találhatók, a legtöbb helyen többé-kevésbbé szódás. Ilyeneknek kellett lenniök ezeknek a vizeknek — valószínűleg még nagyobb mértékben — a mogyoró-tölgy korszakban is, amikor a meszes rétegek lerakódtak. Mikor a környező homokdombokból a lapos felé szivárgó Ca és Mg hidrokarbonátot tartalmazó csapadékvíz a szikes, szódás tócsába beleszivárog, ebben a karbonáttartalom valószínűleg hirtelen csapódik ki, finom szemcsék formájában. A több magnéziumkarbonátot tartalmazó szemcsék finomabb voltából arra következtethetünk, hogy a $MgCO_3$ gyorsabban csapódik ki, mint a $CaCO_3$. Innen a mésziszapok nagyobb Mg tartama. Ott, ahol a lapos vize nem volt szódás, vagy csak olyan mértékben volt az, hogy a karbonátokat nem csapta ki, ott ezek kiválása csak lassan, a vízi növényzet CO_2 elvonó hatása és a CO_2 feleslegének a felszínen való elillanása következtében állott be. A lassú kiválás következménye volt az, hogy itt összeálló mészkő keletkezett. A mészkövekben gyakran találjuk növényi szárak, levelek lenyomatait és majdnem mindig vízi csigák héjjait is, a mésziszapokban pedig majdnem sohasem. Ez is arra mutat, hogy ott, ahol a mészkő rakódott le, szódamentes, vagy csekély szódatartalmú volt a víz, amely nem akadályozta a növényi és állati életet, a mésziszapok lerakódásának a helyén, illetőleg idején pedig olyan nagy fokú volt a szódatartalom, hogy az a szerves életet is meghiúsította.

Dr. Mihálfz István és *Dr. M. Faragó Mária* Szeged.

Az alföldi város.

Történeti előzmények. — A városkép. — Népesség. — Társadalom. — Jogi szervezet. — Gazdaságpolitika. — Városkultúra. — Irodalom.

Megszoktuk az alföldi várost a dunántúli és hegyvidéki várossal szemben alacsonyabbrendűnek tekinteni, különösen ha a városképről, lakosságról és városkultúráról beszélünk. E csaknem közhellyé vált felfogással szemben, ha az Alföld városalakító erőit beható vizsgálat tárgyává tesszük, azt kell megállapítanunk, hogy az alföldi város a magyar föld és a magyar nép sorsát leginkább kifejező s éppen ezért a legtöbb sajátos vonást hordozó várostípus.

Az alföldi város születését tekintve kétségtelenül fiatalabb a hegyvidékinél. Legtöbbjének, egy-két Pannoniára utaló kaputelepülést leszámítva, római folytonossága sincs. Érthető, hogy a honfoglaló magyarság szívesebben kapcsolódott bele a már meglévő dunántúli városmagokba, azokba a számos esetben római folytonosságot is hordozó településekbe, amelyek egyúttal természetes katonai, közigazgatási, politikai és gazdasági központul is kínálkoztak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az Alföld nem birt városalakító erővel, csupán annyit, hogy itt közismert történeti okoknál fogva később jelentkeznek a városalakító tényezők.

Alföldi városaink legtöbbje nem alapított város, hanem faluból kibontakozó település. Kialakulásukban elsősorban katonai és gazdasági erők hatottak közre. Az alföldi részeken települő magyarság számára elsősorban jöttek figyelembe a természettől védett helyek, a meglévő földvárak, erődítések és avargyűrűk. Ilyeneknek tekinthetők a törzsi székhelyek, a törzsfők és nemzetségfők szállásai, amelyek később egyházmegyei és vármegyei székhelyek lettek, mint pl.: Csanád, Csongrád, Szolnok, Gyula, Temesvár, stb. A síkvidéket benépesítő téli szállásokból kialakuló apró falvak közül a kereszténység felvétele után a templommal bíró községek, az ú. n. „egyházashelyek" jutottak kedvezőbb fejlődési körülmények közé. További fejlődési lehetőséget jelentett számukra, ha az egyházashelyet fejedelmi sarj vagy főrendű család állandó tartózkodási helyül választotta, aki ebben az esetben a településnek földesura és kegyura lett.

Az alföldi város aránylag késői megjelenésének további okaként a tatárjárást jelölhetjük meg. E pusztító vihar elsősorban a síkvidéki

települések közül szedte áldozatait, amelyek sorában számos virágzó alföldi község és mezőváros volt, mint Cegléd, Szeged, Csanád, Nagylak, stb. A tatárbetörés azonban nemcsak elsodró, hanem településfejlesztő hatással is birt. A keleti veszedelem feltartóztatása céljából az Alföldön is keletkeztek fallal körülvett települések és megerősített városok. Védelmi okokból épült ki Délmagyarországon a délvidéki erődvonal: Bács, Bodrog, Földvár, Titel, Palánka, stb. Települési rendünknek a tatárjárást követő virágzó korszakában épülnek fel az Alföldön a jász és kun szállások központjai: Halasszék, Kecskemétszék, Berényszék, a későbbi hasonlónevű városok ősei. A tatárjárásra következő virágzó településtörténeti korszaknak az alföldi város egy külön fejezetét alkotja. A XIV. és XV. században kialakulóban vannak az alföldi város körvonalai. A középkor végén az alföldi szabadalmas mezővárosok és szabad községek a legjobb úton haladnak a nyugatias városforma felé. E sokatigérő emelkedő korszakot zavarta meg és téritette hosszú időre más irányba a törökhódoltság.

A hosszú török uralom súlyos sebeket ütött az Alföld települési rendjén. A sűrűn megismétlődő török betöréseket az iszlám torkában lévő délvidéki városok: Pétervárad, Zombor, Zenta, Baja, Szabadka sinylették meg a legérzékenyebben. Virágzó városképük pusztulásánál is súlyosabb csapás volt fogyó magyar lakosságuk elhagyott tűzhelyeinek idegen kézre jutása. A legtöbb alföldi város pusztulását nem egyszeri törökjárás, hanem a sűrűn megismétlődő betörések és a török által átplántált szervezet okozta. Alföldi városaink krónikái számontartják a lakosság futásait, a helység életének hosszabb vagy rövidebb ideig tartó szünetelését. Nem egyszerre és nem táji összefüggések szerint pusztult el az Alföld településrendje. Arad, Békés, Bihar, Szolnok és Szabolcs megyék várostelepüléseit a 15 éves háború juttatta a pusztulás szélére. Az 1556-i és az 1683—86-i tatárbetörés a Jászságban és a Kis- és Nagykunságban okozott jóvátehetetlen károkat. E területeken a XVII. sz. végén már csak két város állott: Jászberény és Halas.

Szomorú következménye volt a török hódoltságnak a kistelepülés, a falu pusztulása. Az alföldi falvak fogyó lakossága a kizsákmányoló adórendszer elől menekülni kényszerült. E kényszerű népmozgalom során a Tiszántúl és a Duna-Tiszaköz pusztuló falvainak lakossága a töröknek közvetlenül adózó, nagyobb biztonságot nyújtó kincstári községekbe, az ú. n. khászvárosokba özönlött. Így jöttek létre az Alföld falukülsejü, nagyhatárú, zsúfolt lakosságú parasztvárosai: Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, Mezőtúr, Makó, Hódmezővásárhely, stb. E hosszú harc alatt épülnek fel Erdély bejáratánál, a Hernád, Körösök és Berettyó mentén a magyar önfenntartási ösztön őrhelyei, a félig katona,

félig polgári berendezésű hajduvárosok: Szoboszló, Böszörmény, Nánás, Hadháza, Dorog, Polgár és Vámospércs. Ugyanekkor az Alföldön is számos várostelepülés, mint török közigazgatási és katonai központ, várral, palánkkal erősíttetett meg és a török huzamosabb ott-tartozkodása révén keleties vonásokat kapott.

A török hódoltság másfélszázada alatt az Alföldön virágzó és pusztuló települések keletkeztek. A sors változásához képest a virágzásban és pusztulásban is voltak fokozatok. A török kincstárnak közvetlenül adózó városok, mint Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, a vállalt szolgáltatások teljesítése ellenében viszonylagos jólétet élveztek, gazdaságilag és népileg is erősödtek. A kétfelé adózó Debrecen látott derűs és borús napokat is, de folytonossága nem szünt meg soha. Számos alföldi város, mint Félegyháza, Zenta, Kalocsa, Orosháza, Nagyszalonta, Tótkomlós, csaknem nyomtalanul eltünt a föld színéről. Karcag városi élete évtizedeken át szünetelt. Makót háromszor pusztítja el a török és mindháromszor visszatelepül a régi helyére. Küzdelmes sors jutott osztályrészül Szegednek, Aradnak és Hódmezővásárhelynek is. Halas a XVI. sz. folyamán kétízben is csaknem teljesen elpusztult, de Baranya megye színmagyar lakosságából erősítést kapva újból magához tért.

Az alföldi városok jelentékeny része átvészelte a törökhódoltságot. Egyesek közülök, mint a kincstárnak adózó parasztvárosok és a törökös palánkvárosok, meg is erősödtek. A felszabadító hadjárat azonban újabb megpróbáltatást jelentett az alföldi város számára. A hajduvárosok és az erődnélküli parasztvárosok nem szenvedtek nagyobb károkat e hadműveletek során, de a töröklakta palánkvárosok közül számos elpusztult. Néhányat a karlócai békeszerződés rendelkezései értelmében kellett lebontani.

A török uralom alól való felszabadulással új korszak kezdődik az alföldi város életében. A másfél századon át hegyvidékre széledt lakosság sűrű rajokban kezd visszaözönleni a felszabadult Alföld felé. E népmozgalom gyorsan kifejezésre jut az újjátelepülő alföldi városok lélekszámában. A török hódoltság alatt népileg megerősödő parasztvárosok lakossága új honfoglalásra indul közelebbi és távolabbi vidékekre. Az új földesurak, mint Grassalkovich, Mercy, Harruckern, telepítő munkája során is számos elpusztult alföldi város éled újjá új településformával és új lakossággal. A török hódoltság elsodorta az Alföld kisfalurendszerét. A városok körül az elpusztult falvak nem épülnek fel többé, hanem megjelenik helyükön az Alföldet annyira jellemző tanyatelepülés.

Az idegen népiség települési hullámai az Alföld déli, keleti és északi határáig eljutnak s az alföldi városok népi összetételében is jelentkeznek. Bácska és Bánát egyes városai, mint Ujvidék, Zombor,

északi határáig eljutnak és az Alföldi városok népi összetételében is jelentkeznek. Bácska és Bánát egyes városai, mint Ujvidék, Zombor, Nagybecskerek, Versec, Fehértemplom, német és délszláv lakosságot kapnak. Gyuláról, Aradra, Nagyváradra román telepesek érkeznek. Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, Nyiregyháza, Tótkomlós szlovák lakossággal élednek újjá. E korszakban a hazai és európai gazdasági életbe való bekapcsolódás, az elköltözött intézmények visszatérése és uj szervezetek létesítése megsokszorozzák az alföldi városok népi és gazdasági erejét, ami a városi élet minden területén kifejezésre jut.

A XIX. és XX. századot az alföldi város újabb fellendülési korszakának, a városias mag kialakulási korának nevezhetjük. Nagyszabású építkezések: vasút, hídak, folyószabályozás, népjóléti szervezetek, városrendezés, különböző beruházások jelölik e korszak egyes állomásait. E fellendülésnek az első világháború és az azt követő átmeneti hanyatlás vetett véget. Az erőszakos területi intézkedések megfosztottak egyes városokat természetes életterüktől és megállították azokat fejlődésükben. Egyes alföldi városok lassú sorvadásnak, mások kényszerű fellendülésnek indultak.

A mai városias magból, falusias övezetből és tanyakörzetből álló településformáját az alföldi városnak történelmi és földrajzi erők alakították ki. Látszólagos egyhangúsága mellett is leolvasható róla az elmult idők kezenyoma. Az alföldi város településformája kezdetben egészen falusias volt. A település helye, amint arra régészeti leletek is utalnak, mindig alkalmas volt az emberi letelepedésre. Ilyen értelemben beszélhetünk az alföldi városok prehisztorikus, római és népvándorláskoráról. A falusias településformát földrajzi okok is megmagyarázzák. Eredetileg az Alföld nagyobb falvai és mezővárosai soros vagy utcás települések voltak. A középkori kútfők Szegedet is egyetlen hosszú utcából álló falunak írják le. Az alföldi város mezőgazdasági súlypontja a kertes városformában jutott kifejezésre. Ez tipikus gazdasági település volt és a kertes faluból bontakozott ki. Erre mutat az is, hogy ma sincs lényeges különbség az alföldi város és falu között. Az alföldi falu, ellentétben a hegyvidékivel, a város kisebbített másának tekinthető. A kertes település lényege: a gazda egyik telkén maga lakik, a másikon állatállományát tartja. A jobbmódú tanyai gazdának ma is van a városban háza, ahova öregségére visszavonul, átadván a tanyát a fiataloknak.

A kertes város azonban nem egyedüli településformája az alföldi városnak. Itt is találkozunk, ha csekélyebb számban is, várvárosokkal és kapuvárosokkal, amelyek a mezőgazdaságin kívüli katonai, ipari és kereskedelmi feladatokat is szolgáltak. Igy Baja az Alföld és Dunántúl összekötőhelye volt, amelyet a török is szükségesnek tartott párkánnyal megerősíteni. Szolnok, mint folyami átkelőhely, kezdettől fogva csomópontja az átkelőhelyhez vezető utaknak, később a vasútaknak is, ami meglátszik morfológiai szerkezetén is. Ebbe a csoport-

ba sorozhatjuk több más várossal együtt Gyulát, Váradot és Temesvárt is. Természetesen számos vonásukban e városok is magukon viselik az alföldi város általános bélyegeit.

Az alföldi város településformájára elhatározó hatással volt a török hódoltság. Ekkor kapja végleges formáját a pusztuló falvak halálából megszülető alföldi kertes parasztváros. Az elfutott falu határával együtt beolvadt a hajlékot adó városba és annak lélekszámát aránytalanul felduzzasztotta. A lakosság szűk belterületen zsúfolódott össze, amelyet köröskörül védelmet nyujtó kertség, ólak, istállók öveztek. A megnövekedett határnak csak a város közvetlen közelében fekvő részét használták gabonatermesztésre, a többi kietlen puszta, nádas és sovány legelő lett. E városok felépítése hű képe volt a lakosság állattenyésztő foglalkozásának. Uthálózatukat a csorda és csürhejárás szabta meg. Török helyőrség nem lakott bennük, várszerű erődítésük, katonai épületeik nem voltak. Egy kis palánk vagy kerítés elegendő volt hirtelen meglepetések ellen és a tolvajok távoltartására. Sovány pusztákból álló határuk összeért és magánhordta az elkövetkező tanyarendszer csíráit. Kecskemét 32 ezer holdnyi határa 37 község beolvadásából keletkezett. Debrecen mintegy 45 község területét és lakosságát szívta fel. A kisebb kiterjedésű Makóba is 15 község határa olvadt bele. Az alföldi kertesváros típusa lett a síkvidéki várostelepülésnek. A török hódoltság után keletkező új várostelepülések is, mint pl. Békéscsaba, Kiskunfélegyháza, ebben a formában épültek fel.

A hajdúvárost, amely átmeneti típus az erődítésnélküli paraszt-város és a palánkos törökváros között, nem a természetes fejlődés szülte, hanem az önfenntartási ösztön, a szükség. Bocskay István és Báthory Gábor azzal a céllal telepítették a hajdúvárosokat, hogy a belsőbb területeknek védelmi vonalul szolgáljanak. Az első hajdúvárosok mintegy ezer-ezer lakóval bíró katonaközségek voltak. Lakosságuk számára hivatásuk szabta meg a katonai berendezkedést. Ehhez illeszkedett a város építésmódja, közigazgatása és gazdasági kormányzata. Településformájuk a magyar várhoz hasonlított. A magyar vár harmas övezetének, az óvárnak, huszárvárnak és latorkertnek megfelelt a hajdúváros belsővárosa, palánkja és kertsége. A hajdúvárosok is nagyhatárú, kis belterületű, védett települések, szűk helyre zsúfolt lakossággal. Településformájuk védelmet biztosított anélkül, hogy a török várépítési tilalmába ütközött volna. A belváros közepén templomerőd volt, őrtoronnyal, lőréses fallal, kapukkal. A kertségben voltak a hajdúk lovai, istállói és gazdasági berendezései. Formájában a belsővárhoz idomult és jóval nagyobb volt a kerített belvárosnál. A beltelkeket egyformán osztották fel. Az árkon kívül mindegyikhez szérűskert is tartozott. A hajduváros kerített jellege a törökhódoltság tartamához volt kötve. A hódoltság után a kerítések megszünnek és a huszárváros berendezése gazdaságivá alakul át. A biztonságot ígérő hajduváros is gyorsan magához vonzotta a környékén fekvő pusztuló községeket.

Így pl. Hajdúböszörmény 57 ezer holdnyi külterületébe 10—12 elpusztult falu határa olvadt bele.

Palánkvárosokká a török polgári és katonai igazgatás központjai az ejalet és szandzsákszékhelyek lettek. Török helyőrség tartózkodott bennük, katonailag meg voltak erősítve. Egyesek közülük forgalmas kereskedőteleppé fejlődtek. A török bentlakása megóvta őket a pusztulástól, városképet és városjelleget adott nekik. A palánkvárosok átélték a törökhódoltságot és a hosszú megszállás során jellegzetes keleti vonásokat kaptak. A benne tartózkodó török elkülönült a keresztény lakosságtól, a palánkkal, falakkal, tornyokkal megerősített belsővárosba húzódott. A palánkváros váraljával, palánkkal, párkánnyal, tabánnal bővült ki, amik a kapuk elé telepített külvárost jelentették. A Tabán elnevezés napjainkig számos alföldi városban megmaradt, mint pl. Halas, Szolnok, Hódmezővásárhely, Kiskunmajsa, stb. Lakói sorában sok az idegen. A török szívesen alkalmazta katonai szolgálatra a rác martalocokat, alantasabb munkára pedig a cigányokat. A palánkvárosban Kelet életformája keveredett a magyar föld levegőjével. Keleti külsőt kaptak e városok a váron kívül a kaszárnyák, dzsámik, minaretek, fürdők és az idegen kereskedőnépség bazárai révén. A palánkvárosok is települési gócpontok lettek. A környék lakossága szívesen húzódott oda, mert a palánk biztonságot és megélhetést nyujtott és a török is kedvezőbb feltételeket szabott a vár körül dolgozó lakosságnak. Az Alföldön Nagylak, Csanád, Arad, Szolnok, Szeged, Szarvas, Gyula, Baja és Temesvár a fontosabb palánkvárosok. *Aradot* a török 1552-ben építette ki palánkvárossá. *Gyula*, mint a Körösvölgy egyik székhelye, szandzsákszékhely volt, Szarvasig és Békésig nyult a határa Erős vára, két palánkos külvárosa és ezernél több zsindellyel fedett háza van. *Szarvas* is a török révén lett palánkváros. Négyszögű, négybástyás vára volt, a Körösből táplálkozó vízárokkal. A közeli Szarvasdomb megfigyelőhelyül szolgált. A török a XVII. században elpusztult várost újból fölépítette. *Szolnok* erős várral és nagyterületű külvárossal bíró szandzsákszékhely, a Tisza és Zagyva felé erősen kiépített hídfővel. *Szeged* a Maros-Tiszaszög kulcsa, katonai és közigazgatási központ, a délvidéki csapatok gyülekezési helye. Palánkja a hódoltság végig fennállott. Különálló részei: a Vár és Palánk, Alsó- és Felsőváros. A török a várban lakott, a keresztény lakosság az alföldi kertesvárosokéhoz hasonló életmódot folytatott. Határát kun puszták alkották. *Baja* forgalmas kikötőváros és vámhely, erős várral, kettős palánkfalkerítéssel. A kapun kívüli külvárost kőfal kerítette. Utcái deszkaburkolatúak; számos törökös épülete volt, mecset, fogadó, fürdő, stb. *Temesvár* 164 évig nyögte a török igát. Városképe fokozatosan elkeletiesedett. Várát a török megerősítette. Egy török utazó Evlia Cselebi szerint a várban 5 városrész volt 1200 házzal, 4 dzsámival, és 400 bolttal. Utcái szintén deszkaburkolatúak voltak. Magyar, török, szerb, örmény és görög lakossága a Nagypalánkot foglalta el, amely a

XVII. században tíz városrészből állott és 1500 ház volt a területén. Keresztény magyar lakói külön városi községet alkottak.

A török hódoltság emlékét épületek, temetők, számos helynév és személynév őrzi alföldi városainkban. Török-magyar keveredés csak kis mértékben történt. A török hódoltságra emlékeztetnek a már említett Tabán elnevezésen kívül Szegeden, Mohácson, Hajduszoboszlón a „Török-utcák", Debrecenben a Basahalom-utca, Szegeden a Hóbiárt basa-utca, Hajduszoboszlón a Törökdomb-utca, stb.

A fentiekben leírt településformák közül a kertes parasztváros lett az alföldi város uralkodó típusa. Ez szolgált mintául a hódoltság után újjáépülő városoknak is. A török hódoltság fejleményei nem is nyújtottak más lehetőséget a nagy határra támaszkodó pusztarengetegben felépülő faluváros számára. A XVIII. és XIX. században a palánkváros és hajduváros lassanként levetkőzi katonai jellegét. A várat, kerítést, palánkot lebontják, a külvárost a belvárossal összekapcsolják és a katonai épületeket gazdaságiakká alakítják át. Ezáltal az egykori palánkváros és hajdúváros településformájában egyre közelebb jut az alföldi kertes parasztvároshoz és mindháromnak jellemző vonása lesz: a zsúfolt belterület, széles falusias övezet és a nagy külterület.

A legújabbkori alföldi városképet a városias mag kialakulása jellemzi. A legtöbb alföldi városban a dualizmus korában alakul ki a város szívében a piac körül az üzletnegyed és a főépületek galériája. Alföldi városaink magjának alakja néhány egyszerű típusra vezethető vissza. A városias mag mindenütt az utcahálózathoz alkalmazkodik valósággal belenő abba. Ez nem is történhetett másképpen, mert az utcahálózat kétségtelenül régibb, mint az üzletnegyed. A városmag a folytonossággal bíró városokban kevés kivétellel az első település helyén alakult ki. Itt futnak össze ugyanis a városba vezető útak, amelyek meghatározták a piac helyét. Természetes, hogy a templom, városháza, a főépületek és az üzletnegyed is a piac körül rögződött. A főútvonalon lezajló forgalomnak jelentős szerepe volt a városmag alakjának kialakításában. A piac formáját is a forgalom iránya és a főútvonalak csomózódása szabta meg. A négy helyről csomózódó útvonalak négyszögű piacot, három útvonal találkozása háromszögű piacot alakítottak. Makó háromszögalakú piacát a Szegedi-, Vásárhelyi- és Aradi-út találkozása jelölte ki. A vasútépítés előtt egyes folyómenti városaink piaca rendesen a folyó közelében a vízi és a vele párhuzamos szárazföldi út vonalánál alakult ki. Ezért van egyes városoknak, mint Zentának, Magyarkanizsának az ütőere és városias magja messze a vasútvonaltól, a folyópart közvetlen közelében. Az alföldi város jellegzetes épületei sorában a templomon és városházán kívül a kaszárnyák, iskolák, szállók, fogadók, serház és sóház érdemelnek említést. Folytonossággal bíró városainkban az egyházi épületek többé-kevésbbé még őrzik a régi építőművészet emlékét, de a többiek stílus-

művészet szempontjából elég szegényesek. Ujjáépülő városainknak a barokk templom és megyeháza a legdíszesebb épületük. Itt-ott a vidéki pallérkezek már rokokót is vegyítenek a nehéz barokk formába. A világi épületek, magánházak a XIX. század elején a lakosság gazdasági megerősödése során épülnek fel klasszicizáló elemekkel, később pedig empire stílusban.

A mai alföldi város hármas övezetű. Városból, illetve városias magból, faluból, azaz falusias övezetből és a hozzácsatlakozó nagykiterjedésű tanyakörzetből áll. Belterületnek csak a két elsőt tekinthetjük. Igen érdekes és a mult számos emlékét őrzi a városok helyrajzi tagolódása. A zsúfolt belterületen épültek fel a városalapítók, a patríciuspolgárok házai. Utcáról hosszú ideig az alföldi városokban alig beszélhetünk, inkább házcsoportról. Az utcahálózat kialakulását és a város települését tanulságosan illusztrálják az utcanevek. Utca helyett sokáig inkább városrészek és tizedek szerint tagolódik az alföldi város. Az összeírások és adókivetések is e szerint történtek. A nagyobb városoknak volt Ó-, illetve Bel- és Ujvárosa. Voltak nemzetiségi negyedek, mint Gyulán Oláhváros; számos városban Németváros és Cigányváros. Több városban, mint pl. Törökszentmiklóson, pontosan felismerhető a településben a vallás szerinti elhelyezkedés. A vegyes vallású városokban rendesen van külön katolikus és református városrész. Lazán összefüggő részei a városterületnek a külvárosok. A város multjának, népi és felekezeti tagolódásának beszédes színhelye a temető, amely kezdetben a város belsejében a templom közelében volt és csak a lakosság növekedésével került külsőbb területre. A városrészek és utcák biztonságára a tertálymesterek, hadnagyok, utcakapitányok és tizedesek vigyáztak.

Tervszerűség a faluból lett alföldi város külső képének alakításában a legújabb időkig alig volt. Ellenséges betörés, elemi csapások, tűzvész, árvíz vezettek időnként városrendezésre. A tűzvész gyakran elhamvasztott egész városrészeket és a kultúrjavakban is nagy károkat okozott. Az árvíz állandó gondját képezte a folyómenti városoknak és az építkezésre is befolyással volt. Tanult szakemberek csak ritkán irányították az alföldi város tervszerű építkezését. Rendesen csak egy esküdt vagy tanácsos ellenőrizte az építkezést. A városépítkezés tervszerűtlensége nehéz örökséget juttatott az utókor szakembereinek. Egy-egy lelkes hozzáértő ember, ú. n. városi geometra, mint Vedres István, Verties Antal munkásságát a jelenbe nyúló ízléses alkotások dícsérik. A nagy többség hozzánemértése azonban ma is nehéz gondját képezi a városrendezésnek. Egyes városi főmérnökök, mint pl. Szegeden Pálfy-Budinszky Endre, Makón Szabó Imre, és még többen mások is évtizedes szorgalmas munkával próbálják pótolni a mult mulasztásait és lefaragni a városkép csökevényeit. Csatornázás, zöldövezet létesítése, tűzfalak eltüntetésének és a város egészséges fejlődésének megteremtése áll az előterében a legutóbbi

években elkészült városrendezési terveknek.

Népi összetételét tekintve az alföldi városnak leglényegesebb vonása: feltétlen magyarsága. Az alföldi városok alapítói között idegenek nem voltak. A később vegyeslakosságúvá lett és nemzetiségi lakosságot befogadó városok is a török hódoltság előtt színmagyar lakosságúak voltak. Ezt látjuk a török hódoltság végén szerb többségűvé lett bácskai városokban. A XVIII. században szlovák telepesekkel újjáéledő Nyiregyháza első lakossága is mohamedán kunokból és hajdukból állott. E tősgyökeres magyar alapréteg alakította ki az alföldi városok magyar jellegét és gondolkodását, amely áttörhetetlen falként emelkedett minden idegen törekvéssel szemben és beolvasztó kohója lett a nemzetiségi beszivárgásnak.

A török hódoltság előtt az alföldi városok lakossága túlnyomórészt a szomszédos magyar területekről, egyesek, mint pl. Szeged, a kun puszták beszivárgóiból kapnak utánpótlást. A kun beköltözés a magyar népi erőt nem gyengíti, sőt gyors beolvadásával épen erősíti.

Az első nemzetiségi hullám a török hódoltság alatt éri az alföldi város lakosságát. A magyar népiség legérzékenyebb veszteséget a Délalföld, Bácska és Bánát városaiban szenved. E városok magyar lakossága észak felé kezd húzódni a sűrűn megismétlődő török betörések elől. Üreser maradt hajlékait elfoglalják a török oltalom alatt előnyomuló szerbek. Ekkor kap erős nemzetiségi, főleg délszláv színeket Délmagyarországnak a középkor végéig számos színtiszta magyar városa: Szabadka, Baja, Temesvár, Kanizsa, stb. Ekkor lesz a tősgyökeres magyar Czoborszentmihályból Zombor és Szintarévből Zenta. Még teljesebbé lett e városok délszláv jellege a XVII. század végén Csernojevic Arzén népének beköltözése révén.

Ez a magyarságot sorvasztó népmozgalom azonban nem jut túl a délalföldi városok vonalán. Más városokban is észlelhető a lélekszám csökkenése. A fogyó lakosság azonban mindannyiszor magyar vidékről töltődik fel. Hódmezővásárhelyen, Makón, Szentesen, Csongrádon, stb. a lélekszám elég hullámzó képet mutat. Egy-egy törökbetörés után erősen csökken, de a visszaköltözőkből és más helyről menekülőkből újból felszaporodik. E városok magyar lakossága élethalál harcot folytat a fennmaradásáért. Nemcsak az ellenséges betörésekkel szemben kellett helyt állaniok, hanem a járvánnyal, tűzvésszel, árvízzel és, ami a legsúlyosabb volt, a nyomasztó török adórendszerrel szemben is. A XVI. század második felében a halódó település képét mutatja a tiszántúli városok lélekszáma. A temesvári defterdár 1557-ben 133 házat talál Vásárhelyen, ami 600—700 léleknek felel meg. 1553-ban a Csongrád megyében összeírt 26 portából Szentesre 20 esik. 1552-ben Szeged 1053 házából mindössze 246 lakható, ugyanott 1554-ben a lélekszám 6765. Kisebbmérvű nemzetiségi színeket egyes palánkvárosok kapnak. A palánkváros belsejében a török tartózkodik; a körülötte épült Tabánban a magyarokon kívül különböző, főleg délszláv nemze-

tiségű a lakosság. Gyulára az 1566-ban bekövetkezett pusztuláskor a Debrecenbe menekült magyar lakosság helyére románok költöznek.

A hódoltsági viszonyok azonban kedvező hatást is váltanak ki egyes alföldi városok magyar népiségében. A török kincstárnak közvetlenül adózó községek állandóan gyarapodnak a pusztuló falu és távoli vidékek menekültjeivel. Így lesz a Duna—Tisza-köz és Tiszántúl számos városa: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Debrecen stb. a magyar népierő őrhelye és gyüjtőmedencéje. E városok a törökhöz való kényszerű alkalmazkodás fejében maguk intézhették sorsukat. Az önfenntartás ösztöne értékes képességeket fejlesztett ki lakosaikban. Mindent elkövettek magyar népiségünk megőrzéséért. Sohasem szünt meg magyar öntudatuk. Török lakosság nem tartózkodott bennük. A törökkel sem vérségi, sem érzelmi kapcsolatot nem tartottak. Idegen nemzetiségűt csak elenyészően kis számban fogadtak be. Kecskemét még 1697-ben is tiltotta az idegen nemzetiségűeknek a házépítést. A jövevények csak földházakban lakhattak. Lélekszámuk is kedvezően alakult. Debrecen a legnépesebb. Lakossága 1680-ban 20 ezer lelket számlált. Kecskemétnek a XVI. sz. elején kb. 7000 lakója volt. 1672-ben az adózó házak száma 1036, 1686-ban 1203. A töröknek is érdekében állott e városok jólétének fenntartása. Nagykőrös kiváltságlevéllel bírt a városba telepedő jobbágylakosság háborítatlanságára. Szentesen maga a török telepített mezőgazdasági lakosságot.

A felszabadulás után az ország népi képét átalakító népmozgalom az alföldi városokra is érezteti hatását. A nyugati részekre csak kis mértékben jutnak el az idegen térfoglalásnak a telepítések következtében jelentkező hullámai, a délalföldi és keleti peremvárosokban azonban erősebb nemzetiségi előretörés észlelhető. A XVIII. században kap nemzetiségi jelleget több bácskai és bánáti város. Szabadka, Zombor, Ujvidék, Óbecse, Pancsova, Nagykikinda, Nagybecskerek a szerb határőrvidék szervezése révén délszláv, Temesvár, Versec és Fehértemplom német jellegűek lesznek.

E korszak azonban a magyar népi erő megsokszorozódásának ideje is. Az idegen telepítéseken kívül egy belső népvándorlás hullámai is eljutnak az Alföldre az elpusztult, szünetelő és sorvadó városok népiségének feltöltésére. A közeli menedékhelyekről visszatérő lakosság nem elegendő a rések betöltésére. A török hódoltság alatt megerősödött parasztvárosok népi erejére van szükség a nemzetiségi térfoglalás ellensúlyozására. E városok megszaporodott lakossága nemcsak eredményesen ellensúlyozza az idegen telepítési mozgalmat, hanem népfeleslegével tekintélyes területeket hódít vissza a magyarság számára. A legtöbb lakosságában megfogyatkozott és újjáéledő alföldi városteleplülés a parasztlakosokból és az ország más magyar népiségű vidékéről kap új lakosságot. Szentesnek a bődi romok közül visszatérő népe Kecskemétről és Nagykőrösről érkező erősítésekkel kezdi meg új életét. Félegyháza, Majsa, Dorozsma jobbára a Palóc-

ságból érkező telepesekkel éled újjá. Vásárhely megfogyatkozott lakossága Békés, Csanád, Csongrád, Bihar megye, Nyírség, Kunság és Dunántúl magyar földmívelő családjával erősködik. Makón a Tóth családnév a Felvidékről, a Juhász családnév az Erdélyből való érkezésre utal. Szarvas Csabáról kapott magyar és a felvidéki megyékből tót lakosságot. Debrecen, Szeged, Kecskemét, Czegléd, Nagykőrös népfeleslege sűrű kirajzásaival a XVIII. század végére Északbácskához érkezik. Rövid néhány évtized alatt visszaszerzi a magyarság számára Bácska szerb többségű városait és győzelmesen tör előre Temes és Torontál felé is.

A XVIII. század végén és a XIX. század folyamán a lélekszám mindenütt ugrásszerűen emelkedik, ami a természetes szaporodás mellett a vidék benépesülésének is következménye. Néhány adat beszédesen illusztrálja az alföldi városok népi megerősödését. Az 1715-i összeírás szerint Szeged 2322, Vásárhely 2430, Makó 1362, Gyula 174, Szentes 1380, Kecskemét 4260, Nagykőrös 1698 lakost számlált. A század végére 1786-ban Szegeden 24 ezer a lélekszám. Kecskemétnek, bár az 1737-ben kitörő pestis 5 év alatt 5970 főt ragadott el, 1772-ben 30 ezer lakosa van. Nagykőrösön a pusztákkal együtt 1792-ben 10.478 lelket írnak össze. Szentesnek 1783-ban 8223 a lélekszáma. Szarvasnak 1722-ben 300 főnyi lakossága 1762-ben 2340-re, 1787-ben 7789-re, 1817-ben 13.743-ra, 1870-ben 22.446-ra szaporodik. Alföldi városaink népi ereje a legteljesebben a dualizmus korában bontakozik ki. 1869—1910-ig Vásárhely lakossága 49.133-ról 63.445-re, Szegedé 71.022-ről 118.328-ra, Kecskemété 41.195-ről 66.834-re, Nagykőrösé 20.918-ról 28.373-re, Gyuláé 18.493-ról 24.284-re, Makóé 27.739-ről 34.918-ra, Szentesé 26.094-ről 31.593-ra emelkedik. Kiskunhalas és Félegyháza 1857-től 1941-ig megkétszerezte lakosságát; Kiskunmajsáé ugyanazon idő alatt két és félszeresére emelkedett.

A magyarság beolvasztó ereje feltartóztathatatlanul érvényesült az alföldi városokban a dualizmus korában. A fellendülő gazdasági élet vonzotta idegen iparos és kereskedő népelemek: az egyes helyeken már bentlakó délszlávok közé költöző németek, görögök, dalmátok, franciák, olaszok, spanyolok csak ideig óráig tudják megőrizni nemzetiségi különállásukat. A németek csak bizonyos, az ú. n. német iparágaknak a művelői. Külön céhekben tömörülnek. Megkísérlik népi egyéniségüket a városi élet minden terén érvényesíteni, de a magyarság beolvasztó erejének ellenállni nem tudnak. A különböző kisebb nemzetiségek még rövidebb idő alatt átesnek ezen a folyamaton és teljesen beolvadnak a magyarságba. Dalmátoknak Szegeden és más alföldi városokban is jobbára a katolikussá lett szerbeket és bunyevácokat nevezték. Nagyobb számban Gyulán laktak németek, ahol jóideig közigazgatásilag is külön magyar és német városuk volt: Magyargyula és Németgyula.

A zsidók a XVIII. század végétől kezdve a földesúr és

városi hatóság engedélyéhez képest különböző időben jelennek meg városainkban. Szegeden 1768-ban még nincs zsidó: 1784-ben 6 zsidó kér betelepülési engedélyt; 1785-ben 11 család lakik 66 lélekszámmal. Számuk a század végén 348; 1839-ben 681, 1870-ben 3628 lélekre emelkedik. Makón 1775-ben 52 zsidó család lakik 260 lélekkel. Szentesen az 1810-es években kezdenek megtelepedni. 1817-ben 17 család 92 lelket számlál. Szarvasra 1832-ben költözik be az első család; 1844-ben már hitközséget alapítanak: 1860-ban 360 zsidó lakik a városban. Nagykőrösön 1808-ban 76 zsidó lakik. A zsidóság sokáig csak a hatóság által kijelölt városrészben tartózkodhatott. Csak a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve költözhetett át más városrészekbe is.

A cigányok kezdetben kolompárok, kovácsok és lócsiszárok voltak, csak később lettek közülök egyesek muzsikusok. A cigánykovácsok tevékenységét nem nézték jó szemmel a céhbeli mesterek, a muzsikusokat pedig a német és cseh zenészek. Külön városrészekben laktak. Csaknem minden alföldi városban, így Aradon, Békésen, Csongrádon, Debrecenben, Karcagon, Félegyházán, Szegeden, Nyirbátorban, Nyiregyházán, Temesvárt, stb. megtaláljuk a város szélén a cigánynegyedet.

Az alföldi város társadalmi rétegeződésére erősen rányomja bélyegét a mezőgazdasági foglalkozás. Egyházi és földesúri jobbágyok, értelmes parasztok voltak az ősei az alföldi polgárnak. Nemcsak a szabad község, hanem az alföldi kiváltságos mezőváros és szabad királyi város lakosságának alaprétegét is a gazdálkodó nép alkotta. Az alföldi város polgársága saját mezőgazdasági ingatlannal rendelkezett. Ha földesura volt a városnak, a szerződésileg megállapított módon egy összegben fizették neki az adót.

Az alföldi városlakóval a hazai polgárság egy értékes színmagyar orsztállyal gazdagodott. Az Alföldön nem lehet egységes polgári osztályról beszélni. A különböző életkörülmények más-más vonásokat írtak az egyes városok polgári arculatára. Az alföldi polgár inkább volt gazdálkodó mint kereskedő avagy iparos. A többi város, különösen a kisebbek polgársága az ipar és kereskedelem mellett mezőgazdasági foglalkozást is űzött.

Először a kincstárnak adózó gazdag khászvárosoknak, Debrecennek, Kecskemétnek, Nagykőrösnek lakossága kezd kiemelkedni a jobbágyéletformából. A török hódoltság élményei, a nemesség távozásával a magárautaltság józanná, reálissá, önellátóvá, sokoldalúvá teszik e városok népét. Az anyagi függetlenség szellemi igényeket is támaszt. A debreceni, kecskeméti és nagykőrösi polgár szívesen áldoz kultúrális célokra. Erős polgári öntudat alakul ki bennük. A polgári rendhez tartozás kiváltságot és a jobbágysággal szemben számos előnyt jelentett. A török hódoltság alatt a magára hagyott lakosságnak a jellemző vonása

lesz a magáról való gondoskodás érzése. Jómódú gazdák, iparosok és kereskedők, munkások és zsellérek alkották a török hódoltság végéig az alföldi város társadalmát. Az alföldi színmagyar városok polgárságát józan mértékletes felfogás, szigorú erköles, tiszta családi élet jellemzi. A hivatás teljesítésébe, a munka állott a tengelyében életüknek. Szívesen áldoztak iskolára, egyházra, közcélokra.

Lóval gázoltatott pelyvás vagy szalmás sárból ú. n. „fecskerakás"-ból álló jobbára 2 szoba konyhás házukat sajátkezűleg, vagy paraszt mesteremberekkel építtették. A polgári egyenruha és a népviselet is kifejezésre juttatta a város polgári rendjéhez és a magyarsághoz való tartozásukat. Debrecenben szűk nadrág, térdigérő öves dolmány, suba, mente, prémes bunda és nemez süveg volt a polgárok viselete. A kalap csak a XVIII. században jött divatba. Polgári jómódra vallott a nők bársony, selyem, posztó vagy lenszövetből készült ruházata is. A rását vagy posztószoknyát ráncolták. Használatos volt a kötény, papucs és saru. Ékszert nem viseltek. Nagykőrösön a férfiak sötétkék vagy fekete, csizmaszárba húzható zsinórnélküli vagy magyaros szabású zsinóros nadrágot viseltek, sötétkék, ritkán fekete, rövid derekú, kettős elejű kabáttal, alatta hasonlószínű mellénnyel. A női viselet a török hódoltság végéig: gerezna mente, párta, hímzett ingváll és ráncolt szoknya. Kecskeméten abaposztóból készült zsinórnélküli ruha volt a népviselet, karimás vagy csákós nemez, télen bárányborsüveggel. Az asszonyok fehér patyolatkendőt hordtak, hajukat kétfelől fülük körül „gyönggyel tűzött" ezüst tűvel erősítették meg. Télen szőrmeprémes mentét viseltek. A lányok fehér köténytt és gyöngyfűzér helyett csipkefodrot hordtak. Mind az asszonyok, mind a lányok csizmában jártak. Debrecennel ellentétben náluk az ékszer is használatos volt. A polgárság körében, főleg családi ünnepeikkel kapcsolatban, különböző népszokások alakultak ki. Az alföldi polgári társadalom nem húzódott vissza a szórakozástól, de tudott mértéket tartani.

A török hódoltság megszünésével a nemesség beköltözése és az idegen iparos és kereskedő lakosság megjelenése során új vonások rajzolódnak az alföldi polgárság arculatára. A hegyvidékről az alföldi városokba érkező nemesség sorában egyaránt vannak iparosok, kereskedők és értelmiségiek. A jogi műveltséggel bíró nemesség a megyeszékhelyeken megindítója lesz a vármegyei életnek és résztvesz a városok igazgatásában. Az iparos és kereskedőréteg vállalja a városi közterheket és számos esetben nem is él nemesi előjogaival. Debrecenben sokan lesznek tagjai a céheknek és Kereskedő Társaságoknak. A városi nemes kifinomultabb életmódja és feltétlen magyarsága előnyösen érezteti hatását a városkultúrára. Néhány évtized alatt városi polgár és nemes közelebb kerülnek egymáshoz. A nemes életformája a gazdagabb polgár számára is elérendő vágy lesz és sok városi polgár megszerzi a nemességet. Kezdetben a városi nemesség külön városrészben

lakik, aminek emlékét számos helyen a ma is meglévő Úri- és Nemesutcák őrzik.

Külön rétegét alkotta a város társadalmának az értelmiségi (honorácior) osztály, amelybe a bizonyos iskolázottsággal bíró nemnemesek: papok, tanítók és a közszolgálatban hivatalt viselők tartoztak. Bár nem voltak nemesek, de foglalkozásuk folytán velük egyenrangú elbánásban részesültek.

Számottevő része volt a város lakosságának a vidékről állandóan beszivárgó zsellér és munkás népesség, amelynek tagjai nem bírtak polgárjoggal. A rendi kor végéig különböző rétegekből állott a városi társadalom. Gyulán 1848-ban 700 jobbágyot (szessziós gazda), 1100 zsellért, 350 önálló iparost és kereskedőt, továbbá 100—110 nemest és honoráciort írnak össze. Ehhez hasonló tagolódást látunk más, főleg megyeszékhelyi városokban is. A dualizmus korában eltűnnek a lakosságot szétválasztó különbségek. Magyar és idegen, nemes és polgár, zsellér és értelmiségi egybeforrnak a város érdekeinek szolgálatában és kialakul a helyi adottságokból táplálkozó polgári öntudat.

A faluból kibontakozó alföldi város jogi szervezetében is fokozatosan érte el a városi életformát. A jogi szervezet kialakulásában sajátos módon érvényesültek az országos jogszokás mellett a helyi adottságok. Ennek következtében nagy a változatosság, különböző a jogi gyakorlat, alig van két teljesen azonos jogú alföldi város. A jogi szervezet terén a várossá emelkedés útja: a szabad község (libera villa) és a kiváltságos mezővárosi rang (oppidum privilegiatum) elérése. A legtöbb településnek egyházi vagy világi földesura van, akiknek csak bizonyos mértékig áll érdekében a község várossá fejlődésének előmozdítása. Alföldi városaink különböző időben és különböző tartalommal jutnak önkormányzathoz. A falu fölé emelkedésnek első és legszükségesebb kellékeit, az egyházi és világi önkormányzatot, a vásártartás és szabad bíráskodás jogát, földesúri támogatással érik el. A további rangemelkedés, a szabad királyi város jogának elérése, azonban már nem áll a földesúr érdekében. Az alföldi városok az oklevelekben először oppidum néven említtetnek, ami mezővárost, vásárosfalut jelentett. A vásárosfalu egyúttal egyházashely is volt, ami alapjául szolgált az egyházközség és az egyházi önkormányzat megalakulásának. A vásárosfalu kiemelkedett a többi falvak közül nagyobb, rendesen tornyos templomával, piacával és épületeivel. Királyi város és szabad város hosszú ideig nincs is az alföldi városok között, csak kiváltságos és egyszerű mezővárosok vannak.

Az alföldi városok rangemelkedése a XVIII. században kezdődik. Debrecent Zsigmond 1405-ben sz. kir. városi rangra emeli. Az 1514 évi XX. tc. azonban Debrecent, sem más alföldi várost nem említi a sz. kir. városok sorában. Debrecen újból csak az 1725-i CVIII. tc. alapján

lesz sz. kir. város. Ugyanekkor kap Szeged is sz. kir. városi jogot. Több délvidéki város: Szabadka, Zombor, Újvidék, Baja katonai sáncjellegük megszünése után jutnak rangemelkedéshez. Az 1870. évi 42. tc több más várossal együtt Kecskemétet ruházza fel törvényhatósági joggal.

A mezővárosi jog legfőbb tartalma: egyházi és világi önkormányzat, bíró és plébános választás; saját igazságszolgáltatási hatáskör; vásártartás, szabadkereskedelem és szabályrendeletalkotás; saját városi pecséthasználat; szabad végrendelkezés; szabad költözés és ingatlanszerzés.

Sajátos egyéni vonásokhoz és nagyobb önállósághoz a török hódoltság alatt jutott az alföldi mezővárosi szervezet. Ekkor ugyanis a nemesség elköltözésével és az országos hatóságok megszűnésével maguknak kellett gondoskodniok kormányzatukról. Az e téren elért képességek a hódoltság megszűnése után is előnyösen érvényesültek az alföldi városok vezetésében. A városok és földesurak közti magánjogi kapcsolatot időnként kötött szerződések, urbariumok szabályozták. A legtöbb alföldi városnak világi földesura volt, de előfordult egyházi földesúr is; pl. Makóé a csanádi püspök. A XVIII. század végén kezdett szokásba jönni a földesúri terheknek készpénzben való megváltása, amit számos alföldi város igénybevett.

A helyi szükségletnek megfelelően és a város gazdasági erejéhez mérten alakult ki a városi hatóság, az egyes városok tisztikara. A város élén általában két bíró, a fő- -vagy öregbíró (judex primarius) és a másod vagy helyettes bíró (judex secundarius) áll. Mellettük 12 esküdt működik más-más hatáskörrel. A későbbi fejlődés során a tehetősebb városokban az esküdtek tanácsosi rangot és hatáskört kapnak. A két bíróval együtt az esküdtek alkották a város belső (kis) tanácsát. Ezt a középkor vége felé a külső tanács egészíti ki, amelynek tagjai jobbára esküdtviselt férfiak. Az egyes tanácsosok pontosabban körülírt hatásköre a városi élet további kibontakozása során alakult ki. A város vezetői, a tanácsosok sorában látjuk a rendőrkapitányt, aki mellett cirkálók, poroszlók, csendbiztosok működnek. Az alföldi mezővárosokban a tizedek élén utcakapitányok állottak. Szegeden a XVIII. század óta tudunk városkapitányról és utcafelügyelőkről. Az írásbeliség intézője a jegyző (notarius), akinek egyideig feladata a levéltár és a város pecsétjének őrizete. A külső tanács fejét egyes alföldi városokban is fürmendernek nevezték. A jobbágyközségekkel bíró városok, mint pl. Szeged, felügyeleteket gyakoroltak a jobbágyközség igazgatása felett. Peres ügyekben a városi tanács azoknak fellebbezési fóruma volt.

A város pecséthasználatát, annak színét, ábráját és köriratát a város kiváltságlevelei írják körül közelebbről. Alföldi városaink kiváltságaihoz és jogi életük kibontakozásához képest különböző idő-

ben kezdtek címeres pecsétet használni. Magyar és latin nyelvü pecsétjük köriratukban és ábrájukban a városi élet kibontakozásának tanulságos kútfői és többszörös módosulás után jutottak mai formájukhoz. Kecskemét XIV. századból származó első pecsétje a város védszentjének, Szent Miklós püspöknek képét mutatja; 1554-ből származó pecsétjén már a város nevére emlékeztető kecskefőt látjuk hatágú csillaggal. Nagykőrös címerében a kőrisfa a város egykori kőriserdőire emlékeztet. Debrecen XVI. század óta ismeretes címerében hármas halmon ezüst húsvéti bárány látható, ezüstkeresztes vörös templomi zászlóval, sisakdíszén nappal és főnixmadárral. Hódmezővásárhely 1617-ben használt magyar feliratú pecsétet. Címerpajzsában kék mezőben három nyilat markoló páncélos kart látunk, felette nappal és holddal (1823). Baja címerében a paradicsomi jelenet a város Ádám és Éva napján keletkezett kiváltságlevelére emlékeztet. Nagyszalonta címerét Bocskay István 1606-ban adományozta Kassán a várost alapító köröséri hajdúnemesek részére. Nagyvárad régi címerét Báthory Kristóf adományozta 1580-ban. A kék pajzsban aranykoronás oroszlánnak aranybárdot átnyújtó angyalt ábrázoló jelenlegi címerét Rudolftól kapta 1600-ban. A többi város címeres pecsétje is egy-egy jellemző vonását fejezi ki a város hivatásának vagy történeti szereplésének. A városok a címeres pecsétjükön előforduló színekből állították rendesen elő lobogójukat, amelyet a város címere díszített.

Egy-egy érdekes mozzanatát őrzik a város életének annak helynevei: a város elnevezése, az utcák és terek nevei és a dülőnevek. A személynévi elnevezés a város alapítójára vagy későbbi birtokosára utal. Így például Szolnok neve annak hasonlónevü ispánjától származik. Ugyanilyen eredetre vall Csanád, Gyula, Makó, Arad elnevezése is. Kiskundorozsma neve nemcsak a kún lakosságra emlékeztet, hanem a Druszma vagy Dorosma nevü alapítóra is. Számos alföldi város nevében a földrajzi fekvés, a természeti viszonyok, továbbá a növény- és állatvilággal való kapcsolatok jutnak kifejezésre. Ilyen kapcsolatokat kereshetünk Szeged, Cegléd, Nagykőrös, Szarvas, Kecskemét, Kiskunhalas elnevezésében. A gazdasági megerősödéssel, a piac kialakulásával, vásárjog elnyerésével kapcsolatos Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Mezőkövesd neve. Egyházi vonatkozásokat kereshetünk Kiskunfélegyháza, Jászapáti, Püspökladány elnevezésében. Nemzetiségi vonatkozásokat őriz a Magyargyula, Németgyula, Törökszentmiklós elnevezés. A hajduszervezettel kapcsolatos a hajduvárosok neve. Hajdúböszörmény neve ezenkívül nemzetiségi kapcsolatot is őriz.

A városok életének egy-egy új korszakát tüntetik fel a városnévben beálló változások. Jellemző példa erre Szabadka város nevének többszöri változása. A város a török hódoltság után magyar jellegének eltünésével mint határőrvidéki katonai sánc folytatja életét Subotica néven. 1743-ban határőrvidéki jellege megszűnésével Szent Mária néven mezőváros lesz; majd 1779-ben Mária Teréziától szabad

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

királyi városjogot nyerve Maria-Theresiapolis nevet kap. A XIX. sz. első felében, a reformországgyűlések korában újból visszaveszi ősi magyar nevét Szabadkát és azt csak 2 évre cseréli fel a szabadságharcot követő katonai rémuralom idején az idegen hangzású M.-Theresiopolissal. Hasonló névváltozást számos más városnál is megfigyelhetünk.

Valóságos kincsestárát alkotják a város multjának a dülőnevek, amelyek felvilágosítanak a bel- és külterületen végbement változásokról, a települési, népi, gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyokról és azoknak a helyi és országos eseményekkel való kapcsolatáról.

A városháztartás főösszegét az állami közterheken kívül a városigazgatás költségei tették. Az alkalmazottak pénzbeli és természetbeni illetményt kaptak. A városok a szegények és árvák gyámolítását népjóléti intézkedések, ispotályok felállítása és a koldusügy rendezése útján végezték.

Az alföldi városokban egységes polgárjog nem volt. Csak egyes városok, Szeged, Debrecen, Kecskemét stb. polgárairól beszélhetünk. A városbanlakás egymagában nem volt elegendő a polgárjog megszerzésére. Tisztes előélet, családos állapot, ingatlan-tulajdon, állandó ipari vagy mezőgazdasági foglalkozás voltak többek közt az előfeltételei a polgári rendhez tartozásnak. A városi tanács által felvett polgárokról pontos kimutatást, polgárkönyvet vezettek, amely sok értékes adatot tartalmaz a városok életéről. Az újonnan felvett polgár felvételi illetéket, polgárdíjat fizetett, ami városonként különböző volt. Előfordult, ha a város érdeke úgy kívánta, különösen bizonyos hiányzó iparágakat űzők felvételc esetén, hogy a polgárdíjat mérsékelték vagy elengedték. Az alföldi városok, különösen Debrecen, meglehetős önállósággal jártak el az új polgárok felvételénél. Teljesjogú polgárok csak a város belterületén lakók lehettek. Ezért ragaszkodtak hozzá a jobbmódú gazdák később is, hogy a városban házuk legyen.

A polgárjoggal bírók aktív és passzív szavazati jogot gyakoroltek. Ingatlanszerzési és iparűzési joguk volt. A város piacán elővásárlási joggal bírtak és tagjai lehettek a városi céheknek. Komoly ok nélkül a városi polgárt nem lehetett letartóztatni. A bíróság előtt csak törvényes idézésre tartoztak megjelenni. Az 1649. évi XV. tc. módot adott a polgárságnak a városi hatóság felterjesztése alapján a nemesség megszerzésére. E joggal a XVIII. századtól fogva kezdtek élni alföldi városaink. A XIX. században a városok társadalmában egy nagy kiegyenlítődés kezd érvényre jutni. A polgár és nemes közti különbség eltünésével a társadalmi tagozódás nem a rendi, hanem a vagyoni helyzetben jut kifejezésre. A társadalom élén álló patricius osztályt a főbb hivatalok vezetői alkották, a másodikba a jobbmódú iparosok és kereskedők tartoztak, a harmadikba a szegényebbek. A város vezetésében résztvevő családok évszázados hagyományokat ápoltak és igyekeztek befolyásukat utódaikra is átörökíteni.

Az alföldi városok a városvezetés, önkormányzat és jogszabályalkotás terén sok maradandót alkottak, ami komoly értékét képezi a magyar városjognak. Különösen a török hódoltság alatt magukra utalt kincstári városok közigazgatása érdemel figyelmet e téren. Cegléd város tanácsa 2 bíróból és 12 esküdtből áll, akiket Szent György napján egy évre választottak. A város rendjére a paraszthadnagy ügyelt fel, aki alá 5 tizedes, a kerületek felügyelője, tartozott. A vásárbíró a vásárok, a székbíró a mészárszék jövedelmét kezelte. A városi jövedelmek kezelője a provisor vagy tiszttartó volt. Ezenkívül esküt tett városi személyek voltak: a kapusok, korcsmárosok, sajtosok, salétromfőzők, pálinkások, mészárosok, juhászok és gulyások. Ez elfoglaltságoknak az utódokra szállására jellemző, hogy a foglalkozásnevek csaknem mind családnevek lettek. Legnagyobb tekintélye az évenként választott predikátornak van, ő a „város esze". Második latinul tudó ember, a notarius (jegyző), akinek deákos (litteratus) műveltsége van.

Nagykőrösön már a XVII. század elején belső és külső tanács működik. Az előljáróságnak igen széles hatásköre van. Intézi a jövedelmek kezelését, adókivetést; pusztákat bérel a község számára. Személyesen vagy megbízottak által érintkezik a község ügyeiben a királytól kezdve a különböző tisztviselőkkel és hatóságokkal. Gyakorolja a község részére az ú. n. kisebb haszonvételi jogokat. Pert kezdett, pert fogadott el, egyezkedett, örök birtokot szerzett és eladott a városi közönség részére és nevében. A városnak a hódoltsági területen kívül tartott vármegyei gyűléseken és tisztújításokon is képviselete volt. A hódoltság alatt a tisztújítás teljesen önállóan történt, arra semmiféle hatóság nem gyakorolt befolyást. A Nagykőrösi Krónika szerzője feljegyzi, hogy „a tanácsbelick abban az időben mind szakállas emberek voltak, jó, ért elméjű öreg emberek. A tanácsházban mind fehér ruhában, mind köpenyegformában mentek a gyülekezet elé. Más földesurat, mint a királyt nem ismertek. Mikor valaki a lakosok közül büntetésre méltónak ítéltetett, azt ponyvába betakarták és mindegyik tanácsbeli személy a bíró után egyet-egyet csapott a bűnösön..."

Kecskeméten 24 esküdt tanácsbeli működött a főbíró mellett. A helyi szükségletekhez alkalmazkodott az alföldi városok tisztikarának száma és összetétele. A földesúri városokban a lakosság a földesúr által megnevezett 3 jelölt közül választhatta meg előljáróját. A nemesség beköltözése előtt, részben még azután is, iparosokat, értelmes parasztokat látunk a földesúri parasztvárosok élén. E városvezetők egybeforrnak városuk érdekeivel és nehéz feladatokkal is meg tudnak birkózni. A XVIII. században mezővárosi életformát élő Makó tanácsának összetételében a vallási hovatartozás is kifejezésre jut: 5 katolikus, 5 református és 2 orosz (gör. kat.) tagja van a tanácsnak. A városi alkalmazottak sorában a tanács tagjain kívül városgazdát, töltésbírót, szekérmestert, borbírót, toronyőrt, porciószedőket, 2 hadnagyot, kisbírókat (köztük cigánykisbírót), város katonáját, pandurt, csőszö-

ket, baktereket, kocsisokat, 3 utcakapitányt, kéményseprőt és utcatisztítókat látunk. Van azonkívül a városban: malombíró, vásárbíró, kertészbíró, hegybíró és koldusbíró. Sőt városszakácsnője is volt, aki a városi konyhán főzött. A tanács feladata volt a betegek és elesettek istápolása is. Volt a városnak betegápoló háza, kórodája. Az orvosi teendőket borbélysebészek, felcserek, chirurgusok végezték. Folyómenti városoknak, így Makónak is, nagy gondját okozta az ivóvíz kérdése. A folyó vizének élvezhetővé tételére szűrőkészülékek szolgáltak.

A bíráskodási hatáskör korlátozva volt. A városok bírósága a nemesi joggal élők felett a törvény szerint nem ítélkezhetett. Nagykőrösön azonban a nemesség nem tiltakozott ellene. Fellebbezési fórum a mezővárosokban a megyei törvényszék volt. Egyes, vegyeslakosságú városokban nemzetiségi bírák is működtek. A zsidók ügyeiben a zsidóbíró ítélkezett. Bizonyos egyöntetű eljárás „A három város törvényszékén", Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös fogott bíráinak testületénél érvényesült. E törvényszéknek mindhárom város részéről 2—2 tagja volt. Az írásbeli teendőket a város egyik jegyzője végezte. A városok tanácsülési jegyzőkönyvei a lakosság egész lelkiségét megvilágító, érdekes adatokat tartalmaznak a bíráskodásról. Magánjogi keresetek, apró kihágások, becsületsértés, káromkodás, rágalmazás, könnyű és súlyos testisértés, házasságtörés, árdrágítás, betyárokkal cimborálás, boszorkánykodás, stb. kerültek sorra a városok ítélőszékén. Az érvényben lévő rendeletek szellemében kiszabott büntetések szigorúak, de igazságosak voltak. Tanu polgári perekben csak városi polgár lehetett. Alkalmazták a botbüntetést. Az ítéletet sokadalomkor, országos vásár alkalmával kidobolták, részben elrettentő példakép akkor hajtották végre. Nagykőrösön a dohányzást rabsággal büntették. Szegeden az élelmiszerhamisítót hideg medencében megmártották. A hűtlen molnárnak meg kellett lovagolnia mindenki szeme-láttára a piactéren felállított fából készült szamarat. Egyes helyeken egyházi büntetést, ekklézsiakövetést szabtak ki. Ilyenkor az istentisztelet alkalmával a bűnöst az egész gyülekezet előtt fekete székre ültették és fekete posztóval betakarták. Szokásban volt a templomban vagy templom mellett szégyenkő felállítása. Erre kellett állnia ekklézsiakövetéskor a bűnösnek. Halason a templom mellett ma is áll a fekete szégyenkő. Nagykőrösön kisebb ügyekben a bíró maga ítélkezett. Fontosabb ügyekben esküdttársait vette maga mellé. Főbenjáró perekben pedig a „három város törvényszékét vagy tanácsát" vette igénybe.

Az alföldi város életének gerincét alkotja a gazdálkodás. A legtöbb város tekintélyes ingó és ingatlan vagyonnal rendelkezett, ami lehetővé tette önálló gazdaságpolitika folytatását. Az ingatlan vagyon alapját a föld képezte: szántó, rét, erdő, városi telkek, kaszáló, gyümölcsös. Ehhez tetemes épületvagyon is járult. Egyes városoknak vidéken is, pl. Kecskemétnek Pesten volt háza. A városok vagyonukat

örökléssel, vásárlással, a török hódoltság alatt puszták foglalásával és jobbágyfalvak megszerzésével gyarapítják. A XVI—XVII. században Debrecen 54 ezer, Nagykőrös 100 ezer, Makó 39 ezer holdnyi területen gazdálkodott. Kecskemét határa a Duna-Tiszaközén Szegedtől Varcspusztáig mintegy 14 ezer mérföld hosszúságban és 10 mérföld szélességben húzódott. Ezenkívül a város határán túl még 32 pusztán folytattak a kecskemétiek gazdálkodást. A katonai és közigazgatási kiadások nagyrészét a városok ingatlan jövedelméből fedezték. Tekintélyes jövedelmi forrás volt ezenkívül a bormérés (educillatio) és a vásárjövedelem.

A gazdálkodás súlypontja az állattenyésztésre esett. A török hódoltság viszonyai folytán az Alföldön a legelőgazdálkodás lett az uralkodó forma. A gabonatermelés elveszti jelentőségét. A virágzó gabonaföldeket elnyeli a puszta, ami a külterjes állattenyésztésnek kedvez. Így kerül a megyényi határú városok gazdaságpolitikájának központjába a legelőkérdés. A rideg pásztorkodás, külterjes állattenyésztés mind az egyesek, mind a közület számára jövedelmező volt. Nagyszámu szilaj gulya, konda legel a városok határát elfoglaló baromélő földeken és baromlegelőkön. A külterjes állattenyésztéshez a településforma is igazodott. A városok külső utcái kiszélesedtek a csorda számára a „Baromjárás" felé. Nemcsak a városnak, hanem magánosoknak is voltak önálló gulyái. Kecskeméten és Halason juhászcéhről is tudunk. Nagykőrös juhnyája külön fejős és külön meddő pásztorolásra oszlott. A városoktól kívánt szolgáltatások és ajándékok sorában sűrűn szerepel a fejőstehén, borjú és gyerekló. Nagykőrös és Kecskemét a marhatenyésztés központjai. Jászberényben is akad olyan tőzsér, aki 10 ezer marhát adott el a német birodalomban. Az „alföldi" elnevezés a török hódoltság korában ökörhajcsárt jelentett, amiből később a családnév is lett. Debrecen Hortobágyi-pusztáján kora tavasztól késő őszig 9 gulyában legeltek a közönséges lovak és szarvasmarhák. Mintegy 5—6 ezer jobbfajta ló a „cifra ménesben" legelt.

A mezőgazdasági termelés csak a török hódoltság után vesz nagyobb lendületet. A hódoltság alatt gabonát csak a lakosság szükségletére termeltek. A török révén ismerik meg a dinnyét, barackot, tulipánt. Nagy jelentőségre jut az új gazdasági növények közül a dohány, kukorica és burgonya termelése. A dohánykertészet kedvelt és jövedelmező foglalkozás lesz. A XVIII. és XIX. században a növekvő kereslet folytán a pihent földeken meghonosul a kertgazdálkodás. Makó, Szeged, Nagykőrös határában fellendül a zöldség, hagyma, paprika és káposztatermelés. A szőllő- és gyümölcstermelésnek nagy multja van az Alföldön. Halas szőllőtermelése az Árpádkorba nyulik vissza. A hódoltság alatt a legtöbb helyen hanyatló képet mutat a szőllőtermelés. A felszabadulás után újból virágzó szőllőkultúra foglalja el a pusztaszőllők helyét. Az alföldi városokat a középkor végéig a mainál jó-

val nagyobb erdőtakaró övezte. Legtöbbjük helyes erdőgazdálkodás révén tüzelőjének nagy részét biztosítani tudta.

Iparuk és kereskedelmük nem volt nagymérvű. Előbbi általában az önellátás keretei között mozgott. Jobbára csak a közszükségleti cikkeket előállító iparágak működtek. Legfejlettebb ipara Debrecennek volt. Bizonyos iparágakat csak német mesteremberek űztek. Ezeknek beköltözését megállapíthatjuk mindegyik városban. A XVIII. században fellendülésnek indul a takács- és timáripar. Ez utóbbi különösen Debrecenben, Szegeden, Nagykőrösön és Kecskeméten virágzik. Nagykőrösön oly nagy tekintélyre jut, hogy az „úri rend" is szívesen adja gyermekét timárságra. A kereskedők felső rendjét a tőzsérek alkották. A városok magyar lakossága is foglalkozott kereskedelemmel, amely nem különült el csak egy bizonyos ágra. Kívülük németek, görögök, zsidók, örmények közvetítik nagyban és kicsinyben az árúkat. A közlekedési utak között nagy szerepe van a víziútnak. A Dunán, Tiszán, Maroson és Körösökön só és gabonaszállító hajók közlekedtek. A folyómenti városok mint Szeged, Makó, Baja, stb. piaca igen forgalmas volt. Szolnoknak nagy jövedelmet biztosított a sószállítás. A Máramarosból tutajon érkező sót tengelyen szállították innen tovább a fuvarosok. Azonkívül az Alföld épületfa-elosztó kereskedelmének is központja volt. Szeged a marosi hajókon szállított erdélyi sónak volt egyik főelosztóhelye. Már a XVI. században egyik utcáját Sóhordó-utcának nevezik.

Egy pillantás az alföldi városok gazdasági életére fogalmat nyujthat fontos nemzetgazdasági szerepükről. *Debrecen* az Alföld legrégibb ipari városa és az állatkereskedelem főhelye. Emellett őstermeléssel is foglalkozik. 1777-ig földközösség volt. A lakosság városi beltelke arányában használta a közös földet. Meg volt állapítva a birtok maximuma és minimuma. 1848-ig a ház után járó föld a tanyabirtokkal együtt nem lehetett több 100 holdnál. E rendelkezésben nyilván része volt annak az elgondolásnak, hogy az iparos és kereskedőpolgár mesterségének is élhessen. A beltelek és ház a föld magántulajdonba jutása után is alapul szolgált a birtokvásárlásra. A puszták kiosztásának kulcsa az igavonó állatok száma volt. A ház után járó földeket iparosok és kereskedők is megkaphatták, a béres földeket azonban csak gazdálkodók. Debrecen gazdaságpolitikája a XVIII. század végéig az iparon és kereskedelmen nyugodott. Már a XIV. század végén virágzó céhélete van. A céhbeli iparosok jelentős szerepet töltenek be a város igazgatásában. 1711-ben a város 13 ezer főnyi lakosságából az önálló foglalkozásúak 20 %-ot tesznek ki. Ebből 50 % kézműves, 17.5 % kereskedő, a földmívelőkre csak 32 % esik. A város iparos és kereskedő jellege a XVIII. század folyamán is megmarad. 1777-ben a város 25.747 főnyi lakosságából 2714 iparos, 291 kereskedő. A legelőkelőbb családoknak is kedvelt foglalkozása volt a kereskedelem. A kereskedők 3

osztályba tartoztak: öreg-, közép- és aprólékos kalmárok. A kereskedőrend legtekintélyesebb tagjai a tőzsérek vagy marhakereskedők. Velük szemben a „kuzmirok" csak kontárok, akik a vásárok elején a marhát olcsón összeszedték és nagy nyereséggel továbbadták. Vásárai a bécsi, erdélyi, alföldi és felvidéki kereskedelem központjai voltak. Négy heti és négy országos vására volt. Az országos vásár 2 hétig tartett, ahol nagyértékű külföldi áru: pesztó, lenszövet, szőrme és gyarmatáru került eladásra. Legfőbb kiviteli cikkek: szarvasmarha, bőr, méz, viasz, bor, gyapjú, szőrdaróc, szappan, szalonna, stb. A tanács erélyesen védelmezte a vásárokon a helybeli iparosok és kereskedők érdekeit.

Szeged, mint sz. kir. város, a XVIII. században a szállományi joga (caducitas) révén jelentékenyen növelte vagyonát. Ennek értelmében a város a magtalanul elhalt polgárok örököse lett. A város tulajdonába mentek át az elköltözött polgárok ingatlanai is. A bevételeket a kiadásokkal egyensúlyban igyekezett tartani. Gondoskodott az évi hadi adó és a város kiadásaira szükséges községi adó (domestica) pontos behajtásáról. Iparpolitikájában súlyt helyez az adóalanyok megélhetésének biztosítására. Korlátozza a céhbeli mesterek számát és a céhen kívül álló iparosokat (kontárokat, himpelléreket) szigorúan ellenőrzi. Nagykiterjedésű legelői könnyűszerrel biztosították a lakosság húsellátását. A szőllősgazdák csak sajáttermésü boraikat árulhatták. A tiltott bormérést (kurtakocsmák tartását) a borbírák szigorúan ellenőrízték. Tekintélyes jövedelme volt a városnak a serfőzésből is. Hatásosan védekezett a görög kereskedők és idegen bortermelők versenyével szemben.

Nagykőrös különböző kedvezményekkel, így a telepedési díj elengedésével és mérséklésével igyekezett a hiányzó iparágakról gondoskodni. Iparűzői — kevés idegen kivételével — református magyarok. Ipara csak önellátásra dolgozik. Földmívesiparosai szívesebben gazdálkodnak birtokukon. Az iparűző lakosságát, amint az Debrecenben történt, csak a birtokmaximum megállapításával lehetett volna visszatartani attól, hogy elhagyja foglalkozását. Legvirágzóbb iparág a timármesterség volt, aminek a város tölgyerdői és hatalmas juhállománya igen kedvezett. Előbbi a bőrkészítéshez szükséges csert, utóbbi a nyersbőrt szolgáltatta. A kereskedelem jobbára görög és cincár kereskedők kezében volt, akiket a XIX. században kezdenek kiszorítani a zsidók. 1847-ben 17 boltoskereskedő volt a városban.

Kecskemét szőllőtermelése az Anjou-korba nyúlik vissza. Szokásban volt a homok ellen a határnak szőllővel való megkötése. Legrégibb céhe a szűcsöké volt. A szappanfőzők a nagykőrösiekkel tömörültek egy céhbe. A fegyvercsiszárok, lakatgyártók és sarkantyúsok a kovácsokkal alkottak egy céhet. Az ipart itt is csak másodsorban űzik. Nincs erős válaszfal a földmíves és iparososztály között. Az iparos-

földmívelők legényeiket Péter és Pál napjától Szent Mihály napjáig szüneteltették. Ilyenkor mester és legény aratni mentek, hogy évi szükségletüket beszerezzék. Ipara nemcsak a helyi fogyasztás számára dolgozott. Itt is nagy szerepet visznek a görög kereskedők. De voltak magyar kalmárok is, akik finom bőröket, posztót, vásznat, szövetet tartottak raktáron. Gazdag állatállománya révén virágzó marhakereskedelme van. Tekintélyes tőzsérei látják el a győri és bécsi mészárosokat és baromkereskedőket marhával. Azonkívül a hadseregnek is állandó szállítói.

Ceglédnek virágzó bortermelése van. Szőllői a török időkben búvóhelyül is szolgáltak. Fejlett faipara van. Virágzó mesterség a kádárság. A ceglédi hordó, az ú. n. „karikafa" messzeföldön híres volt. Lakói közt sok volt a kereskedő, mint ezt a sok Kalmár név is mutatja.

Makó fellendülését a török hódoltság utáni belterjes gazdálkodásának, a hagyma-, zöldség- és gyümölcstermelésnek köszönheti. Ipara a helyi szükséglet kielégítését sem biztosította. Céhei a XIX. században kezdenek megalakulni. A kereskedelem görög boltosok kezében volt, akiket később a zsidók kiszorítottak. A városi tanács ügyes gazdaságpolitikát folytatott. A város magtáraiban nagy mennyiségű gabona volt felhalmozva. A serházat, boltokat, dohány-, len- és kenderföldeket bérbeadták. A város kocsmáit berbírái útján házilag kezelte és nagyon szigorúan tiltotta a bormérést a kurtakocsmákban. A városi építkezésekre a téglamestereknek minden 100 téglából 10-et kellett beszolgáltatni. Erdeiben tekintélyes mennyiségű fát termelt ki. A hiányzó fűtőanyagot náddal pótolta. Nád járandósága volt a városi alkalmazottaknak is. A város hajói nemcsak a Maroson, hanem a Tiszán és Aldunán is közlekedtek. Vásárait a Marosparton tartotta. Idegeneknek nem engedte meg, hogy d. e. 10 óra előtt vásároljanak. A város konyhát, gazdasszonyt tartott, hogy hivatalos kiküldetéskor alkalmazottait elláthassa és az idegenből érkező kereskedőket megvendégelhesse.

A tárgyalt városalakító erők kiteljesedése volt az alföldi városok szellemi élete, kultúrája. Várossá fejlődése során minden alföldi város szellemi központja lett egy-egy kisebb vagy nagyobb területnek. Benne futottak össze a művelődés szálai. Irányította a vidék lelki életét, iskolázását, felfogását, szellemét, egész kultúráját. A polgárság féltő gonddal vigyázott városának kultúrintézményeire. Óvta, fejlesztette azokat, ha kellett, anyagi áldozatokat is hozott értük. Templom, iskola, könyvtár, nyomda, múzeum, levéltár, történelmi, irodalmi társulatok, különböző egyesületek és néhány más, a helyi talajból fakadó kultúrintézmény képezte az alföldi város szellemi birtokállományát és alakította annak kultúráját. A városok szellemi életének vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a török hódoltságot átvészelt, folytonossággal

bíró városokban mélyebb és nemzetibb gyökeret vert a kultúra, mint az újjáéledő vagy később alapított helyeken.

Debrecen, a kálvinista Róma, különös gonddal karolta fel az egyház- és iskolaügyet. Kitűnt a többi városok közül azáltal is, hogy itt nemcsak az úgynevezett értelmiségiek, hanem a polgárság széles rétegei, kereskedők, iparosok, gazdálkodók is tudományos műveltséggel rendelkeztek. Nem egy tanácstag külföldi iskolában is tanult. Voltak főbírák, akik könyvet is írtak. A kollégium az ország nagy területét látta el protestáns intelligenciával, pappal, tanárral, tanítóval. A debreceni polgár a város főiskoláját a „mi iskolánknak" tekintette és arról végrendeletében is hőségesen megemlékezett. A kollégium a klaszszikus ismeretek oktatása mellett súlyt helyezett a hazai nyelv ápolására is. A tudós debreceni professzorok érdeme, „hogy ők a hazai nyelvet még akkor is ápolták és terjesztették, midőn az megszünt más iskolákban tanítási nyelv lenni." Jogot és államtudományt is tanítottak a kollégiumban, hogy tanulói a világi pályákon is megállhassák helyüket. A kuruc szabadságharc idején az összes elpusztult kollégiumok tanulói ide sereglettek. Országos jelentősége a debreceni iskolázásnak, hogy a török hódoltság idején fenntartotta az Alföldön a nemzeti művelődés folytonosságát. Debrecen megbecsülte a szellemi élet vezetőit, a városi tanácsban is helyet adott nekik. A kollégium munkáját jótékonyan segítette elő az 1561-ben Huszár Gál alapította nyomda, ahol a tanításhoz szükséges könyveken kívül számos irodalmi mű látott napvilágot. A nyomdához hasonló kultúrmissziót végzett a kollégiumi könyvtár is. A XVIII. század óta a kollégium kultúrmunkáját kiegészíti az 1721-ben megnyitott és 1776-ban gimnáziummá fejlődött piarista iskola. A szellemi élet fontos tényezői: a Debreceni-kör és Csokonai-kör. A város művelt polgársága a magyar színjátszást is felkarolta. 1798-ban magyar nyelvű színtársulat működik, 1804-ben pedig megvetik az alapját egy állandó magyar színháznak. Mindez elegendő alapul szolgálhatott Debrecen egyetemi várossá fejlődésének.

Nagykőrösön sem volt ritka a latinul beszélő gazdálkodó. Református gimnáziumát szívesen látogatták a gazdacsaládok gyermekei. A deák-nyelv elemeit az elemi iskolákban is tanították a leányiskolák kivételével. A ref. gimnáziumhoz 1839-ben tanítóképző is csatlakozott. A gimnázium tantárgyai között a mezőgazdasági ismereteket is tanították, hogy a kikerülő lelkészek és tanítók a nép gazdasági tanácsadói is lehessenek. Tyukodi Márton prédikátor nagy elismeréssel emlékezik meg a kőrösi tanácsnak kultúrérzékéről. E városnak is gazdag könyvtára volt. 1838-ban megalakult a kaszinó. A „Közönséges Olvasó Társaság" tagjai közt nagy számban vannak iparosok és kereskedők. Az irodalmi életnek számottevő irányítója az „Arany János Társaság". A város multjának érdemes kutatója Balla Gergely, a „Nagykőrösi Krónika" szerzője.

Kecskemét gazdag református egyháza bőkező istápolója volt a szellemi életnek. Több iskolát tartott fenn. Már a XVII. században működik református gimnáziuma; a XVIII. században filozófiát és teológiát is tanítanak benne. Az intézetnek 1836-ban a 6 osztályú gimnáziumon kívül 3 főiskolai tanfolyama is van: teológiai, filozófiai és jogi. Ez utóbbi az őse a ref. jogakadémiának. 1713-ban alakul meg a piarista gimnázium. Ettől kezdve a két intézet vállvetve dolgozik a humanista kultúra ápolásán.

Makón a XVII. században működik egy felsőbb iskola, amely Szőnyi Benjámin hódmezővásárhelyi prédikátor szerint „a gyulainál is előbbvaló volt, s benne rendszerint 20—30 filozófiát és teológiát hallgató tógátus ifjak tanultak, kikből ezen vidéknek iskolai tanítók, sőt prédikátorok is lettek." A város szellemi élete újból a XVIII. század végén kezd ébredezni. 1797-ben 3 nemzeti és egy deákiskolája működik 500 tanulóval. A deák-iskolából a debreceni akadémiára mehettek tanulmányaikat folytatni. A város multjáról Szirbik Miklós ref. lelkész írt 1836-ban egy forrásértékű kéziratos munkát. Érdemes munkát végzett a város multjának feltárásában a millennium idején alakult és 1936 óta újból működő „Csanád vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat", melynek kiadásában megjelenő „Csanádvármegyei Könyvtár" c. sorozatban idáig 40 kötet látott napvilágot. A vármegyének külön székházban elhelyezett könyvtára és levéltára nagy reményekre jogosító csarnoka az alföldi városkultúrának. Hódmezővásárhely szintén kivette részét a kultúra ápolásából.

Szeged művelődésének építésén a török hódoltság után létesült piarista gimnázium végzett áldásos tevékenységet. Szellemi élete az 1879-i árvízre következő korszakban indult újból virágzásnak. A XIX. század fordulóján az Alföld egyik legnépesebb iskolavárosa, amely közvetíti a Bánság és Bánát felé a nemzeti kultúrát. Múzeumának, a Somogyi Könyvtárnak és a Dugonics Társaságnak irányító szerepe volt a délalföldi kultúra kialakításában. Ma, mint egyetemi város és püspöki székhely megsokszorozva teljesítheti a hivatását.

Halas és *Békés* református gimnáziumainak alapjai a reformáció kezdeti idejére nyúlnak vissza. Szarvason Tessedik Sámuel úttörő munkát végzett a falunevelésben és mezőgazdasági kultúra ápolásában.

A török hódoltság alatt lehanyatlott, elpusztult, szünetelő és a XVIII. században újjátelepülő városokban a kultúra szerényebb forrásokból táplálkozott és jóval lassabban bontakozott ki. Tanult iparosok nem voltak, esküdtjeik a szélesebb látókört nélkülözték. Magasabb műveltséget az odakerült nemesi családok révén csak a vármegyeszékhelyeken látunk.

A felszabadulás után azonban néhány évtized elegendő volt, hogy az újonnan erőre kapó alföldi városok hajlékot emeljenek a kultúrának. Helyi erőforrásokra és állami támogatásra támaszkodva egymás-

után kezdik meg működésüket kultúrintézményeik. A templom és iskola körül kialakuló kultúra mellett a helyi sajtó is bontogatja szárnyait. A kultúra ápolásának kiapadhatatlan forrása és erős ösztönzője volt a lokálpatriotizmus. A millenniumi ünnepségekre való előkészületek számos vidéki Történelmi és Irodalmi társulatot hívtak életre, amelyeknek munkássága erős lendületet adott a helyi kultúra ápolásának. A megyeszékhelyeken és több más városban is megkezdődik az íratanyag rendezése és kiadása. Szeged, Debrecen, Kecskemét, Nyiregyháza múzeumaikban emelnek hajlékot a vidék kultúrájának és példáikat más városok is követik. Lelkes történetkutatók és literátus szép lelkek, mint Szeremlei Sámuel, Balla Gergely, Mogyoróssy János, Zoltai Lajos, Nagy Szeder István, Szirbik Miklós, Vedres István, Reizner János, Szűcs István, Hornyik János és mások egy életet szenteltek városuk multjának kutatására. Egyesek évtizedeken át csak íróasztaluk számára dolgoztak, munkájuk jó része kéziratban hever. Voltak olyanok is, akik maguk hoztak áldozatot munkájuk kiadásáért. Az alföldi talajból fakadt vagy abból merítő költők, írók és művészek, mint pl. Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Móra Ferenc, Juhász Gyula, stb. megszólaltatják az Alföld lelkét.

A fentiekben arra igyekeztünk rámutatni, hogy az alföldi város az egyik legsajátosabb magyar szervezet. Településformája, épületei, kül- és belterülete; közigazgatása, vallási és népi megoszlása, gazdasági és szellemi képe, alkotásai, megoldott és megoldatlan kérdései, sebei és ékességei mind-mind a magyar sorsot sugározzák.

Irodalom.

Fenti közlemény megírásához, amely egy kéziratban lévő terjedelmesebb várostörténeti tanulmánynak az alföldi városra vonatkozó néhány megállapítását tartalmazza, a saját kutatáson kívül az alább felsorolt művek nyujtottak tájékoztatást.

Az *általános várostörténeti résznél* az összefoglaló magyar történetek közül különösen *Horváth Mihály, Szilágyi Sándor, Hóman—Szekfű* művei; továbbá *Acsády Ignác*, Magyarország három részre oszlásának története (Bp. 1897.), *Jászay Pál*, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után I. k. (Pest, 1846.), *Marczali Henrik*, Mária Terézia, II. József kora. Magyar Művelődéstörténet I.—V. (Szerk. Domanovszky Sándor.) Magyar föld, magyar faj. I.—IV., *Viski Károly:* A magyarság néprajza I.—V.

A magyar városról és ezzel kapcsolatban az alföldi városról is általában: *Teleki Pál*, A város (Közgazdasági Encyklopédia IV.) *Pleidell Ambrus*, A magyar várostörténet első fejezete (Századok, 1943. I.—II.) *Mendöl Tibor*, Die Stadt im Karpatenbecken (Bp. 1944.) *Meier R.*, Die Alföldstädte. *Schüne-*

mann Konrád, Die Entwicklung des Städtewesens im Südost-Europa. *Salamon Ferenc*, Magyarország a török hódítás korában, *Palugyay Imre*, Magyarország történeti, földirata és állami legújabb leírása (Pest, 1854.). *Erdei Ferenc*, Magyar város. U. a. Magyar falu. U. a. Magyar tanya. *Győrffy István*, Magyar nép, magyar föld. *Rupp Jakab*, Magyarország helyrajzi története; *Ortvay Tivadar*, Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. *Csánki Dezső*, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.—V. *Vályi András:* Magyarország leírása I.—III. *Szalay József*, A város, *Baróti Lajos*, Adattár Délmagyarország történetéhez. *Eperjessy Kálmán*, A magyar falu településtörténete (Bp. 1940.) U. a. Várostörténet az utcanevekben (Domanovszky-Emlékkönyv 1937).

Az *oklevéltárak* és a *Magyar Törvénytár* kötetein kívül *Takáts Sándor*, A budai basák magyarnyelvü levelezése; *Velics—Kammerer*, Török kincstári defterek, *Szamota István*, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, (Bp. 1891.), *Thury József*, Török történetírók, (Bp. 1983.) Evlia Cselebi magyarországi utazásai, Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. *Schwartner Márton, Fényes Elek, Acsády Ignác, Thirring Gusztáv* statisztikai művei; Statisztikai Közlemények. *Kolozsváry—Óváry*, Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye I.—V. Kútfőértékü tájékoztatást nyujtanak a kataszteri térképek, sokszorosított és kéziratban lévő térképek.

A városképre, népességre, társadalmi viszonyokra, jogi szervezetre, városgazdaságra, városkultúrára vonatkozólag általában és helyi vonatkozásban is a következőkből merítettünk: *Bierbauer Virgil*, A magyar építészet története (A Magyar Szemle könyvei), U. a. A mult és közelmult városépítészete. *Mendöl Tibor*, Az alföldi város morfológiája. *Prinz Gyula*, Magyarország településformái (Bp. 1922.). *Bátky Zsigmond*, Telep és községformák hazánkban. *Győrffy István*, Nagykunsági krónika, U. a. Az alföldi tanyák, U. a. Az alföldi kertes városok. A városépítésre részletes irodalmi tájékoztatót nyujt *Pálfy-Budinszky Endre* (Tér és Forma, 1938.); *Kováts Gyula*, Makó város építészete, *Eperjessy Kálmán*, Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban (Szeged, 1928.) U. a. A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképei. *Gesztelyi Nagy László*, A magyar tanyarendszer kialakulása; *Kaán Károly*, A magyar Alföld, *Bulla Béla*, Az Alföld (Kincsestár), *M. Császár Edit*, A hajduság kialakulása és fejlődése (Debrecen, 1932.), *Simkó Gyula*, Nyíregyháza és tanyáinak települése.

Szabó István, A Magyarság életrajza, (Bp. 1941.), *Gyárfás István*, A jászkunok története I.—IV., (Kecskemét, 1873.) *Fodor Ferenc*, A Jászság életrajza; *Acsady Ignác*, Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, Statisztikai Közlemények XII. (Bp. 1896.) *Lipszky*, Repertórium; *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Bartucz Lajos*, A magyar ember, U. a. A magyarság antropológiája, *Szalay József*, Városaink nemzetiségi viszonyai a középkorban; *Schünemann Konrád*, Zur Bevölkerungspolitik der ungarischen Städte; *Szentkláray Jenő*, Száz év Délmagyarország újabb történetéből (Temesvár 1879.) *Böhm Lénárt*, Délmagyarország, vagy

az u. n. Bánság külön történelme I—II. (Pest, 1867.). *Thirring G.*, Városaink népesedési viszonyai 1777-ben.

Weis István, A mai magyar társadalom (Magyar Szemle könyvei) U. a. Hazánk társadalomrajza; *Dékány István*, Város és falu szociális szempontból (Városi Szemle 1935.) *Szabó István*, A magyar parasztság története (Kincsestár 1940.); *Erdei Ferenc*, A makói parasztság társadalomrajza (Csanádvármegyei Könyvtár), U. a. A parasztság története. *Mályusz Elemér*, Geschichte des Bürgertums in Ungarn; *Tessedik Sámuel*, A parasztember Magyarországon (Pécs 1786.), *Veres Péter*, Az Alföld parasztsága (Bp. 1936.), *Kiss Albin*, A magyar társadalom története (Bp. 1925.) *Kovács Imre*, Magyar feudalizmus, magyar parasztság; *Molnár Erik*, A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig; *Scherer F.*, Békés vm. társadalma; *Zalotai Elemér*, Csongrád vm. társadalomrajza és általános ismertetése; *Sóvágó Gábor*, Hajdúböszörmény szociográfiája (Debrecen, 1939.); *Szappanos Károly*, Kecskemét régi nemes családjai (1930).

Iványi Béla, A városi polgárjog keletkezése és fejlődése; *Csizmadia Andor*, A magyar városi jog (Kolozsvár, 1941.). *Wenzel Gusztáv*, Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben (Bp. 1887.); *Ereky István*, Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata (Statisztikai Közlemények 67. k.); *Papp László*, Kiskunhalas népi jogélete (Bp. 1941.), *Zoltai Lajos*, Debreceni utcakapitányok, tizesek és tízházgazdák (Debrecen, 1939.); *Pesty Frigyes*, Magyarország helynevei (Bp. 1888.), U. a. A helynevek és a történelem (Bp. 1878.); *Kertész Manó*, A magyar helynévadás történetéből (Bp. 1939.), *B. Szabó László*, Debrecen helynevei; *Széll S.*, Városaink neve, címere és lobogója, *Kis István*, A magyar tanyai közigazgatás.

Fodor Ferenc, Magyarország gazdasági földrajza (Bp. 1924.) *Kerék Mihály*, Földbirtokpolitika (Bp. 1934. Kincsestár.) *Bodrogközy Zoltán*, A magyar agrármozgalomnak története, *Szádeczky-Kardoss Lajos*, Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon (Bp. 1913.); *Szimics I.* A debreceni országos vásárok története (Bp. 1938.); *Vincze Sándor*, Szeged gazdaságpolitikája a XVIII. század második felében (Szeged, 1943.); *Banner János*, Szeged közgazdasága; *Hornyik János*, Kecskemét város gazdasági fejlődésének története; *Lipótzy S.*, Kecskemét város birtokszervezése; *Szeder Pál*, Kunágota község agrárpolitikája.

Szabó Kálmán, Az alföldi magyarság művelődéstörténeti emlékei, (Bp. 1938.); *Csürös F.*, A debreceni városi nyomda története, *Eperjessy Kálmán*, Városmonográfiák (Magyar Szemle 1941.); *Szmollényi N.*, A középkori Szeged műveltsége; *Pap J.*, A piaristák Szegeden; *Kovács G.*, A kálvinista Róma; *Implom J.*, A gyulai múzeum és könyvtár 70 éve; *Réz Kálmán*, A jász múzeum ismertetése.

Az egyes területekre és városokra vonatkozó helytörténeti irodalomból tanulmányunkhoz adatokat szolgáltattak vagy az alföldi város szempontjából figyelembe jönnek:

Ágoston János, Csabának leírása (1826), *Balla Gergely*, Nagykörösi krónika (Kecskemét, 1856); *Balogh Béla*, Szolnok; *Banner János*, A kőkori élet Békés megyében, U. a.: Szeged települése, *Barcsa János*, Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme. U. a.: Hajdúnánás története (Debrecen, 1900), *Bálint Alajos*, Makó város települési és emberföldrajzi vázlata, U. a.: Csanád, Arad, Torontál vm. régészeti katasztere, *Blénessy János:* Jászberény természeti viszonyai és élete (1937), *Bohdaneczky Edvin*, Csanád vm. nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. sz.-ban; *Borovszky Samu:* Csanád megye története I., II. (Budapest, 1986), U. a.: Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. története, *Botár Imre*, Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. sz.-ban (1941); *Czirfusz Ferenc:* Adatok Baja városának mult és jelen életéről; *Csobán—Csürös:* Debrecen sz. kir. város multja; *Dehény József:* A kalocsai céhek története; *Durkó Antal:* Békés nagyközség története; *Eperjessy Kálmán*, Irások a régi Makóról (Makó, 1929); *Erdei Ferenc:* Futóhomok. A Dunatiszaköz földje és népe; *Érdujhelyi Menyhért:* Szabadka város története I—II; *Gajdács Pál*, Tótkomlós története; *Galántai Fekete Béla:* Nagykőrös; *Galgóczy Károly:* Pest vármegye monografiája (Budapest, 1898). U. a.: Nagykőrös város monografiája (Bp, 1896); *Győrffy István:* Az alföldi tanyák; U. a. A nagykun tanya; U. a. Az alföldi kertes városok; U. a. Hajdúszoboszló települése; *Haan Lajos*, Békés vármegye története, U. a. Békéscsaba ezelőtt 100 évvel (1876), U. a.: Békéscsaba mezőváros hajdanáról és mostani állapotáról (1866), *Hornyik János:* Kecskemét város története; *Horváth Jenő*, Nagyvárad története; *Iványi István:* Szabadka története I—II; *Jankó János*, Arad vm. földje és népe; *Juhász Kálmán*, A csanádi püspökség története; eddig 4 k., *Karácsonyi János*, Békés vármegye története I—II. (Gyula, 1896), *Kiss M. Hortensia*, Kiszombor története (1937); *Kolofont József:* Cegléd város monografiája (1931); *Korniss Géza:* Békéscsaba történelmi és kultúrális monográfiája (1930); *Kovács J.*, Szeged és népe, *Lakos L.:* Nagyvárad multja és jelene; *Majláth Jolán*, Egy alföldi civisváros kialakulása. Nagykőrös; *Márki Sándor*, Arad vm. és Arad város története I—II; U. a.: Sarkad története; *Mendöl Tibor*, Szarvas földrajza; *Mezősi Károly*, Kiskunfélegyháza határtörténete (Kkfh. 1932), U. a. Félegyházi krónika (1935); *Mogyoróssy János*, Gyula hajdan és most; *Nagy Szeder István*, Kiskunhalas története; *Neumann Jenő*, Szarvas története; *Oppel Jenő*, Cegléd a török alatt (1908), *Ortvay Tivadar*, Temes vármegye és Temesvár története; *Palugyay Imre*, Békés, Csanád és Hont megye leírása (Budapest, 1851), U. a.: A jászkun területek és Külső Szolnok m. leírása; *Párducz Mihály*, A nagy magyar Alföld római kori leletei; *Rapcsányi Jakab*, Baja és Bács Bodrog vm. községei (Bp. 1934.); *Reizner János:* Szeged története I—IV., U. a.: Makó város története; *Rozvány Gy.*, Nagyszalonta történelme; *Sámuel Pál*, Baja története (1852), *Scherer Ferenc*, Gyula város története I—II; *Cs. Sebestyén Károly:* A szegedi középkori vár, U. a.: Szeged középkori templomai, *Sima L.:* Szentes város története; *M. Szabó László*, Túrkeve és a Berettyómellékének földrajza; *Szentkláray Jenő*, Temes vármegye története, U. a.: Temesvár sz. kir. város története; *Szerelemhegyi Tivadar:* Kiskun-

félegyháza város monografiája (1882); *Szeremley Samu:* Hódmezővásárhely története; *Szirbik Miklós,* Makó városának közönséges és az abban levő Ref. Ekklézsiának küönös leírása 1836/73. (Csanád vármegyei Könyvtár 6.); *Sztriha Kálmán.* Kiskundorozsma története; *Szűcs István,* Debrecen város története; *Tonelli S.,* Szeged; *Tóth János:* Halas monografiája (Nagykőrös 1861); *Varga F.:* Szeged város története; *Varga Gyula,* Kalocsa földrajza; *Veress Endre:* Gyula város oklevéltára; *Vicsay L.:* Kistelek története; *Zalotai Elemér:* Szentes tájai és felszínalakulása; *Zelizy D.:* Debrecen egyetemes leírása; *Zoltai Lajos:* Települések, egyházas és egyháztalan falvak (Debrecen, 1925); *Zsilinszky Mihály,* Szarvas város története (Budapest, 1898).

Dr. Eperjessy Kálmán
főiskolai tanár Szeged.

Tervezet az Alföld növényföldrajzi szempontból való kutatásához.

Az Alföldkutatás tulajdonképen tájkutatás. A botanika számos részlettudományága közül tehát elsősorban a *növényföldrajz* körébe tartoznak az Alföldkutatás botanikai problémái. Az Alföld növényföldrajzi szempontból való felkutatása hosszú és érdemes multra tekinthet vissza. Ma már biztos alapokon nyugvó és véglegesnek nevezhető *általános* növényföldrajzi képet rajzolhatunk az Alföldről (v. ö. Soó Rezső összefoglaló áttekintéseit, 1929, 1931, 1940). Mégis számos *részletprobléma* rendszeres és egységes szemszögből való feldolgozása hiányzik még. A következőkben a növényföldrajz négy ágának megfelelően tárgyalom azokat a *fontosabb* problémákat, amelyek még megoldásra várnak.

Előbb azonban még egy általános kérdést kell érintenem. Az Alföld nagy tája a környező nagy tájakkal szemben egységnek vehető, de önmagában véve számos kisebb tájegységre oszlik. Tájakra, amelyek fizikai-földrajzi szempontból elütnek egymástól. Ezeknek a (morfológiai-, talajtani-, vízrajzi-, éghajlati-) viszonyoknak megfelelően növény- és állatviláguk is más és más. Az Alföldi módszeres természetrajzi feldolgozásakor ezekkel a tájakkal kell számolnunk és tájankint kell dolgoznunk. Semmi esetre sem vehetünk alapul politikai egységeket, mint pl. megyéket. Legelső feladat tehát, hogy az Alföld *természeti* (nyers-, ős-) *tájait elhatároljuk.*

Végrehajtás. Az eddigi irodalom figyelembevételével, de önálló és itt nem részletezhető egységes szempontok alapján szerkesztettem meg az Alföld természeti tájtérképét. Egyelőre csak egy áttekintő térképet mellékelten tájékozásul. A részletes kidolgozás — 1 : 200.000 méretarányú térképeken — javarészt szintén elkészült már. A még részletesebb és újabb helyszíni földrajzi feldolgozás is legfeljebb csak kisebb tájhatár-eltolódásokat eredményezhet. A tájak elnevezésének lehetőség szerint végleges lerögzítése céljából hasznos lenne a különböző szakemberekkel való eszmecsere és megállapodás. A tájtérkép kinyomatását 1:750.000 méretarányban, a Térképészeti Intézet kiadásában megjelent hasonméretű térképre való rányomással tervezem. Hasznos lenne az Alföldre vonatkozó 1:200.000 térképlapokat legalább 2—2 példányban beszerezni és erre kéziratos térképlapjaim határait átmásoltatni. Az ezután következő flóra- és faunakutatásnak is már ezekkel a természetes egységekkel kellene dolgoznia, illetve adatait ezekre kellene csoportosítania (a faunakutatás esetében több, egymás mellett fekvő és hasonló felépítésű táj összevonható!).

A) Florisztika és florisztikai növényföldrajzi szempontból dolgoztak eddig legtöbbet botanikusaink az Alföldön. A fentemlített térképvázlaton megjelöltem az egyes alföldi tájak florisztikai kikutatásának mai állapotát. A kikutatás fokának megállapításánál figyelembe vettem azonban azt is, hogy mennyire ismerjük a szóbanforgó táj eredeti, ősi flóráját. Intenzívebb kultúra alatt álló területeken ugyanis annyira kipusztult az ősi növényvilág, hogy a különlegesebb módszereket és célkitűzéseket nélkülöző eddigi legalaposabb kutatás sem világíthatta meg ezeknek a tájaknak ősi növényzetét kellőképen. Mindezek figyelembevételével az alábbi feladatok elvégzése látszik a legfontosabbnak:

1. A növényföldrajzi értelemben vett *Duna—Tisza köz* (Praematricum) modern, kritikai *flóraművének* elkészítése (a Soó—Máthé: Tiszántúl flóraműhöz hasonlóan, de a természeti tájakat következetesen figyelembe véve!).

Végrehajtás. Javarészt íróasztali és herbáriumi munka a bőséges, de rendkívül szétszórt adatok összeállítása. Az irodalmi és herbáriumi anyag javarésze a Nemzeti Múzeum Növénytárában, továbbá budapesti botanikusoknál van. Kisebb részben terepmunka, legalább 30 kirándulási nap, bejárandó még főképp: Mezőföld, Sárköz, a Duna—Tisza köze homokterületéből Kiskunhalas—Félegyháza—Szeged—Tápé vidéke. Tudomásom szerint egyelőre nincs botanikusunk aki erre a feladatra vállalkozna. Számításba jöhet, mint a szóbanforgó területtel legjobban ismerős: Boros Ádám egyetemi magántanár Bp. Előbb azonban, épúgy, mint a többi flóramű ügye is, Soó Rezső professzorral Kolozsvárt, a Magyar Flóraművek szerkesztőjével tárgyalandó meg, mert lehet hogy ők is tervbevették.

2. A *Délalföldi flórajárás* (Titelicum) modern kritikai flóraműve (a szlavóniai és szerbiai alföldi öblöket is belevéve).

Végrehajtás. A háborús viszonyok miatt egyelőre nem aktuális.

3. Az Alföld *északkeleti peremtájainak*, különösen a Szamosköz, Tiszahát és Ungi sík florisztikai feldolgozása. (V. ö. Tisza-monogr.)

Végrehajtás. Elsősorban rendszeres terepkutató munka. Legalább 50 kirándulási nap. Számításba jöhetnének: Balázs Ferenc gimnáziumi tanár Nagykároly (?), Felföldy Lajos v. egyetemi tanársegéd Debrecen, Máthé Imre egyetemi mb előadó, magántanár Debrecen.

4. *Kiegészítő* munkálatok a *Tiszántúl* (Crisicum) flórajárásának területén, elsősorban a Hevesi- és Délnagykunsági homokon (a Tiszántúl lösztájainak kutatása a 11. sz. feladathoz kapcsolódik).

Végrehajtás. 10 kirándulási nap. Zólyomi Bálint egyetemi magántanár Szeged.

Az egész Alföld teljes flóráját egybefoglaló flóraműre véleményem szerint *szükség nincsen*. Amennyiben az eddig megjelent Nyírség (Boros 1932, kiegészítés Soó 1934) —, Tiszántúl (Soó—Máthé

1938) flóraművei mellé elkészülnek a fent tervbevett munkák is, akkor mintegy 5 kisebb modern flóraműben megkaphatjuk az egész Alföld flóráját. Egyúttal pedig világos képet alkothatunk magunknak az Alföld egyes flórajárásainak növényvilágáról is.

5. A flórakutatás lezárása után következő feladat az eredményeknek florisztikai növényföldrajzi szempontból való kiértékelése: a flóraelemek *pontos* számarányának megállapítása (az egész Alföldre, továbbá az egyes flórajárásokra vonatkozólag), flóraelemek, bennszülött fajok elterjedési térképei, stb.

Végrehajtás. Későbbi feladat, részben azonban már folyamatban van, így az alföldi virágos bennszülött fajok elterjedési térképei jórészt meg is jelentek (Tatár 1938).

B) *Szociológiai növényföldrajz.** Az alföldi tájak botanikai kutatásában erre a tudományszakra hárul a legsúlyosabb feladat. Az eddigi kutatások és tanulmányok aránylag kisszámúak és az Alföldnek csak bizonyos részeire korlátozódnak (Beregi sík és Szamosvidék Balázs 1943, Hargitai 1943, Nyírség Soó 1937—1939, 1940, Hortobágy és környéke Magyar 1928, 1930, 1936, Soó 1933, Máthé 1933, Újvárosi 1937, Zólyomi ined., Tiszamente Újvárosi 1940, 1941, Kőrösvidék Máthé 1936, 1939, Duna—Tisza közi homok egyes részletei Soó—Magyar ap. Soó 1929—1930, Magyar 1933, 1935, 1936, Hargitai 1940, 1942*, Zsolt 1943, Zólyomi ined.). Nemcsak az egyes növényszövetkezetek elemzése, hanem a növénytakaró térképezése is (eddig ebben az irányban az Alföldön úgyszólván semmi sem történt) alapvető fontosságú (pl. Németországban Tüxen professzor vezetésével, a geológiai felvételezéshez hasonlóan, 1:25.000 lapokon folyik a térképezés, amelyet az állam eddig 300.000 RM-el támogatott, Svájc 2/3-a már térképezve van, az USA-ban repülőgép-felvételek segítségével már hatalmas területeket térképeztek). Az Alföld javarésze ma már kultúrterület, így elégséges lenne minden tájtípusból egy-egy jellemzőbb és aránylag természetesebb növénytakarójú részlet pontos térképezése.

A térképezési módszerek és elvek elsajátítása céljából rövid tanfolyamra volna szükség. Jelenleg sajnos még igen kicsi azoknak a botanikusoknak a száma, akik növényszociológiai irányban dolgoznak. Épen ezért csupán néhány közvetlen gyakorlati, vagy tudományos szempontból elsőrendűen fontos feladatot sorolok fel, amelyek munkábavétele hamarabb remélhető és a végrehajtás módját is csak hozzávetőleg jelzem.

6. Az *Ócsa—Dabasi lápterület* növényszociológiai feldolgozása 1:25.000, esetleg 1:5.000 vegetációtérképpel együtt.

* Egyben adatokat szolgáltat a flóra ismeretéhez (ad A.) is!

Végrehajtás. Igen sürgős, mert tervezett Duna—Tisza csatorna nyomvonalába esik (bár a természetvédelmi tervezet rezervációs területként való kijelölését kérte!). Zólyomi Szeged. 20 nap terepmunka.

7. A *dunamenti* alföldi *ártéri erdők* feldolgozása és egy jellemzőbb részlet pontos térképezése (pl. Duna—Drávazug v. Baja), 1:25.000).

Végrehajtás. Legalább 40 nap terepmunka.

8. Az Alföld *északkeleti peremtájai erdeinek* feldolgozása. (Részben a Tisza monografikus feldolgozásába kapcsolódó feladat.) 1—2 jellemzőbb részlet teljes vegetációjának térképezése, 1:25.000.

Végrehajtás. Legalább 50 nap terepmunka. Számbajöhetnek: Balázs Ferenc gimn. tanár Nagykároly ?, Máthé Imre egyetemi magántanár Debrecen; Soó Rezső Kolozsvár, vagy Zólyomi Bálint Szeged irányításával.

9. Egy *tiszántúli szikes* terület (Hortobágy-Nagykunságon) pontos *növényszociológiai térképezése* (1:5000), továbbá az egész Tiszántúl rét- és legelő típusainak szociológiai elemzése a *rét- és legelőgazdálkodás* szempontjainak figyelembevételével.

Végrehajtás. Legalább 50 nap terepmunka. Számításba jöhetnének: Máthé Imre egyet. magántanár Debrecen, Felföldy Lajos v. egyetemi tanársegéd Debrecen, Zólyomi Bálint Szeged és Soó Rezső Kolozsvár közreműködésével. Érintkezésbe kellene lépni az Öntözésügyi Hivatallal és azon keresztül a Légügyi Hivatallal, hogy megkíséreljük, mennyire használhatók a légi felvételek a mi céljainkra is. Gyakorlati szempontból elsőrendű fontosságú lenne a Hortobágy-Nagykunsági ártér öntözés alá kerülő területei rét- és legelő típusainak térképezése.

10. A *Duna—Tisza* köze növényszövetkezeteinek, elsősorban *rét- és legelő*-típusainak szociológiai feldolgozása és egy jellemzőbb, aránylag még eredetibb állapotban lévő részlet pontos térképezése (1:5000, v. 1:25.000).

Végrehajtás. A közel jövőben aligha akad vállalkozó erre a nagyszabású feladatra. Hargitai Zoltán Nagykőrös vidékét már feldolgozta.

11. Az alföldi *löszhátak eredeti növénytakarójának* rekonstrukciója céljából a löszvegetáció maradványhelyeinek, így a löszfalak alapos felvételezése, elsősorban a *Titeli löszplatón*, de az Alfölddel határos tájakon is.

Végrehajtás. Legalább 30 nap terepmunka. Boros Ádám egyetemi magántanár Bp. és Zólyomi Bálint egyet. magántanár Szeged.

12. A *Tisza ártéri növényzetének* szociológiai elemzése (l. még a Tisza monografikus feldolgozásánál).

Végrehajtás. Legalább 50 nap terepmunka. Számításba jöhetne: a felsőbb szakaszra Ujvárosi Miklós v. egyetemi tanársegéd és Timár Lajos egyetemi gyakornok Szeged, az alsóbb szakaszra.

13. Az *Alföldfásítás* növényszociológiai és ökológiai alapjainak továbbfejlesztése (v. ö. Magyar Pál eddigi tanulmányaival). Az alföldi *akácosok* növényszociológiai feldolgozása.

Végrehajtás. Sajnos erdészbotanikusunk Magyar Pál műegyetemi magántanár Sopron, aligha kapcsolódhat be a munkába. A nyírségi Debr. akácosok feldolgozását Felföldy Lajos v. egyetemi tanársegéd, míg a dunatiszaközieket Tímár Lajos egyet. gyakornok Szeged kezdte meg.

14. Az előbbiek és a közben felmerülő egyéb részletkérdések elvégzése után, mint *végső cél:* az *Alföld rekonstruált növénytakaró-térképének* elkészítése, 1:500.000, vagy 1:750.000. Ehhez feldolgozandó természetesen a vonatkozó teljes régi térképanyag is, elsősorban a II. József-féle térképfelvétel idevonatkozó lapjai és azok magyarázó szövege. A szóbanforgó növénytakaró (vegetáció)- térképnek nagy hasznát láthatnák az egyéb irányban dolgozó kutatók is végső eredményeik kiértékelésekor (tájföldrajz, településtörténet, stb.).

Végrehajtás. Csak később lehetséges.

C) Az *ökológiai növényföldrajz*nak az Alföld tájainak kutatásával kapcsolatban *önálló* feladatai nem igen vannak. Az Alföldön termesztett gazdasági növények ökológiájának és élettanának kutatása fontos, de már a növényföldrajz területén kívüleső feladat. Viszont a növényszociológiai kutatásoknak, amennyire csak lehetséges, fel kellene ölelnie az egyes növényszövetkezetek ökológiáját is! Különösen fontos lenne a talajviszonyok kidolgozása, mert a Kreybig-féle alföldi 1:25.000 talajtani térképek az árterek, nedves rétek és erdők talaját nem tüntetik fel, holott a rét- és erdőgazdálkodás számára ez is fontos lenne!

A növényszociológiai és ökológiai kutatás érdekében hasznos lenne ha az Alföldi Tudományos Intézet sürgetné az alföldi *rezervációs területek* végleges kijelölését és *biztosítását* is!

D) *Történeti növényföldrajz.* Az eddigi faanatomiai és pollenanalitikai kutatások eredményei még csak igen vázlatos és sok tekintetben alátámasztásra váró összefoglaló kép megrajzolását teszik lehetővé (Greguss 1936, 1939, 1940, Hollendonner 1926—1937, Szepesfalvi 1928, 1930, Tuzson 1929, Zólyomi 1932, 1936, 1937, 1939 et ined.). Rendszeres quartär-kutatásra lenne szükség! Az eddigi, főként földrajzi-morfológiai irányú tanulmányoknak lehetőség szerint széleskörü fitopaleontológiai alapot kellene adni. Számos egységesen irányított pollenanalitikai és faanatómiai részletvizsgálatra lenne szükség!

Csupán, mint leghozzáférhetőbb és legfontosabb kutatási területeket említem *pollenanalizis* szempontjából:

15. Az *Ócsa—Dabas-i lápvidék* holocén tőzegének feldolgozása (v. ö. még 6. sz.).

Végrehajtás. Az anyag a helyszínen, fúrással szerzendő meg, 5 nap terep munka és mintegy 2 hónap laboratoriumi munka. Zólyomi Bálint egyet magántanár Szeged.

16. A *Szernye-láp* holocén tőzegének pollenanalitikai feldolgozása (v. ö. még 8. sz.).

Végrehajtás. Helyszíni fúrás 5 nap terepmunka és mintegy 2 hónap labor. Vállalkozó?

17. A *kiskunfélegyházai* téglagyár anyaggödre teljes szelvényének pollenanalitikai feldolgozása.

Végrehajtás. A Scherf Emil-től begyűjtött anyag nálam vár feldolgozásra. A legfontosabb szintek elemzése elkészült már, még mintegy 1 hónap labor. munka szükséges.

18. A *Duna—Tisza csatorna* fúrási anyagának feldolgozása.

Végrehajtás. A Mihály István, egyetemi adjunktus Szeged, begyűjtötte anyag nálam van. Ferenczi István professzor közreműködésével anyagi támogatást kaptunk a Földművelésügyi Minisztériumtól és a szükséges vegyszereket és eszközöket beszereztük. A munkát (mintegy 4 hónap labor.) Szalai István egyetemi tanársegéd Szeged, és én közösen végezzük majd

19. Rendkívül fontos továbbá a *fosszilis faanyagok anatómiai vizsgálatának* folytatása. Csak pontosan meghatározott szintekből előkerült anyag kerüljön feldolgozásra!

Végrehajtás. A vizsgálatok irányításában és végzésében Greguss Pál, egyetemi ny. r. tanár Szeged, illetékes.

20. Végül az új eredmények és a határos tudományok kutatási eredményeinek figyelembevételével, mint *végső cél:* elkészítendők vegetációtörténeti korszakok szerint, az utolsó interglaciálistól kezdve a bronzkorig (jelenkor lásd 14. sz.) az Alföld (és a határos tájak) rekonstruált vegetációtérkép *vázlatai* (kb. 1:2.000.000). A paleolit és neolit stb. kultúrák telephelyei a megfelelő térképvázlatba rajzolhatók!

Végrehajtás. Csak a részletmunkák elvégzése után lehetséges.

Dr. Zólyomi Bálint
egyetemi magántanár Szeged

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
A
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

AZ ALFÖLD TERMÉSZETI TÁJTÉRKÉPE

(DIE NATÜRLICHEN LANDSCHAFTEN DES ALFÖLD)

Mérték: *Mass-stab:* 1:750.000

Tervezte: Dr. Zólyomi Bálint
Entworfen von: B. Zólyomi

Melléklet az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. kötetéhez
(1944)

Jelmagyarázat — *Zeichenerklärung:*

- Természeti tájhatár. *Natürliche Landschaftsgrenze.*
- Bizonytalan tájhatár, vagy másik lehetséges határvonal. *Unsichere Landschaftsgrenze, oder eine andere mögliche Grenzlinie.*
- Politikai (megye, község) határvonal, mint gyakorlati szempontból választható határ, egymásba fokozatosan átmenő, vagy egytípusú tájak között. *Politische (Komitats-, Gemeinde-) Grenzlinie, die praktisch als Grenze gewehlt werden kann zwischen allmählich ineinander übergehende Landschaften, oder zwischen Landschaften von demselben Typ.*
- Tájegységen belüli kistáj határa. *Kleinlandschaft innerhalb einer Landschaft.*
- Szigethegyek (-hegységek) az Alföldön. *Inselberge (-Gebirge) am Alföld.*

Középső Dunavidék:

1. Pestvidék
2. Solt
3. Turjánvidék
4. Kiskúnság
5. Felső-Bácska
6. Mezőföld
7. Velencei-tó
8. Sárrét

Felső Tiszavidék:

9. Szatmári síkság
10. Ecsedi láp
11. Szernye
12. Beregi síkság
13. Ungi síkság
14. Bodrogköz
15. Nyírség
16. Nyírségi Érhát
17. Érmellék

Középső Tiszavidék:

18. Bükkalja
19. Mátraalja
20. Jászság
21. Hevesi síkság
22. Tiszamente (Tokaj—Szolnok)
23. Nagykún-Margitai hát
24. Hortobágy—Nagykúnság
25. Hajdúhát
26. Békés-Csanádi hát
27. Kőrösvidék
28. Nagysárrét
29. Kissárrét
30. Tiszamente (Szolnok—Szeged)
31. Marosmente

Délvidék:

32. Alvidék
33. Alsó-Bácska
34. Drávamellék
35. Szerémségi hát
36. Szávamellék
37. Maroshát
38. Alsó Tiszamente
39. Temesköz
40. Szörényalja
41. Torontáli hát
42. Deliblat
43. Karasvidék
44. Végvidék
45. Moravavidék

Felelős kiadó: Dr. Bartucz Lajos

FOTOLITHOGR. KLOSZ GY ÉS FIA BUDAPEST

ABLÁKA GYÖRGY
SZEGED